

176458

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
A.T. SOSYO-KÜLTÜREL YAPI BİLİM DALI KÜTÜPHANESİ

TEZİN TÜRÜ			NUMARASI	
YL	DOK.	SY	DİPLOMA	DEMİRBAŞ
	X		1657	2180

BİZANS BÜYÜK SARAYI
YAPILARI VE KURUMLARI

(Doktora Tezi)

Hazırlayan
Asnu Bilban YALÇIN
10068

Danışman
Prof. Dr. Erendiz Özbayoğlu

İstanbul, 2000

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	V
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM

BİZANS DEVLETİ TARİHİ

I. 1. Erken Bizans Dönemi (IV.-VI.yüzyıl).....	6
I. 2. Orta Bizans Dönemi (VII.-XIII.yüzyıl).....	10
I. 3. Geç Bizans Dönemi (XIII.-XV.yüzyıl).....	15

II. BÖLÜM

TARİHSEL TOPOĞRAFYA - BYZANTION

II. 1. Roma Dönemi (İ.S. III.-IV.yüzyıl).....	19
II. 2. Konstantinos Dönemi (330-337).....	21
II. 3. Konstantinos Sonrası Kent (337-379).....	27
II. 4. I.Theodosios Dönemi (379-395).....	28
II. 5. Arkadios Dönemi (395-408).....	30
II. 6. II.Theodosios Dönemi (408-450).....	30
II. 7. II.Theodosios Sonrası Kent (450-527).....	33
II. 8. I.İustinianos Dönemi (527-565).....	34
II. 9. VII.-X. Yüzyıllar Arası.....	35
II. 10. Komnenoslar Dönemi (XI-XII.yüzyıl).....	36
II. 11. Latin İşgali (1204-1261).....	37
II. 12. Palaiologoslar Dönemi (1261-1453).....	39

III. BÖLÜM

TARİH BOYUNCA 'SARAY'

III. 1. Mısır.....	42
III. 2. Mezopotamya.....	43
III. 3. Anadolu ve Kuzey Suriye.....	44

III. 4. Filistin.....	46
III. 5. İran.....	47
III. 6. Yunanistan.....	49
III.6.1. Minos ve Miken Uygarlıkları.....	49
III.6.2. Klasik Dönem.....	50
III. 7. Roma İmparatorluğu.....	52
III. 8. Tetrarşi Dönemi.....	60
III.8.1. Roma.....	64
III.8.2. Nicomedia (İzmit).....	66
III.8.3. Antakya.....	67
III.8.4. Sirmium (Sremska Mitrovica-Yugoslavya).....	67
III.8.5. Trier.....	68
III.8.6. Selanik.....	69
III.8.7. Milano.....	71
III.8.8. Ravenna.....	72
III.8.9. Apollonia (Cyrenaica).....	73
III.8.10. Doura Europos.....	74
III.8.11. Palmira.....	74
III.8.12. Romuliana (Gamzigrad).....	75
III. 9. Split (Diocletianus Sarayı).....	75
III.10. İslam Dünyası.....	80

IV. BÖLÜM

BÜYÜK SARAY -ΜΕΓΑ ΠΑΛΑΤΙΟΝ- MAGNUM PALATIUM

IV. Büyük Saray -Μέγα Παλάτιον- Magnum Palatium.....	85
IV. 1. Büyük Saray Hakkındaki Kaynaklar, Gezginler, Araştırmalar ve Kazılar.....	92
Erken Bizans Dönemi Kaynakları.....	95
IV.1.1. Eusebios	95
IV.1.2. Prokopios	97
IV.1.3. Efesli Ioannes	99
IV.1.4. Chronicon Paschale.....	100
Orta Bizans Dönemi Kaynakları.....	102
IV.1.5. Theophanes.....	102
IV.1.6. Philotheos	103

IV.1.7. Photios.....	104
IV.1.8. Patria.....	105
IV.1.9. İbni Rüste	106
IV.1.10. Vita Basilii.....	111
IV.1.11. Liber de Cerimoniis.....	114
IV.1.12. Theophanes Continuatus.....	118
IV.1.13. Liutprand.....	122
IV.1.14. Anthologia Graeca.....	127
IV.1.15. Leon Grammatikos.....	128
IV.1.16. Canterburyli Joseph.....	128
IV.1.17. Anna Komnene.....	129
IV.1.18. Odon de Deuil.....	130
IV.1.19. Willermi Tyrensis.....	130
IV.1.20. Robert de Clari.....	130
IV.1.21. Niketas Khoniates	131
IV.1.22. Nikolas Mesarites.....	132
Geç Bizans Dönemi Kaynakları ve Gezginler.....	133
IV.1.23. Pseudo - Kodinos.....	133
IV.1.24. Novgorodlu Stephanos.....	133
IV.1.25. Anonim Rus Hacısı.....	134
IV.1.26. Smolenski İgnatij.....	135
IV.1.27. Johann Schiltberger.....	135
IV.1.28. Ruj Gonzalez De Clavijo.....	135
IV.1.29. Pero Tafur.....	136
IV.1.30. Cristoforo Buondelmonti.....	136
IV.1.31. Nestor Iskander.....	137
Araştırmalar.....	137
IV.1.32. Petrus Gyllius.....	137
IV.1.33. C. Du Fresne - Du Cange.....	141
IV.1.34. Skarlatos Byzantios.....	142
IV.1.35. Jules Labarte.....	143
IV.1.36. A. Giorgios Paspatis.....	143
IV.1.37. Jean Ebersolt.....	144
IV.1.38. M. Albert Vogt.....	145
IV.1.39. Montucci, Von Reber, Beljaev, Antoniades, Bury ve Zanotti.....	145

IV.1.40. P.R.Janin, A.M.Schneider, R.Guilland, W.Müller-Wiener, R.Krautheimer, C.Mango, S.Miranda.....	146
IV.1.41. Büyük Saray Civarında Yapılan Kazılar.....	148
IV. 2. Büyük Saray'da Bulunan Sivil Yapılar.....	151
IV.2.1. Kronolojik Sırayla Sivil Yapılar.....	151
IV.2.2. Topoğrafya Açısından Sivil Yapılar.....	153
IV.2. 3.Tarihlendirme Sorunları.....	156
IV.2.4. Sivil Yapılar.....	158
IV.3. Büyük Saray'da Bulunan Dini Yapılar.....	176
IV.3.1. Kronolojik Sırayla Dini Yapılar.....	180
IV.3.2. Topoğrafya Açısından Dini Yapılar.....	183
IV.3.3. Tarihlendirme Sorunları.....	184
IV.3.4. Kiliseler ve Şapeller.....	185
3.4.1. Kiliseler.....	186
3.4.2. Şapeller.....	194
IV.4. Büyük Saray'da Bulunan Bahçeler.....	200
SONUÇ.....	207
EK 1 Büyük Saray'da Ünvan ve Görevler.....	218
EK 2 Bizans Sarayı'nda Kıyafetler.....	229
EK 3 Bizans Kültüründe ve Büyük Saray'da Müzik Aletleri.....	244
KAYNAKÇA	
Tarihi Kaynaklar.....	251
Genel Kaynakça.....	258
Planlar ve Resimler.....	277

ÖNSÖZ

Bizans Devleti başkentinin zengin tarihinin önemli sahnesini oluşturan İmparatorluk Sarayı ya da tarihçilerin tanımladığı gibi Büyük Saray, çok sayıda çalışma konusu olmakla birlikte yeterince anlaşılabilmiş değildir.

Büyük Saray'ın eskiden var olduğu bölge, günümüzde hızla değişmekte ve geçmişte hayranlık uyandıran mimari ve sanatsal eserlerini uzunca bir zamandan bu yana yitirmiş gözükmektedir. Oysa, bu kaybolan tarih ve Saray'a özgü nitelikler kentin tarihi mirası içinde oldukça önemli bir yer tutarlar. İstanbul'un başkentlik ettiği iki büyük devletin hükümdarlık saraylarından günümüze sadece Topkapı Sarayı ulaşabildi. Oysa, yine Topkapı Sarayı kadar bir araziye yayılmış olan Bizans Büyük Sarayı'ndan günümüze kısıtlı bir müzenin duvarları içine alınmış, tabanı mozaiklerle döşeli bir avlu ve etrafa dağılmış duvar, işlenmiş mermer vb. gibi parçalardan başka kayda değer arkeolojik veriler ulaşmamıştır. Bunun nedeni bölgenin 1453'teki fethinden bu yana yoğun bir yapılanmaya maruz kalmasıdır. Öncelikle Sultan Ahmet Camii ve külliyesi ve irili ufaklı bir çok cami, okul, türbe ve resmi binaların inşası çevredeki tüm tarihi ve arkeolojik izleri de silmiştir. Bunu, günümüzde, turizm amaçlı yoğun ve düzensiz bir yapılaşma izlemiştir. Bu geri dönüşümü olmayan yapılaşma, maalesef kentimizin tarihinin en önemli sayfalarından birini de temelleri ile birlikte derinliklere gömmüştür.

Büyük Saray hakkında ilk ve geniş kapsamlı araştırmalar XIX. yy.'ın sonları ile XX. yy.'ın ilk yarısı arasındaki dönemde yapılmışlardır. Bunun nedeni, o dönemlerde hâlâ görülebilen kısıtlı kalıntılar ve yapılan kazıların ortaya çıkardığı malzemelerdir. Son yarım yüzyıl boyunca Büyük Saray hakkında geniş kapsamlı çalışmalar yapılmadı ve günümüzde konuyla ilgili tüm alıntılar hâlâ bu eski araştırmalara dayanır.

Bizans imparatorlarının Büyük Sarayı hakkındaki bu çalışma, Bizans Devleti tarihinde önemli bir yer tutan bu kurumun tarihine, yapılarına ve içindeki 'yaşamına' yeni bir ışık tutmak amacını taşır. Yukarıda sözü edilen arkeolojik verilerin eksikliği, çalışmamızı böyle bir amaçtan yoksun kılar. Yok denilebilecek kadar az sayıdaki maddi veriler bize, bu kurumun yeniden canlandırılması için gerekli temeli sunmaz. Geçmişte yaşamış ve günümüze anlatımı sadece yazılı kaynaklar aracılığıyla ulaşmış Büyük Saray için, tarihi kaynaklar çalışmamızın temelini oluşturmaktadır. Bu kaynakların ve yapılmış olan araştırmaların çalışılması sonucunda Büyük Saray'ı oluşturan yapılar hakkında tarihi, mimari ve topoğrafik gözlemler yaptık. Bir zamanlar var olmuş ve sadece Bizans tarihinde değil onu izleyen diğer kültürler tarihinde de önemli bir esin ve çıkış noktası olmuş olan bu kurumun bilemediğimiz gerçek yapısı ancak gelecekte ortaya çıkabilecek yeni arkeolojik buluntularla kendini tamamlayabilecektir.

GİRİŞ

«İmparator, Saray'ın limanından kenti görebilecek kadar uzaklaşınca, oturduğu yerden kalkar; ayakta kalarak, doğuya bakar ve ellerini göğe doğru açar. Şehrin üzerine üç defa haç çıkararak Tanrı'ya söyle dua eder: "Yüce Efendim İsa, Senin ellerine bu Kentini emanet ediyorum. Sana yalvarıyorum onu tüm kötülüklerden, iç savaştan ve düşman işgalinden koru. Onu, ele geçirilmekten ve yağmadan koru, çünkü tüm umutlarımız Sendedir. Sen bağışlamanın Efendisi, merhametin Babası ve tüm tesellilerin Tanrı'sısın. Bizi, şimdi ve daima ve her zaman tüm zorluklardan ve tehlikelerden koru ve kurtar. Amin"».

Tà Βασιλικὰ Ταξείδια, s. 475¹. (X. yy.)

Bizans imparatorunun duygu yüklü bu duası, her şeyden fazla sevdiği kentinden ve Saray'ından uzaklaşmak zorunda kalan hükümdarın, evine karşı hissettiği bağı en güzel anlatan metinlerden biridir.

Konstantinopolis'in IV. yy.'daki kuruluşundan XI. yy.'ın sonlarına kadar devletin, soyluların ve idarecilerin yaşamlarının fiziki mekânı Büyük Saray olmuştur. Kentin doğu ucunu işgal eden Saray'dan günümüze çok az iz ulaştı ancak, kaynakların aktardıklarına göre Saray, farklı işlevlere sahip çok sayıda yapılar topluluğuydu. Etkileyici bir giriş, taht ve arz salonları, resmi yemek davetleri için bir yemek salonu, İmparatorluk yatak odaları, kilise ve şapeller ve hatta bir polo sahası bu büyük kompleksi oluşturmaktaydı. Muhteşem ve zengin süslemeli bu yapı ve mekânlar topluluğu Geç Antik dönem ve İslam Saray mimarilerinin bir karışımını sergilemekteydi.

Saray erkânının resmi yaşamı bir dizi törenlere dayanmaktaydı: siyasi ve dini öğelerin karıştığı bu törenler, konuşmalar, kıyafetler ve farklı eylemlerin biraraya gelmesiydi. İmparatorun taç giymesi, evlilikleri, doğumlar ve doğum günleri, ünvanların dağıtımları ve terfi törenleri, yabancı elçi kabulleri ve zafer kutlamaları gibi tüm devlet olaylarının sahnesi Büyük Saray'dı. Bu törenler Saray ve erkânın yapısını bir sisteme göre düzenlemekten başka Bizans devletinin imajını halka idealize bir şekilde sunmaktaydı. Bitişindeki Hipodrom, Hagia Sophia ve Augusteion meydanı Saray'ın törensel ve idari kimliğini tamamlamaktaydı.

İmparatorluk Sarayı içine kapalı ve sürekli korunan ayrı bir "şehir içinde şehir" gibi olmuştur: geniş bir alanı kaplamasına rağmen az sayıda kapılar Saray'a halkın ve düşmanların girmesini engellemek içindir. Saray erkânı çoğu gündüzleri Saray'a girer, geceleri kendi konaklarına dönerlerdi. Konstantinopolis halkının geri kalanı Saray'ın içine adımını atamadan yaşamış ve ölmüştür. Saray erkânının haricinde bu dünyayı -kısmen- görebilenler yabancı elçiler ve diğer misafirler olmuştur. İmparator VII. Konstantinos Porphyrogennetos yazdığı eserlerde Saray'ın içindeki muhteşem yapıları, onları görmeye imkanı olmayan kişiler için yazdığını belirtir:

¹ Leon Katakylas, Tà Βασιλικὰ Ταξείδια, hazırlayan Konstantinos Porphyrogennetos, Bonn baskısında De Cerimoniis'e (I. Kitap) ek olarak basılmış olarak bulunur: I. cilt, 455-508.

“..bu eserleri şahsen görebilmek onları tanımanın en iyi yoludur. Ama hiç kimseye açık olmadıkları için, anlatımlarını yazılı bir şekilde yapmak gerekir. Amaç, bu eserleri yaptıranlara hayranlık duymak ve sarayın içine girmeye hakkı olmayanları bu güzelliklerden haberdar etmektir “².

Bizans Sarayı'nın topoğrafik ve mimari açıdan yapılanması için temel kaynak İmparator VII. Konstantinos Porphyrogennetos (913-959) tarafından derlenen *De Cerimoniis Aulae Byzantinae* adlı Orta Bizans dönemine ait eserdir. Bu kaynak, Saray içindeki tören ve eğlenceleri anlatırken mekânlar hakkında dolaylı olarak bazı bilgiler verir. Eser, mimari ve arkeolojik yorumlar açısından zor anlaşılır ve çok yönlü bir metin olup, araştırmacılar arasında farklı sonuçlara varılmasına yol açmıştır. Varılan tüm bu sonuçlar Saray'ın altıyüz yıldan fazla bir zamanda geliştiği ve vardığı son aşama olan Orta Bizans dönemindeki yapısı üzerine yoğunlaşır.

Kendi içinde bölünmez bir vücut ama, aralarında boş alanların -avlular, revaklar, bahçeler- olduğu ve birbirine bağlı bir çok yapıdan oluşan bir kuruluş olarak hayal edebileceğimiz Bizans imparatorlarının Büyük Sarayı Marmara Denizi'ne bakan geniş bir set üzerine yayılmaktaydı.

İmparatorluğun idare edildiği bu 'şehir içindeki şehir' hükümdarın konutu olmaktan öte, onun kişiliği ile bütünleşmiş gibiydi. Halktan uzak, Saray'a çekilerek yaşayan, Tanrı'nın dünyadaki elçisi olarak tanımlanan ve görülen hükümdar için Saray, yaşanan ev, devletin idare edildiği merkez ve zamanı gelince halka görünebileceği bir yerdi. Saray ile Konstantinopolis halkı arasındaki bağı Hipodrom sağlamaktaydı. Buradan, hükümdar oyunları seyrederek ve kendini halka gösterirdi. Bunların dışında İmparatoru Saray dışına çıkmaya mecbur eden tek neden dini törenlerdi³. İmparatorluk korteji törenle yakında bulunan Hagia Sophia'ya, Havariyun ve Blakhernai kiliselerine giderdi. Bir Bizans İmparatoru istediği kadar hayatını Saray'da geçirebilirdi: çoğu zaman tahtı korumak için Saray'daki entrikalara karşı koyarak yaşamak savaş alanlarında dövüşmekten daha zor oluyordu⁴.

VII. Konstantinos Porphyrogennetos döneminde Konstantinopolis'teki Saray'da hüküm süren bir İmparator, aynı zamanda devletin gücünü elinde tutan kişiydi: bu gücün icraatı Saray'ın günlük hayatında başlardı. Aynı İmparator bize hükümdarın gününü anlatırken, yataktan kalkarak İmparatorun önce giydirilip sabah dualarını okuduğunu aktarır. İmparator ilk olarak 'posta bakanını' nı (*logothetes tou dromu*) kabul ederek, başkentte, ülkede ve komşu devletlerde neler olduğundan haberdar edilirdi (*De Cerimoniis* II, 1).

² Theophanes Continuatus *Chronographia* (V, 87) 1838, 329.

³ Nadiren eğlence amaçlı geziler de vardır: bunlar arasında Hieria'daki bağbozumu şenlikleri sayılabilir (*De Cerimoniis* I, 87).

⁴ Konstantinopolis'teki Saray'da oturmak taçı korumak için gerekli görülse de kimi zaman taşradaki bir kumandanın başkaldırıp tahtı ele geçirdiği bilinmektedir.

İmparator, Saray hayatının merkezi olup, buranın düzeni veya düzensizliği onun kişiliğine yansırı. Bizanslı sanatçılar, yazarlar ve hatipler İmparatorun imajını (fiziki, davranış, giyim vs. gibi) oldukça fazla stilize ederek, idealize edilmiş bir hükümdar görüntüsü çıkarmışlardı. Bu iyi ve kötü hükümdarlara aynı oranda uygulanmaktaydı. Geç Antik dönemlerden başlayarak hatipler İmparatorun fiziki ve ruhani güzelliklerini yüceltmışler ve övmüşlerdir. Onun vücudu ve davranışları kadar giyim ve kuşama da, haşmetini ve erdemlerini anlatan birer araçtılar. Euthymios Malakes 1161'de İmparator I Manuel Komnenos'a "*Senin gücün, tahtınla, tacınla ve inci işli elbisenle görünür*" diye hitap eder ⁵.

Bizans İmparatorluğunda, hükümdarın Tanrı'nın yeryüzündeki elçisi düşüncesi tüm devlet politikasının temelini oluşturur. XI. yy. sonunda Okhrid başpiskoposu Theophylaktos "*Her İmparator Tanrı'nın bir yansımasıdır..*" der ⁶. Tanrı'nın hüküm sürdüğü cennet bahçesi gibi, Bizans İmparatorunun hüküm sürdüğü mekân da Saray'dı. Cennet bahçesinin meleklerini Saray erkânı temsil etmekteydi. Bu topluluk önceden belirlenmiş bir düzene (τάξις) ve bu düzenin getirdiği kurallara uymak zorundaydı. Mekânlar ve kıyafetler üzerine kurulu bir liturji, son derece ahenkli bir dünyayı bize göstermektedir. Fakat bu 'ahenkli' dünya aslında şahsi hırslarının peşinde koşan düzenbaz, yalancı, aldatıcı ve korkak kişilerin topluluğuydu. Onların rollerini oynadıkları sahne Büyük Saray ve odalarıydı.

Genelde, dinin hüküm sürdüğü bir medeniyet olarak algılanan Bizans, aslında dini siyasete alet eden ve gücünü bu şekilde sürdürebilen bir monarşi sistemi olmuştur. Bu sistemin baş oyuncusu İmparatorun kendisidir. Laik ve dini güçlerin kendisinde birleştiği Bizans İmparatoru'nun yaşadığı ve görevlerini yerine getirdiği mekânlar topluluğu olan Büyük Saray, Bizans kültür ve siyasi tarihinde en önemli yeri tutar. Taht ve ziyafet salonları, kiliseler ve şapeller, eğlence odaları, oyun sahaları, bahçelerden oluşan Saray, aslında Bizans kültürünün doğduğu ve yayıldığı merkezdir. Sadece kurumsal ve fikişsel anlamda değil, aynı zamanda sanatsal ve kültürel bir kaynak sayılır.

Büyük Saray'ın oluşturduğu bu kültürel kaynak, Roma mirası (*Palatium*) ve Doğu dünyası (Hellen ve Pers/Sasani) geleneklerini biraraya toplayan seçmeci fakat, aynı zamanda ahenkli bir birliktelik sunan, kendine özgü bir oluşum birikimi sayılır. Bu birikim, Bizans'tan sonra gelen diğer uygarlıkların Saray olgusu gelişimlerinde önemli bir rol oynayacaktır.

Bütün bu neden ve gelişimlerden dolayı Bizans Büyük Sarayı'nın tarihi, yapıları ve kurumları, Bizans devletinin (ve onu örnek alan diğerlerinin) tarihsel, kültürel ve sanatsal gelişimleri sürecinde temel ve önemli bir yeri vardır. Bu neden, bizi bu kurumun tarihi ve yapısı üzerine araştırma yapmaya yönlendirmiştir.

⁵ Magdalino 1993, 493.

⁶ Gauthier 1986, 157.

Çalışmamız Bizans Büyük Sarayı'nın içinde topladığı kültürel, siyasi ve sanatsal değerleri araştırıp ve değerlendirerek, Saray'ı oluşturan yapıların tarihi, mimari ve topoğrafik biçim ve konumlarını saptamaya yönelik restitüsyon denemelerine katkıda bulunmayı da amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda öncelikle Saray yapılarından geriye kalanları incelemek gerekir: fakat, daha önce de belirtildiği gibi arkeolojik verilerin eksikliği çalışmamızı böyle bir incelemeden yoksun kılar. Bu eksiklikler bizim yazılı kaynaklara yönelmemize neden olur: Saray'ın yapı ve kurumlarına yeni bir değerlendirme getirmek amacı güden çalışmamızın temelini bu kaynakların incelenmesi oluşturur.

Kaynaklar, Saray'ın kuruluş tarihinden itibaren terkedilişine kadar olan dönemdeki (IV. -XI. yy. c.) gelişimi ile ilgili önemli bilgiler içerirler.

Bizans döneminde tarihçilerin aktardıkları değerli bilgiler, yapıların tipolojileri, tarihleri ve yerlerinin saptanması açısından önem taşırlar. Tarihi kaynaklardan başka önce Bizans, sonraları da Osmanlı başkentine gelmiş gezginlerin aktardıkları da incelenmiştir. Ayrıca Büyük Saray hakkında çalışmalar yapmış araştırmacılar ve yüzyılın ilk yarısında yapılan kısa süreli kazılar da değerlendirilmiştir. Tarihi kaynaklardan Saray'ın konumu, yapıları ve içindeki yaşam hakkında değerlendirilmesi gereken bilgiler almaktayız.

Bu çalışma yazılı kaynaklardan, yapılan araştırmalardan ve diğer değerlendirilmelerden ortaya çıkan tüm verilerin kullanılması ile Büyük Saray'ın tarihi, mimarisi ve içinde sürmüş olan yaşam hakkındaki bilgilerin ortaya konmasını kapsar. Araştırmamızda Saray'ın tüm işlevlerini yerine getirdiği IV-XI.yy. arası dönemi ele aldık: XI. yy.' dan itibaren Blakhernai Sarayı'na geçilmesi ile Saray terkedilmiş ve bundan sonraki dönemlerde ancak kısmen çalışmıştır.

Bu doğrultuda çalışmamız öncelikle Bizans devletinin tarihsel gelişimini ekonomik, kültürel ve sosyal yanlarını ele alarak başlamıştır. Bizans devletinin başlangıcı olarak kabul gören başkentin kuruluş tarihinden (IV.yy.) Osmanlılar tarafından fethine (1453) kadar ele alınan bu tarihi çerçevede kentin topoğrafik gelişimi önemli bir yer tutmaktadır. Konstantinopolis'te on bir yüzyıllık bir süreç içinde önemli yapılaşmaların yanında uzun çöküş dönemleri yaşadığı görülmüştür.

İmparator Büyük Konstantinos tarafından IV. yy.'da törenlerle 'yeniden kurulan' kentte Saray, Roma geleneklerine uygun olarak kentin başlıca meydanı olan Augusteion, Hipodrom ve kutsal tapınak (Hagia Sophia) ile bağlantılı bir konumda yapılaşmaya başlamıştır.

Kendini, Roma kültür ve geleneklerine bağlayan Bizans devletinde saray da bu geleneklere bağlı bir oluşum sergilemiştir bunu daha iyi anlayabilmek için, Roma ve öncesi 'saray' olgusunun hangi kaynaklardan türediğini araştırdık. Bunun sonucunda sarayın tarihsel gelişimi ortaya çıktı. Mısır, Mezopotamya gibi Doğu kültürlerinin Roma ve özellikle Geç Antik dönem

saray mimarisini geniş bir şekilde etkilediği anlaşıldı. Bu etkiler, coğrafi konumlara göre aralarında bazı farklılıklar göstermişlerdir. Konstantinopolis Sarayı'nın kuruluşunda , Roma ve Tetrarşi saray mimari öğeleri ve onu takip eden asırlarda Doğu-Sasani ve İslam mimari ve sanatından öğelerin bu kurumu etkilediği görülmüştür.

Saray ve onun tarihsel gelişimini, Büyük Saray'ın incelenmesi izlemiştir: çok sayıda farklı amaçlara sahip yapıların bir araya gelmesinden oluşan bu büyük kurumun yapılarını işlevlerine göre incelemeyi uygun gördük. Buna göre Saray'ın sivil (taht, arz ve ziyafet salonları, avlular, özel köşkler, oyun ve eğlence mekânları vs.) ve dini amaçlı yapılarını (kiliseler ve şapeller) iki ayrı bölümde inceledik. Bu kısımları, yapıların dağıldıkları geniş alanları dolduran bahçeler izlemiştir.

Çalışmamıza ek olarak Büyük Saray yaşamında önemli bir yer tutan saray erkânına ait kişilerin ünvanları ve zengin kıyafetleri üzerine incelemeler ve değerlendirmeler yapılmıştır. Yine bu kısımda, az çalışılmış bir konu olan Bizans kültüründe müzik ve müzik aletleri üzerine bir inceleme bulunur. Çalışmamızın sonuna eklediğimiz plan ve resimler Büyük Saray ile ilgili bilgiler doğrultusunda toplanmış ve sunulmuştur. Bunlar arasında Roma, Geç Antik dönem ve İslam dünyasında gelişmiş bazı saray planları; İstanbul ve dışında görülen saray yapılarına ait fotoğraflar; araştırmacıların öne sürdükleri Büyük Saray planları; Büyük Saray'ın bulunduğu bölgenin durumunu gösteren fotoğraflar; Büyük Saray'da -muhtemelen- bulunan eserler ile benzerlik gösteren yapı ve çeşitli eserlerin resimleri; kıyafet ve müzik aletlerinin çizimleri ve tarafımızdan önerilen, Büyük Saray'ın konum ve görünümü ele alan 2 restitüsyon yer alır.

Kullanılmış olan yöntem, kaynaklar ve araştırmaların gösterdiği yolda bilgileri toplamak ve bunları düzenli bir şekilde ortaya konulmasıdır. Elde edilen veriler doğrultusunda Saray'ın yapıları kronolojik ve topoğrafik konumlarına göre sunulmuşlardır. Saray'ın yapılarının zaman içinde belirli topoğrafik gelişim gösterdiği gözlemlenmiştir. Arkeolojik verilerin eksikliği araştırmanın tarihi kaynakların verdiği bilgilere göre bu yöntemi kullanmaya ve çeşitli varsayımlar öne sürmeye yöneltir.

Ancak ileride ortaya çıkabilecek yeni arkeolojik buluntularla Saray hakkında yapılan bu mevcut verileri değerlendirme amaçlı çalışmada yeni bir açı geliştirilebilir.

I. BÖLÜM

BİZANS DEVLETİ TARİHİ

I. 1. Erken Bizans Dönemi (IV.-VI.yy.)

Roma devlet tarzı, Grek kültürü ve Hristiyan inancı Bizans İmparatorluğunun temel kaynaklarıdır.

G. Ostrogorsky (1902-1976)

Ünlü tarihçi G. Ostrogorsky'nin bu doğru görüşü Bizans devletinin ana özelliklerini belirtir ¹.

Bizans İmparatorluğu, *Imperium Romanum*'un bir devamı ve Roma tarihinin yeni bir devresi sayılır. Ancak, III. yy.'ın siyasi bunalımlarından sonra Doğu'ya kayan İmparatorluk merkezi burada Latin kültüründen çok, Grek ve seçmeci Hellen kültürü ile yapılaşmaya başladı. IV. yy. başında Hristiyanlığın resmi zaferi ile tek tanrılı yeni bir inanç tüm gücüyle bu sentezi oluşturmaya yardım etti. Başkentin, Doğu'da yeni bir merkeze geçmesi ve resmi dinin Hristiyanlık ilan edilmesi, Bizans devleti tarihinin başlangıcı olarak kabul edilir 313'teki Milano Fermanı ile hristiyanlara din ve vicdan özgürlüğü verilip, bu inanç devlet tarafından resmen kabul edilmiş oldu. Fakat Roma İmparatorluğunu yenileyip, ona yeni bir uygarlık sayfası açacak olan en büyük olay Konstantinos'un kendine yeniden bir şehir kurmasıdır. Bunun için seçilen yer Byzantion'dur ².

Kurulduğundan beri -ticaretten dolayı- zengin bir kent olan Byzantion, Konstantinos tarafından seçildiğinde büyükçe bir kasaba görünümündeydi. İmparator burayı öncelikle stratejik konumundan dolayı seçmişti. Devleti sürekli tehdit eden Barbar kavimler ve Sasanilere yapılacak olan hareketler, kara ve deniz yoluyla buradan Roma'ya nazaran daha kolaylıkla yapılabilirdi. Boğazlar yolunu tutmak Karadeniz'den Akdeniz yolu ile Avrupa'yla Asya arasında ticareti kontrol etmek kente ekonomik üstünlük sağlıyordu. Politik açıdan ise hızlı bir gerileme ile donuklaşan Latin Roma, artık zengin ve uygar Doğu'ya karşın ikinci plana düşmüştü. İşte bütün bunları gören Konstantinos yeni başkenti Byzantion'da kurmaya ve adını

¹ Ostrogorsky 1991, 25.

² Aslen İ.Ö. VII. yy.'da (660-658 ? arası) bir Megara kolonisi olarak kurulan şehir İ.Ö. VI. yy. başlarında Sasanilerin eline düşmüş, İ.Ö. V. yy. başlarında İonialılar ile birlikte başkaldırmıştır. İ.Ö. 478'de *Delos- Attika* Birliğine yılda 15 talent ile katılan kentin zenginliği bellidir. İ.Ö. 440 ve 411'de Atina'ya başkaldırmış; 408'de Alkibiades, 405'de de Sparta'lı Lisandros tarafından aldedilmiştir. 390'da Thrasiboulos ile demokratik rejime dönmüştür. II. *Attika* birliğine katılmış ve II. Philipos'un İ.Ö. 340-339'daki kuşatmasını geri püskürtmüştür. *Hellen* Birliğine iştirak etmiş, İ.Ö. 278'de Keltlere haraç vermiş ve Makedonyalılar'a karşı Romalılara yardım etmiştir. Pescennius Niger'in tarafını tutan Bizantion, Septimius Severus tarafından (İ.S. 196) cezalandırılmıştır. Özgürlüğüne Caracalla ile kavuşan kent, İ.S. III.yy.'ın ikinci yarısında askerlerin yağmasına mağdur kalmıştır. Kentin yeni tarihi artık Konstantinos ile başlayacaktır: Becatti 1959, 880-914.66

Konstantinos'un şehri olarak değiştirmeye karar verdi. Törenli kuruluşundan kısa bir süre sonra sarayları, yolları, dini binaları ve meydanları ile 11 Mayıs 330'da Konstantinopolis artık yeni bir tarihi dönemin ve yeni bir uygarlığın çıkış noktası oldu.

Konstantinos'un yaptığı bu son derece ilerici ve akılcı hareket, artık son bulmuş şanlı ve şerefli bir tarihten kurtarılabilecek olanı kurtarmış olmaktadır. Konstantinos'tan sonra, iki yüzyıl boyunca, haleflerin başlıca görevi yeni Hristiyan devletini din sapkınlıklarına, Doğu'dan ve Batı'dan gelen Barbar istilalarına karşı korumak oldu. Daha Konstantinos zamanında ilk Ökümenik Konsil (325- İznik) gerçekleşmişti ³.

Iulianos Apostata (361-363) ile paganizm kısa süreli de olsa tekrar ön plana geçti. Sonra, Batı'yı I. Valentinianus (364-375) Doğu'yu Valens (363-378) yönetti. Tahtı tekrar birleştiren I.Theodosios (379-395) -Büyük-İmparatorluğu tekrar bölerek oğullarına teslim etti. Batı'da Honorius (395-423) ve yeğeni III. Valentinianus (425-455)'dan sonra kısa süre tahta çıkan dokuz imparatorundan en sonuncusu Romulus Augustulus (475-476) ile Batı Roma İmparatorluğu Barbar kavimlerin idareyi ele geçirmeleri ile son buldu.

I. Theodosios'un diğer oğlu Arkadios (395-408) ve onun oğlu II. Theodosios (408-450)' dan sonra sırayla, 450 ile 518 arası, Markianos, I. Leon, Zenon ve Anastasios tahta geçtiler. Bu dönemde Bizans uygarlığının ve tarihinin başlıca özellikleri oluşmaya başlamıştır; herşeyden önce barbarların istilaları sonucu ölmüş olan Latin Batı'ya karşı, güçlü ve kültürlü Grek Doğu dünyasının üstünlüğü artık kesinleşmiştir. I. Theodosios hükümdarlığı sırasında devletin Hristiyanlaşması tümüyle ve nihai şekliyle artık oluşmuştur (393). Bu arada Khalkedon Konsili (451) ile Doğu Hristiyanlığı Batı'nın -Papa'nın- yetkisinden çıkarak Konstantinopolis Patriğinin idaresine bağlandı.

İlk dönem (IV.-V.yy.'lar) tarihinin Hristiyanlık - din tarihi ile iç içe olduğunu görmekteyiz. Öncelikle paganizm sert önlemlerle baskı altına alındı. Dini sapkınlıklar (özellikle Arius'çuluk ve Nestorizm) bir dizi konsilin toplanmasına ve bunlara karşı önlem alınmasına yol açtı ⁴. Bunların getirdiği bir diğer sonuç ise Doğu ve Batı Kiliseleri arasındaki *shisma*'nın (bölünme) temelini atılmasıdır.

³ I.Ökümenik Konsil 325 yılında Nikaia-İznik'te, İmparatorluk Sarayı'nda (?) I. Konstantinos'un bizzat yönetiminde yapılmıştır. Bu Konsil'in toplanma nedeni teolojik bir tartışmaydı; bunu ortaya koyan İskenderiyeli bir papaz olan Arius'un (y.256-336) görüşüne göre, İsa'nın tanrısallığı olmayıp, Baba'dan daha sonra gelmekteydi. Kısa sürede yayılan bu görüş, Hristiyanlığın temelindeki "Teslis" (Tanrı-İsa-Kutsal Ruh üçlüsü) dogmasına karşı gelen bir mezhebin temel düşüncesi oldu. İmparator Büyük Konstantinos tarafından, başkente yakın olmasından dolayı İznik'te toplanan Konsil'e yaklaşık 300 piskopos katıldı. 20 veya 23 Mayıs'tan 25 Haziran'a kadar süren Konsil boyunca Arius, yandaşlarının da yardımıyla doktrinini savunduysa da başarılı olamamıştır. Kendisi ve öğretisi, Konsil sonunda mahkum edilmiş ve sürgüne yollanmıştır. Bu ruhani Meclis, ayrıca Kilise ile ilgili başka sorunları da çözüme bağlamıştır: Lane Fox 1991, 698-700 ve 711-712; Dvornik 1990, 5-9; Impellizzeri 1975, 72-74; Simonetti 1971, 317-330.

⁴ Dvornik 1990, 9-23.77

Bu dönemin bir diğer sorunu da Barbarlardır. Barbarlar her zaman İmparatorluk bünyesine savaşıla girmediler. Germen ırklar Roma'ya saygı duymuşlar ve kabul edilmek için çaba göstermişlerdir. Hem Doğu hem de Batı'da çeşitli kademelere kadar yükseldiler. Vizigotlar 378'de yerleştirildikleri aşağı Moisia'dan memnun kalmayarak ayaklandılar; Balkanlar ve Trakya'yı yağmaladılar. Arkadios onları Batı'ya yöneltmeyi başardı; 410'da önderleri Alarik Roma'yı ele geçirdi. Daha sonra Galya ve İspanya'ya giderek oraya temelli yerleştiler. Onlardan kısa bir süre sonra ortaya çıkan Hunlar, başlarında Attila ile Bizanslı haraca bağladılar. Batı'da yağmalar yapan Hunlar, Attila'nın ölümüyle dağıldılar. Bizans'a hizmet etmiş Ostrogot lideri Theoderik, İtalya'yı ele geçirdi ve başkenti Ravenna yaparak kendini İtalya hükümdarı ilan etti.

Artık Batı dünyası Barbar kavimlerin idaresi altında bölünmüş sayılırdı ⁵. İşte bu bölünmüş 'Şanlı Roma' yı tekrar birleştirme hayaliyle Bizans tarihinin en önemli İmparatoru olan İ. İustinianos (Büyük) tahta çıkar (527-565). İustinianos'un başlıca iki hedefi vardı; İmparatorluğu eski bütünlük ve refahına kavuşturmak ve dindar bir hükümdar olarak da herkese inançta doğru bir yol -ortodoksluk- vermektir. İmparatorluğun bütünlüğünü sağlamak için önce gözünü Batı'ya çevirdi ve bunu rahatça yapabilmek için Sasanilerle savaşa son verdi. Önce Afrika'ya yöneldi; generali Belisarios 534'te Vandal kralı Gelimer'i yendi. Kuzey Afrika- Fas'ın batı bölümü dışında- tekrar Roma'nın eline geçmiş oldu (548). Ostrogotlara karşı 535'de başlatılan İtalya seferi daha güçlü oldu. Önce Belisarios sonra Narses uzun çatışma ve kuşatmaları takiben 552'de kesin zafere ulaşılar. Vizigotların elinde olan İspanya'da 550-554 yılları arasında yapılan bir dizi müdahale, ülkenin güney-doğu bölgesinin İmparatorluğa katılmasına neden oldu. İustinianos Batı'yı iki taşra valiliğine bölerek (İtalya ve Afrika), kalkınma amacı ile bir dizi önlem aldıysa da zor ekonomik koşullar, yetersiz askeri güçler ve sürekli Barbar tehlikesi bunların gerçekleşmesini zorladı.

Bu arada İustinianos'un Batı'ya yönelmesini fırsat bilen Sasaniler barışı bozdular ve Suriye'yi yağmalayıp Akdeniz'e yol açtılar (540 Antakya yağması). İmparator 562'de yüklü bir miktar haraç vererek bir barış imzaladı. Fakat devlet için yeni bir tehlike Hun ve Slav istilalarıdır. Bunlardan Slavlar Balkanlar, Trakya ve Yunanistan'a sürekli olarak seferler yapıyorlardı. Balkanlar' da daha sonraki yüzyıllarda kendini gösterecek olan Slav sorunu işte İustinianos döneminde ortaya çıkmıştır.

Bu zor fetihleri ve devletin topraklarını savunmak amacıyla İustinianos tüm İmparatorluğu istihkamlarla kapladı. Bu savunma hattı kalelerden

⁵ Roma'nın 410'da Gotların önderleri Alarik yönetiminde yağma edilmesi İmparatorluk için en ağır darbe olmuştur. Bu yeni işgalciler yerleşecekleri yeni bölgeler aramaktaydılar; onlara Theodosios zamanında denenmiş bir sistem uygulandı. Buna göre askerlik hizmeti karşılığında (*hospitalitas*) ekilecek alanlar Barbarlara verildi. Bu sistemde, Franklar Kuzey Galya'ya, Burgundiler Savoia'ya, Visigotlar güney-batı Galya'ya, Svevler ve Vandallar İspanya'ya, Alanlar Ostrogotlar ve Hunlar Pannonya'ya (Macaristan) yerleştiler. Vandallar, kralları Genserik'le İspanya'dan Afrika'ya geçerek ve Kartaca'yı alarak Batı Akdeniz'e hakim oldular. İtalya ise Ostrogot hükümdarlığı altındaydı; Browning 1974, 25-46.

oluşuyordu. *De Aedificiis* (Yapılar Üstüne) adlı yapıtında tarihçi Prokopios bunlardan hayranlıkla bahseder ⁶. Bu savunma hattının yanında Bizans idaresinde eskiden beri görülen 'Barbarları idare etme diplomasisi' de devletin bütünlüğünü korumaya yardım ediyordu. Ayrıca Hristiyanlığın Barbar ülkelerde yayılması için çalışan misyonerler de bu dönemde önemli bir yer tutarlar (Karadeniz'in Kuzey kıyıları, Habeşistan gibi).

İustinianos'un bir diğer hedefi olan dini bütünlük ise daha zorlu bir savaşa sebep oldu. Tahta çıkar çıkmaz dini sapkınlara karşı önlem alan hükümdar, 529'da paganizmin son sığınağı olan Atina Üniversitesi'ni kapattı. İustinianos Papalık ile, yani Batı Kilisesi ile anlaşma taraftarıydı. Fakat İmparatoriçe Theodora'nın monofizist eğilimi gücünü kısıtlıyordu (devletin temeli olan Doğu eyaletlerinden özellikle Mısır ve Suriye monofizistiler). Her ne kadar 536'da, Konstantinopolis Konsili'nde, Papa monofizistleri aforoz ettiyse de, İmparatoriçenin yardımı ile güçlü bir propaganda 543'de Roma'dan kaçırılıp getirilen Papa' ya *Tres Capituli* adlı fermanı imzalattı ⁷. İmparatoriçenin ani ölümü bir çözüme varılmasını iyice engelledi. Bunun sonucunda ülkenin ihtiyacı olan dinsel birliğe -özellikle de yaklaşan İslam istilasına karşısında- ulaşılammış ve daha sonraki yüzyıllarda Doğu ve Batı'yı daha da kesin ayıracak bölünmenin temelleri atılmış oluyordu.

İustinianos'un hiç şüphesiz ki büyüklüğünü gösteren en önemli yapıtı "*Corpus Iuris Civilis*" adlı (medeni hukuk) yasalar derlemesidir ⁸. İustinianos, Nika ayaklanmasından sonra (532) bir idari reformun gerekliliği karşısında devlet görevlileri ve büyük toprak sahiplerinin yolsuzluklarına çare bulmaya çalışmış fakat öncelikle kendisi uymamakla büyük bir başarısızlığa uğramıştır. Savaşlara ve büyük yapı işlerine yaptığı harcamaları

⁶ İmparator İustinianos döneminde yaşamış olan tarihçi Prokopios (öl.560-570 arası) *De Aedificiis- Yapılar Üstüne* kitabından başka, Savaşlar Tarihi ve Gizli tarih adlı yapıtları kaleme almıştır. Yapılar kitabı İustinianos'un isteği üzerine yazılmıştır. Her ne kadar İmparatorun yaptırdığı eserler methiyeci bir ruh ve abartılı bir biçimde anlatılmışsa da, kitap tarihi, coğrafi ve sanatsal nitelikli önemli bir kaynaktır; *De Aedificiis'* in ingilizce bask.: Dewing-Downey 1954; İci kitabın türkçe çev.: Özbayoğlu (İstanbul'daki yapılar) Prokopios, *Yapılar* 1994.

⁷ "*Tres Capituli*" fermanı, İustinianos tarafından monofizistlere yaklaşma amacıyla ilan edilmişti. Bu ferman Antakya ekolünün üç ilahiyatçısını ve eserlerini mahkum ediyordu: bunlar Mopsuestia'lı (Misis) Theodorios, Kyrros'lu (Kurus) Theodoretos ve Edessa'lı (Urfa) İbas idiler. Daha sonra oluşan İmparator ve muhaliflerinin çatışmaları sonucu Papa Vigilius (53-555) Konstantinopolis'e getirilmiştir. Papa zorla bu fermanı imza ettiyse de hiç bir zaman Batı piskoposları bunu kabul etmemişlerdir: Dvornik 1990, 20-21; Browning 1974, 219-234.

⁸ 529'da *Quaestor sacri Palatii* (adalet bakanı) olan Tribonianos, İmparator için bu *Codex*' i hazırlamıştır. Öncelikle Roma döneminden beri geçerli olan İmparatorluk "*constitutio*" ları, *Codex Iustinianos* adı altında yayınlandı. Daha sonra *Digest Pandekt'*ler bu çalışmaya eklendi. İlk defa Roma hukukçularının tüm hükümleri mükemmel bir sistem şeklinde toplanmışlardı. Bunların yanında, bu iki ana eserden yapılmış bir antoloji olan *Institutiones* yer alır. En son eklenen yasaların toplandığı *Novellae* ile *Corpus Iuris Civilis* tamamlanmıştır. Bu eserin önemi büyüktür; çünkü Roma hukuku İustinianos sayesinde Batı'ya ulaşmıştır. Batı dünyası XII. yy.' dan itibaren sosyal yaşamın ve devlet işleyişinin ilkelerini, olduğu gibi benimsemiş olan ve çağımız yurttaşlık hukukunun temelinde yer alan İustinianos hukukundan yeniden öğrenmiştir: Browning 1974, 102-105; Ostrogorsky 1991, 69-71.

nedeniyle ağır vergiler getirmiş ve bu da halkın ezilmesine yol açmış ve arkasında ülkede bıkkınlık ve yoksulluk bırakmıştır.

I. 2. Orta Bizans Dönemi (VII.-XIII.yy.)

İustinianos'tan sonra gelenler öncelikle Batı politikasını terk ettiler ve bu da İtalya'nın yeni bir Barbar halk, Lombard'lar tarafından ele geçirilmesini kolaylaştırdı. Doğu'da savaş yine alevlendi. Slavlar Balkanları yağmalayarak Peloponnessos'a kadar indiler ve Yunanistan'ın 'slavlaşmasını' gerçekleştirdiler. Zorba Phokas'ın (602-610) yetersiz yönetimine Herakleios (610-641) tarafından son verildi.

VII. yy. bir gerileme değil, Bizans tarihinin zor bir dönemidir. Doğu Arapların, Balkanlar da Slavların eline geçip bir Bulgar devleti kurulmuştur. İustinianos'dan sonra artık İmparatorluk -coğrafi, etnik, ekonomik, dini, idari açıdan- gerçekten bir Grek-Doğu Roma İmparatorluğu olmuştur. Doğu'da her zaman tehlike oluşturmuş olan Sasaniler, başarılı komutan olan Herakleios tarafından 629'da kesin olarak alt edildiler. Fakat bu barış uzun sürmedi; yeni bir güç, Müslüman Araplar, kısa sürede Suriye, Kudüs, Filistin, Mısır, Trablusşam, Kıbrıs ve Rodos'u ellerine geçirdiler ve Konstantinopolis'e kadar geldiler. Şehri fethetmeseler bile, ellerine geçen bu Doğu eyaletleri, artık İmparatorluk topraklarına geri dönmeyecektir.

Bu dönemde ayrıca İmparatorlukta yeni bir idari düzen görüldü; *thema*'lar. Roma'da sivil ve askeri yetkiler birbirinden ayrıydı. Burada ise tersine yetkiler tek bir elde toplanıyordu. VII. yy.'da gelişen *thema* sisteminde tüm yetkiler belirli bir bölgenin askeri kumandanındı (*strategos*). İmparatorluk böylece bir kaç *thema* 'ya bölündü ve bu taşra 'askeri' eyaletleri devletin idari alt bölümünü oluşturdu. İdarede görülen VII.-VIII.yy. 'daki bu değişiklik, İmparatorluğun kazandığı yeni görünümü yaratan etkenlerden biriydi. Herşeyden önce coğrafi olarak İmparatorluk, Batı'daki büyük topraklarını kaybetmiş (güvenli olmayan bir kaç toprak kalmıştı) ve artık Anadolu ve Yunanistan'a (kısmen slavlaşan) sahip bir devlet olarak karşımıza çıkmaktadır. Suriye ve Mısır'ın kaybı dini açıdan da Konstantinopolis Patriğinin üstünlüğünü etkilemiş oldu. Artık İmparatorlar üzerinde etkisi iyice artan Patriklik Ortodoksluğun temsilcisi durumuna geldi. Doğu dünyasının içindeki aynı topraksal ve etnik yoğunlaşma devletin artık tamamiyle Grekleşmesini sağladı. İustinianos'un çabalarıyla diriltilmeye çalışılan Latin-Roma kültürü artık yerini kesin olarak VII. yy.'da Hellen-Grek kültürü ve diline bıraktı.

Herakleios hanedanını İsaüralılar ve Amoriumlular hanedanları izledi. Bunların döneminde de dışta Slav, Bulgar ve Arap tehlikeleri aynı şekilde devam ettiler. Ayrıca ilk defa Ruslar Bizans tarihine, Konstantinopolis'e, bir deniz saldırısı ile, girdiler. Ama bu dönemin en önemli ve uzun süreli olayı "ikonoklazma" yani tasvir kırıcılığıdır. Bu hareket önceleri İsa, Meryem ve Aziz tasvirlerine yapılan tapınmaya bir tepki olarak İmparator III. Leon (717-741) tarafından başlatılmıştır. Ondan sonra gelen V. Konstantinos (741-775) daha şiddetli bir ikona düşmanı olup, 753'te topladığı bir Konsil ile dinsel

tasvirleri mahkum ettirdi ve onların tahrip edilmesini emretti. Gelini Eirene (797-802), oğlu VI. Konstantinos'un (780-791) naibesi olarak saltanat sürdürdü. Gerçek anlamda hükümdar olmuş ilk kadın olan Eirene, tasvirlerin savunucusu olarak 787'de İznik'te VII. Ökümenik Konsil'i topladı ve tasvir kültürünü yine yasal kıldı. Ondan sonra yeniden başlayan ikona düşmanlığı, daha az şiddetle devam ettiyse de 843 yılında Ortodoksluğa yeniden geri dönüldü.

İkonoklazmanın kökeninde iki temel unsur vardır; bunlar, dini ve siyasidir. Dinsel açıdan bakılırsa bu hareketi başlatmış olan hükümdarlar aslen oldukça dindar ve aydın kişilerdi. Hristiyanlığın ilk dönemlerinde görülmeyen bu resimlere tapınma daha sonraları başladı. Özellikle halkın aşağı sınıfları ve keşişler bu kültürün savunucusuydular. Ve işte siyasi açıdan oluşan sorun gün geçtikçe güçlenen Kilise'den kaynaklanmıştır. İmparatorlar giderek güçlenen ve zenginleşen keşiş ve manastırların tehlikesini görerek böyle bir mücadeleye girişmişlerdir. Tasvirlerle tapınma bahanesi ile birçok manastırın mallarına el konulmuş ve keşişler sürgüne gönderilmiştir. İkonoklazma Bizans'taki dini ve siyasal sorunların ne kadar yakın ilişkide olduklarını bir kez daha göstermektedir. Ayrıca bu dönemde Batı'ya kaçan keşişlerin etkisiyle de Güney İtalya'da Bizans etkisi güçlendi. Ama Batı -özellikle Papalık- ile uçurum daha da derinleşti. Charle Magne'a (768-814) 800 yılının Noel gününde Papa, 'Kutsal Roma"' İmparatoru olarak taç giydirdi. Artık Papalık kendine desteği Doğu'da değil Batı'da arıyordu. Bu dönemin sonlarında ise önemli bir olay da Bizans'ın, Kyrill ve Methodios adlı keşişler ile Slavları Hristiyanlaştırmasıdır. Böylece, bugünkü Slav-Rus kültürünün temeli atılmıştır.

İkonoklazma'nın bitişi ve tahta Makedonya hanedanının çıkışı ile Bizans tarihinin İustinianos'tan sonraki diğer şanlı dönemi başlar. Kurucusu I. Basileios (867-886) ve oğlu VI. Leon (886-912) Doğu'da sürekli Araplarla savaşmak zorunda kaldılar. VII. Konstantinos Porphyrogennetos 'un (913-959) tahta ortak ettiği Romanos Lekapenos (919-944) yukarı Mezopotamya'da Araplara karşı önemli başarılar elde etti (Edessa-Urfa geri alındı). Ardından II. Nikephoros Phokas (963-969) - Girit, Kıbrıs, Kilikya, Antalya ve Halep'i- ve İoannes I. Çimiskes (969-976) Şam'ı ve Filistin'in bir kısmını geri aldı. II. Basileios (976-1025) devlet topraklarını fazla büyütmemekle birlikte, eldekileri korudu ve böylece Doğu'da İmparatorluk kesin sonuçlar elde etmiş durumdaydı. Ayrıca Batı'da, uzun zamandır devlete sıkıntı veren Bulgarları II. Basileios zorlu mücadelelerden sonra 1014 yılında tamamiyle yokederek, bu devlete son verdi. Böylece Bizans yeniden Balkan Yarımadasına hükmetmeye başlıyordu. Bu dönemde ayrıca Rus Kiev devleti, Prensları Vladimir'in önderliğinde Hristiyanlığı kabul etti.

Dıştaki sorunların yanında devletin içinde de önemli sosyal problemler vardı; toplumda zengin-güçlü ve fakir-zayıf sınıflar arasındaki uçurum daha da açılmıştı. Bunun temelinde büyük toprak mülkiyetlerinin artışı vardı. Buna çare olarak daha Romanos Lekapenos devrinden başlayarak yoksulların haklarını koruma amacı ile yasalar çıkarılmıştı. Özellikle II. Basileios büyük toprak sahiplerine karşı acımasız davrandı. Ayrıca güçleri ve

zenginlikleri giderek artan manastırlara da kısıtlamalar getirildi. Fakat sonuçta bu önlemler boşuna alınmış oldu. Toprak aristokrasisini ve keşişleri uzun süre kendine düşman edemeyeceğini anlayan imparatorlar, İsaakios I. Komnenos' tan (1057-1059) itibaren bu hükümleri uygulamadılar. Bizans İmparatorluğunun kaçınılmaz özelliği olan devlet ve din sorunlarının içiçe yaşama, Batı ve Doğu arasındaki kesin ve nihai *shisma* (bölünme) ile daha da hareketlendi. Her iki taraf öncelikle Güney İtalya'da nüfuz mücadelesinde oldukları için, Papalık ve İmparatorluk arasındaki ilişkiler uzun zamandan beri gergindi. Böylece Papalık elçisi Kardinal Umberto'nun Konstantinopolis Patriği I. Mikhael Kerularios (1043-1058) arasındaki hırslı çekişme karşılıklı aforoza kadar vardı. Tam olarak 1054'te gerçekleşen bu bölünme hala sürmektedir. Dini açıdan bu bölünme Doğu'nun bir zaferi olsa bile (Konstantinopolis Roma'dan bağımsız olmuş ve Doğu dünyası üzerindeki nüfusu artmıştır), onu daha sonraki Türk tehlikesi karşısında Batı'nın yalnız bırakması ile karşılık bulmuştur.

Uzun Makedonyalılar hanedanı dönemi (867-1056) Bizans uygarlığının en parlak devirlerinden biri olmuştur. İmparatorlar tarafından yasama alanında ve idari konularda yapılan çalışma ve yenilikler dikkate değerdir. Ticari zenginlik, askeri zaferler ve yeniden kazanılmış güç kendini tüm sanat dallarında gösterir; edebiyatta, felsefede, mimari ve süsleme sanatlarında çok değerli eserler yaratılmıştır.

Makedonyalılar hanedanı 1056'da İmparatoriçe Theodora'nın (1042-1056) ölümü ile son bulur. Bu dönem artık, aynı zamanda ordunun bölgesel kumandanı olan, büyük taşra beyleri ile başkentin merkezî idare ve sivil örgütleri arasındaki karşıtlığın da başlangıcı oldu. Böylece tahta çıkma savaşı da bu iki güç arasında yapıldı; sonunda zafer askeri aristokrasisinin genç temsilcilerinden I. Aleksios Komnenos'un (1081-1118) oldu.

Fakat bu kısa ara dönemde devlet bazı önemli tehlikelerle karşı karşıya geldi. Batı'da, Güney İtalya'da 1059'dan itibaren Normanlar Robert Guiskard'ın (1057-1085) komutasında başarılar elde etmekteydiler. En sonunda 1071 yılında İtalya'daki Bizans eyaletinin başkenti (Katepano) Bari, üç yıl süren bir kuşatmadan sonra Normanların eline düştü. Bu İtalya'da Bizans hükümdarlığının sonu olmuş ama Bizans mevcudiyetinin sonu olmamıştır. Kurulan genç Norman devleti Bizans mirasını devralmış ve dil, din ve kültürünü devam ettirmiştir⁹.

Balkanlarda bir Türk kavmi olan Peçenekler, kitleler halinde Makedonya'yı, Trakya ve Yunanistan'ı yağma ettiler. Bu durum başkenti her an tehdit etmekteydi. Ancak Bizans devleti tarihi açısından Doğu'dan gelen Selçuklu

⁹ Fransa'nın Batı kıyılarını işgal eden bir grup Viking, Norman devletinin temelini oluşturur. X.yy. 'ın sonunda ufak bir dükalık kuran Normanlar kısa sürede İngiltere ve Fransa'yı kapsayan güçlü bir krallık kurdular. Bu arada XI.yy.'ın ilk yarısında sürgüne zorlanan bazı Norman asilleri İtalya'nın Güneyine doğru ilerlemeye başladılar. Kısa sürede Puglia, Calabria ve Sicilya bölgeleri Normanların hakimiyetine geçti. Arapların elinden alınan bu bölgede kısa fakat zengin Norman krallığı 1194'de son buldu. Palermo kentini başkent yapan bu krallık bilge Arap ve zengin Bizans kültürünü karıştırarak oldukça yüksek bir uygarlık seviyesine ulaştı. Bu sonuçlar zengin tarihi eserlerde görülmektedir. : I Normanni: popolo d'Europa 1030-1200, 1994.

Türkleri'nin ilerlemesi Batı'daki saldırılara nazaran çok daha ağır sonuçlar doğurdu. Türkler hızla İran ve Mesopotamya bölgesini alarak Bağdat'a hakim oldular. Kısa bir süre içinde tüm Yakın Doğu, Bizans devletinin ve Mısır-Fatimi devletinin sınırlarına kadar Selçuklular'ın eline düşmüştü. Türkler artık Anadolu ve hatta Konstantinopolis'e doğru yöneldiler. Selçuklu sultanlarının ikincisi Alp Arslan (1063-1072) kumandasında Türkler Ani'yi (1065) ve Kayseri'yi (1067) zaptettiler. Bu arada tahta çıkmış olan başarılı kumandan IV. Romanos Diogenes (1068-1071) Selçuklulara karşı savaşı hemen ele aldı. Girişilen iki başarılı seferden sonra iki ordu 1071'de Malazgirt'te karşı karşıya geldiler. Bu zorlu muharebeden Selçuklu ordusu galip çıktı. Malazgirt zaferi Ortaçağ Anadolu tarihi bakımından önemli bir dönüm noktası oluşturur. Daha önceleri sadece kısa seferlerle Anadolu'ya gelmiş olan Türkler, bu tarihten itibaren artık bir daha çıkmamak üzere bu topraklara yerleşmiş oluyorlardı. Bu tarih yeni bir devletin, 400 yıl sonra, Bizans'a son verecek bir devletin, kuruluşunu da beraberinde getiriyordu.

Komnenos'lar hanedanı (1081-1185) boyunca devlet iç ve dış kayıplardan sonra yenilenmeye çalıştı. Ekonomik açıdan İmparatorluk -özellikle Batı dünyasına karşı- refah ve zenginlik içindeydi. Bizans'ın refahının kaynağı Doğu ile Batı arasındaki ticari aracılıktan geliyordu. Fakat, tam bu dönemde Bizans bu kaynağını artık yitirmeye başladı. Bunun sebebi bir süre önce Normanların İmparatorluk topraklarına saldırılarıydı; Robert Giuskard Adriatik'i geçerek Dyrrachium'u (bugünkü Draç) aldı. Bunun üzerine I. Aleksios (1081-1118) Venedikliler'den ticari kolaylıklar karşılığında yardım istedi. Bizans 1082 yılında Venedik Cumhuriyeti'ne İmparatorluk *Klrysobullon*'u verdi; bu resmi belgeye göre, Venedikli tacirler İmparatorluk toprakları üzerinde vergi ödemeden ve gümrük denetimi olmadan ticaret yapabileceklerdi. Böylece Venedik ticareti, Bizans ticaretine göre üstünlük sağlıyordu. Bu belge devlet tarihinde önemli bir yer tutar; buna göre Bizans, Doğu-Batı aracılığındaki avantajlarından vazgeçmeye mahkum oluyordu. Venedik ise, Akdeniz dünyasını etkisi altına alacak bir büyük gelişimi başlatıyordu. Usta, çıkarıcı ve sürekliliği olan bir politika ile Venedik, uzun vadeli bir ekonomik emperyalizmini işte bu 1082 tarihli belge ile başlatmış oluyordu. Yüzyıllar sonra başka bir büyük devlet -Osmanlı İmparatorluğu- Venedik'in elinden bu üstünlüğü devralacaktır. Bundan sonra, Venediklilerin gücünü azaltmak amacıyla Pisa ve Cenova'ya da aynı ayrıcalıklar verilmiştir. Balkanlarda ise büyük bir tehlike Peçeneklerden geliyordu. Konstantinopolis'i 1091 kışında kuşatan Peçeneklere karşı I. Aleksios yine onlar gibi Türk asıllı bir kavim olan Kumanları çağırdı; onların yardımı ile Peçenekler tamamiyle yok edildiler. Ayrıca Sırlara karşı da zafere ulaşıldı.

Bu arada İmparatorluk, tekrar Selçuklu Anadolu topraklarına sahip olmayı düşündüyse de ufukta Haçlı seferleri görünmeye başlamıştı. Aslında Haçlı seferleri Avrupa Ortaçağ tarihinin en ilginç olayıdır. Bu seferler hep Batı tarihi ve dini açıdan ele alınmışlardır. Oysa, öncelikle Doğu (Bizans ve Yakın Doğu) dünyasını ilgilendiren ve dini bir ideolojinin arkasında gizli siyasal ve ekonomik amaçlar güden derin ve toplumsal bir olaydır.

İlk önce 1096 yılında Pierre l'Hermite adında bir Fransız keşişin sürüklediği düzensiz bir insan topluluğu Türkler tarafından İznik önlerinde kılıçtan geçirildi. Ertesi yıl Batı'nın en ünlü şövalyeleri birlikleri ile Anadolu'ya geçip önce İznik'i geri aldılar (Haziran 1097). Ardından Edessa (Urfa), Antiokheia (Antakya) ve 1099'da da Kudüs ele geçmiştir. Haçlılar Batı örneğine uygun olarak buralarda feodal hükümdarlıklar kurdular. II. Haçlı seferinin gerekçesi, Türklerin Edessa'yı geri almalarıydı. Fransa kralı VII. Louis ve Alman İmparatoru III. Konrad komutasındaki ordu 1148'de Türkler tarafından bozguna uğrattıldı ve bu sefer de başarısızlıkla sonuçlandı. III. Haçlı seferinin sebebi ise, Mısır'ı yöneten Selahaddin Eyyubi'nin (1174-1193) 1187'de Kudüs'e saldırmasıdır. I. Friedrich Barbarossa'nın ölümü, Arslan Yürekli Richard ve Fransa kralı Philippe II. Auguste'nin Kudüs'ü geri alamamaları bu seferi de başarısız yapmıştı.

Müslümanların bu zaferlerine karşı Batı dünyası Papa'nın da çağrılılarıyla yeni bir kutsal sefere ¹⁰ hazırlanmaya başladı. IV. Seferin Doğuda müslümanlara karşı olması gerekirken Bizans'a yönelmesinin birçok sebebi vardır. Batı uzun süredir Bizans karşıtı bir tutum içindeydi; Kiliselerin ayrılması, katliama varan (1182) Latin düşmanlığı ve aşırı zenginlikler bu düşmanlığı körüklüyordu. Öncelikle Haçlılar Doğu'ya Venedik gemileriyle gideceklerdi; fakat nakliye ücretini sağlayamadıklarından öncelikle Venedik adına Zara şehrini Macarlardan aldılar. Bu arada tahtan indirilmiş Aleksios Angelos'a yardım bahanesi, Haçlıların Konstantinopolis'e gelmelerine sebep oldu. Latinler şehre 1204 yılının Nisan ayında şiddetli bir saldırıyla girdiler ve üç gün boyunca yağma ve ölüm saçtılar.

Bunun sonucunda 1204-1261 yılları arasında Konstantinopolis bir Latin devletinin başkenti oldu ¹¹. Bu seferle Venedik, Dyrrachium, İyon ve Ege adalarının çoğunu, Rodos, Girit ve Trakya'da birçok yeri elde etti. IV. Haçlı seferi Venedik'e bir sömürge İmparatorluğu ve ekonomi hegemonyası sağlamış oluyordu.

¹⁰ Bizans'ı ele geçiren talihsiz IV. Haçlı seferinden sonra, 1271-1221 yılları arasında yapılan V. Haçlı seferi (1228-1229), İmparator II. Friederick'in Jaffa antlaşması (1229) ve kendini Kudüs kralı ilan etmesi ile başarılı bir başlangıç yaparsa da, Harzemşahlıların Kudüs'ü geri almaları ile (1244) savaş tekrar kaybedilir. Fransa kralı IX. Louis'in kumandası altında yola çıkan VII. Haçlı Seferi (1248-1254) Kıbrıs üzerinden Damietta'yı alsa bile (1249), Memlük Sultanı Baybars'ın kısa sürede sahil şeridini geri alması ile son buldu. VIII. ve sonuncu Haçlı Seferi (1270) Müslüman devletlerin Kutsal Topraklardaki hükümdarlık savaşlarından faydalanarak ilerlemek isteyen Franklar 1291 yılında artık geri dönmek üzere tamamiyle saf dışı bıraktı. Böylece 200 sene süren Haçlı destanı da böylece son buldu: Runciman, 1989-92; Carile 1975; Demirkent 1994, 483-89; Tate 1994.

¹¹ Latinler, İmparatorluk topraklarını aralarında bölüştürdüler. Bizans Latin imparatoru olarak Flandre kontu Baudoin seçildi; kendisi Trakya ve Anadolu'nun Kuzey Batı kısımlarını aldı. Marki Boniface de Montferrat, Yunanistan'da Selanik civarı ve Tesalya bölgesinde bir krallık kurdu. En kazançlı ise Venedik oldu; Peloponnes, Adriatik kıyıları, İonia adaları, Girit ve Ege adalarının bir çoğu ve Marmara kıyıları ve Edirne onun idaresi altında kaldı: Ostrogorsky 1991, 390-392.

Bizans İmparatorluğu'ndan ise geriye üç parça kalmıştı: I. Mikhail Angelos'un (1204-1215) Epiros Despotluğu, Aleksios ve David Komnenos'un Trabzon İmparatorluğu ve Theodoros Laskaris (1204-1222)'in kurduğu İznik devleti (1204-1261). Bunların arasında Laskaris'in kurduğu İznik devleti, Bizans İmparatorluğunun meşru devamcısı olmuş ve Konstantinopolis Patriği burada İmparatorlara taç giydirmiştir. İznik, Konstantinopolis'ten kovulan 'Bizanslıların' Devlet ve Kilise merkezi olmuştur. Hem Latin İmparatorluğuna hem de Anadolu Selçuklu devletine karşı üstünlük sağlayan İznik Devleti kısa bir süre sonra VIII. Mikhail Palaiologos (1259-1282) önderliğinde tekrar Bizans'a geri döndü.

1.3. Geç Bizans Dönemi (XIII.-XV.yy.)

Konstantinopolis'in geri alınması ile devlet başkentine kavuşmuştu. Ama Latin hakimiyeti derin izler bırakmıştı; şehir yakılıp yıkılmış ve tüm hazinelerinden mahrum bırakılmıştı ¹².

Devlet bünyesinde tamiri güç yaralar açılmıştı. İtalyan denizci şehirleri Bizans sularına ve ticaretine hakimdiler, Yunanistan hala Frankların elindeydi, Epiros ise merkezi idareye karşı bir tutumdaydı. Balkanların Kuzey kısmı Bulgar ve Sırp devletlerinin ellerindeydi ve Anadolu ise artık Türk hakimiyeti altındaydı. Güçlü İmparator VIII. Mikhail Palaiologos devleti yeniden canlandırma çabalarına başladı; onunla birlikte Bizans tahtına Palaiologos hanedanı uzunca bir süre oturmuş oldu. Yunanistan ve Balkanlar kısmi de olsa kontrol altına alındı. İmparator Venedik'e karşı Cenova ile anlaştı; Batı dünyasının desteğini almak amacıyla Papa X. Gregorius ile 1274'de Lyon Konsili'nde, iki kilisenin birleşmesi için anlaştı. Fakat keşişlerin yönetiminde güçlü bir muhalefet İmparator'a karşı çıkınca bu anlaşma geçersiz kaldı ve tekrar bir bölünme oldu. Bu arada Papa IV. Urbanus Fransa Kralının kardeşi Charles d'Anjou'ya Sicilya krallığını teklif etmişti; Fransız Kontu da koyu bir Bizans düşmanı olarak İtalya'da yerini sağlamlaştırdı. Papa'nın isteği, dini açıdan Bizans'ın boyun eğmesi idi; oysa Anjou tüm Bizans'a hakim olmak istiyordu. Bu amaçla önce Balkanlara doğru ilerledi. Bu arada Anjou taraftarı yeni Papa IV. Martinus İmparatora muhalif bir politika gütmeye başlamıştı. İşte Bizans'ın sıkıştığı bu kızgın zamanda -Aragon kralı III. Peter'in de yardımı ile- Sicilya halkı Fransızlara karşı ayaklandı; 1282'de Palermo'da başlayan isyan, Anjou hakimiyetine meşhur 'Sicilya ikindisi'nde kanlı bir son verdi. Böylece Palaiologos Bizans'ın üstüne çöken "Batı bulutlarını" bir anda dağıtmasını bildi. Batının fetih gayretlerine karşı yapılan bu savunma mücadelesinde VIII. Mikhail başarılı olmuştu. Ondan sonra gelen İmparatorlar başlıca iki tehlike ile karşı karşıya geldiler : Türkler ve Sırlar.

¹² Bizanslı tarihçi Niketas Khoniates (761-2) başkentte Haçlıların yaptığı vahşeti tanımlarken "omuzlarında İsa'nın haçını taşıyan bu adamlara nazaran müslümanlar bile daha merhametlidir" der. Haçlılar, kentin saray, kilise, manastır ve zengin evlerinde buldukları tüm kıymetli eşyaları almışlar ve bir çoğunu Batı'ya götürmüşlerdir: Il Tesoro di S. Marco, 1986, 31-41. Ayrıca bugün Avrupa'nın çeşitli müze ve koleksiyonlarında bulunan birçok değerli Bizans eseri, 1204 yağmasından elde edilmiştir.

İlk Sırp devletinin Sırbistan'ın güneyindeki Bizans topraklarına ilerleyişi Stefan Nemanja (1166-1196) dönemine rastlar. Milutin (1282-1321) döneminde Bizans diplomasi yoluyla Sırp büyümesini durdurmuştu. Stefan Dušan (1331-1335) hükümdarlığında Sırbistan en güçlü dönemine ulaştı. Balkanlarda, Güney Makedonya ve Arnavutluk Sırp'ların eline geçti. 1346'da kendini Sırp'ların ve Romalıların İmparatoru ilan eden Dušan'ın hayali Bizans'ın başkentini ele geçirmektir. Ama ölümüyle hayali ve devleti gücünü yitirdi.

Devletin başkentine döndüğü 1261'de, Anadolu'nun savunma gücü oldukça zayıflamıştı. Türk fetihleri ise artık bütün bölgeyi kaplamıştı; 1300 yılı civarında hemen hemen bütün Anadolu Türklerin eline geçmiş bulunuyordu. Dağılan Anadolu Selçuklu devletinin parçalarından doğan beylikler arasında ¹³ Osmanlılar Bursa bölgesinden yayılarak oldukça güçlenmişlerdi. Bizans, önceleri Türklere karşı Batılı paralı asker kullandı; fakat gezici orduların tutarsız serüvenleri devletin zayıflığını daha da ortaya koydu. Bu askeri gücün zayıflığı Türklerin ilerlemelerini daha da kolaylaştırdı. 1326'da Bursa, 1331'de İznik, 1337'de İzmit alındı; 1354'de Türkler artık Gelibolu'yu işgal ederek Trakya'yı geçtiler. Türkler bir seferle artık Avrupa topraklarına ayak basmış ve Balkanların fethine başlamış oluyorlardı. Daha sonra I. Murat döneminde (1362-1389), Edirne alınarak başkent yapılmış ve bunu takiben Balkanlarda Yunanistan ve Güney Slav ülkelerinin fethi kesin safhasına girmiştir.

Türklerin bu hızlı ilerleyişine karşılık, bakışlarını Batı'ya çeviren Bizans İmparatoru niyet edilen bir Haçlı seferinin Mısır'a yönelmesi sonucunda, bizzat kendisi yardım isteme amacı ile, Batı'ya yola çıktı. 1369 yılında İmparator V. İoannes (1341-1391) Roma'ya vardı; beraberinde yüksek devlet yetkilileri ile Bizans Kilisesinin Roma inancına döndüğünü kabul etti. Yapılmış bu birleşme aslında sadece İmparatorun şahsını ilgilendiren kişisel bir davranıştan ibaret kaldı; Bizans ruhani sınıfının hiçbir temsilcisinin katılmadığı bu yolculuk ve törene tüm Doğu ruhani dünyası karşıt oldu. Bu başarısız Batı yolculuğundan sonra, istenilen yardımın ne kadar gerekli olduğu yeni bir Türk zaferi ile daha da belirginleşmişti. Sırp Makedonyası 1371-Çernomen zaferi ile Türklerin eline geçti. Bu Bizanslılar için oldukça zorlu bir durumun başlangıcı oldu. Bizans resmen Osmanlı Sultanının hakimiyeti altına girerek haraç ödemeyi ve Türk ordusuna boyun eğmeyi kabul etmiştir. Bu zafer ilerlemeyi daha da güçlendirmiş, ama Türklerin karşısında artık Bizans kalmamış onun yerini sadece Sırp'lar almıştı.

¹³ Anadolu'ya 1075 - 1318 yılları arasında hükmeden Türkiye Selçuklu devletinin Moğol istilaları sonucu parçalanmasıyla bu topraklarda birçok beylik kuruldu. Bu beylikler - XIII.yy. sonları XIV.yy. başları arasında kurulan ve hüküm süren - (Örneğin Aydınoğulları, Menteşeoğulları, Germiyanogulları, Hamitoğulları, Karamanoğulları, Dulkadiroğulları, Eretna Beyliği gibi...) zamanla, aralarında kısa sürede güçlenen Osmanlı beyliğini idaresi altına girdiler. Söğüt kasabasından yola çıkan Osman Bey ve oğulları özellikle Batı topraklarına akınlar yaparak, Bizans'a ait bir çok kent ve kasabayı ele geçirdiler. Bulunduğu uç-sınır bölgesiyle yetinmeyen Osmanlı Beyliği, 1352'de Trakya'ya geçmiş ve böylece artık durdurulamayacak bir ilerleme başlamıştır. Osmanlı'nın dört bir yanını kuşattığı Bizans İmparatorluğu 1453'de artık bulunduğu surların içindeki kentten ibarettir: Ostrogorsky 1991, 442 vd; Sevim - Yücel 1989.

Osmanlı taarruzları gittikçe artıyor ve hem Bizanslılara hem de Slavlara gün geçtikçe daha zarar veriyordu. 1385'de Sofya, 1386'da Niş ve 1387'de Selanik düştü. Sırp kralı Lazar (1371-1389) tüm güçlerini toplayarak 15 Haziran 1389'da Kosovo'da Türklerle karşı karşıya geldi. Sultan I. Murad'ın (1362-1389) ölümü Sırp'ların üstünlüğünü gösterdiyse de, yerini alan I. Beyazıd (1389-1402) düşman ordusunu yendi. Bu zaferle birlikte artık Sırbistan tamamıyla ortadan kalkmış ve Türkler artık Macarlarla karşı karşıya kalmışlardı. Macaristan yardım için bakişlarını Batı'ya çevirdi. Böyle bir Haçlı çağrısına birçok Avrupa şövalyesi uydu. 25 Eylül 1396 günü Niğbolu (Nikopolis) yakınında Hristiyan ordusu Türkler tarafından bozguna uğratıldı. Yunanistan istila edildi.

Böylece Türkler tarafından etrafı çevrilmiş olan İmparatorluk başkentinin düşmesi artık çok yakın gibi görünmekteydi. 1399'da İmparator II. Manuel Palaiologos (1391-1425), yaklaşan Türk tehlikesine karşın bir yardım amacı ile Avrupa yolculuğuna çıktı. Avrupa şehirlerinde ümitsiz bir şekilde dolaşan İmparatorun yardımına Moğolların Hanı Timur koştu. Uzunca bir süredir Orta Asya'da Maverainnehir, Irak ve Pencab'ı devletine katmış olan Timur, Batıya doğru ilerlemiş ve Doğu Anadolu'nun büyükçe bir kısmını ele geçirmişti. Osmanlı Sultanı I. Beyazıd ile 28 Temmuz 1402'de Ankara yakınında yapılan savaşta, Timur Osmanlı ordusunu yendi ve Sultanı esir aldı. Sultanın ölümünü takiben ve oğlu I. Mehmed (1413-21) döneminde Bizans biraz nefes aldı. II. Murad (1421-51)'in tahta çıkmasıyla Osmanlı yine güçlenmeye başladı. Sultan öncelikle 1422'de Bizans'ı kuşatmaya başladı. Surların sağlamlığı ve Sultanın kardeşinin ayaklanması kuşatmanın kalkmasına sebep oldu.

Türkler tarafından ağır bir baskı altında tutulan İmparator VIII. İoannes (1425-48), bir yardım amacıyla Doğu ve Batı Kiliselerini birleştirme müzakereleri için İtalya'ya gitti. Uzun görüşmelerden sonra 6 Temmuz 1439'da Firenze'de, bütünleşme ilan edildi. Her ne kadar Bizanslıların liturjilerini korumalarına müsaade edilse de, bütün tartışmalı sorunlar Roma'nın ve Papalığın istediği şekilde hükme bağlanmıştı. Tüm Bizans milleti şiddetle bu kararlara itiraz etti. O Bu arada Papa Macar Kralı Vladislav'ın komutasında Macar, Polonyalı ve Romanyalılardan oluşan bir orduyu Türklerin üzerine yollamıştı; 10 Kasım 1444'de Varna'da Hristiyan birlikleri II. Murad'ın güçleri tarafından imha edildiler. Osmanlı tahtına II. Mehmed (1451-1481) çıktığında amacı, İmparatorluğun artık Anadolu ve Balkanlardaki Türk toprakları arasında kalmış ve sadece surlar içinde bir şehirden ibaret olan Bizans devletini ortadan kaldırmaktı. Boğaz içinde bir hisar (Rumeli Hisarı-1452) yaptırmakla işe başlayan Sultan, Bizans'ta büyük bir paniğe neden oldu. Bu nedenle İmparator XI. Konstantinos (1449-1453) yine bir ümitte ve Batı'dan yardım amacıyla Kiliselerin birleşimi için girişimlere başladı.

Birleşme 12 Aralık 1452'de ilan edilerek, Hagia Sophia'da Latin liturjisine uygun ayin yapıldı. Fakat bu durum şehir halkı tarafından nefretle karşılandı; Bizanslılar Roma'ya itaat yerine Osmanlı hakimiyetini tercih ediyorlardı. Bu birleşmeye rağmen Batı yardımı, Bizansın sadece bu karşıtlığı

yüzünden gelmemiştir; Batı dünyası Bizans'ı kurtarmak yerine, toprakları üzerinde bir Latin İmparatorluğu kurmak amacındaydı. Fakat artık içinden tükenmiş ve felce uğramış şehir, Türklerin eline geçmeye hazırlanıyordu. II.Mehmed 1453 yılının Nisan başında şehri kuşatmaya başladı. Bizans'ın gücü azdı ama surların sağlamlığı gereken korumayı yapıyordu. Buna rağmen, Sultanın hem karadan hem denizden yaptığı saldırılar sonucu 29 Mayıs günü şehir düştü.

Büyük Konstantinos ile 'doğan' İmparatorluk son Konstantinos ile 'öldü'. Her ne kadar Yunanistan'daki Mora Devleti ve Trabzon İmparatorluğu bir süre yaşadıysa da, bunlar da Türklerin eline geçti. İstanbul'un fethi Türklerin Asya ve Avrupa'daki toprakları arasında bir köprü olmuş ve devletin genişlemesine yeni bir güç vermiştir. Kısa süre içinde Balkanlardaki Grek, Latin ve Slav bölgeleri Osmanlıların oldu. 1456'da Atina, 1460'da Mora, 1461'de Trabzon, 1459'da Sırp Despotluğu ve 1463'de Bosna Krallığı düştü.

Artık XV.yy.'ın ikinci yarısında Mezopotamya'dan Adriatik'e uzanan ve başkenti 'Kostantiniyye' olan yeni bir devlet vardı: eski Bizans İmparatorluğunun yıkıntılarından yükselen ve eski Bizans topraklarını bir devlet halinde birleştiren Türk devleti.

Bizans 1453'te yıkıldı; fakat onun fikri, siyasi ve dini gelenekleri yaşamaya devam ettiler ¹⁴.

¹⁴Bizans hem kendi eski topraklarında hem de Avrupa milletleri devlet kültür hayatlarında etkisini sürdürdü. Bizans Hristiyanlığı, hem Grekler hem de Doğu ve Güney Slavlar için resmi ve kutsal inanç sayıldı. Ortodoksluk, Rus ülkelerinin birleşmesine bir sebep ve gelecekteki Rus İmparatorluğu'nun temeli oldu. "Üçüncü Roma" sayılan Moskova ve Rus Çarlık devleti kendini Bizans'ın manevi mirasçısı olarak saydı. Slav ülkelerinden başka Bizans, Batı ülkelerinin hayatını da zenginleştirmiştir. Bizans devleti Grek-Roma kültürünü yaşatmış ve bunu Batı'ya devretmiştir. Özellikle Rönesans'ta yeniden değerlendirilen Antik çağ kültürü Batı'ya Bizans aracılığı ile yeniden geldi. Bizans, koruduğu ve bilgelendiği Antik çağ mirasını (Roma hukukunu, Grek sanatını ve düşüncesini, Arap ilmini), Ortaçağ'ın karanlıklarından ancak onun düşüşünden sonra çıkan, Avrupa insanına teslim etmiştir. Bugünkü uygarlığımızın temelini oluşturan bu kültür, bize Bizans'la gelmiştir.

II. BÖLÜM

TARİHSEL TOPOĞRAFYA - BYZANTION

II. 1. Roma Dönemi (İ.S. III- IV. yüzyıl)

Bir Megara kolonisi olarak İ.Ö.VII.yy.'da kurulan Byzantion, bugünkü tarihi yarımadanın en uç noktasında yer almaktaydı. Kuruluşundan, Septimius Severus dönemine kadar olan uzun zamana ait, ne yazık ki hiç bir arkeolojik veri günümüze ulaşmamıştır; antik Byzantion'a ait tüm bilgileri yazılı kaynaklardan almaktayız ¹.

Hakkında fazla arkeolojik verilere sahip olmadığımız bu arkaik dönemden sonra, İ.S. III. yy.'ın başları kentin yapılanması açısından önem taşır. İmparator S. Severus (193-211) şehri önce ceza amacıyla yıktırmış daha sonra da yeniden yaptırmıştır.

Özellikle VI. ve X. yy.'lar arasında yazılmış olan kaynaklar ² Byzantion'un şehircilik açısından bu yeni gelişimini S. Severus'a mal ederler; buna göre İmparator Agora'yı revaklarla çevirerek yenilemiş (Tetrastoon), aynı bölgede adını yakınındaki Zeus tapınağından alan Zeuksippos hamamını, dış mahallede bulunan Kaminia hamamını, Akropol dahilinde bulunan Aphrodite, Artemis, Athena ve Poseidon tapınaklarının yanına bir Apollo Helios tapınağını yaptırmıştır. Ayrıca, Strategion'un (silah meydanı) yenilenmesini, bir tiyatro, kynegion (amfitiyatro), hipodrom, agorayı şehrin batı kapısına bağlayan revaklı bir stoa (bu sonradan Mese'nin bir bölümünü oluşturacaktır) ve bu kapıyı içine alan yeni surları yapmıştır.

¹ Miletoslu Hesykhios'a (VI.yy.) göre şehir efsanevi kahraman Byzas tarafından kurulmuştur. İ.Ö. VII. yy. yerleşiminden daha öncelerine ait izler Akropol civarında bulunan geç tunç-erken demir çağına (İ.Ö. 2.ci bin) ait keramiklerdir. Ayrıca Grek şehrine ait bilgiler çok sayıda bulunan keramiklerden gelir; bunlar daha çok - İ.Ö. III.yy. -İ.S. IV. yy.'lara aittir. Ksenophon'un Anabasis (VII,1,38-39) adlı eserinde yazdığına göre şehir İ.Ö. IV. yy. 'dan itibaren bir surla çevriliydi. Yarımadanın en doğu ucundaki yerleşimi saran surlar Haliç'te bir limana da açılıyordu. Belki de Marmara kıyısı surlarında, duvar örgüsü içinde bulunan arkaik Grek harfleri ile kazınmış olan blok taşlar bu döneme aitti. Yarımadanın doğu ucunda Akropol ve Strategion yer almaktaydı. Daha güneyde başlıca meydan olan agora ve bir gymnasium, denize inen doğu yamacında ise bir tiyatro bulunmaktaydı. Haliç tarafındaki düz arazide ise muhtemelen bir stadium bulunuyordu: Barsanti 1990, 11-50.

² Zosimos, *Historiae* (II,30, 2-3) Paschoud bask. 1971, I, 103; Miletoslu Hesykhios, Preger bask. 1901-1907, I, 15-16; Ioannes Lydos, *De Magistratibus* (III, 70) Bekker bask. 1837, 265-266; Ioannes Malalas *Chronographia* Dindorf bask. 1831, 491-492, *Chronicon Paschale* Dindorf bask. 1832, I, 494-495; Parastaseis (73) Preger bask. 1901-7, 66; Patria (I, 37-41, 61; II,33) Preger bask. , 135-137, 145,168. Ayrıca bak. Suidae, *Lexicon* (Σεβήρος) Adler bask. 1935, IV, 334-335. Malalas için bak. Jeffreys-Jeffreys- Scott 1986. *Parastaseis* için bak. Cameron-Herrin 1984 (ayrıca ekte tarihi ve arkeolojik bir açıklama da bulunur); *Chronicon Paschale* için bak.M.-M. Whitby çev. 1989; Patria'lar için bak. Berger 1988.

Her ne kadar Bizans yazılı kaynakları efsanevi yaklaşımlardan yoksun olmasalar da tüm bunlarda gerçek payı yok değildir ³. S. Severus dönemine ait arkeolojik veriler belirsiz olup, özellikle de surlar hakkında, şehrin topoğrafyası hakkında fazla bilgi vermezler ⁴. Kentin Roma dönemi surlarının akıbeti hakkında hiç bir bilgiye sahip değiliz; tarihçi Zosimos'un bize aktardığına göre (II,30) VI.yy.'ın başlarında, Byzantion'un Roma dönemi surları artık yok olmuşlardı ⁵. Bu nedenle günümüze de bir iz gelmemesi oldukça doğal sayılır ⁶. Ayrıca anıtsal yapılardan günümüze gelen izler de oldukça azdır. Kaynaklarda adı *theatrum majus* olarak geçen tiyatro, olasılıkla Topkapı Sarayı mutfaklarının altındaki yamaçta yer almaktaydı ⁷.

Kaynaklarda bahsi geçen ve Akropol'de bulunan Aphrodite, Artemis ve Poseidon tapınaklarına ait hiç bir iz bugüne kadar gün ışığına çıkarılmamıştır ⁸.

Hipodrom'un güneyinde 1915, 1927/28, 1934 ve 1952 yıllarında yapılan kazılar, Zeuxippos hamamına ait olduğu sanılan bazı kalıntıları ortaya çıkarmıştır. Bunlar, yontu eserleri parçaları olup daha çok yapının Konstantinos dönemindeki yenilenme ve süslenmesine ait olmaları muhtemeldir ⁹. Bunların yanında şehrin değişik yerlerinde bazı yapı kalıntıları, heykel parçaları ve keramik parçaları bulunmuştur ¹⁰. Fakat bu

³ Ayrıca dönemin sikkelerinden şehrin S. Severus tarafından önce affedilip sonra da yeniden yapıldığı anlaşılır; Schönert-Geiss 1972, II n. 1466. Bunun yanında Byzantion'un stratejik konumu düşünülürse S. Severus'un uzun süre şehri bu durumda bırakmayıp yeniden inşasını emretmiş olması olasıdır.

⁴ Surlar hakkındaki genel görüş, ilkçağda kente iki ayrı sur yapıldığı doğrultusundadır. "Byzas"'ın surları, az çok bugün Topkapı Sarayı'nın kapladığı alanı çevreliyordu. İkincisi-"Severus"un ki- ilkinden 300 m. daha batıda, birinci tepenin sırtlarından, daha geniş bir alanı içine alıyordu (Müller-Wiener 1977, 16-19). Daha yeni bir çalışmada, Mango, kaynaklara dayanarak S.Severus'un- Roma dönemi surlarının aslında Grek dönemidekiyle aynı çizgide olduğunu belirtir:Mango 1985, 14-18. Bu son görüşün doğruluğu daha akla yatkındır. Ayrıca, antik dönem yazarların da bize aktardıklarına göre güçlü ve hayret uyandıran bu surların kısmi duvar örgülerinin Roma dönemi surlarında kullanılmış olması olasıdır: Barsanti 1990, 19-20.

⁵ Mango 1985, 15.

⁶ Babiali Caddesi'nde Hürriyet Gazetesi binası yakınında bulunan bir duvar örgüsünün bu surlara ait olması, hem duvar tekniğinden hem de bir sarnıç olması ihtimalinden dolayı, zayıf bir olasılıktır; Ward-Perkins 1958, 53-104 (özellikle 62-63 lev. 16 a-c); Fıratlı 1969, 191-196; Barsanti 1990, 20-22.

⁷ Topkapı Sarayı'nın 2. nci avlusunda, mutfakların eski Yağhane ve Arşiv binalarının bulunduğu yerde 1959 yılında yapılan kazılarda 11 parça mermer tiyatro oturma sırası bulunmuştur: Fıratlı-Rollas 1964, 99, lev. 28/2.

⁸ Hagia Sophia ile Hagia Eirene arasındaki - Samson düşünler yurdu- bölgede bulunan bazı kalıntılar (yazıtlı bir adak taşı parçası) Apollo-Helios tapınağına ait olduğu düşünülse bile kesin bir bilgi vermezler: Mamboury 1951, 438-439; Ramazanoğlu 1953, II, 232-235; Dirimtekin 1962, 161-185.

⁹ Bu heykel ve yontu parçaları için bak. Müller-Wiener 1977, 50-51 (ayrıntılı bibliyografya); Barsanti 1990, 25-26.

¹⁰ Hipodrom'un güneyinde 1927 ve 1948/51 de çıkarılan buluntular: İbrahim Paşa Sarayı avlusu kazısı (korent keramik ve heykel parçaları); 1950'deki Hagia Eirene kazısı (Grek-Roma keramikleri, taban mozaigi); Çatalçeşme sokağında 1935'de bulunan yer mozaigi; Studios manastırının altında bulunan duvar parçaları; Silahtarağa heykelleri; Topkapı Sarayı

belirsiz izlerin yanında belki de ayakta kalan ve günümüze ulaşan tek eser Gotlar Sütunu'dur. Yazılı kaynaklarda ender olarak anılması nedeniyle ¹¹, eserin kimliğini kesin bir şekilde saptamak oldukça zordur. Eser, Gotlar'a karşı elde edilen bir zaferin anısına Roma İmparatoru II. Claudius (268-70) ya da, son zamanlar da gelişen bir görüşe göre, Konstantinos tarafından dikilmiştir. Fakat bu son görüş Korent üslubundaki sütun başlığının, bu başlığın gövde ve Attik tipindeki alt dayanağının bir bütün teşkil etmesinin ve S. Severus dönemindekilerle büyük bir benzerlik göstermesinden dolayı, tartışmalıdır ¹².

Böylece, kentin Büyük Konstantinos ile yeniden "doğmasından" önceki yapısı ve eserleri bugün hâlâ tam bir şekilde çözümlenememiştir ¹³.

II. 2. Konstantinos Dönemi (330-337)

İmparator Büyük Konstantinos, "Nea Roma" yı kurduğunda imparatorluğun yeni politik merkezinden öte *Basileus*'un zaferini anıtsal bir şekilde simgeleyebilecek bir kent inşa etmek istegindeydi.

Bu büyük tasarı, aynı zamanda geniş bir kentsel gelişmeyi de başlattı. Bir yandan önceden var olan Byzantion'un kentsel planını yeni ihtiyaçlara göre değiştirmek diğer yandan da yeni surlarla büyümüş geniş yeni alanların

arazisinde bulunan lahit parçaları; Adliye Sarayının yapımında bulunan eserler; Konstantinos Forumu'nun civarında inşaat sırasında bulunan heykel parçaları; Yedikule- Altın Kapı'nın dışındaki Antik dönem heykelleri; Yerebatan sarnıcında ve Hagia Sophia yakınlarında bulunan Gorgon-Medusa tasvirli bloklar ve çok sayıda sütun başlıkları, kentin Roma dönemine ait buluntuları teşkil etmektedir. Ayrıntı ve bibl. için bak, Barsanti 1990, 26-45 ve notlar.

¹¹ Bizans döneminde sadece iki yazar sütundan bahsetmektedir; İoannes Lydos (*De Mensibus*-VI. yy) ve Nikephoras Gregoras (*Historia Byzantina*, XIV.yy). İlki (*De Mensibus*, III, 47) Bekker bask., 1837, 48) sütunun Pompeius Magnus tarafından, şehri Gotlar'dan ve Mithridates'ten koruyan Tykhe'ye adanarak dikildiğini aktarır. İkincisi ise (*Historia Byzantina* (VIII, 5) PG, 148, 481 AB) - toplam 15 m. yüksekliğindeki- sütun üzerinde bir zamanlar şehrin efsanevi kurucusunun heykelinin bulunduğunu yazar. Bibl. için bak. Müller-Wiener 1977, 53.

¹² Barsanti 1990, 45-50 notlar 126-146.

¹³ Son zamanlarda yapılan araştırmalar bize Roma dönemindeki Byzantion hakkında az da olsa değerli bilgiler vermektedirler; 1968-73 yılları arasında Arkeoloji Müzesi ek binası inşaatında V.-VI.yy.'lara arasına tarihlenebilecek hamam ve sarnıç yapıları izlerine rastlanmıştır. Alt tabakalarda ise İ.Ö.2. binli yıllara tarihlenen keramik malzeme bulunmuştur. Ayrıca Topkapı Sarayı çevresindeki arkeolojik buluntuların incelenmesi, Antik Grek-Roma Akropol'ünün olduğu bu bölgenin araştırılmasında da bir katkı sayılabilir. Bunların yanında şehrin çeşitli yerlerinden çıkan plastik buluntular için (bak.not10), bunların antik Byzantion'a ait olduklarını kesin olarak söylemek zordur. Bilindiği üzere imparatorlar ve sultanlar kente, devletin çeşitli bölgelerinden klasik eserler getirtmişlerdir (örneğin bugün Venedik'te bulunan tunç atların menşei ve tarihi tam olarak çözülememiştir: *I cavalli di S.Marco* 1977, 137-148). Kentsel gelişim üzerindeki çalışmalar ise yeni önerilerin ortaya çıkmasına yol açmıştır (özellikle Grek ve Roma dönemindeki surların aynı çizgiyi takip etmeleri sorunu). Yerebatan'da ortaya çıkan Gorgonlar, daha önce bulunanlarla birlikte Roma dönemine tarihlendirilirler.

planlamasını yapmaktı ¹⁴. Bu yeni yapılaşmanın zamanını saptamak ise zordur; olasılıkla Licinius'u 324 Kasımı'nda yenmesinden sonra, Konstantinos yeni başkentin inşasına başlar. Öncelikle Byzantion'un yenilenmesi gerçekleştirilmiş, daha sonra ise nüfus artışı da düşünülerek yeni bölgelerin düzenlenmesine başlanmıştır.

Konstantinos'un 337'de ölümüyle yeni başkent aslında "tamamlanmamış" bir şantiye görünümündeydi. Buna rağmen Konstantinopolis artık bir gerçek sayılırdı ¹⁵. Antik Byzantion'un sınırları içinde Konstantinos tarafından gerçekleştirilen yeni yapılaşma, Roma dönemi kentine büyük bir değişiklik getirmemiştir. Agora (Tetrastoon) civarına dokunulmamış, daha güney yamaçlara senato, imparatorluk sarayı ve hipodrom gibi önemli yapılar gerçekleştirilmiştir.

Surlarla çevrili geniş bir alana yayılmış olan Büyük Saray, bahçeler, köşkler ve sütunlu revaklardan oluşan büyük bir kompleksti. Konstantinos döneminde bu kompleks -olasılıkla- Daphne Sarayı, Skholai, Magnaura ve 19 Divanlı triklinos'dan oluşmaktaydı ¹⁶.

Roma dönemi agorası olan Tetrastoon, Konstantinos'un annesi Helene adına diktirdiği bir heykelden dolayı Augusteion adıyla bu dönemde yeniden düzenlenir ¹⁷. Augusteion'un doğu tarafında yer alan Senato binası da bu döneme ait eserler arasında yer alır. Bazilikal plana sahip olan Senato binasının içinde Antik döneme ait çok sayıda heykeller yerleştirilmişti ¹⁸. Augusteion meydanının güney tarafında ise Zeuksippos hamamı yer almaktaydı; kaynaklara göre Konstantinos bu hamamı restore etmiş ve heykellerle süslemişti ¹⁹. Yine kıymetli heykeller Hipodrom'un süslenmesi

¹⁴ Roma dönemindeki surlardan 3 km.daha batıda yapılan yeni surlar, şehrin yüzölçümü dörde katlamıştı; Roma dönemindeki 200 hektardan 700 hektarlık bir alana geçilmiş ve 20-30.000 nüfuzlu kent böylece 100.000 kişiyi barındırabilecek hale gelmiş oldu.

¹⁵ Dagron 1974, 79-89. Konstantinos'un başlattığı eserler, ardıllarının yeni başkent ile ilgilenmemeleri yüzünden de uzun bir süreç içinde bitirildiler ve çoğu restorasyon ihtiyacı duydu.

¹⁶ Günümüzde Konstantinos devri Büyük Saray'ın, planını oluşturmak oldukça zordur. Muhtemelen bu Saray Diocletianus dönemi Antakya, İzmit, Split ve Selanik'teki Galerius'ın Sarayı ile benzer niteliklere sahipti.

¹⁷ Yapılan kazılar sonucu meydana çevreleyen duvarların kısmen izine rastlanmıştır; buna göre alanın uzunluğu 190 m. ve genişliği 95 m. civarındaydı. Benzer arkeolojik veriler olmadığından buluntuların Konstantinos dönemine veya V. ve VI yy.'daki restorasyonlara ait olduğunu ise kesin olarak belirlemek zordur. Belki de Roma ve Konstantinos dönemi meydanı daha sonraki yüzyıllarda Büyük Saray'ın genişletilmesiyle daha küçük bir alanda sınırlı kaldı: Janin 1964, 59-62; Dagron 1974, 138-139; Mango 1959, 42-47; Guillard 1948, 153-172.

¹⁸ Senato binasına ait temeller 1914/18 ve 1937 yılları arasında yapılan kazılarda bulunmuştur: Mamboury, 1936, 229-283. Senato binasının içindeki heykellerle ilgili olarak kaynaklar Dodona'dan gelen bir Zeus, Lindos'tan Athena ve Mousa heykelleri olduğundan bahseder: Janin, 1964, 155-156.

¹⁹ Yeri ve ölçüleri bilinen bu yapının planı, 532'deki Nika isyanından gördüğü zarardan dolayı, 1928 yılındaki kazılar sonucunda da anlaşılamamıştır. Yapılan rastlantı sondajlarla mimari plastik ve klasik heykel parçaları gün ışığına çıkmıştır: Barsanti 1990, 25-26. Heykel koleksiyonu için bak: Stupperich 1982, 210-235.

için Konstantinos tarafından İmparatorluğun çeşitli yerlerinden getirtilmişti²⁰.

Hipodrom'un genişletilmesi Konstantinos'un yaptığı en önemli işlerden biridir : Roma'daki Circus Maximus'un model alınarak yapıldığı bu büyük toplumsal yapıt aynı zamanda Roma ile sembolik bir bağı da sağlamaktaydı²¹.

Konstantinos dönemine ait olduğu genelde kabul edilen diğer bir yapı Regia adını alan revaklı yoldur. Augusteion'dan Konstantinos Forumu'na kadar bu sütunlu yolda Milion, yani Konstantinopolis'in "*miliarum aureum*" u yer almaktaydı. Milion - kaynaklara göre -Roma'daki Velabro takı gibi dört ayaklı ve dört kemerli bir biçime sahipti²². Milion'dan daha batıya doğru Bazilika yer almaktaydı. Kaynaklardaki kesin bilgi eksikliğinden bu meydanın Konstantinos döneminde veya daha önce yapıldığını tam olarak belirleyemiyoruz²³. Akropol bölgesinde ise, kaynaklara göre, Artemis, Aphrodite ve Apollo-Helios tapınaklarına dokunulmamış²⁴ ama bunların yakınlarında Hagia Eirene Kilisesi'nin inşasına başlanmıştır²⁵.

Büyük Saray yakınlarında olan ve gezegenleri ve ayları temsilen yedi salonlu ve oniki revaklı *Oikonomion* hamamını²⁶ ve kaynaklara göre Akropol

²⁰ Konstantinos, S. Severus'ın başlattığı Hipodrom'u genişletmiş, İmparatorluk Sarayı'na bağlı olan bir de loca -*kathisma*- yaptırmıştı. Olasılıkla 450 m x 125 m ölçülerinde olan Hipodrom'un ortasındaki spina duvarında çeşitli heykeller yer almaktaydı. Bunların arasında Yılanlı Sütun, Yunan kentlerinin Perslere karşı kazandıkları Platea Savaşı'nın anısına Delphi'deki Apollo Tapınağı'na sundukları tunçtan bir zafer adağıydı. Osmanlı döneminde XVIII.yy'a kadar sağlam gelebilmiş tunç eserden günümüze, kıvrılmış üç yılanın sadece gövdeleri kalmıştır. Yılanlardan birine ait baş parçası, Hagia Sophia'nın doğusunda yapılan hafriyat sonucu çıkarılmıştır: Devambez 1937, 9-12, lev.II; Menage 1964, 169-173; Müller-Wiener 1977, 71. Bunların yanında Mitileneli Theophanes'in bir tunç heykelinin kaidesi, 1950'li yıllarda yeni Adliye Sarayı'nın yapımında ortaya çıkarılmıştır: Robert 1969, 42-64. Bugün Venedik'te S. Marco Katedrali'ni süsleyen tunç atlar ise *carceres* üstündeki bir kuleye yerleştirilmişlerdi. Atlar hakkındaki tarihler hala tartışmalıdır: *I cavalli di S. Marco* 1977, Dagron 1974, 322-23; Vlad Borelli 1980, 43-53; Galliano 1982; Cameron-J.Herrin 1984, 273-4. Bunlardan başka bir Scilla (yarı kadın yarı canavar) heykeli ve bir su satıcısının heykeli yine spina duvarının üstünde yer almaktaydı: Giglioli 1954, 106-112.

²¹ Daha XIII. yy. 'da yıkık durumda olan Hipodrom gittikçe harap olmuş ve duvar malzemeleri Osmanlı döneminde İbrahim Paşa Sarayı ve Sultan Ahmet Camisi yapımında kullanılmıştır.

²² Fıratlı- Ergil 1969, 208-212; Müller-Wiener 1977, 216-218; Mango 1985, 27-33. Roma'daki Konstantinos dönemine ait Velabro takı için bak. Nach 1961, 504-505. Milion'un Konstantinos dönemine ait olduğunu söylemek biraz zordur; çünkü hiç bir kaynak bundan bahsetmez. Büyük bir olasılıkla Milion- işlevinden de dolayı- Roma dönemine ait bir eserdir.

²³ Olasılıkla Yerebatan Sarayının yakınlarında olması gereken bazilikaya ait mermer yer döşeme levhaları, 1934'de bir inşaat sırasında bulunmuşlardır: Janin 1964, 157-162; Dagron 1974, 44, 368; Müller-Wiener 1977, 283-85; Mango 1985, 26. Kaynaklarda belirtilen iki eksedranın, S. Severus'un Leptis Magna'daki bazilikası ile gösterdiği benzerlikten dolayı aynı İmparatorun Byzantion'u 196 tarihinden sonraki yapılanmasına dahil olduğu düşünülmektedir: Barsanti 1990, 43.

²⁴ Dagron 1974, 375-377; Mango 1985, 33-34.

²⁵ Müller- Wiener 1977, 112-117.

²⁶ Becatti 1959, 891; Janin 1964, 221.

bölgesinde olan *Praetorium*'un hangi döneme ait olduklarını belirlemek zordur ²⁷.

Roma devri Byzantion'un yeni surlarla genişletilmesi sonucu yeni kentsel alanlar da oluşmuş oldu. Mese kentin yeni aksını oluşturuyordu; yaklaşık 25 m. genişlikteki bu sütunlu revaklı cadde, kentin büyük bölümünü geçtikten sonra ikiye ayrılıyordu ²⁸.

Roma dönemi surlarının hemen dışında bulunan ilk büyük yapıt Konstantinos Forumu'dur. Yüzyıllar boyunca yangın ve depremlerden zarar gören meydandan günümüze sadece porfir sütun kalmıştır ²⁹.

Olasılıkla "Nea Roma"nın 328'deki *consecratio* 'sunda adanmış olan sütunun üstüne İmparator 11 Mayıs 330'da Apollo-Helios görünümündeki, altın kaplama bronz heykelini koydurtmuştu ³⁰. Her ne kadar Osmanlı döneminde kapatılan orijinal kaidesi ve Manueles Komnenos (1143-1180) tarafından başlığın yerini alan kalın duvar örgüsü ile değişmiş bir görünüm sergilese de sütun, Konstantinos döneminin en ilginç eseri sayılabilir. Özellikle sütunun süslemesi bir *unicum* sayılabilir; porfir bloklarını saklamak için yerleştirilmiş defne yapraklı halkalar aynı zamanda *triumphus* olgusunu daha da belirginleştirmektedir. Böyle süslü monoblok ya da parçalı sütunların varlığını bildiğimiz halde, Konstantinos sütunu ile tam bir benzerlik gösterebilecek bir örnek bulamamaktayız. Konstantinos'un bu sütunu Roma'dan getirtmiş olması eserin eski başkentte yapılmış olmasını gerektirmez. Sütunun yapıldığı yer büyük bir olasılıkla Mısır'dır ³¹.

Kaynaklara göre Forum, mermer döşemeli, yarım daire biçiminde iki sıra sütunlu revakların sınırladığı ve batı-doğu yönlerinde iki mermer kemerin

²⁷ Guiland, 1962, 100-104; Janin, 1964, 165-169.

²⁸ Mango 1985, 27 vd.; Janin 1964, 88,390. Toprağın meyilli olması, aralarında rampa ve merdivenlerle bağlantılı olan setlerin yapılmasını zorunlu kılmıştı. Bunların izlerine kentin değişik yerlerinde rastlanmıştır: Mamboury 1951, II, 243-53.

²⁹ Forum'un revakları 465, 498 ve 532 yangınlarında zarar görmüşlerdir; bak. Schneider 1941, 382-403, Janin 1964, 90. Konstantinos sütunu ve Forumu hakkında: Becatti 1959, 888-889; idem, 1960, 84-88; Janin 1964, 62-64; Dagron 1974, 37 vd.; Müller-Wiener 1977, 255-257; Ryll 1983, 166-180; Mango 1985, 5; Krautheimer 1987, 83-86; Fowden 1991, 119-131.

³⁰ Heykelin başında - güneş ışınlarını temsil eden - oklu bir taç, sağ elinde bir mızrak ve sol elinde bir küre vardı. Kaynaklara göre heykel 1106 yılında şiddetli bir fırtınada yere düşüp kırıldı: Janin 1964, 79; Mango 1965, 305-336. Heykel, ayrıca bu kaynaklardan başka Tabula Peutingeriana haritasında (Viyana, Öst. Nat. Bibl. Vind. 324; XII-XIII yy.'lara ait bir Ortaçağ kopyası ile günümüze ulaşan bu eserin aslının yapım yeri ve tarihi araştırmacılar tarafından tam olarak belirlenememiştir. Belki de İmparator II. Theodosios'un konsül oluşunun 15inci senesini (435) kutlamak için İÖ. I. yy. ait bir örnekten esinlenerek gerçekleştirilmişti: Tabula Peutingeriana 1976) da görülür: Krautheimer 1987, 86 res: 53; Cunliffe 1981, 222. Heykel, olasılıkla bugün Kopenhagen-National Museum'da bulunan küçük ve khlamys giymiş tunç heykele benzemekteydi: Byzantium, Late Antique and Byzantine art in Scandinavian collections, 1996 (sergi kataloğu), 46-47, res.10

³¹ Mısır'da bulunan bazı eserlerle görülen üslup benzerliği buna bir kanıt sayılabilir: Adriani 1961, kat. 37, 32, lev. 30-31, 90-91,94. Konstantinos sütununun zamana göre bir "unicum" olması, ondan sonra yapılanlara örnek olmasına sebep olmuştur. Topkapı Sarayı'nda bulunan iki sütun kasnağı, Peschlow'a göre I. Leon (457-74), Iustinianos (527-65) ya da Phokas'ın (602-10) sütunlarından birine aitti: Peschlow 1986, I 21-23, lev. 3-4; Mango 1985, 31.

bulunduğu geniş bir alandı. Yunan agoralarının ve Roma forumlarının aksine, Konstantinos Forumu daha çok doğu kentleriyle benzerlik gösteriyordu ³². Porfir sütundan başka, Forum meydanında bir çok heykel ve çeşme yer almaktaydı ³³. İkonaklazma yasakları ve 1204 Haçlı vahşetinden dolayı yok edilen bu heykellerden günümüze sadece tarihçilerin aktardıkları bilgiler kalmıştır ³⁴. Bunların yanında 1575'de İstanbul'a gelmiş olan anonim bir Alman ressamın, Arkadios sütununun frizlerinden kopya ettiği bir resim bize değerli bilgiler verir ³⁵. Bugün Cambridge'de bulunan bu el yazmasında (The Master and Fellow of Trinity College Library, Ms. 0.17.2), Konstantinopolis'in kentsel merkezinin kuşbakışı bir görünümünün Arkadios sütununda resmedildiği görülmektedir. Buna göre revakların çevrelediği yuvarlak bir alanda porfir sütun ve çeşitli heykel grupları ayırt edilmektedir. Ayrıca, 1420 civarında Cristoforo Buondelmonti'nin çizdiği Konstantinopolis manzarasında porfir sütun, üzerinde Konstantinos-Helios heykelinin XII. yy'da yerini alan haçla birlikte betimlenmiştir ³⁶.

Hollanda elçisi Busbeck'in maiyetinde 1556-61 yılları arasında İstanbul'da kalmış olan ressam Mattias Lorichs porfir sütunun kaidesinde, Barbarların iki Nike yardımıyla Tykhe'ye baş eğmelerini resmetmiştir ³⁷. Osmanlı döneminde, 1779'ta yapılan bir tamirle kapatılan sütunun kaidesi ve çevresi kazılarla açıklığa kavuşabilir. Kutsal kalıntıların korunduğuna inanılan Aziz Konstantinos şapelini aramak için yapılan 1929/30 yıllarındaki araştırmalar dışında Forum civarında sistematik hiç bir araştırma yapılmamıştır ³⁸.

Diğer yanda, Konstantinos ve hanedanına ait, kaynakların bahsettiği çok sayıda eserden günümüze "tetrark" lar grubu gelmiştir. Bugün Venedik'te S. Marco Katedrali'nin duvarına örülmüş olan bu grup, babalarının

³² Bunların arasında örneğin Jerash, Kudüs ve Palmira kentlerini sayabiliriz: Browning 1982, 37-84; Piccirillo 1989, 81 vd.; Browning 1979.

³³ Hayvanlar arasında Orfeus'u temsil eden bir heykel grubunun süslediği bir çeşme, kaynakların bahsettiği bir *nymphaeum* (Mango 1985, 26), bir Athena ve Amphitrite heykeli; Konstantinos ve Helene grubu, büyük bir tunç Hera heykeli, Aphrodite'ye altın elma veren Paris ve daha bir çok heykel bu geniş meydanı süslemekteydi: Jenkis 1947, 31-33; Mango 1963, 62-64; Janin, 1964, 154-5; Mango 1985, 26.

³⁴ V. Konstantinos, altın kaplı siren heykellerini şehirden attırmış, I. Mikhail ise Tykhe heykelinin kollarını kırdırtmıştır: Dagron 1974, 137 ve 185. Haçlılar ise tunç heykellerin çoğunu eritmişlerdir. Niketas Khoniates Haçlıların yaptığı vahşeti anlatırken "barbarlar altına doymadıkları için bu sefer tunç heykellere saldırıp onları yaktılar. Ağır Hera parçalanarak fırına atıldı. Ayrıca Paris heykeli de kaidesinden aşağıya indirildi" demektedir: Degani 1979, 29-40.

³⁵ Becatti 1960, 210 vol. lev.75.c.

³⁶ Gerola 1931, 249-265; Eyice 1964.

³⁷ Mango, 1965, 307, res.1; Becatti, 1959, 888-9, res.1147.

³⁸ Dalleggio D'Alessio 1930, 339-342; Mamboury 1955, I, 275-278; Müller-Wiener 1977, 255-256; Mango 1980-1, 103-110. Bu bölgede Roma nekropolü ve buna ait mezar stelleri gün ışığına çıkarılmıştır. Rastlantı sonucunda bazı yontu parçalar bulunmuştur; bunların arasında Gorgon tasvirli kemer parçası, mermer yer döşemesi, geniş bir yapının temelleri (belki Tessarakonta -Kırk Din Şehidi- kilisesinin), üç kemerli bir kapının temelleri, mermer bir yunus ve bir Tiberius büstü gibi: Barsanti 1990, 22-23.

ölümünden sonra kentte buluşan kardeşleri temsil ediyordu. Kaynaklar bu grubun *Philadelphion* meydanında olduğundan bahsederler ³⁹.

Mese caddesinin üzerinde yer alan bu meydanın yakınlarında aynı zamanda *Capitolium* binası bulunmaktaydı. Olasılıkla dikdörtgen plana sahip ve eksedralı olan bu bina bugünkü Şehzadebaşı yakınlarında bulunuyordu: bina, Capitol üçlüsüne veya tanrı Juppiter adına dikilmiş olan bir tapınaktı ⁴⁰.

Philadelphion meydanı ile ilgili bilgiler ise oldukça karışıktır. Olasılıkla Laleli-Aksaray arasında olan bu meydanda *Mese* caddesi ikiye ayrılıyordu; ana kol güney yönüne, Havariyun Kilisesi'ne götüren ikinci bir kol ise kuzey-batı yönünde surlara ulaşıyordu. Meydandaki mimari ve süsleme hakkında ise kaynaklar çeşitli bilgiler vermektedir. Daha önce bahsettiğimiz Tetrark'lar grubundan başka (bunlardan dolayı meydan bu adı alıyordu) figürlü kabartmalı ve yazıtlı porfir bir paye, Konstantinos'un annesi Helene'nin, İulianus ile karısının ve Konstantinos'un çocuklarının heykelleri bu meydanı süslemekteydi ⁴¹. Ayrıca Konstantinos Forumu ve *Philadelphion* arasında, kaynaklar bir yol kesişmesinden bahsederler; burada dört ayaklı ve dört kemerli bir tetrapylon bulunmaktaydı. Tunç levhalarla kaplı olmasından dolayı *Khalkoun Tetrapylon* adını alan bu anıtın üstünde İmparator Konstantinos'un bir heykeli ve onun kahramanlıklarını anlatan paneller yer almaktaydı ⁴². Konstantinos dönemi surlarının konumunu saptamak oldukça zordur. *Egnatia* yoluna açılan kapının dışındaki diğer kapılar için tam bir yer belirtmek ise imkânsız sayılır ⁴³. Bu kapının dışında *Eksokionion* adı verilen bir sütun bulunmaktaydı. 867'deki bir depremten sonra adı geçmeyen surlar ve kapılar hakkında tarihi ve arkeolojik verilerin de eksikliğinden dolayı fazla bir fikir yürütemiyoruz ⁴⁴.

Konstantinos dönemine ait diğer bir yapı grubu ise ona mal edilen Hristiyan vakfiyeleridir. Araştırmacılar bu konuda değişik kanılara sahipler; Dagron ve Krautheimer Konstantinos'un, kuruluşundan itibaren bir kilise olarak

³⁹ Myrelaion civarında 1965'te bulunan bir ayak parçası eserin Konstantinopolis menşeli olduğunu daha açık bir şekilde göstermiştir; Naumann 1966, 199-216.

⁴⁰ Mamboury'ye göre Capitolium, Şehzade camii'nin 240 m. kadar güneyinde bir set üzerinde yer almaktaydı; Mamboury 1951, 49-51. Nitekim 1954'te Belediye Sarayı'nın yapımı sırasında bulunan tonozlu duvar kesitleri, içinden çıkan heykel parçaları ve bir döşeme mozaigi buradaki bir yapının varlığını belgeler; Lafontaine 1959-60, 331-386 (358-60 res.1).

⁴¹ Janin 1964, 410; Dagron 1974, 39/391 not 2. Porfirden yontulmuş ve üç kardeşi tahtta oturur temsil eden heykel grubu 1204'te Latinler tarafından tahrip edilmesine rağmen XV. yy'ın ilk yıllarında hala yerindeydi; Mango 1985, 29 not.43.

⁴² Selanik'teki Galerius Taki'nı andıran bu anıt hakkında bak. Janin 1964, 328-329; Mango 1985, 30-31.

⁴³ Hadrianopolis (Edirne) yoluna açılan Melantias-Melandesia adlı kapı hakkında bak. Schneider 1939, 182-186; Janin 1964, 264-5.

⁴⁴ Surlar ve *Eksokionion* hakkında bak. Preger 1910, 450-61; Janin 1964, 26-31, 263-5, 351-2; Dagron 1974, 99-101; Müller-Wiener 1977, 20 vd; Mango 1985, 24-5. *Eksokionion* 'un yeri muhtemelen Isakapı Mescidi civarıydı. Buondelmonti'nin resminde, Arkadios Forumu'ndan biraz ötede, Altın Kapı'ya giden yolun üzerinde altında, "antiquissima porta pulchra" yazıtlı küçük bir anıt görülmektedir; Gerola 1931, 255, 268-9. Valvassore'nin çizdiği resimde ise belki de Arcadius sütununun yakınındaki kırık sütun *Eksokionion* olabilir; Mango 1985, 47 no. 61, res. 5.

düşünülen Apostoleion'u (Havariyun) yaptırdığını öne sürerler⁴⁵. Diğer yandan Mango, Konstantinos'un belirsiz dini tutumuna karşın bazı Hristiyan yapıları yaptırmaması için bir neden görmemektedir; buna göre Hagia Eirene, iki martyrium (*extra moenia* olan Hagios Mokios, *intra moenia* olan Hagios Akakios) ve sadece anıt mezar olarak yaptırılan Havariyun İmparatorun vakfiyeleri arasında yer almaktaydı⁴⁶.

II. 3. Konstantinos Sonrası Kent (337-379)

Konstantinos'un ardıllarının kentin içinde yaptırdıkları imar çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgilere sahip değiliz.

Kaynaklara göre Konstantios (337-361) ve İulianos (361-363), Milion ve Mese yakınlarında bulunan Halk Kütüphanesi'ne el yazmaları kazandırmışlardır. Kitaplığı 475'te çıkan bir yangın yok etmiş ve bina İmparator Zenon (479-491) tarafından yeniden yaptırılmıştır⁴⁷. Zosimos, İulianos'un, şehirde geçirdiği 10 ay boyunca bir liman yaptırdığını yazar. Bu liman daha sonra 509'da Anastasios tarafından bir baraj da eklenerek genişletilmiştir. II. İustinianos ise daha da genişleterek karısının adından dolayı Sophia limanı adını vermiştir⁴⁸.

Kedrenos'a göre İmparator Valens (364-378), bugün bile kalıntıları görülen su kemerini 368'de (Bozdoğan kemeri) yaptırmıştır. Her ne kadar bir inanışa göre Kadıköy surlarının taşları ile yapıldığı söylene de, yapılan incelemeler sonucu yapıda devşirme malzeme görülmemiştir⁴⁹. Yapıldığı zaman yaklaşık 1000 m. olan kemerden günümüze 920 m. civarında bir uzantı kalmıştır. Her zaman kentin en büyük su kemeri olmuştur.

⁴⁵ Dagron 1974, 388 vd.; Krautheimer 1987, 88-92. Oldukça sorunlu olan bu yapı hakkında araştırmacılar çeşitli kanılara varmaktadır. Bir kısmı kilisenin İmparator Konstantius tarafından yapıldığını (R. Krautheimer ve Dagron), bir diğeri de Konstantinos'un binayı mozole olarak yaptırdığını ve kilisenin oğlu tarafından eklendiğini (Mango) öne sürmektedirler. Haç biçimli merkezi bir plana sahip olan binada 12 Havari'yi temsil eden 12 payenin ortasında Konstantinos'un mezarı yerleştirilmişti. Daha sonra harap olan bina, İustinianos döneminde yeniden yapılandı. Haçlı istilas sırasında yağma edilen kilise Fetih'ten çok önce yıkık bir durumdaydı. Bina hakkında bibl. için bak. Yalçın 1994, 23-24.

⁴⁶ Mango 1985, 27, 35-36; idem, 1990, 51-62. Martyriumlar için bak. Janin 1969, 14 (Hagios Akakios), 353-4 (Hagios Menas). Ayrıca Patria'lara göre İmparatoriçe Helene, Karpos ve Papylos adlı iki din şehidi adına bir kilise ve manastır yaptırmıştı. Bu yapı hakkında bak: Barsanti 1992, 146-7. Bundan başka 1976-77 yıllarında, Soğan Ağa Mescidi'nin yakınlarında yapılan bir inşaat çalışmasında bulunan bir kilise kalıntısının da, IV.yy.'a tarihlenen bir ilk dönemi olduğu saptanmıştır. Kilisenin yeri ve kazı verilerinden dolayı binanın Hagios Agathonikos kilisesi olabileceği düşünülmüştür: Müller-Wiener 1986, I, 13-20.

⁴⁷ Becatti 1959, 892.

⁴⁸ Türk döneminde burada kadirgalar çekildiğinden burası "Kadirga Limanı" adını almıştır. Fakat daha sonraları P. Gyllius 1540'da burasını toprakla dolu bulmuştu; '...sonraki adıyla Sophia limanı olsun, bu liman artık doldurulmuştur': P. Gyllius, Özbayoğlu çev. 1997, 83.

⁴⁹ Dalman 1933. Su kemeri, önce II. İustinianos tarafından 576'da, daha sonra 758'te V. Konstantinos ve 1019'da II. Basileios tarafından tamir ettirilmiştir. Türk döneminde Sultanlardan II. Süleyman ve II. Mustafa kemeri onartmışlardır. Fatih Camisi tarafındaki uzantısının bir kısmı 1912'de yıkılmıştır. Orta kısım iki katlı kemerlerden oluşur, yüksekliği 18.5 metredir; alt kattaki bloklar daha büyük olup demir kenetlerle tutturulmuşlardır.

Daha önceleri belki de Konstantinos'un projeleri arasında yer alan Hagia Sophia Konstantios tarafından 15 şubat 360'da açılmıştır. Hakkında kesin bir bilgiye sahip olmadığımız kilise, olasılıkla bazilikal bir plana sahipti. Bina, 9 Haziran 404'de çıkan ihtilalde yanmış ve V. yy. başında yeniden yapılmıştır⁵⁰.

II. 4. I.Theodosios Dönemi (379-395)

Daha önceden de belirtildiği gibi Konstantinos'un 337'de ölümüyle kent biçimsel olarak kurulmuş, ama yapısal olarak tamamlanmamıştı.

Theodosios hanedanının gelişiyle kentin başkent kimliği bir "gerçek" oldu. Her ne kadar övgüsel bir nitelik taşımasına rağmen, kentin 384-385 (?) yılları arasında "*praefectus*"luğunu yapan Themistius, eserinde⁵¹, I.Theodosios'un kentin buğday depolarını iyileştirerek yaşam standartlarını yükselttiğini yazar. Böylece önceleri ağır vergilerden de kaçan halk artık şehri doldurmaya başlamıştı.

İmparatorun bizzat kendisinin başlattığı ve onu takip eden özel kişilerle gelişen yapılanma, bu nüfus artışının da bir sonucu sayılır. Büyük bir şantiye görünümündeki yeni başkentte, artık herkes kendi imkânlarına göre inşaat yapıyordu.

Kent surları öncelerdeki gibi ekilmiş bahçe ve bostanları sınırlamakta kalmıyor, dışına da taşan binaların arasında kalıyordu. Daha da genişleyen yeni sur ihtiyacı 384'ten itibaren kendini gösterse de bu ancak 413 yılında II. Theodosios tarafından gerçekleştirilecektir⁵².

Nüfusun artmasına bağlı olarak, I. Theodosios döneminde kentte önemli kamusal hizmet birimleri gerçekleştirilmiştir. Bunlar özellikle buğday ve su depolama işlevlerini görmek için yaptırılan *horreum* 'lardır. Mısır'dan gelen buğdayları taşıyan büyük gemiler için, Marmara kıyısında, Lykos deresinin ağzının daha güneyine bir liman yaptırıldı. Bu limanın yanına *Horrea Alexandrina* ve *Horreum Theodosianum* olan iki yeni silos inşa ettirildi⁵³.

Valens döneminde başlatılan su yolu ise ancak 395 ya da 396 yılında tamamlandı. Şehircilik açısından ise anıtsal yapılar gerçekleştirildi; Mese caddesi üzerinde Forum Tauri (393), Haliç kıyılarındaki limanlara ve

⁵⁰ Becatti 1959, 892. Birinci Hagia Sophia için bak. Mathews 1971, 11-12.

⁵¹ Themistius, *Orationes*, (Söylevler) XVII, 222a- 223a Downey bask. 1965, I, 320-21; karş. Dagron, 1974, 521-22; Dagron 1968, 1-33.

⁵² Yeni yapılan surlarla kentin yüzölçümü 700 hektardan 1400 hektara çıkarak iki katına ulaştı: Dagron 1974, 523-25.

⁵³ Liman için bak. Janin 1950, 73-79; Guillard 1953, 181-238; Janin 1964, 225-227; Müller-Wiener 1977, 60-61; Mango 1985, 38 vd. *horreum*'lar için bak. Janin 1964, 181-182; Mango 1985, 40.

horreum lara yakın V. Regio 'da bir forum, kentin güney-batısında bir hipodrom ve *anemodoulion*, bu eserler arasında yer almaktaydı ⁵⁴.

İmparator Konstantinos'un daha önce başlattığı ve *Basileus*'un yüceliğinin bir göstergesi olan portre-heykelleri I. Theodosios da kentin değişik yerlerine yerleştirdi. Kaynaklara göre *Milion*'da I. Theodosios'un, Arkadios'un ve II. Theodosios'un atlı heykelleri yerleştirilmişti. Bazilika' da, I. Theodosios'u tahtta otururken betimleyen bronz bir heykel, Hagia Sophia'da I. Theodosios'u, II. Valentinianus'u ve Arkadios'u temsil eden heykeller ve Büyük Saray'ın girişine yakın İmparatorun tüm aile fertlerinin heykelleri bulunmaktaydı. Ayrıca 390 yılında Augusteion Meydanında, İmparatorun bir sütun üzerine gümüş bir heykeli ve Hipodrom'un *spina*'sı üzerindeki kabartmalı bir kaidenin üstüne dikilitaş ve çeşitli heykeller dikilmiştir ⁵⁵.

I. Theodosios dönemindeki imar Büyük Saray dışında başka sarayların inşaatını da kapsar; *Palatium Flaccilianum* (XI. Bölge), *Palatium Placidianum* ve *Domus Placidiae Augustae* (I. Bölge) ⁵⁶. Ayrıca kentin çeşitli yerlerinde özel kişilere ait, oldukça zengin saraylar vardı ⁵⁷. Dini yapılar arasında ise kesin olarak I. Theodosios'a mal edilebilenler şunlardır: Hagia Anastasia, Hagios Gregorios Theologos, Dios manastırı ve Hagios İoannes Prodromos Hebdomon kiliseleri ⁵⁸.

I. Theodosios'un en büyük eseri hiç şüphesiz *Forum Tauri* adıyla da bilinen, adına yaptırdığı büyük Forum'dur. Mese caddesi üzerinde yer alan bu meydan, Konstantinos Forumu'ndan yaklaşık 500 m. daha batıda yer almaktaydı. Kaynaklarda Forum ve onu süsleyen eserler hakkındaki bilgiler yetersiz olduğundan, araştırmacılar bu konuda oldukça farklı görüşlere sahiptirler ⁵⁹. Kesin olarak bilinen eserler arasında, meydanın batı tarafında zafer takı biçiminde bir kemerli kapı ve güneyinde bir bazilika sayılabilir. Sütun ise Roma modellerine uygun olarak içinde döner bir merdivene

⁵⁴ *Notitia Urbis* 'te (Seeck, s. 236) 425'den itibaren görülen foruma adını veren Tauros sözcüğü, İmparator II. Konstantios döneminde *praefectus*'luk yapmış olan Taurus'dan veya bir boğa heykelinden gelmekteydi: Janin, 1964, 64. Forum için bak. Schneider 1939, 17-22; Kollwitz 1941, 5-16; Verzone 1956, 125-204; Guiland 1959, 53-67; Janin 1964, 64-68; 118-141; Müller-Wiener 1977, 258-265; Faedo 1982, 159-168; Mango 1985, 43-45; Barsanti 1995, 9-51. *Forum Theodosiacum* adı altında *Notitia*'da adı geçen diğer bir forum ise antik *Strategion* olmalıydı: buraya bir dikilitaş yerleştirilmişti; karşı. Mango 1985, 43 not 35. *Praefectus* Proklos (388-392) tarafından Atina'dan getirilen bu dikilitaşten P. Gyllius da (*De Topografia Constantinopoleos*, II, 11, çev. Özbayoğlu 1997, 73-76) söz eder. Revan ve Bağdat köşklerinin XVII. yy. 'da dış cephelerini kaplamak için tepeden kesilen dikilitaş, Iversen'in rekonstrüksiyonuna göre (bak. Iversen 1972, 34-55) 12 m. yüksekliğindeydi. Rüzgâr kulesi olan *Anemodoulion* tunç levhalarla kaplı piramit biçiminde bir kaidenin üzerindeki kanatlı kadın figürlü tunç bir rüzgâr gülünden oluşmaktaydı. Oldukça süslü olan bu eserin tunç parçaları 1204'de Haçlılar tarafından eritilmiştir: Degani 1979, 33-34.

⁵⁵ Bu konu hakkında bir kaynak toplanması olarak bak: Stichel 1982, kat. 47, 52, 53, 54, 55, 56, 57, s. 83-88. Dikilitaş kaidesi De Maffei 1988a, 193-219.

⁵⁶ Janin 1964, 135-136.

⁵⁷ Hipodrom civarındaki Lausos ve Antiokos Sarayları, Myrelaion yakınındaki yuvarlak yapı ve kaynaklarda adı geçen daha bir çok saray bulunmaktaydı: Barsanti 1995, 11.

⁵⁸ Janin 1953, 22-25, 80-81, 97-99, 413-415.

⁵⁹ Forum hakkındaki bibliyografya için bak. not 54.

sahipti. En üstünde imparatorun gümüş kaplama bir tunç heykeli yer almaktaydı. Bunlardan başka Forum meydanında tunç bir atlı heykeli bulunuyordu ⁶⁰.

II. 5. Arkadios Dönemi (395-408)

İmparator Arkadios babasının başlattığı kentin anıtsal yapılaşmasını, öncelikle kendi adına bir forum yaptırmakla devam ettirdi. Mese üzerinde daha batıda yer alan *Arkadios Forumu* 'nun planı tam olarak bilinmese de olasılıkla babası Theodosios'un yaptırdığına benzer olmalıydı ⁶¹. Forum'un başlıca eseri Arkadios'un Gotlara karşı 400-401'de kazandığı zaferlerin temsil edildiği sütundu ⁶².

Bu eserden günümüze, Cerrahpaşa semtinde eski evlerin arasında sıkışmış olan kaidesi ulaşmıştır; 401 veya 402 yılında dikilen sütunun üzerine 421'de oğlu II. Theodosios, babasının bir heykelini koydurmuştur. Kaynaklara göre sütunun altında II. Theodosios ve III. Valentinianus'un heykelleri de yer almaktaydı. Depremler ve yangınlardan zarar gören eser, Sultan III. Ahmet tarafından devrilip, çevreye zarar vermemesi için 1711'de yıktırılmıştır. Ayrıca Augusteion meydanında imparator, karısı Eudoksia adına sütun üzerinde gümüş bir heykel diktirmişti ⁶³. Ayrıca bu döneme ait *Arkadianai* ve *Eudoksianai* hamamları da kaynaklarda yer almaktadır.

II. 6. II. Theodosios Dönemi (408-450)

Kentin yeni ve geniş bir şekilde büyümesi ise İmparator II. Theodosios (408-450) tarafından gerçekleştirilmiştir. İmparator 413 yılında, Konstantinos surlarından 1.5 km. daha batıda yeni bir sur yaptırmıştır. Böylece kent dışı mahalleler sur içine alınmış ve bu yeni semt *Deuteron* adını almıştır. Bunun ardından 439 yılında sur duvarları, Haliç ve Marmara kıyılarını da korumaya almıştır. *Praefectus* Antemius yönetiminde tüm kent halkı sur duvarlarının yapımını -olasılıkla- bir yılda gerçekleştirmiş, 447 yılındaki bir depremde büyük ölçüde zarar gören surlar aynı yıl içinde yeniden yapılmış, Surların tahrip olan bölümünün yenilenmesinden başka, İmparator II. Theodosios daha alçak bir ön sur yaptırmıştır. Surlar II. İustinos (565-578), III. Leon (717-741) ve V. Konstantinos (741-775) tarafından tamir edildiler. Kuzey bölgelerde VII. ve IX. yy'da genişletmeler yapılmış ve daha sonra Blakhernai Sarayı 1150'de Manuel Komnenos tarafından ayrı bir sur duvarı ile korunmaya alınmıştır.

Bizans surları toplam 19.5 km. boyunca kenti üç tarafından çevirirler. İç sur (τὸ κάστρον τὸ μέγα) 11 m. yüksekliğindedir, değişik biçimlerdeki 96 kule ile hareketlenir. İç surda sivil ve askeri amaçlı olmak üzere 10 kapı bulunur. Dış sur ise (ἔξω κάστρον) 8 m. yüksekliğindedir ve 82 kulesi vardır. İki sur

⁶⁰ Forum Tauri, sınırları ve eserleri hakkındaki değişik görüşler ve diğer değerlendirmeler için bak. Barsanti 1995.

⁶¹ Becatti 1959, 900; Müller-Wiener 1977, 250-253; Janin 1964, 71-72.

⁶² Giglioli 1952; Becatti 1960.

⁶³ Gottwald 1906-7, 274-276; Speck 1969, 430-435; Yalçın 1994, 225-226.

duvarının arasında bulunan bölge ise (περίβολος) 12-15 m. genişliğindedir. En dışta ise 15-20 m. genişliğinde ve 5-7 m. derinlikte su dolu bir hendek (souda) bulunur. Kapılar arasında en büyük ve en önemli olanı Altın Kapı denilen ve Egnatia yoluna açılan kapıdır. Üç kemerli olan kapı mermer bloklu iki kulenin arasında yer alır. İmparatorun kente zaferle giriş yaptığı kapının ortadaki giriş altın yaldızla kaplatılmıştı ⁶⁴. Ayrıca kapıyı çeşitli heykeller süslemekteydi.

Haliç kıyısında I.Konstantinos tarafından başlatılan surlar 439'da II. Theodosios tarafından 5 km. daha *Blakhernai* bölgesine kadar uzatıldı. Depremlerden zarar görmüş bu kısım da VI., VIII., IX. ve XIV. yy'larda yenilenmiştir. Ayrıca Osmanlı döneminde XVI., XVII. ve XVIII. yy'larda tamir edilmiştir ⁶⁵.

Bu güçlü surlar bir çok barbar kavimlerin ve arapların saldırılarına karşı koymuş fakat 1453'de Sultan II.Mehmet'in saldırılarına dayanamamıştır.

II. Theodosios Büyük Saray içinde *Boukoleon Sarayı'* nı da eklemiştir. Kaynaklara göre bir kaç yapıdan oluşan bu Saray adını önündeki boğaya saldıran bir arslan heykelinden (olasılıkla bu heykel gurubu denizin üstünde idi) alıyordu. Günümüze sadece kısmi ön cephesi gelebilmiş olan sarayın birinci katında mermer kornişli kapılar balkonlara açılmaktaydı. İç salon ise tonozlarla örtülü üç mekâna bölünmüştü ⁶⁶.

Boukoleon Sarayı bölgesinde yapılan kazılar sonucu 55.5 x 66.5 m ölçülerinde sütunlu revaklı bir peristilium bulunmuştur. Burada bulunan iki tabandan en altta olanda görülen mozayikler oldukça enderdir ve zengin bir repertuara sahiptirler. Düz beyaz bir fon üzerine, herhangi bir bağlantısı olmayan figürler yerleştirilmiştir. Gerçek ve hayali hayvanlar, doğal unsurlar bu pastoral konulu döşemeyi oluştururlar; sütun başları ve üslup açısından V.yy'a tarihlenebilirler ⁶⁷.

II. Theodosios döneminde artık kent en geniş haline kavuşmuş ve bunu İmparatorluğun sonuna kadar korumuştur.

Şehircilik açısından kentin bu son gelişmesi olmuş, böylece ana cadde (*Mese*) ve diğer arterler kesinlik kazanmışlardır. Meydanların işlevleri değişmişse de yine de merkezi konumları korunmuş ve artık 1000 sene sürececek bir şehrin planı belirlenmiştir. Şehrin, her dönemde ana çizgisi Mese Caddesi olmuştur.

⁶⁴ Kapı üzerindeki yazıt bunu aktarır: HAEC LOCA THEODOSIOS DECORAT POST FATA TYRANNI / AUREA SAECLA GERIT QUI PORTAM CONSTRUIT AURO ; Müller-Wiener 1977, 297-299.

⁶⁵ Müller-Wiener 1977, 286-319; Foss 1996, 171-182.

⁶⁶ Müller-Wiener 1977, 225-228; Mamboury- T. Wiegand 1934, lev. V ve XIII; Mango 1992, 75-81; De Maffei 1995, 105-106.

⁶⁷ Jobst-Vetters 1992. Bu mozayikler için çeşitli görüşler değişik tarihlendirmeler söz konusudur. Mozayiklerin restorasyonundan sonraki son gelişmelere göre araştırmacılar bunları VI. yy.'ın ilk yarısına tarihlendirmektedirler: Jobst- Erdal- Gurtner 1997, 61.

Eski merkezden (*Milion*) başlayan ve batıya surlara doğru ilerleyen cadde, Anadolu ve yakın doğunun büyük ticari kentlerinin sütunlu yollarına benzer bir görünüme sahipti. Bu caddenin ilk bölümü Septimius Severus tarafından gerçekleştirilmiş, Konstantinos ise Büyük Saray'a bağlanan revaklı bölümünü (*Reghia*) ekletmişti. Caddenin gidişi, yol üzerinde büyük forumların açılışıyla hareketlendirilmişti; Konstantinos Forumu'ndan sonra I. Theodosios'un *Forum Tauri* ve *Philadelphion* meydanı gelmekteydi. Büyük bir ihtimalle ana cadde burada ikiye ayrılmaktaydı: bunlardan biri kuzeybatı yönünde Haliç kıyılarına paralel olarak gitmekteydi. *Havariyun* kilisesini geçen cadde, *Aetius* sarnıcının yanından *Kharisios* kapısına (Edirne kapı) ulaşmaktaydı. Diğer cadde, güneybatı yönünde Marmara denizine paralel olarak olasılıkla Roma dönemindeki *Egnatia* yolunu takip ederek Altın Kapı'ya varıyordu. Bu cadde üzerinde üç forum daha bulunmaktaydı: *Forum Arcadii*, *Forum Amastrianum* ve *Forum Bovis*.

Amastrianum Forumu'nun adı Amastris'li (Amasra) tam olarak bilinmeyen bir kişiden gelmekteydi. Planı belirlenemeyen bu meydanda, kaynaklara göre Antik döneme ait çok sayıda heykel bulunmaktaydı, dört atın çektiği bir araba üzerinde bir Zeus-Helios heykeli, Herakles, Apollo ve çeşitli hayvan heykelleri gibi. Tüm meydanlarda olduğu gibi burada da ticaret yapılmaktaydı.

Yapılış tarihi tam olarak bilinmeyen bir diğer meydan da *Forum Bovis* 'tir. Adını Pergamon'dan getirilen ve Antik Çağa ait tunç dev boyutta bir boğa başı heykelinden alan bu meydanın etrafı revaklarla çevriliydi. Heykel ve kabartmalarla süslü bu revaklar 562'deki bir yangında tahrip olmuşlardı. Yine ticaret yapılan bu meydanda aynı zamanda infazlar da gerçekleştiriliyordu. Boğa heykeli bir fırın işlevi görerek cezalıların bunun içinde yakılmalarını sağlıyordu. Bazı Hristiyan azizlerinden başka İmparator Fokas'ın (602-610) cesedi burada yakılmıştı⁶⁸.

Mese'nin bu iki ayırımından başka kentte olasılıkla çok sayıda sokak ve caddeler vardı. Kentin tepeleri aralarında merdivenli geçitlerle bağlanmıştı; kaynaklarda (*Notitia*) revaklı 52 yol ve 117 merdivenli sokak adı geçmektedir. Buna göre Mese'den başka bir çok revaklı yollar (*ἔμβολοι*) kentlileri yağmur ve güneşten korumaktaydı. Bu revaklar kimi zaman iki katlı olup üst katında heykellerle süslü gezinme yerleri vardı. Çoğunda ise dükkânlar bulunmaktaydı. Osmanlı döneminde Kapalı Çarşı'nın çeşitli mesleklerle göre ayrılması gibi, Konstantinopolis'te de farklı meslekler ve bunların dükkânları değişik bölgelerde toplanmışlardı. Örneğin Konstantinos Forumu ve *Forum Tauri* arasında fırıncılar (*ἄρτοποιεῖα*), Hagia Sophia yakınlarında bakırcılar (*τὰ χαλκοπρατεῖα*) ve kuyumcular, Hagios Teodoros yakınlarında kömürcüler (*τὰ καρβουνάρια*) vb. bulunmaktaydı⁶⁹.

⁶⁸ Janin 1955, 98-103; Becatti 1959, 907.

⁶⁹ Becatti 1959, 908.

Marmara ve Haliç kıyılarında ise çok sayıda ticari liman gemilere hizmet vermekteydi. Bunların arasında en batıda yer alan Eleutherios limanı kaynaklara göre Konstantinos tarafından yaptırılmıştı. *Notitia'* ya göre I. Theodosios, forumunu yaptırırken çıkan temel topraklarını buraya boşaltmış ve limanı batıya doğru genişletmiştir. Bunun sonucunda liman *Portum Theodosiacum* adını almıştır. Genellikle bu liman bugünkü Langabostanı civarında olarak belirlenir.

İmparator İulianos tarafından 362'de yaptırılan limana (Λιμὴν τοῦ Ἰουλιανοῦ), II. İustinos tarafından Sophia (τῆς Σοφίας) adı verilmiştir. Bu liman ise bugünkü Küçük Ayasofya Camii'nin 300 m. batısında olmalıydı. Bu liman ayrıca *Hormisdas* limanı veya *Portus Novus* olarak da adlandırılıyordu. Boukoleon Sarayı'nın limanı (Λιμὴν τοῦ Βουκολέοντος) ise daha doğuda da yer almaktaydı. Bu liman bir merdivenle Büyük Saray'a bağlanmaktaydı.

Haliç kıyılarında ise en batıda Byzantion'un ilk limanı bulunuyordu. Bu liman S. Severus tarafından batıya doğru genişletilmiş ve çevresindeki bölge *Neorion* (Νεώριον) adını almıştır. Burada ticari liman ve gemi tersaneleri bulunmaktaydı. Bundan başka yeri tespit edilemeyen çeşitli limanlar Haliç'in kıyısında yer almaktaydılar⁷⁰.

Erken Bizans kentinin anıtsal merkezinin üç kutbundan (Hipodrom-Büyük Saray- Konstantinos Forum'u) birini oluşturan ilk Hagia Sophia'nın 404 yangınından sonra yeniden yapılması bu dönemin en önemli imar hareketlerinden biridir. Açılışı 415'de yeniden yapılan binanın *ex novo* veya bir restorasyonla mı yapıldığı henüz saptanmamıştır⁷¹. Tarihlenişi V. yy.'ın ilk yarısına ait bir diğer yapı Topkapı Sarayı'nın ikinci avlusunda kazılan Saray basilikası'dır⁷².

II. 7. II.Theodosios Sonrası Kent (450-527)

Kent V. yy.'ın ikinci yarısında da çeşitli anıtsal eserlerle zenginleştirildi. İmparator Markianos (450-457) adına dikilen sütun bu eserler arasında yer alır. Bugün Kıztaşı adıyla bilinen eser *Constantiniana* mahallesinde yer almaktaydı. *Praefectus* Tatianus tarafından İmparator için dikilmiştir. Olasılıkla bir meydanın ortasında bulunan sütunun tam dikiliş tarihi bilinmemektedir. Mermer bir kaidenin üzerindeki sütun tek parça gri granit bloktan oluşmaktadır. Korent üslubundaki başlığın üzerinde küçük bir kaide, bunun da üzerinde büyük bir ihtimalle İmparatorun heykeli bulunmaktaydı⁷³.

⁷⁰ Becatti 1959, 910; Müller-Wiener 1977, 56-63.

⁷¹ Mathews 1971, 12-19; Schneider 1941 a.

⁷² Mathews 1971, 33-39; Oğan 1940, 318-335.

⁷³ Toplam 17 m. yüksekliğindeki eserin alt kaidesinin kuzey yüzünde iki Nike figürü girlandlı bir çember içinde bir hristogram taşımaktadırlar. Türk dönemindeki Kıztaşı adı bu Nike kabartmalarından gelir. Kaidenin dış yüzeyinde tunç harflerle praefectus Tatianus'un sütunu diktiği yazılıydı: PRINCIPIS HANC STATUAM MARCIANI CERNE TORUMQUE

Got asıllı general Aspar tarafından yaptırılan açık su sarnıcı ise 459 yılına tarihlenir. İmparator I. Leon döneminde yaptırılmış olan bu büyük sarnıç bugün Sultan Selim Camii'nin yanındaki geniş açık arazidir ⁷⁴. Dini yapı inşasında ise V. yy. ortalarından başlayarak kentin değişik bölgelerinde önemli bazı kiliselerin inşası dikkat çeker. Kentin güney-doğu bölgesinde Aziz İoannes Prodromos (Vaftizci) adına *patrikios* Studios tarafından 463'de yaptırılan ve olasılıkla İmparatoriçe Pulkheria tarafından 450-457 yılları arasında Meryem'e adanmış Theotokos Khalkoprateia bazilikası bu dönemde gerçekleştirilmişlerdir ⁷⁵.

II. 8. I. İustinianos Dönemi (527-565)

Şehircilik açısından kentte görülen gelişme Theodosios hanedanı ile ana hatlarına kavuştu ve sonraki dönemlerde ilerleme göstermedi. Önemli bir dönüm noktası 465'deki büyük yangındır; kentin yarısı yanmış ve yenileme gerektirmiştir ⁷⁶.

Kentte V. ve VI. yy.'larda meydana gelen bir çok yangın ve deprem ağır zararlar vermiştir. Özellikle 532'deki Nika isyanı sırasında çıkan büyük yangın kentin birçok yapısını tahrip etmiştir.

Nika isyanının getirdiği 532'deki tahribattan sonra İmparator I. İustinianos (527-565) kenti ve yapılarını restore etmiş ve yeni anıtsal eserler yaptırmıştır. İustinianos'un Konstantinopolis'teki bu geniş çaptaki icraati kentte Ortaçağın başladığını haber veren bir değişimin başlangıcıdır ⁷⁷. Dikkat çekici ilk değişim dini yapıların çoğalması kamu yapılarının ise azalmaya başlamasıdır.

Tahrip olan Milion ve civarı, Hipodrom'un İmparatorluk locası olan *kathisma* restore edilir. Yine Hipodrom'da olasılıkla oturma sıraları mermer olarak yeniden yaptırılır. Bazı kaynaklara göre İustinianos, Hipodrom'un tüm batı kısmını mermer levhalarla kaplatmış ve halk da böylece Nika isyanında ölenlerin cesetlerini kapattığını iddia ederek İmparatoru suçlamıştır ⁷⁸.

İmparator İustinianos yangından tahrip olan Senato'yu, Zeuksippos Hamamını ve Büyük Saray'ın bir bölümünü restore ettirmiştir ⁷⁹. İustinianos Bazilika'yı genişletmiş ve buraya Hz. Süleyman'ın Hagia

PRAEFECTUS VOVIT QUOD TATIANUS OPUS ; Müller-Wiener 1977, 54 -55; Yalçın 1994, 17.

⁷⁴ Kare biçiminde 152 m. kenar ölçülerine sahip olan sarnıca , su Trakya'dan gelip buradan da kanallara çeşme ve havuzlara ulaşmaktaydı: Strzygowsky- Forcheimer 1893, 46-47; Papadopoulos 1919; Schneider 1936, 30-31; Janin 1943, 89-101; Janin 1964, 197-198; Müller-Wiener 1977, 279.

⁷⁵ Mathews 1971, 19-33, ayrıca bibl. için bak. Müller-Wiener 1977, 147-152 ve 76-78.

⁷⁶ Yangın hakkında kaynaklar için bak. Schneider 1941, 383.

⁷⁷ Mango 1985, 911.

⁷⁸ Becatti 1959, 911.

⁷⁹ Prokopios *Yapılar* 1994, 39; De Maffei 1988, 24.

Sophia'yı hayranlıkla seyreden bir heykelini koydurtmuş ve Bazilika'nın altına ise geniş bir sarnıç (Yerebatan) yaptırmıştı.

İustinianos'un 532'de yanan Oktagon denilen bir yüksek okulu yeniden yaptırdığını ise kesin olarak bilemiyoruz. Augusteion meydanında İmparator, kendi heykelini taşıyan bir sütun ve bunun üzerinde kendini at üzerinde temsil eden bronz bir heykel yerleştirmiştir. Bir eliyle haçlı bir küreyi taşıyan İmparatorun heykeli Doğu'ya, olasılıkla Sasani devletine karşı, bir konumda durmaktaydı. Sütunun gövdesi silindir biçimde bir kaç blok mermerden oluşmaktaydı ve bunların kenetlendikleri yerlerde bronz yapraklı taşlar sütunu süslemekteydi ⁸⁰. Yine İustinianos'a ait bir diğer kamusal yapı Binbirdirek Sarnıcı'dır ⁸¹.

İmparator İustinianos bir çok sarnıç, revaklı gezinti yerleri, saray, hastane yapımlarının yanında, kentte çok sayıda kilise yaptırmıştır. Prokopios'un listesine göre tam 33 kilise, İmparator tarafından yaptırılmış veya yenilenmiştir. Bunun abartılı bir sayı olmasına rağmen, İmparatorun çok sayıda dini yapının banisi olduğunu biliyoruz ⁸².

Bu yapılardan günümüze ulaşanlar arasında, VI. yy.'ın ilk yarısına ait olan Aziz Polieukhtos kilisesi zengin bir asilzade olan Anikia İuliana tarafından 524-527 yılları arasında yaptırılmıştır. Doğu motiflerinden esinlenen zengin süslemesi daha sonraki binalara bir kaynak sayılır ⁸³. Bunların arasında Sergios ve Bakkhos Azizleri kilisesi (527-536?) İmparator tarafından Hormisdas mahallesinde Azizler Petros ve Paulos kilisesine bitişik olarak yaptırılmıştır ⁸⁴. Hagia Eirene'nin 532 yangınlarından sonra yeniden yapılması, Antiokos Sarayı kalıntılarından kiliseye dönüştürülen Hagia Euphemia , Beyazıt'ta bulunan A bazilikası ve yeniden haçvari planla yapılan Havariyun kilisesi, İustinianos dönemi Bizans sanatı ve mimarisinin zengin ve değişken özelliğini yansıtır ⁸⁵. Bunların arasında 532 yangınlarından sonra tamamiyle tahrip olan Hagia Sophia'nın yeniden yapılması kentin topoğrafik, anıtsal ve mimarlık tarihinde önemli bir dönem noktasını oluşturur ⁸⁶.

II. 9. VII. - X. Yüzyıllar Arası

İmparatorluğun, Suriye, Kuzey Afrika ve Balkanlar'da uğradığı kayıplar sonucu girdiği bunalım döneminde şehrin kentsel gelişimi de olumsuz etkilendi.

⁸⁰ Prokopios *Yapılar* 1994, 24-25.

⁸¹ 64x 56.40 m.ölçülerindeki sarnıcın üst yapısını 224 sütun taşımaktadır: Strzygowsky-Forcheimer 1893, 56-57; Schneider 1936, 86, Müller-Wiener 1977, 280.

⁸² Prokopios *Yapılar* 1994.

⁸³ Harrison 1989; Mathews 1971, 52-55.

⁸⁴ Mathews 1971, 42-51.

⁸⁵ Mathews 1971, 77-88, 61-77; Yalçın 1994.

⁸⁶ Hagia Sophia hakkında çok sayıda yayın için bak; Krautheimer, 1986, 239-267; Mainstone 1988 (bibl. ile birlikte); Mathews 1971, 88-102.

İustinianos'un ardıllarının (II. İustinos, Tiberios, Maurikios ve Phokas : 565-610) kentin gelişimine getirdikleri katkılar Herakleios (610-641) döneminde tamamiyle durdu. Kaynakların da eksikliğinden kentteki imar hareketlerini belirleyememekteyiz. Bu durgun dönemin başlıca sebepleri ise belirgindir: başkentten depolarını dolduran buğdayın geldiği bölgelerin (Mısır, Trakya, Anadolu) düşman tarafından istila edilmesi ve akınlara maruz kalması; bunları getiren gemilerin yanaştığı limanların azalması; kent içinde gömü adeti ; kamu yapılarının işlevlerini yitirmesi ve terk edilmeleri; bunun ardından bu harabelerin sağlığa aykırı işlevlere sahne olması (büyük meydanların idam ve toplu mezar, hayvan kesim ve pazar yeri olarak kullanılmaları) ve artık kentlinin Antik Çağa ait anıtsal eserleri ve şehircilik medeniyetini anlayamaması bu sebepler arasında sayılmaktadır ⁸⁷.

Yeni bir imar faaliyeti 800 yılına doğru başlamıştır. Kaynaklara göre İmparatorlar Theophilos (829-842) ve I. Basileios (867-886) birçok eser yaptırmışlar ya da restore ettirmişlerdir. Fakat bu yapılaşma erken Bizans dönemindekilerden farklıdır. Artık anıtsal kamu yapıların değil sadece dini binaların inşa edildiği gözlenir. Bu yeni yapılanma Büyük Saray ve yakın çevresinde yoğunlaşır. Sarayın içinde inşa edilen kilise, şapel ve tören salonları göz kamaştırıcı zengin süslemelere sahip olmalarına rağmen anıtsal boyutlarda değildirler. Bu dini yapıların arasında I. Basileios'un 880'de Büyük Saray içinde bitirdiği *Nea Ekklesia* (Yeni kilise) önemli bir yer tutar. Yunan haçı plana ve zengin mozayik süslemeye sahip olan bina, daha sonrakilere örnek oluşturur ⁸⁸.

Makedonyalılar hanedanı ile başlayan bu belirgin yenilenme döneminde kentin, bayındırlık yapıları da (su yolları gibi) onarım görmüştür. Daha önceki yüzyıllarda azalan nüfus, çoğalmaya başlamıştır. Dikkate değer bir diğer önemli olay da X. yy.'dan itibaren manastırların çoğalmasındır. Makedonyalılar hanedanının ve çevresinin banisi olduğu iki önemli yapı X. yy.'ın başında gerçekleştirilir: Konstantinos Lips manastırı -907 (bugünkü Fenari İsa Camii) ve Myrelaion kilisesi- 922 y. (bugünkü Bodrum Camii) ⁸⁹.

II. 10. Komnenoslar Dönemi (XI. - XII.yy.)

Komnenos'lar döneminin üç büyük İmparatorunun (I. Aleksios 1081-1118, II. Ioannes 1118-1143 ve I. Manuel 1143-1180) bir asırlık hükümdarlıklarında kentte şehircilik açısından iki önemli olay göze çarpar. Bunlar arasında, Blakhernai bölgesindeki yeni İmparatorluk konutu ⁹⁰ tercihinden dolayı Büyük Saray'ın terk edilmesi ve bunun ardından Haliç kıyılarında kuzey sahillerinin iskân yerleri olarak seçilmesi ve böylece güneyde Marmara kıyılarının terk edilmeye başlanması en önemli değişimlerdir. Blakhernai Sarayı'nın yapımına başlama tarihi tam olarak saptanamamıştır: Anna

⁸⁷ Mango 1985,53-60. Bu dönem kent gelişimi hakkında yeni bir çalışma: Magdalino 1996.

⁸⁸ Kilisenin en iyi tanıtımı için bak. Theophanes Continuatus *Chronographia* (V, 83): Mango 1972, 163, 194-195.

⁸⁹ Lips manastırı için bak: Megaw 1964, 279-298; Mango- Hawkins 1964, 319-340; Mathews 1975, 322-345. Myrelaion kilisesi için bak. Müller-Wiener 1977, 103-106; Striker 1981.

⁹⁰ Blakhernai bölgesi ve Sarayı'nın ayrıntılı bibl. için bak. Paribeni 1988, 215-229.

Komnene, I. Aleksios'un tahta çıkar çıkmaz o bölgede yeni bir sarayın inşasına başladığını ve I. Haçlı Seferi'nin komutanlarını burada kabul ettiğini yazar (*Alexias* X,11). Ayrıca başka kaynaklar Saray'ın kara surlarının yakınlarında, hatta bitişik olduklarını yazar. I. Manuel Saray'ı genişletmiş ve yeniden yaptırmıştır.

İmparatorluk konutunun şehrin kuzey-batı bölgesine taşınması ile kentin kuzey mahallelerinde de canlanma görülür. Bu olay özellikle, Komnenoslar ve çevresinin banisi olduğu, çok sayıda kilise inşaatında belirginleşir ⁹¹.

Havariyun kompleksine yakın olarak yapılan Pantepoptes (Eski İmaret Camii) kilisesi 1087 yılı civarında İmparator I. Aleksios'un annesi Anna Dalassena tarafından bir kadınlar manastırı ile birlikte yaptırılmıştır ⁹². Yakınlarda bulunan bir diğer önemli yapı Pantokrator (Zeyrek Camii) kompleksidir. Komnenosların anıt mezarı olarak düşünülen bu yapı topluluğundaki en eski eser, İmparatoriçe Eirene (1118-1124) tarafından yaptırılan İsa'ya adanmış olan güney kilisesidir. Kısa bir süre sonra İmparator II. Ioannes (1136' den önce) tarafından *Eleusa* Meryem'e adanan kuzeydeki kilise ve başmelek Mikhail'e adanmış olan orta şapel yaptırılır ⁹³.

İmparatorluk ailesi tarafından yaptırılmamış olmalarına rağmen Komnenos dönemine ait daha bir çok dini yapı görülür; XI-XII yy. arası yapılmış olan Hagios Theodoros (Vefa Kilise Camii) ⁹⁴, XII yy. başına tarihlenen Hagia Theodosias (Gül Camii) ⁹⁵ ve Theotokos Diakonissa (?) (Kalenderhane Camii) olasılıkla XII.yy.'a tarihlenen Hagios Ioannes en Trullo (Hirami Ahmet Paşa Mescidi) ⁹⁶ ve aynı yüzyılın sonuna doğru yapımları başlamış olması muhtemel olan Pammakaristos kilisesi (Fethiye Camii) ve Khora (Kariye Camii) ⁹⁷ kiliseleri bu yapılar arasında yer alırlar.

II. 11. Latin İşgali (1204-1261)

Komnenoslar ile başlayan kentin şehircilik açısından yenilenmesi XII. yy.'ın sonunda tahtı oldukça sarsan hanedan kavgaları ile bunu takip eden 1204'deki IV. Haçlı işgali ile son bulur. Latin işgalinin başlıca özelliği yağma şeklinde kentin sanatsal zenginliklerinin soyulmasıdır. Batı'ya kitle halinde eserlerin taşınması ile görülen bu yağmaya en iyi örnek Venedik'te bulunan zengin eser koleksiyonudur. Altmış yıllık Latin işgalinden anıtsal açıdan bir iz kalmamış olsa da, kentte önemli değişimlerin olduğu bir dönem olarak gözlemlenir. Her şeyden önce değişik uluslardan insanların- az sayıda da

⁹¹ Kiliseler ve mimari tarih için bak. Müller-Wiener 1977; Mango 1978; Krautheimer 1986; Mathews 1975.

⁹² Mathews 1975, 59-70.

⁹³ Mathews 1975, 71-101.

⁹⁴ Mathews 1975, 386-401.

⁹⁵ Schafer 1973.

⁹⁶ Striker- Kuban 1967, 267-271; idem 1971, 251-258; Müller-Wiener 1977, 144-146.

⁹⁷ Mathews 1975, 346-365; Oates 1960, 233-231; Ousterhout 1987, 75-91.

olsa- kente yerleşimleri, kentin mekansal boyutlarındaki değişimin baş göstergesidir.

İtalyan ticaret kolonileri şehrin Haliç'e bakan kuzey taraflarında, limanlarla bağlantılı olan *Porta Peramatis* (Perama kapısı-Balık Pazarı kapısı), *Porta Neorion* (Bahçe kapısı), *Porta della Darsena* (Tersane kapısı) ve *Porta Drungarion* (Odun kapısı) kapıları civarında yerleşim gösterirler. Kaynaklarda sözü edilen Latin dönemi dini yapılarıdaki (Fransiskan, Dominiken, Templar ve Kudüslü Aziz İoannes'in Hastabakıcılarına ait kiliseler) süslemelerden günümüze -Kalenderhane Camii'nin güney şapelinde bulunan Aziz Franciscus'un hayatını anlatan fresklerden (bugün İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde) başka- hiç bir arkeolojik iz ulaşmamıştır.

Provence ve Alman kolonilerin yerleri tam olarak belirlenememiştir; Rus ticaret yerleşimi ise Boğaz'daki dış mahalle bölgelerinde yoğunlaşmış ve böylece X. yy.'ın sonundan itibaren sur dışı yeni alanların açılmasını sağlamıştır ⁹⁸.

Diğer yandan kaynaklar çok sayıda Bizans vatandaşının, özellikle soylu ve dini çevrelerin, Latinlerin de izin vermesi sonucu sürgüne gittiklerini belirtir ⁹⁹. Bu zorunlu göç ve 1204-4 yılları arasında meydana gelen üç yangın sonrasında kentin nüfusu azalmış ve kent terk edilmiş bir görüntüye sahip olmuştu ¹⁰⁰.

Kentteki bir çok ev ve bina Latinler tarafından işgal edilir ¹⁰¹. Latin-Katolik yönetimi 20 kilise ve 13 manastırı elde eder ¹⁰². Örneğin, Hagia Sophia Latin Patriğin Katedrali haline gelir. Blakhernai kilisesi ve Mangana manastırı Fransız papazların, Pantepoptes ve Peripleptos manastırları Venedikli Benedikten keşişlerin, Samson düşkünler yurdu Templar şövalyelerinin ¹⁰³ ve Kalenderhane adıyla bilinen kilise ise Fransiskan rahiplerin idaresi altına girer.

Bu durumda Batılılar kendi binalarında kullanmak üzere yıkık haldeki kiliselerden çeşitli süsleme malzemesini almışlardır. Örneğin Papa II.

⁹⁸ Bautier 1992, 410-417. Özellikle Venedikliler'in kenti yağmalaması hakkında *Il Tesoro di San Marco* 1986. Bizans topraklarındaki İtalyan kolonileri hakkında Turan 1990, 18-66.

⁹⁹ "Kurtulabilen tüm Grekler bu kaçışta onu (Mourtzouphlos) takip ettiler ": G. Villehardouin, Shaw bask. 1963, 91

¹⁰⁰ Schneider 1941, 382-403.

¹⁰¹ Saray ve evlerin işgal edilmesi ve yağmalanmasını R. de Clari şöyle anlatır: " Bütün ileri gelenlerle zenginler toplanıp, şehrin en iyi evlerine yerleşmeye karar verdiler. Ordunun küçük rütbeli askerleri ile fakir şövalyeler bu kararı duymadılar. Ordunun fakir şövalyeleriyle küçük rütbeliler farkına varmadan, en iyi, en zengin evlere el koydular. Fakirler bunu anlayınca, ne buldularsa onu aldılar. Şehirdeki evler kafi geldikten sonra başka arttı bile, çünkü hem büyük hem kalabalık bir şehirdi. Marki Bukeolon Sarayının, Ayasofya Kilisesinin ve patriğin evlerini aldı. Öteki büyükler, mesela kontlar, mevcut saraylarla manastırların en zenginlerine el koydular. Şehir zapdedildikten sonra ne fakire nede zengine kötülük edildi. Gitmek isteyen gitti. Kalmak isteyen kaldı. Şehir zenginleri gittiler": R. de Clari 1994, 39-40.

¹⁰² Janin 1944 134-184; Dalleggio d'Alessio 1953, 50-61.

¹⁰³ Miller 1990, 128-130.

Innocentius'un bir mektubunda Latin Patrik Tommaso Morosini'nin Hagia Sophia'nın altarını süslemek üzere *-ad ornatum altaris - Anastasis (?)* kilisesinden sütunlar aldığını öğrenmekteyiz ¹⁰⁴ . Hagia Sophia'nın depremlerden sonra bulunduğu kötü durumu gören Latinler, binaya dış duvar destekleri yapmışlardır. Araştırmalara göre, Latinler Hagia Sophia'dan başka tamirat işleri yapmamışlardır. Hatta İznik İmparatoru III. İoannes Vatatzes gerekli maddi yardımı yollayarak *Blakhernai, Rouphinianai* ve *Havariyun* kiliselerinin bakımını sağlamıştır.

Ayrıca, bu tahribat sadece binalarla sınırlı kalmamış, kentin anıtsal heykellerini de kapsamıştır. Hipodrom'u süsleyen çeşitli bronz heykeller Haçlılar tarafından eritilmiştir; bunların arasında Lisippos'a mal edilen bir Herakles (İ.Ö. IV. yy.), Hera, Paris ve Helene heykelleri en iyi bilinenlerdir. Niketas Khoniates *De Signis* adlı eserinde bu katliamı anlatır ¹⁰⁵ .

II. 12. Palaiologoslar Dönemi (1261-1453)

Başkenti 1261'de geri alan VIII. Mikhail Palaiologos yaklaşık 200 sene hüküm sürecektir bir hanedanın da başı sayılır. Onunla kentsel gelişimin yeni bir dönemi başlar; her ne kadar bu konudaki araştırmalar henüz yeterli bilgi sağlayamamışlar da az sayıda kaynaklardan kentin hızlı bir değişime uğradığını öğrenmekteyiz.

Batı Akdeniz kentlerinde Geç Ortaçağ'da görülen bir olay Konstantinopolis'te de rastlanır: boş ve dolu alanlar arasında gelişen değişim. Böylece Antik döneme ait harap eserlerin açık alanlarının işgal edilmesi bu dönemde daha fazla belirginleşir. Buna en iyi örnek VIII. Mikhail'in bir *khrysobullon*'udur (1267-1271 arası); burada Antik Augusteion meydanının içinde ve dışında oluşan evlerden bahsedilmektedir ¹⁰⁶ . Bu anıtsal mekân artık tanınamamakta ve sadece bir yer adı olarak geçmektedir.

Bu değişimle birlikte, Komnenoslar devrinde başlayan idari ve zengin yerleşim alanlarını, surlara yakın batı bölgesine kayması, Palaiologoslar dönemine ait dini ve sivil yapıların bu civarlarda yapılması ile daha da belirginleşir. Genelde yerleşim Haliç (Blakhernai Sarayı çevresi) kıyılarında ve Hagia Sophia civarında yoğunlaşmıştı. Marmara sahillerindeki limanların terk edilmesine karşın, Haliç kıyılarındaki limanlarda büyük bir ticari faaliyet vardı. Bu durumda kentin batı ve doğu uçları arasında kalan boş araziler genelde -aralarda manastırlar olan- ekilmiş alan olarak kullanılıyordu ¹⁰⁷ .

Hemen surlara bitişik olarak, Haliç'in kuzey kıyısında yapılan Tekfur Sarayı ¹⁰⁸ (olasılıkla XIV.yy.) batı bölgelerinde yoğunlaşan yerleşime bir örnek sayılır. Dikdörtgen bir plana sahip olan yapının iç mekânları günümüze

¹⁰⁴ Swift 1935, 458-474.

¹⁰⁵ Degani 1979, not. 35.

¹⁰⁶ Janin 1964, 60.

¹⁰⁷ Frances 1969, 405-412.

¹⁰⁸ Bibli için bak. Müller-Wiener 1977, 244-247.

gelmemiştir. Fakat revaklı ve pencereli dış cephesi, taş-tuğla örgülü duvar yapısı ve bunu hareketlendiren seramikler ile birlikte bina Palaiologos dönemi mimarisinin renkli ve tipik bir örneğini oluşturur.

Dini yapılarda ise, son dönem Bizans mimarisinin iki ana özelliği olduğu görülür: bir yandan eski binaların restorasyonu ve genişletilmesi diğer yandan da küçük ve basit planlı kiliselerin çok sayıda yapımı.

Bu dönemde yapılan en önemli restorasyon Hagia Sophia'da gerçekleşir. İmparator VIII. Mikhail her ne kadar İznik'te taç giymiş olsa da bu geleneğin Hagia Sophia'da yapılması onun gibi tahtı gasp eden bir hükümdar için önem taşır. Bu nedenle Rouchas adında bir keşişi binenin, katolik inancına göre değiştirilmiş olan liturji düzenini yeniden düzenlemeye gönderir. Böylece ambo, solea ve bema orijinal duruma getirilir ¹⁰⁹. Yaklaşık bir yüzyıl sonra, 1346 senesinin mayıs ayında büyük kubbenin doğu kısmı ve yarı kubbe bir deprem sonucu çökerler. Kubbenin yeniden yapılması 1353'de İmparator VI. İoannes Kantakuzenos (1347-54) tarafından gerçekleştirilir ¹¹⁰.

İmparator VIII. Mikhail'in başkenti geri almasıyla yeniden yapılanan bir diğer bina ise müslümanlara ait camidir. İmparator 1203 Ağustos'unda Haçlılar tarafından yakılan *Mitaton* (veya *Praitorion*) cami yerine yeni bir cami yaptırmış ve Arap tarihçi El-Makrizi'nin aktardığına göre Memlük Sultanı Aybars'ın bir elçisine bu camiyi 1262'de bizzat kendi göstermiştir. Bunun üzerine Memlük Sultanı camide kullanılmak üzere altın şamdan, buhurdanlık, halılar, işlemeler, gülsuyu vs. gibi hediyeler yollamıştır ¹¹¹.

Restorasyonların başka bir örneği XIV. yy.'ın ilk çeyreğinde tamamlanan Pammakaristos ve Kariye kiliselerine yapılan eklerdir. Boğdan Sarayı, İsakapısı Mescidi, Manastır Mescidi ve Sinan Paşa Mescidi gibi küçük ve basit yapılar ise kentin son dönem Bizans mimarisinin tipik yapılarıdır ¹¹².

Kentin 1261'de geri alınmasıyla İmparator VIII. Mikhail'in ilk yaptığı iş surların tamirati olmuştur. Geçici bir önlem olarak, İmparator deniz surlarını kösele kaplı tahta panellerle güçlendirmiş ve on yıl sonra Charles Anjou'nun saldırısı karşısında deniz surlarının önüne bir sur duvarı daha yaptırmıştır ¹¹³.

Surların onarım ve yenilenmesi tüm Palaiologos döneminde sürer: Aleksios Apokaukos 1343/4'te hem iç hem de dış surun onarılmasını emretmiş, daha sonra İmparator V.,VI.,VII. ve VIII. İoannes onarımlar yaptırmıştır. Bunun yanında Altın Kapı'ya VI. İoannes Kantakuzenos döneminde bazı eklemeler yapılmıştır ¹¹⁴. Ayrıca İmparator VIII. Mikhail

¹⁰⁹ Talbot 1993, 251-252.

¹¹⁰ Ousterhout 1991, 77.

¹¹¹ Talbot 1993, 252-253; Tahar 1991, 117-127.

¹¹² Palaiologos dönemi mimari eserleri hakkında genel bir bilgi için bak. Eyice, 1980 (1.ci baskı 1963). Palaiologos dönemi sanatı için bak. De Maffei 1999, 11-16, 19-21; İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki Palaiologos dönemi eserler için bak.: Yalçın 1999, 359-382.

¹¹³ Talbot 1993, 249.

¹¹⁴ Ousterhout 1991, 77-78. Surlar için bak. Van Millingen 1889; Foss- Winfield 1986.

Palaiologos kentte bulunan bazı kamu binalarını restore etmiş veya yeniden yaptırmıştır¹¹⁵.

İmparator, hükümdarlığının son dönemlerine doğru, başkente geri dönüşü kutlama amacıyla olağanüstü bir anıt dikmeyi planlar. Havariyun kilisesinin kapısının önüne üstünde Başmelek Mikhail'in bronz bir heykeli yerleştirilmiş olan yüksek bir sütun diker. Başmelek'in ayakları altında Konstantinopolis kentinin maketini ellerinde tutan İmparator heykeli bulunmaktaydı¹¹⁶. İmparatorların koruyucusu sayılan Başmelek Mikhail, aynı zamanda ismini veren Aziz olduğundan İmparator için özel bir konuma sahipti. Günümüze hiç bir izi ulaşamayan bu sütun hakkındaki bilgileri kaynaklardan edinmekteyiz. Ayrıca eserden 1420'de Buondelmonti de söz eder: "*Apud denique ecclesiam sanctorum Apostolorum quinta insultat columna; quo in capite Angelus eneus est, et Costantinus genuflexus hanc urbem in manu sua offert*"¹¹⁷. Başmelek Aziz Mikhail'in heykeli ve bulunduğu sütun Bizans'ın ilk yüzyıllarında sıkça görülen bir geleneği anımsatır: daha önceleri, I. Theodosios, Büyük İstinianos gibi İmparatorlar böyle anıtsal sütunlar diktirmişlerdir. VIII. Mikhail'in diktiği bu anıt XIII. yy. için sadece sütun olarak değil aynı zamanda tunç bir heykel yapımı olarak da olağan dışı bir anıttır. Bazı araştırmacılara göre erken Palaiologos döneminde böyle tunç bir heykelin dökümünü yapabilecek bir zanaatçının bulunması oldukça zor bir ihtimaldi ve bu yüzden İmparator olasılıkla Batılı bir grup sanatçıyı böyle bir eseri yaratmak için başkente çağırılmış olabilirdi¹¹⁸.

Ayrıca, Haliç'in kuzey kıyısında Pera (Galata) bölgesinin gelişimi de bu döneme rastlar. Buraları daha sonra Cenova ticari kolonisinin merkezi olacaktır. Cenevizliler'e, 1267 ve 1303 tarihli iki antlaşma ile geniş bir alana yerleşme izni verilmiştir. Bu izinle Cenevizliler -Galata'da- yerleşim ve ticari faaliyetler için bir "serbest bölge" yaratmışlar ve 1335'den itibaren de bölgeyi surlarla çevirmişlerdir. Büyük bir kule ve kiliseler genişletilen iskan bölgesinde yapılmıştır. Günümüze Galata kulesi (1349), Arap Camii olarak bilinen Dominiken Aziz Paulus ve Benedikten rahipleri tarafından 1427'de kurulan St. Benoit kiliseleri ulaşmıştır. Bu bölgenin yapılanması ve surlar içine alınması İmparatorluğun son imar işlerinden sayılır¹¹⁹. Bu son dönemden (XIV yy.'ın ikinci yarısından 1453'e kadar) günümüze eserler ulaşmamıştır.

Görülüyor ki Bizans döneminde kentsel gelişim özellikle IV. -V. yy.'da oluşmuştur: şehrin mahalleleri, yolları, meydanları ve ana yapıları belirlenmiştir. Bundan sonraki uzun dönemde sadece yeni eserler eklenmiş ya da eski yapılar onarım görmüştür. Antik yarımada'nın Bizans dönemindeki oluşumu -ana hatlarıyla- Osmanlı İmparatorluğu döneminde de korunmuş ve bugün Cumhuriyet İstanbul'unda da devam etmektedir.

¹¹⁵ Talbot 1993, 253.

¹¹⁶ Talbot 1993, 258-260.

¹¹⁷ Gerola 1931, (not 37), 275.

¹¹⁸ Talbot 1993, 259; burada, böyle bir eserin yaratıcılarının İtalyan sanatçıların olması olasılığı üzerinde durulur.

¹¹⁹ Eyice 1969; Palazzo, 1946; Dalleggio 1934, 59-94.

II. BÖLÜM

TARİH BOYUNCA "SARAY"

"Palatium" terimi Roma'da, İmparator Augustus ve ardıllarının oturmak için seçtikleri, kentin yedi tepesinden birinin adıdır.

İmparatorluk döneminde bu terim, hükümdarın oturduğu ve *princeps* olarak ona verilen tüm yasal yetkilerini kullandığı iktidar ve yönetim merkezi için kullanılmıştır.

Böylece, *palatium* İmparatorun sadece evi değil aynı zamanda kamusal yönetim işlevlerinin görüldüğü yer olarak da algılanır. Daha geç dönemlerde (Tetrarşi: III. yy.'ın ikinci yarısı- IV. yy.'ın ilk çeyreği), bu terim Roma dışındaki İmparatorluk ya da yüksek rütbeli devlet idarecilerinin konutları için de geçerli olur.

Böylece Roma geleneklerine uygun olarak *palatium* sözcüğü, sadece hükümdarlık evini değil, kamusal ve idari işlevlerin görüldüğü yapılara da işaret eder.

III. 1. Mısır

Eski Mısır'da sivil mimarinin en iyi örneklerine XVIII. sülale (İ.Ö. 1580-1320) döneminde rastlamaktayız. Saray binaları tam olarak hükümdar evi değil, mezarlı tapınaklara bitişik yapılan ve Firavun'un özel günlerde uğradığı binalardır.

Kral Ay'ın Thebai'deki mezarlı tapınağının üçüncü avlusunda yaptırdığı Saray (İ.Ö. yaklaşık 1320y.), tapınaklı saraylarının en eski örneğidir. Sarayın oldukça basit bir planı vardır; 8 tahta sütunlu bir revaktan sonra gelen taht-kabul salonunun her iki yanında dar bir mekân bulunur.

XIX. sülale döneminde de (İ.Ö. 1320-1200) aynı tip yapılar devam eder. Bu geleneksel model XX. sülaleden III. Ramses'in (İ.Ö. 1198- 1166) Medinet-i Habu'daki mezarlı tapınağında yaptırdığı sarayda da görülür. Revaklı bir cepheden sonra girilen büyük bir taht salonu, hükümdarın özel odaları ve harem dairesi yer alır.

Tapınaklardan ayrı olarak özerk sarayların kurulması yeni İmparatorluk döneminde (İ.Ö. 1580-1085) başlar. III. Amenofis'in (İ.Ö. 1405-1370) Thebai'de yaptırdığı Saray bir çok binanın oluşturduğu bir yapı topluluğuydu. Mısır medeniyetinin en büyük sivil mimari örneği Firavun IV. Amenofis'in (İ.Ö. 1370-1352) Tell el-Amarnah'da kurduğu yeni şehirde görülür. Firavun, yaptırdığı kraliyet binalarına "Aton'un evi" adını verir. Bu yapılar topluluğu Güney Saray (depolar, harem, hizmetkarların odaları ve resmi salonlar), Firavun'un özel dairesi ve buradan Nil üzerinden bir köprü ile ulaşılan bir eğlence sarayından oluşmaktaydı. Böylece Saray, avlu, revaklı salonlar ve

kraliyet sülalesinin özel dairelerinden oluşan ve geniş bir alana yayılan bir yapıya sahipti. Daha sonraları, Mısır devletinin gerilemesi kraliyet saraylarının yapılarına da yansır; XXVI. sülaleden firavun Apries'in (İ.Ö. 588-568) Memphis'te yaptırdığı en son örnek sayılan saray, artık odaların çevrelediği basit bir avludan oluşmaktadır ¹.

III. 2. Mezopotamya

Mezopotamya'da arkaik hanedanlarla doğan monarşi sistemi aynı zamanda bir saray sisteminin oluşmasını sağlar ². Dini güçten ayrılan laik güç tapınağın saraydan ayrı ama bağlantılı olmasını gerektirir. Saray sadece idari bir organizma değil, aynı zamanda hükümdarın evi ve kabul yeri olarak algılanmaya başlanır.

İki büyük nehir arasındaki bu topraklarda iki bin yıl boyunca saray planı belirli özellikler sergiler: değişik formlarda odaların çevrelediği bir dizi avlular bu planın ana hatlarını çizerler. Zaman içinde iç mekânların bezemeleri, bazı teknik ve yapısal ayrıntılar değişse bile, bu tipik plan (ana bir avlunun etrafında yoğunlaşan değişik mekânlar grubu) uzun bir süre muhafaza edilir.

III. Ur sülalesinden erken Babil hanedanına kadar olan dönem (İ.Ö. 2111-1800 c.) bölge tarihinin altın çağı sayılır. Küçük ama kendi dini ve politik idaresine sahip olan bir çok yerleşim merkezleri vardır. Eshnunna (İ.Ö. III. binlerin sonu) yöneticilerinin sarayında büyük bir tören salonu, bir taht salonu ve özel bir şapel bulunur. Ayrıca bu salonlar bitişikte olan Shu-sin tapınağı ile bağlantılı idiler.

Tarihi İ.Ö. II.binin ilk yıllarına dayanan Mari Sarayı Mezopotamya medeniyetinin en güzel ve en mükemmel sivil mimari örneğini oluşturur.

Trapez biçiminde bir plana sahip yapıda yaklaşık 300 oda vardır; surlarla çevrili olan Saray'a kuzeydeki tek bir büyük giriş kapısından girilir. Bu büyük kapı bir ön hole açılır: bunun doğu kısmı olasılıkla yabancı ziyaretçileri, batı kısmı ise hükümdarın özel konuklarını ağırlamak için kullanılıyordu. Buradan bir arz odası ve bir taht salonundan oluşan daha resmi dairelere geçilmekteydi. Kral ve kraliçenin özel odaları ise sarayın kuzey-doğu tarafında yer alıyordu.

Bunlardan başka devlet memurlarının daireleri, depolar ve demir ocaklarının da bu komplekste yer alması, Saray'a şehir içinde ayrı bir şehir özelliği vermektedir. Mari Sarayının ünü krallık sınırlarının dışına çıkmıştı; resmi dairelerin bulunduğu bölgenin ihtişamı ve güzelliği dışında, Saray, bünyesinde yapılan törenlerin özellikleri ile de farklılık gösterir. Saray içindeki özel şapel kraliyet hakimiyeti ile dini gücün arasındaki sıkı bağları gösterir. Tüm bu işlevler (depolardaki basit hizmetlerden, idari dairelerdeki tüm donanımlara kadar) aslında tek bir amaç için yapılmaktadır: krala

¹ Mısır Sarayları tarihi ve mimarisi hak. Gardner, 1971; Curto, 1980.

² Margueron 1987, 9-38.

hizmet. Böylece tüm bu kompleks minyatür bir şehir gibidir: kendi başına küçük bir evren ³....

Babil toplumu, Mari Sarayı'nın yansıttığı gibi, hükümdarın etrafında toplanan merkeziyetçi bir sisteme sahiptir.

Kral Assurnazirpal (İ.Ö. 883-859) İ.Ö. IX.yy.'da Antik Mezopotamya'nın en güçlü devletinin temelini atar. Asur devleti kral I. Assurnazirpal'in Nimrud'da (Dicle'nin sol kıyısında) yaptırdığı Saray daha sonraki Asur Saraylarına bir örnek sayılır. Kente hakim tepenin kuzey-batı tarafında ve *ziggurat* yanında yer alan sarayın harabeleri, günümüze en iyi durumda ulaşan bir Asur sarayı'na aittir.

Nimrud Sarayı'nın mekânlarının büyük boyutları ve kapladığı geniş alandan tek amacı Asur kraliyet gücünü göstermektir. Bu, duvarlardaki kabartmalarda da görülür. Mekânların kıymetli mobilya ve eşyalarla donatılmış olması bu anlamı daha da belirginleştirir. Güçlü surlarla çevrili saray, biri geniş diğeri küçük olan iki avlunun ve onun etrafındaki mekânlardan oluşur (taht salonu, resmi ve özel daireler).

Khorsabad Kraliyet Sarayı II. Sargon'un hükümdarlığında (İ.Ö.727-705) yapılır. Burada da çeşitli boyutta odalar avluların etrafında yer alıyorlardı. Ayrıca sarayın yanında bir de *ziggurat* bulunuyordu.

Babil'deki II. Nabukodonosor'un (İ.Ö.607-562) Sarayı, tarihçi Herodot tarafından da aktarılır : saray, İhtar kapısı ile Fırat nehri arasında geniş bir alana yayılmıştı. Ortadaki büyük avluya 18x52 m. boyutlarında dev taht salonu açılır. Bu Mezopotamya'daki en büyük kapalı mekândır. Tuğladan yapılmış masif duvarları bugün bize Yunan tarihçilerin dünyanın harikalarından biri saydıkları asma bahçelerini hatırlatır ⁴.

Arami hükümdarı Adad-nadin-akhe İ.Ö. II.yy.'da bir saray yaptırır. Saray bölgedeki eski saraylardan örnek alınarak, orta bir avlunun çevrelediği ve iki işlevsel bölümden (özel ve resmi) oluşur ⁵.

III. 3. Anadolu ve Kuzey Suriye

Taşın bol olduğu dağlık bölgelerde konutların tipolojileri de farklı bir görünüm arz ederler. Anadolu sarayları da bu tür dayanıklı malzemeden yapıldıklarından Mezopotamya'dakilerden ayrılırlar.

Hitit Krallığına ait olan bu saraylardan bir kısmını tapınaklardan ayırt etmek zordur. Tanrının konutu olarak düşünülen tapınaklar da konutlardan esinlenmiştir ve ayrıca baş din görevlisi olan krallar da oturdukları yeri

³ Mari Sarayı bazı araştırmacılar tarafından Topkapı Sarayı'na benzetilir: avlular, kapılar, idari daireler, işlevlerine göre mekanların bölünmesi, harem vb. : Durad 1987, 39-110.

⁴ Clayton-Price 1989; Ekschmitt 1993.

⁵ Mezopotamya Sarayları tarihi ve mimarisi hak. Frankfort 1954, 73-81, 152-3.

tapınakla kaynaştırmışlardır. Böylece Tell Hâlaf'da rastlandığı gibi tapınak-saray yapıları oldukça sık görülür.

Anadolu sarayları, içlerinde bir çok yapı olan surlar ile çevrilmiş bir kale görünümüne sahiptirler: buna en iyi örnek Büyükkale'dir (Boğazköy). Surlarla çevrili alanın üst tepesinde etrafı arşiv binaları, arz odası ve *hilani* tip yapıyla sarılmış saray bulunmaktadır.

Mezopotamya ve Girit'te görülen üniter yapılara karşın, Hitit Sarayları bir çok ayrı ünitelerden oluşmaktaydı. Bunlar halkalar halinde ana yapının etrafında yerleştirildiğinden, saray çekirdeğinin etrafında bir koruma hattı oluşturuyordu.

Kültepe valisinin konutu ise farklı yapıdadır: Mezopotamya tipolojisine uygun olarak ana bir avlunun dört yanında mekânlar vardır.

Beycesultan'da bulunan bir Saray Anadolu'daki en eski saray sayılır (İ.Ö. XIX.yy). Altta kesilmemiş taş, üstte ise tahtalarla desteklenmiş tuğlalar olan Anadolu'ya özgü bir duvar örgüsü olmasına rağmen , büyüklüğü ve planın farklılığı ile Anadolu'da benzerine rastlanmaz. Ortada bulunan büyük bir avludan sütunların hareketlendirdiği bir hole ve bir kabul salonuna geçilir. Güney kısımda idari bürolar yer alır. Dikdörtgen bir avlunun etrafındaki odalar, bürolar, kutsal su ile temizlenen odalar, payeli odalar, merdivenlerle çıkılan üst katlar ve yeraltındaki depolar Beycesultan Sarayı'nın başlıca özellikleridir.

Benzer ama farklı özellik sergileyen, İ.Ö. II.bin civarı kuzey Suriye sivil mimarisinin önemli bir örneği Ugarit Sarayı'dır. Tam olarak kazılmamış olmasına rağmen içinde savunma kasematları olan surlarla çevrili olduğunu biliyoruz. Bu sur çemberinin içinde, Anadolu tipolojisine uygun olarak sütunlu salonlar ve avlular sıralanmaktaydı. Ana binadan ayrı olarak yer alan arşiv binaları Boğazköy'ü hatırlatır.

VII. Tell Açana Sarayı (İ.Ö. 1780-1595) kral Yarim-Lim tarafından yaptırılmıştır. Saray aynı seviyede de bulunan üç ayrı bölümden oluşuyordu: kuzeyde resmi salonlar, ortada özel odalar, güneyde ise idari ve hizmet bölümleri vardı. Sarayın en belirgin özellikleri, etrafı odasız bir avlu, çok katlılık, sütunsuz salonları sayılabilir.

Bir kaç yüzyıllık bir duraklama devresinden sonra, IX. yy.'dan başlayarak kuzey Suriye'de sivil mimari gelişmeye devam eder (Asur fethine kadar bölgede küçük Arami devletleri vardır). Bu dönemde *hilani* tipinde (Zincirli gibi), payeli bir ön holü olan, cephenin hemen arkasında yer alan bir salon ve bunun etrafında çok sayıda odaları bulunan binalar görülür. Bu, Anadolu tipindeki yapıların en eskisi Tell Hâlaf'daki saray-tapınaktır. Bu ve bundan esinlenen yapıların (Zincirli ve Tell Tayinat) başlıca özellikleri çok katlı oluşudur.

Asur hakimiyeti boyunca bölgede Mezopotamya mimarisinin etkileri görülür. Zincirli “Üst Saray” da (İ.Ö. VII. yy. ortasına doğru), Mezopotamya’ya özgü kapalı tipteki hilani planı görülür; mekânların yerleşimi Arslan Taş ve Tell Ahmar’daki Asur saraylarına benzer. Tuğladan yapılmış olan bu binalarda, dış kapıdan etrafında hizmetkar odalarının ve taht salonun bulunduğu bir dizi avlulara geçiliyordu. Hiç bir zaman hükümdarın içinde yaşamadığı bu devasa yapılar yerel halka, fetihçi devletin gücünü simgeler gibiydi ⁶.

Bölgedeki önemli bir merkez de Ebla kentidir (yaklaşık İ.Ö. 2300). Yakın zamanda yapılan kazılar, buradaki sarayın, şehrin ortasında yer aldığını göstermektedir. Etrafında herhangi bir sur veya savunma duvarı olmayan saray, hükümdarın evi, idari ve depolama merkezleri olarak işlevlerini sürdürmekteydi. Anıtsal bir kapıya sahip bir orta bölüm, güneyde yer alan bir kanat ve idari bölümler olmak üzere üç ana merkeze bölünmüş olan saray, olasılıkla 10.000 m²’lik bir alanı kaplamaktaydı ⁷.

III. 4. Filistin

Kudüs’te Hz. Süleyman’ın yaptırdığı ve Tapınak’a bitişik olan Saray’dan (İ.Ö. 959-952) günümüze maalesef hiç bir iz ulaşmadı. Kutsal Kitap’ta (Eski Ahit: Krallar VII,1-12) anlatıldığına göre Saray’da “Lübnan ormanı” (*bet ya’ar hallebanon*) adında payelerin ayırdığı üç nefli bir salon, “Sütunlar evi” (*elam ha’ammudun*) adında bir salon ve “Taht Salonu” (*elam hakkisse*) adında, kralın altı basamaklı bir podyum üzerindeki tahtında oturup adli duruşmaları yönettiği bir salon bulunuyordu. Ayrıca kralın (‘Kral evi’) ve karısı Mısırlı prensesin (‘Firavun kızı evi’) özel daireleri vardı.

Büyük konutların İ.Ö. I. binden başlayarak dikdörtgen bir plana sahip oldukları görülür: daha dengeli olarak dağıtılmış olan yan mekânlar ve hizmetkarlara ayrılmış bir üst kat görülür.

IV. Megiddo (Ar Magedon) Sarayı’nın (İ.Ö. 1000-800) günümüze sadece temel kalıntıları ulaştı. Burada surlarla çevrili avlunun bir köşesinde özel daireler ve doğu tarafında bir kule bulunmaktaydı.

Samiriye’de bulunan saray kalıntıları günümüze daha iyi durumda ulaştılar. Akropol’ün batı yamacında yer alan ve bunlarla çevrili sarayların ilkinde (kral Omri dönemi: İ.Ö. 876-869) bir ön avlu, bir dikdörtgen avlu ve özel dairelere girişi sağlayan bir hol görülür. İkinci bir dönemde, eski Saray -Asur saraylarına benzeyerek- batı bölgesine doğru yayılarak genişletilir. Bu dönemde (kral Akab dönemi: İ.Ö. 869-850) güney tarafına bir kule (*migdol*) eklemiştir.

⁶ Anadolu ve kuzey Suriye bölgesi Saray tarihi ve mimarisi için bak. Naumann 1955 (türkçe çev. 1985 TTKB); Bittel-Nauman II, 1938, 17 vd.; Lloyd 1956, 210 vd.; Lyoyd-Mellaart 1956, 101-123.

⁷ Mattiae 1995, 104-111.

Sürgün döneminden sonra (İ.Ö. V.-IV.yy.) yapılan Saraylar arasında Lakış Sarayı (Tel ed-Duveyr) yer alır. Daha eski dönemlere ait bir kalenin yamaçlarına yerleştirilmiş olan sarayın kuzey tarafında, iki yanında odalar yer alan bir avlu, bir diğer tarafında bir loca ve güney tarafında 3 büyük daire görülür ⁸.

III. 5. İran

Akhemenid döneminde Perslerin saray sistemi iki ana bölümden oluşur: Kralın yaşadığı ve gücünü gösterdiği yer ve devletin yönetildiği idari bölüm⁹. Akhemenid hanedanının (İ.Ö. 550-330) ilk dönemlerinde, hükümdarların konutları iki yapay set üzerinde, üç eyvanlı bir yapı sergilerler (örn. Karun, Mescid-i Süleyman ve Bard-ı Nişande). Aslında bu yapıların işlevleri hâlâ tam olarak anlaşılmış değildir; saraydan öte bir toplantı ya da kült yerleri olmaları muhtemeldir. Bu yapılarda Doğu (yapay teraslar, devasa heykeller tarafından korunan kapılar), Mısır (su yapraklı sütun başları), İon (Efes Artemision'daki sütun kaideleri) ve yerel (göçebe yerleşimleri hatırlatan dağınık mimari yapılar) öğelerin güzel bir sentezi görülür. I. Dara (İ.Ö. 521-486) döneminde belirlenen Pers mimarisini özellikleri iki yüzyıl kadar etkili olmaya devam eder; dikdörtgen biçimdeki yapının önünde revaklı bir cephe, bunun arkasında sütunlu *apadana* tipinde bir salon ve bunun etrafında odalar yer alır.

II. Keyhüsrev'in (İ.Ö. yaklaşık 556-530) Pasargad'da kurduğu kentte, surlarla çevrili ve geniş bir alana yayılmış olan bir bahçe içinde kraliyet köşkleri yer alır. *Apadana*, geniş bina ve ön çift sıra sütunlu bir saray binası ile bu kompleksi oluşturan yapılardan bazılarıdır.

I. Dara'nın İ.Ö.513'de tasarlayıp yapımına başlattığı Persepolis Sarayları, onun ardılları I. Kserkses ve I. Artakserkses tarafından tamamlanmıştır. Saray kompleksi kısmen dağa oyulmuş dikdörtgen bir set üzerinde yükseliyordu. Büyük bir merdivenle çıkılan bu sette ilk olarak Kserkses'in yaptırdığı büyük bir kapı görülür. Bunun ardında Dara'nın *apadana*'sı ve Özel Sarayı, Yüz Sütunlu Salon, Kserkses'in taht salonu ve haremli özel saray ve dağa bitişik dar hazine binası bu zengin ve güzel Sarayın başlıca yapılarıdır. Bütün yapılarda kökeni oldukça eski olan aynı mimari öğe görülür: *hypostylos* (tavanı sütunlar tarafından taşınan salon). Yapıların altı ve taşıyıcı kısmı taştan, üst tarafları ise tuğladandı. Mimari öğelerde çok çeşitlilik görülür: Anadolu'dan (silmeler, sütun başlıkların bezemeleri), Mısır'dan (süslü kapı girişleri) Mezopotamya'dan (koruyucu *lamassu*'lar: kanatlı boğa vücudlu ve insan başlı cinler), muhafız ve asiller kortejlerini temsil eden kabartmalar ise Sarayın en ilgi çekici süslemeleridir.

I. Dara'nın Sus'ta yaptırdığı saray daha çok Mezopotamya mimarisinin izlerini taşır. Bunlar, üç avlunun etrafında yer alan mekânların bir teras üzerinde yükselmesi, Kralın özel dairesinin taht salonuna bitişik olması,

⁸ Ortadoğu bölgesi Saray tarihi ve mimarisi hak. Crowfoot, 1942, 5-20; Albright, 1958, 120-121,155,185.

⁹ Amandry 1987, 159-172.

avlıların ve salonların seramik süslemeleri daha çok Mezopotamya kökenlidir. II. Artakserkses'in yaptırdığı *hypostylos* salon ise tamamiyle İran tipolojisindedir ¹⁰.

Pers krallığının Büyük İskender'in ve onun ardılları Seleukosların (İ.Ö. IV.-II. yy) eline düşmesinden sonra ve yıkılışının ardından, ülke Part egemenliği altına girdi. Göçebe bir kökeni olan Part toplumu, kendi kültürü, Akhemenid ve Seleukos mirası ve dolaylı olarak Roma (Antakya aracılığı ile) öğeleri ile birlikte oldukça seçmeci bir mimari kültür yaratmıştır. Bu kültür saray yapılarında da görülür.

Merkezi bir idareye sahip olan Part toplumunun bu sosyal ve politik yapısı saray binalarına da yansır: bunlar, hükümdar ve bölge valilerinin yaşadıkları ve bulundukları mekânlardı. Mimari olarak Part saraylarında kemer, tonoz ve eyvan öğelerinin kullanıldığı görülür. Ayrıca revaklı avlulara sıkça rastlanır. Assur Sarayı'nda (İ.S. I.yy.) dörtgen bir avlu ve buna açılan ve tonozla örtülü dört eyvan görülür.

Part Saray mimarisinin en belirgin özelliği binanın içindeki bir avluya açılan mekânlardır. Ayrıca tonozlu ve kemerli mimari öğeler ve eyvan kullanımı bölgede - daha önceki yapılara göre - görülen başlıca yeniliktir.

Sasani İmparatorluğunun (İS.224-651) I. Ardaşir (226-241) tarafından kuruluşu ile Part döneminde görülmeye başlayan bazı özellikler, bu dönemde olgunluğa ulaşır. Sasani mimarisinde, Partlar'la başlayan kemer ve tonoz kullanımından başka, Akhemenid sanatından da süsleme öğeleri alındığı görülür.

Sasani saraylarının ilki I.Ardaşir tarafından İ.S. III.yy'ın ilk yarısında yaptırılan Firüzabad Sarayı'dır. Bu saray daha sonrakiler için bir örnek ve bir başlangıç noktası sayılır. Binanın en temel özelliği, tek bir eksen üzerinde simetrik bir gelişim göstermesi ve iki ana bölüme ayrılmış olmasıdır (ön yapı resmi kabul yeri olup derin bir eyvan ve onu takip eden tonozlu ve kubbeli mekânlardan oluşur: özel dairelerin olduğu iç kısım ise kare bir avluya açılan odalar topluluğudur). Sasani saraylarının en büyük özelliği kare bir salona açılan ve resmi bir giriş niteliğine sahip olan eyvandır.

Part döneminde görülen eyvan bir tarafı açık diğer üç yanı kapalı bir yapıdır. Sasani döneminde ise eyvan, İmparatorun tahtta oturup arz eylediği kubbeli salona geçiş sağlayan görkemli ve anıtsal bir giriştir.

Yapımı V-VI.yy. arasına tarihlenen Servistan Sarayı'nda da aynı öğeler tekrarlanır: eyvanlar, tonozlu salon ve açık avlu simetrik ve düzgün bir şekilde sıralanırlar.

II. Hüsrev'in (İ.S. 590-627) Kasr-ı Şirin'de yaptırdığı Saray (İmarat-ı Hüsrev) daha önceki saraylardan farklı olarak bir park içinde yapılmıştır. Akhemenid sarayları gibi setler üzerinde yapılmış olan Saray'a büyük

¹⁰ Wachsmuth I, 1938, 309-335; Frankfort 1954, 215-225.

merdivenlerle çıkılır. Çok büyük bir alana yayılmış olan sarayın girişinin önünde merdivenlerle çıkılan büyük bir avlu yer almaktaydı. Düzgün bir simetri gösteren Saray iki ana bölümden oluşur; kubbeli bir salona açılan ve üç nefe bölünmüş olan ve eyvanlı resmi kısım ile revaklı bir avlu etrafında toplanan özel daireler. Bu sarayda görünen, taht salonu, eyvanların açıldığı bir avlu ve simetrik odalar ve arka kısmında tekrar küçük avlular geometrik bir şekilde doğu-batı ekseninde sıralanırlar.

Başkent Ktesiphon'daki Tak-i Kısra Sarayı geleneksel planı takip eder. Doğuya açılan bir eyvandan tomozla örtülü kare bir salona geçilir. Tak-i Kısra Sarayı, konuttan öte Sasani kralların resmi bir makamı olarak kullanılmıştır.

Olasılıkla büyük eyvanın dip duvarına yerleştirilmiş olan kralın tahtının etrafında, oldukça karmaşık ve zengin Sasani kraliyet törenleri geliyordu ¹¹. Doğu-Sasani dünyasının bu zengin hükümdarlık kültürü, Bizans İmparatorları tarafından benimsenecek ve Konstantinopolis Sarayı'nın mimarisini ve yaşam düzenini derinden etkileyecektir .

III. 6. Yunanistan

III. 6. 1. Minos ve Miken Uygarlıkları

Bu dönem uygarlıkların en karakteristik özelliklerinden biri saray yapımıdır. Girit'te bulunan saraylar (Knossos, Festos, Mallia vs.) genelde geniş bir avlu, dar ve uzun depo binaları ve taht salonu denilen geniş bir mekâna sahiptirler. Girit saraylarının ana işlevlerinin konut, idare, depo ve toplantı mekânları olduğu anlaşılmaktadır. Halkın tüm idari işlerinin sarayda yoğunlaştığı ve saray dışı binaların sosyal seviyeleri düşük halk kitlelerine ait olduğu görülmüştür.

Buna en iyi örnek Gurnia şehrindeki Saray'dır. Zenginliğinin kaynağı olan deniz ticaretinin terk edilmesi sonucu olan Minos uygarlığının düşüş döneminde sarayın konut olarak önemi de azalmıştır. Buna bir örnek İ.Ö. 1100-900 yılları arasında 3500 nüfusa sahip olan Karphi'dir. Burada hükümdarın konutu yerleşimin ana merkezini teşkil etmez, kent merkezi saray önündeki meydana kaymıştır; bu da hanedan idareli bir toplumda demokratik öğelerin yerleşmesini gösteren bir başlangıçtır. Girit saraylarının en önemli özellikleri arasında anıtsal yapıların hem kutsal hem de idari bir işleve sahip olmaları, devletin önemli kişilerinin bir arada yaşamaları ve eğitim faaliyetlerinin yürütülmesi olarak sayabiliriz ¹².

Miken Sarayları ise sosyal ve ekonomik faaliyetlerin farklı yaşandığı bir toplumu gösterirler. Girit'teki binaların organik olmayan düzenlenmesine karşın, Mikenai ve Tyrins Saraylarında (İ.Ö. XIII. yy.) mimariyi oluşturan öğeler kendilerini belirgin bir şekilde ortaya koyarlar: bunlardan *megaron*, merkezi konumuyla Miken toplumundaki hiyerarşiyi belirtir. Bu merkezi

¹¹ Reuther 1938, 309 vd.

¹² Van Effenterre 1987, 173-185.

konum Miken dünyasında hükümdarın ekonomik değil askeri ve adli özelliklerini göz önüne çıkarır. Ayrıca Miken içkalelerinin surlarla korunmuş olması bu askeri özelliğin bir belirtisidir. Surlarla çevrili olmayan tek saray kalıntısı Pylos'daki kral Nestor'un Sarayı'dır. Denize bakan bir teras üzerinde kurulu olan saray iki katlı bir yapıdır. Geniş hollerden, ocağı dört sütunla çevrili bir *megaron* ve bunun etrafında çeşitli mekânlardan oluşan yapıda, depolar, mutfaklar, atölyeler, arşiv ve oturma mekânları vardı. Sarayın zengin duvar süslemesi hükümdarın otoritesinin belirlenmesi olarak algılanır ¹³.

III. 6. 2. Klasik Dönem

Klasik dönemin başlamasıyla -kıtada ve Girit'te- bir düşüş görülür. Aristokrat yaşam şeklinin daha demokratik bir yaşam biçimine geçiş için terkedildiği gözlenir. Bundan sonra agoralar önem kazanır. Sarayların bulunduğu akropoller tapınma yerlerine dönüşürler. Bu değişim yavaş bir şekilde hareket eder ve kendini sadece İ.Ö. VI. yy. 'da tamamlar.

Klasik dönemde, bir-iki örnek haricinde, saray yapısına rastlanmaz. Bu geçiş dönemine ait en iyi örnekler Aiolis'teki Larisa ve Kıbrıs'taki Vouni sarayları sayılabilir. Larisa'da İ.Ö. VI. yy.'ın sonunda, hem *megaron* hem de geleneksel *hilani* tipi görülür (bina kentin tiranının konutu veya arz salonuydu). Binanın açık ön cephesi dört sütunla hareketlendirilmişti. Doğu etkisi, orta bölümün iki eğik çatı ile kaplanması, mimari süslemelerde ve orta bedene karşın öne ilerleyen iki yan kule binalarında görülür ¹⁴.

Larisa akropolünde İ.Ö. V. ve VI yy.'da değişiklikler meydana gelir; Saray'a *megaron* tipinde bir yapı eklenir. Vouni'de ise, adada hâkimiyet sürmüş hanedanlardan birinin konutu- Larisa örneğindeki gibi - doğu tipleri ile benzerlikler gösterir. İlk döneminde (İ.Ö. 500-450) bina eksensel bir düzen göstermesine rağmen daha sonra (İ.Ö. 450-380) bu düzen yerini daha karışık bir mekânlar topluluğuna bırakır.

Klasik dönemde, özellikle (İ.Ö. V.yy.) kıta Yunanistan'da saray binasına rastlanmaz. Demokratik bir rejimle birlikte konut yapımları belirgin bir özellik göstermezler. Ama İ.Ö. V. yy.'ın sonlarından itibaren konut mimarisinde bir yenilik görülmeye başlanır; Bunlar peristilium tipi evlerdir. Bu mimari tip, Hellenistik döneme ait sayılır. Anadolu'da doğan bu tip konut mimarisi, demokratik şehirlerin özelliği olan İppodamus plan ile gelişen kentlerde görülür. Örneğin Delos en fazla peristilium planlı eve sahip olan kenttir. Peristilium tipi evler IV. yy.'ın sonundan itibaren (özellikle Büyük İskender'in ölümünü takip eden yıllarda) yoğunlaşır: buna en iyi örnek Makedonya'daki Palatitza (bugünkü Vergina) Sarayı'dır.

¹³ Girit Sarayları tarihi ve mimarisi hak.; Graham 1962; A.A.V.V. *Ancient Crete*, 1985. Miken eserleri hak. Blegen- Rawson 1966; Maddoli 1977; Taylor 1987.

¹⁴ Larisa Sarayı'nın Sardis'teki Karun'un Sarayı'ndan esinlenerek yapıldığı ileri sürülmüştür. İ.Ö. 546'da Persler tarafından yıkılan Saray Persepolis'teki Akhemenid saraylarındaki köşkler ile benzerlikler gösterir. Bu da Larisa ve Sardis şehirlerinin Pers kentleri arasındaki mimari ilişkilerin bir göstergesidir.

Burada, neflere bölünmüş geniş bir girişten sonra, binanın ana temelini oluşturan peristilium ve bunun etrafında mekânlar bulunur. Bunlardan biri yuvarlak bir plana sahip olup, olasılıkla bir taht salonu işlevini görmekteydi. Peristilium planlı evin yanında, Hellenistik dönemde gerçek bir saray planı oluşur. Buna en büyük etken Büyük İskender'in ölümüyle oluşan krallıklarda idari ve adli görev ve işlevlerin hükümdarın şahsında toplanmaları sayılır. Ne yazık ki bu dönem saraylar hakkında fazla arkeolojik verilere sahip değiliz. İskenderiye, Seleukeia veya Antakya Sarayları olasılıkla içlerinde yeşil alanlar dahil olan, surlarla çevrili ve büyük bir alana yayılmış bir minyatür şehir gibiydiler. Bunlar, içlerinde saray hayatının yaşandığı ve idari, hukuki, mali ve kültürel işlevlerin görüldüğü mekânlardı.

Böylece Hellenistik dönemde saray, içinde çeşitli faaliyetlerin sürdürüldüğü, karışık bir mimari plana sahiplenmeye başladı. Konut işlevi sarayın sadece küçük bir kısmına ayrılmıştı: Saray, resmi kabul, arşiv ve hukuki işlerin görüldüğü mekânlar topluluğu olup hanedanın gücünü gösterdiği taht salonunun etrafında gelişir. Bu gelişim Hellenistik dönem boyunca gelişerek Ptolemaioslar ve Seleukos krallıklarında kendini daha belirgin eder.

Batı'da bu dönemde tam anlamıyla bir saray tipi görülmez: saray denilen yapının peristilium tipi bir evden farkı yoktur. Örneğin, Karya Satrabı Mausolos'un (İ.Ö. 336 c.) başkenti olan Halikarnassos'ta Saray, deniz kıyısında Mozole ise kentin ortasında yer almaktaydı. Saray, prensin özel hayatını, *heroon* ise onun sosyal ve politik yanını temsil etmekteydiler.

Pella ve Demetrias Sarayları İ.Ö. III yy.'a tarihlenirler: Pella'da büyük bir Saray etrafında salonlarla çevrili 3 peristiliumdan oluşmaktaydı. Demetrias'da Saray sur duvarları ile çevrili olup agorayla bitişik konumdaydı. İskenderiye'de - J. Caesar'ın değişiyile -*Regia*, limandan şehrin merkezine doğru uzanmaktaydı. Pergama'daki Saray binaları İ.Ö. II yy. ortalarına tarihlenmektedirler. Burada, peristilium evler ve bahçeler, kışlalar ve silah depoları Saray kompleksini oluşturur.

Seleukoslar dönemi mimarisi hakkındaki az sayıdaki veriler bize Antakya Sarayı hakkında bilgi vermezler.

Ptolemaioslar dönemi için ise Ptolemais kentindeki saray kalıntılarını gösterebiliriz. Olasılıkla II.yy.'ın sonunda yapılmış olan bina, konut ve idari işlevlerin yürütüldüğü yer Cyrenaica valisinin konutuydu (daha sonra da Roma valisi tarafından kullanılmıştır). Şehrin ortasında ve dikdörtgen bir plana sahip olan binanın en önemli yeri kamusal işlevlerin yürütüldüğü mekânlar olan iki büyük salondur. Bunlar, girişten hemen sonra açılan büyük bir peristiliumun iki yanında olup, sütunlarla çevrili kapalı ve olasılıkla hukuki faaliyetlerin yürütüldüğü ve yüksek devlet otoritelerinin toplandığı mekânlardı (bu sütunlu salonlar Roma bazilikalarının bir önceli sayılabilirler).

Batıda Hellenistik dönemde ve Etrüsk medeniyetinde saray olarak ifade edilebilecek yapılara rastlamamaktayız ¹⁵.

III. 7. Roma İmparatorluğu

Cumhuriyet dönemi Roma'sında saray görülmez; bu kavram Roma devletinin asli ve hukuki yapısına ters düşer. İtalya yarımada da zengin bezemeli peristilium tipi evlere rastlanmaktadır. Bunlar, Hellen-Doğu kültürü etkisiyle gelişen ve güneyden gelen (*Magna Grecia*) bir yankı sayılır. İdari ve adli özelliklere sahip olan sarayların aksine sadece konut niteliğini taşırlar. Ama peristilium tipi evlerin şehir içinde gelişmesiyle, Roma toplumunda gelenek ve yaşam şekillerinin değiştiği gözlenir: büyük fetihlerle birlikte İ.Ö.I.yy.'da belirginleşen bu durum zengin ailelerin çoğaldığını ve bunların sosyal seviyelerinin yükseldiğini gösterir. Cumhuriyet'in sonuna doğru peristilium tipi evlere Roma'nın -Palatinum gibi merkezi ve sakin- gözde mahallelerinde sıkça rastlanır.

Augustus (İ.Ö.27- İ.S.14) tarafından prensliğin kurulmasıyla, bir krallık konutu kurulması ihtiyacı daha da arttı. Octavianus gençlik döneminde önce hatip L. Calvus'a ait olan- oldukça basit bir evde, Actium zaferinden (İ.Ö. 31) sonra, Kybele (Magna Mater) tapınağının güney-doğusunda yer alan Ortensius'un evinde oturmuştur ¹⁶.

Livia'nın evi denilen bina aslen Augustus'un evinin bir bölümü sayılır. Saçaklarla kapalı bir avlu, buna açılan küçük bir yemek odası ve bir *tablinum* (kabul salonu) evin özel kısmını oluşturmaktaydılar. Bu bölümün mütevazı olmasına karşın, resmi bölümdeki odalar mozayik ve fresklerle bezenmişlerdi ¹⁷.

Princeps'in hâkimiyetini temsil eden ve devlet işlerinin yürütülmesine yarayacak bir yerin yapımı Augustus'un ardılları olan Tiberius ve Caligula döneminde daha da gerekli oldu.

Tiberius (İ.S. 14-37) Kybele tapınağının kuzey doğusunda bir saray yapımını başlattı. Kaynaklarda bahsi geçmesine rağmen bunlardan elimize ulaşan yeterli arkeolojik veriler yoktur; geriye kalan sadece büyük bir peristilium ve güneye açılan bir dizi odalardır. *Domus Tiberiana*, Hadrianus (117-138) dönemine kadar yapılanmalarda değişim görmüş ve günümüze tam olarak gelememiştir. Kuzey-batıda büyük bir vestibulum hemen yakınlarında yokuşlu bir yolla (Clivus Victoriae) çok katlı bir binalar topluluğuna (bunlar aralarında asma koridorlarla birbirlerine geçiş sağlamaktaydılar)

¹⁵ Klasik ve Hellen dönemi tarihi ve mimarisi hak. Martin 1956; Castagnoli 1956;Giuliano 1966.

¹⁶ Svetonius, Augustus için 'Daha sonra Palatinum'da mütevazı bina olan Ortensius'un evine geçti. Burada revakların sütunları Albano taşından yapılmıştı. Odalarda ise ne kıymetli mermerler ne de mozayikler vardı. Ayrıca tam kırk sene kış yaz demeden aynı odada yattı. Sadece çalışmak istediği zaman üst katta bir çalışma odası vardı" : Svetonius "De Vita Caesarum" (Lib. II/72), Vita dei Cesari 1977, 1067.

¹⁷ Nash 1961, I, 310 vd.; Bianchi Bandinelli 1969, 125 vd.; Coarelli 1975, 141 vd.

bağlanıyordu. Tiberius döneminde Palatinum tepesinin bu kuzey eteklerinde özel konutlar hâlâ vardı; fakat zaman içinde bu alanlar İmparatorların konutuna dahil oldu. Böylece, *Palatium* terimi İmparatorluk Sarayı anlamını bu dönemde aldı. Tiberius, Palatinum tepesinde büyük yapılanma işlerine girişmedi. Mekânların heykel ve fresklerle süslenmesini büyük mimari yapılanmalara tercih eden Tiberius, Roma dışındaki (Sperlonga, Capri gibi) villarına daha çok özen göstermiştir ¹⁸.

Tiberius ile başlayan saray yapımı isteği, geleneksel Roma kültürüne ters gelmiş ve zamanın düşünür ve yazarları tarafından eleştirilmiştir. Saray yapımı özellikle Senato'yla uyumsuzluğa giren ve salt hâkimiyeti elinde tutmak isteyen İmparatorlar tarafından benimsenmiştir ¹⁹.

İmparator Caligula da (37-41) *Domus Tiberiana'* ya bazı eklerde bulunmuştur. Neron'un (54-68) tahta çıkışıyla mutlak hakimiyeti kabul ettirme isteği, Palatinum'da inşa edilen *Domus Transitoria* ve sonraki *Domus Aurea* ile daha fazla ortaya çıkar. Bu iki saray binasının aşırı geniş olmaları, Neron'un Batı tipi bir saray yerine yeşil alana yayılmış ve herbiri ayrı bir işlevi olan köşk ve pavyonlardan oluşan bir yapılar topluluğu yaptırmayı amaçladığı anlaşılır (bu da Seleukoslar ve Ptolemaioslar dönemleri yapı geleneklerine uygundur). Neron Palatinum'un doğu tarafındaki önceleri Mecenate'ye ait villa ve bahçeleri alarak, Saray'a birleştiren ve geçiş görevi yapan yapılar topluluğu inşa ettirir ²⁰. Neron döneminde çıkan 64 yangınında tahrib olan *Domus Transitoria* hakkında yeterli bilgiler yoktur. Yangından sonra İmparator kentte ve Saray'da imar faaliyetlerine girişir ²¹.

Geniş parkların arasında, şehirden uzak bir kır villasını andıran *Domus Aurea*, Oppius tepesi, Colosseum vadisi, Celium ve Palatinum arasındaki alanı kaplamaktaydı.

Oppius tepesinde, Traianus Hamamı (104'de eklenen) altında yapılan kazılarda ortaya çıkan kalıntılar tarihi kaynakların bize aktardıklarını doğrulamaktadır: doğu-batı yönünde 300 m. uzunluğunda, kuzey-güney yönünde ise 90 m. genişliğinde görülen yapı tepenin eteklerine yerleştirilmişti. Kuzey tarafında iki uzun *cryptoporticus* binayı, topraktan gelen nemden korumaktaydı. Yapı iki farklı bölümden oluşur: batıda özel odalardan oluşan daireler simetrik bir düzen gösterirler. Burada, ortada geniş bir giriş mekânından (*tablinum*), dikdörtgen planlı büyük bir peristiliuma geçilir. Tablinumun iki yanında -aynı planda- apsisli ve birbirinden geçişli odalar yer alır. Olasılıkla bu odalar İmparatorun yatak odalarıydı. Güneyde yapı göle kadar inen büyük bir bahçeye açılmaktaydı. Doğuda, bir iç

¹⁸ *Domus Tiberiana* hak. bak. Castren-Lilius 1970, 45 vd.; Giuliani 1982, 240 vd.; A.A.V.V. *Domus Tiberiana*. 1986; Gavarini 1998.

¹⁹ Bu imparatorların ölümüyle Roma ilkelerine aykırı olan bu durumlar silinmeye çalışılmıştır. Örneğin Claudius, Caligula'nın taht salonu olarak kullanarak işgal ettiği Forum'daki Dioskuros tapınağını tekrar ibadete açtırmıştır.

²⁰ Lugli 1946, 483 vd.

²¹ Bastet 1971, 144 vd.; idem 1972, 61 vd.

avludan tonozla kaplı bir *nymphaeum* geçilmekteydi. Bu *nymphaeum* mağara biçiminde olup Ulikses'in maceralarını anlatan mozayikten madalyonlarla süslenmişti; ortada şelale biçiminde akan su sürekli bir serinlik sağlamaktaydı.

Saray'ın doğu kısmı daha karışık bir plan sergiler: bu bölümde üçgen, dörtgen ve poligonal odalar dağınık bir biçimde yer alırlar. Bu garip plan yapının, tek bir projeden doğmadığını gösterir. Doğudaki binada odalar ortada altı köşeli bir avlunun etrafında dizilirler; bu avlunun bir köşesinden açılan ve tavanında boyalı *stuccoler* olan bir odanın ("altın tonozlu oda") etrafında fresklerle süslenmiş bir koridor yer almaktaydı. Altıgen avludan gölün manzarası seyredilmekteydi. Sarayın doğu kanadı -ortasından ışık alan- kubbeli sekizgen bir salonun etrafında gelişmişti. Kuzeyde serin bir *nymphaeum* bağlanan bu salon ziyafetler için kullanılan dört ayrı odaya açılmaktaydı. Olasılıkla burası büyük *coenatio* olmalıydı: tavanı, gökyüzü tasviri ile resmedilmiş olarak ortadaki deliğin üstünden dönmekteydi. Svetonius tavanda sabit olmayan fildişi levhâlar olduğundan bahseder: hatta bunlardan bazıları delikli olup yukarıdan bırakılan güzel kokulu suların davetlilerin üzerine serpişmesini sağlıyordu. Tarihçi, duvarların kıymetli taş ve sedeflerle kaplı olduğunu da aktarır (Svetonius, Neron 31.3)²².

Şehrin merkezinde geniş bir araziye el koyarak hükümdarlık konutu yaptırmak Roma devletinin geleneklerine ters düşmekteydi: Vespasianus (69-79) Saray'ın bir kısmını muhafaza ederek gerisini yıkıp bölgeyi kente iade etti. Roma devletinin politik, hukuki ve idari yapılarının İmparatorun şahsında toplanmasıyla, çok yönlü işlevlerin görülebileceği bir sarayın yapımı daha da gerekli oldu.

Bu sorun İmparator Domitianus (81-96) tarafından çözüldü. Yapı, dönemin Roma şehirciliğinin en önemli örneği sayılır²³. İmparator, mimar Rabirius'a Palatinum tepesinde kalıcı bir saray inşasına başlamasını emreder. 80'deki yangından harap olan *Capitolium* Zeus'u tapınağının da yeniden yapmış olan mimar Rabirius'un -sarayı planlarken- hangi saray/yapı geleneklerinden esinlendiğini bilemiyoruz: belki de hem Doğu-Hellen hem de Batı-İtalik modellerinden (*peristilium* tipi evler, *castrum* gibi) etkilenmişti. Ama en önemli nokta sarayın, öncelikle Roma devletinin çeşitli idari işlevlerinin yürütülmesi için ve buna uygun bir düzene göre planlanmış olmasıydı. Böylece binanın hangi mimari geleneklere göre değil, farklı işlevlere göre -bölümlerin- uygulanması düşünülerek yapılmış olması önemlidir. Roma devletinin idari ihtiyaçları ondan önce var olmuş krallıklarınkinden farklıdır.

Kalıntıları XVIII. yy.'da bulunmuş olan bu Saray üç ana bölümden oluşur: batıda -Domus Flavia adını almış olan- resmi kabul salonları, ortada İmparatorun özel dairelerinin yer aldığı *Domus Augustiana* (İmparatorluk

²² Domus Aurea hak. Ward-Perkins 1979, 63-65; Fabbrini, *Domus Aurea* 1983.

²³ Tamm, 1963; Wataghin Cantino 1966; Finsen 1969; Giuliani 1977, 91 vd.; Ward-Perkins 1979, 66-73.

Evi) ve en doğuda Hipodrom ve onu çevreleyen mekânlar bulunmaktaydı. Birinci bölüm bunların içinde en önemlisidir: yapı Palatium ve Germalus tepeleri arasındaki çöküntüyü kaplar.

Binanın revaklı iki cephesi vardır: bunlardan kuzey-doğuya bakanı -içerideki bölümlere göre- öne doğru çıkan üç küçük mekânlarla hareketlendirilmişti. *Domus Tiberiana*'ya bakan kuzey-batı cephesi ise önceleri revaklı olup daha sonra zayıflayan bazilikaya destek yapmak amacıyla kaldırılmıştır. Sarayın içi üç ayrı bölümden oluşur. Binanın ön tarafında mekânlar şöyle sıralanır: ortada, İmparatorun arz odası olarak kullanılan ve girişin karşı tarafındaki duvarda bir apsis ve bunun içinde bir tahtın (*augustale solium*) bulunduğu *aula regia* yer alır²⁴. Bunun yanında üç nefli bir bazilika görülür (*basilica Iovis*): burada İmparator, davaların tartışılmasını dinler ve özel toplantıları takip ederdi (bu bazilika olasılıkla tonozla örtülü idi). *Aula Regia*'nın sol tarafında ise, içinde Roma'yı koruyan tanrıların heykellerinin bulunduğu İmparatorluk tapınağı (Lares tapınağı) bulunmaktaydı. *Aula Regia*'nın arka kısmında geniş bir peristilium açılmaktaydı. Bunun ortasında, etrafında küçük mekânlar bulunan sekizgen bir havuz bulunuyordu. Bu mekânlardan Germalus tepesine bakanlar büyük bir ihtimalle bekleme salonlarıydı ve bunlar eksedralar ve havuzlarla hareketlendirilmişlerdi. Karşı tarafta ise iki kanatlı bir tablinum ise *Domus Augustiana* 'ya geçişi sağlamaktaydı.

Sarayın arka tarafında, peristiliuma sütunlu bir cepheyle açılan büyük bir *triclinium* ana mekânı oluşturur. Tricliniumda (burası meşhur *coenatio Iovis* 'ti) dipteki apsis (tabanı kıymetli mermerlerden oluşan bir opus sectile ile süslenmişti) İmparatora ayrılmıştı. Tricliniumun yan taraflarında, havuzlu iki salon yer almaktaydı. Sarayın bu resmi kısmının tanzimi ile mimar Rabirius Roma İmparatorluğunun idari ve törensel ihtiyaçlarına bir çözüm getirmiş oluyordu. *Domus Flavia*' dan sonra yapılan tüm binalar ondan etkilenmişlerdir.

Binanın mekânları, içeride bulunan bir peristilium etrafında toplanırlar. Bu peristilium, Sarayın tüm işlevlerinin bulunduğu yer sayılırdı: dışarıdan direk girişe de sahip olan peristilium, kamusal işlevlerin yürütüldüğü üç bölümlü ön binayı idari işlerin yürütüldüğü diğer üçlü bölümden ayırır. Ön kısım bir dizi kamusal işlevlerin görüldüğü mekânları toplar: bazilikada hukuki işler, *aula regia*'da hanedana ait işler, Lares tapınağında da dini işlevler yürütülmekteydi. Halk, Forum'dan bu üç mekâna kolaylıkla geçebiliyordu. *Aula Regia*'nın hizasında bir *tetrapylon* meydana yüksek

²⁴ İmparator bu salonda sabahları "salutatores"lerin ziyaretlerini kabul etmekteydi. Aynı zamanda elçilerin de kabul edildiği bu arz odası Synnada-Şuhut mermerinden yapılmış 16 sütun ve siyah basalt heykellerle süslüydü. Bu seçkin "salutatores"lerin önce teşrifatçılar tarafından isimleri hükümdara bildirilir ve sonra *Numidya* mermerinden yapılmış sütunlarla çevrili ve ortasında sekizgen bir havuzlu peristiliumdan geçerek, tabanı renkli mermerlerle döşeli bir odaya alınırlardı (*coenatio Iovis*). Bu salonun güney duvarı bir apsisle kapalı olup, bir merdivenle daha yüksek bir seviyeye sahipti. İmparator burada hakim bir konumda oturur ve misafirler de bu tricliniumun ve doğu ve batı duvarlarında açılan pencerelerden dışardaki iki büyük oval havuzdan gelen serinlikte yemeklerini yerlerdi. Bu salon kışları yerden ısıtmalıydı.

olup, halka hitap etmeye amaçlı bir terasa sahipti. Binanın arka kısmı idari işlere ayrılmış olup, öndeki planı tekrar eder. Ne yazık ki kazı çalışmalarının eksikliği ve yeterli yayın yapılamaması yüzünden, Sarayın tüm mekânların işlevlerini tam olarak bilemiyoruz. Özellikle arşiv ve evrak dairelerinin yerlerinin tespit edilememesi sadece mimari değil siyasi ve idari yönden bize bilgi sağlamıyor.

Bu muhteşem Saray, dönemin yazarları tarafından da hayranlıkla anılır: şair M.V. Martialis “birbiri üstüne konmuş yedi tepe gibi yüksek ve hükümdara eşit ama ondan daha altta ” olan bir yapı diye yazar (Epistolae, VIII, 36). Aynı hayranlık Papinius Statius’ta da görülür: “yüzden fazla sütunlu - eğer Atlas dinleniyorsa - gökyüzünü ve tanrıları taşıyabilecek kadar büyük ve muhteşem bir bina... Uzaktan, sadece hükümdardan daha aşağı olabilecek kadar büyük bir alanı kaplayan bu heybetli Saray görülebiliyor ” (Silvae IV, 2,18 vd.)²⁵.

Fakat ne yazık ki bu muhteşem binadan bazı temel kalıntılarından başka bir şey ulaşmadı. Sarayı döşeyen o ünlü Libya, Frigya ve Sakız adası mermerlerinden artık hiç bir iz yoktur.

İmparatorun özel dairelerinin yer aldığı *Domus Augustiana* da, *Domus Flavia* gibi geniş bir peristiliumun etrafında gelişmekteydi. Ortada, geniş bir havuzun ortasında küçük bir tapınak - İmparator Domitianus’un sevdiği - olasılıkla tanrıça Minerva için yapılmıştı. Kazıların bugünkü durumu, bu peristiliumun doğusunda neyin yer aldığı hakkında bilgi vermez.

Güney tarafı ise daha iyi bir konumdadır: İki kata yayılmış olan sarayın zemin katında geniş bir peristiliumun revakları, ortada, *pelta* (Amazonların zırhı) biçiminde adacıkları olan bir havuzu çevrelemekteydi. Yüksek duvarların arasında kalan bu bahçe her zaman serindi.

Domus Augustiana’nın Circus Maximus’a bakan güney tarafında ise ikiz teras, İmparatorun peristiliumun havuzlarından gelen serinlik içinde gezinmesini sağlıyordu. Üst kattaki odaların pencereleri ise hipodroma açılmaktaydı.

Ayrıca İmparatorun özel eğlenceleri için Palatinum’un doğu tarafında özel bir Hipodrom vardı: bu, yüksek duvarlarla çevrili özel küçük bir arena sayılırdı. Duvarları mermer levhâlarla süslü bu yapıda ayrıca iki katlı ve revaklı bir bölüm de bulunuyordu. Pistin doğu tarafında İmparatora ayrılmış yuvarlak biçimdeki loca yer alıyordu: İmparator buradan yarışları izler ve şahsen de araba hızı denemeleri yapardı (Heliogabalus gibi). Hadrianus (117-138) ve Severuslar döneminde (193-235) yeniden düzenlenmiş olan yapı, İ.S. VI. yy.’da bile işlevini sürdürmekteydi.

İmparatorluk locasının ve stadyumun güney-doğu köşesinde İmparatorun özel hamamları bulunuyordu: *Aqua Claudia* su yolununun (İ.S.38-52)²⁶

²⁵ Lugli 1946, 151 vd.

²⁶ *Il trionfo dell’acqua* (sergi kataloğu) 1986; Quilici 1989, 50-97.

getirdiği suyla beslenen bu hamamların dışında Circus Maximus'a bakan büyük bir eksedranın önünde *Paedagogium* denilen bir yapı bulunmaktaydı. Bu bina, Saray'da çalışan hizmetkârların yetiştirildiği bir okuldu. Bu kurum ve onunla birlikte imparatorluk törenlerinin resmileştirilmesi, bize Domitianus ile birlikte *princeps*'in evinin -insanüstü bir güce sahip olan- imparatorun sarayına dönüştüğünü gösterir ²⁷.

Her ne kadar Antik dönemde böyle bir saray adı geçmese de, bu adla *Domus Augustiana*'nın güney doğusundaki yapılar topluluğu gösterilir. Tepenin *Domus Flavia*'dan öteye devam etmemesi yüzünden bir bölge geniş bir alt yapıyla, diğerlerinin seviyesine getirilmiştir. Bu alt yapılar üç kat üzerinde tonozlu galerilerden oluşurlar: Circus Maximus tarafında, İmparator Septimius Severus (193-211) at yarışlarını Saray'dan izleyebilmek amacıyla yeni bir loca yaptırmıştır (*pulvinar*). Ayrıca özel hamam da onarım görmüştür. Bu büyük sarayın en üst katlarında hükümdar, çok güzel bir manzaraya sahipti: Aventinus tepesi, Circus Maximus vadisi, Appia yolu ve uzaklardan Colli Albani adlı tepeler...

Septimius Severus güneyden kente gelenlerin sarayı daha heybetli görebilmeleri için bir cephe yaptırdı. *Septizonium* adlı bu yapı (*Forma Urbis* denilen mermer Roma planında görülmektedir), sütunların arasında heykeller yerleştirilmiş tiyatroya bir cepheydi ²⁸.

Roma İmparatorları, şehirdeki Palatinum Sarayı dışında kentin içinde veya dışında dinlenebilecekleri ve zevkli vakit geçirebilecekleri villa ve bahçelere de oldukça önem vermişlerdir ²⁹.

Bu sayısız villaların -asillere ait olanlar dışında- arasında ³⁰ İmparator Hadrianus'un (117-138) Tivoli'de yaptırdığı villa önemli bir yer tutar. *Villa Adriana*, Roma tarihinde, bir İmparatorun resmi ve uzun süreli konut olma özelliğine sahip olan ilk villadır. Cumhuriyet dönemine ait bir alt yapının üzerinde kurulmuş olan villanın iki dönemi vardır: bunlar Hadrianus'un Doğu ve Yunanistan yolculuklarından dönüşüne rastlar (118-125 ve 125-133). Proje, bir yandan geleneksel planlara bağlılık gösterirken, diğer yandan da

²⁷ Domus Augustana hak. Wataghin Cantino 1966. Paedagogium için Vaananen 1966.

²⁸ Lugli 1946, 517 vd.

²⁹ Bahçeler hak. Grimal 1943. İmparatorluk için geçici yerler olan bu bahçeler arasında Caligula'nın yabancı elçileri kabul ettiği Horti Lamiani, Gallienus'un eğlenceler düzenlediği Horti Liciniani, Aurelianus'un sevdiği Horti Sallustiani/Domitianus, Vitellius'un tercih ettiği Servilius bahçeleri, Vespasianus'un aralıklarla ikamet ettiği Sallustius'un villasını sayabiliriz. Genel olarak villalar hak. Mielsch 1990.

³⁰ Çoğu zaman imparatorluk villalarını özel kişilere ait olanlardan ayırmak zordur; çünkü bazen imparator bunları kendi mülkiyetine geçirmiştir. İmparatorluk villaları arasında Tiberius'un (14-37) uzun seneler yaşadığı Capri adasındaki "Villa Iovis"; Domitianus'un (81-96) Albano'daki villası; Traianus'un (98-117) Centumcellae ve Ostia'daki villaları; Neron'un (54-68) Anzio'daki villası; Hadrianus'un (117-138) Tivoli'deki muhteşem villası bulunur. Antonini (138-192) daha sade bir yaşam tarzı sürmüşlerdir. Marcus Aurelius (161-180) ailesine ait özel villalarda (Alsio, Lavigno ve Anagni villaları) dinlenmiştir. Bunların yanında zengin asillerin villalarında II. yy.'dan itibaren resmi bir kabul odası belirir: bunlar imparatorluk villalarında sadece Severuslar döneminde (193-235) görülmeye başlanır. Böylece bu villalar dinlenme yerleri olmaktan uzaklaşıp, resmi konutlara dönüşürler.

oldukça yenilikçi ve yaratıcı tipolojiler sergiler. Bunlar, hem biçimsel çözümlerde hem de genel mimari kompozisyon ve organizasyonda görülür. Bu durum, özellikle mimarinin ve doğanın kaynaşmasını ve yapı topluluğunun belirli bir eksen üzerinde gelişmemesinde kendini gösterir. Toprağın yapısına göre yapılar, strüktür ve işlev açısından tamamen serbest bir şekilde dağılmış olarak 'su tiyatrosu'nun etrafında yerleştirilmişlerdir. Bunlara rağmen yapılar arasında uyumluluk görülür: bunları birbirlerine bağlayan öğeler arasında mimari (örn. farklı çizgilerdeki -düz ve kıvrımlı- çevreleyen yüzeyler), *ars topiaria* (yapay peyzaj yaratma) ve hükümdarın kültürü ve ideolojisi (yolculukları boyunca hayranlıkla gezdiği yerler ve eserlerin kopyalanması ve değerlendirilmesi) olarak sayabiliriz.

Tivoli'ye oldukça yakın, bir büyük tepenin eteklerinde kurulan villa 100 hektardan fazla bir alanı kaplamaktadır. İmparatorluğun değişik yerlerindeki eserlerin birer kopyaları arasında Pecile (Atina'daki meşhur *stoa poikile* revaklarının taklidi), Prytaneum (Atina'da devlet büyüklerinin toplandığı yer), Lise ve Akademi (Atina'da Aristoteles ve Platon'un ders verdikleri okullar), Canopos (İskenderiye'deki kıyıları muhteşem bina ve eserlerle süslü ve tanrı Serapis tapınağına (Serapeion) götüren kanalın etrafı heykellerle süslü havuz biçimindeki kopyası) bulunur.

Bu eserlerin yanında büyük ve küçük hamamlar, praetorium, yapay adadaki villa (Teatro Marittimo), nymphaeumlar, yazlık coenatio, büyük vestibulum, tiyatro, Afrodite tapınağı, stadyum ve çeşitli revaklı yapılar görülür. Saray denilen kısım yaklaşık 50.000 metrekarelik bir alanı kaplar. Üç peristiliumun etrafında kabul odaları ve yaşama mekânları sıralanır. Bunların arasında Latin ve Yunan kütüphaneleri, kütüphaneler avlusunun güney kenarında sıralanırlar. Daha kuzeyde zengin süslemesiyle *Piazza d'Oro*, 12 Dorik payeli salon, Saray nymphaeumu ve Triclinium yer alır. Bütün bunlar villaya bir şehir görüntüsü vermekte ve böylece onun sembolik bir biçimde İmparatorluğu yansıtan bir *mikrokosmos* olarak görünmesini sağlarlar ³¹.

Yine İmparatorluk ikametgâhı olarak bir dinlenme sarayı İmparator Caracalla (211-217) veya Heliogabalus (218-222) dönemlerine ait Sessorianum Sarayı'dır ³². Sıcak yaz aylarında *Horti Spei Veteris* ³³ adlı bahçeleri tercih eden İmparator, buraya bir arz odası yaptırmıştır. Kemerli beş kapıyla büyük bir koridora açılan bu salon özel bir amfiteyatro (*Amphiteatrum Castrense*) ve bir hipodroma (*Circus Varianus*- İmparatorun adından: Varius Avitus) bağlantıyordu. Kapalı olan bu yerde, hükümdar yağmur ve güneşten korunarak spor yapabiliyordu. Gösteri ve spor yapılarına sahip olması, bize daha önceki Hadrianus villasını ve sonraları yapılacak olan Bizans'ın Büyük Sarayını çağrıştırır. IV. yy.'da İmparator Büyük Konstantinos'un (304-337)

³¹ Hadrianus villası hak. Aurigemma 1961; Verducci 1975, 55 vd.; Quilici Gigli, 1980, 204-214; Ghedini 1989, 82-91; Mielsch 1990, 71-80, 184-5.

³² Bu sarayın adı *sestor,oris* (oturan kişi, seyirci) kelimesinden gelir: Palatium Sessorianum, İmparatorun Palatinum Sarayı'ndan kaçıp, oturduğu yer olarak gösterilir. Taht salonu, amfiteyatro ve büyük hipodromu ile İmparatorun *otium* yeri değil resmi sarayı sayılırdı.

³³ Colini 1955, 137 vd.

annesini Helene burada yaşamış ve buraya apsisli bir salon ekletip, hamamı yeniden yaptırmıştır. Fakat bu dönemde arena ve hipodrom, artık İmparatorun amaçlarını (din, eğlence ve zevkler) yansıtan işlevlerini kaybetmişlerdir. *Domus Flavia* ve *Domus Aurea* gibi *Palatium Sessorianum* da imparatorun kişiliğini yansıtır: bu da bize Roma dışında inşaat yaptırmış olan imparatorların çoğu zaman özel istek ve kaprislerini gerçekleştirdiklerini gösterir.

Yeni imparatorlara ait bazı sarayları da unutmamak gerekir: Praenestina Antik yolu üzerinde bulunan İmparator Gordianus'un (238-243) villasından günümüze sadece hamamdan izler kalmıştır. Latina Antik yolu üzerinde yer alan Konstantinos dönemine ait "*ad duas lauros*" -Centum Cellae villasının büyük bir kısmı yakın zamanda yıkılmıştır. Daha eski dönemlere ait avlulu bir yapıya IV.yy'da- belki de bazilika amaçlı- büyük bir apsis eklenmiştir. İmparatorluk ailesinin oturduğu bu villada Helene bir anıt mezar içinde gömülmüştür ³⁴.

Geç Antik dönemde, İmparatorluğun vilayetlerinde büyük toprak mülkiyeti ortaya çıkınca, aynı zamanda şehir hayatındaki düşüş nedeniyle büyük villalar da çoğaldı. Bunlara en iyi örnek Sicilya adasının ortasındaki Piazza Armerina (Villa del Casale) ³⁵ kompleksidir. Olasılıkla bu villada hem mülk sahibinin konutu, hem de toprakların (*massa*) idari merkezi yer alıyordu. İdari (*pars dominica*) yerin dışında aynı zamanda bir *pars colonica*, yani mülk sahiplerinin (*conductores*) küçük kolonilere (*coloni casati*) kiraladığı yerler de olmalıydı.

Itinerarium Antonini'de (Caracalla dönemine ait bir kaynak) bu bölgedeki bir durağın (*mansio*) *Philosophiana* olarak adlandırılması bu villa olarak düşünülür. Villanın sahibi hakkında çeşitli varsayımlar vardır: bazı araştırmacılar İmparatorlar Maximianus Herculios ya da Maxentius, bazıları ise bazı asiller üzerinde dururlar ³⁶.

Kompleks daha önceleri inşa edilmiş fakat İ.S. 270 civarında terk edilmiş bir diğer villa üzerinde yapılmıştır. Yapılışı, mozayiklerin stili ve bulunan keramiklerden dolayı 320 yılına tarihlendirilmektedir ³⁷. Kompleksteki çeşitli mekânlar Geç Antik dönemin tipolojisine göre düzgün olmayan bir şekilde yerleştirilmişlerdir. Yapı çevredeki doğaya uygun olarak değil, kendi içindeki mimari mekânların serbest gelişimi ve mozayiklerden oluşan zengin süslemesi ile kendisi yapay bir peysaj oluşturur. Villayı ünlü yapan mozayik tezniyat böylece mimari mekânlara ve onların işlevlerine bağlı

³⁴ Quilici Gigli 1980, 168, 184-6; Mielsch 1990, 85.

³⁵ Carandini- Ricci- de Vos 1982; Rizza-Garaffo 1988; Piazza Armerina 1988; Mielsch 1990, 87-88, 202-205.

³⁶ Bu asiller arasında 327-331 yıllarında ada valisi olan L. Aradius Valerius Proculus Populonium ve 335'de konsül olan C. Caeionius Rufius Albinus üzerinde durulmaktadır. Fakat kompleksin bir İmparatora ait olması daha muhtemel olarak görülmektedir.

³⁷ Yapının inşası tek bir döneme aittir: bunu duvar örgüsünden de anlayabiliriz. Büyük taşlardan oluşan bir *opus incertum* yapının her bölümünde, mermer kullanımı ise resmi salonlarda sınırlı olarak görülür.

olarak planlanmıştır. Kompleks 3 ana bölümden oluşur: giriş ve ana bölüm (peristilium ve bazilika), güney peristilium (*aula trichora*) ve hamamlar kısmı. Üç kapılı bir *propylaeum* dan bir avluya geçilir: buradan bir vestibulum aracılığıyla ana bölüme ve diğer taraftan hamamlara geçilir. Büyük bir peristiliumun kuzey tarafında zengin mozayik tabanlı özel odalar bulunur: doğu tarafında uzun bir koridor (65 m) ve buna açılan apsisli bir bazilika ve bunun iki yanında ev sahibinin özel odaları yer alır. Buradan, özel dairelerden batı tarafında yer alan resmi salonlara geçilir. Oval bir peristiliumun iki yanında -olasılıkla- misafir odaları doğu tarafında 3 apsisli bir salon ve karşısında apsisli bir *nymphaeum* bulunuyordu. Sarayın son bölümü hamamlardan oluşur: burası da diğer mekânlar gibi zengin mozayik süslemeye sahiptir ³⁸.

III. 8. Tetrarşi Dönemi

Severuslar hanedanının son temsilcisi olan Alexander Severus'un 235' de öldürülmesiyle bu hanedan son buldu. Bunun üzerine 50 yıllık bir anarşi dönemi başlar. Romalıların uğradıkları askeri yenilgiler sonucu eyaletlerin bazı bölgelerinde geçici krallıklar kuruldu: bunlar varlıklarını yıllarca sürdürdüler ³⁹. Doğu'dan ve Batı'dan gelen saldırılar ⁴⁰ İmparatorluğu zayıf düşürerek ekonomik ve siyasi açıdan olumsuz yönde etkiledi. Tarım bırakıldı, İmparatorluğun bir çok tarafında güvenlik kalmadı, devlet ve yurttaşlar yoksullaştı. İmparatorların Roma'da devamlı oturmaması da Senato'nun III yy.'da önemini yitirmesine neden oldu. Senato'nun uygun gördüğü bir hükümdar yerine ordunun seçtiği bir lider Roma'nın başına geçiyordu. İmparatorluk payitahtının öneminin azalması hükümdarların çeşitli kentlerde kalmaları olarak da görülür. Roma bundan sonra hiç bir zaman başkent olamamıştır. Diocletianus'un (284-305) tahta çıkmasıyla İmparatorluk bir yenilenme, güçlenme, idari ve sosyal değişime uğradı.

Devleti ve eyaletleri en iyi şekilde idare edebilmesi için Diocletianus kendisi gibi Augustus ünvanı taşıyan Maximianus'u (287) ikinci İmparator olarak ilân etti. Augustusların her biri *Caesar* (Caesar) olarak bir varis seçti (293). Böylece Tetrarşi sistemi kurulmuş oldu ⁴¹. Diocletianus ve Maximianus

³⁸ Araştırmacılara göre mozayikler, -Afrika'dan gelen oldukça- yetenekli ve tecrübeli ustalar tarafından gerçekleştirilmiştir.

³⁹ Buna en iyi örnek Palmira'da (Suriye) kraliçe Zenobia (266-272) tarafından kurulan krallıktır. Kocas Odenathus'un ölümünden sonra, kurduğu krallık İmparator Aurelianus (270-275) tarafından ortadan kaldırılmıştır.

⁴⁰ Doğuda Sasaniler büyük hükümdar I. Shapur (242-272) ile genişleme politikasına giriştiler. Mezopotamya, Suriye ve Anadolu'yu (253 ve 260'da) işgal ederek Antakya'yı alan Shapur, yüzlerce Antakyalıyı İran'a taşıdı. İmparator Valerianus'u (253-260) yakalayan Sasani hükümdarını temsil eden rölyefler Nakş-i Rüstem'de görülebilir. Batıda ve kuzeyde German kavimleri sınırları zorlamaktaydılar. İmparator Decius 251'de, Gotlar tarafından yenilgiye uğratıldı.

⁴¹ Buna göre Caesarlar, Augustuslar ölünce onların yerini alacaklardı. Böylece bu ünvana layık kişiler iktidara çağrılacak ve bir çok hükümdarın bir arada hüküm sürmesi gibi karışıklık ortadan kaldırılacaktı. Bu durumda - ayrıca - her hükümdar kendi bölgesini rahatlıkla düşmana karşı savunabilecekti. Kötü durumda olan ekonomiyi de düzeltmek amacıyla Diocletianus 301'de yiyecek maddeleri fiyatlarını ve ücretlerini sabit tutan bir *maximum* - Edictum de maximis pretiis: 301 - fermanı yayınladı: Cameron 1993, 1-12, 30-46; Brown 1995,

305'te tahttan ayrıldılar. Ancak yeni Augustuslar ve yeni Caesarlar çok geçmeden rekabete giriştiler. İmparatorluk başkentlerinin çoğalmasi, eyaletlerin özerklik eğilimlerinin yeniden canlanmasına yol açtı ve böylece Tetrarşi sistemi başarısızlıkla sonuçlandı. Karışık iç savaşıardan ve taht kavgalarından Konstantinos üstün geldi: önce Maxentius'u Milvius köprüsünde (312) daha sonrada, 324'de Licinius'u Khrysopolis'te (Üsküdar) yenerek İmparatorluğun tek hakimi oldu. Konstantinos'un devlet merkezini Byzantion'a taşımasıyla başkent tartışmaları da sona erdi.

Roma İmparatorluğunun VI.-VII.yy.'a kadar yapılmış olan imparatorluk idari listelerinde çok sayıda şehirden oluşan bir mozayik panosu gibidir; yeni kentlerin kuruluşu çoğu zaman hükümdara bağlıdır. Tetrarşinin 'yeni başkentleri', stratejik konumların ve siyasi-idari faydaların getirdiği pratik ihtiyaçlardan dolayı önceden gelişmiş olan şehirlerden (ex-novo değil) seçilmekteydiler.

Diocletianus, Tetrarşinin ilk yıllarında Fırat ve Don nehri arasında eşit mesafede olan Nicomedia'da (İzmit) oturmuş ve buradan Doğu eyaletlerini kontrol etmiştir. Maximianus Milano'dan İtalya, Afrika ve İspanya'ı, Constans Clorus Trier'den Gallia ve Britanya'yı, Gallienus ise Balkanları önce Sirmium'dan sonra da Selanik'ten idare etmiştir.

Augustusların ve Caesarların başkentleri sadece bunlarla sınırlı kalmamış, dolaştıklarında kaldıkları tüm kentler merkez sayılmıştır. Çoğunlukla, devamlı bir İmparatorluk konutunu geçici yerlerden ayırt etmek zordur ⁴². Ayrıca, bunların işlevi her zaman kesin değildir: bazen kaynaklarda adı geçen bir saray teriminden veya bir İmparatorluk darphanesinden, çoğu zaman aynı yer İmparatorluk başkenti olarak adlandırılır. Deichmann bunları "saray kaleleri" olarak adlandırır ⁴³; bunlar çoğunlukla geçici konut işlevini gören bir praetorium veya bir principium binalarıydı. Diocletianus'un kendisi bile Nicomedia'yı tercih ettiği halde, Trier, Milano, Sirmium ve Antakya'da oturmuştur.

Tetrarşi sistemi, her zaman her yerde var olan, savaşıan ve bir tek başkente bağlanmayan bir İmparator tipi yaratmıştır. Ayrıca, İmparator tek hükümdar olduğundan ve onun isteği ve onayı ile her türlü hüküm verildiğinden, başkent İmparatorun bulunduğu yer sayılırdı. İmparator her zaman, merkezi hükümeti oluşturan bir grup bakan ile (*comitatus*) dolaşıyordu.

Hükümdarın her türlü yer değişimi, kanunların yer ve tarihini belirten Codex'lerde yazılan kraliyet anayasasında bulunur. Birçok kanun ikinci derece şehirlerde, hatta ana yol üzerinde bulunan posta istasyonlarında çıkarılmıştır. Böylece hükümdarı takip eden idari ve törensel kurumlar aynı

22-33, 34-47. Geç Antik ve Tetrarşi dönemi sanatı için önemli bir kaynak L'Orange 1985. Orange'ın bir çok görüşü - özellikle sanatsal yönden- yeni araştırmalar sonucunda aşılmış sayılır.

⁴² Örn. Aquileia, Aquincum, Arelate, Carnuntum, Eburacum, Naissus, Savaria, Caesarea, Heraklea, Nicaea gibi şehirleri sayabiliriz.

⁴³ Deichmann 1982, 143-58.

zamanda kendilerine uygun bir mekâna ihtiyaç duymaktaydılar. İmparatorun kısa süre kaldığı küçük yerlerde genelde praetorium binaları kullanılmaktaydı. Konstantinopolis'in kurulmasından sonra bile "gezgin" İmparatorlar görülür: II.Konstantios (337-361) hükümdarlığının ilk 12 yılını özellikle Antakya'da- doğu sınırlarında geçirir. Valens, ilk üç senesini Mesia'da Marcianopolis- Durostorum kentinde, son yıllarını ise Antakya'da geçirir. Doğu Roma İmparatorları 395'den itibaren artık devamlı olarak Konstantinopolis'te otururlar ve çok nadir yakın yerlerde tatil yaparlar.

Batı'da çok sayıda resmi yerden başka, tatil için ve görevden çekildikten sonra yaşanan yerlerde de vardır: Örneğin Diocletianus emeklilik için Split kentini seçmiştir. Maximianus ise kaynakların "kent dışı *otium*" olarak aktardığı gibi, olasılıkla oğlu Maxentius'un Appia yolu üzerindeki sarayda veya Sicilya'daki Piazza Armerina villarına çekilmiş olmalıydı. Tetrarşi İmparatorlarının çoğu İllirya kökenli olduğundan Balkanlara yerleşmeleri de oldukça doğaldır (örn. Galerius-Gamzigrad). Batı'da, Milano Honorius'un güvenlik için Ravenna'ya taşınmasına kadar başkent olarak kalmıştır (402).

İmparatorluk başkentlerinin en temel ögesi saray binalarıdır. Palatinum Sarayı ile belirginleşen bir durum, sarayın İmparatorun resmi konutu sayılmasıdır. İmparator nerede yaşarsa orası saray sayılmaktadır. Hükümdarlığını yitirmiş olsa bile, onun her evi *palatium*'dur. Buna bir örnek Diocletianus'un yaşadığı Split'teki yapının bazilikal salonu resmi ve törensel bir özelliğe sahip olmasıdır. Diocletianus görevi bırakmış olduğu halde, tacı giymiş bir kişi olarak hâla insanüstü bir varlık gibidir: sikkelerde *senior Augustus* olarak onurlandırılır ⁴⁴.

Palatia kelimesi sadece edebi bir şekilde saray yapısını anlatan bir terim olarak değil aynı zamanda çok lüks özel villalar için de kullanılır (örneğin Piazza Armerina Sarayının adı *palatia* kelimesinin daraltılmış bir şekli olan *platia*'dan gelir). Bu gelişmeye karşın İmparatorluk Sarayları da τα Βασιλεια (*regalia*) olarak adlandırılır. *Palatium* kelimesi IV.yy'da her türlü İmparatorluk sarayı için kullanıldı; bu yüzden de devamlı ve geçici sarayları birbirinden ayırmak zordur ⁴⁵.

Sarayın belirli bir mimari tipolojisi olmadığını belirtmek gerekir; Roma mimarisi farklı olan çeşitleri ve her zaman yeni modeller arama denemeleri

⁴⁴ Yazarlar Diocletianus ve Maximianus'u *imperator alternus* olarak anlatırlar. Carnuntum'daki Tetrarşi altlarında görevi bırakmış bu iki hükümdar, görevde olan dört kişiyle birlikte anılırlar: Vorbeck 1979, 2 lev. XXX. Aurelius Vittores ve Eutropius'nun ifadelerine göre alışlagelmiş *salutatio* yerine, bir tanrı veya bir Pers kralı gibi *adoratio* isteyen ilk Romalı İmparator Diocletianus olmuştur.

⁴⁵ Edebi kaynaklarda bu terim bir kesinlik kazanmasa da hukuki eserlerde *palatium*, İmparatorun evi olarak belirtilmektedir. İustinianos'un Codex'i bu binaların hakkında düzenlemeler getirir : çünkü kentte hem bir *praetorium* hem de bir *palatium* vardır. Theodosios Codex'i, Arkadios döneminde (395-408) taşra kentlerinde özel kişilerin saraylarda oturmasını engellemeyi amaçlar. Fakat bazı özel durumlarda hakimler burada bulunabilirler: Spieser 1984.

ile zengin bir mimarlık anlayışı sergiler. Bunun yanında, Geç Antik dönem saraylarının ortak bazı özellikleri belirir:

- 1) Kentin sınırında, çoğunlukla, şehri çevreleyen surlara yakın bir şekilde: Milano, Selanik, Konstantinopolis, Antakya (Libanios'a göre nehir ortasında bir ada üzerinde), Sirmium. İmparator Arap Philippus'un (244-249) kurduğu Phillippopolis kentinde Saray, şehrin ana caddelerinden birinin ucunda yer alıyordu. Doura Europos'da *Dux Ripae*'nin (III.yy.'ın başları) Sarayı Fırat nehrine bakıyordu.
- 2) Kentin ana caddesinin sonucu gibi bir saray cephesi: Selanik, Konstantinopolis, Antakya, Palmira (Diocletianus kampı denilen kompleksteki tapınak) ⁴⁶.
- 3) Halka 'doğru' sütunlu bir abidevi cephe: Roma (*Domus Tiberiana* ve *Domus Flavia*) Split, Selanik, Palmira.
- 4) Denize veya nehre bakan bir arka cephe, günlük yaşamda dinlendirici bahçeli teras veya revak: Split, Antakya, Doura Europos, Konstantinopolis, Sirmium, Köln praetoriumu.
- 5) Hipodroma yakınlık, İmparator ile halkı birleştiren, hükümdarın yarışlar üzerindeki devamlı zaferi (*Aeternitas* sembolü): Roma Palatinum/Circus Maximus, Palatium Sessorianum/Circus Varianus, Maxentius Villası, Milano, Trier, Sirmium, Selanik, Konstantinopolis, Antakya ⁴⁷.
- 6) Saraya yakın, şehir içinde hanedan tapınağı anlamında anıt mezar: Philippopolis (Hristiyanlıkla birlikte Saray şapeline dönüştürülecektir); Diocletianus'un Split'teki, Galerius'un Selanik'teki, Maxentius'un Appia yolu üzerindeki ve Konstantinos'un Havariyun Kilisesi.

Bu örneklerin çoğu Tetrarşi dönemine tarihlenirler: Split'teki Diocletianus'un villa-kale tipindeki sarayı ayrı bir sınıfa girse bile, başka yerlerde de benzerler görülür. Örneğin Galerius'un annesinden adlandırdığı Romuliana-Gamzigrad'da (Dacia Ripensis-Sırbistan) surların çevrelediği alanda, küçük bir kent ile bir İmparatorluk konutu (peristiliumlu apsisli salonları ve tapınakları olan) arasında olan bir düzen sergiler ⁴⁸.

Bu saraylar, büyük veya küçük kentlerin kenarlarında, belirli bir bina olmayıp toplu yapılar sistemi olarak farklı çözümler sergilerler. Bu çözümler, Trier gibi büyük bir şehirde düzenin ve kent planının parçası olmakla, Selanik'teki gibi anıtsal bir zafer takının iki ayrı bölgeyi bağlaması ile, Milano'da büyük bir mahalleyi kaplaması gibi görülür. Ayrıca, Sirmium'da olasılıkla, sur yanında ve hipodroma bağlı olarak, Serdica'daki peristiliumlu, sekizgenli ve yuvarlak binaları ile büyük bir kent konutu görünümünde olan "Konstantinos mahallesi" gibi ve Konstantinopolis'teki

⁴⁶ Gawlikowski 1984, 62-69.

⁴⁷ Frazer 1966, 385-392; Humprey 1986.

⁴⁸ Duval 1987 463-90.

yenilenmiş kentte Hipodromun yanına yapılan büyük ikametgah yapımlarında aynı anlayış görülür.

Doğaldır ki, ihtiyaçlardan dolayı da (başkent, dinlenme mekânları gibi) bu konutların tipolojileri de farklıdır. Bu durumda, Tetrarşi döneminde oluşmuş belirli bir saray tipolojisi yoktur; bu oluşumlar, farklı çözümlerin ortak yanlarının uzun bir gelişiminin neticesidir.

Bazı araştırmacılara göre, İmparatorluk törenlerinin karışık hiyerarşisinin ve monarşi dininin tüm liturjilerinin saray mimarisini etkilediği varsayılmıştır⁴⁹. Ayrıca, Neron dönemine kadar, Doğu etkilerinden dolayı⁵⁰, bazı mimari formlarda değişik sembolik anlamlar görülmüştür: örneğin taht odasındaki kubbenin tanrılaşmış İmparatorun üstündeki gök kubbeye bir tutulması gibi⁵¹. Daha sonraları taht odasının apsisli bazilikal bir salon olduğu varsayılır (Roma, Split, Trier). Selanik'teki sekizgen yapının taht salonu, Konstantinopolis'teki Antiochos Sarayı'nın altıgen salonu, Lausus Sarayı'nın sigma biçimindeki salonu ve Büyük Saray'daki Khrysotriklinos gibi. Arkeolojik verilerin az olması nedeniyle bütün bu varsayımlar kesinleşmez.

Saray mimarisinde, büyük ölçeklerde ev mimarisinden, hamam mimarisinden, askeri mimariden öğeler bulunur. Bunlar, Antakya'da ve Piazza Armerina villasının yer mozaiklerinde görülür

III. 8. 1. Roma

Roma İmparatorluğunda III.yy.'da oluşan derin buhranın göstergesi Aurelianus tarafından yaptırılan yeni şehir surlarıdır⁵². Tetrarşi İmparatorları arasında Roma'ya en fazla ilgi gösteren İmparator Maxentius'tur⁵³. İmparator 306-312 yılları arasında Roma'yı başkent ilan etmiş ve zengin yapılaşma faaliyetlerine girişmiştir. İmparatorluğun manevi başkenti olan Roma'nın gelenekleri ve efsaneleri, kentin '*renovatio*'sunu gerçekleştirebilecek sivil ve dini politikalarını etkiler⁵⁴. Romulus ideolojisi *-solemnis sacrae Urbis religio--* oğluna verdiği Romulus isminden de

⁴⁹ Buna iyi bir gösterge "güç mimarisi" denilen ikonografinin *dipticus* larda, *missoria* larda ve sikkelerde görülmesidir: Dyggve 1941 ; Bettini 1955, 321-66; De Francovich 1970; Duval 1987, 463- 90.

⁵⁰ L'Orange 1953; Voisin 1987, 509-43.

⁵¹ Lavin 1962, 1-27.

⁵² Aurelianus tarafından 270 yılında yapımına başlanan surlar, IV. ve V. yy.'da güçlendirilmiş ve tamir görmüşlerdir. 19 km. uzunluğundaki surlarda yuvarlak ve köşeli kuleler 18 adet kapının aralarına sıralanmışlardır. Tuğla örgüden yapılan duvarlarda sadece kapılar taştan yapılmıştır.

⁵³ Diocletianus'un Tetrarşi ortağı Maximianus'un oğlu olan Maxentius (280 c.-312) 305'te kayınpederi Galerius'tan Caesar ünvanını alamayınca başkaldırmıştır. Princeps ünvanını kazandıktan sonra babasını tekrar göreve döndürerek geleceğini güvenceye almak istemiş babasıyla anlaşamayınca onu kovarak kendini 307'de Augustus ilan etmiştir. Böylece 306-312 yılları arasında İtalya'nın tek hakimi olmuş, 311'de Afrika'yı da kendi boyundurluğuna almıştır. Konstantinos'a karşı 312'de Milvius köprüsünde yenilerek ölmüştür.

⁵⁴ Coarelli 1986, 1-34.

anlaşılır; Maxentius sikkelerde kendini *conservator Urbis suae* olarak gösterir. İmar faaliyetleri sayısız anıtsal yapının ve ana yolların onarımında değil, Roma da en son bazilika olan *basilica Nova*'nın ve bazı saray binalarının yapımında görülür. Olasılıkla, içinde oturan son İmparator olarak *Domus Augustiana*'ya ilgi göstermiştir. Kızkardeşi Fausta'nın Konstantinos ile evliliği üzerine Lateran tepesinde yaptırılan Saray, daha sonraki Papalık Sarayı'nın ilk çekirdeğini oluşturur.

Maxentius'un Appia yolu üzerinde yaptırmış olduğu Saray, Tetrarşi ideolojisini yansıtır: hükümdarın kutsallığını belirginleştiren hanedan mozolesi ve kraliyet törenlerine göre hükümdarın tebaasıyla karşılaştığı yer olan Hipodrom. Hipodromda alkışlanan canlı İmparator ve anıt mezarda yatan tanrılaşmış İmparator kavramları sembolik olarak bu Saray'da buluşurlar. Saraydan günümüze gelen kalıntılar, apsisli büyük bir bazilikal salon ve villayı hipodromdaki locaya bağlayan -uzun bir galeriye açılan atriumlar- ve çeşitli mekânlardan oluşmaktadır. Saray'ın duvar tekniklerinden anlaşılacağı üzere dört ayrı yapı safhası vardır:

- 1) Geç Cumhuriyet dönemi villası; olasılıkla Annii ailesine ait bir *fundus* olan bu dönemden bir *cryptoporticus* kalmıştır.
- 2) İlk İmparatorluk dönemi villası: dekorasyona ve işlevsel özelliğe daha fazla önem verilen bu dönemde iki *nymphaeum* yapılmıştır.
- 3) II.yy'a ait olan villa; daha yoğun bir yapılaşma olmuş olan bu safhada yaşama mekânları ve hamam zengin bir plan sergilerler.
- 4) 306-312 yıllarına ait İmparatorluk Sarayı: bu son aşamada basit bir kent dışı villadan, bazı eski mekânların işlevleri değişerek ve yeniler eklenerek, saray yapısına dönüşümü görülür.

Geç Antik dönem İmparatorluk konut mimarisine uygun özellikler şunlardır: apsisli büyük salonlar, süslemede *opus sectile* tekniğinin kullanılması, tüm mekânlarda ısıtma sisteminin olması, büyük bir ana salonun varlığı ve dönemin özelliği olan *opus listatum*⁵⁵ tekniğinin duvar yapımlarında kullanılmasıdır.

Appia Antik yolundan Saray'a girerken, solda, geniş revaklı bir avlunun ortasında Romulus'un anıt mezarı denilen yapı bulunur⁵⁶. Anıt mezarın sağında Antik dönemin en iyi korunmuş olan hipodromu bulunur⁵⁷.

⁵⁵ Opus listatum hak. Marta, 1986, 34-35.

⁵⁶ Tiber nehrinde 309 yılında boğulan oğlu Romulus için, Maxentius bu anıt mezarı yaptırmıştır: dört köşe bir avlunun ortasında yer alan mezar, 33 m. çapında kubbeli bir yuvarlak yapıdır. Günümüze sadece temel kalıntılar ile yer altındaki mezar odası kalabilmiştir.

⁵⁷ Toplam uzunluk 520 m. genişlik ise 92 m.'dir. Duvar tekniği opus listatum'dur. Kuzey ve güney kenarlarında olan oturma sıraları, anforalarla hafifleştirilmiş tonozlu galerilerin üzerine yapılmıştır. Pistin ortasında bulunan spina şeridi heykeller, sütunlar, havuzlarla ve dikilitaş ile süslüydü: Pisani Sartorio 1976, 113-154; *La residenza imperiale di Massenzio* 1980; Angelis Bertolotti 1983, 155 vd.; Angelis Bertolotti-Ioppolo- Pisani Sartorio 1988.

Batıdaki kısa kenarında oniki ahırlık *carceres* ve iki yanında üç katlı revak biçiminde kuleler yer alır. Oniki katlı oturma sıraları yaklaşık 10.000 kişiyi alabilecek kapasiteydi. Kuzey kenarında İmparatorluk locası olan *pulvinar* yer alır; bu yapı Saray kompleksine bağlantıyı sağlamaktaydı. Bununla anıt mezar arasında hamam ve iki *nymphaeum* bulunur. Bu binaların hemen üstünde bir teras üzerinde Sarayın üçüncü ve son safhasına ait olan yapılar bulunur. Uzun bir koridora açılan bazilikal bir salon, bunun yanında çeşitli mekânlar ve bir avlu kalıntıları görülür. Kuzeyde ise bir sarnıç ve yuvarlak tonozlu anıtsal bir geçiş Saray'a girişi sağlamaktaydı.

Maxentius Sarayı'nın yapıları, Geç Antik ve Tetrarşi dönemlerinin hükümdarlık Saraylarının tüm özelliklerini yansıtır: bazilikal bir salon, localı bir hipodrom, revaklı avlu ve koridorlar ve kraliyet mezarı İmparatorun kutsallığını belirten öğelerdir.

Saray, anıt mezar ve hipodrom aralarında belli törensel bağların olduğu işlevler zincirinin bir sonucu olarak toplu haldedirler. Bu törenler locadaki İmparatorun halk tarafından alkışlanması, bazilikal planda bir kabul salonu, hipodromda başlayan ve mezarda sona eren kraliyet cenazesi olarak sayılabilir. Tetrarşi döneminde görülen bu karışık törenler ve saray tipolojileri aslen Palatinum'daki *Domus Augustiana*'dan esinlenmişler ve bunu Doğu kraliyet ideolojilerinin etkileriyle de daha da geliştirmişlerdir.

Maxentius Sarayı'nın Tetrarşi döneminin saray tipine uyması, onun hiç bir zaman kabul edilmemiş olan hükümdarlığını resmileştirmek isteği olarak görülür. Burada mimari, siyasi iktidarın ispatı için bir araç olmuştur: özellikle hanedanın anıt mezarı İmparatorun kutsallığının *-dominus ac deus-* bir göstergesidir.

III. 8. 2. Nicomedia - (İzmit)

Bitinya kralı I. Nikomedes'in (İ.Ö. 281-246) İ.Ö. 279'da kurduğu kent ⁵⁸, İ.Ö.74 yılında Roma İmparatorluğu topraklarına katıldı. Bu dönemde çeşitli imar faaliyetleri ile gelişen şehir, Diocletianus'un 284'de ordu tarafından burada İmparator seçilmesi ve onun 286'da Maximianus'la devlet idaresini bölüşmesi sonucu, Doğu Roma eyaletlerinin başkenti oldu. Kent, böylece ikinci defa yenilenerek altın dönemini yaşadı. Diocletianus'un yaptırdığı eserler arasında bir bazilika, hipodrom, darphane, tapınak ve İmparatorluk Sarayı yer alır. Ne yazık ki çeşitli binalardan oluşan bir kompleks olan bu Saray binasından günümüze hiç bir iz ulaşamamıştır. Kaynakların aktardığına göre saray binaları denize yakın, bir tepenin yamaçlarında ve limana doğru büyük bir meydana bulunan devasa bir tapınakla bitişik bir konumdaydı. 358 ve 362 yıllarındaki depremlerde hasar görmüş kent (Ammianus Marcellinus, Res gestae XXII, 13,15) bir daha düzelememiştir ⁵⁹.

⁵⁸ Öztüre 1981.

⁵⁹ Fıratlı 1959; Nicomedia 1963, 455-6; Umar 1987, 3-5; Ammianus Marcellinus 1986, 134.

III. 8. 3. Antakya

Seleukoslar kralı I. Seleukos tarafından babası Antiochos adına İ.Ö. 300'de kurulan şehir kısa zamanda gelişmiştir. Seleukos krallığı İ.Ö. 64'te son bulunca, Suriye bir Roma eyaleti oldu. Romalılar stratejik ve ticari önemini anlayarak kenti çok sayıda yapı ile donatarak daha da görkemli bir hale getirmişlerdir ⁶⁰. Diocletianus'un devleti yeniden düzenlemesiyle burası önceleri küçük bir Doğu eyaletinin başkenti olmuş; sonraları halkının zenginliğinden dolayı, Doğu'nun zengin metropolü haline gelmiştir. Magister Militum per Orientem (Doğu eyaletleri komutanı) buradan Part ve Pers saldırılarına karşı devleti korumuştur. Hıristiyanlığın ortaya çıkmasıyla Antakya Kilisesi ilk teşkilatlanmalar arasındadır: kentin önemi, Patriğin Roma ve Konstantinopolis'in ile aynı seviyede tutulmasında görülür.

Kentin en güzel anlatımı pagan hatip Libanios (314-393) tarafından yazılmıştır ⁶¹. Seleukoslar dönemine ait ve İ.Ö. I.yy'da da var olabilecek bir Saray hakkında kesin bilgilere sahip değiliz ⁶²: fakat, bütün yapılar nehrin ortasındaki ada üzerinde yer almaktaydı. Diocletianus, daha önceki dönemlere ait bir sarayın temelleri üzerine (Gallienus'un yapımı) yeni bir saray yaptırdı. Nehre bakan arka tarafın sütunlu cephesi Split Sarayının güney cephesini çağrıştırıyordu. Kaynaklara göre sütunlu bir caddenin sonunda yer alan Saray, 458 ve 526 depremlerinde yıkılmıştır. Günümüze hiç bir arkeolojik iz ulaşmamıştır ⁶³.

III. 8. 4. Sirmium (Sremska Mitrovica - Yugoslavya)

İmparator Augustus döneminde askeri bir üs olarak kurulan kent İlliryum eyaletinin merkezi konumundaydı. Tuna yakınındaki limes boyunca her zaman önemli bir şehir olmuştur. Marcus Aurelius'un barbarlara karşı giriştiği savaşlar boyunca başlıca merkezi olmuş ⁶⁴ ve daha sonraki yüzyıllarda da her zaman büyük ve kalabalık bir kent olarak tanınmıştır ⁶⁵. Dört İmparator, III.yy'da, Decius, Aurelianus Probus ve Maximianus Sirmium veya civarında doğmuşlardır. Diocletianus 293 ve 294 yılları arasında burada kalmış ve çeşitli firmanlar yayınlanmıştır. Çeşitli dönemlerde (316-319) Sirmium'da kalan İmparator Konstantinos, burada

⁶⁰ Bu yapılaşma Cumhuriyet döneminde başlar: Pompeus Senato'yu ve Kilikya prokonsülü Quintus Marcus hipodromu restore ettirmişlerdir. J. Caesar kente metropolis ünvanını vermiş ve ilk bazilikayı, tiyatroyu ve diğer bazı binaları yaptırmıştır.

⁶¹ Downey 1959, 652-86.

⁶² Büyük bir ihtimalle Seleukoslar Sarayı da aynı yerdeydi: Malalas'ın bahsettiği Saray'a (παλάτι) bitişik olan Regia, Hellen dönemine ait bir yapı olmalıydı. İ. Ö. 55 yılında yakınlarına bir hipodrom eklenmişti.

⁶³ Antiochia 1958, 421-8; Duval 1979, 41-51; Bejor 1993, 137-41.

⁶⁴ Atina'lı Philostratos (175-249) misafirlerin περὶ τὰ βασιλεία denilen binada kaldıklarını (Sofistlerin Yaşamları II,11), Herodes Attikos'un ziyareti sırasında ἐν προαστείῳ denilen kuleleri olan bir yerde konakladığını aktarır.

⁶⁵ Kent, yazarları tarafından övgü ile bahsedilir. "Mater urbium populosa et celebris" (Amm. Marcell. XXI 10, 2) : Ammianus Marcellinus 1986, 219, "ἡ μεγίστη πόλις" (Herodianos 7,2).

oğullarını Caesar ilan etmiştir ⁶⁶. İlliryum eyaletinin *praefectus praetorium*'unun ikametgahı olan kent, iç savaşlarda ve istilalarda her zaman ön planda olmuştur. I.Theodosios (379-95) burada İmparator ilan edilmiştir.

Yapılmış olan bir çok kazılar ⁶⁷, gelişmiş modern kentin topoğrafyasını ortaya çıkarmaya yardımcı olamamışlardır. Ammianus Marcellinus İmparator İulianos'un kente girişinde Saray'a getirildiğini (XXI,10,) ve Valentinianus'un Sirmium'a gelişinde ölümü kehanet edercesine bir yıldırımın Forum'u, Curia'yı ve Saray'ın bir kısmını yıktığını aktadır. (XXX,5,6). ⁶⁸ Bundan da anlaşılabileceği üzere bu üç yapı birbirine yakın olmalıydı. Tarihçinin bu sözleri bize Sirmium'da bir Saray binasının var olduğunu ve bunun -IV.yy'da oldukça sık kullanıldığından- İmparatorluk konutu olarak sayılabileceğini gösterir. Düzensiz bir plana ve yol ağına sahip olan kentte, binaların (Forum gibi) yerleri belirlenememiştir. Kentin güney-batı tarafında surlara ve hipodroma yakın bir bölgede bulunan yapı kalıntılarının Saray binasına ait olabileceği düşünülmektedir; burada, apsisli büyük bir salon, dört payeli kare planlı bir salon ve bir dizi mekânlar bulunmaktadır.

Kentin bu zengin ve parlak yaşamı Hun lideri Atilla'nın kenti yıkması ile son bulur. Priscos'un aktardığına göre Antik kentteki bir çok mimari malzeme -sütun başları arşitavlar vb.- Atilla'nın yaptırdığı saray binasında kullanılmıştır ⁶⁹.

III. 8. 5. Trier

Ren sınırındaki bu kent, sınır ordularının beslenmesini sağlayarak bölgedeki zirai ve ticari faaliyetlerle gelişmiş ve zenginleşmiştir. Barbarlar tarafından defalarca yağma edilmiş olan kent, İmparator Probus (276-282) tarafından yeniden yapılandırılmış ve 287'de Diocletianus ile İmparatorluğun Batı tarafının başkenti olarak seçilmiştir. Trier, 293'de Caesar Constantius Chlorus'un ikametgahı olmuştur. Augustus dönemine dayanan (Augusta Treverorum) ortogonal kent yapısı II.yy.'daki yenilenme ile büyük boyuttaki Azize Barbara hamamı, Forum'un genişletilmesi, İmparator vekili için saray binası, İmparatorluk tapınağı, surlar ve Porta Nigra (Nigra Kapısı) ile süslenir ⁷⁰. Diğer başkentlerde olduğu gibi Trier'de de şehir yapılaşmasında İmparatorluk ideolojisi hakimdir. Gerçekleştirilen bu yenilenme dahilinde diğer bir yapı da İmparatorluk hamamıdır. Bu yapı, daha sonra I. Valentinianus tarafından değişim görerek aynı zamanda bir Forum işlevini yürütür.

⁶⁶ İmparator B. Konstantinos'un olasılıkla Sirmium'u başkent yapmak istemesi 317'de kurduğu darphanede, daha sonra Konstantinopolis'te bastıracağı, sikkeleri yaptırmada görülür.

⁶⁷ Sirmium I-IX 1971-78, ; Boskovic- Duval-Gros-Popovic 1974, 597-656; Duval 1979, 53-90.

⁶⁸ Ammianus Marcellinus 1986, 216, 400.

⁶⁹ Sirmium 1966, 352-3.

⁷⁰ Rinaldi Tufi 1993, 113-114.

Saray, olasılıkla 293'te Chlorus'un buraya yerleşmesi ile başlamış olmalıdır. Saray, kentin kuzey-doğusunda 320.000 metrekarelik geniş bir alanı kaplar: daha sonraları Konstantinos tarafından bağışlanan özel mülkiyete "bazilika" diye bilinen yapı inşa edilecektir ⁷¹. Daha önce var olan bir başka yapının üzerine Konstantinos tarafından 310'da yapılan ve 2. Dünya Savaşı'ndan sonra büyük bir onarım gören bu yapı, apsisli geniş dikdörtgen bir salondur. İki katlı kemerli pencereleri, çok renkli mermerlerle döşeli iç duvarları ve *hipokaust* (yerden ısıtma) sistemi ile tipik bir saray mekânıdır. Yapılan kazılar binanın etrafında çift revakların olduğunu ortaya çıkarmışlardır. Tamamıyla tuğladan inşa edilen yapı Batı'da tek örnek sayılır ⁷²: buna karşın hamamlar ve horreumlar tuğla ve kalker blokların sıralanmasından oluşurlar.

Kentin doğu tarafında hipodrom, kuzeyinde ise evler bulunmaktaydı. İmparatorlar Valentinianus ve Gratianus ile yenilenen kent, Konstantinos ile daha da önem kazanmıştır. Günümüzde Katedralin altında kalan İmparatorluk Sarayı'nda yapılan kazılarda, kasetlere bölünmüş ve fresklerle süslü bir tavan bulunmuştur ⁷³. Bu freskler, II yy.'dan itibaren çeşitli sanat okullarının merkezi olan bir kentin, Konstantinos döneminde bile Hellen kültürü ve sembolik öğelerle dolu bir saray sanatının göstergesidirler.

III. 8. 6. Selanik

Strabon'a göre Büyük İskender'in kızkardeşinin kocası Kassandros tarafından İ.Ö. 316 ya da 315 yılında kurulmuştur. Egnatia yolu üzerinde oluşu nedeniyle kısa sürede gelişen kent, İ.Ö. 146'da Romalılar ile Makedonya eyaletinin başkenti oldu. Hellenistik döneme dayanan surlar önce, Romalılar tarafından daha sonra da Bizans döneminde onarım gördü. Kent III.yy.'da İmparatorluk merkezlerinden biri olduktan sonra büyük bir imar faaliyetleriyle yenilenmiştir. Surlar, güney- doğu tarafında, Caesar Galerius tarafından yaptırılan sarayı içine almak için genişletilmiştir. Tüm bu kompleks bir saray, bir hipodrom, büyük yuvarlak bir yapı ve tüm bu yapıların merkezini oluşturan dört ayaklı bir kemerden oluşmaktaydı ⁷⁴.

Caesar Galerius Selanik kentini kendine ikametgah olarak seçtikten sonra Saray yapımı için -Tetrarşi dönemi geleneklerine uygun olarak- şehrin surlara yakın bir kısmını tercih etmiştir. Bunlara bitişik olan hipodrom ve saraya doğru uzun apsisli bir yapı (olasılıkla İmparatorluk locası) bir bütün teşkil etmektedirler. Araştırmacılar saray binasının Caesar Galerius tarafından 299'da başlatıldığını kabul ederler. Bu büyük kompleks kuzey-güney ekseninde gelişmiş, batıya ve denize bakan bir cepheyle oldukça yayılmıştı.

⁷¹ Cagiano de Azevedo 1959, 6-10.

⁷² Bina 56.30 x27.20m. ölçülerinde ve 32 m. yüksekliğindedir. Yapı, Doğuda yine yakın dönemlerde yapılmış olan Pergama'daki Kızıl Avlu 'yu anımsatır.

⁷³ Bu freskler şairler ve filosofların büstleri, eroslar ve *virtutes*'lerin (*Sapientia* ve *Pulchritudo*) temsili resimlerinden oluşmaktadır.

⁷⁴ Bejor 1993, 131-35.

Doğu-batı yönünde gelişen ana cadde (Egnatia yolu) üzerinde Saray'ın iki ana bölgesini birleştiren kemer bulunmaktaydı. Benzerleri arasında en büyük boyuttaki bu kemer (kemer açıklığı: 12.28 m., genişlik: 9.70 m.), mermer kaplı taş bloklardan ve kısmen tuğladan oluşmaktadır. Günümüze sadece dört payesi gelen bu kemer, tonoz ile örtülü olup kuzeyinde ve güneyinde kemerli geçitlere sahipti. Kemerin cepheleri Galerius'un Perslere karşı kazandığı zaferleri temsil eden kabartmalarla süslüdür⁷⁵. Kemer, kuzey bölgedeki ana yola dikey inen ve yuvarlak yapıdan gelen revaklı caddeyi Saray bölgesine bağlayan mimari bir öğedir. Cadde ve Saray arasındaki bu ilişki Antakya ve Konstantinopolis sarayları ile benzerlik gösterir. Bu revaklı cadde büyük yuvarlak yapıya bağlanmaktadır: bu yapı, etrafı poligonal surlarla çevrili olup, büyük bir olasılıkla İmparatorluk kültüne adanmış bir tapınaktı⁷⁶. Pencere ve yanları porfir sütunlu nişlerle hareketlendirilmiş olan duvarları mermer levhâlarla kaplı ve tuğla örülü bir kubbe (çapı 24.15 m.) ile kaplı olan binanın duvar örgüsü taş ve tuğladan oluşur. Bina VI. yy'ın ortalarında Hagios Giorgios kilisesine dönüştürülmüştür.

Saray'ın planı modern yapılaşmadan dolayı tam olarak saptanamamıştır⁷⁷. Belirli tek yapı, kare bir plan içinde kenarlarında nişler olan kubbeli sekizgen bir binadır⁷⁸. Tabanında mermer bir yer mozayığı olan yapının duvarları mermer levhâlar ve pagan tanrıların tasvirleri ile süslü sütun ve başlıkları ile hareket kazanmıştır. Bu sekizgen salon çift apsisli geniş bir vestibuluma açılmaktaydı. Ayrıca buradan, havuzları olan bir bölgeye ve konut olması muhtemel mekânlar topluluğuna geçilmekteydi. Bunlar revaklı bir avlunun etrafında toplanmış olan üç ayrı mekânlar grubundan oluşmaktaydı. Bu grubun doğusunda uzun bir yapı, dört mekân ve altta bir sarnıç bulunur. Bunlara bitişik olarak yukarıda bahsedilen (İmparatorluk locası?) apsisli yapı hipodroma açılmaktaydı.

Sonuçta tüm kompleks iyi planlanmış bir bütün oluşturmaktadır.

⁷⁵ Bu kabartmalar bombeli defne ve akantus yaprakları ile süslü zarif bordürlerle frizlere ayrılırlar. Geleneklerin aksine sahneler yukarıdan aşağıya doğru gelişir. Tarihi sahnelerin yanında - nişler içinde Nike'ler, İmparatorluk *virtutes*'leri ve Galerius'un ve Tetrarkları yücelten imgeler bulunur. Augustus'ların *vicennalia* ve Caesar'ların *decennalia*'larını (20 ve 10 yıllık hükümdarlık yıldönümleri) temsil eden tasvirlerden dolayı eser, 300 senesinden sonra tamamlanmış olmalıdır: Bianchi Bandinelli 1970, 305-6.

⁷⁶ Uzun yıllar Galerius'un mezarı sayılan bu bina, Selanik'te basılan nadir bir sikkede (Galerius'un 5 Mayıs 311'deki ölümünden hemen sonra) kubbeli yuvarlak bir yapı ve *Mem(oriae) Divi Maximiani* yazıtı ile birlikte görülür; Bastien 1968, 15-48. Roma'daki İmparatorluk tapınağı olan Pantheon bu tapınağa bir örnek teşkil etmiştir. Yuvarlak yapılar aynı zamanda Roma'daki İmparatorluk mozolelerinde sıkça kullanılmış ve çoğu zaman da tapınaklara dönüşmüşlerdir.

⁷⁷ Moutsopoulos 1977, 187 vd; Cagiano de Azevedo 1979, 7-28.

⁷⁸ Çapı 25 m. olan binanın içinde 8 niş vardır: bunlardan biri dışarıya kapı olarak açılır; Salonicco 1965, 1080-85.

III. 8. 7. Milano

Milano'daki ilk yerleşimler İ.Ö. V.-VI. yy.' da Galyalıları ile başlar. İ.Ö. 222 yılında Roma topraklarına katılan kent, İ.Ö. 89 yılında bir Latin kolonisi olarak Alp yollarının kavuştuğu noktada yer alması sayesinde büyük bir ticari merkez konumuna geldi. J.Caesar İ.Ö. 49'da Roma vatandaşlığı vererek (*Municipium Civium Romanorum*) , *Mediolanum* kentini yeniledi: castrum biçimindeki şehir planı daha sonraki asırlarda da bu tipolojiyi koruyarak gelişti. İsa'dan sonraki iki yüzyıl boyunca Milano saray, tiyatro ve hamam gibi yapılarla zenginleşti. Alaman akınları ile III. yy.'da zarar gören şehir İmparator Gallienus'un birliklerinin garnizonu oldu. Diocletianus ile (286) kent tekrar huzur buldu: Maximianus İmparatorluğun savunmasını düzenlemek için Kuzey İtalya'nın bu en etkin ticaret hayatına sahip şehrini kendine başkent olarak seçti. Maximianus ilk olarak kenti çevreleyen surları genişleterek sekiz kapı ile girişleri sağladı. Birçok yeni bina yapımıyla kentin Ticinese ve Vercellina kapıları arasındaki batı bölgesi Saray kompleksine ayrıldı. Buna bitişik hipodrom ve iki yeni hamam binası yakınlarda bulunan diğer yapılarıdır. Milano IV.yy.'da İmparatorluk makamı olmuş, IV.yy.'ın sonu V.yy.'ın başlarında Piskopos Ambrogius'un imar faaliyetleri ile gelişmiştir. Barbar istilaları tehlikesi karşısında İmparatorluk başkenti ünvanını Ravenna'ya kaptıran Milano (402), bu tarihten sonra hiç bir zaman kendini toparlayamamıştır.

İmparatorluk Saray'ı Antik kaynaklarda *palatinae arces*, *palatium* veya *regia* olarak geçmektedir. Edebi kaynaklardan 291 yılında var olduğu anlaşılmaktadır. Piskopos Ambrogius kızkardeşi Marcellina'ya yazdığı mektupta (PL XVI 1054, 15) *ad Martyres* mezarlığına giderken *regia palatii*'nin önünden geçtiğini aktarır. Daha sonraki kaynaklar (VIII. yy. -XVI.yy arası) İmparatorlar Traianus ve Maximianus'a ait bir çok saray binasından bahsederler. Günümüze ulaşan arkeolojik buluntular -via Torino (Torino sokağı) civarında- oldukça az olup herhangi bir anlam taşımazlar⁷⁹ . Bulunanlar arasında Mentana meydanındaki büyük temel duvarları olasılıkla bir hamama aittir.

Brisa caddesinde 1950'lerde bulunan yapı kalıntıları ise bazı araştırmacılar tarafından⁸⁰ Saray'ın resmi kabul bölümüne ait olarak düşünülmüştür. Düz bir eksen üzerinde bir narteks, bunu takiben sütunlu yuvarlak bir salon ve iki yanında odalar açılan bir mekân bulunur. İmparatorluk konutu özel bir yapı değil, bir çok işleve sahip olan Saray'ın sadece bir parçasıydı. Karışık bir yapıya sahip olan Saray, İmparatorluk daireleri, "*viridarium*" yani bahçe ve hamam gibi farklı işlevlerdeki yapılardan oluşmaktaydı. Diğer şehirlerde olduğu gibi Milano'da da Saray -Hipodrom, sur kapıları ve Forum arasındaki- kentin bir kenar mahallesini oluşturmaktadır.

⁷⁹ De Capitani D'Arzago 1938, 149-68; Calderini 1953, 463-696.; Cagianò Azevedo 1959, 5-6 ; idem, 1978, s. 33-44; Rebecchi 1983, 105-112; Mirabella Roberti 1984; Frova 1990, 201.

⁸⁰ Arslan 1982, 179-206.

III. 8. 8. Ravenna

İmparator Honorius'un Saray ve Devlet idare merkezini Milano'dan Ravenna'ya getirmesi ile (402) basit bir eyalet kasabasından ⁸¹ Batı Roma'nın son başkenti olma onuruna yükselen Ravenna, IV.-V. ve VI. yy.'da büyük imar faaliyetleriyle gelişmiştir.

Geç Antik dönem kentinin biçimi -her ne kadar modern yerleşmeden dolayı zor anlaşılabilir- Ortaçağda yapılmış olan surların (aslen III. Valentinianus tarafından yapılmış olan surların yerini aldığından) çevrelediği geniş bir alanı kapsar.

Honorius'un Ravenna'yı seçmesi Alaricus'un Barbar ordularına karşı daha savunabilir bir yer olmasından kaynaklanır. Kentin etrafının bataklık olması, fethedilmesini zorlaştırarak oldukça elverişli bir coğrafi konum yaratmaktaydı. Aynı zamanda nehir ve lagün, Po ve diğer su yolları ve doğuya açılan deniz arasındaki gerekli bağlantıyı kurmaktaydı. Bütün bu unsurlar, Ravenna'yı Geç Antik dönemde önemli konuma getirmişlerdir ⁸². Kentin içinden geçen su yolları ve kanallar çeşitli limanlarla hareketlendirilmişti. Şehrin kuzey-doğusundaki büyük liman kalıntısı ve S. Giovanni Evangelista kilisesi büyük bir Saray binasının varlığına işaret ederler. Denizcilerin koruyucusu olan bu Azize adanan kilise, İmparatoriçe Galla Placidia (389?-450) tarafından çocukları ile bir deniz kazasından kurtuluşunun anısına yaptırılmıştır. Kilisenin güneyinde denize ve surlara doğru bir alanı kaplayan, Saray kompleksi yer almaktaydı ⁸³. Bu kompleksin batı tarafında hipodrom bulunuyordu.

Güneyden şehre doğru Wandalaria kapısından içeri girince rastlanan ilk Saray binası Valentinianus'a ait olan "*ad Laureta*" denilen yapıydı. Bundan

⁸¹ Ravenna'daki ilk yerleşim Galli kavimlerin Po nehri vadisini istila etmeleri ile başlar. Cumhuriyet döneminde Roma idaresine geçen şehrin konumunu ve önemini anlayan Augustus - bir kanal açarak - sahilde Classe limanını inşaa ettirir. Çok sayıda geminin burada barınabilmesi üzerine Ravenna'nın nüfusu ve yerleşim birimleri çoğalır. Kentin ilk surları İmparator Claudius tarafından İ.S. 43 yılında yaptırılır. Aynı hükümdar Altın Kapı adı verilen çift kemerli ve kuleli kapıyı inşa ettirir (1582'de yıkılmıştır). Yakınlarda, amfiteatro, Apollo tapınağı ve bir su yolu bulunmaktaydı. İmparator Honorius (395-423) - savunma açısından - V. yy. başlarında Milano'dan Ravenna'ya gelerek kenti Batı Roma İmparatorluğunun başkenti ilan eder. Honorius ve özellikle kızkardeşi Galla Placidia ile Ravenna'nın altın çağı başlar: 430'a doğru büyük S. Giovanni Evangelista bazilikası, kendine ait anıt mezarı ile birlikte Galla Placidia tarafından yaptırılır. Batı Roma İmparatorluğunun 476'da yıkılışı ile kent Gotların kralı Theoderik'in başkenti olur (493-540) ve daha da gelişir. S. Zenone, S. Salvatore, Saray, S. Spirito, Vaftizhane ve Mozole gibi yapılar ile Ravenna'yı süsler. Theoderik'in ölümü ile zayıf düşen şehir Bizanslıların eline geçer. Ravenna son altın çağını, İustinianus'un (525-565) kenti Bizans topraklarına kattığı dönemde yaşar. S. Vitale ve S. Apollinare in Classe gibi yapılar mimari ve süsleme açısından Bizans başkentinin ekolü çerçevesinde gerçekleştirirler. Longobardların eline 751'de geçen Ravenna kısa bir süre sonra önce Kilise hakimiyetine sonra da feodal sisteme geçer.

⁸² Bu doğal konumun özelliklerini V. ve VI. yy.'daki kaynaklar sıkça belirtirler. Örneğin Prokopios kentin "her tarafının surlarla çevrildiğini" belirterek düşman tarafından zor alınabileceğini söyler (Bell. Goth., 5,1,11-17).

⁸³ Kilisenin konumu ve işlevi daha sonra Konstantinopolis'te Hebdomon Sarayı'na bitişik Hagios Ioannes kilisesinde tekrar edilir.

sonraki yapı *Theodoricianum* Sarayı olup bugün ortada olan kalıntılarla kanıtlanmaktadır ⁸⁴. Yine bu bölgede Saraya girişi sağlayan anıtsal kapı bulunmaktaydı (*Ad Calchi*). Valentinianus Sarayı'nın *Lauretum* = Daphne tanımlaması ile birlikte bu kapı adı da Yeni Roma'da Konstantinos'un kurduğu *Mega Palation* ile benzerlik sağlayıp, Doğu başkentini Batı başkenti (Ravenna) ile aynı seviyede göstermek amacındaydı. Buna bir diğer örnek Claudius (İ.S. 43) adına yaptırılan zafer takının, şehir surlarına dahil olarak *Porta Aurea* (Altın kapı) adı alarak, Konstantinopolis'in Altın Kapısına benzetilmesidir. Bu anıtsal kapıdan bir ana cadde Forum ve Milion taşına götürmekteydi. *Regio Herculana* adlı bu bölge İmparatorluk Sarayı'na sütunlu bir cadde ile bağlanmaktaydı ⁸⁵. Bu caddenin sonunda bulunan bazı kalıntıların Geç Antik döneme ait olan bir Saray binasına ait olduğu düşünülmüştür ⁸⁶.

Günümüze ulaşan kalıntılardan en önemlisi S.Apollinare Nuovo kilisesi yakınındaki Theoderik Sarayı denilen cephe kalıntısıdır ⁸⁷. Cephe iki katlı olup üç ayrı bölüme ayrılmıştır: ortada geniş bir kapı üzerinde kemerli bir niş ve - iki yanında simetrik olarak - alt katta kemerli ve sütunlu bir giriş ve üstünde kör kemerler yer alır. Bazı araştırmacılar bu yapının Saray muhafızlarının bulunduğu ana giriş -Ad Calchi- denilen yer (VII. yy.) veya Sicreston (VIII. yy.) veya S. Salvatore denilen kilise olduğunu iddia etmektedirler. Devşirme malzeme kullanımı, yapıyı XI. yy.'ın başlarına tarihlendirmektedir. Bizanslıların kenti almasıyla önce general Belisarios daha sonra CharleMagne (784) tarafından yağma edilen gerçek Saray hakkındaki bilgiler ise 1908'de başlayan kazılarla ortaya çıkmıştır. Araştırmacılara göre galerili duvarlarla çevrili bir alan içinde Theoderik'in atlı bir heykeli (temelleri bulundu) ve bir havuz avluyu süslemekteydi. Bu avluyu üç apsilli bir *triclinium*, taht salonu ve mermer ve mozayiklerle süslü çeşitli koridorlar ve salonlar çevrelemekteydi.

III. 8. 9. Apollonia (Cyrenaica) ⁸⁸

Antik Kyrene kentinin limanı olarak kurulan Apollonia özellikle Hellenistik dönemde gelişti. Bu dönemde adı, koruyucu tanrısı Apollon'dan dolayı Apollonia olarak değişti. Şehrin önemi özellikle Geç İmparatorluk döneminde, iç bölgelerin yerli kabileler tarafından yağmalanması tehlikesiyle fazlalaştı. İmparator Diocletianus yukarı Libya'nın valisinin karargahını buraya taşıdı.

Buradaki valinin konutu olan saray yapısı küçük boyutta olup, yine kenti çevreleyen surlara yakın bir konumdaydı. Antik kentin an iyi durumda olan

⁸⁴ Agnelli, *Liber Pontificalis Ecclesiae Ravennatis* 1878, 365.

⁸⁵ Konstantinopolis'in *Regia ton Palation* caddesini hatırlatan bu cadde hak. Farioli Campanati 1989, 27-40.

⁸⁶ Mazzotti 1970, 285-92.

⁸⁷ Bilindiği gibi Theoderik'in sarayı kentin daha kuzey bölgesinde Arius mezhebinin maβeti olan S. Spirito kilisesi yakınlarındaydı; Rebecchi 1993, 121-30.

⁸⁸ Bugünkü Marsa Susa kenti Cyrenaica (Libya'nın doğu bölümü) Antik kentinden biriydi.

yapı kalıntısı V.-VI. yy.'a ait olan Hristiyan bazilikasıdır. Diğer yapılar hakkında fazla bilgiye sahip değiliz ⁸⁹.

III. 8. 10. Doura Europos ⁹⁰

Bir Makedonya kolonisi olan kent, olasılıkla adı bilinmeyen bir satrap (Nikator?) tarafından Seleukoslar döneminde Antik Dura kenti üzerine kuruldu. Surlarla çevrili Doura Europos'un doğu tarafında iç kale yer almaktaydı. Uzunlamasına gelişen iç kalenin içinde Parapotamia eyaleti valisinin konutu yer almaktaydı.

Kentin altın çağı Part yönetiminde, kuzey sınırlarda önemli bir kale olduğu dönemdir. Bu dönemde kent, Palmira şehri ve Aşağı Mezopotamya arasındaki kervan yolu üzerinde zenginleşir ve yenilenir. Bu konumda Part tipi zengin bir saray binası iç kale içinde inşa edilir.

İkiyüzyıl süren Part idaresinden sonra kent Roma devletine bağlanır: Traianus adına dikilen bir zafer takı ilk Roma eseri sayılır. Traianus'tan sonra kent, Fırat sınırında bir Roma *praesidiumu* (garnizon) olur. S. Severus ve Caracalla dönemlerinde Partlara karşı yapılan seferler için bir garnizon görevini yürütür. Bu dönemde kentin kuzey bölgesine daha başka binalar eklenmiştir: bunların arasında Dux Ripae'nin konutu olan büyük bir ev görülür. Bu saray-konut nehre bakan bir konumda olup, nehre doğru bölümü özel yaşamın olduğu dairelerden oluşuyordu ⁹¹.

III. 8. 11. Palmira ⁹²

Suriye çölünde bir vaha şehri olan Palmira, Fırat nehri ile deniz arasında ortada yer alır. Arapça ve ıbranicede Tedmür-Tadmor (Palmiye kenti) olarak bilinen kentin Roma döneminde adı Palmira olmuştur. Tadmor hakkındaki en eski bilgi İ.Ö. II.bin yıllara ait Kültepe'de bulunan bir tablette bulunur. İ.S. I yy.'dan sonra, ticari bir konuma sahip olmakla, genişlemiş ve zenginleşmiştir. Roma İmparatorluğunun ilk yüzyıllarında (183) Roma kolonisi sayılmıştır. Kral Odenathus'un başkaldırması ve kraliçe Zenobia'nın yenilgisinden hemen sonra kent (272) yağmalandı ve yıkıldı (273). Kısmen Diocletianus tarafından kalkındırılan kent, Bizans döneminde (özellikle Arkadios ile) yenilendi. İmparator İustinianos surları yeniden yaptırdı. Araplar tarafından 634'de yıkılan kent artık eski konumuna gelemedi.

Palmira'da Saray bölgesinde yapılan kazılardan fazla arkeolojik veri günümüze ulaşmamıştır. Belki de Diocletianus'un kurduğu *castrum* daha sonra Saray'a dönüştü. Kenti belirleyen iki ana caddenin kesiştiği yerde bir

⁸⁹ Apollonia 1958, 482-3; Goodchild 1960, 246-258; Romanelli 1970; Stucchi 1975.

⁹⁰ Bugünkü Salahiye-Suriye.

⁹¹ Doura Europos 1960, 188-96

⁹² Harabeler bugün - Suriye'de - Şam ile Fırat arasında bir vahada yer alırlar.

tetrapylon vardı; bunlardan birinin bitiminde ise ön cephesi ana yola bakan Saray (?) binası yer alıyordu ⁹³.

III. 8. 12. Romuliana (Gamzigrad)

Doğu Sırbistan'da Gamzigrad kalıntılarının Romuliana kenti kalıntıları olduğu yakın zamanlarda yapılan araştırmalar sonucunda anlaşılmıştır. Annesi Romula adına İmparator Galerius tarafından yaptırılmış olan bu yer büyük bir olasılıkla Galerius'un tahttan ayrıldıktan sonra yaşaması için düşünülmüştü.

Bu İmparatorluk konutu III. yy.'ın sonunda yaptırılmış olup, 60.000 metrekare gibi çok geniş bir alanı kaplar. Bu alan, poligonal kuleleri olan surlarla çevrilidir. Kuzey bölümünde Saray binaları vardır: burada, biri kabul diğeri yemek salonu (*triclinium*) olan apsisli iki büyük salon ve hamam, peristilli avluların etrafında yer alırlar. Yapı çok zengin bir süslemeye sahiptir : duvarlarda renkli mermer ve freskler, yerlerde de geometrik motifli mozayik döşeme görülür. Bu yapı topluluğunun hemen kuzey doğusunda tanrıça Kybele'ye adanmış küçük bir tapınak yer alır. Korint üslubunda *tetrastylus-prostylos* (16.5x 10.5) olan tapınaktan günümüze *podyum, crypt, cella* ve altar kısmen gelebilmiştir.

Tapınağın daha doğusunda ikinci bir Saray kompleksi yer alır. Tam olarak kazılmamış olan bu diğerk yapıda üç ana mekân görülür: apsisli geniş bir salon, önünde bir peristilium ve bunun kuzeyinde ve güneyinde odalar yer alır. Daha güneye doğru büyük bir tapınak ve üç büyük yapı daha vardır (depo ve askeri amaçlı olması muhtemel).

Romuliana, Galerius'un, Caesar olduğu dönemde başlatılmıştır (293'den itibaren): bu dönemde, surların ilk hali ve Kybele tapınağı yaptırılmıştır. Galerius, 305'de Augustus olduktan sonra, tahttan ayrılacağı zaman yaşamayı düşündüğü saray binalarını yaptırmıştır.

Hunların istilası ile el değiştiren Gamzigrad'da VII. yy.'a kadar yaşam devam etmiştir. Bizanslılarca XI. yy. 'da kısa bir süre kullanılan kent, daha sonra terkedilmiştir. Tam anlamıyla kazılıp ve etüd edildikten sonra, bize Tetrarşi dönemi Saray mimarisi hakkında önemli bilgiler verecektir ⁹⁴.

III. 9. Split (Diocletianus Sarayı)

Nicomedia - İzmit'ten ve tahttan 305'de ayrılan Diocletianus 'emeklilik' günlerini doğmuş olduğu Dalmaçya kıyılarında geçirmek isteyerek kendine Split kentini seçer.

Antik dönemde Dalmaçya eyaleti, sadece bugünkü Adriatik kıyılarını değil Belgrad'a kadar geniş bir kara bölgesini de içine almaktaydı. Bölgeye ilk yerleşimler İ.Ö. II. yy.'da Grek kolonilerinin gelmesiyle başlar. Romalılar

⁹³ Palmira 1963, 900-8; Browning 1979; Will 1983, 69-81.

⁹⁴ Gamzigrad hak. Srejavic 1975, 97-9. Duval 1987 a, 463-90.

İ.Ö. II. yy.'da bu kıyılara ılıman iklimi ve liman olanaklarından dolayı gelmeye başlarlar. Böylece iç bölgelerdeki yerel kavimler de Roma kültürü ile tanışır ve İ.S. I. yy.'da J. Caesa tarafından koloni olarak kurulan Salona (*colonia Martia Julia Salonae*)⁹⁵, kısa sürede eyaletin en önemli kenti konumuna gelir.

Diocletianus tarafından 300 senesine doğru yaptırılan Saray, III. yy.'ın krizinden yeni çıkan bir İmparatorluğun gücünü simgeler⁹⁶. Geç Antik dönem İmparatorluk konutları arasında günümüze en iyi şekilde gelebilmiş olanıdır. Bu yapı İmparatorluk konutundan başka ibadet yapıları, anıt mezar, muhafız ve askeri birliklerinin kışlaları ve diğer hizmet birimlerine sahipti.

Diocletianus Sarayı hakkında en eski bilgi *Tabula Peutingeriana* denilen haritada görülür⁹⁷. Notitia Dignitatum (IV.-V. yy.) kayıtlarında *Aspalatum* (Spalatum Aspalathos'un Latincesidir) denilen yerde bir İmparatorluk çiftliği görülmektedir⁹⁸.

Split'in Latince versiyonu Spalathron-Spalatum olarak VII. yy.'da bir din adamının yazdığı *Ravennatis Cosmographia*'da görülür⁹⁹. VII. Konstantinos Porphyrogennetos X. yy.'da kentten Aspalathos olarak bahseder¹⁰⁰.

Diocletianus'un tahttan ayrılışından ölümüne kadar (305-16) yaşadığı Saray'ın IV.-V. yy'lar arasındaki tarihi hakkında fazla bilgimiz yok: II. Konstantios döneminde mezardaki erguvani elbiselerin çalınması girişimi bize mezarın IV. ve V. yy.'da dokunulmamış olduğunu göstermektedir¹⁰¹. Sarayın 360 ve 370'lerde sürgüne gönderilen kişiler tarafından kullanıldığını öğrenmekteyiz. Ayrıca çok sayıda kişinin Saray içinde yaşadığı kuzey duvarlarının hemen dışındaki VI. yy. ait bir mezardan anlaşılmaktadır¹⁰². Yine bu dönemlerde Saray'ın küçük bir bölümü elbise fabrikası olarak çalışmaktaydı.

Bu farklı kullanımlara rağmen Saray'ın asil kişiler için her zaman kullanımda olduğu görülmektedir: I. Theodosios'un kızı Galla Placidia Augusta, olasılıkla bu binada oğlu Valentinianus ile Ravenna tahtını almadan önce (425'de) kalmıştır.

⁹⁵ Wilkes 1969, 220 vd.

⁹⁶ Wilkes 1986.

⁹⁷ Muhtemelen IV.-V. yy.'lar arasında yapılmış olan haritanın elimizdeki versiyonu Ortaçağa tarihlenmektedir. Yakın zamanlarda bir facsimile olarak (Cod. Vind. 324, E. Weber bas., Graz 1976) basılan eser hak. Bosio, 1983. Bölgedeki Saray'dan önceki yerleşimler hakkında hiç bir arkeolojik veri günümüze ulaşmamıştır.

⁹⁸ Not. Dign. Occ. xi 48 i procurator gynaeceii Iovensis, Dalmatiae-Aspalato: Mann 1976, 1-9.

⁹⁹ Ravennatis Cosmographia Pinder-Party bask. 1860, 209/8, 380/9.

¹⁰⁰ Constantine Porphyrogenitus De Administrando Imperii Jenkins çev. 1962, 29,8,23; 30,14,15.

¹⁰¹ Ammianus Marcellinus (Xvi 8,4.) ;V. yy.'da mezarın orijinal halini koruduğu görülür: Sidonios Apollinares'in (V. yy.) bir şiiri (Carm. xxiii 495) bunu ima etmektedir; bak. Wilkes 1986, 83, 121 not 190.

¹⁰² Wilkes 1986, 83, 121 notlar 191 ve 192.

Dalmatia kontu Marcellinus V. yy.'ın ortalarında bölgenin özerkliği için mücadele etmiş ve bu süre zarfında olasılıkla Saray'da kalmıştır. Marcellinus'un yeğeni İulius Nepos 474'de, Ravenna İmparatoru Glycerius'u tahttan indirerek yerine geçer. Bir sene sonra Ravenna'dan kaçarak Salona'ya döner. Burada güvende olan İulius beş sene kendini Batı hakimi ilan ederek Augustus adıyla sikkeler basar. 'Salona'ya uzak olmayan' villasında 480 yılında öldürülür¹⁰³. Ostrogot hakimiyeti boyunca olasılıkla Saray, *Dalmatia* eyaletini idare eden kontun konutu olmalıydı. 537'de Gotlar *Dalmatia* 'dan atıldılar fakat yüzyılın sonuna doğru Avarlar ve Slavlar kıyılara doğru indiler: Salona VII. yy.'ın başlarında düştü¹⁰⁴. Ortaçağ kaynaklarına göre Salona halkı adalara doğru göç etti¹⁰⁵. Bir kısmı da kent kurtulana kadar Saray'ın güçlü duvarları arasında kalmayı tercih etti. Yapılan anlaşmalarla her iki toplum birarada yaşamaya başladı. 'Jupiter tapınağı' 650 yılında (aslında Diocletianus mezarı) paganlardan alınarak 'Tanrı'ya ve Bakire Meryem'e adandı.

Diocletianus Sarayı'nın surları içinde kurulan ve böylece oluşan kentin ilk anlatımı VII. Konstantinos Porphyrogennetos tarafından yapılmıştır: "Küçük Saray anlamına gelen *Spalato* kenti İmparator Diocletianus tarafından kurulmuştur; İmparator kendine burada - çoğu harap olmuş - bir avlu ve bir Saray yaptırmıştır. Ama bugün çok az kalıntı vardır, mesela kentin Piskoposluk konutu ve bir zamanlar İmparator Diocletianus'un dinlenme evi olan Aziz Domnius kilisesi. Bunun altında azizin işkence gördüğü hapisane olan tonozlu kemerler vardır"¹⁰⁶. Olasılıkla 948-9 yıllarına dayanan bu yazı kentin X. yy.'da artık yerleşmiş olduğunu göstermektedir.

Saray¹⁰⁷ kompleksi kare planlı, kuleli surlarla çevrili (176x215 m.) çok geniş bir alanı kaplamaktaydı (yaklaşık 40.000 metrekaare). Her kenarın ortasında birer kapı vardır. Denize bakan güney kapısı hariç diğer üç kapı yanları kuleli büyük kapılardır (kuzeyde *porta aurea*, doğuda *porta aenea* ve batıda *porta ferrea*). Bu kapılar, içlerinde heykeller yer alan nişlerle süslü abidevi yapıları ve kesişen iki büyük yol ile birbirlerine bağlanıyorlardı. Kuzey ve batı surları dahilinde iki katlı yapılar bulunmaktadır; bunlar büyük bir olasılıkla depo ve askeri amaçla kullanılmaktaydılar. Saray surlarının çevrelediği alan içinde iki ana cadde (kuzeyden *via praetoria*, doğu-batı yönünde *via principalis*) tam ortada kesişmekteydiler. Surların çevrelediği bu alanın kuzey kısmında, içinde tapınak (*aedes principiorum*) bulunan askeri yapılar vardı (*principia*). Kuzey bölgesindeki bu iki ana caddenin yanında sütunların taşıdığı kemerli revaklar vardı. Kuzey bölgesindeki

¹⁰³ Wikes 1986, 84, 121 not 195.

¹⁰⁴ Salona hakkındaki en son resmi evrak Papa Gregorius'un *proconsules* Marcellinus'a 599 yılında yazdığı mektuptur: Wilkes 1986, 122 not 198.

¹⁰⁵ Ortaçağda Salona Kilisesi tarihi için en iyi kaynak Arkhidiakonos Thomas'ın aktardığı bilgilerdir. 1200 -68 yılları arasında yaşamış olan Thomas, kentin Barbarların eline düşüşünden itibaren kendi dönemine kadar olan tarihini yazar.:Wilkes 1986, 85.

¹⁰⁶ Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperii*, Jenkins çev.1962, c.29,237-57.

¹⁰⁷ Genel olarak Saray hak. Crema 1960, 41-51; Duval 1965, 67-95; Spalato 1966, 42-29; Marasovic 1979, 197-213; idem 1969, 33-40.;Wilkes 1986, 25-64.

yapılar hakkında fazla bilgimiz yok: ama, askeri amaçlı binalar olmaları olasıdır.

Yolların kesiştiği orta noktanın güney bölgesinde Diocletianus'un özel konutu ve resmi kabul salonlarından oluşan Saray yer almaktaydı. Orta noktadaki küçük meydandan güneye doğru sütunlu bir yol açılır: bu yolun yarattığı avlu bugün peristilium olarak tanınmaktadır. Peristiliumu çevreleyen sütunların (h. 5.25 m.) bir kısmı Mısır granitinden geri kalanları ise Karystos (Eğriboz) mermerinden yapılmışlardır. Peristilium bugün tek bir mimari ünite olarak görülmektedir: aslında, Saray'ın güney bölgesinde bulunan üç ana yapının abidevi girişlerini oluşturmaktadır. Bunlardan ilki güneydeki özel İmparatorluk dairelerine açılan abidevi giriş, ikincisi doğudaki anıt mezar avlusuna (temenos) giriş ve sonuncusu da batıdaki tapınak avlusuna giriştir. Peristiliumun doğu ve batı kenar sütunlarının arası kafes motifleri ile işlenmiş taş levhâlarla (transennae) kapatılmıştı.

Peristiliumun doğu tarafında anıt mezar yer alır; her kenarı 7.60 m. uzun olan sekizgen bir yapıdır. Bir podyum üzerinde yükselen mezar, Saraydan günümüze en iyi şekilde gelebilmiş olan kısımdır. Bunun nedeni binanın Ortaçağ'da Split Katedrali'ne dönüştürülmesidir. Anıt mezarın (çap 13.35 m.; h. 21.5 m.) yan duvarlarında yarı yuvarlak ve düz nişler bulunur. Bunların arasında Assuan granitinden sütunlar korent üslubundaki başlıkları ve bunlar da işlenmiş arşitravı taşır. Aynı şekilde bir dizi küçük sütunlar ve yine arşitrav, hemen kubbenin altında yer alırlar. Kubbenin örgüsü tuğladan olup çok iyi korunmuştur. Bu mezar binası çoğu zaman -aynı dönemde yapılmış olan- Selanik'teki yuvarlak yapı (Galerius anıt mezarı?) ve yine böyle bir avlu içinde, podyum üzerinde yükselen ve nişlerle süslü Roma'daki Maxentius villasındaki anıt mezar ile karşılaştırılabilir.

Peristiliumun batı tarafında avlu içinde küçük bir tapınak ve - olasılıkla dini işlevli - iki küçük yuvarlak yapı yer alır. Bir podyum üzerinde yükselen (21x9.30x 2.5 m.) tapınağın altı pronaos sütunundan günümüze hiç biri gelememiştir. Tapınağın (tetrastilos -prostilos) dış duvarları düz kesme taştan olup cella (11.40 m.uzunluk) köşelerinde payeler ve başlıklar görülür. Bunların üst kısmını zengince işlenmiş bir korniş süsler.

Peristiliumun güney tarafı Saray'ın özel dairelerine giriştir: korent başlıkların süslediği dört granit sütun ortada kemerle açılan büyük bir arşitravı taşır. Olasılıkla, bunun üzerinde dört atlı bir araba içinde süvari heykeli vardı. Bu anıtsal girişin hemen arkasında kubbeli yuvarlak bir yapı yer alır. *Vestibulum* denilen bu mekân kare bir plan içinde dört nişli ve dört kapılı yuvarlak bir mekândır (çap 12 m.,h.17 m.).

Vestibulumdan sonra dikdörtgen bir yapı gelir; bu mekân iki yanda özel dairelere ve güney cepheadeki büyük locaya açılmaktaydı. İmparatora ait özel dairelerden ¹⁰⁸ (iki, bazen üç katlı) günümüze çoğunlukla batı tarafındaki temeller ulaşmıştır. Doğu tarafında odaların çevrelediği nişli büyük bir

¹⁰⁸ Marasovic 1969, 33-40.

salon görülür. *Triclinium* olarak düşünülen bu büyük mekânın olduğu yerde işlenmiş güzel kıymetli mermer parçalar bulunmuştur.

Batı tarafında küçük odaları dikdörtgen büyük bir salon takip eder. Kuzeyinde bir apsisle sona eren salon, tonozları taşıyan altı paye ile üç nef bölünmüştür. İmparatorluk dairelerinin içindeki başlıca kabul salonu olduğu düşünülen salon 32 m. uzunluğunda ve 14 m. genişliğindedir. Son zamanlarda yapılan kazılarda doğu odaların kuzeyinde yer alan bölgede özel hamam da bulunmuştur. Bu salonun daha batı tarafında apsisli bir koridor bir dizi odalara açılır. Doğudaki *triclinium* ile birlikte bu odalar Diocletianus'un özel daireleriydi.

Split'teki Diocletianus Sarayı güçlü surlarla çevrili bir kale, içindeki yolları ve tapınakları ile bir şehir, zengin süslemeli İmparatorluk daireleri ile bir villa gibidir.

Diocletianus'un tahttan çekildikten sonra yaşadığı Saray'ın kaynaklarda bir *palatium* işlevi gördüğüne rastlamıyoruz. Oysa bu büyük kompleks tüm törenlerin yapıldığı ve tahta oturan bir hükümdar için yapılmış gibidir. Bu yüzyılın başında Sarayı ilk inceleyen bilim adamları ¹⁰⁹ yapıyı Geç Roma dönemi ve Bizans saraylarının bir öncüsü olarak görmüşlerdir. Buna neden sütunlu yollar, peristilium, abidevi kapı, vestibulum ve nefli salondur. Split'te büyük saraylarda olan yuvarlak salonlar, bazilikalar, vestibulum, taht salonu ve arz odaları görülür: doğal olarak bunlar dönemin kraliyet tören anlayışına uygun fakat -kanımızca- 'emekli' olan bir imparator için değildir.

Daha önce gördüğümüz Diocletianus'un Antakya'da yaptırttığı Saray'ın nehre bakan sütunlu bir cephesi vardı. Yine sütunlu bir caddenin sonunda Saray'ın abidevi giriş cephesi Split'i çağırıyordu. Split'te tympanonlu bu anıtsal girişin benzeri Madrid'de bulunan I. Theodosios adına yapılmış *missorium*'da ¹¹⁰ görülen mimari öğeyi hatırlatır. Bu tabakta İmparator Theodosios anıtsal bir mimari dekor önünde oturmaktadır: korent başlıklı dört yivli sütun merdivenli bir podyum üzerinde yükselirler. Sütunlar, üçgen biçiminde geniş bir arşitrav taşırlar: arşitrav, İmparatorun başı üzerinde kemerle açılır. Tympanonun üstü *peltae* motifli bir *sima* ile süslüdür. Araştırmacılar bunun saray içinde bulunan bir tören salonu olduğunu vurgulamaktadırlar. Buna kanıt olarak gösterilen Split'teki peristiliumun aslında İmparatorluk törenlerine ayrılmış bir mekân olduğu düşünülmektedir. Fakat, Duval yaptığı bir çalışmada ¹¹¹ bu teorilerin asılsız olduğunu, Split Sarayı verilerinin yetersiz olup ve farklı zamanlarda farklı amaçlarla yapılmış yapı tipolojilerinin biraraya getirmenin sakıncalı olduğunu belirtir.

Geç Antik ve Tetrarşi dönemi sarayları arasında Split Sarayı benzersiz sayılabilir. Bu 'dinlenme' Sarayı diğerleri gibi kent içinde değil dışında

¹⁰⁹ Niemann 1910; Hebrard- Zeiller 1912.

¹¹⁰ Missorium 388'deki *decennalia* için yapılmıştır: MacCormack 1981, 214 lev. 55; Kitzinger 1989, 38-41.

¹¹¹ Duval, 1965, 67-95.

kurulmuştur. Antakya gibi şehirlere baktığımızda daha küçük bir alanı kaplar. Askeri, kentsel ve özel konut özelliklerini biraraya toplayan bir kale görünümündedir. Duval'in 'şato' sıfatı Split Sarayına çok uygundur ! ¹¹².

Sarayın bazı mimari özelliklerini dikkatlice gözden geçirirsek aslında bunların geleneksel bir İmparatorluk sarayı ile bağdaşmadığını görmekteyiz. Sarayı çevreleyen duvarlar bir kenti koruyan surlara benzemez. Denize bakan revaklı-localı güney cephesi, bir 'hükümdarlık sembolü' değil, denize açılan geleneksel bir cephedir. Hellen şehirciliği geleneklerine göre kesişen caddeler Roma'nın Doğu eyaletlerinde görülür. Selanik'teki gibi anıt mezar sütunlu cadde ile Saray'a bağlanır. Split'te olduğu gibi peristiliumun İmparatorluk dairelerine geçiş sağlaması Libanius'un Antakya anlatımında rastlanır. Dyggve'nin görüşüne göre ¹¹³ peristiliumun sonundaki anıtsal kapı ve arkasındaki taht salonu(?), hükümdarın halka görüldüğü mekânlardı. Araştırmacıya göre Ravenna'da (VI. yy.) ve Split'te (IV. yy.) böyle gelişmekteydi. Aynı düzenin Konstantinopolis Büyük Sarayı'nda olduğu *Liber de Cerimoniis*' ten anlaşılmaktadır. Fakat Ravenna ve İstanbul'da bunu kanıtlayabilecek hiç bir arkeolojik veri günümüze ulaşmamıştır. Split'te peristilium ve onun arkasındaki odaların törensel değil sadece bağlantı işlevleri olması gerekir.

III.10. İslam dünyası

İslam dünyasında gelişen saray mimarisi çerçevesinde coğrafi konumu ve kronolojik açıdan ve Bizans dünyası ile bağlantısı nedeniyle Emeviler, Abbasiler ve Türklerin (özellikle Anadolu'da) saray anlayışı ve yapıları üzerinde duracağız.

İslamiyetin ilk yıllarında (ilk Halifeler dönemi) mimari faaliyetler görülmez. Şam valisi Muaviye'nin gücü ele geçirmesiyle (661-680) İslam topraklarında imar faaliyetleri başlar: İslam mimarlık tarihi uzmanı Creswell, 'mimarlık sanatı'nın İslam dünyasına Ziyad ibn Abihi ile girdiğini belirtir ¹¹⁴. Kûfe valisi olan Ziyad, bu kentte 670 yılında büyük bir cami ve buna bitişik Dar al-İmara yaptırır. Halen araştırılmakta olan yapı bir avlu etrafında tek bir eksen üzerinde gelişmiş mekanları, payeli salonu ile birlikte 3 ayrı dönemde yapılmıştır ¹¹⁵.

Emevi döneminde (661-750) gelişen sivil mimaride saray yapıları önemli bir yer tutar. Günümüze çok sayıda saray, hamam, kervansaray ve şehir kalıntıları ulaşmıştır. Emevi aristokrasisinin kentlerden uzak yerlerde saray yaptırarak şehir hayatından kaçtıkları fikri, geleneksel olarak kabul gördüyse de, son zamanlarda yapılan araştırmalar bu yapıların aslen sullanılabilir tarım arazilerinin içinde yer aldıklarını göstermektedir.

¹¹² Duval, 1965, 74: 'En definitive, si on doit choisir un term precis Split serait plutot un 'chateau'. Ce mot evoque en français (et non le Latin castellum) a la fois la residence d'apparat et ses necessaires dependances, une architecture monumentale, et souvent une enceinte fortifiee'.

¹¹³ Dyggve 1965.

¹¹⁴ Creswell 1932-40.

¹¹⁵ Hoag 1978, 10.

I. Velid döneminde (705-715) yapılan saray veya idari konutlarda görülen temel özellik bir avlu etrafında görülen odalar topluluğudur. Kudüs'te Harim ül-Şerif'ten Aksa camii yönüne doğru yapılan kazılarda bulunan çeşitli yapılardan birinin (Building II) saray yapısı olduğu düşünülmektedir. Burada sütunlu revakların çevrelediği açık bir avlunun kuzey ve güney taraflarında dikdörtgen odalar görülür. Doğu tarafında ise giriş kapısı yer alır. Temellerin kalın olması yapının iki katlı olduğunu düşündürmektedir. Binanın süsleme malzemesi ve iç planı Emevi saray mimarisinin özelliklerini sergiler: tek eksik olan dış kuleler, yapının kent surları içinde olmasıyla açıklanabilir ¹¹⁶.

Amman'ın güney-doğusunda bulunan Kasr-ı Harana'da da orta bir avlunun etrafına yerleştirilmiş tonozlu ve kubbeli mekanlar, kuleli ve masif duvarların içinde bulunur. İki katlı mekanları, avlusu ve kuleli koruyucu duvarları ile tipik bir Emevi sarayıdır ¹¹⁷. Yine I. Velid dönemine tarihlenen, Amman'ın yakınlarında Kuseyr Amra büyük olmayan bir yapılar grubudur. Burada, tonozlarla örtülü ve neflere bölünmüş bir arz odası ve buna bağlı bir hamam yapısı görülür. Ayrıca bitişikte kuleli bir kale ve su depolama sistemleri bulunur ¹¹⁸.

Şam'ın doğusundaki Cebel Seys'te saray, cami, hamam, 2 geniş ev ve bir buğday deposu bu kompleksi oluşturur. Saray binası (Kasr-ı Saray) kare planda, surların çevrelediği bir alanda etrafında odaların bulunduğu geniş bir avludan oluşur ¹¹⁹. Yine Encar'da bulunan saray yapısı geniş dikdörtgen planda bir sur duvarı içinde, sütunlu revakların çevrelediği bir avlu ve bunun dört yanında farklı mekânlar yer alır. Güney tarafta bulunan bazilikal plandaki salon muhtemelen bir arz odası işlevi görmekteydi ¹²⁰.

I. Velid'i takiben Halifelik karışık bir dönem geçirmiş ama tahta Hişam'ın (724-743) çıkmasıyla tekrar güçlenmiştir. Fethedilen topraklarla fazlalaşan gelirler devleti zenginleştirmiş ve imar faaliyetlerinin gelişmesini getirmiştir. Halife Hişam çok sayıda yapıların banisi olan güçlü bir hükümdar olmuştur. Yaptırdığı eserler arasında saraylar da yer alır: Kasr-ı Hayr el-Garbi, Kasr-ı Hayr el-Şarki ve Rusafa surlarının dışındaki Saray. Bunlar kale biçiminde saraylar olup (kuleli surlar), sütunlu revakların çevrelediği orta bir avlunun etrafında iki katlı odalardan oluşurlar ¹²¹.

Hişam veya yeğeni II. Velid (743-44) tarafından yaptırılmış olan Hırbetü'l Mefcer ve Mşatta sarayları erken İslam mimarisinde önemli bir yer tutarlar. Hırbetü'l Mefcer sarayı Jericho yakınlarında geniş bir tarım arazisi içinde yer alır. Kompleks, bir kasır (kare planda, kuleli surlarla çevrili ve ortasında revaklı ve sütunlu avlusu olan yapı), hamam, cami, çeşme-havuz ve

¹¹⁶ Creswell 1989, 95-6.

¹¹⁷ Creswell 1989, 96-105.

¹¹⁸ Creswell 1989, 105-117.

¹¹⁹ Creswell 1989, 122-124.

¹²⁰ Creswell 1989, 122-124.

¹²¹ Creswell 1989, 137-169.

bahçelerden oluşur. Bu yapılar doğu tarafında geniş bir avluya bakarlar: bu avlunun ortasında çeşmesi olan bir yapı vardır. Hamamın girişi oldukça anıtsal sayılır; tetrapylon biçimindeki bu girişten arz odasına geçilir. Burası dört yanı eksedrarlarla hareketlenmiş ve payelerin taşıdığı zengin plastik süslemeli bir mekândır. Bu süslemelerde Sasani geleneğinde motifler çoğunluktadır (ibis kuşları, sporcular, silahlı süvariler ve dansözler gibi). Arz odasının kuzeyinde *stucco* ve mozayiklerle süslü küçük bir mekân bulunur: burada kubbenin pendentiflerinde görülen kanatlı atlar Sasani kaynaklı desenlerdir. Tüm kompleksteki tek mozayik bu mekânın nişinde bulunur: bir ağacın yanında ceylanlar ve aslan tasviri görülür. Bu mekânın doğusunda hamam ve büyük bir tuvalet yer alır. Güneye bakan geniş avluda cami ve kasır bulunur ¹²².

Hırbetü'l Mefcer Roma, Bizans ve Sasani geleneklerinin çok güzel ve ahenkli bir birleşimini temsil eder.

Amman'ın güneyinde yer alan Mşatta Sarayı kenarları 148 m. olan geniş bir kare plan sergiler. Surlar kuleli olup giriş güney tarafında yer alır. Geniş bir girişten sonra bir avlu ve buna bakan taht salonu görülür. Bu mekâna giriş 3 nefli payeli bir salon biçimindedir. Bu salon 3 *konkhoslu* merkezi bir mekâna açılır. Bunun etrafında çok sayıda odalar bulunur ¹²³. Mşatta Sarayı'nda görülen ve Roma-Bizans geleneğinden gelen bu mimari form bize artık Halifelik kurumunda gelişen tören ve seremonilerin bir göstergesidir. Dış cephenin zengin plastik süslemesi üçgen bir bordür içinde gelişen akantus yaprakları ve kıvrımlı dallardan oluşur. Mşatta Sarayı'nda görülen bir özellik bu zengin süslemenin belirli bir bordür içinde devam etmesidir (Hırbetü'l Mefcer'de ve diğer yapılarda limitsiz, serbest bir süsleme hakimdir). Antik dönemlerden itibaren Akdeniz havzasında görülen bu süsleme anlayışı (belirli bir bordür içinde tamamlanmış süsleme), İslam sanatçıları tarafından terk edilecek ve ancak yüzyıllar sonra Osmanlı ve Moğul sanatında geri gelecektir.

Emeviler döneminde çok sayıda görülen kent dışı saraylar Abbasiler döneminde terk edilmeye başlanır. Bunların mimarilerinde görülen Batı-Doğu sentezi öğeler de artık İslam mimarri ve sanatından kaybolur.

Abbasi hanedanının Halifeliği ele geçirmesiyle (750-1075) İslam dünyasında yeni bir dönem başlar: öncelikle başkent Şam'dan Bağdad'a taşınır. Halife el-Mansur'un (754-775) yaptırdığı yuvarlak planlı Bağdad kentinden günümüze kalıntı ulaşmamıştır. Tahttan feragat eden İsa ibn Musa'nın çekildiği yer olması muhtemel Uğaydır kalesi, Abbasi döneminde bilinen tek kent dışı saraydır. Kûfe yakınlarında, çöl ortasında ve bir zamanlar sulanılabilen ekili alan içinde yer alan bu yapıda saray kale içinde surlanmış kuleli duvarlarla çevrilidir. Saray, ortada bir avlu ve bunun etrafında küçük avlular çevresinde gelişen odalardan ve taht salonundan oluşur ¹²⁴.

¹²² Creswell 1989, 178-200.

¹²³ Creswell 1989, 201-214.

¹²⁴ Creswell 1989, 248-258.

Harun er-Reşid'in oğullarından el-Mutasım (833-642) döneminde yapılan Cevsekü'l Hakani Sarayı Samarra kenti yakınlarında yaklaşık 110 dönüm bir araziye yayılmıştır. Yüksek duvarlarla çevrili yapının tek bir girişi vardı ve buradan girilen resmi bölümü açık mekânlara bölünmüş bir kapılar dizisinin eyvan ve avlulara açılan, kubbeli ve dört tarafında payeli salonlar olan bir birimden oluşuyordu. Bunların etrafında hamamlar, cami ve konut işlevi gören mekânlar vardı. Ayrıca bir yarış veya polo sahası bu geniş komplekste yer almaktaydı¹²⁵.

Cevsekü'l Hakani Sarayı Dicle nehrine bakan cephesi, bahçeleri, köşkleri, polo sahası ile bize Konstantinopolis'teki Bizans Büyük Sarayı'nı hatırlatır. Özellikle hükümdarı halktan soyutlayan ve tanrısallaştıran bu mimari, temelinde Sasani kültürü olan, Bizans Sarayı'na ve onun mimari- ideolojik yapısına yakındır.

Göçebe geleneklerden gelmelerine rağmen Türklerde, Göktürk devletinin son dönemlerine ait olan Ak Tepe kentindeki havuzlu saray kalıntıları ve ilk Müslüman Türkler olan Karahanlılara ait köşkler bize Talas, Fergana ve Maverâünnehir'de zengin ve gelişmiş bir yaşam tarzını göstermektedir. Orta Asya'daki Türk yerleşim bölgelerinde yapılan kazılarda merkezi planda evler ve köşkler ortaya çıkmıştır. Horasan'da Ebu Müslim köşkü Bağdad Abbasi Sarayı'na örnek almıştır. Bu bölgede gelenekselleşmiş eyvan ve kubbe kullanımı saray yapılarında da görülür: taht ve arz odaları genelde eyvanlar içine yerleştirilmiş ve etrafında koridorlar bulunan mekânlardır. Tirmiz ve Leşker-i Bazar Saraylarında bu özellikler açıkça görülür¹²⁶.

X. yy. sonunda kurulan Gazneliler devletinin başkenti Gazne'deki Saray ve Leşker-i Bazar Sarayı Türklerin ilk anıtsal ölçülerde yaptıkları saray yapılarıdır. Bust yakınlarındaki Leşker-i Bazar Sarayı kaleler, çarşı, kervansaray, hamam, kışlalar vb. gibi yapılardan oluşan bir koplekstir. Saray'a haçvari planda anıtsal bir girişten girilir: bir eyvan bu girişi geniş bir avluya bağlar. Avlunun kuzey tarafında taht salonu ve çok sayıda odalar topluluğu vardır. Yapının her yanında çeşmeler ve su kanalları devamlı bir serinlik sağlamaktaydı. Gazne Sarayı Sultan III. Mesud (1099-1115) tarafından yaptırılmış ve çok kısa bir süre kullanılmıştır. Bu saray da Leşker-i Bazar Sarayı ile benzerlik gösterir: fakat mermer, *stucco* ve *terracotta* tezniyat yapının çok daha zengin bir süslemeye sahip olduğunu gösterir. Dört eyvanlı bir avlunun etrafında taht salonu, *beytler* (özel daireler), mescid ve giriş bulunur¹²⁷.

Türklerin Anadolu topraklarına girmesi ile kurulan ilk büyük Türk devleti olan Anadolu Selçuklu (1077-1308) devletinin başkenti Konya'daki Saray'dan maalesef günümüze fazla kalıntı ulaşmamıştır. İçkalenin kulelerinden birinin genişletilmesiyle yapılan seyir köşkünden günümüze

¹²⁵ Creswell 1989, 332-339.

¹²⁶ Altun 1990, 225-226.

¹²⁷ Aslanapa 1984, 41-47; Altun 1990, 226.

zengin çini süslemeleri gelebilmiştir. Muhtemelen içkalenin bulunduğu tepede başka yapılar bu sarayı oluşturmaktaydı.

Sultan I. Alaaddin Keykubad'ın (1220-1237) yaptırdığı Beyşehir gölü kıyısındaki Kubad-Abad Sarayı'nın, yapılan kazılar sonucu 16 köşk yapısından oluştuğu gözlenmiştir. Bunlardan Büyük Saray, güneyinde ve doğusunda odalar bulunan ve içinden taht salonu ve harem dairelerine geçilen geniş bir avlunun etrafında gelişir. Saray'ın çok zengin çini süslemeleri bir unicum oluşturmurlar. Yine aynı Sultan tarafından yaptırılan Kayseri yakınlarındaki Saray 3 küçük köşkten ibarettir. Bunlardan birinin dört kemerlerin taşıdığı çapraz tonozlu kare köşk kervansaraylardaki köşk mescidlerini anımsatır. Sultan I. Alaaddin Keykubad'ın yaptırdığı bir diğer köşk Alanya yakınlarında Alara kalesindeki hamamlı kasırdır. Bu yapı Anadolu Türk sanatında ilk defa figürlü fresklerin yapıldığı yer olarak önemli sayılır. Selçuklu saray ve köşkleri yanında, Anadolu'da hüküm sürmüş beylikler arasında Diyarbakır ve çevresinde hakim olmuş olan Artuklular'a ait ve XIII. yy. başlarına tarihlenen bir saray kalıntısı kazılar sonucu ortaya çıkmıştır. Burada haçvari planda eyvanlar ortada fıskıyeli bir havuzu çevreler. Bu havuz bir selsebil ile kanallar vasıtasıyla bağlanmıştır: bunlar çini süsleme ve ilk defa görülen taş mozayikler ile zengin ve gösterişli bir tezniyat sergilerler.¹²⁸

Türk saraylarında görülen bir özellik bunların nehir, göl gibi sulu bir manzaraya sahip olmalarıdır¹²⁹. Bu manzaranın eksikliği geniş havuzlar ve selsebiller ile giderilmektedir. Bunun nedenini İslam mimarisinin suya duyduğu ilgi ile açıklayabiliriz: bu ilgi zaman içinde gelişmiş ve seyri güzel olabilecek her türlü bahçe ve düzenlemeler ile zenginleşmiştir. Bu özellik bize, kanımızca, Geç Antik dönemi saraylarında gördüğümüz ortak özelliklerden birini hatırlatır: burada saray, denize veya nehre bakan ve özel dairelerin bulunduğu bir cepheye sahiptir. Hükümdara dinlendirici ve zevk veren bu cephe teras, balkon ve revaklarla hareketlendirilir.

Osmanlı hanedanı ile kurulan yeni Devlet ve bunun Bizans başkentini fethetmesi ile Türk saray mimarisinde geleneksel mimari öğelerin yeni anlayışlarla sunulduğu yeni bir dönem başlar. Topkapı Sarayı avlular etrafında gelişen odalar ile geleneksel Türk saray mimarisinden öğeler sergilese de feth ettiği kentte bulduğu saray mimarisi ve kültürü onun uzun gelişimini etkileyecektir.

¹²⁸ Aslanapa 1984, 174-181; Altun 1990, 226.

¹²⁹ Altun 1990, 226.

IV. BÖLÜM

BÜYÜK SARAY -ΜΕΓΑ ΠΑΛΑΤΙΟΝ- MAGNUM PALATIUM ¹

Erken Bizans döneminde (genelde VI. yy.'a kadar) τὸ παλάτιον (Latince *palatium*) terimi Roma kentindeki Palatinum (günümüzde Palatino) tepesinde yer alan Roma imparatorluk Sarayı için kullanılmıştır. Aynı terimin Bizans kaynaklarında sadece Konstantinopolis'te bulunan İmparatorluk konutu için kullanıldığı görülür (aynı yer için τὰ Βασιλεία ve τὰ ἀνάκτορα terimleri de vardır). Bizans başkentindeki Saray'ın siyasi gücün merkezi olarak sembolik anlamı, Büyük veya Kutsal Saray olarak adlandırılmasında görülür (Μέγα Παλάτιον veya Ἱερὸν Παλάτιον). Bunların yanında hem başkentte hem de dışında bulunan diğer İmparatorluk konutları da aynı isimle adlandırılmışlardır.

Antik kaynaklardan V. yy.'ın ikinci çeyreğine tarihlenen *Notitia urbis Constantinopolitanae* ², Konstantinopolis'te 5 *palatia* adı geçtiği halde bunlardan üçü hakkında bilgi verir: *Palatium Magnum* (Büyük Saray), *Palatium Placidianum* ve *Palatium Flacillianum*. Erken Bizans döneminde bir *palatium*'da oturmak sadece İmparatora ve ailesine özgü bir olaydı: adı geçen sarayların sahipleri Aelia Flaccilla, I. Theodosios'un ilk karısı ve Galla Placidia ikinci evlilikten olma kızıydı. Bunların yanında İmparatorluk ailesine yakın kişilere resmi saray ve özel ev arasında bir yapı tipi olan ve *domus divinae Augustarum* veya *domus nobilissimae* gibi özel konutlarda oturma izni vardı ³.

II. Theodosios (408-450) döneminde ve özellikle VI. yy.'dan başlayarak kent içindeki İmparatorluk konutlarının çoğaldığı görülür. Bunlara örnek olarak İmparator İustinianos'un (527-565) yaptırdığı *Boukoleon* civarındaki yeni Saray binasını, Blakhernai civarındaki yeni kurulan Saray'ı, kent dışındaki sarayları (örn. *Hieron* ve *Iucundiana* ⁴) sayabiliriz.

İmparatorluğun daha sınır eyaletlerinde ise İustinianos'un *ex novo* yapılanma veya tamir ettirme çabasına tanık olmaktayız: bu bölgelerdeki İmparatorluk sarayları genelde Bizans İmparatorluğunun eyaletleri için birer idari merkezlere dönüşmüşlerdir. Buna bir örnek Kartagena veya Ravenna kentleridir: İustinianos döneminde buralardaki Saray binalarının varlığını bize Prokopios aktarmaktadır ⁵. Ravenna'da -kaynaklarda bazen 'Kutsal Saray' olarak geçen ⁶- *Theoderik'in Sarayı* önceleri İtalya *praefectus*'unun

¹ Μέγα Παλάτιον terimi aslında Komnenos döneminde artık yeni hükümdarlık konutu olan Blakhernai Sarayı'ndan ayırt etmek için kullanılmıştır. Daha önceleri Saray, τὸ Βασιλεία (Basileus'un konutu), τὸ παλάτιον veya τὰ ἀνάκτορα (ἄναξ = kral, efendi kelimesinden) olarak çağırılırdı.

² *Notitia Dignitatum* (dahilinde) 1875, 242, 230 ve 238.

³ Dagron 1974, 92-103.

⁴ Prokopios, *Yapılar* (I,32) 1994, 43.

⁵ Prokopios, *Anecdota - Gizli tarih* (I, 33) 1977, 7.

⁶ WardPerkins 1984, 167 not 36.

daha sonra da İtalya valisinin konutu olmuştur ⁷. Yine aynı olay Roma'da da görülür: kaynaklar, İmparatorluk gücünün bir simgesi olarak *Palatinum Sarayı*'nın VII. yy.'ın sonlarına kadar işlevini sürdürdüğünü ve burada *curator palatii* rütbesinin devam ettiğini aktarırlar ⁸.

Kaynaklar, erken Bizans dönemine ait saraylar hakkında kısa alıntılar dışında, yapısal ve mekansal gelişimleri hakkında bilgi vermezler: sınırlı arkeolojik araştırmalardan elde edilen az sayıdaki veriler sağlam bir rekonstrüksiyon için yeterli değildirler.

Bizans Sarayı'nın topoğrafik ve mimari rekonstrüksiyonu için temel kaynak İmparator VII. Konstantinos Porphyrogennetos (913-959) tarafından derlenen *De Cerimoniis aulae Byzantinae* adlı Orta Bizans dönemine ait eserdir. Bu kaynak, Saray içindeki tören ve eğlenceleri anlatırken mekânlar hakkında dolaylı olarak bazı bilgiler verir. Eser, mimari ve arkeolojik yorumlar açısından zor anlaşılır ve çok yönlü bir metin olup, araştırmacılar arasında farklı sonuçlara yaptırmıştır. Varılan tüm bu sonuçlar Saray'ın altıyüz yıldan fazla bir zamanda geliştiği ve vardığı son aşama olan orta Bizans dönemindeki yapısı üzerinde yoğunlaşırlar.

Kendi içinde bölünmez bir vücut gibi ve aralarında boş alanların -avlular, revaklar, bahçeler- olduğu ve birbirine bağlı bir çok yapıdan oluşan büyük bir kuruluş olarak hayal edebileceğimiz Bizans imparatorlarının Büyük Sarayı Marmara Denizi'ne bakan geniş bir set üzerine yayılmaktaydı.

Kenti IV. yy.'da kuran Büyük Konstantinos aynı zamanda yeni bir İmparatorluk konutunun ilk çekirdeğinin temellerini de atmıştır.

Saray'ın Konstantinos tarafından kuruluşu olan bu ilk dönemdeki mimari dağılımı hakkında hiç bir kesin veri ve kaynak yoktur. Bu döneme ait söylenebilecek tek kesin varsayım, Saray'ın, Byzantion'un Grek ve S. Severus dönemlerindeki toplumsal merkezleri olan Hipodrom ve revaklı meydan (Augusteion) ile olan topoğrafik ve işlevsel bağıdır. Bu da Geç Antik dönem saraylarının belirgin bir özelliğidir.

Antik Byzantion Akropolis'i'nin batısında Marmara denizi kıyıları, Hipodrom ve Augusteion meydanı arasındaki meyilli arazide Büyük Saray'ın ilk yapıları oluşur.

Saray doğu ve güneyinde deniz olmak üzere -gidişini tam olarak saptayamadığımız- surlarla çevrili bir alanı kaplar. Batıda Hipodrom ve biraz güneyinde Hormisdas mahallesi, kuzey-doğuda Augusteion ve buna bakan Hagia Sophia, Saray alanını çevreleyen yapılardır. Saray'ın anıtsal girişi, Mese caddesine revaklı bir yol (*Rhegia*) olarak bağlanıyordu.

Saray'ın ilk çekirdeği, propylaeumlu anıtsal giriş kapısının hemen arkasında gelişmiştir: doğuda *Magnaaura* (yabancı elçilerin kabul edildiği büyük taht

⁷ Porta 1991, 269-283.

⁸ WardPerkins 1984, 167.

salonlarından biri); güneyde muhafızların karargahları, 19 *Divanlı triklinos*, *Daphne Sarayı* (uzun süre hükümdarların resmi konutu olan bu Saray'da *Oktagonon* ve *Augusteus* salonları, çeşitli daireler ve Aziz Stephanos Kilisesi) X. yy.'daki kaynaklar tarafından Büyük Konstantinos'a mal edilmektedirler. Her ne kadar bu kaynakların geçerliliği tartışılabilir, bu yapıların Konstantinos tarafından da başlatılmış olması büyük bir olasılıktır.

Saray'ın kuzey bölgeleri 532'deki Nika ayaklanmasında çıkan yangınla tahrip olmuş ve İustinianos tarafından ilk onarım yapılmıştır. Ayrıca İustinianos Saray'ın anıtsal girişi olan Khalké'yi yeniden yaptırarak buraya kendisini ve eşi Theodora'yı betimleyen mozayiklerle süsletmiştir.

İustinianos, II. İustinos ve I. Tiberios dönemlerinde Saray'a ekler ve onarımlar yapılır.

Zaman içinde Saray kompleksi -özellikle güneye doğru- belirli bir projeye uymadan genişlemiştir. Bu ikinci bölge özellikle *Khrysotriklinos*'un (sekizgen planda, kubbeli ve oldukça zengin bir şekilde süslü taht salonu) İmparator II. İustinos (565-578) tarafından yaptırılması ile önem kazanmıştır. *Khrysotriklinos*, *Augusteus*'un yerini yeni taht salonu olarak almıştır.

Khrysotriklinos yakınlarında İmparatorluk daireleri ve VIII. yy.'da eklenen *Theothokos Pharos* Kilisesi görülür. Büyük Konstantinos tarafından yaptırılan eski bölüm terkedilmese bile, zamanla önemini yitirmiştir.

Bu yenilenmeyi takiben ikiyüzyıl boyunca tüm İmparatorlar Saray'a yeni yapılar eklemeyi ihmal etmediler: Maurikios (582-602) döneminde (596'da) *Magnaura*'nın etrafına bir teras yaptırılır. En önemli girişimler İmparatorlar II. İustinianos (685-695) ve Theophilos (829-842) tarafından yapılanlardır. İlki, *Lausiakos* ve *İustinianos* olarak adlandırılan iki yeni mekan yaptırır. Bunlar *Khrysotriklinos*'u Saray'ın kuzey tarafındaki yapıya (*Skhyla*) ve Hipodrom bölgesine bağlamaktaydılar. İmparator Theophilos Saray içine çok sayıda sivil amaçlı yapılar ekler.

I. Basileios (867-886) Saray kompleksinin güney sınırına doğru *Nea* kilisesini yaptırır: mekân anlayışı açısından, Konstantinopolis'te ve İmparatorluğun diğer kentlerinde Orta Bizans döneminde yapılan kiliselerin ana modelini teşkil eden bu yapı, Bizans mimari tarihinde önemli bir gelişim noktasını oluşturur. *Nea* kilisesi Saray'ın bu bölgesinde daha önce V. Konstantinos (741-775) tarafından yaptırılan ve Saray şapeli olarak işlevini sürdüren *Theotokos Pharos* kilisesi ile I. Basileios ve VI. Leon (886-912) tarafından yaptırılan Aziz Klemens, Aziz Elias ve Aziz Demetrios şapelleriyle birlikte kompleksin dini açıdan yapılaşmasını da gösterir.

Bunu takip eden yüzyılda -özellikle İmparator VII. Konstantinos Porphyrogennetos (913-959) döneminde Saray, en görkemli dönemini yaşar. Bir çok yapıyı restore eden Porphyrogennetos'un hükümdarlığında Büyük Saray, sadece mimari açıdan değil aynı zamanda protokol ve törenler çerçevesinde oldukça gelişmiştir. Bu kültürlü hükümdarın yazdığı '*Liber de*

Cerimoniis' in önsözünde belirttiği gibi törenler tekrar eski muhteşem hallerine dönmüşlerdir.

Bu yapılardan başka yapılış tarihleri ve banileri kesin olmayan bazı binalar da görülür. Belirsiz olan yapılar arasına Anna Komnene tarafından da adı anılan *Porphyra* Sarayı da girer: kare biçimli plana, piramid bir çatıya ve porfir mermerli bir tezniyata sahip olarak anlatılan bu sarayın -ilginç olarak- adı *De Cerimoniis* 'te geçmemektedir.

Hormisdas adı ile bilinen Saray hakkında daha fazla bilgiye sahibiz: Saray Hipodromun güney kıvrımı ile Hagioi Sergios ve Bakkhos Kilisesi (Küçük Aya Sofya) arasında bulunuyordu. Büyük Konstantinos tarafından ona sığınan bir Sasani prensi için yaptırılan Saray, İustinianos tarafından tahta geçmeden önce kullanılmıştır. Saray'ı genişlettiren ve yenileyen İustinianos, İmparator olduktan sonra bu konutu bir dizi geçit ve mekânlarla Büyük Saray kompleksine bağlamıştır. Bu eklemenin içine Hagioi Sergios ve Bakkhos ve konutuna eklettirdiği Hagioi Petros ve Paulos kiliseleri de girer.

Büyük Saray'ın yapıları hakkındaki belirsizlikler içinde, İmparatorluk Sarayı'nın koruyucu surları da ayrı bir yer tutar. Kaynaklardaki az bilgilere göre erken dönemlerden itibaren Saray'ı çevreleyen koruyucu bir sur olmalıydı ⁹. Saray surları hakkındaki kesin yapılanma İmparator II. Nikephoros Phokas (963-969) tarafından gerçekleştirilmiştir. Hükümdarlığı başkentte sürekli bir siyasi gerilim içinde geçen Phokas, kendini koruma amacıyla Saray'ı yeni bir surla çevirerek kendini şehrin anıtsal merkezinden soyutlamak amacındaydı ¹⁰. Nikephoros Phokas döneminin surlarının sınırları araştırmacılar arasında tartışma konusu olmaya devam ederken söylenebilecek tek gerçek, artık İmparatorluk konutunun belirli sınırlar içine çekilip, daha erken dönemlerden beri belli olan, merkezi ve civar yapılarının arasındaki ayırımın ortaya çıkmasıdır.

Orta Bizans dönemi başkentinde Büyük Saray artık 'şehir içinde bir şehir' görünümünden uzaklaşarak, geniş bünyesinde zaman içinde gelişmiş farklı karışımlardan oluşan özelliğini kaybetmeye başlamıştır, Konstantinopolis halkından, devlet kurumunu ve İmparatorun şahsiyetini koruma amacıyla Saray surlarının daha dar bir alanı çevrelemesi, Saray'ın Blakhernai için terkedilişinin habercisidir.

Orta Bizans döneminde, X. yy.'daki 'asker' hükümdarlar ve bunu takip eden "sivil asalet hükümeti" dönemlerinde Saray içinde yapılanma olmasa bile, Saray'ın düşüşü aslen XI. yy.'da Komnenoslar döneminde başlar: buna sebep

⁹ Guillard 1969, I, 338-339.

¹⁰ Guillard'a göre Phokas dönemi surları batıda Marmara kıyısını izleyerek kuzeye Hipodromun doğu kenarı boyunca devam ederek önce Skhyla kapısı sonra Saray'ın kuzey-doğu tarafına doğru (muhafızlar bölgesine) Khalke'yi dışarda bırakarak doğuya, deniz surlarına uzanarak yarımada'nın burnunda birleşmekteydi: Guillard 1969, I, 339. Mango ise Phokas surlarının daha dar bir alanı çevrelediğini ve bunun sadece Boukoleon Sarayı ve yakın çevresini kapsadığını ve böylece İmparatora daha güvenli bir mekan sağladığını belirtmektedir: Mango 1997, 41-50.

zor ekonomik durum ve İmparatorluk konutunun Blakhernai Sarayı'na taşınmasıdır. Komnenoslar hanedanı döneminde -zamanla- Büyük Saray terkedilmiştir.

Yeni İmparatorluk konutu olan *Blakhernai* Sarayı daha küçük ama organik yapısı ve surlarla çevrili alanıyla, artık zayıflamış surlarına terkedilmiş Büyük Saray'dan daha güvenli bir mekân teşkil etmekteydi. Kentin kuzey-batı uç mahallesinde, surlara bitişik bir şekilde gelişen Blakhernai Sarayı aslen V. yy. sonları VI. yy. başları arasında Meryem'e ithaf edilmiş bir tapınak yanında inşa edilmişti. Üç triklinosun (*Danoubios*, *Anastasiakos* ve *Okeanos*), Hz. Meryem'in başörtüsünün bulunduğu kutsal kalıntılar kutusunun olduğu daha büyük bir triklinosa (*Kassa*) bağlandığı mekanlar topluluğuydu. Bu mekânlar topluluğu üzerine 1081 yılından itibaren I. Aleksios (1081-1118) tarafından yeni bir Saray inşası başlatıldı. Kaynakların aktardıklarına göre V. yy. surlarına dayanan ve bir kale gibi görünen bu Saray, aslında Bizans İmparatorlarının resmi ve özel konutlarının zengin ve görkemli özelliklerini korumaktaydı ¹¹. Muhtemelen, I. Manuel Komnenos (1143-1180) tarafından buna bitişik yaptırılan ikinci Saray da aynı özelliklere sahip olmalıydı.

Böylece, Blakhernai Sarayı'na geçilmekle, XII. yy.'ın ikinci yarısında Büyük Saray'ın yapıları bakımsızlık yüzünden artık harap bir görünümdeydiler.

Son olarak 1204'deki kentin Latin işgali, Büyük Saray için ağır bir darbe olmuştur: içindeki yapıları ve tüm hazineleri yağma edilmiş ve Batıya götürülmüştür. 1261'de VIII. Mikhail Palaiologos (1259-1282) Konstantinopolis'e girdiğinde kentin her tarafı gibi Büyük Saray da bir harabe görünümündeydi.

Terkedildiği halde törenlerin gerçekleştiği 'Kutsal Saray' olarak önemini koruyan Saray'da, kaynaklara göre VI. İoannes Kantakuzenos'un (1347-1354) oğlu Manuel, taç giyme töreninden önceki geceyi burada geçirmiştir.

Bazı Rus hacıların aktardığına göre son dönemlerde Saray'ın bazı bölümleri hâlâ çalışır vaziyetteydi.

1453'de kentin Türkler tarafından alınışıyla, şehirde yeni yaptırılan binalarda kullanılan malzemeler, çoğunlukla Büyük Saray'ın kalan yapıları sökülerek sağlanmıştır.

Fetih'ten sadece yarım asır sonra, XV. yy.'ın sonunda, Bizans İmparatorlarının Sarayı'ndan hiç bir iz kalmamıştır. Önce ıssız bir alan olan bu bölge zamanla bahçeli ahşap evler ve bunların aralarında kıvrılan dar yollarla dolmuştur. Bizans İmparatorlarının Μέγα Παλάτιον'u, geçmiş İmparatorluğun izlerini arayan yabancı gezginlerin hüznle dolaştıkları bir 'şehir mahallesinden' başka bir yer değildir artık!

¹¹ Runciman 1975, 277-83.

Blakhernai Sarayı'nın tersine kaynaklarda adı geçmeyen ama günümüze ulaşan bir yapı *Tekfur* Sarayı adı ile bilinen Geç Bizans dönemi yapısıdır. Palaiologoslar dönemine ait ama kesin tarihi bilinmeyen yapının mimari ve duvar örgü yapısı XIII. yy. 'ın ikinci yarısına ait olabilir ¹². Yapı diktörge bir planda, üç katlı olup daha geniş bir kompleksin parçası olmalıydı. Yapıdan günümüze avlulu ve keramik tezniyatlı ön cephesi gelmiştir.

Büyük Saray'dan başka Bizans İmparatorlarının bir çok kent dışı yazlık sarayları vardı: bunlar, İstanbul'un Anadolu yakasında, Marmara ve Boğaz kıyılarına yayılmışlardı. Bunların arasında İmparator Theophilos tarafından Küçükalyalı civarında yapılmış olan *Bryas* Sarayı, Theophanes Continuatus kroniğine göre Bağdad halifelerinin saraylarından etkilenmişti. Bir dizi köşklerin, su yolları ile dolu bahçelerle birbirlerine bağlandığı Saray'dan günümüze temellerinin bir kısmı gelebilmiştir ¹³.

Kent dışı İmparatorluk konutları arasında *Nymphaeum* Sarayı Laskarisler dönemine ait önemli bir yapıdır. Bugün İzmir'in batısında Kemalpaşa kasabasında bulunan kalıntılardan anlaşılacağı üzere, uzun dikdörtgen planlı yapı, dört kattan oluşmaktaydı. Hakkında belirli arkeolojik araştırmalar yapılmamış olan yapının muhtemelen tek geniş mekânlı alt katı tonozlarla örtülüydü. Birinci kattaki mekân düzeni, duvarlara bitişik yarım payelere dayanan tonozların örttüğü geniş bir salondan oluşuyor ve bunlar daha üst katlarda da devam ediyordu. *Nymphaeum Sarayı* İznik devletinin bir merkezi ve imparatorluk konutu olarak önemli bir yapı sayılır ¹⁴. Mimari ve yapısal özellikleri ile *Tekfur Sarayı*'nı hatırlatan bu yapı, daha sonraları gelişen Mora prensliğinin başkenti Mistrà'da bulunan yapı ile de benzerlikler gösterir. *Mistrà* Sarayı, Latin dönemine ait (XIII. yy.) bir ana yapının üzerine, XIV yy.'da Kantakuzenoslar ve XV yy.'da Palaiologoslar dönemlerinde yapılan eklerden oluşur. Üç ve dört katlı geniş yapıların kuzey-doğuda olanında *Khrysotriklinos* olarak adlandırılan bir salon, Mistrà'nın başkent ile olan bağının bir göstergesi gibidir ¹⁵.

Özellikle erken Bizans dönemine ait kaynaklar, resmi ve sembolik işlevlere sahip saraylarla asillerin konutu olarak kullanılan saraylar arasında ayırım yaparlar: sonuncular için genelde *-oikos* - terimi kullanılır. İlginç olarak bu terimin Orta ve Geç Bizans dönemlerinde kent içi İmparatorluk konutları için kullanıldığı görülür. Bundan da anlaşılacağı üzere İmparatorluk sarayı ile asillerin konutları arasındaki ayırım zaman içinde kaybolmuştur.

Asil kişilere ait özel konutlar hakkında da kaynaklar fazla bilgi vermezler : bugün, yalnız Konstantinopolis'in merkezinde bulunan iki saray hakkında

¹² Zanini 1999, 301-320.

¹³ Eyice 1959, 79-111.

¹⁴ Buchwald 1979, 261-296.

¹⁵ Millet 1910; Orlandos 1937; Chatzidakis 1990.

bilgiye sahibiz. Bunlar *Lausos* ¹⁶ ve *Antiokos* ¹⁷ sarayları olarak bilinen Hipodroma yakın ve Mese caddesine bitişik V. yy.'a ait yapılardır. Uzun ömürlü olamamış bu yapılar daha sonraları kiliseye çevrilmişlerdir .Ayrıca kaynaklar, Büyük Saray yakınlarında ve kentin diğer bölgelerinde asillere ait çok sayıda *oikos* olduğunu aktarırlar : ne yazıkki bu anlatımlar yapıların büyüklüğü ve muhteşemliği dışında yapısal bilgiler vermezler. Orta ve Geç Bizans dönemlerinde de bu durum değişmez: günümüze hiç bir arkeolojik verinin ulaşamaması bizi sadece kaynaklara yönlendirir.

Bunlar arasında asil Digenes Akrites'in Fırat nehrine cepheli ve başkentte devlet bakanı Theodoros Metokhites'in bahçeler ve köşklere oluşan saraylarının anlatımları bize bu konutların aslında, zengin ve ihtişamlı İmparatorluk saraylarının birer kopyaları olduklarını gösterir ¹⁸.

¹⁶ Lausos Sarayı VII. yy. başlarında Aziz İoannes'e ithaf edilmiş bir kiliseye çevrilmiştir: Mango 1985, 58-59; Mango - Vickers - Francis 1992.

¹⁷ Antiokos Sarayı VI. yy. 'ın ilk çeyreğinde Azize Eufemia'ya adanmıştır: Naumann 1965, 135-138; Mathews 1971, 61-67.

¹⁸ Mango 1972, 215-6, 246-7.

IV. 1. Büyük Saray Hakkındaki Kaynaklar, Gezginler, Araştırmalar ve Kazılar

Önemli deniz yollarının buluştuğu İstanbul Grek, Roma, Bizans ve Osmanlı uygarlıklarına mekân olmuş ve tüm bunların zengin tarihi ve sanatsal miraslarını devralmıştır.

Doğal olarak kentin çeşitli tarihi olaylarla dolu bu uzun geçmişi önce Bizans tarih yazarlarına sonraları da seyyahlara temel konu teşkil etmiştir. Bu kaynaklar çeşitli tarihi yapıtlar, kronikler, imparator biyografileri, aziz hayatları, dini risaleler ve yabancı gezginlerin anlatımlarından oluşur. Ayrıca bir sanat eserini övücü bir dille anlatan *ekphrasis* ler önemli bir yer tutarlar. Genelde nesir olarak yazılan bu tür (nazım olarak da rastlanır) müstakil bir halde ya da geniş bir tarihi eserin içinde yer alır.

Bizans tarihinin sahne olduğu yapılar ve mekânlar yazarlar tarafından çoğu zaman ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bunların arasında Bizans İmparatorlarının Büyük Sarayı önemli bir yer kaplar: Saray, ilk yapılandığı andan itibaren önemli tarihi olaylara sahne olmuştur. Bizans tarihçileri özellikle bu tarihi olayları anlatırken Saray hakkında değerli bilgiler aktarırlar.

Bizans tarih yazıları arasında en önemli yeri biyografiler ve kronikler tutar. Özellikle İmparator biyografileri Saray tarihi için vazgeçilmez kaynaklardır: hükümdarların yaşamlarının anlatımları, onların yaptıkları icraatlar açısından önemlidirler.

Büyük Saray hakkında ilk önemli kaynak tarihçi Eusebios'un yapıtıdır. İmparator Konstantinos'un hayatını aktardığı eserinde, doğal olarak kenti yeniden kuran ve yapılandıran hükümdarın başlattığı Saray binaları ya da bunlarla ilgili kısa bilgiler vermiştir.

Daha sonraları, IV.-VI. yy. lar arasında kayda değer bilgilere rastlanmaz: VI. yy. yazarları arasında Prokopios önemli bir yer tutar. İmparator İustinianos'un icraatlarını aktardığı *Yapıtlar* adlı eseri sadece başkentte değil tüm İmparatorluktaki yapılanmayı bize ayrıntıları ile aktarır. Yine aynı dönemde Efes piskoposu İoannes imparatorlar II. İustinos ve Tiberios hakkında yazarken onların Saray içinde yaptıkları işlere de değinir. Anonim bir kronik olan *Chronicon Paschale* dünya tarihi gelişimi içinde, VII. yy. başlarına kadar olan erken dönem Bizans tarihindeki önemli olaylara sahne olan Saray ile ilgili bilgiler verir. Aynı özellikler Theophanes'in kroniğinde de görülür.

İkonoklazma sonrası yenilenme süreci içinde Bizans tarih bilimi zengin dönemini yaşamaya başlar. IX yy.'ın önemli şahsiyetlerinden birisi Patrik Photios'dur: bunlar arasında Saray kiliselerinden birinin açılış töreni için (muhtemelen Theotokos Pharos Kilisesi) verdiği vaaz, bize kilise hakkında ayrıntılı bilgiler aktarır.

Orta Bizans döneminde başkente gelmiş yabancılar da bıraktıkları bilgiler açısından oldukça önemlidirler: bir esir olarak Konstantinopolis'te bulunan Harun bin Yahya'nın hatıratlarına dayanan İbni Rüste'in (İbn Rüşd) *Kitab ül-A'lak in- Nefise* adlı kitabı, kent ve imparatorluk törenleri hakkında bilgi verir. Diğer önemli bir yabancı kişilik İtalya kralının elçisi olan Cremonalı Liutprand'dır. Liutprand üç kez Konstantinopolis'e gelmiş ve Saray'da gördüğü kimi zaman iyi kimi zaman kötü kabul ve davranışları yazılarında aktarmıştır.

Orta Bizans döneminin (X. yy.'daki) zengin edebi faaliyetleri arasında anonim yazarların yapıtları önemli yer tutar: bunlar arasında *Vita Basilii* İmparator I. Basileios'un biyografisi olup, İmparatorun Saray içinde yaptırdığı eserler hakkında çok önemli bilgiler içerir.

Bilge İmparator VII. Konstantinos Porphyrogennetos'un yazdığı (ya da yazdırdığı) *Liber de Cerimoniis* Konstantinopolis'in ve özellikle Büyük Sarayın anıtları hakkında ayrıcalıklı bir öneme sahiptir. Ne yazık ki, çoğu zaman yapılar hakkındaki bilgileri algılamak zordur: eserde başlıca Saray yapılarının adı geçtiği halde onların tam bir anlatımı bulunmaz. Kitabın değişik bölümlerinde aynı yapının çeşitli özellikleri anlatılır. Yine aynı hükümdar dönemine ait olan Theophanes Continuatus kroniği, Saray içinde çok sayıda yapının banisi olan İmparator Theophilos'un (829-842) hayatını anlatırken, onun yaptırdığı eserler hakkında da bilgiler verir. Bu eser bizim için en önemli kaynaklardan birini teşkil eder.

Bizans edebiyatında X.-XII. yy.'lar arası Saray yapıları için övgü içerikli şiirler yazılır (*Anthologia Graeca*). Bu dönemlerde yine önemli olan kronikler arasında Leon Grammatikos'un yazdığı ve eklemelerle X. yy. ortalarına kadar gelen kronik, imparatorların icraatlarını anlatırken, Saray içindeki eserlere de değinir. Prenses Anna Komnene'nin kaleme aldığı ve babası I. Aleksios Komnenos'un (1081-1118) hayatı ve yaptıklarını anlatan *Alexias* çok önemli bir eser olmasına karşılık Saray yapıları hakkında fazla bilgi içermez.

İmparatorların XI. yy. sonlarına doğru Blakhernai Sarayı'na geçmeleri ile birlikte, bu tarihten itibaren kaynaklarda söz konusu olan Saray artık Blakhernai Sarayı'dır.

Konstantinopolis'e XI.-XV. yy.'lar arasında çok sayıda Batılı gelmeye başlar: bunlar özellikle Kutsal topraklara giden hacılar ve kentin zenginliklerini merak eden gezginlerdi. Bunlar arasında Canterburyli Joseph, Fransız Odon de Deuil, Willermi Tyrensis gibi kişiler; IV. Haçlı zaptını anlatan Robert de Clari, Alman asker J. Schiltberger, İspanyol elçi Ruj Gonzales de Clavijo, papaz Cristoforo Buondelmonti gibi şahsiyetler görülür.

Gördüğümüz gibi Konstantinopolis Ortaçağ'da önemli bir cazibe merkezi olmuştur. Kent, kutsal kalıntıları ve mekânları merak eden hacıları ve gezginleri kendine çekmişti. Bu ziyaretçilerin kaleme aldığı yazılarda mistik

ve zengin bir kent imajı vardır. Amatörce yazılan bu eserlerde yapıların, mekânların ve de eşyaların ustaca yapılmış tasvirleri bulunmaz. Ama yine de IV. Haçlı yıkımı öncesi ve sonrası arasındaki fark rahatça anlaşılmaktadır. Türk fethinden kısa bir süre önce bile kentin birçok yapısı yıkılmış durumdaydı.

Konstantinopolis Türkler tarafından feth edilip Osmanlı başkenti olunca Batılıların kente olan ilgisi daha da arttı. Batılı gezgin ve bilginlere göre bu kent her zaman Roma imparatorlarının ve Doğu dünyasının zengin başkenti sayılmaktaydı. Rönesans etkisiyle de, bu hareketin kaynağı olan Antik kültürü binlerce yıl saklayan ve koruyan Konstantinopolis-İstanbul, bir çok bilgiyi ve seyyahı kendine çekmekteydi. Bunların yanında Batılılar, Akdeniz'in yeni gücü olan Osmanlı-İslam dünyasını da tanımak istemektedirler.

Konstantinopolis 1453'teki fetih ile XVI. yy. ortalarına kadar olan yüzyıllık sürede yavaş bir değişime uğramaya başlamıştır: buna rağmen kentin, bir çok eserini hala korumakta olduğunu görmekteyiz.

İstanbul'a XVI. yy.'da gelenler arasında Fransız doğa bilimci Petrus Gyllius şehirdeki eski eserlerin gün geçtikçe tahrip olduğunu görmüştür: bunları ve yeni medeniyetin eserlerini ve kültürünü anlatma isteği ile kaleme aldığı yapıtları ilk defa kenti düzenli bir şekilde anlatan eserlerdir. Bu anlatımda Büyük Saray'dan geri kalanlar ve onun geçmiş tarihi aktarılır.

Kent, XVI. yy. sonlarına doğru, hâlâ önemli kilise-cami gibi yapılarını, bahçelik alanlarını korumaktaydı. Ama artık ahşap evleri, büyük camileri ve köşkları ile İstanbul, bir Osmanlı-İslam kenti kimliğine girmeyi başlamıştı. Kente XVII. yy.'da gelen seyyahlar saklı kalan eserleri ve yapıları keşfetme isteğindeydiler. Kente gelen gezgin-araştırmacılar Bizans imparatorlarının Sarayı'ndan bahsederken bunu Tekfur Sarayı olarak gösterirler. Eski Büyük Saray'dan kalıntı kalmadığı gibi, artık varlığının da unutulmaya başlandığı görülür. Çok nadir olarak eski Saray'dan bahseden gezgin vardır.

İstanbul XVIII. yy.'da artık sadece gezginleri değil araştırmacı ve ressamı da misafir etmeye başlamıştı. Böylece ilk defa eserlerin rölevaları, planları ve resimleri yapılmaya başlanmıştır. Bunu takiben XIX. yy.'ın sonları ve XX. yy. ilk yarısı arasında, artık Batılıların yoğun ilgisine maruz kalan İstanbul hem Bizans hem de Osmanlı sanatının başkenti olarak çok çeşit araştırmaların ve incelemelerin konusu olmuştur. Her ne kadar bu eserler bir çok yanlışlar içerse de, araştırmacıların İstanbul hakkındaki gittikçe yoğunlaşan ilgilerini göstermektedirler. Bu dönemde Skarlatos Byzantios (1851) kent üzerine yazdığı devasa kitabında her ne kadar karışık da olsa, Büyük Saray'ı anlatır. Büyük Saray hakkında *De Cerimoniis*'e dayanarak yazılmış ilk ciddi araştırma J. Labarte (1861) tarafından kaleme alınmış kitaptır. Labarte'nin eserinden esinlenerek küçük bir kitap yazan H. Montucci de (1877) bölgeyi ve

dönemin mimari tarihini bilmemenin getirdiği eksiklikler nedeniyle fazla değeri olmayan eserler üretmiştir.

Saray hakkında diğer büyük bir çalışma G.A. Paspatis tarafından yapılmış olan araştırmadır: 1885 yılına tarihlenen çalışmasında Paspatis, İstanbullu bir kişi olarak gözünün önünde bulunan tüm kalıntıları kimi zaman doğru kimi zaman da yanlış olarak değerlendirmiştir. Von Reber ve Beljaev'in yaptıkları gözlemler (1891) , Saray'ın yeni bir rekonstrüksiyonunu yapmaya yeterli değildirler. Bizans mimarisini tanıyan bir kişi olarak J. Ebersolt'un yüzyılın başında yaptığı (1910) ve A. Vogt'un 1935'de De Cerimoniis üzerine yaptığı çalışma bugün bile Saray hakkında yapılmış olan temel eserler sayılır. Bunların yanında Antoniades, Bury ve Zanotti gibi kişiler tarafından yazılan makaleler ilginç ama bilimsel temellerden yoksundurlar. C. Mango'nun doktora tezi (1959) konusu olan Khalke ve çevre yapıları, Büyük Saray'ın bu anıtsal girişi hakkında açıklamalar getirir. R. Guillard'ın çok sayıdaki makaleleri (1948-1970) Saray'ın çeşitli yapıları ve bölümleri hakkında yazılmış olup günümüzde hâlâ geçerliliklerini korurlar. S. Miranda tarafından yazılmış olan kitap ise (1955, İng. bask. 1965) büyük hatalar içerdiğinden araştırmacılar tarafından kabul görmemiştir.

Bu arada, Büyük Saray bölgesinde II. Dünya Savaşı öncesi yapılan az sayıda kazılar daha fazla önemli bulgulara erişmeden bitmiş ve bölgede geri dönülemez bir tarihi yıkım başlamıştır: ne yazık ki bu yıkım günümüzde de devam etmektedir.

Erken Bizans Dönemi Kaynakları

IV. 1. 1. Eusebios - *Vita Constantini*

Konstantinos'un ilk "Bizans"lı İmparator olarak bilinmesine karşı Eusebios da ilk Bizanslı yazar olarak kabul edilir. Eusebios, pagan kökenli tarih görüşünü yeni Hristiyan görüşüne uygulamayı ve pagan geleneklerden gelen ve Bizans imparatorluk ideolojisinin temellerini oluşturacak olan yeni bir Hristiyan politikasını yaratmasını bilmiştir.

Eusebios yaklaşık 260 yılında Filistin'in Kaisareia kentinde dünyaya gelir. İskenderiye ekolüne bağlı olan Panphilo'nun öğrencisi olur. İmparator Maximianus'un 310 yılındaki Hristiyan kıyımında Panphilo'nun şehit edilmesi üzerine kaçan Eusebios ancak Hristiyanlara serbestlik tanınması ile şehrine dönmüş ve 314 yılında Piskopos seçilmiştir. Bu makamı ölümü olan 340 yılına kadar korumuştur.

Eusebios, İmparator Büyük Konstantinos döneminde Hristiyanlığın yavaşça yükselmesine ve serbestliğin getirdiği iç karışıklıklara seyirci olmuştur. Belki de İmparatorun isteğine uyararak karşı oy vermesine rağmen, İznik Konsili'nden sonra bile Ariusçulara destek vermiştir. Eusebios'un siyasi ve dini hayatta rolü büyük olmuştur: Konstantinos'un desteğini ve hayranlığını

kazanan yazar her zaman Devlet ve Kilise arasındaki ilişkilerin iyileşmesi ve devamı için çaba göstermiştir.

Eusebios'un dini ve tarihi eserlerinin bir çoğu günümüze ulaştı: bu çok önemlidir, çünkü onun kaybolmuş bir çok yapıttan alıntı yapması bu kayıp eserlerin elimize geçmesine neden olmuştur.

Hristiyanlık öğreti savunucusu yapıtları arasında Εὐαγγελικὴ προπαρασκευὴ ve Εὐαγγελικὴ ἀπόδειξις adlı eserler önemlidir. Eusebios bu eserlerinde Hristiyanlık inancı ile pagan düşünce arasında bir uzlaşma aramakta ve dini bir felsefe yaratmaktadır.

Eusebios'un adı özellikle tarihi yapıtlarıyla ünlenmiştir: Kronik (Χρονικοὶ κανόνες καὶ ἐπιτομή παντοδαπῆς ἱστορίας Ἑλλήνων τε καὶ Βαρβάρων) iki bölümden oluşmaktaydı: ilki, Romalılara kadar olan tarihi olayları ikincisi ise bunların dini olaylarla uyuşma tablosunu açıklamaktaydı. Bu kronik, ortaçağ tarih bilimi için çok önemli sayılır: Bizans dünyasında Malalas'tan başlayarak tüm evrensel kronikler Eusebios'un eserine dayanırlar.

Eusebios'un en büyük eseri Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία yani Kilise Tarihi'dir. Bu eser türünün ilki olup, burada Hristiyanlığın, Kilisenin kuruluşundan IV. yy.'daki zaferine kadar tüm olaylar aktarılır. Bu eserde Eusebios, tanıkların aktardıklarına ve yazılı metinlere dayanarak yeni bir tarih yazımı yaratır.

Eusebios'un tarihi yapıtları arasında İmparator Konstantinos hakkındaki iki eseri önemli bir yer tutar: *Triakontaeterikos* ve *Vita Constantini*.

Triakontaeterikos, İmparatorun tahta çıkışının 30. yıl kutlamaları sebebiyle yazılmış bir methiyedir. Pagan geleneklerini (logoi basilikoi) izleyen bu eserde Konstantinos, Tanrısal bir sözcü olarak insanlara dini kanunların gerçeklerini ve kurtuluşu gösteren evrensel bir hükümdardır.

Vita Constantini (Εἰς τὸν Βίον τοῦ μακαρίου Κωνσταντίνου Βασιλέως) geleneksel tipte bir hükümdar biyografisi değildir. Konstantinos'un ölümünden sonra (337) yazılan bu eser, ilk Hristiyan İmparatorun savaş ve politik zaferleri ile değil Hristiyanlığın zaferi için çalışan 'kutsal' kişiliğini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Eusebios, "Roma İmparatorluğuna hükmedenler arasında Tanrı'nın tek dostu ve evrenin hükümdarı" olan İmparator Konstantinos'un hayatını "tüm insanlara örnek olabilecek bir ibadetli bir hayat" olarak göstermek istemektedir. Böyle bir amacı taşıyan eserde doğal olarak gerçekler süslü bir şekilde okuyucuya sunulur: Konstantinos Tanrı'nın en sevgili kulu, insanlığı hürriyete götürebilecek olan yeni bir Musa gibi gösterilmektedir ¹.

¹ Impellizzeri 1975, 61-70.

İmparator Konstantinos'un hayatını anlatan bu eserde, hükümdarın yeni kurduğu ve hazırladığı başkentin inşası ve görünümü hakkında da önemli bilgiler bulmaktayız. Bunların arasında az da olsa Konstantinos'un temellerini attığı Büyük Saray hakkında izlere rastlanır. Eusebios Saray'dan söz ederken giriş kapısı üzerinde bulunan bir tasvirden şöyle söz eder:

"...İmparatorluk Sarayı'nın girişine, üst kısımda, bir resim yaptırdı. Burada kendini başının üzerinde kutsal sembol vardı ve düşman, derinliklere sürüklenen bir canavar olarak resmedilmişti. Zaten Tanrı'nın peygamberlerini kitaplarında onun canavar ya da kıvrılmış bir yılan olduğunu yazmışlardı. Bu şekilde, balmumundan yapılmış bir resimle temsil edilmiş olan imparatorun ve oğullarının ayakları altında canavar, bir mızrakla gövdesinin ortasından yaralanmış ve denizin derinliklerine doğru atılmış olarak görülüyordu" (Vita Constantini III, 3) ².

IV. 1. 2. Prokopios - *De Aedificiis*

Olasılıkla V. yy.'ın sonlarına doğru Filistin'in Kaisareia kentinde dünyaya gelen Prokopios, Bizans edebiyatında sadece tarihçi olarak değil, yazar nitelikleriyle de önemli bir yer tutmaktadır. Gençliği hakkında fazla bir bilgiye sahip değiliz: muhtemelen Gaza kentindeki ünlü felsefe ve hukuk okuluna devam ettikten sonra 527'de geldiği Konstantinopolis'te general Belisarios'un sekreterliğine ve hukuk danışmanlığına atanmıştır. Belisarios ile 540 senesine kadar Asya, Afrika ve İtalya seferlerine katılmış, daha sonra başkente dönerek hayatının geri kalan kısmını döneminin tarihi olaylarını yazmaya adanmıştır. *Illustis* (saygın) ünvanını almıştır ve yönetici olarak da görev yapmış olması muhtemeldir. Ölüm tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, İustinianos'tan hemen sonra -yani 565'den sonra- öldüğü varsayılmaktadır ³.

Prokopios'un üç eserinden en önemli olanı İmparator İustinianos'un yaptığı savaşları anlatan Tarih (Ἱστορίαι) ya da kendi deyimiyle 'Savaşlar Üzerine' adlı yapıtıdır. Bu eser sekiz kitaptan oluşur: 543'te yazmaya başladığı ve 550'de bitirdiği ilk yedi kitapta Bizanslıların Perslere, Vandallara ve Gotlara karşı yaptıkları savaşlar anlatılmaktadır. Sekizinci kitapta ise 550-554 arasında gelişmiş olan olayların bir özeti verilmiştir. Bu kitap İustinianos döneminin bir genel tarihi olarak da tanımlanabilir: Prokopios sadece askeri olayları ele almamış, gittiği ülkelerin toplumları, tarihleri ve kültürleri hakkında geniş bilgiler vermiştir.

Bu genel tarih kitabının yanında Prokopios bize türünde tek sayılabilecek bir eser bırakmıştır: Gizli Tarih (Ἀνέκδοτα). Bu kitapta İustinianos ve Theodora hakkında bilinmeyen gerçekler göz önüne serilmektedir. İmparator dönemin tüm felaketlerinden sorumlu, ahlaksız bir kişilik, Belisarios kötü

² Mango 1972, 15-16.

³ Impellizzeri 1975, 218-230; Yalçın 1994, 285 (ayrıntılı bibl. ile).

bir kadının elinde kukla olmuş bir adam ve Theodora da kötü geçmişinden hiç bir şey silmemiş entrikacı bir kadın olarak anlatılırlar.

Bu eserlerin yanında Prokopios farklı bir yapıt daha bırakmıştır: Yapılar Kitabı (Περὶ κτισμάτων, *De Aedificiis*). İustinianos'un isteği üzerine yazılmış olan bu kitap altı bölümden oluşur. Yazar uzun bir liste halinde İmparator İustinianos'un isteği üzerine devletin geniş topraklarında inşaa edilen tüm yapıları sıralar. Yazarın 554'den sonra tamamlamış olduğu bu eserde İmparatorun yaptırdıkları abartılı bir biçimde ve biraz da methiyeci bir ruhla anlatılır. Bu özelliğine rağmen, tarihi, coğrafi ve sanatsal nitelikli önemli bir kaynak sayılır.

Yapılar'ın I. kitabında Konstantinopolis'in yapıları anlatılır. İustinianos'un yaptırdığı ya da onardığı eserler arasında Büyük Saray kompleksi de yer alır. Prokopios, Saraydan oldukça övgüyle söz eder:

27. "İmparator İustinianos böylece Konstantinopolis'i ve onun dış mahallelerini tapınaklarla süsledi; yaptırdığı diğer yapıları tek tek saymak yersizdir. Kısaca söylemek gerekirse, kentin ve özellikle Sarayın yangınla yerle bir olmuş olan büyük bir bölümü, onun zamanında, daha zarif bir biçimde yeniden yapılmıştır. Yine de bunları burada ayrıntıları ile anlatmak bana gereksiz gözüküyor çünkü çoğunu özenle *Savaşlar* adlı kitabımda anlattım. Şimdi yalnız şunu yazacağım: İmparatorun eserleri, Saray propylaeumun (vestibulum) ve Ares'in Evi olarak adlandırılan eve kadar olan Tunç Kapı (Khalke-Chalce) denilen kapıyı, Sarayın ötesindeki Zeuksippos Hamamıyla büyük sütun sıralı stoaları (porticus) ve bunların, Konstantinos'un pazar yeri olarak bilinen yere kadarki her iki yanında yer alan herşeyi içerir. Bunlardan başka İmparator, Sarayın yakınında, Hormisdas Evi olarak bilinen evi bütünüyle değiştirdi ve İmparatorluğa yaraşan bir görkemle Saraya kattı, bu yapının genişliğini arttırdı ve böylece onu daha çok hayranlık uyandıran bir hale getirdi".

29. "Bu pazar yerinden uzak olmayan bir yerde İmparatorun konutu bulunur; söylediğim gibi Saray, hemen hemen tamamı yeni olarak, İmparator İustinianos tarafından yaptırılmıştır. Bu Sarayı sözle anlatmak imkânsızdır; gelecek kuşaklar için, onun bütünüyle bu İmparatorun eseri olduğunu bilmek yeterlidir. Aslan pençesinden belli olur derler, okuyucularım da Saray'ın ne kadar etkili olduğunu, Khalke denilen girişi (protomenisma-vestibulum) hakkında şunları okuyunca anlayacaklardır: dörtköşeli (tetragonos-quadrangularis) biçimde göğe yükselen dört dik duvar vardır, bunların hepsi birbirinin aynıdır, sadece güneye ve kuzeye bakan iki duvar biraz kısadır. Her köşeden, ustalıkla işlenmiş taşlardan yapılmış bir yapı ögesi (anastasis-pila) çıkıntı yapar; bunlar duvarla birlikte yerden tepeye kadar yükselirler, dörtgen biçimindedirler ve sadece bir kenarı duvara bitişiktir, öyle ki, oranlarının aynı olması dolayısıyla yapının uyumunu (harmonia-concinnatis) bozmaz, tersine, artırır. Bunların üstünde sekiz kemer, bütün eserin ortasına doğru bükülmüş olan havada asılı (metarsios-

sublimi) küre biçimindeki çatıyı (orophos-fastigium) taşır; ikisi güneye, ikisi kuzeye yönelen diğer dört kemer, bitişik duvarlar üstünde kalır ve bunları ortlayan çatıyı (tegos-tectum) bir tonoz yapıyla (tholos-opus testudineum) yukarılara taşır. Tavanın (orophe-camera) tamamı resimlerle (graphe-pictura) doludur; bunlar balmumuyla (keros-kera) sabitleştirip yüzeye sürülmemiş, her renge boyanmış ince küp biçimli taşlarla (psephis-tesserula) yapılmışlardır. Resimlerde insan figürleri ve her tür başka şeyler yer alır. Şimdi bu resimlerin konularını anlatacağım: Her iki yanda savaş ve çatışma vardır; İtalya ve Libya'nın (=Afrika'nın) birçok kenti fethedilmiştir; İmparator İustinianos, komutanı Belisarios aracılığıyla zaferler kazanmaktadır; komutanın yüzü İmparatora dönüktür, ordusu bütün safalarıyla durmaktadır ve İmparatora, kralları, krallıkları ve insanlar arasında en değerli sayılan şeyleri ganimet olarak sunmaktadır; ortada, İmparator ve İmparatoriçe Theodora, esir alınan Vandal ve Got krallarının boyun eğerek ilerlemelerinden ve seçkin bir zaferi kutlamaktan büyük sevinç duyuyor gibidirler; etrafındaki Roma senatosu üyeleri de aynı şekilde, zafer kutlarlar. Küçük küp parçaları (psephis-vermiculatum emblema) bunu, mutluluğun ışıltısıyla gülerek ifade etmişlerdir. Sonuçta, yapılan işlerin büyüklüğünden dolayı İmparatora karşı, Tanrı'ya duyulan saygıya eşit bir duyguyla sevinçlerini belli ederler. Yapının içi de, üstteki küçük küp parçalarıyla süslü alanan kadar, zemin dahil, bütünüyle güzel mermerlerle kaplanmıştır. Bu mermerlerin bir bölümü zümrütle (smaragdos-smaragdum) yarışan Sparta taşındandır, bir bölümü de ateşin alevini taklit eden bir renge sahiptir ancak mermerlerin çoğu beyaz renktedir, bu da düz beyaz değil, mavi dalgaların karıştığı bir beyazdır. Bu konuda bu kadar" (Yapılar, I, 27, 29) ⁴.

IV. 1. 3. Efesli Ioannes - *Ecclesiasticae Historiae*

Suriyeli bir tarihçi olan İoannes yaklaşık 507 yılında Amida (Diyarbakır) yakınlarında dünyaya gelmiş ve 586 (ya da 588) yılında Kadıköy'de ölmüştür. İustinianos döneminde, Konstantinopolis'teki monofisitlerin lideri olmuş ve yine aynı İmparator tarafından misyonerlik görevi ile Efes'e yollanmıştır. Yaklaşık 558 yılında Suriye'de piskopos olmuş, Anadolu'daki Yahudilere ve Montanistlere karşı söylevler yapmıştır. İustinianos'un ölümünden sonra Kadıköy Konsili karşıtı düşüncelerinden dolayı hapsedilmiştir. 'Doğulu Azizlerin Hayatı' adlı dini bir eseri vardır: bu yapıtta Suriye bölgesinde yaşamış elli sekiz azizin hayatı aktarılmaktadır ⁵.

Kilise tarihi hakkındaki diğer önemli eseri süryanice yazılmıştır ⁶. Monofisit bir bakış açısıyla yazılmış olan yapıtın sadece III. bölümü tam olarak günümüze gelebilmiştir. Bu bölümde 571-586 yılları arasındaki dönem ele

⁴ Prokopios, *Yapılar* çev. Özbayoğlu 1994, 39-41.

⁵ Griffith 1991, 1064.

⁶ *Ecclesiastical History*, Latince çev. ile bask. Brooks, *Corpus script. Christ. Orient.*, Script. Syri., Ser. 3, III (Louvain. 1935-36); ingl. çev. Payne Smith bask., Oxford 1860; Honigmann 1939, 615-25.

alınmaktadır. Bu eserde İmparatorlar ve yaptıkları işler hakkında bilgiler de verilmektedir. Bunların arasında Saray ile ilgili bilgilere rastlamaktayız.

II. İustinos'a (565-578) ilişkin bölümde şunları okumaktayız:

" O (II. İustinos), kentin doğu tarafında, deniz kıyısında büyük bir sütun yaptırmaya başlamıştı. Fakat bitmeden önce öldü: denilir ki eserin sona o" *ben böyle bir şey yapmam, bunu bitirmek senin görevin* "deyince, Sophia onun, sütunu kendi heykelini dikmek için kullanacağını düşünerek *"bunu başlatanın saygısına yapmayacaksan hiç olmazsa kendin için yap "* der. Bunun üzerine kızan Tiberios kendi heykelinin ne o ne de bir başka sütun dikilmeyeceğine yemin eder. Böylece, sütunun büyük taş parçalarını görünce Saray içinde başlattığı yapılar için gerekli olabilir düşüncesiyle, hepsini toplatır ve Saray ve uzun süredir yaptırttığı 40 Şehidler kilisesine getirir. Denilir ki bu sütun için yüzlerce altın harcanmıştır ". (Eccl. Hist. III, 24) ⁷.

Tiberios'a (578-582) ilişkin bölümde şunları okumaktayız:

"Kral Tiberios *Caesar* ilân edildiği zaman (574) II. İustinos hâlâ hayatta ve Büyük Saray'da yaşamaktaydı ve ona Saray'ın bir kanadında az sayıda bölümler tahsis edildi. İustinos'un ölümünden sonra bile İmparatoriçe Sophia İmparatorluk Sarayı'nda oturmaya devam etti. Tiberios onu oradan atamadı ve Sophia da onun Saray'da oturmasına müsaade etmedi. İmparator olduktan sonra, özellikle karısı ve iki kızıyla oldukça sıkışık durumdaydı. Kraliçe Sophia'ya karşı gelmek istemediğinden ve Büyük Saray'da oturmak arzusundan, tüm kuzey tarafını tekrar yapılandırarak kendine yeni bir Saray yaptırdı. Bu amaçla birçok geniş yapıyı yıktırdı ve daha önceki hükümdarların sevdiği ve Saray'ın ortasında olan güzel bir bahçeyi mahvetti. Bunun her köşesini yıktıktan sonra, geniş ve daha heybetli binalar, Saray'ın uç kısmına doğru geniş ahırlar, çok güzel bir hamamı yeniden ve daha bir çok şeyler yaptırdı ". (Eccl. Hist. III, 23) ⁸.

IV. 1. 4. Chronicon Paschale

Chronicon Paschale adı altında bilinen kaynak, yazarı bilinmeyen ve VII. yy.'ın ilk çeyreğine kadar ki dönemi kapsayan (yaklaşık 628) bir dünya kroniğidir ⁹. Tanrı'nın dünyayı yaratışından İ.S. yaklaşık 628 yılına kadar olan dini ve siyasi olaylar aktarılır.

Eserin ilk baskısını yapan Du Cange, Paskalya yortularına göre tarihlenmesi nedeniyle bu adı vermiştir. Yaratılışı İ.Ö. 5509 yılına tarihleyen tek kroniktir. Her ne kadar Sextus İulius Africanus, Eusebios, Kosmas İndikopleustes ve diğer yazarların yapıtlarından derleme olsa da VI .ve erken VII. yy. 'lar için

⁷ Mango 1972, 125-6.

⁸ Mango 1972, 128.

⁹ Chronicon Paschale 284-628, Withby -Withby çev. 1989.

çok sayıda bilgi vermektedir. Patrik I. Sergios'a (610-638) eserde verilen önemden dolayı, yazarın onun çevresinden biri olduğu tahmin edilmektedir.

Chronicon Paschale'de anlatılan politik olaylar çoğu defa Büyük Sarayın geniş sahnesinde yer alırlar. İmparatorlar, ihtilaller ve kişilerle ilgili anlatımlarda 'Saray' adı genel bir sözcük olarak geçer ve nadir olarak Saraya ait topoğrafik ya da mimari bilgilere rastlanır. Saray'a ait bilgi verebilecek kısımlar aşağıda sıralanmaktadır:

Yıl 328 (277. Olimpiyat), CP. s. 528-29 ¹⁰

"O, (Konstantinos) Byzas'ın surlarını genişleterek yeniledi ve kente Konstantinopolis adını verdi. Ayrıca Hipodromu bronz eserlerle süsleyerek tamamladı: içine Roma'da olduğu gibi İmparatorluk seyri için bir loca (kathisma) yaptırdı. Ve O, yine aynı Hipodroma bitişik büyük bir Saray yaptırdı..."

"Aynı İmparator Sarayın girişine heykellerle süslü Regia adında revaklı bir yol yaptırdı".

Yıl 484 (316. Olimpiyat) CP. s. 603 ¹¹

"İmparator Zenon Armatus'u Sarayın Kokhlias'ı üzerinde -Decimum'da öldürdü".

Yıl 532 (327. Olimpiyat) CP. s. 621/623/629 ¹²

"Ve daha sonra Sarayın bronz örtülü girişi yandı".

"Ve halk kaçarken Magnaura'daki Liburnon'u ateşe verdi ama yangın hemen söndürüldü".

"Ve O (Iustinianos) Saray içinde fırınlar ve buğday depoları yaptırdı: ve yine zor durumlar için bir sarnıç yaptırdı".

Yıl 610 (347. Olimpiyat) CP.s. 700 ¹³

"Yine aynı ayın (Ekim) altıncı günü olan pazar günü gün doğarken, Placidia Sarayının idarecisi olan Photios ve patrikius Probus, Saraydaki BaşMelek Mikhail şapelinden Phokas'ı tamamen çıplak bir vaziyette alarak limana doğru sürüklediler".

¹⁰ Cronicon Paschale 1989, 16; Mango 1972, 7-8.

¹¹ Chronicon Paschale, 1989, 95. Decimum hak. Guiland 1969 (Decimum için kathisma arkasında olan bir kapı olarak söz eder). De Cerimoniis'te (II, 51) Saray'a giriş kapısı olarak bahsedilse de tam olarak yerini belirlemek imkansızdır.

¹² Chronicon Paschale 1989. 117/120 ve 127. Janin, Magnaura için Saray dışı bir bina olarak ve Liburnon için yakınlardaki bir anıt veya bir bina olarak söz eder; Janin 1964, 117-8/382.

¹³ Chronicon Paschale 1989. 151.

Orta Bizans Dönemi Kaynakları

IV. 1. 5. Theophanes - *Chronographia*

Başkentin asil ailelerinden birinden gelen Theophanes yaklaşık 752 yılında doğmuştur. Kısa bir evlilikten sonra Kyzikos'ta kendi kurduğu manastıra (τοῦ μεγάλου ἄγρου) çekilmiştir. İkonoklazma hareketine karşı tavrından, önce hapsedilmiş daha sonra da sürgüne gönderildiği Samothrake adasında 818 yılında ölmüştür.

Theophanes, arkadaşı Georgios Synkellos'un ¹⁴ tamamlamadığı kroniği bitirmek için 810-814 yılları arasında Χρονογραφία'yı yazar. Bu kronik G. Synkellos'un kaldığı yerden yani 284 yılından (Diocletianus) V. Leon'un tahta çıkış tarihi olan 813'e kadar olan tarihi bir zaman dilimini kapsamaktadır. Theophanes'in eseri bugün kaybolmuş bazı kaynakları kullandığından ve VII.-VIII. yy. arası tarihi olayları içerdiğinden çok önemli sayılır.

Theophanes'in eserinde bazı çelişkiler gözlenir: VII. yy.'a ait bilgiler azdır, Batı sınırları ve buradaki olaylar önemsenmemiş fakat bunun yanında Arap akınları üzerine durulmuştur. III. Leon'un (717-741) hükümdarlığı ayrıntıları ile verilirken bazı çelişkiler göze çarpar: önceleri "iyi ve dindar" kişiliğini vurgulayan bir kaynak kullanılırken daha sonra karşıt görüşlü bir kaynak kullanıldığı gözlenir. Kendi yaşadığı döneme doğru Theophanes'in sözlü geleneklere ve kendi hatıratlarına dayandığı görünür. Tüm bunlara rağmen eserinin en karakteristik yanı, VII. ve VIII. yy. 'lara ait kronolojik düzenlemedir. Olaylar yıllara göre düzenlenmiş, her yıl dünyanın yaratılışı, İsa'nın doğumu, Bizans İmparatorlarının, İran ve Arap krallarının hükümdarlık yılları, Papa ve Patriklerin iktidar dönemlerine göre kronolojik tablolara ayrılmıştır.

Theophanes'in kroniği Anastasius Bibliothecarius tarafından Latinceye çevrilmiş ve Batı dünyasının kronik geleneğini oldukça etkilemiştir¹⁵.

Theophanes'in eserinde imparatorların hayatları ve yaptıkları eserlerle ilgili bölümlerde Büyük Saray ile ilgili bilgilere rastlamaktayız:

İmparator Maurikios dönemi (582-602):

¹⁴ Bir keşiş olan Georgios Synkellos, Patrik Tarasios (784-806) döneminde sekreterlik yapmıştır. Yazdığı kronik (Ἐκλογὴ χρονογραφίας) dünyanın yaratılışından Diocletianus'un hükümdarlığının başına kadar (284) gelmekteydi; Impellizzeri 1975, 281.

¹⁵ Impellizzeri 1975, 282-3.

“Bu sene içinde (596) İmparator Magnaura’nın yuvarlak terasını inşa ettirdi, ve avlunun ortasına kendi heykelini koydurdu ve oraya bir silahhane yaptırdı”. (*Chronographia* A.M. 6088, s. 274) ¹⁶.

İmparator II. İustinianos dönemi(685-695):

“İustinianos Saray yapıları ile kendini meşgul etti. İustinianos adlı salonu (triklinos) ve Sarayın etrafını çeviren duvarları yaptırdı... İmparator, Patrik Kallinikos’a Saray yakınlarında olan Tanrı’nın Annesi - *ton metropolitou* kilisesini yıkabilmek için bir dua istedi; bu kilisenin yerine Mavilerin kabul olunabileceği merdivenler ve bir havuz inşaa ettirmek istiyordu. Patrik “ bir kilise inşası için duamız var ama yıkımı için yok ” diye cevap verdi. İmparatorun baskısı ve dua istemesi üzerine Patrik “ Hamdolsun ki Tanrı’ya her zaman hoşgörülüdür, şimdi ve sonsuza kadar. Amin” dedi. Bunu duyunca kiliseyi yıktılar ve havuzu yaptılar. Ve *ton metropolitou* kilisesini Petrion’da inşa ettiler”. (*Chronographia* A.M. 6186, s. 367-8) ¹⁷.

IV. 1. 6. Philotheos - Kletorogion

Resmi ünvan ve görevleri sıralayan önemli bir Taktika ¹⁸ olan Kletorogion’un tam başlığı “*Antik Kletorogio esas alınarak yapılmış olan ünvanların isimleri ve değerleri ve ziyafetlerin resmi kraliyet düzeni*” olarak bilinir. Kletorogion terimi (κλητορολόγιον), klesis = davet ve kletorion = ziyafet kelimelerinden gelir.

Kitabın yazarı sadece bu eseri ile bilinir: anlaşılacağı üzere Philotheos, Saray’da protospatharios ve atriklines görevini yürütmüş bir kişiydi. Kitap 899’da yayınlanmış ¹⁹ hemen akabinde bir imparatorluk *thespisma*’sı ile onaylanmıştır.

Eser dört bölümden oluşur: birinci bölümde Philotheos eserin ana temasını, yani değişik ünvan ve görevlerin açıklamasını yapar. İkinci bölümde en yüksek ünvanlar açıklanır. Bunlar özellikle İmparatorun masasına oturmaya hak kazanmış Patrik, caesar, nobelissimos, kouropalates,

¹⁶ Mango 1972, 129. Bir başka kaynağa göre silahhane Phokas tarafından (602-610) yaptırılmıştı: Leon Grammatikos, 146:” Aynı Phokas Magnaura Sarayı yakınlarındaki silahhaneyi yaptırdı ve bunun ortasına tepesinde kendi heykeli olan bir sütun koydurdu ”: Mango 1972, 129 not 27.

¹⁷ Mango 1972, 131.

¹⁸ Τακτικά diye bilinen yapıtlar, Bizans imparatorluğunda ve Saraydaki ünvan ve görevlerin listeleridir. Notitia Dignitatum ve pseudo-Kodinos haricinde hepsi IX. ve X. yy.’lar arasına tarihlenirler. Günümüze gelebilen taktikalar Uspenskij taktikası (842-3 yılları arası); Kletorogion taktikası (899); Beneseviç taktikası (934-44 yılları arası) ve Escorial taktikası (971-75) olarak bilinenlerdir. Taktikalar Saray içindeki protokol ve törenler kurallarını belirlerler. Başlıca amaçları atriklineslerin doğru bir şekilde ziyafet organize etmelerini sağlamak olan taktikalar, Bizans devletinin bürokratik sistemini ve yönetimi şeklini gösterirler.

¹⁹ Philotheos, *Cletorologium seu liber de ritibus sacrarum apularum Aulae Byzantinae*, PG,CXII, coll. 1292-1413; Oikonomides 1972.

basileopator ve zoste patrikia gibi asil kişiler ve magistroi, anthypatoi ve patrikioi gibi önemli görevleri yürüten kişilerdir. Üçüncü bölümde protospatharioi ve daha alt seviyedeki ünvanlar sıralanır. Dördüncü bölümde atriklineslerin ne şekilde kraliyet ziyafeti düzenlemeleri üzerine kurallar anlatılır. Saraydaki hadım ağalar, generaller ve sivil görevliler genel bir şekilde sıralandırılırlar.

Philotheos eserinin sonuna pseudo-Epiphanius'dan alınan *Notitia episcopatum* eklemiştir. Günümüzde var olan iki el yazmasında Kletorologion, De Cerimoniis ile birlikte bulunur.

IV. 1. 7. Photios - Vaazlar

Orta Bizans döneminin (IX. yy.) en önemli kişiliklerinden biri Konstantinopolis Patriği bilge Photios'tur. Başkentin asil ailelerinden gelen Photios İkonoklazma döneminde ailesi ile birlikte sürgüne gönderilmiştir. İmparatoriçe Theodora'nın desteği ile 858-867 yılları arasında Patriklik makamına oturmuştur. Bu dönemde Bulgar, Hırvat ve Moravya piskoposluklarını vermek istemediği Roma Kilisesi ile çatışmaya girerek Papa I. Nicolò'yu (858-867) aforoz etti. Cinayetle suçladığı I. Basileios tarafından bu makamdan ve Saray'dan uzaklaştırılan Photios, 877'de Patriklik makamına tekrar oturmuş, fakat Roma Kilisesi ile ilişkilerini tekrar düzeltmesine rağmen VI. Leon tarafından Patriklikten alınıp sürgüne gönderildiği yerde ölmüştür.

Photios'un Patriklik makamına çıkmadan önceki dönemde yazdığı iki eser önem taşır: λέξεων συναγωγὴ ve Bibliothēke (Myriobiblos). Bunlardan ilki sözlük niteliğinde olup, antik yazarların okunmasında yardımcı olabilmek amacıyla artık IX. yy.'da kullanılmayan kelime ve deyimlere açıklamalar getiren bir eserdir. Onun hümanist kişiliğini gösteren eseri Bibliothēke 279 bölümden oluşan ve Herodot'tan Patrik Nikeforos'a (806-815) kadar gelen uzun bir zaman dilimi içindeki Yunan edebiyatı üzerine bir çalışmadır. Bunlardan başka Photios'un önemli kişilere yazdığı mektuplar, dini içerikli risaleler ve vaazları da oldukça önemlidir²⁰.

Patrik Photios'un ekphrasis biçiminde yazılmış olan 10 numaralı vaizi Saray içinde yeniden yapılmış ve zengin süslemeyle donatılmış bir kilisenin açılışı ile ilgilidir. Her ne kadar kilisenin adı araştırmacılar içinde çeşitli ayrıklarına sebep olduysa da genel görüş kilisenin Theotokos Pharos kilisesi olduğudur²¹.

4." Kilisenin avlusu görkemli bir şekilde yapılmıştır: tüm cepheyi (prosopsis) kaplayan parlak, aydınlık ve canlı beyaz mermer levhalar ve düzlüğü ve kayganlıkları ve kesim yerlerinden gizli bir şekilde tutturuluşları, kişilere

²⁰ Impellizzeri, 1975 340-365.

²¹ *The Homelies of Photius, patriarch of Constantinople*, Mango bask. 1958, 177-90; Jenkins-Mango 1956 123 vd.; Bolognesi 1987, 381-98.

sanki tek bir parçanın devam ettiğini hayal ettiriyor ve sanki bir mucize gibi seyretmek zevk veriyor. Böylece, etrafına bakan kişi istemeyerek ilerler: avlunun güzelliği ile dolu olan kişi hayretle kendi etrafında dönmüş gibi olur. Efsaneler Trakyalı Orpheus'un cansızlarda hayat gördüğünü anlatırlar. Eğer bizim gerçekleri efsaneye dönüştürebilecek böyle bir ayrıcalığımız olsaydı, avludaki ziyaretçinin hayretler içinde ağaca dönüştüğünü söylerdik”.

5.”Fakat kişi kendine zorlukla geldikten sonra ve kiliseye bakınca, hayret ve zevkle doluyor! Sanki hiç bir yandan engel olmadan kişi kendini cennete girmiş gibi hissediyor, ve sanki yıldızlar gibi her biçimde parlayan güzelliklerden hayrete düşüyor. O andan itibaren çöşkulu bir şekilde kilise sanki etrafında döner gibi oluyor. Seyirci bu hızlı hareketinle her tarafına bakmaya mecbur kalıp sanki hendi hareketliliğinin nesnelere de geçtiğini zann ediyor.

Kilisenin bir çok yerleri altın ve gümüş kaplıdır: bazıları tesserae, bazıları oyulmuş, bazıları levhalar içinde ya da başka tarafları işlenmiş haldedirler. Her yerde altınla kaplı sütun başları ve altın kornişler vardır. Diğer yerlerde altın, zincir gibi bükülüdür ama kutsal masanın yapımı altından da güzeldir. Tapınağın küçük kapıları ve sütunları gümüşle kaplıdır: aynı şekilde tutsal masanın üzerindeki saçakları taşıyan küçük payelerin üstünde olan koni biçimindeki çatı da gümüş kaplıdır. Kilisenin geri kalan kısmı altın ve gümüş kaplamanın dışında eşsiz işlemede çok renkli mermerlerle kaplıdır. Hayvan ve diğer resimlerle biçimlenmiş olan yer, sanatçının olağanüstü yeteneğini göstermekte: öyle ki Phidias ve Pharrasius ve Praxiteles ve Zeuxis bile gerçekten sanatlarında ve düş yapımında çocukları olduğunu kanıtlarlar. Bence kilisenin mimarı aynı yerde bu kadar güzelliği toplamakta hata yapmıştır: çünkü ziyaretçi bir yerden bir diğer yere bakarak, isteği gibi zevk alamayarak bir yeri gözlemleyemez “.

6.”Fakat benim de önce söylemem gereken bir şey gözümünden kaçtı: tavanda İsa'ya benzeyen bir erkek resmi renkli mozayikle yapılmıştı. Sen diyebilirsin ki O yukarıdan dünyadaki idareyi ve düzeni kuruyor ve böylece ressam, çizgi ve renkle, bizi koruyan Yaratıcı'yı yapmak istemiştir. Kubbenin üstüne yakın bir çok melek Tanrı'mıza eşlik etmekte. Kutsal yerin üstünde yükselen apsiste Bakire'nin İmparatorun kazancı ve düşmanlara karşı kahramanlıkları için kolları açık bir resmi var. Azizlerin, şehidlerin, peygamberlerin ve patriklerin resimleri tüm kiliseyi güzelliklerle dolduruyor” (Homil. X, 4 vd) ²².

IV. 1. 8. Patria

Konstantinopolis kentinin tarihi ve efsaneleri üzerine bir eser olan Patria ²³, içinde farklı topoğrafik yapıtları toplar. Bunlar Miletoslu *illustris* Hesykios'un VI. yy. da yazdığı (X. yy.'da gözden geçirilmiş ve düzeltilmiş

²² Mango 1972, 185-6.

²³ Kazdan 1991, 1598.

olan) Patria Konstantinopoleos (Πάτρια Κωνσταντινουπόλεως), VIII yy. ortalarında anonim bir yazar tarafından kaleme alınmış Parastaseis Syntomoi Chronikai (Παραστάσεις σύντομοι χρονικαί), Hagia Sophia'nın yapımının öyküsü olarak bilinen ve II. İustinos (565-578) hükümdarlığı ile 995 arasına tarihlenen (belki IX. yy.) bir anlatım (Διήγησις περὶ τῆς οἰκοδομῆς τῆς Ἀγίας Σοφίας), yaklaşık 995 yıllarına tarihlenen anonim bir Patria ²⁴ ve I. Aleksios 'a (1081-1118) ithaf edilen topoğrafik bir görüşten oluşur. Bu topluluğa Bizans sonrası döneme ve muhtemelen İ. Malaxos tarafından derlenmiş ve Konstantinopolis'teki Kserolophos sütunu ile ilgili "mucizevi bir hikâye" adlı bir metin de eklidir .

Patria'lar Konstantinopolis'in kuruluşu ve anıtları hakkında ilginç bilgiler verirler ve bazen bu bilgilerin gerçek ya da efsane olduklarını ayırt etmek zordur.

Patria adıyla bilinen bu eserler T. Preger tarafından *Scriptores originum constantinopolitanarum* adı altında yayınlanmışlardır ²⁵.

IV. 1. 9. İbni Rüste (İbn Rüşd) -*Kitab ül- A'lak in- Nefise*

İtalyan tarihçi Liutprand gibi orta Bizans dönemini anlatan bir diğer tanık İbni Rüste'dir (İbn Rüşd). Asıl adı Ebu Ali bin Ömer olan bir Arap coğrafyacısıdır. Yaşadığı dönem IX. yy sonları-X. yy başları arasındır. *Kitab ül-a'-lak in-nefise* adlı eseri tarihi ve coğrafi bilgilerden oluşan ansiklopedik bir yapıttır. Günümüze sadece yedinci cildi ulaşan bu geniş eserde doğa coğrafyası ile bilimsel açıklamalar, Mekke, Medine ve Konstantinopolis kentlerinin tasviri ve bu şehirlerde tanık olunan olayların anlatımı vardır. Aslında İbni Rüste hiç bir zaman Bizans devletinin başkentine gelmemiş ama savaşta esir düşmüş olan bir Arap esiri olan Harun bin Yahya'nın hatıralarının anlatımını aktarmıştır. Makedonyalılar dönemi Saray'ın efsanevi ihtişamı burada da yabancıları cezbeden bir konudur: fakat, Liutprand'ın alaycı ve itici anlatımına karşın burada hayrete düşen bir "barbarın" hayal gücünün bile erişemeyeceği yerlerin anlatımına verdiği özeni görüyoruz. İbni Rüste'in anlatımında Saray'ın dışarıya akseden tören ve muhteşem yaşamı bazen hayran bazen farklı bir dünyanın sihirli ve bilinmeyen sırlarını anlamaya çalışan bir yabancı'nın dilinden aktarılır "Konstantinopolis'in tasviri", Arap coğrafyacı İbni Rüste'in Konstantinopolis-Roma yolculuğunun anlatımının bir kısmı olarak yakın zamanlardaki Filistin asıllı Arap esiri Harun bin Yahya'nın hatıralarına dayanır. H. bin Yahya'nın Konstantinopolis'te kalışı 880-90 seneleri arası varsayılarak, İbni Rüste'in eserinin 903 ve 912-13 yılları arasında tamamlandığı düşünülmektedir. Bu eser bir çok defa basılmıştır ²⁶.

²⁴ Derleme bir yapıt olan bu anonim Patria bazı elyazmalarında Giorgios Kodinos mal edilmiştir: bugün, Pseudo-Kodinos adı altında X. yy.'ın sonlarına tarihlenir.

²⁵ Preger, *Scriptores originum constantinopolitanarum*, Leipzig I,1901; II ve III 1907.

²⁶ İbn Rüste'in eseri ilk olarak De Geoeje tarafından '*Bibliotheca Geographorum arabicorum*' adlı yapıtta basılmıştır (Leyde 1892). Almanca çevirisi: J. Marquat, *Osteuropaische und*

Böyle değerli bir eserde başkent, İmparator ve Saray hakkında önemli ve ilginç bilgilere rastlamaktayız:

-Konstantinopolis'in ve içinde bulunanların tasviri ve Rum'ların İmparatorluğu üzerine-

Harun binYahya anlatır ki, esir düştüğü için, Ascalona'dan deniz yolu ile Konstantinopolis'e getirildi. üç gün deniz yolculuğundan sonra Akdeniz kıyılarında Antaliya adlı bir kente gelirler. Buradan üç gün at üzerinde dağları, vadileri ve ekili alanları aştıktan sonra büyük ve kalabalık bir şehir olan Nikaia'ya varırlar. Böylece üç gün yolculuk ettikten sonra kuru bir ovada bulunan Sankara (Lefke) adlı küçük bir şehre vardılar. Harun anlatır. "Sonra, yürüyerek devam ettik ve kırlardan, sağımızda ve solumuzda Grek köylerini geçerek iki gün içinde denize vardık. Buradan gemiye binerek bir gün sonra Konstantinopolis'e vardık. Burası büyük bir şehir; doğusunda deniz, batısında Roma'ya giden yolun geçtiği kırlar var. Etrafı sağlam surlarla çevrili. Roma yoluna açılan kapı altın: muhafızların koruduğu bu kapının adı Altın Kapı- Filleri temsil eden beş heykelle süslü ve bir de filleri tutan adam heykeli var. Yarımada tarafında Bigas adlı (Pege) ikinci bir kapısı var: buraya İmparator sayfiyeye geliyor. Bu kapı demirden. Kiliseye yakın (Hagia Sophia) İmparatorun kaleye benzeyen balatı (saray) var. Bunun yanında da adı al-Budrun (Hipodrom) olan bir yer var: bir yarış yerine benzeyen bu yerde patrikioslar toplanıyorlar. İmparator, kentin ortasındaki malikanesinden bunları görebilir. Sarayda bronzdan yapılmış idoller (heykeller) var: bunlar at, insan, yabani hayvanlar, aslanlar vb. tasvir ediyorlar.

Hipodromun batısında, Altın kapı tarafında, bayram günlerinde sekiz atın geçtiği iki kapı var ve bunlara dörder at bağlanıyor. Sonra bunlara altın sırmalı giysileri olan iki adam biniyor: bunlar atları yarıştırmıyorlar, bu sözü edilen kapıları geçiyorlar ve bu heykellerin etrafında üç kez dolanıyorlar. Önce varan arabacıya İmparatorun evinden bir altın kolye ve bir altın libre atılıyor. Konstantinopolis halkı bu yarışları can-ı gönülden izliyorlar.

İmparatorluk Sarayı etrafında onu saran ve koruyan surlar var. Batıya bakan bir tarafı deniz kıyısındadır. Surları boyunca üç demir kapı dışarıya açılır: birinin adı Hipodrom Kapısı, diğeri al-Mankana Kapısı ve üçüncüsü Deniz Kapısı'dır. Hipodrom Kapısından 100 ayak uzunluğunda ve 50 ayak genişliğinde bir vestibulumu geçilir. Bunun iki tarafında halılar, yataklar ve yastıklar bulunur: burada, altın kaplama kalkanları olan hristiyan olmuş Araplar nöbet tutar. Al-Mankana kapısından mermer döşeli ve yine aynı

ostasiatische Streifzüge, 8: < Die Reisabericht des Harun b. Jahya > , Dieterich, Leipzig 1903, 206-70. İngilizce çevirisi: A.A. Vasiliev, *Harun ibn Yahya and his description of Constantinople*, Seminarum Kondakovianum, V, Prag 1932, 149-163. Fransızca çevirisi Vasiliev'in eserinde yer alır: bak. ibidem, Vasiliev, *Byzance et les Arabes* , II: *La Dynastie Macedonienne* (867-959), 2 : *Extrait des sources arabes*, M. Canard çevirisi, Bruxelles 1950, 382-94. Yeni yayınlar arasında T. Lewicki, *İbn Rusta, Kitab al-a laq al-nafisa*, Wroklow-Warszawa, Polska akademia nauk, 1977 ve *Costantino Porfirogenito-Ibn Rosteh- Liutprando da Cremona, Il Libro delle Cerimonie*, a cura di M. Panascia, Palermo 1993.

ölçülerde bir vestibuluma geçilir. bunun da iki yanında okları olan Khazarların olduğu sıralar vardır. Bunun içinde dört tane hapisane vardır: biri Müslümanlara, diğeri Tarsuslulara biri halka ve dördüncüsü muhafızlara aittir. Deniz Kapısından 300 adım uzunlukta ve 50 adım genişliğinde ve tuğla döşeli bir vestibuluma geçilir: sağda ve solda yayları ve kalkanları olan Türklerin durduğu halı döşeli sıralar vardır. Vestibulum 300 adımlık bir avluya ve sonra da (İmparatorluk) dairelerine açılan kapıya ulaşılır. Girerken solda İmparatorun kilisesi vardır: bunun dördü altın, altısı gümüş olan on kapısı vardır.

İmparatorun durduğu locada üstü inci ve yakutlarla süslü büyük bir taht bulunur. Bu, taşlarla işli bir temel üzerinde yükselir. Altarın kapısında yekpare mermerden dört sütun vardır: papazın dua ettiği altar 5 avuç uzunluğunda ve altı avuç genişliğinde, aloe ağacından yapılma ve üstü inciler ve yakutlarla süslüdür.

İmparatorun rahibi bunun önünde durur. Kilisenin tavanı altın ve gümüş kaplı tonozlarla örtülüdür. Ayrıca, her biri 200 adım uzunluğundave 100 adım genişliğinde dört tane avlu vardır. Doğuya bakan avluda mermerden bir havuz bulunur: bu yerden yükselen bir sütun üzerine yerleştirilmiştir. Bu havuzun üzerinde kurşundan bir kubbe, bunun da üzerinde oniki sütunun taşıdığı gümüş bir kubbe vardır. Bunların üstünde hayranları tasvir eden heykeller bulunur: bunlar sıra ile şahin, kuzu, boğa, horoz, iki aslan, tilki, keklik, tavus kuşu, at ve fil heykelidir. On ikincisinde melek heykeli yükselir.

Aynı avluda, kubbeden 200 adım uzaklıkta bulunan sarnıçtan su, sütunların üzerindeki heykellere ulaşır. Geleneklere göre, bayram günlerinde bunun içi 10.000 anforalık şarap ve 1000 anforalık beyaz bal ile doldurulur. Bunlar bir deve yükü ağırlığında karanfil ve zencefil ile karıştırılır. Sarnıç görünmeyecek şekilde kapalıdır. İmparator Saraydan kiliseye (Hagia Sophia) gitmek için çıkarken, buraya gelince heykellere ve bunların ağızlarından ne kulaklarından çıkan ve alttaki havuza dolan şaraba bakar; ve peşindeki asillerin herbiri birer yudum alırlar.

Perdeler kaldırılıp Saray'ın eşiğinden geçince 400 adım uzunluk ve genişliğinde büyük bir vestibuluma çıkılır. Buranın yerleri yeşil mermer ile kaplı ve duvarları her tip mozayik ve resimlerle süslüdür. Saraya girenin sağında İmparatorluk hazinesi bulunur: burada, içeride, üstünde binici olan bir atlı heykeli bulunur. Bu atın gözleri yakuttandır. Solunda ise 200 adım uzunlukta ve 50 adım genişlikte bir salon yer alır. Burada üç masa vardır: biri tahtadır, diğeri fildişidir ve salonun dibinde duran üçüncü masa altındandır.

Tören sonunda İmparator kiliseden çıkarak bu salona gelir ve altın masaya oturur. Bu İsa'nın doğum gününde olur. İmparator, bazı Müslüman esirlerin yemeğe katılmaları için emir verir, İmparator masaya oturduğu

zaman arabalar üzerinde dört ayrı altın tepsi gelir. Anlatılanlara göre ilki Süleyman'ın (yakut ve incilerle işli); ikincisi Davut'un (aynı şekilde işlenmiş); üçüncüsü Harun'un; dördüncüsü İmparator Konstantinos'undur. Tepsiler İmparatorun önüne dizilir ama kendisi bunlardan yiyecek almaz; bunlar İmparator oturduğu müddetçe kaldırılmaz ve onun kalkmasıyla toplanır. Bundan sonra Müslüman esirleri kabul etmenin zamanı gelir. Masaların üstüne sıcak ve soğuk çok sayıda yemek konur. İmparatorun mabeyincisi bu sırada törensel konuşmayı yapar; "*İmparatorun başı üzerine, bu yemeklerin hiç birinde domuz eti yoktur*". Böylece yemekler misafirlere altın ve gümüş tabaklarda dağıtılır. Bundan sonra org adı verilen bir alet getirilir. Bu tahtadan yapılma alet kare bir mengene biçiminde olup kösele ile kaplıdır. Üzerinde 60 tane bakır boru bulunur: bunlar yarıya kadar aletin içindedirler; bakırın üzeri altın kaplıdır ve boyları farklıdır. Bu aletin bir yanındaki delikte demircilerin kullandığı gibi bir körük var. Sonra üç haç getirilir ve orgun üzerine yerleştirilir. Daha sonra gelen iki adam ve orgçu boruları oynatırken körüklerler, ve hepsi kendine özgü bir ses çıkarıyorlar. Davetliler masalarında otururlarken müzik İmparator için çalar. Bu sırada ellerinde *hulbak* yani klavsen olan yirmi adam içeri girer ve yemek sonuna kadar çalarlar.

Böylece ziyafet oniki gün boyunca sürer. Son gün her Müslüman esire 2 dinar ve 3 dirhem verilir ve İmparator kalkarak Hipodrom kapısından çıkar."

-Halka ait Büyük Kilise'ye giden İmparatorun töreni-

"İmparator, şehrin ortasındaki halka ait kiliseden Saray kapısına giden yolun tamamıyla halı ile kaplanmasını ve üstüne yeşil yapraklar ve mersin çiçekleri serpilmesini ve bu geçitin iki yan duvarının kıymetli kumaşlarla süslenmesini emreder. Daha sonra Saraydan çıkar: önünde kırmızı kumaştan elbiseleri olan ve başları açık 10.000 kişilik bir yaşlı grubu vardır. Arkalarından beyaz giysili 10.000 genç gelir. Bunları yeşil kıyafetli 10.000 delikanlı ve ellerinde altın kaplama baltalar olan mavi kıyafetli 10.000 delikanlı daha takip eder. Arkadan Horasan beyazından olan mulham (ipek karışımı) giymiş orta yaşlı 5000 hadım geçer; bunlar ellerinde altın haçlar taşırlar. Bunları, farklı renklerde yelekler giymiş ve altın kaplı mızrak ve kalkanları olan 10.000 Türk ve Hazar genci takip eder. Yüz seçkin patrikios değişik renkteki giysileri ile ellerinde Java adasından gelen aloeler yanan altın meşaleler taşırlar. Arkadan en yüksek rütbede olan altın sırmalı elbise giyen 12 patrikios ellerinde altın asaları ile geçerler.

Bunların yanlarında kıyafetleri incilerle işli yüz genç yürür: bunlar İmparatorun dua ederken giyeceği özel kıyafetin bulunduğu altın sandığı taşırlar. Arkadan adı al-rum olan ve kalabalığa "susun" diyerek sessizlik emreden ve hemen sonra altın üzerine inci ve yakut işli leğen ve sürahi taşıyan yaşlı bir adam gelir. En son olarak "allaksimmon" denilen ve ipek üzerine kıymetli taşlar işlenmiş değerli giysiler içindeki imparator gelir.

Başında tacı ve ayaklarında kısa çizmeleri vardır; bunların biri siyah diğeri kırmızıdır. Onun arkasından vezir gelir. İmparatorun elinde içinde toprak olan altın bir kutu vardır. İmparator yürürken her iki adım da bir vezir kendisine *μεμνησθε του θανάτου* yani 'ölümü hatırlayın' cümlesini tekrarlar. Bu sözleri duyan İmparator bazen durup kutuyu açıp içine bakıp öptükten sonra ağlıyor. Büyük Kilise'ye kadar böyle devam eden İmparator, burada yanına yaklaşan yaşlı adamın taşıdığı leğende elleri yıkar ve vezire dönerek "*Ben bütün insanların kanı için suçsuzum: Tanrı beni sorumlu tutmaz. Çünkü ben bu yükü senin ensene koyarak kurtuluyorum*" der. Böylece elbiseleri çıkarır ve vezirine giydirir: daha sonra Pilatos'un yazı aletlerini alarak vezirin ensesine koyar ve "*Pilatos gibi adaletle hükmet*" der. Ve vezir de bu kılıkla Konstantinopolis sokaklarında dolaşırken halk ona "İmparatorun sana emrettiği gibi adil hükmet" diye bağırır.

Hükümdar Müslüman esirlerin Kilise'ye getirilmesini emreder. Bunlar süslemeleri hayranlıkla izledikten sonra yüksek sesle üç defa "*Tanrı İmparatora uzun ömür versin*" diye bağırırlar. İmparator da onlara uygun resmi giysi verilmesini emreder. İmparatorun arkasından üç tane duman rengi at getirilir: bunların incili ve yakutlu altın koşum takımları vardır. Binicileri olmayan bu atlar kilisenin içine getirilir ve ortaya yerleştirilmiş dizginlerin önüne bırakılırlar. Eğer bu hayvanlardan biri dizgini ağzına geçirirse geleneklere göre herkes "*Biz İslam ülkelerini yendik*" diye bağırır. Ama hayvan dizginleri koklayıp gerilerse topluluk "*bu hayvan Avstat'a ait olanların soyundan gelmedir*" diye haykırır. Sonunda İmparator kiliseden ayrılıp Ssaraya döner.

Kilisenin 10 adım batısında yüksek bir sütun vardır: bu sütunların üst üste konulmasından oluşur ve altın zincirlerle sarılıdır. Tepede kare bir mermer levha ve bunun üzerinde bu kiliseyi yaptıran İustinianos'un mermer lahti bulunur. Lahtin üzerinde İustinianos'u at üzerinde tasvir eden bronz bir heykel vardır. Başının üzerinde incil ve yakutlu altın bir taç bulunur ve dediklerine göre, bu imparatorun kullandığı taçtı. Sanki Konstantinopolis halkına seslenir gibi sağ eli yukarıya doğru kalkmıştır. Kilisenin batı kapısı üzerinde 24 küçük kapısı olan oda gibi bir yapı vardır: bir avuç genişliğindeki bu kapılar günün ve gecenin saatleri kadardır. Her saat başı bir kapı tek başına açılıyor ve kapanıyor. Dediklerine göre bu saat Apollonios tarafından yapılmış. Rumların atları oldukça iyi terbiye edilmişlerdir; durdukları yerden uzaklaşmazlar ve süvariler binerken tutulmaya ihtiyaçları yoktur. Hırçınlaşmazlar ve genelde sakin dururlar. Onlara dur demek yeterlidir ve böylece dururlar ve sahipleri İmparatorun yanından ayrılana kadar beklerler. Sorduğum bazı kişiler beni bronzdan yapılma üç at heykelinin yanına götürdüler; bunlar İmparatorun kapısının önüne dikilmişler. Bunları bilge Apollonios atlar üzerinde sihirli etkisi olsun diye yapmış: aralarında huzursuz olup birbirlerini tekmelemesinler diye.

İmparatorun kapısı önünde ayrıca, kuyrukların ısırarak dört tunç yılan var: bu da yılanları etkisiz kılan sihirli heykel. Bir çocuk bile yılanı yaklaşılabılır ve hiç zarar görmeden eline alabilir.

Kentin içinde, Altın Kapı'ya doğru Forum ortasında bir kemer gözüktür; üzerinde iki heykel bulunur. İkisi de elleri ile işaret verirler; biri "Gel" diğeri de benzer hareketle "Dikkat" der gibidirler. Bu sihirli heykellerin önüne idam cezasına çarptırılmış mahkumlar getirilir. Daha sonra mahkumlar iki heykelin arasına konulur. Bu arada bir haberci imparatoru olaylardan haberdar eder. Döndüğünde eğer mahkumlar hala bıraktıkları yerdelerse alır hapishaneye götürür: ama, tersine iki heykelin dışındalarsa o zaman tereddüt edilmeden öldürülürler. Ve hiç biri affedilmez.

Konstantinopolis'in bir su kemeri var; bu kemer Bulgar denen bir yerden başlıyor. 20 günlük yol kadar bir uzunluğu var, kente girince üç kola ayrılıyor: biri İmparatorluk Sarayına, biri müslümanların hapishanesine, üçüncüsü ise asillerin hamamını besliyor ve kalanı halka veriliyor. Onlar yarı tatlı yarı tuzlu bir su içiyorlar.

Bulgarlar Rumlarla, Rumlar Bulgarlarla savaşıyorlar". Harun, Konstantinopolis'in çevresinde bir çok keşiş manastırı olduğunu ve kent kapısına yakın Kurtarıcı'nın manastırı diye adlandırılan bir manastır (*Dar satira* - Σωτήρ) olduğunu ve burada 500 keşişin yaşadığını anlatır. Kentin kuzeyinde Munis adlı bir manastır vardır: burada bin keşiş yaşar. Doğuda, geniş bir alanda 12.000 keşişin olduğu dört manastır bulunur. Biri Munis, biri Fusadır, üçüncüsü Kukiyya ve dördüncüsü Meryem manastırı olarak adlandırılır. Batıda 6000 keşişin yaşadığı iki manastır daha vardır.

Kenti terk ettikten sonra düz bir ovada yol alınır: burada köyler ve ekili alanlar vardır. Oniki durak sonra büyük ve önemli bir kent olan Selanik'e (Salukiya) verir. Doğuda bir dağ, batıda deniz vardır. Dört nehir kentten geçer. Adı Markus olan bir manastır vardır; burada 12000 keşiş yaşar, vb.

(Yazar bundan sonra Selanik-Roma güzergâhını anlatır) ²⁷.

IV.1. 10. Vita Basilii

"*Vita Basilii*" adlı yapıt İmparator I. Basileios'un (867-886) biyografisidir ve Theophanes Continuatus'un kroniğinin ikinci bölümünü teşkil eder. Genelde İmparator VII. Konstantinos Porphyrogennetos tarafından yaklaşık 950 yılında yazıldığı düşünülmektedir. Eser, imparator Basileios'u asil bir aileden gelme ve bilge bir idareci olarak gösteren bir methiye sayılabilir. Yazar, Basileios hükümdarlığını dürüst bir hakimiyet kurmuş ve fakirlerin barış içinde tarlalarını sürdükleri bir dönem olduğunu vurgular; İmparatoru, mahkemelerde hakimlik yapan ve vergi toplayan memurlardan

²⁷ Costantino Porfirogenito, Panascia bask . 1993, 157-72.

köylüleri koruyan adil bir hükümdar olarak gösterir. Diğer yandan Basileios'un büyük bir kumandan olarak gösterilmediği ve yenilgilerinin saklanmadığı gözlenir.

Buna karşın İmparator büyük bir inşaatçı olarak tasvir edilmiştir: *Vita Basilii* bizim için Büyük Saray'da ve diğer yerlerde İmparatorluk emri ile yapılmış mimari ve süsleme işleri için en önemli kaynaktır ²⁸.

Saray ile ilgili bölümler şunlardır:

83."Tanrı'ya olan bağlılığını gösteren işlerin arasında İmparatorluk Sarayında yaptıklarını da niye saymayalım? Verdikleri iyilik için Tanrı İsa'ya, Cebrail'e , peygamber Elias adlarına ve Tanrı'nın Annesi'ne (Nea kilisesi) ve piskoposların başı Nikolaos'a kutsal ve güzel kiliseler yaptırdı. Bu kiliseler her taraftan gelen en güzel sanat eserleri ile zenginleştirilmişlerdi. Bu kilise (Nea) parlayan gümüşleri, renkli mermerleri, mozayikleri, ipek kumaşları ve inci ve altın ile süslü, ölümsüz damat İsa'ya sunulmuş bir gelin gibiydi".

84."Beş kubbeli örtüsü, yıldız gibi parlayan güzel resimlerle, dışı ise altın kaplama pirinçtendi. Her yanındaki duvarlar renkli mermerlerle, tapınak ise altın, gümüş, kıymetli taş ve incilerle güzelleştirilmişti. Tapınağı neften ayıran sütunlu ve kornişli bariyer; oturma yerleri, merdivenler ve kutsal masa altın,gümüş, inci ve kıymetli taşlarla süslüdür. Yerler ipek kumaşlar ve birbirine ustaca yanaştırılmış renkli mermer levhalarla süslüdür ".

85." Kilisenin içi işte böyle... Dışı da nekadarmuhteşemdir! Batıdaki avluda biri güneyde diğeri kuzeyde olmak üzere iki çeşme vardır. Güneydeki, Roma'dan diyemeyeceğimiz, Mısır taşından yapılmadır ve çok güzel yontulmuş yılanlarla süslüdür. Ortasında üstünde bir korniş olan içi boş sütunlar tarafından desteklenen delikli bir kozalak yükselir. Bütün bunlardan fışkıran sular etrafa yayılmaktadırlar. Kuzeydeki çeşme Sakarya taşından olup ortasında delikli bir kozalak vardır ve bunun etrafında, bronzdan yapılma horoz, keçi ve koyun heykelleri vardır.Bunlar hızlı bir şekilde suları dışarı fışkırtırlar. Ayrıca, yanlarda geçenlerin susuzluğunu gidermek için akıtılan şarap kupaları vardır".

86." Kilisenin kuzey kapısından çıkınca tonozlu uzun bir revak vardır: bunun içinde din şehitleri kahramanlıkları ve işkenceleri temsil edilmiştir. Diğer taraftan denize bakan güney kapısına gidildiğinde ve doğuya doğru ilerlerken aynı uzunlukta bir revak daha vardır. Bu, İmparatorların ve genç asil beylerin at üzerinde oyun oynadıkları alana kadar uzanır; bu avlu şanlı İmparator tarafından eski evleri satın alıp, yıkıp temizledikten sonra ortaya çıkmıştır. İmparator ayrıca, bu avlunun deniz tarafında yukarıda anlatılan kilisenin hazine ve tören eşyaları odasını yaptırttı. Bu eski evlerin alınmasının nedeni, yapılan kilisenin yerinde İmparatorlar bu sporu

²⁸ Kazdan 1991, 2180-2181.

yapmaktaydılar. Kilisenin doğu tarafında iki revak arasında kalan bölge çeşitli bitkilerin ve suların aktığı bir bahçeye dönüştürüldü ve bu durumu için Mesokepion olarak adlandırıldı”.

87.” Şimdi de sözümüzü çalışkan İmparatorun geri kalan işlerine döndürelim: Saray içinde, kendinden öncekileri kilise ve saray yapıları arasında geçemedi mi?Sarayın doğu kısmında onun tarafından yaptırılan Elias kilisesi bulunur: hem içinde hem dışında güzellikler ile doludur.Tüm tavanı, güzelliği fazla yağış ve rüzgarlı kar ve buz ile mahvedilmiş olsa bile, parlayan altınlı mozayikle kaplıdır. Bu kiliseye bitişik olarak imparator çok eziyetler çekmiş olan şehid Klemens adına bir kilise yaptırmıştır. Bunun içine kendisine ve daha sonrakilere manevi ve fiziki şifalar vermiş olan Aziz başını ve diğer şehidlerin kutsal kalıntılarını koydurtmuştur. Bu bahsi geçen kiliselerin yanında Kurtarıcı Tanrı’ya adanmış bir dua evi yaptırdı: inanılmaz şekilde zengin olup altın, gümüş, inci ve kıymetli taşlarla süslüdür. Tüm taban mücevher ustalarının hünerlerini sergileyen işlenmiş gümüşten yapılmadır: sağdaki ve soldaki duvarlar altın ve kıymetli taşlarla süslü gümüş ile kaplıdır. Nefi korodan ayıran paravana ne kadar da zengindir! Bunun alt kısmı ve sütunları gümüşten üstündeki korniş altından olup tüm kilisede Hindistan’ın zenginlikleri görülüyordu. Bu korniş üzerinde İyi Tanrı’nın mineden yapılmış bir çok resmi vardı. Kutsal yer içindeki zenginlikleri ve kıymetli eşyaları anlatmaya sözler yetmez. Yine, Sarayın şanlı İmparator Basileios tarafından yaptırılan doğu tarafları da benzer zenginlikteydi”.

88.” Sarayın diğer taraflarında yaptırdığı yerler arasında hatip Paulos için yaptırdığı kutsal şapel aynı güzellikte yapılmıştır. Bunun tabanında gümüş çerçeveli yuvarlak mermer levhalar vardır. Güzellikte bu kilise de diğerlerinden aşağı kalmaz. Yine aynı şekilde büyük Havari Petrus’a adanmış olan kutsal kilise Markianos revakının sonunda bir kule gibi yapılmıştır. Bu kilisenin yanına cennetin sahibi adına güzel ve zengin bir şapel yapılmıştır ”.

89.”İmparator Basileios tarafından Sarayda yaptırılan binaların güzelliğini anlatmak için bizden daha yetenekli biri gerekir. Kainourgion adlı yaptırdığı bina kişileri büyülemiyor mu? Sıra halinde dizilmiş 16 sütun binayı taşır: sekiz tanesi yeşil Tesalya mermerinden, altı tanesi taş ustası tarafından asma yaprakları ile işlenmiş onks benzeri mermerden yapılmıştır. Geri kalan iki sütunda bu taştan olup spirallerle süslüdür. Sütunlardan tavanlara kadar ve doğu kubbesinde tüm bina altın mozayiklerle kaplı idi. Bu mozayikler yaptıran kişiyi (İmparator) fethettikleri şehirleri sunan generallerinin ortasında temsil etmekteydi. Tavanın üstünde İmparator Herkül’ün kahramanca işlerini yaparken ve zaferlerini Tanrı’ya adarken temsil edilmişti.... Buralardan yatak odasına(?) geçilmektedir. Çok güzel olan bu mekân da İmparator tarafından yapılmıştır. Yerin tam ortasında Pers kuşu, tavus kuşu Karya mermerinden bir madalyon içinde taşkesici ustaların işi olarak görülür. Bu büyük bir çemberle kesişir: bunun dışında binanın dört köşesine doğru Tesalya mermerinden nehirler ve kıyılarında çok küçük

mozayiklerden yapılma, sanki canlı ve uçmaya hazır, kartallar görülür. Her taraftaki duvarlar değişik çiçeklere benzeyen cam levhalarla kaplıdır. Bunların üstünde alt kısmı üst kısımdan ayıran çiçeklenmiş altın bir süsleme vardır. Bunu, burayı inşa ettiren İmparatoru ve karısı Eudokia'yı İmparatorluk elbiseleri içinde ve taçlı olarak temsil eden altın bir mozayik takip eder; çocukları binanın etrafında parlayan yıldızlar gibidir: İmparatorluk elbiseleri giymişlerdir ve taçlıdırlar. Erkek olanı tanrısai emirlerin bulunduğu bir yazmayı, kız olanı ise tanrısai yasaların olduğu kitapları taşırlar. Böylece sanatçı -eğitimle arası iyi olamamış- İmparatorun sadece erkek çocuğun değil kızın da kutsal bilgelik öğretisine başlatıldığını göstermek istemiştir. Böyle güzellikler tavana kadar dört duvarı da kaplamaktaydı: bu odanın tavanı gibi üstü de tamamıyla altınla süslüdür ve ortasında yeşil camdan yapılma Haç vardır. Bunun etrafında gökte parlayan yıldızlar gibi İmparator, karısı ve çocukları Tanrı'ya ve Haç'a ellerini uzatmış halde görülür. Ayrıca burada Tanrı'ya çocukları adına şükran eden anne-baba ve anne-babaları adına çocuklar tarafından adanmış bir yazıt vardır.

90."Aynı sanatçı tarafından yapılmış bir diğer eser de güzellikleri ile ödül alan Pentakubukleion adlı büyük salondur. Bunun yanında cennetlik Paulos'un şapeli, çok bilge Leon tarafından yaptırılmış olan din şehidi Barbara'nın şapeline bitişiktir. Ayrıca diğer İmparatorluk konutları -Khrysotriklinos doğusunda ve Nea kilisesinin batısında Aetos adında olan- aynı İmparatorun yapıtlarıdır.... Aynı şekilde bunun batısındaki piramid biçimindeki konut gibi Tanrı'nın Annesi adına bir şapel daha vardır: bu yapının muhteşemliği ve yeniliği diğer yapıları geride bırakır. Bunların aşağısında çok hoş olan, İncilci İoannes adına yapılmış olan şapel vardır. Bunu aynı İmparator güneşin geldiği ve Pharos'a kadar uzanan mermer bir yolun yanında yaptırmıştır. Ve doğusundaki sağlam yapılar gibi -biri hazine diğeri vestiariun olarak kullanılır- güven verir ve çekicidirler. Bir zamanlar Mavilerin çeşmesinin bulunduğu ve Phiale denilen yerde geniş ve iyi aydınlanmış bir saray hamamı yaptırdı. Diğer partinin yani Yeşillerin çeşmesi gibi o da bir zamanlar Sarayın doğu avlusunda bulunuyordu ama kutsal kilise yapılıncaya kaldırıldı ve böylece partilerin buradaki törenleri ve ziyaretleri devam etmedi". (Vita Basilii s. 312 vd.)²⁹.

IV.1. 11. Liber de Cerimoniis

Bir yüzyıl önceki Patrik Photios'un aydın ve kültürlü döneminin devamında yetişen bilge İmparator VII. Konstantinos Porphyrogennetos, Saray içinde bir çok edebi ve sanatsal faaliyetlere öncülük ve himaye etmiştir. "Tanrı'ya sadık Konstantinos'un hükümdarlık faaliyetine yaraşır eser" diye başlayan Liber de Cerimoniis, bir rastlantı sonucu, Leipzig'de bir el yazmasında bulunmuştur. EKΘECIC THC BACIAEIOY TAEENOC (Cod.Lips.Bibl.Urb.Rep.I 17, XII yy.- içinde) ilk yayını 1716-74, arasında Johann Jakob Reiske tarafından gerçekleştirildiğinde Bizans tarihçileri arasında büyük yankı uyandırmıştır.

²⁹ Mango 1972, 194-9.

Bizans uygarlığına olan ilgi XVII. yy'da çok sayıda tarihi ve filolojik yapıtların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Du Cange, Combecephis, Mabillon ve Ragusalı Banduri gibi). Ama akılcı ve aydınlıkçı dönem Bizans'ın teokratik yapısını şanlı Roma İmparatorluğunun hazin bir sonu ve bin sene süren bir çöküş devresi olarak görmüştür. Bunlara bir örnek C. Le Bean ve E. Gibbon'un büyük tarihi eserleridir. Bu görüş içinde Reiske'nin eseri -iyi hazırlanmış bir yapıt olmasına rağmen- uzun yıllar boyunca basılmamıştır. Eser 1751-54 yıllarında Leipzig'de iki cilt halinde basılmıştır. Düzeltilmiş olan ana eser August J.Bekker tarafından basılır (Weber, Bonn 1829, 1830, 1840).

Bir sonraki yüzyılda I. kitabın 1-83 bölümleri Albert Vogt tarafından *Collection Byzantine de l'Association G.Bude* için "Constantin VII Porphyrogenete, Le Livre des Ceremonies" (Les Belles Lettres Paris 1935, 1939-40) başlığı altında basılmıştır. Vogt'un bu yeniden gözden geçirilmiş olan baskısı, Fransızca tercümesi ile birlikte dörder bölümlük iki cilt halinde hazırlanmıştır. Belçika'lı bir papaz olan Vogt ince bir çalışma sonucu el yazmasını dolduran fazlalıklardan ayıklayıp düzgün bir kitap haline getirmiştir.

Vogt'un, toplam 105 bölümden oluşan I.kitaptaki törenlerin anlatımı aşağıdaki gibi sıralanır (parentez içindeki sayılar Reiske tarafından bölümlere verilen sayılardır):

A) Dini törenler: 1-46 bölümler (1-37). Hükümdarların Saray dışına resmen çıkışları sırasında uyulması gereken protokol kuralları ve önemli dini bayramların anlatımı yer alır.

B) Sivil törenler: 47-72 bölümler (38-63). İmparatorların ve imparatoriçelerin taç giyme törenleri, rütbe ve terfi törenleri, hükümdarların doğum törenleri ve cenazeleri anlatılır.

C) Diğer törenler: 73-92 bölümler (64-83). Hipodrom'daki yarışlar, oyunlar, danslar, şarkılar, şehir partilerinin eğlenceleri ve Hieria'da yapılan bağbozumu şenlikleri anlatılır.

93'ncü (84) bölümden itibaren ek bölümler yer alır.

II. kitap 55 bölümden oluşur ve törenlerle ilgili olarak I. kitabı bütünleyici bir görünümü vardır. Aynı tören ve protokol burada da anlatılır.

Görülüyor ki kitap dini ve sivil (imparatorluk) törenlerle ilgili olarak iki ana temadan oluşur. İmparatorluk düğünleri, doğum günleri gibi bazı törenlerde yerine getirilen protokol kuralları, hükümdarın Hipodrom'daki gösterileri izlemesinde takip edilenlerden farklıdır. İmparatorluk takvimi aynı zamanda yıl içindeki dini bayram ve özel günlerini de içine almaktaydı. Sene içinde gerçekleşen bir çok dini bayram ve aziz yortuları hakkında bilgiye

sahibiz: bazen bu bayramların arifeleri bayram gününden daha fazla törene sahne olmaktaydı. Genelde bu törenler İmparatorun Saray'dan başkent içindeki bazı kiliselere, yol üzerinde çeşitli duraklar yaparak gitmesinden oluşmaktaydı.

Porphyrogennetos tarafından aktarılan törenlerin büyük bir kısmı Paskalya haftasına aittir; bu bayram senenin diğer dini bayramlarından, çok sayıda ayinlerden değil daha yoğun geçmesinden dolayı farklı sayılırdı.

Bu törenlerin anlatımlarının bazı ortak yanları vardır: öncelikle dini ya da sivil tüm törenlere hareket hakimdir. Yürüyerek, atla, tekne gibi araçlarla tören mekânlarına ulaşılır. Diğer bir önemli unsur giysilerdir: İmparatorun ve diğer saray erkanının kıyafetleri katı kurallara bağlı olup sıkça değişebilir. Dini ve sivil erkan törenlerin belirli zamanlarında ve noktalarında törene iştirak eder ve İmparatoru alkışlar. Ve tüm bu törenler belirli misafirlerin katıldığı ziyafetler ile son bulurlar. Bu törenlerin hepsi dini ve din dışı öğeleri birlikte taşırlar: İmparator kimi zaman İsa'nın rolünü üstlenir ve İmparatorluk Sarayı bazen dini törenlere de sahne olur. Kentte ve Saray'da gerçekleşen tüm törenler hem resmi hem de dini törenlerdir. Buna bir örnek, Paskalya arifesinde Saray'dan Büyük Kilise'ye (Hagia Sophia) giden imparatorluk korteji ve yapılan törenlerdir (I.1): burada hükümdarlar Saray'ın bir çok mekânlarında çeşitli duraklar yaparlar. Bunların bazıları dini amaçlı (dua etmek gibi) bazıları da giysi değiştirmek gibi sivil amaçlı protokol gerekleridir. Bazı duraklarda subaylar, dini- sivil erkan ve Maviler ve Yeşiller, hükümdarları selamlar ve kutlarlar. Paskalya arifesi haftasında ve bazı dini bayramlarda İmparator Patrik'i resmi ziyafete davet eder.

De Cerimoniis'te anlatılan tüm bu İmparatorluk törenleri, Saray'da takip edilen protokolün ne kadar gelişmiş ve kuralara bağlı olduğunu göstermektedir. İmparator Porphyrogennetos bu eserinde Saray törenlerinin yerine getirilmesinin iki önemli amacı üzerinde durmaktadır. Bunlardan ilki "Yaratıcı Tanrı'nın dünyayı dengeli ve ahenkli kanunlarla yaratmış olduğunu göstermektedir. Diğerisi ise yabancı ziyaretçileri hayrete düşürme amacı taşımaktadır".

A. Cameron bir makalesinde Bizans törenlerinin geçmişe bağlı geleneklerden geldiğini vurgulamakta ³⁰; araştırmacı, İmparator VII. Konstantinos'un bu kitabı gelecekteki hükümdarlarla bir örnek amacıyla yazdığını belirtmektedir. İmparatorluk tören ve protokolünü yasallaştırmak, askeri ya da diplomatik taktikler kadar büyük bir siyasi öneme sahipti. Örneğin Cremonalı Liutprand'ın Saray'a kabul edilişinde yapılan tiyatroya törenler, Bizans İmparatorluğunun politik gücünü sergileme amacının taşımaktaydılar.

³⁰ Cameron 1987, 106-36 (118-9).

Saray'da yapılan bu ritüellerin çoğu dini içeriklidirler. Bunun yanında, bir kısmı da Saray'daki bazı ünvan ve görevlerin verilmesi gibi amaçlar taşır³¹. İmparatorun verdiği bu ünvanlar babadan oğula geçmez, sadece hükümdar tarafından verilen ve kişinin hayatta olduğu sürece geçerliliği olan ünvanlardır. Bu kişilerin oluşturduğu grup genelde hükümdarların bağlı olduğu sınıf sayılırdı; İmparator bunları kolaylıkla kontrol altında tutabiliyordu. Bu kişilerin törenlere katılımı kaçınılmazdı ve bunların İmparatorla olan siyasi ilişkileri, İmparator ve Tanrı arasındaki ilişkiyi yansıtmaktaydı. İmparatorluğun başlıca amacı bu idari sınıfa hükmedebilmektir. Törenler Kitabı bu kontrol altındaki idareyi anlatır. Fakat, Saray'daki gerçek yaşam kitaptaki ahenkli ve ideal yaşam gibi olmamıştır.

İmparator ve Kilise arasındaki tarihi gerçekler resmi devlet teorilerini yansıtmaz: İmparatorlar birçok defa Patrik seçimlerine karışmışlar ve kendi seçtikleri ya da istedikleri kişileri bu makama atamışlardır. Buna en iyi örnek İkonoklazma dönemindeki İmparator ve Kilise arasındaki gerginliktir.

Törenler Kitabı bu gibi gerçekleri gizler ve imparator ve Kilise arasında ahenkli bir ilişki varlığını sergiler.

İmparatorluk idaresi ve tarihi gerçekler arasındaki bir diğer uyumsuzluk hükümdarın Tanrı tarafından seçilmiş ve koruması altında olması görüşünün aslen farklı konumlarla birlikte var olmasında görülür. İmparatorların çoğu kez entrika, hile ve cinayetlerle tahta çıktıkları bilinen bir gerçektir. Örneğin yazar VII. Konstantinos bile önce amcası sonra kayınpederi tarafından bir kenara atılmış ve devamlı korku içinde yaşamıştır. Daha sonra, önce kayınpederinin sürgüne gitmesi daha sonra da bunun oğullarının öldürülmesi sonucunda mutlak hükümdar olabilmıştır. Kısa bir süre önce dedesi I. Basileios (867-886) yaşayan İmparatoru öldürerek tahta çıkmıştı. Hanedanların çoğu zaman kanlı bir şekilde değişmesi, Bizans devletinin temel siyasi düşüncesi olan İmparatorun Tanrı tarafından korunması ilkesini değiştirmemiştir. Bu ilke ve buna bağlı törenler devamlılıklarını korumuşlar ve hatta hükümdarın konumlarını yasallaştırmaya ve kanlı gerçekleri örtmeye yardım etmişlerdir.

Anlaşılabileceği üzere buna benzer diğer bir idare sistemi Roma İmparatorluğunda da rastlanır: tören geleneğinin de yine Bizans'a özgü bir yenilik olmadığı ama onun köklerini aldığı Roma Devleti'nde aramak doğru olur³². Aslen bu dönemde oluşan imparatorluk seremonileri Hristiyanlık

³¹ Sivil törenler hak. genel olarak Fortes 1962, 53-88.

³² Augustus'la başlayan İmparatorluk döneminde Roma hükümdarlarının tahtı koruması oldukça zor olmuştur: her zaman gücü elinde tutan ordu imparatorlar için tehlike oluşturmuştur. Hristiyanlığın devlet dini olması bunu pek değiştirmemiştir; imparatorlar dini gücü kendi güçlerine alet ederek tahta kalabilmişlerdir. Roma İmparatorluğunun ilk dönemlerine paralel olarak kamusal törenler de gelişim ve çoğalma gösterirler. Cumhuriyet döneminde halkın demokratik konuşma ve tartışma hakları azaldığı zaman Roma devletinin temel siyasi geleneği İmparatorun halka hitap etmesi ve resmi geçitlerde devam eder: Mac Cormack 1981; Hükümdarların IV. yy.'da koruduğu Hristiyanlık dini ile

dininin resmileşmesi ile yeni ama kalıcı bir boyut kazanır. Konstantinos'un anlattığı törenler daha karışık ve oldukça stilize bir hale gelmişlerdir ³³.

Bu tören ve Saray adetleri X.yy'da artık İmparatorluğun sonuna kadar sürecektir şeklini almışlardır ³⁴.

IV. 1. 12. Theophanes Continuatus - *Chronographia*

Theophanes Continuatus ya da *Scriptores post Theophanem*, XI. yy.'a ait bir el yazmasında bulunan (Vat.gr. 167) bir dizi kronikler topluluğudur. Bu eser 813-961 yılları arasında kapsar ve dört ana bölümden oluşur. Birinci bölüm, kendini Theophanes'in devamcısı olarak tanımlayan anonim bir yazardır. Fakat onu selefinden ayıran özellik eserinin bir dizi İmparatorluk biyografileri olmasıdır. İmparator VII. Konstantinos tarafından yazdırılmış olan kronik, komutanları överek ve tacirleri aşağılayarak Makedonyalıları hanedanının politik çizgisini belirtmektedir. İkinci kısım İmparator I. Basileios'un biyografisidir (*Vita Basilii*). Üçüncü kısım (886-948) Symeon Logothetes ile benzerlik gösterir. Son bölüm ise muhtemelen Theodoros Daphnopates tarafından 963'ten önce yazılmış olup daha çok asillerden yana bir eğilim gösterir ve Konstantinos'un cömertliğini över ³⁵.

Bu yapıtta Orta Bizans dönemi hükümdarlarının Saray içinde yaptırdıkları eserler hakkında değerli bilgilere rastlamaktayız.

İmparator Theophilos dönemi (829-842):

"Theophilos'un bu şekilde hayatı son buldu ve biz de dikkatimizi Sarayda ondan kalan ve anlatmaya değer yapılara vermeliyiz. Bunları, Saray'a girildiği zaman karşında Tanrı kilisesi ile başlayarak, bulursun. İçindeki Karyia mermerinden yapılmış merdivenlerden dolayı Karianos denilen mekân, bugün ipek elbiselerin bulunduğu bir vestiarius olarak kullanılan yerdir. Yanındaki Trikonkhos'un yaldızlı bir tavanı vardır. Bunun üç nişi vardır: doğuda olanı Roma mermerinden yapılmış dört sütun tarafından taşınır. Yapının batı kısmı iki sütunlu ve üç kapılıdır. Ortadaki kapı

İmparatorluk seremonileri yeni bir boyut kazanır: dini bayramlar ve liturjik adetler devlet törenleri ile birleşirler. Saray törenlerinin V. ve VI. yy.'da oluşumları X. yy.'da anlatılanlardan farklı değildir.

³³ Bizans'ta devlet törenlerindeki değişim VI. yy.'da başlar: bu dönemde imparatorlar dini içerikli törenlerle taç giymeye başlarlar. İustinianos döneminde hâlâ asil sınıf bu karışık Saray protokolüne itiraz etmekteydi (Prokopios, *Gizli Tarih*, XXX, 21). Ama Herakleios (610-641) ile I. Basileios (867-886) hükümdarlıkları arasında devletin idari ve ekonomik alanlarında büyük bir değişim olur: X. yy.'da İmparatorluk kendini yeniler. Makedonyalıları Rönesans'ı denilen bu dönemde tarihi köklere ve geleneklere genel bir istek görülür; her alanda görülen bu ilgi devlet idaresine ve Saray yaşamına da yansır.

³⁴ Bu bölümde Liber de Cerimoniis'ten alıntı yapmamamızın sebebi, Büyük Saray'ın tarihsel, mimari, işlevsel, törensel vs. anlatımlarına ilgili bölümlerde devamlı olarak bu kaynaktan yararlanmamızdır.

³⁵ Kazdan, 1991, 2060-2062.

gümüştten, yandakiler bronzdandır. Çıkış Sigma'ya götürür: bunun adı sigma harfine benzeyen biçiminden gelir. Bunun da duvarları Trikonkhos gibi renkli mermerlerle kaplıdır. Sigma'nın 15 Dokimeion mermerinden yapılma sütunların taşıdığı bir tavanı vardır. Merdivenlerle alt kata inildiğinde planın sigma biçiminde olduğu ve 19 sütunun bulunduğu görülür: çevre koridorun tabanı benekli mermerlerle kaplıdır. Bu koridorun yanında, daha doğuya doğru bir çeşit tetraseron yapılmıştır: bunun üç nişi doğuya, batı ve güneye bakarlar. Tetrasteronun kuzey bölümü benekli porfir mermerden yapılma iki sütunla Mysterion'dan ayrılır. Bunun adı şurdan gelir: nasıl bir mağarada ses yankı yapıyorsa burada da kişi doğu ya da batı nişinde fısıldarsa tam karşıt duvara kulağını dayamış bir kişi bunu rahatça duyabilir. Bu olay burada olabilen olağanüstü bir şeydir.

Bu yapı Sigma'nın peristiliumuna bitişiktir ve buradan ortasında, etrafı gümüş ve yıldız kaplamalı bronz bir çeşmenin bulunduğu avluya geçilir. Buna Trikonkhos'un Mystik Çeşmesi denir; çünkü Mysterion ve Trikonkhos'a bitişiktir. Çeşmenin yanında Proconnesos mermerinden yapılma merdivenler ve bu merdivenlerin ortasında saz gibi iki ince sütunun taşıdığı bir kemer vardır. Sigma'nın uzun tarafında ağızları açık iki aslan heykeli dikilmiştir. Bunlar tüm Sigma çevresine şu fışkırtarak büyük zevk verirler. Davetlerde bu çeşme fıstık ve bademlerle doldurulur ve baharatlı şarap fısıkiyelerden davetlilerin zevki için akar ve org çalar ve koro şarkı söyler.... Taşlarla süslü altın bir tahtta oturan İmparator davetlileri seyreder... Bu amaçla bu yapılar Theophilos tarafından inşaa edildiler. Bundan çok hoşlanan İmparator günlük işlerini Trikonkhos'a taşıdı.

Trikonkhos'un gümüş kapısından bakıldığında tavanı dört yeşil Tesalya mermerinden yapılma sütunlarla taşınan bir yapı vardır. Bunun tam karşısında ve bahsi geçen merdivenlerin yakınında ve Sigma'nın batısında Theophilos tarafından yaptırılan bir çok salon vardır. Birincisi aşağıda olup adı Pyksites'tir; daha yukarıda olan ikincisinin adı yoktur ve İmparatorluk rahiplerine aittir. Pyksites'in bir yanında Kapetolites Stephanos'un bir şiiri işlenmiştir. Sigma'nın koridorundaki yazıt ise bir üniversite profesörü olan İgnatios'a aittir. Sol tarafta, Sigma'nın doğusunda Eros adlı bir oda vardır: bu Theophilos'un silahanesidir. Bu nedenle duvarlarında her çeşit silah resmedilmiştir. Bu binalar Trikonkhos'tan başlayıp batıya doğru yer alırlar. Doğu tarafında yine Theophilos tarafından yapılmış Margarites adlı salon vardır. Tavanı 8 tane pembe mermerden sütunla taşınır; duvarları farklı resimlerle, tabanı ise Prokonnessos mermeri ve bir opus sectile ile süslüdür. Bitişik olan yatak odasının altın bir kubbesi vardır: bunu, Bathys mermerinden yapılma dört sütun taşır. Bunun yanında doğu ve güneydeki revakları dörder Tesalya mermerinden yapılma sütunlara dayanırlar. Duvarlar ve yerler Margarites gibi güzel bir şekilde kaplıdır. Theophilos ilkbahardan sonbahara kadar bu yatak odasını kullanmayı severdi. Kış gelince Karianos yakınlarındaki yine kendi yaptırdığı ve güneye bakan diğer yatak odasına geçirdi. Bu oda şimdi baş kapıcı tarafından kullanılmaktadır. Ayrıca Theophilos tarafından kuzeye doğru yaptırılan eski polo sahası

görülebılır: burası, şanlı İmparator Basileios tarafından yaptırılan Nea kilisesi, iki çeşme ve kapalı bahçe ile yapılandı. Bunlar Theophilos'un doğu tarafında yaptırdığı binalardı.

Güney tarafta öncelikle terasları genişleterek bahçeler yaptırdı. Ayrıca Kamilas adlı odalar yaptırdı ve bunun yanında bugün İmparatoriçenin giyim odaları olarak kullanılan ikinci ve üçüncü odalar yaptırdı. Kamilas'ın tavanı Tesalya mermerinden yapılma altı sütuna dayanır ve altın beneklerle süslüdür. Duvarların alt kısmı aynı mermerden levhalarla kaplıdır. Üst tarafta meyve toplayan kişiler tasvir edilmişlerdir. Taban Prokonnessos mermeri ile kaplıdır. Kamilas'a bitişik , biri Tanrı'nın Annesi'ne diğeri Başmelek Mikhail'e adanmış iki altarlı bir şapel bulunur. Aşağıda, arada bir yerde, Khrysotriklinos'a bakan bir pencere vardır. Burası İsa'yı seven İmparator Konstantinos Porphyrogennetos tarafından bir kütüphaneye dönüştürülmüştü. Ayrıca, duvarları Bathy mermerinden yapılma levhalarla süslü bir yemek odası vardır ve bunun tabanı değişik renklerde bir opus sectile ile süslüdür. Kamilas'tan sonraki ikinci oda Dokimeion mermerinden yapılma dört sütunun taşıdığı benzer bir tavana sahiptir: yer ise Prokonnesios mermeri ile kaplıdır. Duvarları, altın fon üzerinde ağaç ve yeşilliklerle süslü mozayikler kaplar. Alt kısımda, hanımların bölümüne bakan, hadımların oturduğu bölme vardır. Şimdi İmparatoriçenin giyinme odası olarak kullanılan üçüncü odanın, diğeri ikisine benzer tavanı vardır ve tabanı beyaz Prokonnessos mermeri ile kaplıdır. Duvarları Theophilos'un oğlu Mikhail'in yaptırdığı dini resimlerle doludur. Bu odanın yanında tavanını Karya mermerinden yapılma yedi sütunun taşıdığı ve duvarlarının farklı mermer levhalarla kaplı bir mekân vardır. Bu yapıya mermerlerinden dolayı Mousikos denir. Yerde güzel ve değişik taşların çeşitli biçimler meydana getirdiği bir süsleme vardır. Bu yapıyı görünce sanki farklı çiçeklerin olduğu bir bahçe akla geliyor. Mousikos'un batı tarafında güzel mermerlerin olduğu ve Karya mermeriden beş sütunun taşıdığı bir oda daha vardır. Bu yapının altında İmparatoriçenin odasına bitişik ve iki odaya bölünen bir yapı vardır. İsa'yı seven İmparator Leon buraya Azize Anna adına bir şapel yaptırmıştır. Bu şapelin yerleri Prokonnessos mermeri ile kaplı olup tavanı dört tane Bathy mermerinden sütunla taşınır. Burası dediğimiz gibi İmparatoriçe'nin yatak odasına yakındır: bunun yanında Mousikos'un batısında olan, yukarıda bahsi geçen, odaya götüren bir merdiveni ve benzer kapısı vardır. Bu kapı aynı zamanda Kainourgion'a ve içinde Aziz Paulos'a adanmış bir şapel bulunan Pentakubikulon'a açılır.

Bunlar İmparator Theophilos'un Saray içinde yaptırdığı yapılardır. Biz bunları hikayeleri ile anlattık çünkü onun hayatını anlatırken bunları unutmamak gerektiğini biliyoruz.. Ayrıca Theophilos iki salonu altın mozayiklerle süsletti: bunlar Lausiakos ve İustinianos salonlarıdır. İmparator zorba Basiliskos'un Sarayından aldağı sandığı Lausiakos'a getirtti. Ayrıca, dört güzel odalı bir salon daha yaptırdı: bunlardan ikisi, Kamilas'tan sonraki ikinci odaya bağlanıyordu. Bu odaların altın tavanları dört kemer tarafından taşınmaktadır ve Porphyre salona yakındırlar. Diğeri ikisi

Lausiakos'a yakındılar. Theophilos bunların yerlerini Prokonnesos mermeri kaplattırdı. Duvarlarını mermer ile değil resimlerle süslettirdi. Ne yazık ki bunlar yangınla yok oldular (*Chronographia*., s. 139 vd.) .³⁶

İmparator VII. Konstantinos Porphyrogennetos dönemi (913-959):

15. "Bundan başka uzun zamandır harap olmuş İmparatorluk giysilerini ve taşları tamir ettirdi. Ayrıca Boukoleon Sarayını farklı saraylardan topladığı heykellerle süsledi ve bir balık havuzu yaptırdı"....
20. "Bundan başka on dokuz divanlı salondan da söz etmemiz lâzım. Hasarlı olduğunu anladığından, onu onarttı ve zaman içinde yıkılmış olan tavan örtüsünü yaldızlı olarak yaptırdı. İçini sekizgen oyuklar halinde düzenleyerek bunlara asma yaprakları, dalları ve ağaçlar biçiminde yapılmış çeşitli delikli oylamalar yaptırdı ve bunları altınla serpiştirerek öyle güzel yaptı ki seyirciler bunun karşısında hayrete düşerler".
21. "Ve oğlu İmparator Romanos için daha önceki hükümdarların yaptırdığından daha fazla saraylar yaptırdı... Eski güzelliğini kaybeden Havarı Paulos'un Tetrakonkhos'una onu yeniden güzelleştirmek amacıyla altından yapılma tasvirler koydurttu".
22. "Bu adamın (Konstantinos) resim sanatında kendinden önce ve kendinden sonrakilerden daha fazla usta olduğuna inanıyorum. Çoğu zaman bu işi yapanları düzeltiyor ve hiç öğrenim görmediği bir sanatta öğretmenlik yapabiliyordu. Kim Porphyrogennetos'un doğru sanatkarları yerleştirdiği tüm yapıtları sıralayabilir? O taş işçilerini ve yapı ustalarını, altın, gümüş ve demir işleyicilerinin yalnızlarını düzeltti ve başarısını gösterdi".
23. "Güzel şeyleri sevdiğinden aynı Konstantinos Khrysotriklinos'un gümüş kapılarını yaptırdı; bundan başka, daha fazla uğraşı ile, misafir davetleri için gümüş bir masa ve yemek salonunun süslemesini yaptı. Bu masa doğal rengi ile farklı renklerdeki levhalarla güzellikler yaratır ve misafirlere büyük zevk verir".
24. "Bu odanın karşısında porfirden bir nöbetçi evi yaptırdı ve buraya yine parlak düz sütunların taşıdığı bir su kabı (çeşme) düzenledi. Ve onun asil dehası daha neler yaptı. Su fıskiyesinin üzerine yana bakan, gururlu , sanki avını yakalamış ve ayaklarına bir yılan dolanmış gümüşten bir kartal koydu.İmparatorluk odasının holüne de sanatsal bir şekilde farklı renk, malzeme ve biçimlerin şöleni sayılabilecek mozayikten tasvirler yaptırdı..."
33. "Dahi İmparatorun, açılmış ve taze çiçekleri tasvir eden küçük ve renkli mozayik küplerin güzel kokulu bir bahçeye dönüştürdüğü Khrysotriklinos

³⁶ Mango 1972, 161-5.

hakkında konuşmamız da uygundur.... Salonu gümüş bir çerçeve ile süsledi ve bu seyircilere büyük bir zevk verdi" (*Chronographia* , s. 447 vd.) .³⁷

IV. 1. 13. Liutprand

Yaklaşık 920 yılında Pavia'da doğan Lombardia asıllı Liutprand, genç yaşlarında Latin ve Grek dilleri üzerine eğitim almıştır. İtalya kralı Ugo'nun (926-947) sarayına 931'de girmiş ve Pavia Kilisesi'nde papaz olmuştur. Ugo'nun ölümüyle kral II. Berengario'nun (950-961) emrine girmiş ve Berengario tarafından Konstantinopolis'e yollanmıştır. Orada, 17 Eylül 949-31 Mart 950 arasında kaldığı kent ve özellikle Saray yaşamı ile ilgili gözlemlerine *Antapodosis* adlı eserinde yer vermiştir. Daha sonra Germen kralı I. Büyük Otto'nun (912-973) hizmetine girmiş ve kralın oğluna Bizans prenseslerinden birini istemek için Konstantinopolis'e gelmiş fakat başarısız olmuştur. Kral Otto tarafından Cremona piskoposu olarak atanan Liutprand, İtalya ve Avrupa tarihinin önemli olaylarını (887-950) yazmıştır. Önce I. Otto daha sonra II. Otto'nun ortak imparatorlar olarak taç giyme törenlerinde bulunmuştur. 968 yılında İmparator Nikephoros Phokas (964-969) döneminde, imparatorun elçisi olarak ikinci defa Konstantinopolis'e gelen (968) Liutprand'ın amacı I. Otto'nun oğluna prenses Theophano'yu istemektir. İlk ziyaretinin aksine bu defa iyi kabul görmeyen İtalyan elçi, Phokas'tan ve Bizans devletinden şikayet ederek söz eder. İtalya'ya döndükten sonra hakkında az bilgiye sahip olduğumuz bu devlet adamı ve tarihçi, 971'de üçüncü ve son kez Konstantinopolis'i ziyaret etmiştir. İmparator İoannes Çimiskes (969-976) zamanında prenses Theophano'yu II. Otto'ya gelin götürmek için Bizans başkentine gelen Liutprand bu yolculuk sırasında ya da sonunda yaşama veda etmiştir³⁸.

Liutprand'ın en büyük eseri *Antapodosis* 'tir. Aslında tamamlanmamış bir eser olan *Antapodosis* 'te (958-62) Konstantinopolis'e, Berengario için yapılan ilk elçiliğine kadar Avrupa tarihi anlatılır. Papa II. Giovanni'nin (955-964) tahtından indirilmesinden sonra "İmparator Büyük Otto'nun kahramanlıkları" adlı kısa eserini yazmıştır. İmparator Büyük Otto için Konstantinopolis'e yaptığı ikinci ziyaretten sonra *Relatio de legatione Constantinopolitana* adlı yapıtını tamamlar. Bu eserlerinde Bizans devleti, kültürü ve yaşamı ile ilgili bilgiler önceleri (*Antapodosis*'de) anekdot türünden olup VII. Konstantinos Porphyrogennetos (913-959) dönemi Saray erkanının ve Bizanslı tarihçilerin bilgilerine dayanarak aktarılmıştır.

Relatio ikinci Konstantinopolis ziyaretini anlatır: burada II. Nikephoros Phokas'ın (963-969) hükümdarlığı, yaşamı, saray hayatı ve törenleri

³⁷ Mango 1972, 207-10.

³⁸ Colini Baldeschi 1889; *Liutprand*, Opera, Becker bask., 1915; *Liutprand*, (tüm eserleri), Cutolo bask. 1944; Koder-Weber 1980; *Italia e Bisanzio alle soglie dell'anno mille*, Oldoni-Ariatta bask. , 1987; *Liutprand of Cremona, The embassy to Constantinople and other writings*, Norwich bask. 1993; Liutprand yaşamı hak. Yalçın 1994, 220.

hakkında bazen hicivli ama gerçekçi bilgiler vardır. Üçüncü ve son misyonu için bir *relatio* yoktur, Liutprand dönüştü ölür.

Elçi olarak ziyaret ettiği Konstantinopolis'teki gözlemleri ve özellikle Saray yaşamı, seremonileri ve diplomasisi açısından çok değerli tarihi bir kaynaktır.

-Antapodosis-

Cremona'lı Liutprand 956 yılında Frankfurt'ta Cordoba Halifesi III.Abdurrahman'ın elçisi olan İspanyol piskopos Recemondo ile tanışır. Bu olay onda önemli izler bırakır; karşılaşmada Recemondo, İtalyan diplomata Avrupa kralları ve imparatorları hakkında bir kronik yazmasını teklif eder. Bu garip teklif Liutprand tarafından ciddiye alınmış ve iki sene sonra (958) esere başlanmıştır. Ona göre, *heroum delectabilis historia* (kahramanların zevk veren tarihi) ve *utilis comoediarum risus* (komedilerin faydalı gülüşleri) felsefi düşüncelerin derinleşmelerini hafifletmek için gereklidir. Antik dönemin zaferlerini hatırlamanın yanında (I. Caesar, Pompeios, Hannibal gibi) zamanın komutanlarının kahramanlıklarını yazmak ve yaymak da doğru ve gereklidir.

Fakat Liutprand'ın düşündüğü gibi zamanın kahramanları, aslında bölünmüş devletlerin sürekli çekişen ve entrikalarla uğraşan hükümdarlarıdır. Antapodosis'te Bizans ile ilgili yazılar *Relatio*'da devam bulur; bu anlatımların çoğu altı kitabın, dokuz bölümünde yoğunlaşırlar.

I.Kitap (6-12):³⁹

6. 'Neden İmparator Leon, Porphyrogenetos olarak çağırılır'.

Şimdiki İmparator VII.Konstantinos Porphyrogenetos'un babası Yunanlıların dindar İmparatoru Leon barışı sağladıktan sonra, devleti adalet ve kutsallıkla yürütüyordu. Ona Porphyrogenetos diyorum çünkü porfirde değil, adı Porphyra olan bir sarayda doğmuş.

7. 'Porphyra sarayını kim yaptırdı'.

İmparator Augustus Konstantinos - ki onun adından Konstantinopolis şehri adını almıştır - Porphyra adını verdiği bu sarayı, *ton oikon touton*, yaptırmıştır. Ailesinden gelecek diğer nesillerin burada doğması ve bu güzel Porphyrogenetos adıyla çağrılmaları nedeniyle İmparator Leon'un oğlu şimdiki Konstantinos için de çok kişi onun soyundan olduğunu söylüyor. Ama gerçekler öyle değil.

³⁹ Italia e Bisanzio 1987, 45-52; Liutprand of Cremona 1993, 10-17.

8. 'Basileos'un geçmişi: İmparator Mikhail'in onu Saraya kabul edilişi'.

İmparator Augustus Basileios (867-886) Makedonyalı yerli olup basit bir aileden fakirlik yüzünden, (tes ptocheias) Konstantinopolis'e bir hegomenos yani başrahibin hizmetlisi olarak gelmişti. O sıralarda hükümdar olan III. Mikhail (842-867) onun çalıştığı manastıra dua etmek için gittiğinde diğerlerinden güzel olan bu genci hegoumenos'tan hediye vermesini ister. Saraya alınır ve ona cubicularium görevi verilir. Kısa zaman sonra öyle güçlenir ki herkes onu ikinci imparator diye çağırır.

9. 'Mikhail'in hastalığı: Basileos onu öldürür ve İmparator ilan edilir'.

Herşeye gücü yeten Tanrı, kullarına doğru ceza verdiğinden, İmparator Mikhail'in zaman zaman akli yerinde olmuyordu. Söylenildiğine göre bu hastalığı sırasında akrabalarını bile idam ettirmişti. Buna rağmen kendine geldiği zaman bunları öldürenleri bile ölüme mahkum ediyordu. Bu emirleri sıkça verdiği Basileos'a çevresi 'sen onu öldür ve İmparatorluk esasını al' diye öğüt verdi. Bunun üzerine hiç duraksamayan Basileios onu öldürdü ve imparator ilan edildi (23-24 Eylül 867).

10. 'Basileos'un rüyası ve pişmanlığı'

Kısa bir süre sonra, Basileos rüyasında Tanrı İsa'yı öldürdüğü kişinin yanında görür. İsa ona 'Hina ti esphazes ton despoten sou basileia?' yani 'neden efendin İmparatoru öldürdün' diye sorar. Uyandığı zaman çok büyük bir cinayetin suçlusu olarak kendini görür ve ne yapacağını düşünür. Böylece devamlı günah çıkararak, suç ateşinden kurtulmak için dua eder. Çok değerli işçiliği olan güzel bir kiliseyi saraya yakın inşaa ettirir. Doğuya bakan bu kiliseyi Nea, yani 'yeni' anlamında, Cennet ordusunun yüksek prensi -Yunanca arkhistrategas- Başmelek Mikhail'in onuruna adlandırırlar.

11. (İmparator Leon'un bir diğer serüvenini anlatan bu bölümde Saray ile ilgili bilgi yoktur).

12. (İmparator Leon'un bir gece serüvenini anlatan bu bölümde "Konstantinopolis Saray'ı İmparatoru gözlemek için çok sayıda askerler ile korunmaktadır" diye yazılır).

III. Kitap (22-38): ⁴⁰

Bu bölümlerde Liutprand'ın babasının kral Ugo tarafından Konstantinopolis'e yollanması (927) bu elçinin iyi kabulü ve İmparator I. Romanos'un (920-944) Sarayda yükselişi, kahramanlıkları ve tahta çıkışı anlatır.

⁴⁰ Italia e Bisanzio 1987, 118-26; Liutprand of Cremona 1993, 78-87.

31-34 bölümler I. kitabın 7-10 bölümlerine eşittir. 34. bölümün sonunda "Bazılarının Nea -yani yeni, diye adlandırdıkları kiliseyi diğerleri Ennea, yani dilimizde Dokuzlu, diye söylerler; çünkü buradaki kilise saatleri dokuz kere çalar" diye bir kısa ek bulunur.

Yine bu kitapta Romanos'un kızını VII. Konstantinos'a vermesi, oğullarını tahta ortak etmesi ve Bulgar kralı Simon ile yapılan anlaşma anlatılır.

V. Kitap (20-25): ⁴¹

20. (Bu bölümde kral Ugo'nun evlilik dışı kızı Berta'yı VII. Konstantinos'un genç oğlu Romanos'a gelin yollaması anlatılır).

21. '*Konstantinopolis Sarayının anlatımı; Stephanos ve Konstantinos babalarını tahttan indirip bir manastıra kapatırlar*'.

Konstantinopolis Sarayı sadece güzellikte değil aynı zamanda şimdiye kadar gördüğüm tüm kalelerden daha sağlamdır; çünkü çok sayıda askerler tarafından devamlı korunur. Âdetlere göre sabah güneş doğduktan sonra kapılar herkese açıktır; ama üçüncü saatten sonra, *mins* denilen bir işaretle herkes dışarı çıktıktan sonra dokuzuncu saate kadar herkesin girişi engellenir. Burada Romanos *eis to chrysotriklinon*, yani sarayın en asil kısmı olan altın triklinosda yaşıyordu. Sarayın diğer kısımlarını damadı Konstantinos ve oğulları Stephanos ve Konstantinos'a bölüştürmüştü.

(Bundan sonra Romanos'un oğullarının babalarını tahttan indirişleri, VII. Konstantinos tarafından sürgün edilişleri konu edilir).

VI. Kitap (2-10): ⁴²

2-3-4. (Bu bölümlerde İmparator VII. Konstantinos'un Berengario'dan bir elçi istemesi, Liutprand'ın üvey babasının tüm masrafları karşılayarak Konstantinopolis'e yollaması anlatılır).

5. '*Magnaure denilen muhteşem ev*'.

Konstantinopolis'te Saraya yakın bir ev var: yunanlıların Magnaura dediği bu yer muhteşem büyüklükte ve güzellikte bir yerdir.

Konstantinos bu evi İspanyol elçileri, benim ve Liutfredo (İmparatorun elçisi) için hazırlatmıştı. İmparatorun koltuğunun karşısında altın kaplı bronz bir ağaç vardı: bu ağacın dallarında yine altın kaplı tunç ve cinslerine göre öten kuşlar vardı. İmparatorun tahtı öyle güzel yerleştirilmişti ki önce yerde sonra yukarda oluyordu: bu tahtı, tunç ya da tahtadan ama altın kaplı iki büyük aslan koruyordu. Bunlar kuyruklarını sallıyor ve sallanan dilleri

⁴¹ Italia e Bisanzio 1987, 178-82; Liutprand of Cremona 1993, 139-43.

⁴² Italia e Bisanzio 1987, 192-7; Liutprand of Cremona 1993, 151-6.

ile kükrüyorlardı. Bu eve, İmparatorun huzuruna iki hadımın omuzlarında getirildim. Her ne kadar gelişimde aslanlar kükrese ve kuşlar ötsen de ben bunlardan etkilenmedim ve korkmadım çünkü bunlardan daha önce haberdardım. İmparatorun önünde üç kez diz çöktükten sonra ve gözlerimi kaldırıncaya, önceleri yere yakın oturan İmparatoru daha sonra başka giysilerle evin tavanına yakın otururken gördüm. Bunun nasıl olduğunu düşünemedim. Belki de yukarıya ergalionla (bucurgat) kaldırılmıştı. O zaman ağzıyla hiç bir şey söylemedi; zaten istese bile uzak mesafeden uygun olmazdı. Ama logothetes aracılığı ile Berengario'nun hayatı ve sağlığı hakkında sorular sordu. Uygun bir şekilde cevap verdikten sonra tercümanın işareti üzerine bana verilen misafirhaneye çekildim.

6-7. (Bu bölümlerde Liutprand'ın İmparatora hediyeler vermesi ve yemeğe davet edilmesi anlatılır).

8. *'Muhteşem Dekannea evi ve üç büyük altın vazo'*

Hipodrom yakınlarında kuzeye bakan muhteşem yükseklikte ve güzellikte adı Dekanneakubita olan bir ev var. Bu ismi gerçek nedenlerden değil görünüşünden almıştır. Yunanca deka Latince on, ennea dokuz, kubita eğilmiş ya da yuvarlak şeyler anlamında cubare fiilinden gelir. Burada, Tarnı'mız İsa'nın doğum gününde ondokuz kişilik yemek hazırlanır. Bu yemekle imparator ve davetliler diğer günlerdeki gibi oturarak değil, uzanarak yemek yerler: bu günlerde gümüş tabaklarda değil sadece altın tabaklarla yemek yenir. Yemeklerden sonra 3 altın tepsi içinde elmalar, insan eli ile değil erguvani araçlarla taşındı.

(Bundan sonra bu tepsilerin ilginç bir şekilde masaya konması ve tavandan inen ipler yardımıyla yukarı kaldırışları anlatılmaktadır).

9. (Bu bölümde yemekten sonra yapılan bir akrobasi gösterisini anlatan Liutprand hayranlığını belirtir).

10. (Bu bölümde İmparator tarafından Paskalya öncesinde Saray görevlilerine ve askeri yetkililere yapılan para ve skaramangion dağıtımı anlatılır. Çok sayıda kişinin katıldığı bu dağıtım perşembe sabah başlar ve cumartesi son bulur. Bu olayı hayretle izleyen Liutprand'a İmparator tüm bunlardan en fazla neyi beğendiğini sorar; İtalyan elçi bundan faydalandığı takdirde hoşlanabileceğini belirtince, İmparator üzümlere onu çağırır ve büyük bir pelerin ve altın verir. Liutprand bunları zevkle kabul ettiğini yazarak bu bölümü noktalar).

Relatio de legatione Constantinopolitana

Konstantinopolis'e yapılan elçilik hakkında yazılmış olan bu eseri, Liutprand 968'deki ikinci ziyareti üzerine yazmıştır. Bu ikinci ziyaret İmparator Nikephoros Phokas (963-969) döneminde gerçekleşir; fakat,

buradaki anlatım ilk anlatımdan farklılıklar gösterir. Öncelikle Phokas'ın kabalığı, çirkinliği, elçinin başkentte iyi kabul görmemesi ve hakarete uğraması Liutprand'ın bu eserini bir anti-Bizans anlatıma dönüştürür. Relatio'daki Saray ile ilgili bilgiler yok denecek kadar azdır: bazı satırlarda Büyük Saray ya da başka bir Saray hakkında olabilecek aktarmalar görülür.

Örneğin III.bölümde "7 Haziranda, Stephana yani Taç Sarayı denilen bir sarayda, canavara benzeyen Nikephoros'un huzuruna çıkarıldım" ⁴³ diye yazan Liutprand yapının konumu hakkında açıklama yapmaz.

Anlaşılabacağı üzere *Antapodosis*'teki Bizans ile *Relatio*'daki Bizans farklıdır. ilkinde büyük bir İmparatorluğun muhteşem başkenti ve onun kültürlü ve misafirperver hükümdarı anlatılır. Oysa ikinci eser kaba bir İmparatorun, yaşanamayacak kadar kötü şehrini anlatır: "2 Ekim'de, bir zamanlar çok zengin ve gelişmiş ama şimdi aç, yalancı, aldatıcı, açgözlü, hırslı, cimri, boş olan bu şehirden çıktım".

IV. 1. 14. Anthologia Graeca

Hristiyan ve pagan içerikli yaklaşık 3700 epigramın oluşturduğu bu topluluk X. yy.'a ait daha eski bir esere dayanarak 1300 civarlarında Maximos Planoudes tarafından da tamamlanmıştır. Eser Venedik'teki bir el yazmasında bulunmuştur (Marciana gr.481) ve iki bölümden oluşmaktadır: ikinci kısım birinciyi tamamlamaktadır. Bundan anlaşılabacağı üzere Planoudes'in iki Antolojiden yararlandığı görülmektedir: bunlar Anthologia Palatina ve Kephala's'ın antolojisidir. Planoudes bu iki eseri ayıklamış ve yedi kitap haline gelecek şekilde düzenlenmiştir ⁴⁴.

Bu edebi eserde Saray'a ait bazı bilgiler edinilmektedir. Khrysotriklinos'ta bulunan yazıt buna bir örnektir.

I, 106:

"Khrysotriklinos'un tavanındaki yazıt şöyledir: Gerçeğin ışığı parıldayarak ortaya çıktı ve sahtekarların gözlerini karattı. Acıma büyüdü, yanlış düştü, iman çiçek açtı ve Rahmet yayıldı. Bakanlara İsa'nın İmparatorluk tahtı üzerindeki resmi parladı ve kararmış sapkınları kararttı. Kapının üzerindeki Bakire tasviri tanrısal kapı ve bekçi gibidir. İmparator ve Piskopos yardımcıları ile birlikte yanlışları kovar gibi ve binanın etrafında melekler, azizler, din şehitleri, papazlar nöbetçi gibidirler. Bu nedenden dolayı biz "yeni Khrysotriklinos" adını bilgelik dolu Tanrımız İsa'nın tahtı, İsa'nın Annesi ve İsa'nın müjdecileri ve Mikhail'in tasvirleri olduğundan koyduk". (Anthol.graeca, I, 106). ⁴⁵

⁴³ Italia e Bisanzio 1987, 220; Liutprand of Cremona 1993, 178.

⁴⁴ Jeffreys 1991, 872-873.

⁴⁵ Mango 1972, 184.

IV. 1. 15. Leon Grammatikos - *Chronographia*

Symeon Logothetes magistros X. yy.'ın ortalarında faaliyet göstermiş bir yazardır. Leon Grammatikos (yaklaşık 1013), Theodosios Meliksenos vb. gibi, daha farklı adlarla da tekrar basılmıştır. Araştırmalara göre bu kronik Hz. Adem'den II. İustinianos'a kadar geçen dönemi özetleyen kısa bir esere dayanmaktadır. Georgios Hamartolos tarafından 842 yılına kadar uzatılmıştır. Symeon Logothetes'nin kroniği 842-948 yıllarını kapsar ve stili ve yaklaşımı birbirinden farklı üç bölümden oluşur: III. Mikhail ve I. Basileios dönemi, VI. Leon ve Aleksandros dönemi ve 913-948 yılları arasında gelişmiş olan olayların yazar tarafından şahsen gözlemleridir.

Bu kroniğin üç versiyonu vardır: 1) Lekapenos'ların lehine yazılmış asıl eser, 2) Georgios Hamartolos'un devamı olarak bilinen ve 963 yılına kadar uzanan eser, 3) pseudo-Symeon Magistros kroniği. Bu kroniğin bir çok devamı yazılmıştır⁴⁶. Eserde Saray'ın bahsi geçtiği kısa bölümler şunlardır:

İmparator Tiberios dönemi (578-582):

"O (Tiberios) Blakhernai Hamamını yaptırdı ve süsledi, ve bir çok kilise ve hayır evini onarttı. Ayrıca II. İustinos tarafından yaptırılmış olan Khrysotriklinos'u muhteşem bir şekilde süsletti." (*Chronographia*, s. 137-8).⁴⁷

İmparator Theophilos dönemi (829-842):

"Süslemeyi sevdiğinden Theophilos darphane ustasına Pentapyrgion'u ve çeşitli taşlarla ve camlarla süslü saf altından yapılma iki büyük org yaptırdı. Ayrıca, bazı aletlere dokununca öten kuşların tünediği altın bir ağaç yaptırdı. Ayrıca, altın işlemelerle süslediği imparatorluk elbiselerini de yeniledi" (*Chronographia*, s. 215).⁴⁸

IV. 1. 16. Canterburyli Joseph

Konstantinopolis'in zenginlikleri, dini amaçlarla Doğu ülkelerini ziyaret eden gezginleri de kendine çekmekteydi. Özellikle kutsal kalıntılar ve emanetler Batılıların başlıca ilgi odaklarıydı.

Canterbury'den 1090 yılına doğru yola çıkan kesiş Joseph, Kudüs'te hac görevini yerine getirirken Konstantinopolis'te değerli kutsal emanetler olduğunu öğrenmişti. Bunun üzerine yol arkadaşlarından ayrılarak Bizans

⁴⁶ Kazdan 1991, 1982-1983.

⁴⁷ Mango 1972, 128.

⁴⁸ Mango 1972, 160-1.

başkentine gelmiş, burada, çeşitli kişilerin yardımlarıyla İmparatorun kilisesine girip kutsal emanetleri görmeyi başarmıştır ⁴⁹.

IV. 1. 17. Anna Komnene -*Alexias*

İmparator Aleksios Komnenos (1081-1118) ve eşi Eirene'nin ilk çocuğu olan Anna 1083 yılında doğmuştur. Edebiyat, felsefe, tarih ve coğrafya dersleri alarak oldukça iyi bir eğitim gören Anna, VII. Mikhail Dukas'ın oğlu (1071-1078) ve tahtın varisi prens Konstantinos ile nişanlandırılmış ama 1096 yılında ölümü üzerine ertesi sene soylu Nikeforos Byrennios ile evlenmiştir. İmparator Aleksios'un 1118'de ölümüyle kocasını tahta geçirmek için annesi ile birlikte mücadele verdiyse de başarılı olamamış ve sürgüne yollanmıştır. Ailesini ve eşini kaybeden Anna sürgün yıllarında kendini bilime vermiş ve babasının dönemini anlatan ünlü *Alexias* adlı eserini yazmıştır. 1148'den başlayarak yazmaya başladığı bu kitapta I. Aleksios'un kişiliği ön plana çıkarılarak yaşamı, savaşları, diğer ülkelerle olan ilişkileri ve Haçlı seferlerinin değerlendirilmesi yer alır.

Alexias içinde İmparatorun, ailesinin yaşadığı ve devlet işlerinin yürütüldüğü yer olarak Büyük Saray'ın bahsi bir çok defa geçmektedir. Bunlarda yapıların biçimleri ve yerleri hakkında az da olsa bazı bilgiler edinmek mümkündür:

9.Kitap, VII, 5:

" Gerçekten, bir gün, İmparator Büyük Saray'ın at koşturma alanında cirit oynarken, Ermeni - Türk kırması bir barbar, giysilerinin altına gizlediği bir hançerle, İmparatorun oyun arkadaşlarından ayrı bir yere çekilmiş bulunduğunu..... (burada İmparatoru öldürmek isteyen bir yabancıнын hikayesi anlatılır)" ⁵⁰.

12.Kitap, VI,2:

" İmparatorla İmparatoriçenin o sırada uyumak için kullanmakta olduğu oda, yani İmparator ailesinin yatak odası, sarayın - çoğu kişinin, "Büyük din şehidi Demetrios onuruna yapılmıştır" demesine rağmen - Tanrı Anası koruyuculuğuna konmak üzere yapılmış olan küçük kilisesinin sol yanına düşer. Sağ yanda, tabanı mermer döşeli bir avlu vardır ve kilisenin bu avluya açılan kapısı, her girene açıktır. Dolayısıyla, amaçladıkları, kiliseye girip, İmparatorluk yatak odası kapısını kırarak açmak, böylece içeriye girmek ve silahlarıyla İmparatoru öldürmekti" ⁵¹.

14.Kitap, VI,6:

" Augusta, sevinçten kabına sığamayarak, odanın kapısı önünde -bu yere eskiden Aristerion derlerdi- onu karşıladı; onun bir Türk gibi giyinmiş olduğunu ve...(burada İmparatoriçenin İznik valisi Eusthatios Kamytzes'in

⁴⁹ Ebersolt 1910, 25.

⁵⁰ Anna Komnena *Alexiad*, 1996, 279.

⁵¹ Anna Komnena *Alexiad* 1996, 376.

kaçışı ve Saraya gelip İmparator ve savaş hakkındaki bilgileri İmparatoriçeye anlatması konu edilmiştir)" ⁵².

IV. 1. 18. Odon de Deuil

II. Haçlı Seferinde (1147-1149) Fransa kralı VII. Louis'in maiyetinde Konstantinopolis'e gelen Odon de Deuil, XII.yy. ortalarındaki görünümüyle Bizans başkentini tasvir etmiştir. Kenti bir gemi yelkenine benzeterek, yelkenin açılardan birinde Hagia Sophia ve kutsal emanetlerle dolu kilisesiyle birlikte "Konstantinos Sarayı"nın yer aldığını ve diğer açıda Blakhernai Sarayı'nın bulunduğunu yazar ⁵³.

IV. 1. 19. Willermi Tyrensis

Aynı dönemde Konstantinopolis'i gezen diğer bir şahsiyet de Haçlıların tarihçisi ve Doğu ülkelerini çok iyi tanıyan Tyruslu Guillaume'dir. 1171'de Kudüs kralı I. Amaury'nin İmparator I.Manuel Komnenos (1143-1180) tarafından kabul töreninde kralın refakatçisi olarak Saray'a girmiş ve bazı bölümler hakkında ayrıntılı bilgiler aktarmıştır ⁵⁴.

IV. 1. 20. Robert De Clari - Konstantinopolis'in Fethi

Konstantinopolis'e IV. Haçlı Seferiyle (1202-1204) gelen Fransız şövalyesi olan R. de Clari hakkında fazla bilgi yoktur. Kardeşi ile birlikte savaşarak şehre girmiş ve sonra gördüklerini yurduna döndüğünde yaklaşık 1210 anlatarak yazdırmıştır. R. de Clari kentin güzelliklerinden, anıtlarından ve hazinelerinden söz eder ve bunların Latinler tarafından nasıl yağmalandığını anlatır.

Anlattığı yerler arasında Büyük Saray da bulunur: yazar Saray'ın yüzlerce odası, otuz kadar şapeli bulunduğunu, hepsinin altın mozayiklerle süslü olduğunu, bunun asaletini ve zenginliğini anlatmaya dilinin yetmeyeceğini ve burada büyük hazineler olduğunu söyler

L XXXII. "Anlattığım şekilde, şehir zaptedilip hacılar yerleştikleri zaman ele geçirilen saraylarda sayısız servetler bulundu. Boukoleon, anlatacağım gibi, fevkalade bir saraydı. Markinin oturduğu bu sarayda, birbirine bitişik ve hepsi de altın mozayikten beşyüz kadar evle, küçüklü büyüklü otuz kadar kilise vardı. Bunlardan birinin adı Sainte-Chapelle idi. Bu kilise o kadar zengin, o kadar muhteşemdi ki, menteşeleri, sürgüleri ve buna benzer diğer kısımları demirden değil, gümüşten, sütunları akikten, somakiden ya da fevkalade kıymetli taşlardandı. Döşemesi öyle düz, öyle parlak bir beyaz mermerdendi ki, billurdanmış gibi duruyordu. Bu kilisenin içinde fevkalade mukaddes emanetler bulundu: bacak kalınlığında ve yarım kulaç

⁵² Anna Komnena *Alexiad* 1996, 463.

⁵³ Chiflet 1660, 36-8,47-8 : Ebersolt 1996, 26.

⁵⁴ Willermi Tyrensis *Archiepiscopi Historiae*, II,7; XX,23: Ebersolt 1910, 80,147.

uzunluğunda hakiki salip'den iki parça, Hz. İsa'nın böğrünü delen mızrağın demir ucu, elleriyle ayaklarına çakılan iki çivi, billurdan küçük bir şişe dolusu mukaddes kan, Golgotha tepesine götürüldüğü zaman üstünden çıkarılan gömlek ve biz demiri kadar sivri deniz kamışlarından yapılarak başına geçirilen taktis olunmuş taç bulundu. Hz. Meryem'in elbiseleriyle Yahya Peygamber'in başı ve saymaktan aciz bulunduğum daha başka birçok mukaddes emanet de buradaydı...

L XXXIII. Bu kilisede söylemeyi unuttuğum başka mukaddes eşya da vardı: kilisenin ortasında kocaman iki gümüş zincire asılmış altından fevkalade iki kap. Bu kaplardan birinde bir kiremit, ötekinde bir bez bulunuyordu. Bu mukaddes eşyanın nereden geldiğini anlatacağız.

Bir zamanlar Konstantinopolis'te yaşayan bir aziz varmış. Bu aziz, Tanrı rızası için, dul bir kadının evinin çatısını kiremit ile örtüyormuş. Çatıyı örterken ona Tanrı görünmüş ve şöyle demiş: "Belindeki şu bezi ver". İyi adam vermiş. Tanrı bununla yüzünü örtmüş, bezin üzerinde yüzünün izi kalmış. Tanrı adama bu bezi alıp götürmesini ve bununla hastalara dokunmasını, imanı olanların şifa bulacaklarını söylemiş. Tanrı bezi iade edince, iyi adam alıp ikindi vaktine kadar bir kiremitin altına saklamış. İkinci vakti, oradan giderken bezi almış. Kiremiti kaldırıncı, Tanrı'nın yüzünün şeklini kiremitin üzerinde de görmüş. Kiremitle bezi almış ve bunlarla birçok hastayı iyileştirmiş. Bu mukaddes emanet, anlattığım gibi, kilisenin ortasında asılıydı.

Bu Sainte-Chapelle'de başka bir mukaddes emanet daha vardı. Bir tablonun üstündeki Aziz Demetrios tasviri. Bu tasvirden o kadar yağ akıyordu ki, yağın nasıl giderileceğine akıl ermiyordu (La conquete de Constantinople, LXXXII-LXXXIII) ⁵⁵.

IV. 1. 21. Niketas Khoniates - *Historia*

Antik Khonai (Frigya; bugünkü Honaz, Denizli) kentinde yaklaşık 1155-1157 aralarında doğmuş olan Niketas büyük bir tarihçi, din düşünürü ve devlet adamıdır. Olasılıkla Konstantinopolis'te öğrenim gördükten sonra, 1182'den önce Karadeniz bölgesinde valilik göreviyle devlet hizmetine başlamıştır. I. Andronikos döneminde görevden ayrılan Niketas, II. İsaakios'un tahta çıkmasıyla *logothetes ton sekreton* görevini almıştır. Haçlıların başkenti almasıyla Nicaea/İznik'e kaçan Niketas burada eski ilgi ve itibarını göremeden ölmüştür ⁵⁶.

Niketas Khoniates'in tarihi eseri (Khronike diegesis) 1118-1206 yılları için en önemli tarihi kaynaktır. Bizans nesir sanatının en iyi örneği olan eser aynı zamanda yazarın insanoğlu hakkındaki yeni yaklaşımını sergiler. İnsanoğlu

⁵⁵ Robert de Clari, *İstanbul'un zaptı* (1204), çev. Akyavaş 1994, 41-42.

⁵⁶ Kazdan 1991, 428.

içindeki iyi ve de kötü yanlarıyla gösterilir: insan, tarihin gidişine etki eden bir güçtür ve Tanrı'nın işleri en yüksek ahlaki değerleri temsil eder. *Historia* psikolojik gözlemleri ile de farklı bir tarihi yazı tipi oluşturur. Eserde imparatorlar hakkındaki yazılar içinde Saray ile ilgili bazı bilgilere de rastlamaktayız ⁵⁷.

İmparator I. Manuel Komnenos dönemi (1143-1180):

"Bu İmparatorun debdebeyi sevmesi her iki Saray'da da uzun sütunlu-revaklı salonlar yaptırmasından anlaşılır ve bunlar sanatçıların değişik renk ve olanaklarla Romalıların barbarlara karşı gösterilen kahramanlıkları ve kazanılan zaferleri temsil eden altın mozayiklerle süslü idiler" ⁵⁸.

İmparator I. Andronikos dönemi (1183-1185):

"Büyük güzelliğinden ve kentin merkezinde olduğundan dolayı, kendini Kırk Şehitler kilisesine gömdürmek istediğinden kilisenin hasara uğramış bölümlerini tamir ettirerek eski muhteşemliğini geri getirdi. Kurtarıcı İsa ikonasını da muhteşem bir şekilde süslettirdi ve kenarlarında porfirden kıvrılmış iki devasa yılanla süslü büyük bir çanağı Büyük Sarayın bahçesinden kilisenin avlusuna getirdi" ⁵⁹.

İmparator II. İsaakios Angelos dönemi (1185-1195):

"..Her iki Saray'da da çok güzel binalar ve hamamlar yaptırdı. Anaplous'taki Başmelek Mikhael kilisesini tamir ettirmek istediğinden, İmparatorluk Sarayında bulunan parlak ve benekli renkli mermerlerden olan yer ve duvar kaplama levhalarını kiliseye naklettirdi....Bundan başka oraya, çok geniş ve yüksek olduklarından dolayı bir zamanlar Büyük Saray'ın girişini ve şimdi Khalke'deki hapishanenin kapılarını koruyan bronz kapıları taşıttı. Ayrıca Nea diye bilinen ünlü kiliseyi tüm kutsal mobilyalarından ve çanaklarından mahrum etti. Tüm bu yaptıklarından, sanki hayranlığa değermiş gibi öğündü ve gurur duydu" ⁶⁰.

IV. 1. 22. Nikolas Mesarites - Şişman Lakaplı İoannes Komnenos'un Zorbalığının Öyküsü (1201)

Yazar Nikolas Mesarites 1163/4 arası doğmuş, 1200 yılı civarında Pharos kilisesinde *skeuophylax* görevine getirilmiştir. Kardeşi İoannes'in 1297'de ölümüyle İznik'e gitmiş ve Efes metropolitliğine yükseltilmiştir.

⁵⁷ *Historia*, Von Dieten bask. 1975; Von Dieten 1971.

⁵⁸ Mango 1972, 224.

⁵⁹ Mango 1972, 234.

⁶⁰ Mango 1972, 236.

Konstantinopolis'e 1214 yılında giden elçilik grubuna başkanlık etmiş ve Kardinal Pelagius ile görüşmüştür ⁶¹.

'Şişman' lakaplı İoannes Komnenos'un ihtilali üzerine yazılmış olan öyküsü, aynı dönemdeki diğer yazarlarınkinden farklılık gösterir: bu, onun olaylardaki rolü ve ayrıntılara olan ilgisinin bir sonucudur ⁶².

"Mukhrutas, Khrysotriklinos'un batı yanında olan büyük bir yapıdır. Girişindeki basamaklar tuğla, kireç taşı ve mermerden yapılmadır: yanları kapalı ve döner olan merdiven, kesilmiş ve haçvari biçimde olan mavi, kırmızı, yeşil ve erguvani renkte boyalı çinilerle süslüydü. Bu yapı bir Romalı, Sicilyalı, Kelt-İberyalı, Sybaritik, Kıbrıslı ya da Kilikyalı sanatçının eseri değil Persli bir sanatçının eseridir. Bu nedenden dolayı değişik kıyafetler giymiş Perslerin tasvirleri ile doluydu. Kubbelardan oluşan çatının saçakları, cennete benzeyen tavanda çok güzel bir görünüm veriyordu: içe ve dışa doğru çıkan köşelerden oluşuyordu. Yontunun güzelliği şahanedir; ve bu oyukların altınla süslü olması sanki bulutlardan çıkan gökkuşağından daha fazla renkli bir görünüm verir. Burası saklı olmayan ama gözüken bitmeyen bir zevk verir. Bu, sadece ilk defa görenleri değil ama sıkça bakanları da hayret ve hayranlık içinde bırakır. Hiç şüphesiz Menelaous'un Laconia'daki Sarayı'ndan daha güzeldir..." ⁶³.

Geç Bizans Dönemi Kaynakları ve Gezginler

IV. 1. 23. Pseudo - Kodinos

Bilinmeyen bir yazar tarafından ünvan ve görevler hakkında yazılmış olan bir inceleme olan Pseudo-Kodinos'un, genelde, 1347-1368 yılları arasında tamamlanmış olduğu düşünülmektedir ⁶⁴.

Pseudo-Kodinos görevlilerin, ünvanların ve görevlerin hiyerarşik bir düzenlemesini (*taxis*) yapar: ayrıca, Saray içinde yapılan bayramlar, ünvan ve terfi törenleri gibi olaylar eserde yer alır. Yapıta XVI. yy.'da Andreas Darmarios tarafından Kilise ünvanları bölümü eklenir ⁶⁵.

IV. 1. 24. Novgorodlu Stephanos

Rusya'nın Novgorod kentinde bir rahip olan Stephanos da diğer Rus hacılar gibi kentin kutsal hazineleri ile ilgilenmekteydi. Bir hacı kafilesiyle 1348 (ya

⁶¹ Kazdan 1991, 1346.

⁶² Die Palastrevolution des Johannes Komnenos, Heisenberg baskı 1907.

⁶³ Mango 1972, 228-9.

⁶⁴ Verpauw 1965, 421-37; idem 1966.

⁶⁵ Grabar 1971, 193-221.

da 1349) yılında Konstantinopolis'e gelen Stephanos burada kaldığı 7 gün boyunca kenti gezer ve gördüklerini yazar.

"Novgorod'lu Stephanos'un gezileri - Ot strannika Stefanova Novgoroda " adlı eserinde İmparator Konstantinos'un Hipodrom yakınlarındaki, yüksek duvarlarla çevrili "büyük bir şehri andıran" Saray'ı ve bu Saray'ı süsleyen heykeller hayranlıkla anlatılır.

'Ortodoks İmparator Konstantinos'un Sarayı diye adlandırılan konut, Nea kilisesi yakınlarındadır. Şehir gibi geniş ve şehir surları gibi yüksek duvarlarla çevrilidir. Denize bakan, Hipodromun altında bir konumda yer alır' ⁶⁶.

IV. 1. 25. Anonim Rus Hacısı

Hakkında bilgiye sahip olmadığımız bu Rus hacısının eseri, Rus gezginler arasında Haçlı idaresi sonrası Konstantinopolis'in en iyi anlatımıdır. Kendisi ve eserinin tam olarak menşei bilinmemektedir.

Eser iki ayrı elyazmasından derlenmiş bir yapıt olarak günümüze ulaşmıştır:

(1-Konstantinopolis'in kutsal yerlerinin anlatımı ve İmparator Konstantinos tarafından Kudüs'ten getirilen ve İmparatorluk şehrinde toplanan kutsal emanetler üzerine; 2) Konstantinopolis'teki kutsal ibadet yerleri diğer ilginç yerler üzerine). Orijinal el yazmaları geç 1389 ve erken 1391 yılı arasına tarihlenirler ⁶⁷. Anonim hacı Büyük Saray hakkında şunları aktarır:

"Hagia Sophia'dan güneye doğru git, İmparator Konstantinos'un Sarayı'na doğru... İmparatorluk Sarayı buradan (Hagia Euphemia) güneyde olur, Konstantinos'un kraliyet Sarayı Büyük Denize bakar. İmparatorluk Sarayının tezniyatı ile ilgili olarak, denize karşı dikilmiş çok yüksek bir taş sütun var. Sütunda, üzerlerinde birer taş olan dört taş kaide var. Bu taşın üzerinde köpekler, kartallar ve keçiler oyulmuş. Keçilerin boynuzları kırılmış ve sütunlar çatlamıştı. Konstantinopolis'e hakim oldukları zaman Franklar bunları kırmışlardı. Yine onlar burada birçok başka süslemeyi daha kırmışlardı. Bunlar, Konstantinos'un içine su getirilmiş çok yüksek olan hamamları ve taşan sarnıçları ve borularıydı. Tüm bunlar şimdi kayıptır. Konstantinos'un hamamları surlara yakın, denize üstten bakar konumdaydı. İmparator Leon buraya suyu getirmiş ve çok güzel taşan bir sarnıç yaptırmış ve fakirler bu sarnıça yıkanmaya gelirler. Bu hamamın bir köşesinde etrafı demir çemberlerle sarılmış yedi musluklu geniş tahta bir fıçı konulmuştur ve herkes istediği suyu alabilir. Burada yıkananlardan ücret alınmaz ve Leon burada bir köşeye taşan bir adam heykelini bekçi olarak koydurtmuştur. Bu heykelin elinde bronzdan bir yay ve oklar vardır: eğer birisi insanlardan su

⁶⁶ Itinéraires russes en Orient, çev. B. de Khitrowo 1889, 120; Majeska 1984, 15-28, 242.

⁶⁷ Mango 1972, 380-85.

için para istemeye kalkışır, heykel fıçıyı vurur ve böylece kimseye su kalmazdı. Fıçının yanında Latin camıyla kaplı bir fener inşaa ettirmiştir ve bu fener gün ve gece boyunca durmadan yanar. Bazı kişiler bana bu hamamların İmparator Leon'dan sonra üçyüz sene boyunca çalıştığını söylediler. İnsanlar burada yıkandılar ve su fıçıdan akmaya hep devam etti ve fener Frankların ücret almalarına kadar yandı. Ve böylece bu heykel bir ok atarak fıçıyı vurdu. Fıçı kırıldı ve fener bozuldu. Franklar heykelin başını ve daha bir çok süslemeleri kırdılar. İmparatorluk Sarayının aşağısında başka bir saray vardır ve burada içi su dolu bir hazne bulunur. Hristiyanlar ve Franklar bu hazneden su almaya gelirler ve buna rağmen hep su doludur ve hiç azalmaz. Hasta bu sudan içince iyileşirdi ama bu hazne şimdi boştur" ⁶⁸.

IV. 1. 26. Smolenskli İgnatij

Rusya'da 1389-1405 yılları arasında eserler vermiş olan İgnatij, 1389 yılında Moskova'dan Konstantinopolis'e gelmiş ve 1392 yılına kadar kalmıştır.

"Kons'tantinopolis'e yolculuk" 1389-92 yıllarına aittir. Büyük Saray hakkındaki bilgi şöyle geçer: " Hagia Sophia'daki kutsal ayinden sonra imparatorluk binaların gördüğümüz Konstantinos'un Sarayı'na geçtik" ⁶⁹.

IV. 1. 27. Johann Schiltberger

Bir Alman askeri ve gezgini olan J. Schiltberger yaklaşık 1381-1429 katıldığı Haçlı ordularıyla birlikte Niğbolu savaşında (1396) Türklere esir düşmüştür. Daha sonraları önce Osmanlı daha sonra Timurlenk'in ordularına katılarak Anadolu'da gezme imkânı buldu. Maceralı bir yaşam onu 1427'de Konstantinopolis'e getirmiş ve burada kaldığı üç ay boyunca her ne kadar Patrikhane'de gizlense de gözlemlediği kenti seyahatnamesinde anlatmıştır.

Schiltberger Blakhernai sarayından söz etmez ama "Hipodrom yakınlarındaki Saray'ın görkeminden" çok etkilenir. Saray'ın girişine yakın İustinianos sütunundan ve dünyada benzeri olmayan Hagia Sophia'nın güzelliğinden bahseder.

"Konstantinopolis'in İmparatorunun iki sarayı var: bunlardan biri çok güzel ve içi altın, taş ve mermerlerle süslüdür" ⁷⁰.

IV. 1. 28. Ruj Gonzalez De Clavijo

Kastilya kralı III. Henriques (1390-1406) tarafından Timurlenk'e gönderilen elçilik heyetinin başında bulunan İspanyol asilzadesi olan Ruj Gonzalez de Clavijo 1403 yılında Konstantinopolis'e varır. İmparator tarafından da kabul

⁶⁸ Majeska 1984 , 114-125, 242.

⁶⁹ Majeska 1984, 48-76 , 242.

⁷⁰ J. Schiltberger , Buchan- Bruun, bask . Hakluyt Society collection 1879, 79.

edilen heyet, kentin çeşitli yerlerini gezer. Kentin boş ve harap yerlerini, insanların yoğunlaştığı kıyı kesimlerini ve önemli anıtları anlatır. Hipodromu anlatırken "deniz tarafı, kemerlerle birbirine bağlanıp üst tarafları parmaklıklarla bezenmiş, kavisli sıra sütunlar oluşturan otuz yedi adet beyaz mermer sütunla kaplanmıştı. Bu sıra sütunların karşısında da bir dizi sütun ve buradan 20 ya da 30 adım ötede ise dört adet mermer ayak üstünde duran bir platform bulunuyordu; bu platform üzerinde, İmparator için beyaz mermerden bir taht, maiyeti için de koltuklar yerleştirilmişti, diye Kathisma locasını tasvir eder ⁷¹.

IV. 1. 29. Pero Tafur

Konstantinopolis'te XV. yy. ilk yarısında bulunan bir diğer gezgin İspanyol Pero Tafur'dur. Soylu bir aileden gelen Tafur, Kudüs'ü ve Mısır'ı ziyaret ettikten sonra 1437 sonlarına doğru Konstantinopolis'e varır. İmparator tarafından da kabul edilen gezgin, önce Edirne'ye sonra da Trabzon'a gider. Dönüşünde Bursa'yı gezer ve nihayet ertesi sene Konstantinopolis'ten ayrılır.

Pero Tafur Konstantinopolis'te özellikle önemli eser ve yerlerden bahseder. Büyük Saray'dan bahsederken, bir çok tarafın harabe olduğunu fakat buna rağmen "İmparator, İmparatoriçe ve hizmetkârlarının hâlâ burada yaşayabileceklerini ama mekânın küçük ve kısıtlı olduğunu" belirtir ⁷².

Bahsettiği meskun yerler olasılıkla Boukoleon Sarayı odalarıydı: bilindiği üzere Boukoleon, Büyük Saray'ın en son terkedilen kısmı olmuş ve uzun bir süre daha burada oturulmuştur.

"İmparatorluk Sarayı eskiden çok muhteşem olmalıydı, ama şimdi öyle bir durumdaki hem o hem de kent ve insanlar geçirdikleri ve devam eden kötü günleri gösteriyorlar. Sarayın girişinde, bazı odaların altında, etrafında taş sıraları olan mermer bir loca var ve bunların önünde payeler üstünde duran taştan masalar bulunuyor. Birçok eski kitaplar, yazılar ve hikayeler var, ve bir tarafta oyun levhaları var ve bu da İmparator evinin her alanda tesislandırıldığını gösterir. İçeride, İmparator ve İmparatoriçenin yaşayabileceği bazı bölümler hariç, evin durumu kötü bir haldedir, buralarda da yer konumunda oldukça sıkışık dururlar" ⁷³.

IV. 1. 30. Cristoforo Buondelmonti

Floransalı bir papaz olan Buondelmonti yaklaşık 1385-1430, Yunanca öğrenmek için sekiz yılını geçirdiği Rodos'tan sonra Ege denizi adalarını

⁷¹ Narrative of the embassy of Ruy Gonzalez de Clavijo to the court of Timur at Samarcande 1403-1406 translated for the first time with notes a preface and an introductory life of Timour Beg, Marklin bask., Hakluyt Society Collection 1859.

⁷² Vasiliev 1932, 75-122.

⁷³ Pero Tafurs travels and adventures (1435-1439) 1926, 145.

dolaşır ve buradaki izlenimlerini *Liber insularum archipelagi* adlı kitabında toplar. Gezileri sırasında uğradığı Konstantinopolis ve karşı kıyısı Pera ve Galata'nın anlatımını da eserine dahil etmiştir. Buondelmonti Marmara kıyılarını ve buradaki surları, limanları ve yapıları anlatırken "fener kulesi çökmüş durumdaydı ve hemen yanındaki küçük liman Boukoleon Sarayı limanı olup İmparatora ait özel bir limandı" diye aktarır. Ayrıca Buondelmonti Hipodrom'u anlatırken yirmidört sütun üzerinde bulunan imparatorluk locasının olduğunu aktarır. C. Buondelmonti gördüğü yerlerin eliyle planlarını yapmıştır: onun çizdiği ve Pera tarafının da gözüktüğü Konstantinopolis planı kentin fetihten az önceki topoğrafyası için oldukça önemlidir ⁷⁴.

IV. 1. 31. Nestor Iskander

Nestor-Iskander adındaki bir Rus'un "Konstantinopolis hikayesi" kentin Türkler tarafından fethini anlatır. Genç yaşta Türklere esir düşmüş olan Nestor, zorla müslüman olmuş ve Iskander (Iskender) adını almıştır. Fetih sırasında Osmanlı ordusunda görev alan bu Rus, kentin zaptını uzunca bir şekilde anlatmıştır. Kentin anıtlarını fazla anlatmasa bile "Büyük Saray'ı, Hipodrom'u ve revaklı yolları" gördüğünü aktarır ⁷⁵.

Araştırmalar

IV. 1. 32. Petrus Gyllius

İmparatorluğun başkentinin 1453'de Osmanlı eline geçmesiyle, daha ilk dönemlerden itibaren yeni devletin merkezine çok sayıda yabancı gezgin ve diplomatların geldiklerini biliyoruz. Bunların arasında Fransız bilim adamı Petrus Gyllius XVI. yy. ortalarında (1544-47 arasında) İstanbul'a gelmiş ve şehri ayrıntılı bir biçimde anlatmıştır ⁷⁶.

P. Gyllius 1490 yılında Fransa'nın Albi kentinde doğmuştur. Klasik dillere olan ilgisi onu antik elyazmalarını çalışmaya ve aramaya iter. Kral I. François'nın (1515-1547) Doğu'ya gönderdiği heyetlere katılan Gyllius, İstanbul'a gelir. 1548'de İran seferine çıkar, Osmanlı ordusuna katılarak Halep'e gelir ve buradan Fransa'nın Osmanlı'daki elçisi Gabriel d'Aramon ile birlikte Filistin ve Mısır'a gider. Daha sonra Kudüs ve Suriye yolu ile Anadolu'ya geçen Gyllius 1550 yılında yine elçi d'Aramon'la İstanbul'a gelir ve aynı sene içinde Fransa'ya ve oradan Roma'ya döner. 1555 yılında Roma'daki ölümüne kadar olan dönemde İstanbul'da topladığı bilgileri düzenlemekle uğraşır.

⁷⁴ C. Buondelmonti, *Description des iles de l'archipel* par Christophe Buondelmonti, Legrand bask. 1897; Gerola, 1931, 249-179; Eyice, 1964; Barsanti 1999, 35-54.

⁷⁵ Pertusi 1976, 261-98.

⁷⁶ *Petrus Gyllius, İstanbul'un Tarihi Eserleri*, Latince'den çev. Özbayoğlu 1997, 15-19 (çevirenin önsözü).

P. Gyllius *De Topographia Constantinopoleos et de Illius Antiquitatibus Libri Quattuor* ve *De Bosporo Thracio* adlı eserlerinde XVI. yy. İstanbul'unu bölgelere göre anlatır. Önce kentin topoğrafyasını (tepeleri ve vadileri) inceleyen yazar daha sonra her bölgedeki önemli yapı eski eser ve kalıntıları en ince şekilde tasvir eder. Kitap, önce Byzantion sonra Konstantinopolis olan kentin kuruluşunu o günkü halini, boyutlarını, tepelerini ve bölgelerini sıralamakla başlar.

Birinci tepe Sultan'ın Sarayı (Topkapı), Hagia Sophia ve At meydanı (Hipodrom) bölgesini kapsar: bu eserler ve çevredeki diğer yapılar detayları ile anlatılır. Örneğin Hipodrom'da sütunlar ve tribün kalıntılarının hâlâ var olduğu anlaşılmaktadır. Birinci vadi Hagia Sophia'dan Gülhane Parkı'na kadar uzanan geniş bir bölgedir; burada Yerebatan Sarnıcı doğru ölçüleri ile verilirken, üstündeki evlerde yaşayan halkın sarnıçtan haberdar olmadıkları anlaşılmaktadır. Khalkoprateia kilisesi ve revaklar, Milion ve İmparatorluk Sarayı kalıntıları tasviri yine ikinci kitapta yer alır. İkinci tepe Çemberlitaş yükseldiği nokta olup, ikinci vadi ise Kapalıçarşı'dan, Haliç ağzına, Galata'ya geçilen iskeleyle kadar iner. Bu kısımda Çarşı ve ticarethaneler anlatılır. Üçüncü tepe'de Kadınlar Sarayı (Eski Saray), Beyazıt camii ve kısmen yaptırılmakta olan Süleymaniye Külliyesi bulunur. Üçüncü vadide su kemerleri (Bozdoğan Kemerleri); dördüncü tepede Fatih Sultan Camisi yer alır. Altıncı tepe kara surlarına yakın olup (Edirnekapı) eteklerinde ünlü Blakhernai Kilisesi bulunur. Yedinci tepe -Kserolophos- Arcadius sütununun olduğu yerdir ve burada sütun, çevre yapıları (Kiliseler, Yedikule vs) ile birlikte aktarılır.

İkinci kitapta, Haliç sur kapıları antik kentin son anıtları olarak yeni bir bölüm açarlar; burada şehir dışı mahalleler ve anıtlar anlatılır. Eyüp, Kasımpaşa, Hasköy gibi semtlerden sonra Boğaz köyleri anlatılır. Barbaros'un Türbesi ile Beşiktaş'tan başlayarak Sarıyer ve ötesine kadar önce, Avrupa sonra da Anadolu yakası anlatılır. Boğazın doğu kıyıları Üsküdar, Kadıköy ve Kalamış'a gelinerek buradan Adalar'a geçilir.

Antik kenti anlatan detaylı bilgiler kadar olmasa da, şehrin bu bölgelerinin anlatıldığı bölümler ilginç ve önemli bilgiler verirler.

Petrus Gyllius'un XVI. yy. İstanbul'unu anlattığı bu eserde Bizans İmparatorlarının Büyük Sarayı hakkında az da olsa bazı bilgilere rastlamaktayız⁷⁷. İkinci kitabın XVIII. bölümünde "İmparatorluk Sarayı, Basilica, Konstantinos Sarayı, Khalke" başlığı altında yazar aşağıdakiler aktarır:

" Papinius, Silvae adlı eserinde Paulus'un basilica'sına nasıl Paulus'un Sarayı adını verirse aynı şekilde Prokopios'un basileion dediği konağın aynı zamanda Basilica ve Saray adını taşıdığını Kedrenos'tan öğreniyorum.

⁷⁷ Petrus Gyllius 1997, 88-91.

Kedrenos, Iustinianus döneminde çıkan yangında, Basilica'nın giriş mekânının, Augustaion'un ve o dönemden bugüne kadar Khalke adını taşıyan, Büyük Constantinus'un sarayının tunç çatı örtüsünün- yaldızlı tunç çatısı dolayısıyla Khalke adını taşır- yandığını anlatır. Kedrenos'un basilica dediğini Prokopios De aedificiis Iustiniani'de ta basileia olarak adlandırır, aynı yangından söz ederken basileion'ların vestibulum'larının (propylaia) ve Khalke adı verilen yapının yandığını söyler. Aynı yazar De bello persico'sunda, bu yangınla Ayasofya'nın Zeuksippos Hamamı'nın ve Mars'ın Evi denilen eve kadar basileion'ların, galerilerinin, propylaia'nın yandığını anlatır. Yine Prokopios biraz aşağıda, İmparatorun Belisarius'a, Khalke'ye ve orada yer alan propylaia'ya gitmesini emrettiğini yazar. Bunlardan Prokopios'un daha önce Khalke'yi Sarayın vestibulum'u (giriş binası) olarak nitelendirmesine karşın sarayların giriş binasını Khalke'den ayırt ettiği anlaşılır. Ben kendi açımdan, imparatorun konutunun önce basilica adını taşıdığına, daha sonra tüccarların toplandığı büyük evlere basilica adı verilince imparator konutunun basileion olarak adlandırıldığına, sonra da ona palation dendiğine inanıyorum. Çünkü, Basilica, onu Saraydan ayr bölge içinde gösteren Bölgelerin Eski Tasviri'nden anlaşılacağı gibi, sarayların bir parçası oldu ya da saraylara yakın bir yerde yer aldı. Bölgelerin Eski Tasviri'nde bölgelere ait yer adları verilirken ne palation'dan ne de saraylardan söz edilir, yalnızca Basilica'nın adının geçtiği görülür. Bundan Basilica'nın Palation olduğu anlaşılır. Ancak, yangınlar Basilica'nın, ister Palation içinde ister dışında olsun, Palation'a yakın bir yerde olduğunu gösterir, çünkü her iki yapı da, birbirlerine yakın oldukları için yanmıştır. Mimarlık anlayışı Basilica'nın, sarayların yarınında olduğunu söylediğim foruma komşu olmasını ve kışın tüccarların soğuktan rahatsız olmadan toplanabilmeleri için de basilica'ların forumlara bitişik olan yerlerinin çok sıcak olacak şekilde yapılmalarını gerektirir. Bu konuda Iulius Pollux da aynı düşüncededir. Pollux, hipodromun, stadion'ların, senato binasının, sarayın imparatorluk porticus'larının, saray tribunal'inin tiyatroya yakın olmaları gerektiğini söyler. Georgios Kedrenos, görkemli Khalke binasının, daha iyi anlaşılması için Yunanca olarak eklediğim, eskiden khalke'de yer alan bir epigramma'nın kanıtladığı gibi, bilge Anastasius'un kararıyla mimar Aitherios tarafından yapıldığını nakleder:

Tiranları öldüren İmparator Anastasios'un
sarayıym; bütün kentlerden üstünüm
ve herkes hayran güzelliğime.
Yapılardan anlayanlar yüksekliği, uzunluğumu
ve kapsamlı genişliği gördüklerinde,
çatı örtüsü olmasın demişlerdi, cesametli yapımın.
Ama çok bilgili mimar, Aitherios, zor sanatının
doruğunda, bana son biçimini verdi ve kutsal
imparatora işçiliğinin ilk ürününü sundu.
Sonsuz büyüklüğümü serenler oldu her şeyin üstüne,
aştım tüm harikalarını Ausonia'nın (İtalya).
Üstünlüğümü kabul et zarif Capitolium,

her ne kadar görkemin yayılıyorsa da tunç kiremitlerinden;
sakla parlak süslemelerini, Pergamon, Rufinus'un
parklarını, çok büyük sarayın surlarında sıkışan;
ve sen, Kyzikos, övünme artık ulaşılmaz tapınağıyla,
geniş mermer duvarlı, Hadrianus'un;
ne piramitler ne Kolossos ne Fener, bana erişemez;
sadece ben daha çok parıldarım, harikaların hepsinden.
Benim Hükümdarım, esasını taşıyan imparatorluğun,
Isaurialıları yendi ve beni yaptırdı, altın gibi parlak
evini Aurora'nın, dört porticus'u açık nefesine tüm rüzgârların.

Bazı yeni tarihçiler Khalke'nin ilk kez Büyük Constantinus tarafından yaptırıldığını söylerlerse de onlara inanmıyorum ve bu yanlışın, Yeni Roma'sını süsleme çabası içindeki Constantinus'un, Eski Roma'nın Capitolium'unun altın yaldızlı tunç kiremitlerini, aynı zamanda, Roma'nın tunçtan çatı örtüsü olan bir forumunu taklit etmek istemesinden kaynaklandığını düşünüyorum. Eğer yangınlarla yok olmamışlarsa Bizans Sarayının o kiremitlerini kimin yok ettiğini henüz öğrenemedim. Prokopios, Roma Capitolium'unun yaldızlı tunç kiremitlerinin yarısını Gensericus'un yağmaladığını, Herakleios'un torunu (oğlu) III.Konstantinos'un da Pantheon'u örten gümüş levhaları aldığını anlatır. Ayasofya'nın güneybatı tarafı yakınında, daha önce Augustaion forumunda Iustinianus Sütunu'nun bulunduğunu söylediğimiz yerdeki su haznesinden çıkan borulardan biraz uzakta, günümüze ulaşan yedi Korint sütunu görülür. Sütunlardan birinin gövdesinde, büyük Constantinus'un adı ve "bununla kazanacaksın" yazısıyla birlikte ona gökte görünen haç işareti kazılıdır. Sütunların kaideleri ve alt bölümleri altı ayak kadar toprakla örtülüdür. Bunları, bir rastlantı sonucu sütunların arasındaki duvarın temeline düştüğüm zaman keşfettim. Toprak altında kalmış olan kaidenin plinthus'unu göremedim ama sekiz parmak kalınlıkta ve yedi parmak yükseklikteki alt torus'u gördüm; plinthus dışında kaide iki ayak ve dodrans yükseklikte; gövdenin alt bölümünün calcaneum'u (topuk) dodrans genişliktedir. Her bir sütun otuz ayak ve altı parmak yüksekliktedir. Demek ki, spira ve sütun başlığıyla tüm sütun yaklaşık kırk altı buçuk ayak yüksekliktedir. Calcaneum üstündeki, sütun gövdesinin alt bölümünü ölçtüm, çapı on sekiz ayaktı. Intercolumnium yirmi ayak ve on parmak genişliktedir. İstanbullular bu sütunların Saraydan Ayasofya'ya giden köprüyü taşıgını anlatırlar. Bunların ikisi de yanlıştır; daha önceki sözlerimden onların Augustaion Forumu'nda olduğu açıkça anlaşılır. Sütunlar bence, içinde Büyük Constantinus'un annesi Helene'nin heykeliyle başka heykellerin bulunduğu porticus'ların kemerlerini taşıyordu. Daha önce söylediklerimizden olduğu kadar, Constantinus'un İstanbul'a, Roma saraylarından aşağı kalmayan saray yapıları yaptırdığını söyleyen Zosimos'tan bu yapıların üstünlüğünü anlayabiliriz ya da Eusebius buna tanıklık eder, Constantinus'un, Yeni Roma'yı ve Sarayı süsleyerek ünlü kılmakla kalmadığını, aynı zamanda saray yapılarının en iyi yerlerine ve yaldızlı tavanların ortasına, imparatorluğunun bekçisi olduğunu

düşündüğü haç simgesini, çeşitli değerli taşlardan oluşturarak ve bol altınla süsleyerek taktırdığını anlatır. Yine, Aziz Hieronymus'tan, Constantinus'un ne kadar büyük bir çabayla Yeni Roma'yı saraylarla süslediğini öğrenebiliriz. Azize göre "O, Yeni Roma'sını iyice donatmak için neredeyse tüm kentleri soymuştur". Eusebios buna, Constantinus'un, hükümdarlığı altında bulunan tüm eski tapınaklardaki heykellerin alınıp götürülmesini, tahta heykellerin yakılmasını, en iyi işçilik ürünü tunç heykellerin ise, kenti süslemek için, her yerden alınarak İstanbul'a taşınmasını emrettiğini yazar, onların, caddelere, Hipodrom'a, Saraya dikildiklerini söyler. Sadece Constantinus değil, çoğu imparator Yeni Roma'yı bezemek için tüm dünyayı soydu. Bu imparatorlardan biri Herakleios'un torunu(oğlu) III. Konstantinos'tur. bu imparator eski Roma'dan tüm tunç ve mermer heykelleri ve tapınakların en güzel üslemelerini alıp götürdü ve bunları özel gemilerle taşıttı; bu şekilde yedi gün içinde, barbarların, imparatorluğun önce gerilediği sonra da talan edildiği iki yüz elli yılda yaptığı tahribattan daha çok tahribat yaptı. Getaların tarihiyle ilgili eserin önemli yazarı Iordanis, Constantinopolis valisi Theodoricus'un, İmparator Zenon tarafından evlat edilmildiği ve consul yapıldığında bezemeli saray önüne atlı bir heykelini diktirdiğini yazar. Khiliades'in yazarı Tzetzes, kendi çağında, Pheidias'ın güneşe benzeterek yaptığı Apollon başı heykelinin Sarayda bulunduğunu söyler. Suda, Arcadius'un kızı Pulcheria'nın heykelinin ambulatorio yakınındaki Khalke'ye, Zenon'un ikinci karısı Ariadne'nin ve bizzat Zenon'un heykellerinin Khalke saray kapısı içine yerleştirildiğini yazar. Aynı şekilde, filozof Secundus'un elegia'larının yer aldığı kısa sütun üstünde iki kabartma bulunduğunu söyler.

Fazla inanılır olmayan ama İstanbulluların iyi bildiği bir eserde (Patria Konstantinopoleos) Iustinianus'un Khalke'nin sol tarafına, akrabalarının yedi heykelini yerleştirdiği, bu heykellerin bazılarının tunçtan, bazılarının mermerden yapıldığı, Khalke'nin cephesindeki tonoz kemerleri içine iki at heykeli ve Gorgo görünüşünde yaldızlı kadın başları diktirdiği yazılıdır. Eserde bunlara başka heykeller de eklenir ancak öykülerinin belirsizliği nedeniyle bunları geçiyorum. Suda, Sarayın tribunal'inde, iki partinin Herakleios dönemine kadar, gösteri alıştırma yerlerini sürdürdükleri yerde Eudokia'nın, kocası Theodosios'un, ayrıca Marcianus'un ve Constantinus'un heykellerinin bulunduğunu yazar".

IV. 1. 33. C. Du Fresne - Du Cange

Fransız araştırmacı Du Cange 1610-1688 yılları arasında yaşamış ve 1648'de XIV. Louis'in desteğiyle hazırlanmaya başlanan *Louvre corpus*'unda önemli görev yapmıştır. Bu *corpus* bir çok Bizans yazarının ilk defa yayınlandığı ve hem metin hem de yorumlar açısından önemli bir öncü yayındır. *Louvre corpus*'u 1670 yıllarından itibaren Du Cange tarafından yönetilmeye başlandı. Bizans araştırmaları alanında o zamana kadar en büyük çalışmayı yapmış kişi olan Du Cange, İ. Kinnamos tarihini, İ. Zonaras kroniğini ve *Chronicon*

Paschale'yi yayınlamış ve ayrıca tarih, filoloji, topoğrafya, soy kütüğü ve numismatik dallarında oldukça faal çalışmalar yapmıştır.

Du Cange'nin en büyük başarı sağladığı yapıtları Ortaçağ Latince ve Grekçesi için yazdığı sözlüklerdir: *Glossarium ad scriptores mediae et infimae graecitati* s Bizans araştırmaları için bugün bile temel sözlük sayılır.

Historia Byzantina duplici commentario illustrata ⁷⁸ adlı 1680'de yayınladığı devasa eseri iki bölümden oluşur: Bizans imparatorlarının jeneolojilerinin verildiği *De familiis byzantinis* ve Bizans dönemindeki Konstantinopolis'in topoğrafyasının incelendiği *Constantinopolis Christiana*. Konstantinopolis'in topoğrafik yapısının ele alındığı bu eserde yazar, kenti Bizans İmparatorluğu dönemindeki yapıları ve anıtsal eserlerini anlatarak yeniden canlandırmak istegindedir. Du Cange'nin çalışması, Bizans ve Ortaçağ Latin kaynaklarının metodik bir şekilde incelenerek Konstantinopolis'in kuruluşundan konumu, surları, kapıları, meydanları, hipodromu, tiyatroları, saray ve kiliseleri ile ele alınmasını sergiler. Konstantinopolis'i hiç görmemesine rağmen arkeolojik bir yaklaşımla kaynaklardan binalar hakkında bilgiler çıkarır.

Bunlara rağmen Büyük Saray hakkındaki araştırması sadece iki sayfadan ibaret olup yapının orijinal durumu için herhangi bir restitüsyon denemesi görülmez. Buna en büyük etken Du Cange'nin zamanında Büyük Saray çalışmalarındaki temel eser olan *De Cerimoniis* 'in daha ortaya çıkmamış olmasıdır.

IV. 1. 34. Skarlatos Byzantios

Yeni kurulan Yunan devletinde çeşitli devlet kademelerinde görev alan S. Byzantios (1798-1878), bir edebiyatçı olarak tanınır. Yayınladığı sözlüklerin yanında en önemli eseri üç ciltlik Konstantinopolis ('Η Κωνσταντινούπολις) adlı kitabıdır.

İstanbul'un topoğrafya, arkeoloji ve tarih açısından gelişimini ele alan bu eserin ilk cildi (1851) eski kentin topoğrafyasını içerir. İkinci ciltte (1862) kentin Osmanlı döneminde gelişmiş olan Boğaz ve Anadolu yakaları ve imparatorların kronolojik sıralanması bulunur. Üçüncü cilt (1869) Osmanlı devletini, teşkilatlanmasını ve hayatını ele alır. Bu arada gelişen Kırım savaşı (1853-1856) ile şehir zarara uğramıştı: Skarlatos bunları son iki ciltte değerlendirerek kentin topoğrafyasındaki değişiklikleri anlatmıştır ⁷⁹.

⁷⁸ Eserin tam başlığı şöyledir: *Historia Byzantina duplici commentario illustrata. Prior familias ac stemmata imperatorum Const. Complectitur, Alter, descript. Urbis Const. Qualis sub imp. Christianis*, Parisiis 1680, Venetiis 1729.

⁷⁹ Skarlatos Byzantios 1851, 1862 ve 1869 (yeni basım 1993).

Kitabın birinci cildinde Büyük Saray'dan ve ondan geriye kalanlardan söz edilir: ⁸⁰ eserde Saray'ın zaman içinde dört ayrı bölümden oluştuğu belirtilir. Khalke'nin anlatımını Daphne Sarayı ile arasındaki yapılar (Tribunal, Konsistorion, Dekannenakubita vb.) izler. Muhafızlar bölgesi, Khrysotriklinos, Tripeton, Lausiakon, İustinianos triklinos'u, Karianos, Trikonkhos, Tetraseron, Mistik Phiale, Sigma, Eros, Margarites, Kamilas, gibi Theophilos dönemine ait küçük köşkler, Magnaura, Tyzikanisterion ve kiliseler geri kalan bölümlerde yer alırlar.

Skarlatos Büyük Saray yapılarını ayrıntıları ile anlatmaz; genelde anlatım, Saray içindeki yapıların bir sıralanması olarak görülür. Kullandığı kaynaklar De Cerimoniis, Liutprand, Teophanes, Leon Grammatikos, gibi kaynaklardır.

Tüm bu eksikliklere rağmen kitap, Konstantinopolis-İstanbul topoğrafyasını dönemin şartlarına göre ele almış ve Büyük Saray hakkında kaynaklara dayanarak ilk anlatımı veren eser sayılır.

IV. 1. 35. Jules Labarte

De Cerimoniis temel alınarak yapılmış olan Büyük Saray hakkındaki ilk ciddi inceleme J. Labarte tarafından geçen yüzyılın ortalarında yazılmış, Büyük Saray ve çevresi konu alan çalışmadır ⁸¹. Büyük Saray hakkındaki ilk monografi olan bu eserin ilk bölümünde Saray'ın etrafındaki önemli yapı ve meydanlar incelenir (Hagia Sophia, Augusteion, Senato, Zeuksippos hamamı, kiliseler ve Hipodrom).

Büyük Saray'ın anlatıldığı geri kalan kısım iki ana bölümden oluşur: ilk bölüm Saray'ın üç bölgesini, genişliklerini ve çoğunlukla erken döneme ait olan köşk ve yapılarının incelendiği bölümdür. İkinci bölümde zaman içinde yapılan değişiklikler ve Orta Bizans dönemi ekleri ele alınır. Az sayıda mimari ve topoğrafik bilgiye sahip olmasına rağmen Labarte, çok güzel bir eser yaratmıştır.

IV. 1. 36. A. Giorgios Paspatis

İstanbul'da yaşayan ve Rum asıllı Paspatis (1814-1891) aslen tıp okumuş ama amatörce İstanbul'un Bizans dönemi arkeolojisi ve topoğrafyası üzerine araştırmalar yapmış ve bunları yayınlamıştır ⁸².

En önemli eseri Βυζαντιναὶ Μελέται, τοπογραφικαὶ καὶ ἱστορικαὶ ⁸³ üç bölüme ayrılır: ilk bölümde surlar, Blakhernai ve Boukoleon Sarayları İkinci bölümde Bizans'ın Batı dünyası ile ilişkileri, Latin işgali ve kolonileri

⁸⁰ Skarlatos Byzantios 1851 (1993), 188-222.

⁸¹ Labarte, *Le Palais Imperial de Constantinople et ses abords, Sainte Sophie, Le Forum Augusteion et l'Hippodrome, tels qu'ils existaient au dixieme siecle*, Paris 1861.

⁸² Vlachos 1988, 185-239.

⁸³ Paspatis 1877 (kullanılan yeni basım Atina 1986).

incelenir. Son bölüm Konstantinopolis'in kiliselerinin anlatıldığı bölümdür: aradaki gravürler bize XIX yy.'ın ikinci yarısında binaların durumlarını gösterir.

Paspatis'in İstanbul'un Bizans eserleri hakkında çok sayıda makaleleri vardır: bunların çoğu Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως adlı yıllık dergide basılmıştır.

Paspatis'in ikinci önemli eseri Τὰ Βυζαντινὰ Ἀνάκτορα καὶ τὰ περίξ αὐτῶν ἱδρύματα adlı Bizans imparatorlarının Büyük Sarayı'nın ele alındığı kitabıdır⁸⁴.

Kitap onbir bölümden oluşur: ilk altı bölümde bölgenin geçen yüzyıldaki durumu, Sarayı çevreleyen yapılar, Saray'ın sınırları ve kapıları ve geriye kalan kalıntılar incelenir. Geri kalan bölümlerde kaynaklara dayanarak Saray'ın çeşitli köşk ve yapıları ele alınır.

Paspatis'in bu çalışması Büyük Saray hakkındaki temel eserlerden biridir: bir İstanbullu olduğundan, kendi dönemindeki diğer araştırmacıların tersine kentte süregelen değişiklikleri izlemiş ve bunları topoğrafya açısından değerlendirmiştir. Araştırmalarında kimi zaman yanıltıcı sonuçlara vardığı halde, geçen yüzyılda Bizans arkeolojisine verdiği katkılar çok önemlidir.

IV. 1. 37. Jean Ebersolt

Fransız araştırmacı J. Ebersolt (1879-1933), Paris'te Bizans tarihi uzmanı C. Diehl'in öğrencilerinden biridir. Fransız hükümetinden aldığı burslarla İstanbul'da bulunan Bizans dönemi yapılarını incelemiştir. Bizans seramikleri, kurşun mühürler, lahitler, mezar taşları plastik eserler hakkında bir çok makaleleri vardır. Bunların yanında 1909- 1914 (savaş yıllarına kadar) İstanbul'daki buluntular hakkında çeşitli yayınlar yapmıştır⁸⁵.

Ebersolt'un başlıca eserleri Konstantinopolis'in kiliseleri, minyatürleri mimarisi ve süsleme sanatına ilişkin yazdığı kitaplardır⁸⁶.

⁸⁴ Paspatis 1885 (kullanılan yeni basım Atina 1997).

⁸⁵ Ebersolt 1909, 1-41; idem 1911, 1-17; idem 1921.

⁸⁶ Ebersolt, *Sainte Sophie de Constantinople*, Paris 1910; *Catalogue des poteries byzantines et anatoliennes*, İstanbul 1910; *Catalogue des sceaux byzantins* (Revue Numismatique 1914, s.207-409); *Les églises de Constantinople*, Paris 1913; *Constantinople byzantine et les voyageurs du Levant*, Paris 1917; *Monuments funéraires de Constantinople* (Bulletin de Correspondance Hellenique, 46/1922, s. 356-93); *Les sanctuaires de Byzance*, Paris 1921; *Ceramique et statuette de Constantinople* (Byzantion 6/1931, s.559-63); *Une nouvelle mosaïque de Kahrie-Djami* (La Revue de l'Art 55/1929, s.83-6); *Les arts somptuaires de Byzance*, Paris 1923; *Orient et Occident*, Paris 1928; *La miniature byzantine*, Paris 1926; *Monuments d'architecture byzantine*, Paris 1934.

Bunların yanında 1910'da yayımladığı Büyük Saray hakkındaki kitabı önemli bir eserdir⁸⁷. Bu kitapta Ebersolt De Ceremoniis'i temel kaynak olarak ele almış ve buna göre bazı Saray yapılarının konumlarını tespit etmeye çalışmıştır.

IV. 1. 38. M. Albert Vogt

Paris Güzel Sanatlar Okulu'ndan (Ecole Beaux-Arts) mezun bir mimar olan M. A. Vogt İmparator VII. Konstantinos Porphyrogennetos'un eseri De Cerimoniis'i çevirmiş ve buna ayrıca bir açıklama kısmı kısmı da eklemiştir⁸⁸. Vogt'un tercümesinden öte yaptığı yorumlar ve buna göre çizdiği plan oldukça önemlidir: bu plan ufak değişikliklerle tüm araştırmacılar tarafından kabul görmüştür. Bugün bile Büyük Saray hakkında kullanılan plan ve asonometrik çizim, tüm Bizans kültür tarihi uzmanları tarafından kullanılmaktadır.

Vogt'un eseri dört ciltten oluşur: iki cilt De Cerimoniis tercümesi diğer ikisi açıklama ve yoruma ayrılmıştır. Birinci gurubun ilk cildi De Cerimoniis'in I Kitabının 1-46 bölümlerini (1935), ikinci cildi 47-92 bölümlerini içerir (1939). Diğer grubun ilk cildi 1-46 bölümlerin(1935), ikinci cildi 47-92 bölümlerin açıklamalarıdır(1940). Burada anlatılan törenlerin açıklamaları, bunların gerçekleştiği mekânlar, kişiler ve ünvanları gibi konulara açıklık getirilir.

IV. 1. 39. Montucci, Von Reber, Beljaev, Antoniadès, Bury ve Zanotti

Büyük Saray hakkında XIX. yy.'ın sonları ve XX. yy. başları arasında yapılan büyük çaptaki çalışmaların yanında bir çok makale yayını da görülür: 1877'de H. Montucci amatörce IX. yy.'da Bizans Sarayı ve yaşamına ilgi duyarak Labarte'nin kitabındaki bazı görüşleri değiştirerek kendine göre Saray'ın yeni bir düzenlemesini yapar⁸⁹. Kısa bir süre sonra Von Reber arkeolojik verilere dayanarak yeni bir rekonstrüksiyon yapmaya, Beljaev ise kaynaklara dayanarak Labarte ve Paspatis tarafından yapılan yanlışlıkları düzeltmeye çalışmıştır.⁹⁰ Bugün bile Hagia Sophia hakkında önemini koruyan eserin yazarı olan Antoniadès, Saray'ın giriş bölgesi olan Khalke hakkında dikkate değer fikirler öne sürmüştür⁹¹. J.B. Bury, Paspatis ve Beljaev'in eserlerini eleştirmiş ve Büyük Saray yapılarının farklı bir şekilde düzenlemiştir⁹². Son olarak amatörce yazılmış olan bir kitap A. Zanotti'ye aittir: bu kitap Labarte ve Paspatis'in eserlerinin bir derlemesi olup deniz surlarının ÇatladıKapı bölgesi ve Boukoleon Sarayı ile ilgilidir⁹³.

⁸⁷ Ebersolt, *Le Grand Palais de Constantinople et le Livre des Ceremonies*, Paris 1910.

⁸⁸ Constantin VII Porphyrogénète, *Le livre des Cérémonies*, Vogt bask. 1935,1939,1940.

⁸⁹ Montucci 1877.

⁹⁰ Von Reber 1891; D.Beljaev I 1891,II 1893.

⁹¹ Antoniadès 1907, cilt I.

⁹² Bury 1912, 210-225.

⁹³ Zanotti 1911.

IV. 1. 40. P.R. Janin, A.M. Schneider, R. Guillard, W. Müller-Wiener, R. Krautheimer, C. Mango, S. Miranda

XX. yy.'ın ilk yarısı kazılar, araştırmalar ve yayınlar açısından zengin bir dönem sayılır: ortaya çıkan buluntular, az sayıda olsa da, araştırmacılara farklı görüşler yürütme olanakları vermiştir.

Bir din adamı olan R. Janin (1882-1972) İstanbul'daki Assomption rahiplerinin Moda'daki enstitüsünde görev aldı ⁹⁴ ve buranın yayını olan *Echos d'Orient* dergisinde çok sayıda araştırmasını yayınladı. Janin, İstanbul'un tarihsel topografyası hakkında çok sayıda araştırma yapmıştır: en önemli çalışmaları *Constantinople Byzantine* ve *La Geographie ecclesiastique de l'Empire Byzantin* adlı topoğrafya ve dini coğrafyayı inceleyen iki ana kitapta toplanır ⁹⁵. Bizans sanat tarihçileri ve tarihçiler için temel sayılan bu eserler, günümüzde temel kaynaklar olarak kullanılmaktadır.

Janin, *Constantinople Byzantine* adlı eserinde Büyük Saray'a da bir bölüm ayırmıştır ⁹⁶: burada Saray hakkında yapılan çalışmalar, Saray arazisinin yayıldığı sınırlar, Saray'ın tarihi, hakkındaki kaynaklar ve gezginler özet halinde kısaca anlatılır. Daha sonra Büyük Saray'ın belli başlı bölümlerinin anlatımına geçilir. Khalke, Daphne Sarayı ve bunların arasındaki yapılar, Trikonkos, Khrysotriklinos ve çevre binaları, Magnaura salonu, Tzykanisterion, Hippodromion, Boukoleon, Porphyra, Mukhrutas gibi yapılar ve köşkler kısaca anlatılır.

Alman arkeolog A.M. Schneider (1896-1952) özellikle İstanbul ve İznik kentlerinin eski eser ve topoğrafyaları ile ilgili çalışmalar yapmıştır. En önemli eseri İstanbul'un Bizans dönemine ait eserleri ve tarihi topoğrafyası ile ilgili *Byzanz* başlıklı kitabıdır ⁹⁷. Bu kitapta Konstantinopolis'in önemli anıtları incelenir: buna ek olarak bir plan da vardır. Schneider Saray ile ilgili kısa bilgiler verirken kazılarla ortaya çıkan durumu bir plan halinde verir ⁹⁸.

Fransız araştırmacı R. Guillard, Büyük Saray hakkındaki çalışmaları A.Vogt'un bıraktığı yerden devam ettirmiştir. Guillard'ın 1948-1970 yılları arasında yayınladığı çok sayıda makale Büyük Saray'ın -çoğunlukla- tüm yapılarını ele alır. Guillard makalelerine temel olarak *De Cerimoniis*'i kaynak alır ve böylece Saray'ın köşklere odaları vb. gibi bölümler hakkında bilgi vermeyi dener ⁹⁹.

⁹⁴ Laurent 1961, 7-13.

⁹⁵ Janin 1950 (ikinci baskı 1964); idem 1953

⁹⁶ Janin 1964, 106-122.

⁹⁷ Schneider 1936.

⁹⁸ Schneider 1936, 25-29, lev.10.

⁹⁹ Guillard'ın çok sayıda makaleleri için bak. Genel Kaynakça

Bizans dönemi İstanbul'u hakkında topoğrafya çalışmaları yapmış bir diğer araştırmacı W. Müller-Wiener'dir (1923-1991). İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün bir dönem müdürlüğünü yapan Müller-Wiener, bu dönemde İstanbul'un tarihsel topoğrafyasını inceledi ve bunu 1977'de yayınladı ¹⁰⁰. Bu kitap Bizans dönemine ait sur içi yapıları, Galata, Eyüp, Üsküdar ve Boğaziçi gibi Osmanlı yerleşimlerini var olan ve kaybolmuş anıtları ile ele alır. Büyük Saray' a ayrılmış bölümde ¹⁰¹ Saray'ın kuruluşundan başlayarak tüm tarihsel gelişimi ve 1977'e kadar yayınlanmış kaynakça yer alır.

Müller-Wiener Saray hakkında bazı görüşler ileri sürer: ona göre Zeuxippos Hamamı daha doğuya doğru, Muhafızlar bölgesi ve Daphne Sarayı daha geniş bir bölgeye yayılırlar.

Erken Hristiyan ve Bizans dönemi mimarlık tarihi uzmanı R. Krautheimer (1897-1998), kentin yeniden yapılanma dönemi olan Konstantinos'un hükümdarlığını incelerken bu İmparatorun Daphne Sarayı'nı, Magnaura'yı, XIX Divanlı triklinosu (Dekaenneakubita) ve Khalke girişini yaptırdığını belirtir ¹⁰².

Yüzyılın ortalarında yapılmış olan bir diğer çalışma S. Miranda tarafından Meksika'da 1955'de yayınlanan kitaptır. Daha sonraları İngilizceye çevrilen kitabın yazarı bir dizi makale de yayınlamıştır ¹⁰³. Ne yazık ki vardığı sonuçlar ve ortaya çıkardığı plan genel görüşlere tamamiyle zıt olup bugün hiç bir araştırmacı tarafından ciddiye alınmamaktadır.

Çağımızın yaşayan en büyük Bizans medeniyeti ve kültürü tarihçisi olarak bilinen C. Mango (1928) doktora tezini Büyük Saray'ın anıtsal girişi olan Khalke üzerine yapmıştır. 1959'da yayınlanan bu kitapta ¹⁰⁴ Mango Khalke'nin tarihi, yeri ve iç süslemeleri hakkında kaynaklara dayanarak bir çalışma yapar. Khalke'nin kapısı üzerindeki İsa ikonası kitabın önemli bir bölümünü oluşturur.

Tezinde Mango, Khalke üzerine tüm tarihi, topoğrafik, arkeolojik, sanatsal bilgi ve söylenceleri toplayarak bir dizi sonuçlara varır: bunlara göre Saray ve Hagia Sophia arasındaki kaynakların bahsettiği geçit Khalke'den doğuya doğru Büyük Kilise'ye varıyordu. Ayrıca geçen yüzyıla kadar ayakta kalan Kurtarıcı İsa kilisesi (Osmanlı döneminde Arslanhane) Khalke'nin yanında yer aldığından kapının tam olarak yerini tespit etmeye yardımcı olur: buna göre Khalke Augusteion meydanının güney-doğu köşesinde yer alır.

¹⁰⁰ Müller-Wiener 1977.

¹⁰¹ Müller-Wiener 1977, 229-237.

¹⁰² Krautheimer 1987, 74-77 (Three Christian Capitals. Topography and Politics 1983); idem, 1966, 195-199.

¹⁰³ Miranda 1955; idem 1965; idem 1968; idem 1983, 41-49, 196-204.

¹⁰⁴ Mango 1959.

C. Mango Büyük Saray çevresi hakkında zaman içinde başka makaleler de yayınlamıştır ¹⁰⁵; bunlar Büyük Saray'ın yayıldığı arazinin sınırları, Boukoleon ve Saray üzerine kaynaklar üzerine yoğunlaşırlar.

IV. 1. 41. Büyük Saray Civarında Yapılan Kazılar

I. Dünya savaşı sonrası Balkanlarda ve Ortadoğuda siyasi dengelerin oturması üzerine, 20'li yıllardan başlayarak Bizans sit alanlarında ilk arkeolojik kazılar da başladı. İşgal yılları (1920-23) İstanbul'da ilk arkeolojik araştırmaların olduğu dönemdir. Mangana Bölgesi 1921'de ve kısa bir süre sonra Hipodrom çevresi araştırılır ¹⁰⁶. Bu araştırmalar ilk defa, bölgede var olmuş yapıların planimetrilerini ve özellikle Bizans dönemine ait taşınabilir malzemelerin (seramik, taş vs.) gün ışığına çıkartılması ve sınıflandırılması açısından önem taşırlar.

Yine bu dönemlerde Bizans imparatorlarının Büyük Sarayı'nı ortaya çıkarma amacı ile ilk ön çalışmalar başlar: Ebersolt'un bıraktığı yerden devam eden E. Mamboury, bölgeyi yakan 1912 ve 1913 yangınlarından sonra Saray'dan arta kalan kalıntıları belgelemiştir ¹⁰⁷.

St. Andrews Üniversitesi'nin 1935-38 yıllarında Walker Trust adına yaptığı kazılar başlar: bu kazılar büyük bir peristiliumun etrafını çevreleyen çok güzel mozayikler ortaya çıkarır ¹⁰⁸. Duvar teknikleri ve diğer arkeolojik veriler bu peristiliumun yaklaşık 410 yılında yapıldığı ve yaklaşık 550'de tekrar yapılaştığını gösterir. Etrafında çıkan (G-B ve K-B taraflarında) diğer yapı ve mekânların temellerinin de tarihlendirilmesi bu dönemlere yapıldığı halde, az sayıdaki verilerden dolayı daha da kesin bir tarih verilememektedir. Walker Trust'ın kazıları Saray'ın iki ana teras üzerinde yayıldığını göstermektedir: üst ve alt setler Saray yapılarının zaman içinde yoğunlaştığı yerlerdir. Kazılar, üst setin güney köşesinde dikdörtgen bir peristilium ve güney-doğu tarafında üç yapı ortaya çıkarmışlardır. Bunlardan ikisinin kilise temel yapıları olduğu belirlenmiştir. Peristiliumun güney-batı tarafında bir dizi odalar topluluğu, kuzey-doğu tarafında ise Roma dönemine ait bir yol döşemesi ortaya çıkmıştır.

Kaynaklara göre yapılan araştırmalar sonucu üst setin güney köşesinde bulunan peristilium olasılıkla Pharos terası olmalıydı. Buna göre güney-doğu taraftaki yapılar Aziz Demetrius ve Elias kiliseleri olmalıdır. Peristiliumun güney-doğu köşesindeki Aziz Elias Kilisesi yanında bulunan bazı temel duvarlarının kalınlığı kazı ekibini Pharos-fenerin temelleri olduğu kanısına vardırmıştır. Bu fener temellerinin yanında Theotokos

¹⁰⁵ Mango, 1951. 179-186; idem 1992, 82-86; idem 1995, 645-649; idem 1997, 41-50.

¹⁰⁶ Demangel- Mamboury 1939; Casson et al., 1928; Casson- Talbot Rice 1929.

¹⁰⁷ Mamboury-Wiegand 1934.

¹⁰⁸ Brett Martiny Stevenson 1947.

Kilisesi bulunması muhtemeldi ve bunun peristiliumla aynı yön üzerinde olduğu, buranın Pharos terası olduğunu düşündürmektedir ¹⁰⁹.

Savaş nedeniyle ara verilen kazılar 1951-54 yılları arasında devam eder ¹¹⁰. Bu dönemdeki kazılar bazı ilginç buluşlara rağmen, rastgele bir yöntemle yapıldığından bölgenin topoğrafyasına ve Saray tarihine yeni bilgiler getirmemiştir. Yer mozayiklerinin devamı gün ışığına çıkarılmış ancak bunların Saray'ın hangi bölümüne ait olduğu belirlenememiştir. Bu dönemdeki kazıların bize kazandırdığı en iyi çalışma, Bizans mimarisinde kullanılan duvar tekniklerine ilişkin daha geniş bilgilerdir.

Peristiliumda ortaya çıkan mozayikler sanat tarihçileri arasında ilk bulundukları tarihten başlayarak tartışma konusu olmuşlardır. 250 m²'lik bir alana yayılan bu mozayikler beyaz fon üzerinde süreklilik gösteren av sahneleri, mitolojik sahneler, güreşler, köy hayatını, çalışan insan ve oynayan çocuklar gibi konuları işler. Tipolojileri açısından bu mozayikler, Geç Antik dönemde özel konutları ve kamu yapılarını süsleyen geniş halı-mozayik döşemeler geleneğine bağlanırlar. Üslup açısından- özellikle figürlerin stilize olması ve kontür çizgilerinin belirlenmesi gibi unsurlarla -Geç Antik dönemin geleneklerinden uzaklaşma ve daha sonra gelişecek olan Bizans mozayik sanatının başlangıcının temelleri görülür. Son zamanlarda yapılan inceleme ve onarım sonrası mozayiklerin VI. yy.'ın ilk yarısına -İmparator İustinianos dönemine- tarihlendiği iddia edilmektedir ¹¹¹.

Bu kazılardan sonra uzun bir süre araştırılmayan Büyük Saray bölgesi son zamanlarda tekrar ilgi görmeye başlamıştır. Ayrıca bölgede yapılan inşaatlar çoğu zaman rastlantı eserleri gün ışığına çıkartmaktadır. Yakın zamanlarda 1984 yılına ait temel kazılarından haberler arasında Boukoleon'un kuzeyinde bulunan bazı duvar kalıntıları ve özellikle bir *opus sectile* döşeme ortaya çıktığı görülür. Tam olarak demiryolunun hemen yanında, Boukoleon Sarayı'na 25 m. mesafede bulunan yer döşemesinden başka, sırlı duvar çinileri ve mimari kaplama levhaları bulunmuştur. Buranın Boukoleon Sarayı'nın bir mekânı olduğu düşünülmektedir ¹¹².

Son yıllarda Boukoleon çevresinde araştırma yapan Bolognesi, Hipodrom ile deniz arasında -yamaç üzerinde- 6 farklı set olduğunu ve bunların IV.-VI. yy. arası gelişen üst set yapıları ile IX.-X. yy. arasında Boukoleon Sarayı civarında yapılmış olan alt set binalarını arasında bir ayırımı belirlediğini belirtmektedir ¹¹³.

¹⁰⁹ Brett , Martiny, R. Stevenson 1947, 15-20.

¹¹⁰ Talbot Rice 1955, 468-73; idem 1955, 159-66; idem 1956, 11-16; idem 1957, 174-80; idem 1958.

¹¹¹ Jobst-Erdal-Gurtner 1997, 61.

¹¹² Asgari 1984, 45-46 ve resimler.

¹¹³ Bolognesi 1995.

Bölgedeki buluntu ve kazıların en sonuncusu Hagia Sophia'nın güneydoğusunda İstanbul Arkeoloji Müzeleri tarafından, eski Sultanahmet cezaevi (bugünkü Four Seasons Otel) arka bahçesinde yapılan çalışmalardır. Bir dizi tonozlu alt yapılardan oluşan kazı alanı, olasılıkla Saray'ın Kılke kapısı ve Hagia Sophia arasında bulunan geçit ve yapıların (büyük bir olasılıkla Magnaura ve çevresi) temellerini oluşturmaktaydı.

IV. 2. Büyük Saray'da Bulunan Sivil Yapılar

Bizans imparatorlarının Büyük Sarayı'nda sivil amaçlı yapılar çoğunluğu oluşturur: hükümdarların günlük yaşamı, kraliyet tören ve gerekleri bu mekânlarda yaşanmakta ve gerçekleşmekteydi.

Bilindiği gibi Büyük Saray'ın yapıları hakkında arkeolojik verilere sahip değiliz: günümüzde, eski kazılarla ortaya çıkmış ve modern bina yapımlarında ele geçen rastgele buluntular bize Saray'ın yapılarını belirlemeye ve planlarını çizmeye yardımcı olamazlar. Bu durumda alabileceğimiz bilgiler yine tarihi kaynaklardan gelmektedir.

En önemli kaynak İmparator VII. Konstantinos Porphyrogennetos'un (913-959) hazırladığı *De Cerimoniis*¹ tir: ama daha önce de belirtildiği gibi temelde tören ve önemli olayları anlatmayı amaçlayan bu eser, binaların tipolojileri veya biçimleri hakkında fazla bilgi vermez. Buradan çıkarabildiğimiz bilgiler genelde salonların iç dekorasyonu ve bazı mimari ayrıntılarla ilgilidir. Örneğin bir binanın kubbesi, apsisi ya da avlusu olduğu, sütunlar arasında perdeler gerildiği, altın taht, masalar ve tabaklar bulunduğu gibi bilgileri bulabiliyoruz.

Diğer tarihi kaynaklar arasında kimi zaman oldukça kesin bilgiler veren yazarlara rastlamaktayız. Örneğin Prokopios'un Khalke kapısı anlatımı oldukça ayrıntılı ve açıktır. Konstantinopolis'te IX. yy.'da bulunmuş olan Harun bin Yahya 19 Divanlı triklinos'u ve burada bulunan zengin eşyaları ve müzik aletlerini anlatır.

Yazılış tarihi X. yy. olan *'Vita Basilii'*, İmparator I.Basileios'un (867-886) hayatını ve icraatlarını anlatırken, bize -Nea kilisesinden başka- Kenourgion, Aetos ve Pentakubikulum gibi yapıları zengin süslemeleri ile anlatır.

İmparator Theophilos (829-842) dönemi hakkında en önemli kaynak Theophanes Continuatus'tur. Bu anomin kronik İmparator Theophilos'un yaptırdığı tüm yapıları sıralar ve bazılarının mimari ve süslemeleri hakkında bilgi verir. Bizans Sarayı'na elçi olarak X. yy.'da gelen İtalyan Liutprand bize Magnaura, 19 Divanlı triklinos gibi salonlarda yapılmış törenleri aktarırken burada bulunan taht ve değerli mobilya gibi bazı eşyaları anlatır.

Büyük Saray'ın XI. yy. sonundan itibaren terkedilmesiyle tarihi kaynaklar bize fazla bilgi vermezler: genelde, Bizanslı tarihçiler ve gezginler yapıların harap halinden ve geçmişteki şatafatlı döneminden bahsederler.

IV. 2. 1. Kronolojik Sırayla Sivil Yapılar

Bilindiği gibi Saray'ın kuruluşu İmparator Büyük Konstantinos'a mal edilir¹: kenti 'yeniden kuran' Konstantinos, Saray'ın *-palatium magnum* - ilk

¹ Yakın zamanlarda Herrin, Saray'ın İmparator Septimius Severus tarafından II. yy.'da başlatıldığını iddia etmektedir: Herrin 1991, 217. Araştırmacı bu iddiasını belge

çekirdeğini I. bölgede (*I regio*) kurdu. Saray'ın anıtsal girişi (Khalke) ve bitişik muhafız binaları, Daphne Sarayı, 19 Divanlı triklinos, Magnaura salonu ve Hipodroma açılan Kathisma'nın, kaynaklar, I. Konstantinos tarafından başlatıldığını aktarırlar ². Saray gerçek yaşamına II. Konstantios hükümdarlığında, 359-60 yıllarında başlar. İçeride süregelen zengin yaşam, şatafatlı süslemeler, ince zevkli sofralar kimi yazarlar tarafından eleştirilir ³.

II. Theodosios (408-450) tarafından yapılan Boukoleon Sarayı ve Markianos (450-457) tarafından yaptırılan 'geçit'ten başka ⁴, İustinianos dönemine kadar olasılıkla başka yapılar da Saray'a eklendi ⁵.

Nika ayaklanmasında harap olan kenti yenileyen İustinianos, Khalke'yi yeniden yaptırdı ⁶ ve olasılıkla Saray'ın kalan bölümlerini restore ettirerek yeni yapılar ekledi.

II. İustinos (565-578) Saray'ın içinde Khyrosotriklinos adlı muhteşem bir salon yaptırır. Bu salon Saray merkezini güney-batı tarafına çeker. Tiberios'un (578-582) Saray'ın içinde yeni binalar yaptırdığını bildiğimiz halde bunları kesin olarak saptayamıyoruz ⁷.

II. İustinianos (685-695; 705-711) kendi adını verdiği bir triklinos - Τροστίλιον - Lausiakos ve Hipodrom ile Khrysotriklinos arasında bağlantıları yaptırmıştır ⁸.

Büyük Saray içinde yapılan binaların bir çoğunun banisi İmparator Theophilos (829-842) sayılır: Khrysotriklinos'u Daphne Sarayı'na bağlayarak araya bir çok yapı eklettirmiştir ⁹.

Vita Basilii adlı kaynak bize İmparator I. Basileios'un (867-886) yaptırdığı Kainourgion, Tzykanisterion gibi yapıları övgüyle anlatır ¹⁰. VII. Konstantinos Porphyrogennetos (913-959) Saray içindeki bir çok yapıyı restore ettirir ve yeniden süsletir ¹¹. I. Romanos Lekapenos (920-944) ve İoannes Çimiskes (969-976) Khalke'yi ve içindeki küçük şapeli yapar ve

göstermeden ileri sürmektedir. Severus'un (193-211) Byzantion kentini tapınak, meydanlar ve Hipodrom'la yeniden yapılandırıldığını biliyoruz: ama Roma İmparatoru'nun bir Saray yaptırdığı veya başlattığı konusunda, kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlamadık. Kısa bir dönem bulunduğu kentte, Severus'un bir Saray başlattığı kesinlik kazanmamıştır.

² Patria Konstantinupoleos, Preger bask., 144-5, 256.

³ Ammianus Marcellinus (XXII kitap, 4.1) 1986, 237.

⁴ Patria Konstantinupoleos, Preger bask., 256.

⁵ Mango 1951, 179.

⁶ Prokopios, *Yapılar* 1994, 39-41.

⁷ Leon Grammatikos, *Chronographia* 137-8: bak. Mango 1972, 128.

⁸ Theophanes, *Chronographia* A.M.6186, 367-95: bak. Mango 1972, 131.

⁹ Theophanes Continuatus, *Chronographia*, 139 vd.: bak. Mango 1972, 161-5.

¹⁰ Vita Basilii (312 vd.) bak. Mango 1972, 194-9.

¹¹ Theophanes Continuatus, *Chronographia* 447 vd.: bak. Mango 1972, 207-210.

genişletirler ¹². Nikeforos Phokas (963-969) kendini koruma amacıyla, Saray'ın bir kısmını içine alacak şekilde yeni bir sur duvarı yaptırmıştır ¹³.

En parlak dönemini X. ve XI. yy. aralarında yaşayan Bizans Büyük Sarayı, hükümdarların XI. yy. sonlarına doğru Blakhernai Sarayı'na taşınmaları ile çöküşe geçmiştir. Bundan sonra sadece belli olaylara bağlı olarak anılan Büyük Saray, Osmanlı fethi sırasında duvar ve taş yığıntılarından ibaretti.

IV. 2. 2. Topoğrafya Açısından Sivil Yapılar

Bizans İmparatorlarının Büyük Sarayı'nın X. yy.'da en gelişmiş dönemindeki sınırları, bugün tüm araştırmacılar tarafından kentin güney-doğu köşesinde, denize doğru inen yamaçta, eğimli bir alanda olarak kabul edilir.

Bu yamaç iki ana teras olarak biçimlenmiştir ve bunlar da kendi aralarında az oranda farklı yükseklikler gösterirler. Bundan dolayı Saray içindeki yapılar kendi aralarında merdiven, revak ve geçitlerle birbirlerine bağlanmaktaydılar.

Kaynaklar bize Saray'da bulunan sivil amaçlı bina ve mekânlar hakkında çeşitli bilgiler verseler de bunların arazi üzerinde konumlarını saptamak oldukça zordur. Her zamanki gibi eksik arkeolojik veriler, bizi tam olarak bilgilendiremezler ¹⁴.

Bizans Büyük Sarayı'nı anlatırken, bu büyük kompleksi kendini tamamladığı ve en geniş ve zengin dönemini yaşadığı X. - XI. yy. arası olarak ele aldık. Kaynak araştırmaları ¹⁵ sonucu, Büyük Saray içindeki yapıların üç ana bölüme ayrıldığını söyleyebiliriz: giriş kapısı olan Khalke ve çevresinde yer alan muhafızların karargâh ve kiliseleri, Daphne Sarayı ve yakın çevresinde bulunan yapılar ve en son olarak Kutsal Saray denilen (τὸ ἱερὸν παλάτιον) ve Khrysotriklinos etrafında toplanan (daha güney-batıda) özel dairelerin bulunduğu bölüm. Bu ayırım aynı zamanda bir kronolojik bir sıralamayı da yansıtır: Büyük Konstantinos'un temellerini attığı ve kuzey-batı köşesinde yer alan ilk dönem Sarayı, VI. yy.'ın sonunda Khrysotriklinos'un inşasıyla güneye doğru genişlemiş ve yapısal anlamda zenginleşmiştir.

I. Bölüm

Büyük Saray'ın anıtsal kapısı olan Khalke'den geçilince burada Saray muhafızlarının karagâhları vardı.

¹² Janin 1964, 111.

¹³ Mango 1997, 42 ve not 7 (Leo Diaconus).

¹⁴ Kesin bir sonuç olmasa bile, araştırmacılar Walker Trust kazıları ile ortaya çıkan mozayikli peristilium için Khrysotriklinos'un revaklı terası- avlusu olduğu hakkında hem fikirlerdir.

¹⁵ Büyük Saray'ın en geniş ve zengin dönemi, Blakhernai Sarayı için terkedilişi olan XI yy. ve hemen öncesidir. Bundan dolayı, bu dönemler için en zengin kaynak olan *De Cerimoniis*, Saray anlatımı için uygun olup, bu incelemeye temel teşkil eder.

İmparatorluk Sarayı'nın özel muhafız alayları olan Ekskubitoi, Skholai ve Kandidatoi birlikleri Saray kapısı civarındaki bölgeyi işgal etmekteydiler. Bunlar seçilmiş birlikler olup, İmparatorun özel korumaları olarak görev yapıyorlardı. Bunların toplantı yaptıkları salonları (triklinos), kiliseleri ve -olasılıkla- yaşadıkları mekânlar vardı. De Cerimoniis, çeşitli törenler boyunca bu muhafızlardan ve kumandanlarından sıkça söz eder: örneğin Hagia Sophia'ya ayin için giden kraliyet korteji, muhafızların kumandanları (δομέστικος) tarafından kendi karargâhlarında karşılanırdı.

Khalke'den geçtikten sonra öncelikle Skholai alayının bölgesi vardı: burada bir triklinos bulunmaktaydı. Triklinos ile Khalke arasında Saray'daki Havariyun Kilisesi bulunmaktaydı.

Ekskubitoi kapısı olarak adlandırılan kapıdan geçilince Tribunalion olarak bilinen yere geçilmekteydi. Burası geniş bir avlu olup sütunlu revaklarla çevriliydi. Tribunalion'un bir tarafında Lykhnoi denilen yuvarlak planlı bir yapı bulunuyordu. Bu yapının bitişiğinde Ekskubitoi alayının triklinosu vardı. Bu triklinosun yakınında Tholos (I. Skholai) şapeli ve Kandidatoi triklinosu bulunuyordu.

Tholos şapeli – güneye doğru- revaklı bir başka avluya açılmaktaydı. Bu avlu 19 Divanlı triklinosun Tribunalion'u olarak adlandırılmıştı. Bunun nedeni 19 Divanlı yemek salonunun, doğusundaki bu avluya açılmasıydı. Avlunun diğer tarafında Tanrı kilisesi ve Büyük Konsistorion yapıları vardı.

Kandidatoi triklinosunun güney tarafındaki Büyük Konsistorion aynı zamanda yazlık Konsistorion olarak bilinir: buna karşılık hemen bitişiğinde kışlık ya da Küçük Konsistorion denilen mekânlarda özellikle devlet işleri görüşülürdü.

II. Bölüm

19 Divanlı triklinosun avlusundan sonra koridor şeklindeki geniş bir vestibulum olan Onopodion, Daphne Sarayı'na girişi sağlamaktaydı. 19 Divanlı triklinosa, bunun avlusuna ve Büyük Konsistorion'a bağlantıları olan Onopodion'dan dar bir geçit (Altın El) aracılığı ile Augusteus salonuna geçilirdi. Bu salonda İmparatoriçeler taç giyerlerdi.

Augusteus, Oktagonon ve Aziz Stephanos kiliseleri ile bağlantılı olup, birlikte Daphne Sarayı'nın ve tüm kompleksin en eski yapılarını oluşturmaktaydı. Daphne Sarayı içinde ayrıca hükümdarlara ait bir dizi odalar, Theotokos ve Kutsal Teslis'e adanmış şapeller ve Vaftizhane vardı.

İkinci bölümün güney tarafında Khalke kapısına yakın bir bölgede Magnaura salonu ve buna yakın Oaton (kubbeli yapı) ve Sakhelle denilen mekânlar vardı. Daha güney batıda ise Nea kilisesi terası ve Tzykanisterion oyun sahası bulunuyordu.

III. Bölüm

Daphne geçiti ya da Augusteus geçiti denilen bir koridordan Saray'ın daha iç kısımlarına, Kutsal Saray denilen, güney-doğu bölgelerine geçilmekteydi. Bu kısım oldukça karışık ve zaman içinde eklenmiş çeşitli yapılar ve mekânlar grubudur.

Daphne Sarayı'nın ötesinde ilk rastlanan yapı Trikonkhos'tur. Trikonkhos, İmparator Theophilos tarafından yaklaşık 840 yılında yaptırılmıştır. Üç geniş apsisli bir plana sahip bu büyük salonun önünde Sigma denilen anıtsal bir giriş işlevindeki geniş mekân, havuzlu bir avluya açılmaktaydı.

Trikonkhos'un etrafı aynı İmparator tarafından irili ufaklı mekânlarla çevrelenmişti. Bunlar arasında Eros, Margaritis, Pyksites, Karianos, Kamilas, Mousikhos vs. gibi mekânlar ve Aziz İoannes şapeli vardı.

Trikonkhos ve çevre yapılarının daha güney-batısında bir diğer büyük salon Khrysotriklinos'tur. II. İustinos tarafından VI. yy.'ın ikinci yarısında yaptırılan merkezi planlı bu salon, resmi taht ve arz salonu olarak kullanılıyordu. Yapıldığı dönemlerde, kullanılmakta olan eski Saray'dan uzak kalmış olan bu yapı, zaman içinde farklı işlevli ve biçimlerde yapılarla çevrelenmiştir. Khrysotriklinos'un açıldığı avluya Aziz Elias, Aziz Demetrios ve Theotokos Pharos kiliseleri bakmaktaydı. Bu avluya bağlantılı Tripeton, Phylaks, Pantheon, Kainurgion denilen mekânlar ve Aziz Theodoros şapeli bulunuyordu. Bunların yanında bir dizi odalar İmparator ve İmparatoriçenin yatak, yemek ve giyim odaları olarak kullanılmaktaydı.

Khrysotriklinos'un kuzey-batısında II. İustinianos tarafından yaptırılan İustinianos ve Lausiakos triklinosları bulunur. VII. yy. sonlarına doğru yaptırılmış olan bu salonlar İmparator Theophilos tarafından zengin bir şekilde süslettirilmiştir. Khrysotriklinos, Tripeton adı verilen mekânla Lausiakos'a ve bu da İustinianos'a bağlanıyordu. İustinianos salonu ise Skhyla denilen yapıdan (bu yapı olasılıkla kapı ve odalar topluluğuydu) Hipodroma bağlanıyordu. Hipodroma bakan Kathisma locası İmparatorun ve Saray erkanının yarışları ve oyunları seyretme amacıyla yapılmıştı. Yine bu bölgede küçük ve kapalı özel bir hipodrom olması gerekliydi.

Bu yapılardan başka, farklı kaynaklarda değişik mekân adlarına rastlamaktayız. Ayrıca Saray çevresinde Boukoleon Sarayı ve Pharos (Fener) kulesi de bulunmaktaydı. Kaynaklar kimi zaman hamamlar, mutfaklar, bahçeler ve hatta bir manastırdan söz ederler.

Tüm bu yapılar (ve farklı kaynaklarda adı geçen diğer yapılar) denize doğru eğik bir yamaç üzerinde geniş bir alana yayılmışlardı. Saray ve yapılarının zaman içinde düzenli bir gelişmeleri olmadığından, önceleri (IV.-VI.) kısıtlı olan arazi daha sonraları genişletilmiş ve hatta kimi zaman halktan istimlâk edilmiştir.

Büyük Saray'ı oluşturan yapılar genelde büyük salonlar (triklinoslar), küçük köşkler ve kiliselerdi. Bunlar kimi zaman geniş avlulara açılıyorlar, kimi zaman da bahçelerle birbirlerinden ayrılıyorlardı.

Saray'ın yeni bir restitüsyonunu yapmak oldukça zordur: elimizde topografik açıdan hiç bir kesin veri yoktur. Kazılarda ortaya çıkan mozayikli peristilium için iddia edilenler, varsayımlardan öteye gidemezler.

IV. 2. 3. Tarihlendirme Sorunları

Büyük Saray'ı oluşturan sivil amaçlı yapıların banileri olan imparatorları -kimi zaman- bildiğimiz halde bunların, kesin yapım tarihleri hakkında, çoğu zaman, herhangi bir bilgiye sahip değiliz.

En eski tarih, kentin kuruluşu ile birlikte İmparator Büyük Konstantinos'un adına bağlıdır Büyük Konstantinos tarafından kentin "açılış" tarihi olan 11 Mayıs 330'da Konstantinopolis bir şantiye görünümünde olsa bile, önemli anıtların ve yapıların temelleri atılmıştı. Konstantinos'un en büyük eseri olan Hipodrom bu açılış tarihinde tamamlanmış olmalıydı ve İmparator 11 Mayıs günü Hipodrom'da yapılan şenlikleri bizzat seyretmiş, bu izleme İmparatorluk locası olan Kathisma'da gerçekleşmişti.

Patria'ların aktardıklarına göre 11 mayıs törenleri iki kısımdan oluşmuştur ¹⁶: Magnaura'dan yola çıkan bir kortej (İoannes Diakrimomenos'e göre) Konstantinos Forum'una İmparatorun imajı verilmiş Apollo-Helios heykelini dikmeye gider. İkinci kısımda İmparatorun altın varaklı tahtadan bir heykeli Hipodroma törenle getirilip Kathisma'nın karşısına yerleştirilir. Bundan anlaşılabacağı üzere Magnaura ve Kathisma, Saray'ın parçalarıdır. Önceden gördüğümüz Roma, Geç Antik ve Tetrarşi dönemi sarayları modeline göre Hipodrom ve Saray bağlantısı loca ile sağlanıyordu. Dagron "Konstantinopolis halkını, Barbalara karşı birleşmiş Grek halkının mirascısı yapan yılanlı sütun (Delphi anıtı) gibi, Kathisma da aynı halkı *populus romanus*'un devamı yapmaktaydı" deyimiyle Roma ile olan manevi bağların mimariye yansımaları açıklar ¹⁷.

Konstantinos döneminde temeli atılan Saray'ın bu dönemde yapıları Daphne Sarayı, Magnaura, 19 Divanlı triklinos, Kathisma ve olasılıkla muhafızlar için karargâh binalarından oluşmaktaydı.

İmparator II. Theodosios (408-450) tarafından V. yy.'da Saray yakınlarında Boukoleon Sarayı yaptırılır. Yanlışlıkla İustinianos evi olarak tanımlanan Boukoleon, aslında, bu tek yapıdan ibaret olmayıp farklı yapılar topluluğuydu. Anna Komnene üst Saray ve alt Saray olarak burayı tamamlarken, Saray adının boğaya saldıran bir aslan heykelinden geldiğini belirtir ¹⁸.

¹⁶ Patria Konstantinupoleos, Preger bask., 56-7.

¹⁷ Dagron 1974, 312-3.

¹⁸ Anna Komnena *Alexiad* 1996, 97.

İmparator Markianos'un (450-457) adına, Saray kompleksinin kuzey-batı tarafında bir geçit yapıldığını biliyoruz: bu geçit belki onun, belki de ondan sonra gelen İmparatorlar tarafından yaptırıldı. I. Anastasios ise (491-518) Saray'ın anıtsal girişi olan Khalke'yi yaptırdı.

Bizans Büyük Sarayı için VI. yy. önemli bir yüzyıl sayılır: imparatorlar İustinianos, II. İustinos, Tiberios ve Maurikios Saray içinde imar faaliyetlerine girişirler. Nika ayaklanmasının 532'de kente verdiği zarardan Büyük Saray da payını almıştı: halkı yatıştıran İmparator İustinianos (527-565) kısa bir süre sonra, sadece başkette değil tüm İmparatorluk topraklarında büyük çapta yapılanma faaliyetlerine girişti. Nika ayaklanmasında özellikle halkın Hipodrom ve çevresinde (Augusteion meydanı, Hagia Sophia) saldırılarda bulunması Büyük Saray'ın bu taraflara bakan kısımlarında tahribata yol açtığı ihtimalini verir. Prokopios bize İustinianos'un Khalke'yi nasıl yeniden yaptırdığını aktarır (De Aedificiis, I, 27-29) ; olasılıkla aynı İmparator Saray'ın bazı kısımları da yeniden inşa ettirmiş olmalıydı.

Yerine tahta geçen yeğeni II. İustinos (565-578) Saray'ın önemli bir yapısı olan Khrysotriklinos'u inşa ettirir. 'Altın triklinos' anlamındaki adı, altın varaklı süslemelerinden kaynaklanmış olmalıydı. Halefi Tiberios (578-582) ise aynı salonu süslettirmiştir. İmparator Maurikios (582-596) da Magnaura'nın etrafını setlerle çevirtmiştir.

Tahtta olaylı bir şekilde tekrar geri gelen II. İustinianos (685-695; 698-705) Saray'a İustinianos ve Lausiakos adı ile bilinen iki triklinos ekletir.

Büyük Saray içinde en fazla bina yapan hükümdarın İmparator Theophilos (829-842) olduğunu kabul edebiliriz. Farklı amaçlarda ve boyutlarda yaptırılan bir çok salon, köşk ve odalar aynı zamanda zengin bir süslemeye sahiptiler. Büyük Saray'ın IX. yy.'daki yapılaşmaya sahne olması VI. yy. gibi zengin bir faaliyet dönemidir: Theophilos'tan sonra I. Basileios (867-886) Nea Kilisesini ve Tzykanisterion oyun sahasını Saray'a ekler.

Sanatsever İmparator VII. Konstantinos Porphyrogennetos'un (913-959) tam olarak hangi yapının banisi olduğunu saptamak zordur: Konstantinos olasılıkla Saray'ın bir çok yapısını elden geçirmiş ve yeniden süslettirmiştir.

Saray'ın Blakhernai bölgesine taşınmasından önce X.-XI. yy.'lar arasında yapılaşması ilişkin kesin tarihli veriler yoktur ama N. Mesarites'in sözünü ettiği Mukhrutas köşkü Selçuklu mimarisinden etkilenmiş Türk-İslam stilinde bir yapıydı. Bu yapının Saray'ın terkedilmesinden kısa bir süre önce yapılmış olması ihtimali yüksektir.

Tarihi kaynaklar, yapıların konumu hakkında bize kesin bilgiler vermemelerine karşın, yapıların banileri olan hükümdarların isimlerini hiç bir kuşkuyla yol açmayacak biçimde verirler.

Görülüyor ki Büyük Saray'ı oluşturan yapıların büyük bir kısmı IV. ve X. yy.'lar arasında hüküm sürmüş İmparatorlar tarafından yaptırılmışlardır. Saray'ın içinde genelde bir yapı sürekliliği görülür: IV., V. ve VI. yy.'lardaki yapılaşma IX. yy. 'da tamamlanmış olur.

IV. 2. 4. Sivil Yapılar

Khalke : ἡ Χαλκῆ ¹⁹

Konstantinopolis'in Sarayı'nın anıtsal girişi olan Khalke, İmparatorun törenle dışarı çıktığı, savaşa giderken kılıç kuşandığı ve öldüğü zaman cenazesinin çıkarıldığı önemli bir mekândır. Khalke adı kaynaklarda bazen tunç kapılardan (Niketas Khoniates), bazen de tavanın altın varaklı tunç kaplamalarından (Kedrenus, Zonaras) dolayı açıklanır.

Saray'ın kuruluş dönemi olan IV. yy. ile İustinianos hükümdarlığı arasındaki dönemde Khalke'nin tarihi açık değildir: genelde kaynaklar Khalke'nin ilk yapılışını Büyük Konstantinos'a mal ederler. '*Vita Constantini*' de Eusebios, Saray girişinin karşısında bulunan Konstantinos'un tasvirinden söz eder. Burada Konstantinos iki oğlu birlikte bir yılanı ezerken temsil edilmiştir (olasılıkla Ravenna, Piskoposluk Şapeli'ndeki 'yılanı ezen kumandan İsa' mozayigi buna benzer olmalıydı). Khalke adının Konstantinopolis'te IV. yy.'da kullanılmamasına karşın, V. yy.'da Ravenna'daki Theoderik Sarayı'nın girişi için Khalke terimi kullanıldığı görülür ²⁰. Theoderik'in gençlik yıllarını Konstantinopolis'te V. yy.'ın ikinci yarısında geçirdiği düşünülürse, bu dönemde başkentteki Saray girişi için bu terim kullanılmakta olmalıydı.

Anthologia Palatina 'da bir epigram (Anth. Pal. IX, 656) Saray içinde 'Khalke adında bir evin' İmparator Anastasios (491-518) tarafından yaptırıldığını ima eder ²¹. Bu epigramda binanın, mimar Aetherius tarafından çizildiğini belirtir: buna göre, dikdörtgen ya da kare planlı gösterişli bir salon olan Khalke, altın kaplama tunç (χρυσοφαῖς ἑδῆθλιον) kiremitlerle örtülüydü. İmparator Anastasios'un Khalke'yi yeniden yaptırdığını ya da onardığını saptamak zordur. Belki de 498-507 arasında çıkan ayaklanmalarda hasar gören yapı Anastasios tarafından hızlı bir şekilde onartılmıştır.

Yapıyı tamamen yıkan 532'deki Nika ayaklanması olmuştur: halkı yatıştıran İustinianos kısa bir süre içinde Khalke'yi daha görkemli bir şekilde yaptırmıştır. Prokopios'un anlatımı ²² oldukça ayrıntılıdır ve bize yapı hakkında önemli bilgiler verir: buna göre, bina dikdörtgen plana sahipti. Uzun kenarı doğu-batı yönünde uzanan binanın içinde dört kemer bir kubbeyi taşımaktaydı. Yan taraflarda birer çift kemer, tonozları taşımaktaydılar. Yerler ve duvarlar Prokonnessos, yeşil Tesalya ve turuncu-

¹⁹ Skarlatos 1851, 190-195; Labarte 1861, 61-63, 109-110; Paspatis 1885, 239-44; Ebersolt 1910, 19-27; Mango 1959; Janin 1964, 110-11; Tognazzi 1996, 33-59.

²⁰ Dyggve 1941, 45.

²¹ Mango 1959, 26 not 22.

²² Prokopios, *Yapılar* 1994, 39-40.

kırmızı tonda mermer levhalarla kaplıydı. İmparator İustinianos ve eşi Theodora'nın mozayik tasvirleri kubbeyi süslemekteydi. Fetih edilmiş ülkelerin zenginlikleri ve ordusuyla general Belisarios'un tasviri -olasılıkla- yan tonozları kaplamaktaydı.

Patria'lara göre VII. yy.'da Khalke hapishaneye çevrilmişti: İmparator Herakleios ve halefleri döneminde Khalke 'anıtsal' işlevini sürdüremiyordu. Genelde kaynaklar, XII. yy.'a kadar Khalke'nin bu görevi sürdürdüğünü belirir. I. Basileios harap bir durumda olan Khalke'yi restore ettirip mahkeme salonuna çevirir ²³.

Tarihçi Niketas Khoniates hapishaneyi koruyan tunç kapıların II. İsaakios Angelos (1185-95) tarafından Anaplous'daki Aziz Mikhail kilisesine götürülmek üzere söktürüldüğünü aktarır ²⁴.

Khalke'nin girişine yakın bir yerde Kurtarıcı İsa adına yapılmış bir kilise vardı: kilise, Romanos Lekapenos (920-944) tarafından yaptırılmış ve İoannes Çimiskes (969-976) tarafından genişletilmiş ve bezenmiştir. Günümüze -muhtemelen- Arslanhane ²⁵ adıyla XIX. yy. başlarına kadar gelebilen yapı, Hagia Sophia'nın güney-doğusunda yer almaktaydı.

Khalke'nin dış ve iç süslemeleri oldukça zengin sayılırdı: I. İustinos, II. Tiberios, Maurikios, İmparatoriçe Pulkheria ve Theodosios'un diğer akrabaları, Zenon ve Ariadne, ayrıca Gorgon, at ve filosof heykelleri Khalke'yi süslemekteydiler ²⁶.

Khalke yakınlarında Noumera olarak bilinen ve yeri saptanamayan yapının hapishane olduğunu kaynaklardan öğrenmekteyiz. Bizans saraylarının altlarında hapishaneler olduğu bilinmektedir. İbn Rüste bize Büyük Saray dahilinde dört hapishane olduğunu aktarır: "biri müslümanlara, biri Tarsus halkına, diğeri halka ve sonuncusu muhafızların komutanına aittir " der. Olasılıkla 'muhafızların komutanına ait' olarak belirtilen hapishane, Khalke'den girince muhafızlar alaylarının bölgesine yakın bir konumda olmalıydı. Belki de adı geçen bu hapishane Noumera olabilirdi.

Muhafızlar karargâhları ve Tribunalion Σκολαὶ - τὸ Τριβουνάλιον ²⁷

Saray'ı ve İmparatoru korumakla görevli üç ana muhafız alayının karargâhları Khalke'yi geçtikten sonra geniş bir alanı kaplamaktaydılar. İlk olarak Skholai alayına ait bir triklinos (τρίκλινος τῶν Σκολῶν) ve Havariyun kilisesi vardı. Daha Ekskubitoi kapısını geçince bunların triklinosu (τρίκλινος τῶν Ἐξκουβίτων) ve Lykhnoi şapeli buluyordu.

²³ Mango 1959, 34 not 44, 45, 46.

²⁴ Mango 1959, 35.

²⁵ Janin 1953, 529-50; Eyice 1964, 23-33; Müller-Wiener 1977, 81.

²⁶ Mango 1959, 98-101.

²⁷ Skarlatos 1851, 195-8; J. Labarte 1861, 115-21; Paspatis 1885, 223-238; Ebersolt 1910, 28-37; Vogt 1935 (I, yorum), 51-54; Guillard 1956, s. 58-97; Janin 1964, 111-2;

Tribunalion (το Τριβουνάλιον) adındaki geniş revaklı avluya Kandidatoi alayına ait triklinos (τρίκλιнос τῶν Κανδιδάτων) ve Lykhnoi açılmaktaydı.

Muhafızlara ait triklinosların planlarını tam olarak bilemediğimiz halde, bunların dikdörtgen benzeri biçimde olduklarını varsayabiliriz.

De Cerimoniis, Ekskubitoi alayının triklinosunu anlatırken (De Cer. I, 1) “..hükümdarlar buradan Ekskubitoi triklinosuna geçtiler. Burada, sağda ve solda bayraklar dizilidir..” diyerek söz eder. Bu anlatım, yapının planının yuvarlak değil, kanımızca, uzunlamasına geliştiğini ima etmektedir. Muhafızların bölgesi, anlaşılabacağı üzere, Khalke’den girdikten sonra Saray’ın iç kısımlarına ilerlemek için kullanılan bir geçiş bölgesiydi.

Yazılı geleneklere göre bu bölge (Skholai, Ekskubitoi ve Tribunalion) Konstantinos tarafından yaptırılmıştır ²⁸.

19 Divanlı triklinos Τρίκλιнос τῶν ιθ’ ἀκκουβίτων, τὰ δεκαεννέα ἀκκουβίτα ²⁹

Kaynakların Büyük Saray’ın Konstantinos tarafından ilk kuruluş dönemine tarihlendirdiği bu triklinos, gösterişli ve büyük bir ziyafet salonuydu. Kuzey-batı konumda ve Hipodrom’a yakın bulunan bu salon adını içinde yerleştirilmiş olan ondokuz tane divanlı masadan alır. Burada hükümdarlar eski Roma geleneklerine göre uzanarak yemek yerlerdi.

Liutprand bu salonun hayranlık uyandıran bir yer olduğunu aktarır: “*Hipodroma yakın muhteşem yükseklikte ve güzellikte adı Dekenneakubita olan bir ev var. Yunanca deka latince on, ennea dokuz, kubita ise cubare fiilinden, eğilmiş şeyler için denir. Burada Tanrımız İsa’nın doğum günü olan günde burada ondokuz kişilik yemek hazırlanır. Bu yemekte İmparator ve davetliler her zamanki gibi oturarak değil uzanarak yemek yerler: bu yemeklerde gümüş takımlar değil altın yemek takımları kullanılır.*” (Antapodosis VI,8).

Mimarisi hakkında fazla bir bilgiye sahip olamadığımız bu salon, olasılıkla yakınlarda Lausos Sarayı’ndaki uzun nişli salon gibi, nişlerle ve bunların içlerine yerleştirilmiş masalarla hareketli bir görünüm arz ediyordu.

Harun bin Yahya “.. 200 adım uzunlukta ve 50 adım genişlikte bir salon yer alır. Burada üç masa vardır: biri tahta, diğeri fildişi ve salonun dibinde duran altından olan üçüncüsü” diyerek salonun büyük olduğunu ima eder. Salonun en uç kısmında İmparatorun yemek yediği masa olasılıkla altından yapılmış olmalıydı.

De Cerimoniis’in aktardığına göre İsa’nın doğum günü bayramında İmparator ve yakınları bu salonda altın tabaklarda yemek yerlerdi (II, 15).

²⁸ Patria Konstantinupoleos, T.Preger bask., 144.

²⁹ Skarlatos 1851, 198; Labarte 1861, 127-30; Paspatis 1885, 227-33; Ebersolt 1910, 58-67; Vogt 1935 (I yorum), 68-9; Janin 1964, 112; Krautheimer 1966, 195-99.

Ayrıca burada İmparatorluk düğünlerinden sonraki ziyafetler düzenlenir ve Paskalya gününde 'barış öpücüğü' (ἀσπασμός) töreni yine burada yapılırdı (De Cer. I, 1).

Gösterişli davet ve ziyafetlerin yapıldığı bu salonda, Theophanes Continuatus'un aktardığına göre İmparator VII. Konstantinos Porphyrogennetos'un öldükten sonra cesedi sergilenmişti.

Ondokuz Divanlı triklinosun etrafında başka odalar olmalıydı. De Cerimoniis İmparatorun "triklinosun revaklarından geçtiğini" (I, 9) aktarır: bu, tahminimizce salonun revaklı bir avluya baktığını işaret eder.

Ondokuz Divanlı triklinosun yakınlarında bulunan ve adı geçen bir diğer mekân Delphaks' tır (Δέλφαξ) ³⁰. Hipodroma çok yakın olan bu yapının işlevini saptamak oldukça zordur. De Cerimoniis burada İmparatorun bazı ünvanları verdiğini belirtir (I, 86, 92).

Konsistorion, Sakhelle ve Oaton Κονσιστώριον, Σακέλλη, Ὠάτον ³¹

Konsistorion adını içinde toplanan yüksek devlet kurultayından almaktaydı. Roma İmparatorluğundaki *consilium* geleneğinden gelen bu toplantıda önemli devlet işleri görüşülür ve kararlar alınırdı. Bu kurultayda, İmparatorluk kanunları ve genelgeleri onaylanır ve yayınlanır ve yüksek adalet üzerine tartışmalar yapılırdı. Konsistorion'da kimi zaman yabancı elçiler de kabul edilirdi.

Sakhelle ve Oaton ise Tanrı kilisesi yakınlarında bulunan iki küçük yapı ya da mekândılar. Sakhelle hazine ya da arşiv işlevi gören bir yapıydı. Oaton ise adını yumurta biçimindeki kubbesinden almaktaydı. Olasılıkla VI. Ekümenik Konsilin (680) toplandığı yerd: *Consilium trullanum* adı ile bilinen bu Konsil, adını yapıldığı salondan almaktaydı ³². Willermi Tyrensis(XII yy.) burada II. Aleksios Komnenos'un (1180-1183) Fransız prenses Agnese ile evlendiğini aktarır ³³.

Bu binaların yapılış tarihleri hakkında bilgilere sahip değiliz: fakat, bu yapıların Saray'ın, Konstantinos dönemine ait ilk çekirdeğinin oluştuğu muhafızlar bölgesi ile Magnaura civarında olması erken dönem için bir işaret olabilir. Ayrıca, Konsil tarihinde (VII.yy.) binanın varolduğunu düşünürsek bu, bize yapılış tarihi hakkında bir *terminus ante quem* verebilir.

³⁰ Ebersolt 1910, 67; Janin 1964, 112.

³¹ Skarlatos 1851, 45; Labarte 1861, 124-7; Paspatis 1885, 222; Ebersolt 1910, 38-45; Vogt, 1935 (I, yorum), 45; Janin 1964, 112.

³² Ostrogorsky 1991, 129; Dvornik 1990, 21.

³³ Willermi Tyrensis archiepiscopi Historiae, XXII, 4 : bak. Ebersolt 1910, 76.

Magnaura Μαγναύρα ³⁴

Yazılı kaynaklara göre Magnaura Sarayı (Grekçe Μαγναύρα, Latince *Magna Aula*) İmparator Büyük Konstantinos tarafından kurulmuştur ³⁵.

Khalke'nin güney-doğusunda yer alan Magnaura, Saray'ın merkezinden uzak törenlere ayrılmış bir salondur. Khrysotriklinos'tan sonra en büyük ve en muhteşem yapı olmalıydı.

İtalyan elçi Liutprand Magnaura salonunun ve buradaki kabul törenini hayranlıkla anlatır: “ Konstantinopolis'te bir ev var ki Saray'a yakın hayran bırakacak büyüklükte ve güzellikte; Yunanlılar buna Magnaura diyorlar (neredeyse büyük bir aura: 'digamma' yerine konulan 'v' ile). Konstantinos hem o sıra gelen ıspanyol elçileri hem benim hem de Liutifredo için burayı hazırlatmıştı. İmparatorun oturduğu yerin karşısında altın kaplı bronz bir ağaç vardı: bu ağacın dalları üzerinde yine altın kaplı bronz kuşlar cinslerine göre sesler çıkararak yerleştirilmişlerdi. İmparatorun tahtı öyle ustaca yerleştirilmişti ki bazen yerde bazen de yukarıda gözükiyordu. Tahtın iki yanını altın aslanlar koruyordu: bu aslanlar kuyruklarını sallıyorlar ve kükrüyorlardı. Bu evin içine İmparatorun karşısına iki hadımın nezaretinde getirildim. Önce tahtta oturur gördüğüm İmparator, başımı üç kez eğdikten sonra baktığımda başka giysilerle tepede oturuyordu.” (Antapodosis VI, 5).

Magnaura Sarayı'nın, kuzey-doğu bölgesinde, yüksek bir teras üzerinde yer almaktaydı (De Cerimoniis II, 10). Doğu-batı istikametinde olan yapının girişi batı tarafındaydı ³⁶. Magnaura'nın bu batı girişinin önünde geniş bir merdiven vardı: sıklıkla söz edilen bu merdiven geniş bir şekilde Magnaura'nın tüm batı cephesi boyunca yer almaktaydı (De Cerimoniis II, 15).

Magnaura, doğusu apsislerle sona eren ve sütunların ayırdığı üç nefli bazilikal bir plana sahipti: olasılıkla IV.yy'ın bazilikalarını andırmaktaydı. Roma'da Maxentius bazilikası, (IV.yy) bize yapı hakkında bilgi verebilir. Magnaura'nın batı cephesi ağaçların sıralandığı bahçeli caddeye (*anadendradion*) bakmaktaydı.

Olasılıkla IV.-V.yy.'larda gelişmiş olan bazilikal plana sahip kiliselere benzer bir yapıdaki Magnaura'nın, üst galerileri de olabilirdi. Kiliselerde altın bulunduğu kutsal yer olan orta apsis burada İmparatorun şahsına ayrılmıştı. Orta apsisinin içinde yüksek bir konumda hükümdarın tahtı vardı. Süleyman'ın tahtı denilen bu taht oldukça zengin ve gösterişliydi.

Arz salonu olan bu mekânda yabancı elçiler ve devletin ileri gelenleri kabul edilirdi : De Cerimoniis bize bu şatafatlı törenlerden bahseder. Bunların

³⁴ Skarlatos 1851, 280-97; Labarte 1861, 83-6; Paspatis 1885, 280; Ebersolt 1910, 68-76 ; Guiland 1967, 63-74; Mango 1959, 57 vd.; Janin 1964, 117-8.

³⁵ Patria Konstantinupoleos, Preger bask., 144, 271.

³⁶ De Cerimoniis, Magnaura'ya girmek isteyen soyluların “... batıda çekilen perdelerin dışında beklerler ” deyimini kullanır (II, 15).

arasında Arap, İspanyol ve Bulgar elçilerinin ve Rus prensesi Olga'nın kabul törenlerini sayabiliriz (De Cerimoniis I, 24; II, 15).

Magnaura yüksek bir konumda geniş bir teras ortasında yer almaktaydı. Bu teras İmparator Maurikios tarafından (582-602) yaptırılmıştı: Maurikios ayrıca, burada bir silah deposu yaptırmış ve kendi heykelini koydurtmuştu. Magnaura'yı çevreleyen revaklı teras Augusteion'a ve oradan Hagia Sophia ile bağlantılıydı. Bu avlu ya da terasın revaklarla çevrili olduğu De Cerimoniis'te bir çok defa geçmektedir: buna göre bu revaklar Magnaura'nın batı cephesinden kuzey ve güney taraflarını çevirerek geniş bir avlu oluşturmaktaydı (De Cerimoniis I, 41; II, 10). De Cerimoniis Magnaura'nın giriş cephesi olan batı tarafında revaktan bahsetmez: burada *anadendradion* adlı bir bahçenin adı geçer (De Cerimoniis I, 39). Bahçe olarak tanımlanan bu yer, aslında her iki yanında ağaçlar ve bitkiler olan geniş bir cadde görünümündeydi. İmparatorluk düğünlerinden hemen sonra yeni evliler *anadendradion* 'un iki yanında sıralanmış milislerin arasından alkışlanarak geçerlerdi. Ayrıca kabulden önce elçilerin bekledikleri yer olarak geçen *anadendradion*, Magnaura'nın batıdaki büyük girişine bakmaktaydı. Böylece kapının altındaki merdivenlerden sonra bu ağaçlı yol batıya doğru, avlunun çıkış kapısına ulaşıyordu.

Kaynaklara göre Magnaura, Hagia Sophia ile geçitler aracılığıyla bağlantılıydı. Kaynaklarda bu konuyla ilgili bir çok bölüm yer alır:

- Kutsal Haç bayramında (De Cerimoniis I, 22) İmparator Magnaura'dan gelerek derin geçitlerle ve tahta bir merdivenden çıkarak Hagia Sophia'nın galerilerine ulaşmaktaydı.
- Bardas Phokas'ı Hagia Sophia'dan çıkarmak isteyen Bringas Saray'dan Kilise'ye bu yükseltilmiş geçitlerden geçerek girmiştir (De Cerimoniis I, 96).
- Magnaura'da bir konuşma yapan İmparator buradan Khalke'ye ve Hagia Sophia'daki Kutsal Kuyu'ya geçer: şapeldeki ayin bitiminden sonra merdivenli geçitlerden Büyük Saray'a döner (De Cerimoniis II, 10).
- Patrik Theophilaktos zamanında İmparator, Hagia Sophia'ya Magnaura ve geçitlerinin yardımıyla ulaşmaktaydı (De Cerimoniis II, 38).

Bunlardan anlaşılacağı üzere Hagia Sophia'nın galerilerine ulaşmak için Magnaura'dan geçilmeliydi: kaynaklar açık bir şekilde Magnaura'dan geçtiğini belirtirler.

Magnaura Sarayı olarak belirtilen bu yapı arz salonundan başka olasılıkla ek mekânlara da sahipti. Kaynaklar, kraliyet çiftini evlendikleri geceyi Magnaura'da bulunan bir yatak odasında geçirdiklerini ve yine aynı yerde bulunan bir hamama, İmparatoriçenin düğünden 3 gün sonra törenle yıkanmaya gittiğini aktarırlar (De Cerimoniis I, 41). Ayrıca Anthologia Palatina'da geçen bir epigrama (IX, 655) göre Magnaura dahilindeki bir triklinos Herakleios tarafından yaptırılmıştı:

Ὁτραλέως πολύπευσαν τόνδε δόμον βασιλῆες,
αἰχμήν ὀλβοδότειραν ἀπὸ σταυροῦ λαχόντες

³⁷ αὐτὸς ἄναξ Ἡρακλῆς σὺν Κωνσταντίνῳ υἱῷ.

Arz ve kabul salonundan başka, Magnaura imparatorların sövlerini yaptıkları bir mekândı. Örneğin Theophilos toplantılarını burada yapmayı tercih ederdi. Oğlu III. Mikhael zamanında bina, Filozof Leon'un önderliğinde zamanın en tanınmış hocaların ders verdiği bir Üniversite işlevi görmüştü ³⁸.

Araştırmacılara göre IX. yy.'da Bulgar Han Omurtag (814-831) tarafından Pliska'da yaptırılan Saray Magnaura'nın bir benzeriydi ³⁹.

Magnaura salonunda 23 Ekim 787'de II. İznik Konsili'nin son oturumu gerçekleşmiştir ⁴⁰.

Magnaura ve Süleyman'ın tahtı

Liutprand'ın hayranlıkla aktardığı (.. *imperatoris solium..arte compositum*) gösterişli tahttan aynı zamanda De Cerimoniis'te de söz edilir. Buna göre taht iki aslan üzerinde oturtulmuş ve yanlarında (ya da bir yanında) altın ağaçlarla süslenmişti. Orgun müziği eşliğinde içeriye alınan davetliler İmparatorun huzurunda öncelikle secde ediyorlardı (*proskynesis*) : bu esnada aslanlar kuyruklarını oynatarak kükrüyorlar ve ağacın dallarındaki kuşlar ötmeye başlıyorlardı. Bu 'gösterinin' bitiminde yüksekte duran taht aşağıya iniyor ve İmparator davetliler ile görüşüyordu. Görüşme bitiminde aynı işlem tekrar ediyor ve tören müzikle sona eriyordu.

Adını Krallar Kitabı'nda anlatılan Süleyman Peygamber'in muhteşem tahtından esinlenerek alan bu taht, kendilerini Eski Ahid'de adı geçen kişiliklerle bağdaştıran Bizans imparatorlarının, kanımızca, Süleyman Peygamber'in adalet ve bilgelik niteliklerini kendilerinde görmelerini sembolik olarak göstergesidir.

Bu zengin taht olasılıkla hava basan körükler yardımı ile çalışmaktaydı. Liutprand'ın kullandığı tunç terimi ağacın ve aslanların, tunç bir iskelet üzerine altın kaplama olduğunu düşündürür. Bazı araştırmacılar bu tahtın aslında İmparator VI. Leon (876-912) tarafından yaptırıldığını iddia etmektedirler. Robotlara düşkün olan VI. Leon, bunları çok sevdiği hamama da yerleştirmişti: burada, yıkanırken adına övgülü şarkılar çalan orgun eşliğinde, sürünen bir ejderha, kükreyen aslanlar ve altın yapraklı ağaçların üzerinde ötüşen kuşların arasında eğleniyordu ⁴¹.

³⁷ "Asa taşıyan İmparatorlar Herakleios ve oğlu Konstantinos Haçın kutsallığı altında bu binayı hızlı bir şekilde yaptırıldılar" : Anthologia Palatina, IX, 655: bak. Janin 1964, 118.

³⁸ Özbayoğlu 1994, 2775-76. I. Basileios burada adli duruşmaların yapılmasına ve eski Patrik Photios'un burada oturmasına izin vermiştir.

³⁹ Miatev 1936, 136-44.

⁴⁰ Maffei 1974, 9-10.

⁴¹ Brett 1954, 477-87; Maliaaras 1991, 127-169.

Bahsedilen bu robotlar ve orglardan günümüze hiç bir kalıntı ulaşmamıştır. Palaiologos dönemindeki kaynaklarda söz edilmemesi, olasılıkla Latin yağması ile tüm bu değerli ve ilginç eşyaların harap edildiğini düşündürmektedir.

Onopodion ve Altın El 'Ονοπόδιον, Χρυσῆ χεὶρ ⁴²

Onopodion ve Altın El Daphne Sarayı'na geçişi sağlayan iki mekândı. De Cerimoniis'te bu yerlerden söz edilmez (I, 1; II, 15): buna göre, Hagia Sophia'ya giden kortejin Augusteus'tan çıkarak 'Altın El'in dar geçişinde yani Augusteus revaklı girişi'nde durdukları ve daha sonra 'Onopodion'un açık mekânını' geçerek Konsistorion'a indikleri aktarılır (De Cer. I, 1). Bundan anlaşılacağı üzere bu iki geçit işlevi gören mekânlar Konsistorion'a göre yukarıda, yani daha kuzey-batıda bulunuyorlardı.

Onopodion Daphne Sarayı'nın girişi olarak sayılabilir: Augusteus, 19 Divanlı triklinos ve Konsistorion ile bağlantılıydı.

Ebersolt, Altın El terimi hakkında, burada kutsayan bir el heykelinin olduğunu iddia eder.

Daphne Sarayı (Augusteus, Oktagonon, Daphne geçiti) Δάφνη ⁴³

Kaynaklara göre Büyük Konstantinos tarafından yaptırılmış olan Daphne Sarayı, Büyük Saray kompleksinin en eski bölümlerinden birini oluşturur. II. İustinos tarafından VI. yy.'da Khrysotriklinos'un yapılış tarihine kadar Saray'ın merkezi olmuştur.

Saray'ın, adını Roma'dan getirilen ve buraya yerleştirilen Daphne heykelinden aldığı düşünülmektedir ⁴⁴. Daphne Sarayı, Augusteus (Αὐγουστέυς), Oktagonon (Ὀκτάγωνον) salonları ve Aziz Stephanos kilisesi ve bunların aralarında bulunan küçük mekânlardan oluşmaktaydı.

Muhafızlar bölgesini geçtikten sonra Onopodion ve Altın El vasıtasıyla Augusteus salonuna geçiliyordu. Eusebios, Konstantinos'un ölümüyle cesedinin buraya konulduğunu aktarır:

"Tacı ile aynı renkteki, morlara sarılmış olan İmparator yüksek bir katafalka konuldu. Etrafında şimdiye kadar görülmemiş ışık ve parlaklık gece ve gündüz boyunca sürdü" (Vita Constantini IV, 66) ⁴⁵.

De Cerimoniis Augusteus'ta yapılan törenleri anlatırken 'büyük kapının içinde bekleyen nipsistiarion' (I, 1) deyiimi ile Altın El'den sonra büyük bir

⁴² Labarte 1861, 127-8; Paspatis 1885, 218-9; Ebersolt 1910, 45-48; Vogt, 1935 (I, yorum), 27-8; Janin 1964, 112.

⁴³ Skarlatos 1851, 198; Labarte 1861, 65-8; Paspatis 1885, 208-213; Ebersolt 1910, 49-57; Vogt, 1935 (I, yorum), 26-7; Janin 1964, 112-3.

⁴⁴ Derslerinden birinde hocam Prof. De Maffei bu adın, aslen İmparatorun bu salonda senatörlere dağıttığı defne yapraklarından yapılma taçlardan geldiğini vurgulamıştı.

⁴⁵ Ebersolt 1910, 50.

kapı olduğuna işaret eder. Augusteos'un planı hakkında kaynaklar bilgi vermezler. İmparatoriçelerin burada taç giymesi (I, 40) dışında Augusteus sonraki dönemlerde kullanılmamıştır.

Aziz Stephanos kilisesinin tam karşısında olan Oktagonon (De Cer. I, 1) salonu adını mimari biçiminden almaktaydı. Merkezi planlı, sekiz kenarlı veya nişli olabilirdi. Oktagonon dahilinde -tahminimizce sekiz kenardan birine açılan- bir oda vardı. Kiton olarak geçen bu oda bekleme odası ve kıyafet değiştirme işlevi görmekteydi.

Daphne Sarayı VI. yy.'daki yapılaşmaya kadar olan ilk dönemlerde hükümdarlar tarafından kullanılmıştır. Augusteus daha sonra yapılacak olan Khrysotriklinos gibi arz odası, Oktagonon ise konut işlevlerini görmekteydi.

Trikonkhos, Sigma ve Mystiki Phiale Τρίκογχος, Σίγμα, Μυστική Φιάλη⁴⁶

Daphne Sarayı'nın yakınlarında ve Lausiakon'un kuzeyinde, İmparator Theophilos 840 yılında Trikonkhos adında bir bina yaptırır. Yapı, adını üç *konkhos* lu yani üç apsis benzeri biçiminden almaktaydı. Bu üç geniş *konkhos* altın varak ile kaplanmış (ya da mozayikli) tavanları ve porfir ve diğer mermerlerden yapıma sütunlara dayanmaktaydılar.

Yapının, batı tarafında biri gümüşten diğerleri tunçtan olmak üzere üç kapısı vardı. Bu kapılardan Trikonkhos'un girişi sayılan Sigma'ya geçilirdi: bu giriş, önündeki geniş avludan Trikonkhos'a geçişi sağlamaktaydı. Sigma adını, 'C' (sigma) harfine, yani yarım ay biçimine benzer planından almaktaydı. Duvarları mermer levhalarla kaplı ve Dokimion mermerinden 15 sütun bu geniş apsisin duvarlarını çevrelemekteydi. İki katlı olan Sigma'nın alt katında 19 sütun, olasılıkla, benzer şekilde sıralanmışlardı.

Sigma'dan merdivenler ile geniş bir avluya inilmekteydi. Bu avlunun ortasında tunçtan zengin süslemeli bir havuz vardı (*mystiki fiale*) . Bu çeşme davetlerde fıstık ve bademlerle doldurulur ve fiskiyelerden baharatlı şarap akardı.

Trikonkhos'un doğusunda Tetraseron (Τετράστρον) ve Mysterion (Μυστήριον) adında iki yapı bulunmaktaydı. Kaynaklarda tam anlaşılamadığından bunun üç apsisli bir yapı olduğu ve 4 kapısı olduğu düşünülebilir. Tahminimizce Tetraseron Trikonkhos'un alt katı olmalıydı. Mysterion ise şaşırtıcı akustiği olan ama işlevini bilemediğimiz bir yapıdır.

⁴⁶ Skarlatos 1851, 201; Labarte 1861, 148-51; Paspatis 1885, 189-94; Ebersolt 1910, 110-19; Janin 1964, 113-5.

Eros, Karianos, Margaritis, Phyksitis, Mousikos ve Kamilas Έρως, Καριανός, Μαργαρίτης, Πυξίτης, Μουσικός, Καμιλάς ⁴⁷

İmparator Theophilos Trikonkhos'un etrafını küçük boyutlarda bir çok köşk benzeri küçük yapılarla çevrelemiştir. Batı tarafında Phyksitis Sigma'nın merdivenlerine yakın bir konumda küçük bir yapıydı ve belki de İmparatorun özel rahibinin kaldığı yerd. Theophanes Continuatus 'aşağıda' terimi ile olasılıkla alt katı ya da yamaç bir konumda olduğunu belirtir.

Doğuda Eros, adının aksine bir silah deposu olarak kullanılmaktaydı ve duvarlarını her çeşit silah tasvirleri süslemekteydi. Kuzey-doğuda Karianos'un duvarları, Karya mermerlerinden yapılma levhalarla kaplıydı. Burada İmparatorun ipek elbiseleri ve gümüş tabaklar saklanıyordu.

Trikonkhos'un doğu tarafında Margaritis, yani incili salonun, sekiz pembe sütunun taşıdığı bir örtüsü (belki küçük bir kubbe), Prokonnessos mermerinden yer döşemesi ve duvarlarında resimler vardı. Margaritis'e bitişik zengin süslemeli bir yatak odası vardı: bunun altın varaklı kubbesini dört sütun taşımaktaydı. Doğusu ve güneyi Tesalya mermerinden yapılma sütunların olduğu revaklarla çevrili bu odalarda, serin oldukları için Theophilos yaz mevsimini geçirirdi. Kış gelince yine kendi yaptırdığı ve Karianos yakınında bulunan ve güneye bakan başka bir odaya geçerdi. Theophanes Continuatus yazdıklarından IX. yy.'da bu odada *papias*'ın kaldığı anlaşılır. Skarlatos bir kaynak göstermeden, incili salonda Theophilos ve Kassia'nın karşılaştığını iddia etmektedir ⁴⁸. Olay, bu salonda gerçekleşmiş olmasa bile, buna benzer çevre mekânlardan birinde olabilirdi.

Mousikos, Karya mermerinden yedi sütunun taşıdığı tavanı, mermer levhalarla kaplı duvarları ve renkli taban döşemesi ile zengin süslemeli bir salondur. Adını mermerlerin yaptığı efektlerden alan bu odanın bitişiğinde odalar, Azize Anna şapeli ve İmparatoriçenin yatak ve giyim odaları (vestiarium) vardı.

Güneye bakan tarafta Kamilas ve bitişik mekânlar da oldukça zengin bir şekilde süslenmişlerdi. Tavanı (kubbesi) Tesalya mermerinden altı sütuna dayanan Kamilas'ın yine aynı mermerden yapılma levhalar duvarlarını kaplamaktadır. Kaynakların 'Kamilas adlı odalar' deyimi bize buranın aslen küçük odalar topluluğu olduğunu gösterir. Bitişğinde Meryem'e ve Aziz

⁴⁷ Skarlatos 1851, 201-4; Labarte 1861, 71-3; Paspatis 1885, 196-205; Ebersolt 1910, 110-19; Janin, 1964, 114.

⁴⁸ Bizans edebiyat tarihinin en önemli kadın şairi olan Kassia ve öyküsü oldukça ilginçtir. İkona seven bir aileden 800-810 yılları arasında dünyaya gelen Kassia, güzelliğinden dolayı Theophilos'un annesi Euphrosine tarafından oğluna eş olarak seçmesi için yarışmaya alınır. Bir önceki yüzyılda başlayan ve imparatorların güzellik yarışmaları ile eş seçtikleri bir âdete göre Kassia da Theophilos'un huzuruna getirilir. Elinde, seçilecek kıza vereceği altın elma ile Kassia önünde duran ve onu beğenen Theophilos utancından söylecek bir şey bulamaz ve 'kadınların her türlü kötülüğün kaynağında olduğunu' belirtir. Kassia Meryem sevgisi ile 'aynı zamanda iyiliklerin de' diyerek cevap verir. Cevabı beğenmeyen genç Prens elmayı suskun kalan Theodora'ya verir. Kassia utancından bir manastıra kapanır ve şiirlerini yazar. Impellizzeri 1975, 294-6; Cantarella 1992, 1625-9.

Mikhail'e adanmış şapeller olan Kamilas, İmparator VII. Konstantinos tarafından kütüphaneye çevrilmiştir.

Ayrıca, Kamilas ve Mousikos arasında Mesopatos denilen ve gynekeiona bakan hadım ağalarının konutu olan zengin süslemeli bir mekân bulunuyordu.

40 Şehitler ve Tanrı geçitleri τὰ διαβατικά τῶν Ἀγίων Τεσσαράκοντα τοῦ Κυρίου ⁴⁹

Sebaste (Sivas) kentinde din uğruna şehid edilmiş olan kırk Romalı askerin Doğu hristiyanlık inancında önemli bir yeri vardı. Bunlar Licinius (320-324) döneminde inançlarından vazgeçmedikleri için çıplak olarak karların ölümüne terkedilmişlerdi.

Olasılıkla bu Azizlerin tasvirlerinden adını alan bir geçit - koridor, Trikonkhos'tan güney - doğuya doğru gelişerek Khrysotriklinos ve bunun avlusu ile bağlantıyı sağlamaktaydı.

Kırk şehitler geçidinin karşı yönünde -yani kuzey-batıya doğru- gelişen Tanrı geçiti Trikonkhos salonunu Tanrı kilisesine bağlamaktaydı.

Bunlardan başka Büyük Saray dahilinde irili ufaklı bir çok geçit olduğunu biliyoruz: kaynakların yetersiz olması nedeniyle yukarıda anlatılan geçitlerin dışındakilerin yerlerini saptayamıyoruz.

Khrysotriklinos Χρυσοτρίκλινος ve çevresi ⁵⁰

" İmparator Romanos en asil yer olan eis to khrysotriklinon 'da, yani altın bir triklinosta yaşırdı. Saray'ın diğer kısımlarını damadı Konstantinos ve oğulları Stephanos ile Konstantinos'a bölüştürmüştü ". (Liutprand, Antapodosis V,21).

II. İustinos (565- 578) tarafından yaptırılan Khrysotriklinos, II. Tiberios (578-582) tarafından zengin bir şekilde süsletilmişti. Adını -olasılıkla- altın varaklı zengin süslemelerinden alan bu yapı, De Cerimoniis'ten anlaşılacağı üzere merkezi planda yapılmıştı. Kubbeli bir orta mekâna açılan sekiz apsisli büyük bir yapıydı. Bu apsislerden -ayrı işlevleri olan- bitişik odalara geçilmekteydi (εἰς δὲ τὰς ὀκτὼ καμάρας τοῦ Χρυσοτρίκλινου). İç mekân, olasılıkla kubbe kasnağında açılmış onaltı pencereden bolca ışık almaktaydı. Planı, Ravenna'da San Vitale kilisesi ve İstanbul'da Küçük Ayasofya camiini hatırlatır. Khrysotriklinos'un duvarları değişik mermerler, aynalar ve renkli çiniler ile süslenmişti.

⁴⁹ Paspatis 1885, 195-6, 224 ; Ebersolt 1910, 120-6.

⁵⁰ Skarlatos 1851, 198-9; Labarte 1861, 161-70; Paspatis 1885, 162-5; Ebersolt 1910, 77-92 ; Vogt, 1935 (I, yorum), 8-9, 103-4; Janin 1964, 115.

Khrysotriklinos'un doğuya bakan apsisinde hükümdarlık tahtı yerleştirilmişti . Apsisin tonozunda İkonoklazma döneminden sonra yapılmış olan tahtta oturmuş bir İsa tasviri bulunuyordu. Tam karşısındaki batı girişinde, gümüş kapının üstünü Meryem resmi süslemekteydi. Khrysotriklinos'un apsislerinden yapıyı çevreleyen mekânlara geçilmekteydi. Doğu apsis bitişiğinde Aziz Theodoros şapeli vardı: burada hükümdarlar törenlere göre kıyafet değiştiriyordu. Şapelin önünde perdeli bir bölüm Hz. Musa'nın bastonu, taşlar ve kıymetli eşyaların korunduğu yerd. İmparatorun pelerini ve kıymetli elbiselerin bazıları Khrysotriklinos'ta muhafaza edilirdi.

Khrysotriklinos'un içinde bulunan çok sayıda değerli eşyalar arasında Pentapyrgion (Πενταπύργιον), doğu apsisinde bulunan İmparatorun altın tahtının karşısına yerleştirilirdi. Aslında hareket edebilen bir möble olan pentapyrgion, bir çeşit geniş bir dolaptı. Tahta bir iskelet üzerine altın kaplama olan bu dolap beş katlıydı: her katında kıymetli taşlar, tabaklar ve diğer değerli eşyalar sergilenirdi. De Cerimoniis'te anlatılan (I, 9) bu dolabın önünde -ziyafetlerde- altından yapılma ve hükümdara özel yemek masası bulunuyordu. Bu masa bir podyum üzerinde diğer masalara nazaran yüksek bir konumdaydı.

Khrysotriklinos devlet ziyafetlerinin ve resmi törenlerin yapıldığı mekân olarak oldukça önemliydi: özellikle Paskalya'da burada verilen ziyafet çok gösterişli olurdu (De Cerimoniis I, 9-18). Buna göre altın ve gümüş karışımı (olasılıkla kaplama) bir masada Devlet ve Kilise'nin önde gelen otuz görevlisi oturuyordu. Ayrıca onsekizer kişilik iki ya da dört masa daha ekleniyordu. Kimi zaman İmparator ile birlikte Saray soylularından sadece beş kişi aynı masaya oturma şerefine sahipti: Patrik, Sezar, Nobelissimus, Kouropalates ve Zoste Patrikia.

Bundan anlaşılabacağı üzere Khrysotriklinos oldukça geniş bir iç mekâna sahipti. Bazen İmparator doğu apsisi içinde bir podyum üzerinde, ayrı bir masada oturuyordu. Bu podyuma aile fertleri dışında birinin çıkmasına izin verilmezdi. Hizmetkarlar İmparator masasının sol yanında kurulmuş olan bir iskelenin altına yemekleri getirir ve burada bekleyen 'masa görevlisine' teslim ederdi. Bu görevli yemeği hükümdara sunardı. Bunu hatırlatan bir tasvire Mistrà kentinde Peripleptos kilisesindeki bir freskte rastlamaktayız: burada, imparatorluk masasının solunda bir merdiven görülür ⁵¹.

Khrysotriklinos'un etrafı farklı işlevlerde ve isimlerde odalarla çevriliydi: Pantheon, Phylaks, Keinourgion, Tripeton, Vestiario, Aristerion vs ⁵².

Khrysotriklinos'un batı tarafında Tripeton (Τριπέτων) salona girişi sağlamaktaydı. Sütunlu bir mekân olan Tripeton'dan Khrysotriklinos'a geçiş üç gümüş kapıdan sağlanıyordu. De Cerimoniis'te adı sıkça geçen Tripeton batısında Lausiakos'a açılıyor ve böylece Khrysotriklinos ile Lausiakos

⁵¹ Millet 1910, II lev. 120.

⁵² Skarlatos 1851, 205; Labarte 1861, 161-70; Paspatis 1885, 174-81; Ebersolt 1910, 110-9, 127-91; Vogt, 1935 (I, yorum), 31, 103-4; Janin 1964, 115-7..

arasındaki bağlantıyı sağlamış oluyordu. Ayrıca, burada davetliler İmparator tarafından kabul edilmeden önce bir süre beklerlerdi (De Cerimoniis I, 47). Tripeton'un doğu tarafında Orologion (Ὁρολόγιον) vardı. De Cerimoniis'te adı geçen (I, 14) bu yerde olasılıkla bir zaman makinesi vardı.

Khrysotriklinos'un kuzey tarafında bir dizi odalar arasında Pantheon (Πάνθεον) bekleme odası (De Cerimoniis I, 1; II, 15) olabilirdi. De Cerimoniis'te Hagia Sophia'ya giden kortej anlatılırken 'hadımların içeriye, Pantheon'un perdelerine kadar ilerledikleri ve orada oturdukları' aktarılır. Bundan anlaşılabileceği üzere girişinde perdeler gerilmiş bir mekândı. Pantheon'a bitişik Phylaks (Φύλαξ) benzer bir oda olmalıydı. De Cerimoniis (I,1,20) hükümdarın giyindikten sonra Phylaks'tan geçerek Khrysotriklinos'tan çıktıklarını ve Sigma'ya (40 Şehidler geçiti ile) doğru ilerlediklerini aktarır. VII. Konstantinos'un Magnaura'da Tarsus Emirinin elçisi için verdiği gösterişli davette, salonu süslemek için Phylaks'tan 'değerli mineli eşyalar ve gümüşler' getirilmiştir. Buna göre Phylaks'ın bir hazine işlevi gördüğü söylenebilir.

Khrysotriklinos'un güney tarafından bir dizi odalar İmparator ve İmparatoriçenin özel yatak, giyim ve yemek odalarıydı. Bu odalar hakkında araştırmacılar kaynaklara dayanarak oldukça karışık yorumlar yapmaktadırlar. Olasılıkla aralarında koridor olan ve kendi içlerinde bölünmüş olan iki yatak odası (koiton) ve bir yemek odası (Aristerion) güney tarafa yayılmışlardı. Yatak odalarının bu tarafta olması uygun gözükmektedir: bunun nedeni, güney-batı tarafına bakan bu cephenin önünde başka yapılar olmayıp denize bakan güzel bir manzaraya sahip olmasıdır.

Tripeton' un kuzeyinde -bitişik bir konumda- İmparator I. Basileios Kainurgion diye bilinen (Καινούργιον) -yeni oda - gösterişli bir oda yaptırmıştır. *Vita Basili*' ye göre ⁵³ kubbesini onaltı (sekiz'i Tesalya mermerinden, diğerleri üsleri işlenmiş oniks taşından olan sütunlar) sütunun taşıdığı bu köşkün zengin bir süslemesi vardı. Altın bir fonda, mozayikler İmparatoru ve kazandığı zaferleri temsil ediyorlardı. Tabanda kuş motifleri ile bir *opus sectile*, odanın köşelerinde kartal figürleri, duvarlarda cam kakmalardan çiçek motifleri ve İmparator ailesinin mozayik tasviri vardı. De Cerimoniis'te (II, 15) Rus Prensesi Olga'nın davetinde İmparatorun ve eşinin, prensesi burada kabul ettikleri aktarılır.

Yine İmparator I. Basileios Büyük Saray dahilinde Pentakubukleion (Πεντακουβουκλείον) adında bir oda ya da odalar topluluğu yaptırmıştır. Olasılıkla beş bölümlü, beş kubbeli ya da beş apsisli bir planı olmalıydı. *Vita Basili*, buranın Azize Barbara ve Aziz Paulos şapellerine bitişik ve Skhyla ve Markianos geçidine yakın olduğunu ima eder ⁵⁴. De Cerimoniis "Ekim ayının 18.ci günü -Tanrı'nın günü- Khrysotriklinos'ta resmi bir ziyafet verilir....Bir ziyafet daha Aziz Paulos'un Pentakubukleion'unda verilir " olarak aktarır (II, 15). Bunun yanında aynı İmparator tarafından yaptırılan Aetos - Αἶτος

⁵³ Vita Basili 89, 312 vd.: Mango 1972, 194-9.

⁵⁴ Vita Basili 90 , 312 vd.: Mango 1972, 194-9.

adlı yapı hakkında kaynaklar kesin bilgiler vermezler: olasılıkla Khrysotriklinos'un doğu tarafında Nea kilisesi yakınlarında yüksek konumda olan bir köşk olmalıydı ⁵⁵.

Lausiakos Λαυσιακὸς ⁵⁶

Lausiakos, Khrysotriklinos'un kuzeyinde II. İustinianos tarafından yaptırılmış ve Theophilos tarafından altın mozayiklerle süslettirilmiş geniş bir salondur. İustinianos salonuna ve Khrysotriklinos'a bitişik ya da yakın bir konumdaydı. De Cerimoniis'e göre tunçtan kapılarla mutfaklara (μαγειρεῖον) açılmaktaydı (II, 1). Mutfaklara yakın olması bu mekânın bir ziyafet salonu olduğunu akla getirir. Ayrıca yakınında bulunan Aristerion denilen hükümdarın özel yemek odası bulunmaktaydı.

De Cerimoniis (I, 59) kuşaklı patrikia'nın terfi töreninde, asil kadının Tripeton'da bulunan İmparatoru ziyaret ettikten sonra Lausiakos'un 'kemerine' (kapısına) doğru gittiği ama içeri girmeden Eros'a doğru devam ettiğini belirtir. Bundan anlaşılacağı üzere Lausiakos'un kemerli bir girişi bulunmaktaydı.

Lausiakos'un törenlerde bir geçiş yeri olarak kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca V. Leon ve Theophilos bu salonu idari işler ve teolojik tartışmalar için kullanmışlardır.

İustinianos Ἰουστινιανὸς ⁵⁷

Lausiakos'tan başka, II. İustinianos 694'te kendi adına bir triklinos daha yaptırır. Büyük bir salon olan İustinianos, Theophilos tarafından altın mozayiklerle zengin bir şekilde süsletilmiştir. Yerlerde büyük mermer levhaların oluşturduğu kakmalar (*opus sectile*) bu salonu oldukça gösterişli yapmaktaydılar. De Cerimoniis burada bazı özel bayramlarda ve davetlerde ziyafetler verildiğini aktarır (I, 32; II, 15).

Rus prensesi Olga onuruna verilen ziyafette sadece kadınların İustinianos salonunda yemek yedikleri anlaşılır. De Cerimoniis "İmparatoriçe ve kızları salonda hazırken Rus prenses içeriye alınır. Onu, Saray'ın asil kadınları takip ederler. Bunlar İmparatoriçenin önünde *proskynesis* yaparlar. Olga'nın da başını hafifçe eğdiği görülür. Sonra davetlileri içeri alma zamanı gelir. Prensese, kuşaklı patrikialarla oturur. Müzisyenler ve şarkıcılar kraliyet ailesini öven şarkılar söylerler ve gösteriler yaparlar. Elçilik grubunun erkeklerine ve tüm diplomatlara Khrysotriklinos'ta İmparator ziyafet verir..... Kutsal masasından kalkan İmparator tatlı yemek için ailesi ve Rus prenses ile birlikte özel yemek odasına geçer". (De Cerimoniis II, 15).

⁵⁵ Labarte 1861, 86; Paspatis 1885, 299-300; Ebersolt 1910, 140-2; Janin 1964, 117.

⁵⁶ Skarlatos 1851, 204; Labarte 1861, 157-8; Ebersolt 1910, 93-5; Janin 1964, 115.

⁵⁷ Skarlatos 1851, 200-1; Labarte 1861, 179-80; Ebersolt 1910, 95-7; Janin, 1964, 116.

Skhyla, İustinianos salonunu Hipodrom ile bağlayan yapıdır. Genelde kaynaklarda Skhyla kapısı olarak geçer. Tahminimizce içinde muhafızların bulunduğu geniş bir kent giriş kapısı benzeri bir kompleks olabilirdi. Skhyla'nın doğusunda İustinianos salonuna, batısında Markianos galerisine ve kuzey-doğusunda Saray Hipodromu'na bağlanıyordu.

De Cerimoniis (I, 37) kapalı hipodrom olarak bir yerden bahseder: araştırmacılar buranın hükümdara özel küçük ve kapalı bir eğitim alanı olduğunu iddia etmektedirler. Patria'lara göre Büyük Saray içinde İustinianos salonu ile Daphne arasında özel bir hipodrom bulunmaktaydı ⁵⁹. Olasılıkla İmparatorun ve Saray erkanının özel eğlenceleri için kullanılmaktaydı.

Hipodromun kraliyet locası olan Kathisma, Chronicon Paschale'ye göre İmparator Büyük Konstantinos tarafından yaptırılmıştır. Chronicon Paschale " ..ve İmparator Hipodrom yakınında büyük bir Saray yaptırdı. Ve Saray'dan Hipodromda olan locaya Kokhlias denilen bir çıkış yaptırdı" diye aktarır ⁶⁰.

Roma'daki Circus Maximus örnek alınarak yapılan Konstantinopolis Hipodromunda İmparatorun oyunları seyretmesi için özel bir loca olan Kathisma, aslında odalardan oluşan bir yapıydı. Olasılıkla birkaç katlı olan bu yapıda döner bir merdiven κοχλίας - kokhlias (Büyük Saray'ın Daphne yönünde) üstte bulunan imparatorluk locasına ulaştırıyordu. Bu loca hemen önünde, spina duvarı üzerinde bulunan dikilitaşın kaidesindeki rölyefler benzeri bir biçimde olmalıydı. Rölyeflerde, sütunların taşıdığı kemerli ve önünde işlenmiş levhaların kapadığı bir loca, altında kemerli bir geçitin olduğu görülür. Buna göre loca merdivenlerin üstünde yer almaktadır. Büyük bir ihtimalle Kathisma böyle bir yapıya sahipti.

Markianos geçiti διαβατικὰ τοῦ Μαρκιανοῦ ⁶¹

İmparator Markianos (450-457) ya da onun ardılları tarafından yaptırılmış bir geçit olan bu mekân Hipodromun güneyine paralel olarak ve Saray'ın duvarını takiben Skhyla kapısından denize doğru inmekteydi. Tahminimizce Saray duvarına bitişik olan bu geçit, Geç Antik dönemlerdeki revaklı yollara benzer biçimde iki katlıydı. Geçit, Aziz Petrus şapeli ile son bulmaktaydı. Vogt'a göre geçitin sonunda kuleye benzer bir yapı iki katlı olup, alt katında Aziz Petrus şapeli üst katında ise Theotokos şapeli bulunmaktaydı.

⁵⁸ Labarte 1861, 140-2; Paspatis 1885, 249, 257; Ebersolt 1910, 98-9; Vogt 1935 (I, yorum), 120; Guiland 1958, 26-72; Janin 1964, 116, 119-20.

⁵⁹ Patria Konstantinupoleos, Preger bask., 256.

⁶⁰ Chronicon Paschale, Whitby bask. 1989, 16.

⁶¹ Labarte 1861, 214-6; Paspatis 1885, 310-3; Vogt 1935 (I, yorum), 138-40; Janin 1964, 116.

Tyzkanisterion Τζυχανιστήριον ⁶²

Tzykanisterion Saray erkanının eğlencesi için yapılmış bir stadyumdur. Burada genç prensler ata binmeyi ve at üzerinde silah kullanmayı öğrenirler ve özellikle bugün polo olarak bilinen at üzerinde oynanan ve Pers kökenli olan bir top oyununu burada oynarlardı.

Yapı ilk defa II. Theodosios tarafından yapılmış, oldukça küçük bir stadyumdur. I. Basileios burayı Nea kilisesini yaptırmak için yıktırmış ve daha doğruya doğru büyük bir stadyum yaptırmıştır.

Pharos'un güneyinde yer alan Tzykanisterion, iki yan galeri ile Nea kilisesine bağlanmaktaydı. Bu iki galerinin arasında Mesokepion bahçesi bulunuyordu. Yine aynı bölgede Nea kilisesinin hazinesi (Ταμεῖον) ve muhasebe bürosu (Οἰκονόμιον) yer almaktaydı. Tzykanisterion'un bir triklinosu, yakınlarında ahırlar ve Saray dışına açılan bir çıkışı vardı. (De Cerimoniis II, 13-15).

Tzykanisterion Farsça tshu-gan, Türkçe tshu, gan (Çö-gen) kelimesinden türeyen τζουκανίζω (atta top atma) fiilinden gelir. Olasılıkla Türk oyunu Çögen teriminden kaynaklanır. Ortaçağda polo, elma büyüklüğünde bir top ve raket şeklinde sopalarla oynanıyordu. Bu oyun Bizans'a, İran ve Anadolu yoluyla Orta Asya'dan gelmişti.

Porphyra Sarayı - Πορφύρα ⁶³

Büyük Saray içinde -ya da yakınında- yerini belirleyemediğimiz ama denize bakan bir köşk olan Porphyra, imparatorluk doğumları için kullanılmaktaydı.

Köşkün ne zaman yapıldığı hakkında hiç bir bilginiz yok: De Cerimoniis bu yapıdan söz etmez. Yapının tek anlatımını prenses Anna Komnene, *Alexias* adlı eserinde yapar: ona göre XII. yy.'da yapının 'çok eski' olarak bahsi geçmekteydi. Kare bir planda ve piramidal bir çatı ile kaplı olan köşkün, yerleri ve duvarları porfir mermeri ile kaplı olmasından dolayı bu adı almıştır:

"Porphyra (Mor Oda), İmparatorluk sarayının büyük bir odasıdır; tabandan çatı başlangıcına kadar dikdörtgensel biçim gösterir; çatı başlangıcından sonrası piramit gibi son bulur; deniz yanı, limana, taşan öküzlerin, aslanların bulunduğu yere Boukoleon Limanına bakar; tabanı mermer döşelidir, duvarları da öyle (mermer) kaplıdır; bunlar sıradan mermer değildir, hatta az bulunur daha pahalı mermerlerden de değildir, ama eski İmparatorların Roma'dan getirttiği mermerlerdir. Bu mermer (türü), kısaca söyleyelim, tümüyle mor renktedir, üzerinde kum tanesi gibi serpilmiş kara

⁶² Skarlatos 1851, 211-2; Labarte 1861, 200-1; Paspatis 1885, 297-99; Ebersolt 1910, 140-2; Janin 1964, 118-9; Güven 1992, 34.

⁶³ Paspatis 1885, 310-13; Ebersolt 1910, 146-50; Janin 1964, 121-2.

noktalar vardır. Sanırım ki işte bu mermerler nedeniyle atalarımız o büyük odayı Porphyra(= Mor) diye adlandırmışlardır". ⁶⁴ (Alexias, VII, 2).

İmparatoriçeler burada doğum yaparlar ve burada dünyaya gelen genç prens ve prensesler *Prophyrogennetos*, yani porfir doğumlu anlamına gelen lakapla çağırılırlardı.

Liutprand burası için "Porphyrogenitum autem non in purpura sed in domo que Porphyra dicitur natum appello" der (Antapodosis, 6-7) ve devam eder: (6.) "Şimdiki İmparator VII. Konstantinos Porphyrogenetos'un babası Yunanlıların dindar İmparatoru Leon barışı sağladıktan sonra, devleti adalet ve kutsallıkla yürütüyordu. Ona Porphyrogennetos diyorum çünkü porfirde değil, adı Porphyra olan bir sarayda doğmuş." (7.) "İmparator Augustus Konstantinos -ki onun adından Konstantinopolis şehri adını almıştır- Porphyra adını verdiği bu sarayı, *ton oikon touton*, yaptırmıştır. Ailesinden gelecek diğer nesillerin burada doğması ve bu güzel Porphyrogennetos adıyla çağrılmaları nedeniyle İmparator Leon'un oğlu şimdiki Konstantinos için de çok kişi onun soyundan olduğunu söylüyor. Ama gerçekler öyle değil. İmparator Theophilos'un yaptırdığı çok sayıda binalar arasında, Trikonkhos'un güneyinde Porphyra adlı bir yapı vardı: burada imparatoriçe *Brumalia* şenliklerinde Saray erkânından önemli hanımlara erguvani kumaş dağıtırdı".

Mukhrutas Μουχρουτᾶς ⁶⁵

Krysotriklinos'un batı tarafında olması muhtemel bu köşkün, geç bir tarihte inşa edildiğinden dolayı, De Cerimoniis'te adı geçmez. Mukhrutas arapça *mahruta* (tonoz-kubbe) kelimesinden gelir.

N. Mesarites çok güzel bir yapı olduğunu söyler. "Merdiveni tuğla, ştük ve mermerden yapılmış olup bir dantel gibi işlidir. Kubbesi (ημισφαίρια) stalaktit biçimi sarkıklarla süslüdür. Serpilmiş altınlara değişik renkler bir gökkuşağını andırır ve seyreden kişi çizgi ve renklerin uyumu karşısında hayrete düşer." ⁶⁶

Pers evi de denilen ("Περσικὸς Δόμος") Mukhrutas köşkü, Mesarites'in anlattığına göre, Selçuklu yapılarını andırmaktaydı.

Boukoleon Βουκολέων ⁶⁷

Adını bir boğaya saldıran aslan heykelinden alan Boukoleon Sarayı II. Theodosios (408-450) döneminden itibaren bilinmektedir. Uzun bir süre boyunca yanlışlıkla İustinianos evi olarak bilinmiştir. Boukoleon teriminin 800'lü yıllardan itibaren kullanıldığı bilinmektedir: IX. ve X. yy. ait

⁶⁴ Anna Komnena, *Alexiad* 1994, 215.

⁶⁵ Ebersolt 1910, 146-50; Janin 1964, 122.

⁶⁶ Heisenberg 1907, 44-46.

⁶⁷ Labarte 1861, 91, 210-13; Paspatis 1885, 157-60, 303; Ebersolt 1910, 146-50; Janin 1964, 120-1; Müller-Wiener 1977, 225-8; Mango 1997, 41-50.

kaynaklarda Boukoleon adıyla bir kıyı şeridi, bir liman ve bu limana bakan bir teras ima edilir ⁶⁸. Bu anlatımlarda hiç bir zaman Büyük Saray içine dahil edilmez. Bundan dolayı Boukoleon hiç bir zaman Büyük Saray'ın bir parçası olarak görülmemiştir.

İmparator Theodosios Boukoleon'u özel bir konut olarak yaptırır: V.yy. başında yaptırılmış olan bu Saray'ın denize doğru genişliğini tahmin etmek zordur. Günümüze gelen cephe kalıntısı ile Saray'ı belirlemek imkansızdır. Bu Saray tek bir yapıdan oluşmayıp, farklı mekânlar topluluğuydu. Anna Komnena (III, 1) 'yukarı saray' terimi ile Boukoleon'u anlatır ve " ...işte bu heykel nedeni ile tüm yöreye, gerek limanın kendisine, gerek bu arazide yapılmış tüm yapılara Boukoleon denmekteydi " diyerek Saray'ın bu özelliğini belirtir ⁶⁹.

Orta Bizans döneminde (X. yy. sonu) τὰ παλάτια τοῦ Βουκολέοντος olarak mekânlar topluluğu anlatılır: bunlar olasılıkla Marmara surları üzerinde Khrysotriklinos'u dahil eden bir yapılar grubuydu. Bunun nedeni İmparator Nikephoros Phokas'ın Saray içinde yeni bir sur yapımıdır: bu surlar Boukoleon yapılarını, Khrysotriklinos ve çevresini içine alan ve tekrar denize inen surlardı. Kendini korumak isteyen İmparator Saray sınırlarını daraltmıştı.

Haçlıların 1204'te Konstantinopolis'i almalarıyla Boukoleon, Latin İmparatorun konutu olmuştur. Saray içindeki Nea kilisesi Aziz Mikhail'e adanarak Papa'ya bağlanmıştır. Boukoleon Sarayı'nda yaşamın ne zaman sona erdiğini bilemiyoruz: gezginlerin Büyük Saray hakkındaki anlatımları bu yapı için de geçerli olmalıydı. Palaiologos döneminde artık bir harabeden ibaretti.

Bugün Boukoleon'dan geriye kalanlar denize bakan bir cephedir. Bu cephenin birinci katında mermer kornişleri olan pencereler ve balkon vardır. Bunun gerisinde olasılıkla tonozlarla örtülü üç nefli geniş bir salon vardı.

Görülüyor ki kaynaklar, bize Büyük Saray'ın kuruluş tarihi olan IV.yy.'dan XI. yy. sonu civarına kadar olan dönemde sivil amaçlı bir çok bina yapıldığını göstermektedirler. Bu imar faaliyetleri Saray'ın gelişimine paralel olarak IV-VI.VII. ve IX. yy.'larda yoğunlaşırlar.

⁶⁸ Van Millingen 1899, 278-9.

⁶⁹ Anna Komnena, *Alexiad* 1996, 97.

IV. 3. Büyük Saray'da Bulunan Dini Yapılar

Bizans İmparatorlarının Büyük Saray kompleksinde dini amaçlı binalar önemli bir yer tutar. Saray içindeki hayatın ve burada yapılmış olan görkemli törenler çerçevesinde, Saray kiliselerinin anlamı oldukça önemlidir.

Saray'ın bir çok bölümleri gibi kiliseler ve şapeller hakkında hiç bir arkeolojik veriye sahip değiliz. Bize yardımcı olanlar yine tarihi kaynaklardır. Bu konudaki kaynakları üç gruba ayırabiliriz: "*Liber de Cerimoniis Aulae Byzantinae*"; diğer tarihi kaynaklar; liturjik kaynaklar.

1) Liber de Cerimoniis Aulae Byzantinae ¹ :

İmparator VII. Konstantinos Porphyrogennetos'un (913-959) isteği üzerine tamamlanan bu eser, bilindiği gibi, Büyük Saray hakkında en temel kaynaktır. Bu eser sadece tören ve ayinler için değil, aynı zamanda kiliseler hakkında da bir çok bilgiler vermektedir. Ne yazık ki bu bilgiler, binaların mimarileri hakkında bize hiç bir veri aktarmazlar. Oysa İmparator VII. Konstantinos saray içinde bir çok binayı restore ettirmiş ya da güzelleştirmiştir. Onun bu davranışı aslında oldukça "modern" sayılır; çünkü onun devrinde imparatorlar -genelde- isimlerini yeni anıtsal binalara yazıyorlardı. Oysa VII. Konstantinos harap durumda olan yapıları yenilemeyi ve zengin bir süslemeye sahip olmalarını emretmiştir.

Büyük Saray dahilinde 19 Divanlı triklinosun ve Khrysotriklinos'un yeni süslemesi ile ilgilenmiş ve Boukoleon Limanı'nı heykellerle zenginleştirmiştir. Ayrıca, bir "arkeolog" gibi eski eserleri toplamıştır. Bunun yanında tarihçiler onun çok yetenekli bir ressam olduğunu aktarırlar².

Bu durumda, De Cerimoniis'te binaların mimari özellikleri hakkında bilgi verilmemesi İmparatorun ya da diğer yazarların beceriksizliğinden olmayıp, kitabın asıl amacının Saray'da yapılan tüm törenleri en ince ayrıntısına kadar gelecek nesillere iletmektir. Bundan dolayı törenlerin yapıldığı yerler hakkında ayrıntılı bilgi vermek gereği görülmemiştir.

Sonuç olarak De Cerimoniis, Saray'ın topoğrafyası, törenlerin işleyişi ve zamanları için temel bir kaynak olduğu halde bunların yapıldığı binaların yapıları ve süslemeleri hakkında fazla bilgi içermez.

b) Tarihi kaynaklar :

Saray kiliseleri hakkındaki bilgilere hem Patria'larda yazılarda hem de tarihi eserlerde ve kroniklerde rastlanabilir.

¹ Constantine Porphyrogenitus *Liber de Cerimoniis* 1829-30 (Reiske bask.); Constantin VII Porphyrogenete, *Le livre des Ceremonies* Vogt bask. 1935-1940.

² Stransky 1940, 412-22; Toynbee 1987, 35-46.

Patria'lar birer rehber niteliği taşırlar: yazarlar, kentin kuruluş dönemini, topoğrafyasını ve eserlerini kimi zaman da İmparatorluğun ilk dönemlerindeki tarihçilere dayanarak anlatırlar.

Yüzyılın başında T. Preger, VI. yy.'dan X. yy.'a kadar uzanan çok geniş bir kaynaklar topluluğunu düzelterek beklenen çözümü getirmiş ve ardından bu eser tüm araştırmacıların yararlanabilmesi için basılmıştır³. Eser, dört bölümden oluşur: bunlar, Hesykhios'un tarihinden (VI. yy. yarısı) bir kesit, Philippikos Bardanes (711-713) döneminde yazılmış olan "Parastaseis" ler, "Hagia Sophia üzerine" (VIII. ya da IX. yy.) ve Pseudo-Kodinos (995 c.) denilen bölümlerdir.

Bu yazılı kaynaklar kendi aralarında değişik özellikler taşırlar : örneğin VIII. yy.'da -Bizans'ın 'karanlık dönemi'nde- kitaplar hakkında pek bilgi sahibi olmayan yazarlar tarafından tamamlanmış olan "Parastaseis" ler, Makedonyalılar dönemi Rönesans'ında düzenlenmiş olan Pseudo-Kodinos'tan farklılık gösterirler. Nitekim Parastaseis'lerde görülen binalar hakkında yapılan gözlemlere Pseudo-Kodinos'da rastlanmaz.

Kaynaklarda yapılar hakkında doğrudan gözlemler bulunmaz: genelde artık var olmayan eserler için yazarlar, çoğunlukla efsanevi ya da belirsiz bilgilere dayanmışlardır. Bu nedenledir ki Patria'lara araştırmacılar tarafından şüpheyile yaklaşılmıştır.

Tarih bilimi eski dönemlerde de kültürlü insanların uğraştığı yüksek bir edebi daldı. Ayrıca Bizans döneminde tarih bilimi, hem yöntem hem de üslup açısından Antik dönemdeki yapıtları taklit ederek, dönemin insanları tarafından anlaşılamamaktaydı. Bu nedenle, orta sınıf halkın anlayabileceği kronikler doğmuş oldu.

Kronikler -Tarihi- dünyanın yaratılışından günümüze her yılı ayrıntılı anlatan yapıtlardı; yazı ve anlatım tarzı, tarihçilere göre daha sade ve anlaşılabilir düzeydeydi. Hem tarihçiler hem de kronikler için, daha önceki eserlerden alıntılar yapmak oldukça doğaldı: ayrıca belli bir dönem için belirli bir tarihçiyi referans olarak göstermek normal sayılırdı. Her kronik yazarının bıraktığı yerden bir başkası devam ediyordu.

Büyük Saray'la ilgili kronikler arasında önemli olanlar şunlardır :

- Tarihi bir kronik olan Theophanes 'in (öl. 818) eseri: 602-813 yılları arasındaki döneme ait tarihi olayları içerir.
- Giorgios Monakhos'un (IX. yy.) kroniği ise daha çok ruhani bir eğitim amacı taşır.

³ Preger, *Scriptores Originum Constantinopolitanarum* I-II , Leipzig 1901-7.

- Theophanes Continuatus olarak bilinen kronik, VII. Konstantinos'un (913-959) idaresi altında yazılmıştır. Yazarlar, Genesios ve Giorgios Monakhos'dan faydalanmışlardır ⁴.

Kronikler, bir İmparatorun hayatını anlatırken, yaptırdığı bina ve kiliseleri sıralar ve bu yapılarda meydana gelmiş herhangi bir tarihi olayın üzerinde dururlar. Maalesef tarihi/ sanatsal açıdan bu tip bilgiler araştırmacılara yetersiz gelmektedir. Bu yazarlar için- Saray dahilinde yaşamadıklarından dolayı- *ekphrasis* adı verilen ve anlatıma dayanan, bir edebi tarz oldukça yabancıydı.

Fakat, bunların yanında bazı istisnalar vardır: olasılıkla İmparator VII. Konstantinos tarafından yazdırılmış olan Theophanes Continuatus'un eserinin bazı bölümlerinde (*Vita Basilii*), I.Basileios'un (867-886) hükümdarlığı dönemindeki yapılar hakkında ayrıntılı bilgiler verilmektedir.

Tarihçilerin yapıtlarında da kimi zaman Saray'da bulunan kiliselere ait bilgilere rastlanmaktadır; Genesios (X. yy. yarısı) ve Leon Diakonos'un (X. yy. sonu) eserlerinde olduğu gibi. İmparatorluk sekreteryasında önemli bir görev yürütmüş olan Genesios 813-886 yılları arasına ait tarihi yapıtını, 944-9 yıllarında yazmıştır. Sözlü haberlere ve Aziz hayatlarına ait bilgilere dayanan bu eser oldukça yararlı sayılır. Leon Diakonos'un tarihi ise 959-976 yıllarını içerir ve yazarın kendi izlenemlerine dayandığından tümüyle geçerli sayılır⁵.

Her iki yazarda Saray kiliselerine dair bilgiler oldukça azdır. Bu tip bilgiler daha sonra gelen tarihçilerde de görülmez İoannes Skylitzes (XI. yy. sonu), Anna Komnene (XII. yy.) ve Niketas Khoniates (XIII. yy.) gibi.

Bu yazarlar arasında Nikolaos Mesarites'in (öl.1207) ayrı bir yeri vardır: çeşitli devlet kademelerinde görevler almış bir aileden gelen Mesarites, Kilise'ye girmiş ve önemli görevler üstlenmiştir, (Theotokos Pharos kilisesinde *skeuophylaks* görevi yürütmüştür) Büyük Saray'ın tarihiyle ilgili olarak İoannes Komnenos'un 1200'de yaptığı ihtilalin anlatılması oldukça önemlidir ⁶. Yakın tarihlerde taptığı bir araştırmada A. Kazdan ⁷, aynı olayı anlatan Mesarites ve Nikephoros Khrysoberge'nin⁸ yapıtlarını inceler. Khrysoberge'nin yapıtı oldukça yüksek düzeyde bir dille, dolaylı bir anlatımla ve ayrıntıların üzerinde durmayarak yazılmıştır. Mesarites ise açık bir ifade ile şahit olduğu olayı aktarır. Kazdan'ın da belittiği gibi iki yazarın arasında büyük bir fark görülür: Mesarites ayrıntılarıyla kendi dünya görüşünü belirtirken, Khrysoberge Bizans yazı geleneklerine uygun olarak olayların özünü dolaylı bir anlatımla ifade eder.

⁴ Classical to Byzantine 1969, 193, 213.

⁵ Classical to Byzantine 1969, 192, 198.

⁶ Heisemberg 1906-7.

⁷ Kazdan 1984, 224-55.

⁸ N. Khrysoberge, XII. yy.'ın sonunda Patrikhane okulunda hitabet sanatı hocalığı ve 1204'de Sardis Metropolitliği yapmıştır.

Bunun sonucunda en aydın tarih yazarlarının arasında bile ayrıntılı bir anlatıma rastlanmaz. Eğer Mesarites dolaysız ve ayrıntılı bir şekilde, bize iyi tanıdığı Saray'ı anlatmasaydı bugün bir çok bilgiye sahip olamazdık. Ne yazık ki Mesarites bir istisna sayılır: geri kalan yazarların çoğu Khrysoberge gibi edebi bir üslup sergilerler.

Bunlardan başka farklı bir kronik yazarları görülür: Rus hacıları⁹. Rusya'nın Hıristiyanlığı kabul etmesiyle Bizans İmparatorluğu Rus halkı için çok önemli bir örnek teşkil etmiştir. Böylece Rus hacı-gezginler İmparatorluğun başkentine gelmeye başlamışlar ve 1204'deki Latin işgali ile kısa bir aradan sonra XIV.-XV. yy. arasında yoğun bir şekilde kenti ziyaret etmişlerdir.

Bu Rus hacıların bıraktıkları yazılar bizler için oldukça önemlidir : kenti bilen Bizans yazarların aksine, Ruslar Konstantinopolis'in topoğrafyası hakkında değerli bilgiler aktarırlar. Bu Rus hacıların ilgi noktaları değerli ikonalar ve kutsal kalıntılar olmuştur: bunların yer aldıkları kilise ve binaların mimari yapıları ve süslemeleri onlar için ikinci planda kaldıysa bile yazılanların önemi ve geçerliliği tartışılmaz¹⁰.

c) Liturjik kaynaklar :

Liturjik kaynaklar arasında *synaxarius* ve *typikon*'lar, Bizans mimarisinin etüdünde önemli bir yer tutarlar. Bu kaynaklar, kiliselerde yapılan her çeşit tören ve ayinlerin kayıtlarıdır. Saray içindeki kiliselerin varlığını belirtmeleri açısından bu kayıtlar önem taşırlar.

Büyük Saray hakkında Patrik Photios (858-67; 877-86) tarafından söylenmiş olan bir vaiz (ὁμιλία) çok önemlidir. Saray kiliselerinden birinin 864-66 yılları arasındayapımı (ya da restorasyonu) fırsatıyla yapılmış olan bu konuşmada, binanın tasviri (ἔκφρασις) - oldukça edebi bir dille olsa bile- açık bir şekilde aktarılır¹¹.

Yazılı kaynaklar hakkındaki bu bölümün sonucunu özetlersek, Saray'ın içinde bulunan kilise ve şapelde yapılan tören ve ayinler hakkında hem *Liber de Ceremoniis* hem de diğer tarihi kaynaklar bize oldukça geniş bir belgeler demeti sunmaktadırlar. Ne yazık ki bu kaynaklar -aynı zamanda- bize binaların mimarileri, konumları ya da işlevleri hakkında yeterli bilgi vermezler.

⁹ Majewska 1984.

¹⁰ Bu hacılar arasında Novgorod'lu Antonius (1200 c.) önemlidir: Hagia Sophia kilisesinin ayrıntılarıyla anlatan Antonius, diğer yapılara da dikkat etmiştir: Majewska 1984, 92.

¹¹ Mango- Jenkins 1956, 125-40: burada kilisenin Theotokos Pharos olduğu belirtilmiş ve bu görüş genelde araştırmacılar tarafından da kabul edilmiştir. Bolognesi ise (Bolognesi 1987, 381-398) son zamanlarda yaptığı bir çalışmada bu binanın Theotokos Hodegetria kilisesi olduğunu iddia etmektedir.

IV. 3. 1. Kronolojik Sırayla Dini Yapılar

Büyük Saray'ın ilk çekirdeği, Khalke ve Daphne Sarayı arasındaki alanı kaplamaktaydı. Bilindiği üzere anıtsal bir kapı olan Khalke'den ¹² içeriye - güneye doğru- ilerlerken üç ayrı nöbetçi (Skholai - Ekskubitoi - Kandidatoi) karargâhlarının yer aldığı geniş bir alan bulunuyordu.

Bu üç muhafız birliklerinin her birinin kendi kışlaları olup içlerinde birer triklinos ve birer şapel bulunmaktaydı. Skholai alayına ait Havariler kilisesi ve geniş bir silah meydanı, Kandidatoi alayının şapeli olan Tholos adlı sekiz sütunlu bir kilise ve Ekskubitoi muhafızlarına ait Lykhnoi denilen bir şapel vardı.

Patriografik yazı geleneklerine göre tüm bu şapeller Konstantinos döneminde yapılmışlardır ¹³. Geç dönemlere ait olan bu kaynakların aktardıkları bazı araştırmacılar tarafından kabul edilse bile, unutmamak gerekir ki 532'deki Nika yangınında tüm bu bölge hasar görmüş ve İustinianos tarafından yeniden yapılmış ya da restore edilmiştir.

Hemen bunlara bitişik olan Tribunalion'un güneyinde Tanrı'ya adanmış kilise yer almaktaydı. Bu bölgedeki yapıların da Konstantinos dönemine ait olmaları olasıdır. Tribunalion'dan güneye doğru ilerlerken Daphne Sarayı ve taht salonu olan Augusteus'un doğu tarafında -sırayla- Vaftizhane, Kutsal Teslis'e ve Meryem'e adanmış olan şapeller bulunmaktaydı. Batı tarafında ise Aziz Stephanos Kilisesi ve Hipodroma geçiş sağlayan döner merdivenin (Kokhlias) yanında Aziz Mikhail şapeli yer almaktaydı. Daphne Sarayı'nın Konstantinos tarafından yaptırıldığı tüm araştırmacılar tarafından kabul edilmektedir .

Aziz Stephanos şapeli ise İmparatoriçe Pulkheria tarafından 429 yılında yaptırılmıştır. Kudüs Patriği, II. Theodosios'a Aziz'in sağ elinin kutsal kalıntısını yollamış ve aynı dönemde Kadıköy'de bulunan İmparatoriçe Pulkheria, Aziz Stephanos'u rüyasında görmüş ve bunun üzerine Büyük Saray içinde hemen onun adına bir kilise yaptırmıştır.

Meryem'e adanmış şapelin, bazı araştırmacılar tarafından 431'deki Efes Konsili'nden sonra yaptırıldığı iddia edilmektedir ¹⁴.

¹² Khalke olarak bilinen Saray kapısı, kubbeli geniş bir yapıydı. Her ne kadar V. yy.'dan başlayarak bu adla kaynaklarda görülse bile, abidevi bir kapının yapımı Büyük Konstantinos'a dayanır; Mango 1959, 24 ; Dagron 1974 , 87. Eusebios'un "Vita Constantini" adlı eserinde İmparator, Saray'ın girişinde *encaustique* (mumlu boyaresim) tekniği ile yapılmış olan bir resimde iki oğlu ile birlikte bir yılanı öldürürken temsil edilmiştir.

¹³ Patria Konstantinupoleos, Preger bas. II, 144. Muhafızların karargâh bölgesinde bulunan şapellerin sadece birinin (Havariyun) adanmış olması dikkat çekicidir: diğer ikisinin aynı işlevi görüp herhangi bir azize veya Tanrı'ya adanmamış olmaları daha sonraları rastlanamayacak bir olaydır. İleriki yüzyıllarda yapılmış olan tüm ibadet binaları belirli isimlere ithaf edilmişlerdir. Belki de Konstantinos'a dayanan yapılardaki bu özellik, İmparatorun pagan dünyasından Hristiyan inancına geçiş dönemindeki tedbirli davranışının bir göstergesidir.

¹⁴ Vogt 1935, 38 (I, yorum); Miranda 1965, 64.

Bu bölgenin güneyinde ise II. İustinos (565-578) tarafından yaptırılan büyük taht salonu olan Khrysotriklinos ve bunun doğu köşesine bitişik olan ve X. yy. 'dan önce adı kaynaklarda geçmeyen Aziz Theodoros şapeli yer alır. Khrysotriklinos II. İustinianos tarafından başlatılmış ve halefi I.Tiberios (578-582) tarafından tamamlanmıştır. Bu hükümdarlar böyle muhteşem bir binanın yakınlarına yine aynı güzellikte bir ibadet binası yapmayı düşünmemişlerdir. Bunun nedeni ise uzun bir süre boyunca Augusteus'un Saray'ın resmi kabul salonu olarak kullanılması ve dolayısıyla buna yakın şapellerin varlığını korumasıdır.

Khrysotriklinos'un batısında -Hipodroma doğru- II.Iustinianos (685-95; 705-11) tarafından yaptırılan Lausiakos ve İustinianos salonları yer almaktaydı. Bu zengin süslemeli salonları yaptıran İmparator II. İustinianos'un herhangi bir kilise yaptırdığı hakkında kaynaklarda bir bilgiye rastlayamadık. Theophanes'in aktardığına göre 694'de aynı İmparator Phiale'nin yapımı için oldukça eski tarihlere dayanan Bakire Meryem şapelini yıktırmıştır¹⁵.

Lausiakos salonunun güneyinde yer alan Aziz Basileios Kilisesi'nin ne zaman yaptırıldığı hakkında hiç bir bilgiye sahip değiliz.

İkonoklazma döneminde Saray bünyesinde sadece bir -fakat önemli- kilise inşa edilmiştir. Bu da Theotokos Pharos kilisesidir. Pharos'un (fener) bulunduğu alan Khrysotriklinos ve etrafındaki imparatorluk daireleri ile aynı seviyedeydi. Saray'ın bu güney-batı bölgesine yakınlığı sebebiyle Theotokos Pharos kilisesi "saray şapeli" konumuna geldi. Burada hem olağan ayinler hem de İmparatorluk düğünleri gibi özel törenler de yapılmaya başlandı (X. yy.'da Daphne'deki Aziz Stephanos kilisesinin yerini alarak)¹⁶.

İkonoklazma döneminin son İmparatoru olan Theophilos (829-842) Doğu-İslam kültürüne ilgi göstermiş ve bunun etkisiyle Saray'ın içinde Trikonkhos ve buna bitişik bazı binaları yaptırmıştır. Bunların arasında Kamilas denilen özel İmparatorluk dairesinin içinde, biri Meryem'e diğeri Aziz Mikhail'e adanmış iki altırlı küçük bir şapel vardı.

Makedonyalılar hanedanının kurucusu I. Basileios (867-886), Saray dahilinde bir çok ibadet yeri yaptırmıştır. Bunların arasında zamanın yazarları tarafından methiyelerle övülen *Nea Ekklesia* Saray'ın güney-doğu tarafında yer almaktaydı. Nea'nın batısında Aetos (kartal) adlı suni bir tepenin üzerinde Bakire Meryem'e adanmış bir şapel yapılmıştır. Nea Ekklesia ile Pharos arasındaki geçit üzerinde Aziz İoannes kilisesi yer almaktaydı.

Theotokos Pharos kilisesinin hemen doğusuna bitişik olarak, merkezi planda yapılmış olan Aziz Elias kilisesi ve bunun yakınındaki Aziz Klemens ve Kurtarıcı İsa şapelleri yapılmıştır.

¹⁵ Theophanes *Chronographia* , 367-8: bak. Mango 1972 , 131.

¹⁶ Guiland 1969 I, 311.

Son olarak Saray'ın en batı kısmında Markianos geçiti denilen galerinin ucunda Aziz Petros şapeli, hipodrom tarafında Aziz Paulos ve Meryem şapelleri yapılmıştır.

Görülüyor ki I. Basileios'un bu vakfiyelerinin sayıları, sanatsal ve mali değerleri büyük önem taşırlar. II. İustinianos ve Theophilos'un resmi ve özel binalar yaptırmalarına karşın Basileios'un çok sayıda dini yapı inşaa ettirdiği görülür¹⁷. Bazı araştırmacılar bunun nedeninin kanlı bir şekilde tahtı ele geçiren İmparatorun, kilise inşalarıyla dindarlığını ve merhametini Saray halkına ve millete gösterme isteği olarak görmektedirler¹⁸.

Ayrıca Makedonyalılar dönemi Bizans tarihinde İmparatorluk ve Kilise arasındaki idari üstünlük tartışmalarının en yüksek seviyeye ulaştığı bir dönem olarak bilinir. Bizans tarihinin en önemli Patriklerinden olan Photios (858-67; 877-86) bu dönemde görev yapmış ve cesurca bu iki gücün idari olarak eşit seviyede sayılması için çaba sarfetmiştir¹⁹.

Daha önce bahsi geçen Markianos geçitinin ve Aziz Paulos şapelinin yakınlarında Nicomedialı (İzmit) din şehidi Azize Barbara adına yapılmış olan şapel bulunmaktaydı. Bu şapel İmparator VI. Leon (886-912) tarafından, Khrysotriklinos'un civarında bulunan Azize Anna ve Aziz Demetrios kiliseleri ile birlikte yaptırılmıştır. Azize Anna kilisesi İmparatoriçenin dairelerinin yakınlarında, Aziz Demetrios kilisesi ve Pharos Kilisesi'nin doğusunda yer almaktaydı.

İmparator VII. Konstantinos Saray içinde dini ya da resmi herhangi bir bina inşa ettirmemiş ama çeşitli restorasyonlar yaptırmış ve süslemelerle ilgilenmiştir. Kayınpederi I. Romanos Lekapenos ise Khalke'nin içinde Kurtarıcı İsa'ya adanmış bir şapeli yaptırmış ya da yenilemiştir. Saray içinde -bilindiği kadarıyla- en son yapılan kilise olan bu bina, özellikle I. İoannes Çimiskes (969-976) tarafından zengin bir şekilde süslenmiştir²⁰.

Her ne kadar halk hiç bir zaman Saray hayatına tanık olmasa da burada gerçekleşen tüm törenlerden haberdardı. Özellikle yabancı elçilerin ziyaretleri ve evlilikler nedeniyle oldukça şatafatlı törenler yapılırdı²¹. Bu törenlerin çoğu Saray içindeki kiliselerde gerçekleşirdi. Öncelikle, törenlerin çoğu dinsel nitelikte ayinlerdi: büyük kiliselerde yapılan ayinlerden sonra tören alayı, küçük şapellerde mola verirdi. Adına adanmış olan azizlerin yortularında bu şapellerde çeşitli ayinler yapılsa bile, büyük dini bayramların kutlamaları ve ayinleri Hagia Sophia'da gerçekleşirdi.

¹⁷ İmparator Konstantinos'un emri altında derlenen "Vita Basilii" adlı yapıtta Basileios'un yaptırttığı tüm yapılar aktarılmaktadır: Mango 1972, 192-9.

¹⁸ Magdalino, "Nea kilisesindeki ayinlerde Basileios kanlı iktidarının günahını çıkartıyordu" diye yazar: 1987, 61.

¹⁹ Ostrogorsky 1991, 210-22.

²⁰ Mango 1959, 149.

²¹ Örneğin Aziz Stephanos kilisesinde İmparatorluk evlilikleri ve taç giyme törenleri, Kutsal Tanrı kilisesinde ise önemli devlet ünvanları törenle verilirdi.

Bütün bu Saray kiliselerinin arasında Pharos kilisesi düzenli olarak tüm liturjilerin gerçekleştirildiği bir “saray şapeli” olarak sayılmıştır²².

Sonuç olarak, bu binaların inşası sadece İmparatorların girişimi ya da liturjik ihtiyaçlar nedeniyle değil aynı zamanda Saray hayatının yaşandığı mekânlar olarak yaptırılmışlardır: dolayısıyla bu konumda özel ve toplumsal olarak bir ayırım yapamayız.

IV. 3. 2. Topoğrafya Açısından Dini Yapılar

Her ne kadar kaynaklar Saray’ın yapıları ile ilgili çok sayıda bilgiler verseler de, binaların konumları hakkında kesin bilgilere sahip değiliz. Arkeolojik verilerin yetersiz olması da Saray’ın eksiksiz bir planının oluşmasını engeller.

Sonuçta Saray’ın dini yapılarının, kompleksin üç ayrı bölümünde toplandığı anlaşılır: muhafızların karargâhlarının olduğu bölüm, Daphne Sarayı ve Khrysotriklinos civarı.

İlk bölümde muhafız bölüklerinin üç ayrı şapellerinin olduğunu görmekteyiz: Havariler şapeli, Tholos ve Lykhnoi kiliseleri. Ayrıca Tanrı’ya adanmış olan Kilise Konsistorion’a olan yakınlığı nedeniyle aynı bölgeye dahil edilebilir.

Daphne Sarayı dahilinde Aziz Stephanos ve Azize Euphemia , Kutsal Bakire, Kutsal Teslis ve Hipodroma yakın Aziz Mikhail kiliseleri bulunuyordu.

Saray’ın merkezinin Khrysotriklinos civarına çekilmesiyle (I. Tiberios 582’de buranın süslemesini tamamlattırmıştır) en önemli kiliseler bu bölgede yapılmışlardır.

Khrysotriklinos’un önünde -doğu tarafında- Pharos kilisesinin bulunduğu bir teras yer almaktaydı: burada Theotokos Pharos kilisesi hem teras üzerinden (ἡλιακός) hem de bir kapı aracılığı ile Khrysotriklinos ile bağlantılıydı. Aynı teras üzerinde güneyde Aziz Elias, kuzeyde ise Aziz Demetrios Kilisesi bulunuyordu. Theophanes Continuatus’un aktardığına göre Aziz Elias kilisesi yakınlarında Aziz Klemes kilisesi yer almaktaydı: yine aynı yazar yakınlarda Tanrı İsa’ya adanmış bir şapelin varlığından bahseder.

²² Diğer kiliselerin -kaynaklarda- özellikle “ geçit ” (diavatika) işlevlerine sahip oldukları görülür: bunlar, Saray’ın içindeki çeşitli binaları birbirine bağlayan koridorlarda yer alıyorlardı. Örneğin Aziz Theodoros şapelinde ise hiç bir zaman dini ayin yapılmadığı kaynaklarda rastlanır: bir çok defa Aziz Theodoros’un “kamara” sı olarak adı geçen yer aynı şapelin girişinde küçük bir oda olup, İmparator orada kıyafet değiştiriyordu: Janin 1964, 149; Vogt 1935, 10 (II, yorum).

Pharos kilisesi terasının güney doğusuna Nea kilisesi inşa edilir. Daha doğuya doğru Aetos (kartal) adlı tepenin üzerinde aynı adlı bir Meryem şapeli bulunmaktaydı (Theotokos Aetos).

Tüm bu binalar İmparator I. Basileios (Pharos ve Aziz Demetrios kilisesi hariç) tarafından yaptırılmışlardır. Khrysotriklinos'un sol tarafında Aziz Theodoros şapeli ve güneyde -İmparatoriçenin dairelerinin yakınlarında- Azize Anna şapeli bulunuyordu.

Tören ve yaşam mekânlarının olduğu Saray'ın bu bölümünde en önemli dini yapıların yer aldığı anlaşılmaktadır.

Bunların yanında batıya doğru daha bir çok dini yapı bulunmaktaydı: bunlar hipodroma bitişik ve fazla önemli olmayıp, törenlerde kullanılmamaktaydılar. Hipodrom yakınlarında Aziz Paulos ve yakınlarında Azize Barbara şapelleri; Markianos geçitinin hemen sonunda Aziz Petrus ve hemen altında Meryem şapelleri vardı.

Skhyla (Σκῦλα, İustinianos Sarayı'nı Hipodroma birleştiren yapı) tarafında, Ermeni Piskopos Aziz Athenogenes'e adanmış şapel vardı ²³.

Tüm bu küçük şapeller Saray'ın merkezinden uzakta bulunduklarından yapılan törenlerde önemli bir yer tutmamışlardır.

IV. 3. 3. Tarihlendirme Sorunları

Saray kiliselerinin tümü hakkında, banisi olan İmparatorun -bazı durumlarda- adını bildiğimiz halde bu binaların yapım tarihi konusunda hiç bir bilgiye sahip değiliz.

En eski tarih, İmparatoriçe Pulkheria'nın 429'da Daphne Sarayı'nda yaptırdığı Aziz Stephanos kilisesine aittir. Bir sonraki yüzyılda olmuş bazı tarihsel olaylar bize 3 kilise hakkında bilgi verirler: bunlar Daphne'deki Azize Eufemia, Aziz Mikhail kiliseleri ve Kokhlias'taki Aziz Mikhail şapelidir.

Bunlardan ilki -Daphne'deki Azize Euphemia kilisesi- Antakya'lı Severus'un buradan Kalkedonlulara karşı yaptığı ve 536'daki Konsil'de de hatırlanan konuşmadan anlaşılr ²⁴.

İkincisi -Aziz Mikhail kilisesi- kaynaklarda Khalkedon karşıtlarının- Trisagion'u 503 yılının bir pazar günü okudukları yer olarak belirtilir; aynı yerde 560'da İmparator İustinianos'a suikast yapanlar sığınmışlar ve son olarak 796'da Aziz Platones burada hapsedilmiştir ²⁵.

²³ Bu şapel hakkındaki bilgiyi "*Patrik Eutimios'un hayatı*" adlı eserden almaktayız; Petit bask 1903, 155-205.

²⁴ Kaynakta martyrium olarak adı geçen bu kilise hak. bak. : Mansi 1769, XI, 273A.

²⁵ Theophanes *Chronographia* 1883-85, I, 154, 237, 471.

Sonuncusu Arkhistrathegos Aziz Mikhail'e adanmış kiliseydi: 531 yılında İustinianos, Hormisdas Sarayı'nda teolojik bir tartışma için toplanan Ortodoks ve Severianuscu Piskoposları geçirdikten sonra, tanrısal bir ilham istemek için bu kiliseye gitmiştir. Bu yapı hakkındaki tek kaynak budur ²⁶.

Olasılıkla bu kiliseler daha sonra kullanılmamışlardır. Bazı kiliseler ise Saray'ın terkedilmesinden (XII. yy.) sonra bile ayakta kalabilmişlerdir: örn. Aziz Demetrios kilisesinde İmparator VI. İoannes Kantakuzenos (1347-54) Patrik İoannes Kaleka'ya hitaben iki uzun konuşma yapmıştır ²⁷.

Ayrıca Rus hacı Smolenskli İgnatij bize 1390 yılları civarında Nea Kilisesi'nden ²⁸, anonim bir diğer Rus hacısı da XV. yy.'ın ikinci çeyreğinde Khalke'de bulunan Kurtarıcı İsa Kilisesi'nden bahseder ²⁹.

Görülüyor ki Bizans tarihinde önemli olaylara tanıklık etmiş olan bu kiliselerin yapım tarihleri hakkında ne yazık ki kesin bilgilere sahip değiliz. Saray kiliseleri hakkında en önemli tarih 880 yılının 1 Mayıs günüdür: bu tarihte Nea Kilisesinin açılışı yapılmıştır. Bu tarih, diğerlerinden daha önemli olup devamlı kutlanan bir bayram haline dönüşmüştür.

IV. 3. 4. Kiliseler ve Şapeller

Saray kiliseleri hakkındaki bu bölümde yapılar kronolojik sıraya göre inceleneceklerdir.

Şapeller ise üç bölüm halinde ele alınacaktır: Konstantinos döneminde kurulmuş olanlar, I. Basileios tarafından yapılanlar ve hakkında tarihi bilgiye sahip olamadığımız diğerleri.

Şunu da belirtmek gerekir ki kaynaklarda kilise ve şapel hakkında net bir ayırım yapılamaz. Bunların işlevleri aynı olup yazılı kaynaklarda kimi zaman kilise (ἐκκλησία) kimi zaman da şapel (εὐκτήριον) olarak geçerler. Tek fark şapellerin daha küçük boyutlarda olmalarıydı. Fakat yine kaynaklarda binaların boyutları hakkında bir bilgi bulunmadığından, bu özellik, yapıları sınıflandırmada etken olamaz.

Sonuçta kilise ve şapelleri ayırt etmek için yazılı kaynaklara, araştırmacıların yorumlarına ve ele alınan binanın özelliklerini temel aldık.

²⁶ Maronia piskoposu Innocentius'un mektubu: Mansi, VIII, 833B.

²⁷ Janin 1953, 91.

²⁸ Janin 1953, 361-3.

²⁹ Janin 1953, 530.

3. 4. 1. Kiliseler

1) Aziz Demetrios kilisesi (ναὸς τοῦ Ἀγίου Δημητρίου)³⁰

İmparator VI. Leon (886-912) tarafından kurulan kilise hakkındaki bilgiyi yaptığı bir konuşmadan alıyoruz; İmparator İsa'nın "sizler benim dostumsunuz" adlı sözlerinden yola çıkarak, insanın her türlü varlığının İsa'dan geldiğini belirtir. Daha sonra bir kilisenin adanması gibi basit bir davranışı haklı kılmak amacıyla "sunulan bir bağışın asıl öneminin gönülden istenmesi olduğunu" söyler. Binanın 1342'de ayakta olması İmparator İoannes Kantakuzenos'un (1347-1354) burada yaptığı konuşmalardan anlaşılmaktadır.

Kilisenin tasviri için Diakonos ve sözcü Gregorios'un anlatımı temel alınır³¹. Kilise yüksek bir konumda olup kare bir plana sahipti. İçindeki dört sütunun altın varaklı süslü başlıkları vardı. Kurtarıcı İsa'nın tasviri kubbeyi süslemekteydi; İsa'nın yanında melek ve aziz figürleri yer almaktaydı. Çeşitli renkte mermerlerin damarları 'okyanus dalgalarını' taklit edercesine düzgün bir şekilde konulmuşlardı.

Kilisenin içinde üzerinde bir haç ve güvercin olan mavi bir bayrak saklanıyordu: bu bayrak davetlerde ve yabancı elçilerin kabul törenlerinde kullanıyordu (De Cerimoniis, II,15). Bu bayrak, Havariyun kilisesinden gelen yeşil ve Pharos'dan gelen diğer bir bayrakla birlikte dikiliyordu.

Kilise, Theotokos Pharos kilisesi terasında ve olasılıkla Aziz Elias kilisesinin kuzey tarafında yer alıyordu.

Bayramlar: Bu kilisede sadece iki yortu kutlanırdı; 26 Ekim'de kutlanan Aziz Demetrios ve Kutsal Palmiyeler yortuları.

Aziz Demetrios yortusu (De Cerimoniis I, 21):

"Bir gün önce *praepositus* lar , ertesi gün tüm üyelerin katılacağı bir toplantı olacağını haber verirler. Sabahleyin ikinci saatte *praepositus* lar *papias* ve *aetaeriarkhas* 1, Patrik'i Metropolitler ile birlikte gelmesi için davet etmeye yollarlar. Bunların gelişini haber alan hükümdarlar Aziz Theodoros *kamara* sına gidip *klamys* leri giyerler ve çıkışta durup beklerler.

³⁰ Skarlatos, 1851, 220 ; Labarte 1861, 173-4; Paspatis 1885, 183-6; Ebersolt 1910, 143-6; Janin 1953, 91.

³¹ Janin 1953, 91.

Praepositus' ların içeriye aldığı Patrik hükümdarlarla kısa bir süre Khrysotriklinos'ta oturur. Her şey hazır olunca *praepositus* lar hükümdarlara zamanın geldiğini bildirir ve bunlar da Patrik ile birlikte yavaşça kalkarlar ve dışarıya çıkarlar. Tripeton, Lausiakos, Iustinianos, Skhyla saraylarını ve Markianos geçitini aştıktan sonra Aziz Petros şapeline girerler. Burada Patrik kutsal yere girerek dualar okur. Daha sonra elinde İncil olarak dışarıya çıkar ve şapelin İmparatorluk kapısına gider. Diakonos'un yardımcısı da -bu arada- ayin Haçını taşır.

Hükümdarlar büyük mumu alırlar ve üç kez diz çökerek İncil'i ve Haç'ı öperler. Diakonos tarafından tütsülen İmparator Patrik ile birlikte kiliseden çıkar. Kiliseden çıkarken VI. Leon tarafından yazılmış olan Aziz hakkındaki *troparios* (methiyeli dua) okunur.

Tören alayı buradan Khrysotriklinos'a doğru yol alır: İmparator burada salonun ortasına doğru gelir. Bu arada, *magistroi* , *hypatos* 'lar, *patrikios* 'lar ve subaylar Aziz Demetrios kilisesi önünde dizilirler: *kubikulariii* doğu kısmında, İmparatorlar Patrik ile Kilisenin avlusunda yer alırlar ve geleneksel dualardan sonra içeri girerler.

Patrik kutsal bölüme girerken, İmparatorlar kilisenin ortasına giderek İncil'in okunmasını dinlerler. İncil'in okunuşundan sonra Pontos gümüşünden yapılmış kapılardan çıkan İmparatorlar tüniklerini giyerek Khrysotriklinos'da oturarak kısa bir süre sonra gelecek olan '*minsa*' yı beklerler. Aynı gün Patrik, metropolitler ve senatörler için bir yemek ziyafeti verilir."

Kutsal Palmiyeler yortusu (De Cerimoniis I, 31):

"Aziz Lazarus'un bayramı, pazar gününde, Saray'ın kapıları akşam saatlerinde açık bırakılır. Senato'nun tüm asilleri, *magistroi* 'ler, *hypatos* 'lar, *patrikios* 'lar ve *kubikulum*' un görevlileri içeriye girerler: onlar basit *skaramangion* giyerler.

İmparator Aziz Demetrios kilisesinin içinde Tanrı'nın Annesi Kutsal Meryem'in mineli tasviri önünde saygıyla ayakta durur. Bu arada, senatörler Khrysotriklinos'un doğuya bakan gümüş kapılarından dışarı çıkarlar. Kiliseden gelen işarete göre sırayla içeriye girerler. İçeride İmparator hepsine birer palmye ve mevsim çiçeklerinden oluşan birer demet verir. *Praepositus* lar birer büyük gümüş haç hediye alırlar. *Kubikularii* ise birer küçük haç alırlar.

Hediyelerin verilmesinden sonra Aziz Demetrios kilisesinin bir kapısından çıkıp Pharos kilisesine girerler. Burada akşam duaları okunur. Bunların bitiminde *kubikularii* ve İmparatorluk hizmetindeki papaz yardımcılar *"seninle birlikte gömülü"* adlı *apolytikon*'u okurlar³². *Praepositus* lar

³² Bizans liturjisinde *apolytikon* bir şiir kıtaları (tropario) topluluğuydu: bunlar bayramın konusunu ve özelliklerini işlerlerdi. Sabah ve akşam ayinlerinin sonlarında okunurdu.

büyük palmiye yapraklarını alarak *kubikularii* dağıtırlar. Ayin bittikten sonra kilise boşalır ve herkes çıkar ”.

Bu bayram kutlamalarında Saray erkânının çoğunlukla Khrysotriklinos'ta kaldığı ve kiliselere girmediği görülür: olasılıkla bu binaların çok sayıda kişi alabilecek kadar fazla büyük olmadığını düşünüyoruz.

Aziz Petrus şapelinde yapılan ayinin liturjisi diğer ayinler ile aynıydı: buna göre İmparator dışarıda bekler ve İncil ile gelen Patrik'in önünde eğilirdi.

2) Aziz Elias kilisesi: (ναὸς τοῦ Ἀγίου Ἑλίου)³³

Theophanes'in aktardığına göre (*vita Basilii*) kilise İmparator I.Basileios (867-886) tarafından sevdiği Aziz Elias Tisbitas'a adanarak yaptırılmıştır.

Aziz Elias'ın yortusu kutlamalarının anlatımına göre kilisenin bir narteksi vardı. Nikolas Mesarites'in de (XII. yy.) kilise hakkında kısa bir anlatımı vardır: yazar binanın 'yuvarlak' olduğunu³⁴, kubbesi ve yedi altarı olduğunu aktarır. Mesarites içinin ve dışının parladığını da ekler.³⁵ Theophanes kiliseye ilişkin ilginç bir konu aktarır: buna göre İmparatoriçe bu kiliseye öyle güzel bir halı koydurtmuştur ki halı tavus kuşları ile süslü bir mermer mozayik tabanı andırmaktadır.

Büyük bir ihtimalle Theotokos Pharos Kilisesi'nin güney tarafında yer almaktaydı.

Bayramlar: Saray erkânı 20 Temmuz Aziz Elias'ın yortusunda bu kilisede kısa bir durak yapıyordu.

Aziz Elias bayramı (De Cerimoniis I, 19):

“Akşamın yedinci saatinde Senato mensupları Hipodroma doğru yol alırlar: *papias* Saray'ın kapılarını açar ve Skhyla, İustinianos ve Lausiakos'dan sonra Khrysotriklinos'u geçen kortej Pharos kilisesine gelir.

Papias doğu kapılarında porfir mermerlerin önünde *diaetarii* ile birlikte Senato üyelerini karşılar. Kiliseye giren topluluk şarkılar söyler ve İmparatordan birer küçük haç alır.

Ertesi gün Senato üyeleri beyaz tünik giyerler. Erguvani renkte *dibetesia* larını giyen hükümdarlar ikinci saatte *praepositus*' ları çağırır ve daha sonra Aziz Theodoros *kamara* 'sında üstlerine birer tünik giyerler. *Kubikularios* içeriye girer ve Palmiye yortusundaki gibi durur: İmparator onlara birer altın haç hediye verir. Onu *magistroi*, *antypathoi*, *patrikios* lar, subaylar ve

“Seninle birlikte gömülü” adlı apolytikion İmparator VI. Leon tarafından Aziz Elias yortusu için yazılmıştı.

³³ Labarte 1861, 92,123 ; Paspatis 1885, 308 ; Ebersolt 1910, 133, 136-7.

³⁴ Janin bunun sekizgen bir plan olduğunu anlamına geldiğini belirtir; Janin 1953, 136.

³⁵ Heisenberg 1906-7, 38.

diğerleri takip eder. Daha sonra herkes yeni Büyük Kilise'nin narteksine inerek Patrik'i karşırlar. Patrik Khrysotriklinos'a girerek burada oturur ve önce *praepositus* 'lar ve sonra İmparatorlar onu geleneklere göre öperler.

Hep birlikte Pharos Kilisesi'ne, buradan Aziz Elias kilisesine gidilir: burada hükümdarlar nartekte beklerken Patrik kutsal yere girer ve duaları okur. Buradan çıkan Patrik elinde İncil'i taşır. İmparatorlar İncil'i ve haçı öperler. Ve İmparator Patrik eşliğinde kiliseden çıkar.

Daha sonra Pharos Kilisesi ve geçilir ve sağa Boukoleon yokuşundan inilerek büyük kilisenin narteksine gelinir. Patrik ile içeriye giren topluluk önce kutsal kapıları, sonra kutsal altarı ve Aziz'in oraya bıraktığı kutsal elbiseyi öper. Bemanın her bölümünde birer mum yakarlar. Gynekeiondan geçerek -İsa seven- İmparator Basileios'un ikonasına mum yakarlar. Patrik'e selâm verdikten sonra dua ederek yeniden nartekse ve oradan perdeler yerleştirilmiş deniz tarafına geçerler. Burada elbiselerini değiştirdikten sonra İncil'in okunmasını dinlerler.

Bunun sonunda topluluk İmparatorun emriyle *praefectus* ve *triklinarii* tarafından kurulan sofrada yerlerini alarlar. Sonra İmparatorlar gizli çıkıştan Saray'a dönerler. Kutlamalar böylece bir yemek ziyafetiyle son bulur."

Olasılıkla Saray kiliselerinin içinde yapılan en görkemli bayram Aziz Elias yortusuydu. Arife gününde törenleri Senato üyeleri, yortusuna ise tüm Saray erkanı katılıyordu.

Bu bayram kutlamalarının anlatımında törenlerin tüm önemli noktaları görülür: Patrik İmparatorun huzuruna çıkar ve karşılıklı selamlaşırlar. Daha sonra başka bir kilisede bekleyen kortejden sadece Patrik içeriye girer. Son olarak kutsal yerde İncil okunur ve tüm tören bir ziyafet ile sona erer. Haçların hediye verildiği arife gününden itibaren tüm tören oldukça görkemli ve zengin bir görünüm sergiler.

Bu bayrama Makedonyalılar hanedanının ilk İmparatorlarının önem verdiği VI. Leon'un yazdığı bir ilahinin okunması ve I. Basileios'un banisi olduğu kilisede tüm bu törenlerin yapılmasından anlaşılmaktadır.

Bizanslıların çok sevdiği Aziz Elias Tisbitas İmparator Basileios tarafından çok saygı görmüştür³⁶.

3) Aziz Mikhail kilisesi: (ναὸς τοῦ Ἀγίου Μιχαήλ)³⁷

Theophanes tarafından bazı olaylara bağlı olarak kiliseden üç kez söz edilir: 503'de Khalkedonlular Trisagion'u burada okurlar; 560'da İustinianos'a

³⁶ Bu konu hak. Magdalino 1988, 193-96.

³⁷ Skarlatos 1851, 216; Labarte 1861, 94; Paspatis 1885, 308-8; Janin 1953, 356.

suikast girişiminde bulunanlar buraya sığınır ve 796'da Aziz Platone hapis tutulur³⁸.

Böylece, kilise hakkında tek bildiğimiz VI. ve VIII. yy.'lar arasında var olduğudur.

Bayramlar ve konumu kesin bilinmiyor.

4) Kamilas'daki Aziz Mikhail altarı:³⁹

İmparator Theophilos (829-842) tarafından Kamilas denilen daireler dahilinde yaptırılmıştır. Follieri'nin son zamanlarda yaptığı bir araştırmada ilginç bir olay ortaya çıkmıştır; İoannes Mauropodes (XI. yy.) bir lirik şiirinde burada gizlice saklanmış bir keşişin hükümdarlar tarafından saygı gördüğünü belirtir⁴⁰.

Follieri araştırmasında buranın Kamilas olduğunu belirtir. Bu olayla İmparatorların merhamet ve inançları farklı bir şekilde ortaya çıkar; hiç tanınmamış bir keşiş Saray'ın dairelerinde birinde zengin bir şekilde gömülmüştür.

Bayramlar ve konumu kesin bilinmiyor.

5) Nea kilisesi: (ἡ Νέα Ἐκκλησία)⁴¹

Kilise I. Basileios (867-886) tarafından hükümdarlığının dokuzuncu yılında, 876'da başlatılmıştır. İmparatorun bu kilisenin yapımına olan ilgisi binanın zengin süslemesi için başka kiliselerden getirilen malzemelerden anlaşılmaktadır.

Ayrıca binanın yapımında donanmadaki denizcilerin çalışmış olması oldukça ilginçtir. Symeon Magister bu kilisenin devlete Siracusa kentinin Araplar tarafından alınmasına mal olduğunu aktarır. Yine aynı kaynak Basileios'un kilisenin temeline kendi heykelini koydurup Tanrı'ya adadığını aktarır.

Magdalino kilise üzerine yazdığı makalede kilisenin 899 yılında aldığı Nea -Yeni- sıfatına dikkat çekerek, Basileios'un banisi olduğu çok sayıda yapı arasındaki önemini ve buna bağlı olarak İmparatorluğun kendini yenileme isteğini vurgulamaktadır.

Kilise 1 Mayıs 880'de açılmıştır.

³⁸ Theophanes *Chronographia* 1883-85, I,154, 237, 471.

³⁹ Janin 1934, s. 30.

⁴⁰ Follieri 1987, 207- 26; şiirin tercümesi şöyledir: herkesin burada saklandığını bilemediği / sana, şimdi hükümdarlar bile tapıyor / değişik sanatlı ve hafif malzemelerle zengin / ve hayran seyreden herkese zevk veren / güzel mezar onların işi.

⁴¹ Skarlatos 1851, 217-8; Labarte 1851, 87-90; Paspatis 1885, 305-308; Ebersolt, 1910, 130-35; Janin 1953, 374-78; Magdalino 1987, 51-64.

Kilisenin anlatımında Theophanes'in yazdıklarına dayanmaktayız. Kilise, dışı altını andıran bronz kaplı beş kubbeye sahipti. İçi mozayiklerle süslü olup tüm duvarları mermer levhalarla kaplıydı. Çok renkli mermerlerden oluşan taban süslemesi bir halıyı andırmaktaydı.

Synthronon gümüşlendi. Yine gümüşten olan altar bir kiborion ile örtülüydü. İkonostasis ve kutsal yerin her yeri altın, gümüş ve, kıymetli taş ve incilerle süslüydü. Atriumda heykellerle süslü iki güzel havuz bulunmaktaydı.

Olasılıkla kilisenin beş kubbesi, beş farklı adağı temsil etmekteydi. İsa, Meryem, Başmelekler Mikhail ve Cebail, Aziz Elias ve Aziz Nikolas. Yeni mimari anlayışı ile bu kilise Bizans mimarlık ve sanat tarihinde önemli bir yer tutar. Kilise, olasılıkla, Paris Ulusal Kütüphane'sinde bulunan bir el yazmasında (gr. 1208) ⁴² görülen Analepsis sahnesindeki kiliseyi andırmaktaydı .

Kilise kuzeyde, Pharos kilisesi terasında yer almaktaydı. Buradan, bir kapı aracılığıyla kiliseye geçilebiliyordu.

Bayramlar: Bu kilisede iki önemli bayram kutlanmaktaydı: ilki kilisenin açılış günü olan 1 Mayıs ve diğeri 20 Temmuz olan Aziz Elias günü. Aziz Elias bayramında, kutlamalar Basileios'un yaptırdığı ve Azize adanmış kilisede değil, ağırlıklı olarak Nea kilisesinde yapılmıyordu. 1 Ağustos'taki Haç'a tapınma ve Perhiz'in üçüncü pazarındaki ayinler Nea'da yapılır ve Saray erkanı oldukça sık bu kiliseye giderdi.

Kutsal Haç'ın halka gösterildiği 1 Ağustos bayramı (De Cerimoniis II, 8)

"Sabah duası okunurken yola çıkılır ve Haç yere konulur. Skeuophylakionda kutsal yağlarla *protopapias* tarafından yağlanan Haç, insanların tapınmasına bırakılır. Sabah ayininden sonra Saray'daki din görevlileri *staurosima* okuyarak Haç'ı alır ve hükümdarlar isterlerse kutsal kubikulumdan çıkarak törenden önce Haç'ı öperler ve sonra da Khrysotriklinos' da beklerler.

Böylece *skaramangion* giymiş olan *papias* kutsal Haç'ı başının üzerinden havaya kaldırır. Tüm dini görevlilerinin, Daphne'deki Aziz Stephanos Kilisesi'nin *protopapia'sı* ve Saray'daki Aziz Stephanos Kilisesi *diaetarios'u* eşliğinde kaldırılmış mumlar arasından avluyu, ve Khrysotriklinos'u geçerek Lausiakos'ta (sol tarafında Aziz Basileios şapeli kapısına doğru) bulunan tüm Senato üyelerine Haç'ı getirir. Burada Haç'a tapıldıktan sonra, *papias* onu alır ve aynı kortejle geri dönerek Daphne Sarayı'ndaki ilk din şehidi Aziz Stephanos mabedine yerleştirir".

⁴² Mango 1978, 106-7; Krautheimer 1986, 378-9; Schug-Wille 1970, 35.

Törenin sonunda Haç'ın yerleştirildiği Aziz Stephanos kilisesi papazları ve görevlileri kutsal emanete başından sonuna kadar eşlik ederler. Bu bayramda Senato üyeleri kiliseye girmezler.

6) Tanrı Kilisesi: (Ἐκκλησία τοῦ Κυρίου)⁴³

Kilisenin yapılışı hakkında fazla bir bilgiye sahip değiliz. Kaynaklarda geleneksel olarak kilise İmparator Konstantinos'a mal edilir; bu kanıtlanmamış olsa bile Saray'ın ilk yapılanan bölgeleri arasında Ekskubitoi bölgesinde oluşu, yapılışının oldukça eski bir tarihe dayandığını gösterir.

Kilisenin hiçbir anlatımı günümüze ulaşmadı. De Cerimonis'ten (I, 1) anlaşılacağı üzere bir narteksi vardı yine aynı kilisede zengin bir bayrak ve tören elbiseleri hazinesi bulunuyordu.

Kilise, Saray'ın Exkoubitoi bölümünde yüksek bir düzeyde yer alıyordu. Ekskubitoi kapısından buraya geçildiği ve Kutsal Tanrı geçitinden Trikonkhos'a ve buradan 40 Şehidler geçitiyle Khrysotriklinos'a ulaşıldığından, burası sıklıkla uğranılan bir yerdi.

Bayramlar: Bu kilisede dini ayinler değil, *kouropalates*, senatör, *strategas* gibi önemli ünvanların verildiği törenler yapıldı. Bazı önemli misafirler burada kabul edilirdi: örneğin İmparator VII. Konstantinos Tarsus ve Amida emirlerinin elçilerini burada karşılamıştır. (De Cerimoniis I, 1,4). Aynı zamanda kraliyet korteji Saray'dan çıkarken bu kilisede duruyor ve hükümdarlar atların önünde diz çöküp dua ediyorlardı.

7) Daphne Sarayı'ndaki Aziz Stephanos Kilisesi: (ναὸς τοῦ Ἀγίου Στεφάνου ἐν τῷ παλατίῳ τῆς Δάφνης)⁴⁴

Bir geleneğe göre kilise İmparator II. Theodosios'un (408-450) kızkardeşi Pulkheria tarafından Azizin sağ elinin kutsal kalıntısını koymak için yaptırılmıştır. Bunların yanında kilisenin varlığı İmparator Zenon (474-491) döneminde bilinmektedir. İmparator, Aziz Barnabas'ın Kıbrıs'taki mezarında bulduğu bir İncil'i kiliseye vermiştir⁴⁵. Ayrıca kilisenin tarihinin eskilere dayanması, Daphne Sarayı gibi eski bölümde olması ile de desteklenebilir.

Kilise hakkında elimizde hiç bir anlatım yoktur. Janin, kilisenin küçük olduğunu, kaynakların çoğu zaman eukterion (şapel) olarak bahsetmesinden dolayı olduğunu vurgular⁴⁶. Kilisede Aziz Stephanos'un sağ elinden başka

⁴³ Labarte 1861, 121-4; Paspatis 1885, 223-4; Ebersolt 1910, 38-9; Janin 1953, .526-7; Guiland 1969, 64-5.

⁴⁴ Skarlatos 1851, 219; labarte 1861, 139-40; Paspatis 1885, 209-11; Ebersolt 1910, 52-3; Janin 1953, 473-4.

⁴⁵ Ἀναγνώστης Theodoros 530 yılları civarında Hagia Sophia'daki görevinden dolayı bu sıfatı almış ve bir kilise tarihi yazmıştır. Bu eserinde Kıbrıs'tan gelen İncil'den bahseder; Theodoros Anagnostes, 86 c.184, Migne bask. 1857-1866.

⁴⁶ Janin 1953, 490.

herhangi bir kutsal kalıntı bulunmuyordu: De Cerimoniis burada Büyük Konstantinos'a ait bir haç, üç adet kraliyet asası ve yedi küçük yazı tahtası bulunduğunu aktarır.

Daphne Sarayı'nda Oktagon denilen yapının karşısında yer alıyordu. Törenlerde bu kiliseden Oktagon'a ve daha sonra Augusteus geçilerek Onopodion'a varılıyordu.

Bayramlar: Bu kilise IX. yy.'a kadar İmparatorluk düğünleri ve taç giyme törenlerinin yapıldığı yer olmuştur⁴⁷. X. yy.'da bu törenler Pharos kilisesinde yapılmaya başlanmıştı. Fakat bu kilise Saray'ın girişine yakın olduğundan, kraliyet korteji sıklıkla burada duruyordu. Epiphania arifesinde sular burada kutsanırdı. Ayrıca, İmparator Hagia Sophia'ya giderken bu kilisede kısa bir süre dinlenirdi.

Anlaşılacağı üzere kilise törenler sırasında bir durak işlevi gördüğü gibi, İmparatorun 'doğru zamanda' ayine katılması ve gereken kıyafeti giymesi için uygun bir ortamdı (Noel ayininde ve Palmiyeler pazarında olduğu gibi: De Cerimoniis I,23 ; I, 32).

De Cerimoniis'te hükümdarların burada -ya da yakınlarında- elbiselerini bıraktıklarını aktarır.

8) Hipodrom yakınındaki Aziz Stephanos kilisesi: (ναὸς τοῦ Ἀγίου Στεφάνου τοῦ Ἱπποδρομίου - ἐν τῷ Καθίσματι) ⁴⁸

Kuruluşu hakkında hiç bir bilgiye sahip olamadığımız bu kilise Hipodrom yakınlarında yer almaktaydı

De Cerimoniis'te "...ve Augusteus'u geçerek Hipodromdaki Aziz Stephanos kilisesine varırsın" der (De Cerimoniis I, 63, 128,132).

Εν τῷ καθίσματι terimi olasılıkla bu kilisenin ya da küçük şapelin Kathisma içinde ya da yakınlarında olduğunu göstermektedir.

Bayramlar: Kaynaklarda burada yapılan dini bir ayine rastlanmaz. Burada patrikios lara ve Senato başkanlarına ünvanları verilirdi.

9) Theotokos Pharos kilisesi: (ἐκκλησία τῆς Θεοτόκου ἐν τῷ Φάρῳ) ⁴⁹

Symeon Magister ve Leon Grammatikos'un aktardığına göre III. Mikhail'in (842-867) yaptırdığı öne sürülen kilise, olasılıkla V. Konstantinos (741-775) tarafından yeniden yapılmıştır.

⁴⁷ Bir çok kronik bu olayları aktarırlar: Janin 1953, 490.

⁴⁸ Paspatis 1885, 46-7,73; Janin 1953, 474.

⁴⁹ Skarlatos 1851, 214-5 ;Labarte 1861, 172-3 ; Paspatis 1885, 181-3 ; Ebersolt 1910, 104-9; Janin 1953, 232-6.

Yine aynı yazarlar III. Mikhail'in, kilisenin yeni mermer tezniyatı için V. Konstantinos'un lahtini kullandıklarını yazarlar. Ayrıca, ikonoklast İmparatorlar tarafından kaldırılan kutsal kalıntı kültürünü yeniden yaşatmak amacıyla III. Mikhail burayı bir çok rölikle zenginleştirmiştir.

Liber de Cerimoniis'ten anlaşılacağı üzere kilisenin bir narteksi vardı. Nikolas Mesarites ayrıca narteksin gümüş kapılarla açıldığı bir atriumu olduğunu yazar. Yine Mesarites, içeride piramit biçiminde bir kiborion olduğunu ve kilisede değerli bir İncil, kıymetli taşlarla süslü bir haç ve zengin bir süsleme olduğunu aktarır. Mesarites'in yazdığına göre IX. yy.'ın ilk yarısında kilise duvarlarında İsa'nın hayatından alıntı sahneler resmedilmişti.

Kilise olasılıkla fazla büyük değildi çünkü Genesios yapıdan şapel olarak söz eder, Novgorodlu Antonius ise küçük olduğunu söyler⁵⁰.

Kilise Marmara denizine yakın ve adını aldığı Pharos (Fener) terasının üzerinde yer almaktaydı. Güneyinde Aziz Elias, kuzeyinde ise Aziz Demetrios kiliseleri yer bulunuyordu.

Bayramlar: Saray ahalisi burada çeşitli bayramları kutlardı; özellikle 25 Mart gününe rastlayan Paskalya bayramında ya da yılbaşı gibi günlerde burada kutlamalar yapılırdı (De Cerimoniis I, 9, 24). Ayrıca Aziz Elias bayramı arifesi ve bayram günü buraya da uğranırdı (De Cerimoniis II, 52). Nikolas Mesarites burayı "οἰκοκυρὰ" yani Saray'ın hanımefendisi olarak adlandırır.

Tarihte, İmparator V. Leon'un sabah duası için kiliseye gittiği ve burada II. Mikhail tarafından öldürüldüğü bilinir (820).

Pharos kilisesinin, imparatorluk dairelerinin çevrelediği Khrysotriklinos'a yakınlığı nedeniyle hükümdarlar bu kiliseye oldukça sık gelirlerdi. Mesarites'in anlattıklarına göre bu kilisede İsa'nın işkence gördüğü demir kırbaç ve başına takılan dikenden taç, kutsal kalıntılar olarak muhafaza edilmekteydiler.

3. 4. 2. Şapeller

Konstantinos döneminin üç şapeli:

Patria'lar muhafız birliklerinin karargahlarının olduğu yerde Konstantinos döneminde üç şapel inşa edildiğini aktarırlar.

Sütunlu Kubbe (Tholos) adlı şapel Tribunalion karşısındaydı. Yuvarlak bir plana sahip olan yapının kemerleri taşıyan sekiz sütun üzerinde yükselen bir kubbesi vardı. De Cerimoniis şapelin içinde çok güzel ve büyük bir gümüş haç olduğunu aktarır (I,23). Burada Skholai alayının kontları ve diğer subaylar rütbelerini alırlardı (De Cerimoniis I, 23). Ayrıca İmparator

⁵⁰ Janin 1953, 234.

Saray'dan Hagia Sophia'ya törenle giderken burada mumlar yakar ve dua ederdi (De Cerimoniis I,1).

Lychnoi şapeli (Λυχνοὶ) revaklı bir avlu olan Tribunalion'a bakmaktaydı. İmparator Saray'a girip çıkarken yolunun üzerinde olan bu şapelden geçer, Maviler'in sözcüsü bu şapelden hükümdarı alıp Skholai kapısına kadar geçirirdi (De Cerimoniis I, 1).

Havariyun şapeli (ναὸς τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων) ⁵¹ yine aynı tören yolu üzerindeydi. Skholai kapısını aşan İmparator burada Yeşiller'in sözcüsü tarafından karşılanır ve Havariyun 'revakları' önünde elinde mumlarla üç defa eğilir ve Tanrı'ya şükrederdi (De Cerimoniis I, 1). De Cerimoniis'te kullanılan 'revaklar' terimi kilise hakkında sahip olduğumuz tek bilgidir: bu belki de bazilikal planda bir kilisenin *tribelon* 'lu bir girişini ya da kuzey tarafında olması muhtemel revaklarını ima etmektedir.

Daphne Sarayı'nın şapelleri :

Kaynaklardan öğrendiğimize göre Saray'ın eski kısmında, Daphne Sarayı içinde Aziz Stephanos kilisesinden başka üç şapel vardı. Ne yazık ki hiç birinin hakkında herhangi bir tanıma sahip değiliz.

Azize Eufemia şapelinin Antakya'lı Severus'un burada yaptığı ve daha sonra 451'deki Kalkedon Konsili'nde hatırlanan konuşmasından dolayı varlığı bilinmektedir ⁵².

Theotokos şapelinin (Daphne Sarayı'nın) adı De Cerimoniis'te geçer: yine büyük bayramlarda, Hagia Sophia'ya giden İmparatorluk korteji Khrysotriklinos'tan çıkıp, Sigma'dan geçerek bu küçük şapele gelirlerdi. Burada ellerinde mumlarla üç kez eğilip Tanrı'ya şükrederlerdi (De Cerimoniis I,1).

Kutsal Teslis şapeli (ἐκκλησίον τῆς Ἀγίας Τριάδας) Theotokos şapelinden sonra uğranılan yerdı ve aynı tören burada da tekrarlanırdı. Bu şapelde Noel ve Meryem'e Müjde yortularında ayinler yapılırdı. Noel'de İmparator "buraya gider ve elinde mumlarla çıkar, kutsal kalıntıların olduğu dar geçitten üç büyük haçın olduğu Vaftizhane'ye girer" (De Cerimoniis I,23).

Kokhlias yakınındaki Aziz Mikhail şapeli Daphne Sarayı'nı Hipodroma bağlayan döner merdivenin (Kokhlias) yakınında yer almaktaydı. Bu bina hakkındaki tek bilgi, İmparator İustinianos'un, Ortodoks ve Severusçu din görevlilerini teolojik bir tartışma için çağırmadan önce duaya çekilmiş olduğu yerdir ⁵³.

⁵¹ Labarte 1861, 115-121; Paspatis 1885, 235,239; Guiland 1969, I 28.

⁵² Mansi 1769, XI, 273 A.

⁵³ Skarlatos 1851, 216; Labarte 1861, 214-6; Paspatis 1885, 215, 308, 315; Janin 1953, 356.

Bu incelemenin sonucunda, bu şapellerin işlevlerinin daha çok törenlerde İmparatorluk kortejlerinin yolu üzerinde bir 'durak' olduğunu görmekteyiz.

I. Basileios'un yaptırdığı şapeller:

İmparator I. Basileios (867-886) Nea ve Aziz Elias kiliselerinden başka Saray içinde çeşitli şapeller inşa ettirmiştir. Theophanes Continuatus bize dolaylı olarak bunlardan bahseder.

Aziz Klemens şapeli (εὐκτήριον τοῦ Ἀγίου Κλήμεντος) Theophanes'te sadece İmparatorun, Azizin başının kutsal kalıntılarını emanet ettiği yer olarak geçer. Liber de Cerimoniis'te bu şapelin adı geçmez.

Aziz İoannes şapeli (εὐκτήριον τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου) Pharos terası ile Nea Kilisesi arasında yer alıyordu. De Cerimoniis'te, (I,66,) anlatıldığına göre Trikonkhos'ta yapılan bazı törenler hava şartları el vermediğinde Aziz İoannes şapelinde yapılmaktaydı. Tüm Saray ahalisi şapelin içine girerdi. Şapelin sadece böyle hatırlanması ilginçtir.

Aziz Paolos şapeli (εὐκτήριον τοῦ Ἀγίου Παύλου) Hipodroma yakın bir yerdeydi. Theophanes kilisenin görkemli süslemelerinden ve özellikle gümüş halkalarla çevrili yuvarlak mermer levhalardan oluşan yer mozayiginden övgüyle söz eder. Bir sonraki bölümde - İmparator VII. konstantinos Porphyrogennetos'un (913-59) hükümdarlığı döneminde bu kiliseyi tamir ettirdiğini ve yeniden süslettiğini yazar.

Aziz Petrus şapeli (εὐκτήριον τοῦ Ἀγίου Πέτρου) Theotokos şapeli (Saray'daki) yakınlarında bulunuyordu. Markianos geçitinin sonunda yer aldığından, Saray erkânı Aziz Demetrios yortusunda buraya uğruyordu: önce Patrik kutsal yere girip elinde İncil ile önden götürülen Haç'ı takiben dışarıya çıkıyordu. İmparator İncil'i ve Haç'ı öptükten sonra hep birlikte Aziz Demetrios kilisesine geçiliyordu (De Cerimoniis I, 21). Bu şapelde durak yapan tek yortu budur.

İmparator I. Basileios Saray içinde Tanrı'nın annesi Meryem'e (Theotokos) adanmış iki şapel yaptırmıştır:

Theotokos Aetos (kartal) şapeli (εὐκτήριον τῆς Θεοτόκου ἐν τῷ Ἀετῷ) adını aynı adlı tepeden almaktaydı. Şapel Saray'ın doğu kısmında bulunuyordu.

Theotokos (Saray'daki) (εὐκτήριον τῆς Θεοτόκου ἐν τῷ Παλατίῳ) şapeli daha önce gördüğümüz gibi Hipodrom yakınlarında yer almaktaydı

Liber de Cerimoniis'te yer almayan bu iki şapel - Theophanes'in aktardığına göre - oldukça zengin bir süslemeye sahiptiler.

Kurtarıcı İsa şapeli (εὐκτήριον τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ) hakkında biraz daha fazla bilgiye sahibiz: zengin tezniyatın anlatımında minelerle süslü

ikonostasis dikkat çekicidir. Nikolas Mesarites kilisede bulunan çok sayıda kutsal kalıntılardan söz ederken (bunların arasında din şehitleri Agatangelos ve Klemens'in başları vardır) bunların binanın her tarafında 'dağılmış' olduklarını ama gümüş ile kaplı olduklarından hemen farkedilemediklerini yazar. Olasılıkla zengin bir süsleme kilisenin her tarafını kaplamaktaydı .

Sonuçta, Basileios tarafından yaptırılan şapellerin önemli bir işlevlerinin olmadıklarını görüyoruz: Saray içinde yapılan dini törenlerin hiç birinde bu şapellerde bir durak ya da ayin yapılmamaktaydı ⁵⁴.

Diğer şapeller: ⁵⁵

Aziz Athenogenes'e adanmış bir şapel Skhyla yakınlarında olup, Patrik Euthimios'nun hayatı öyküsünde adı geçer.

İmparator VI. Leon (886-912) Aziz Demetrios kilisesinden başka Büyük Saray'ın içinde iki küçük şapel daha inşa ettirmiştir.

Azize Anna şapeli (εὐκτήριον τῆς Ἀγίας Ἀννης) Theophanes'in aktardığına göre, İmparatoriçenin dairelerinin yakınlarındaydı. Tarihçinin aktardığına göre Bathys mermerinden dört sütun kubbeyi taşımaktaydı: yine aynı mermerden yapılma levhalar duvarları, Prokonnessos mermerinden levhalar ise tabanı kaplamaktaydı. Yine aynı yazar Azize Barbara şapelinin Aziz Paolos şapeli ve Markianos geçidinin civarlarında olduğunu aktarır ⁵⁶.

Bu üç şapele başka bir kaynaktan rastlanmaz.

Aziz Basileios şapeli (εὐκτήριον τοῦ Ἀγίου Βασιλείου) Lausiakos yakınlarında olup, Azizin ve Kutsal Haç bayramında adı geçmektedir. Kutsal Haç yortusunda kortej Pharos kilisesi ile Daphne'deki Aziz Stephanos kiliseleri arasında yol alırken burada durur ve Haç'a ibadet edilirdi. Aziz Basileios yortusunda, Pharos kilisesindeki duaları takiben tören burada devam eder, topluluk İncil'in okunmasını dinlerdi. Daha sonra tüm Saray erkanı İmparatorun arkasında Khrysotriklinos'a geçerdi. Kalabalık bir topluluğun burada bulunması şapelin büyük boyutlarda olduğunun bir göstergesi sayılabilir.

Liber de Cerimoniis'te sıkça Aziz 40 Şehitler "geçiti" olarak bir mekân adı geçmektedir (I, 23, 30, 66, 68, 70 vd.). Bu geçit Trikonkhos ile Khrysotriklinos'u birbirine bağlamaktaydı. Kudüs Patrikliği'nde bulunan bir el yazmasında ⁵⁷ Saray'da bu Azizlerin adının bu şekilde geçmesi bir kiliseden çok, içinde bir ikona ya da bir altar yerleştirilmiş bir geçit olduğu ihtimalini vermektedir.

⁵⁴ Labarte 1861, 92-5, 140-2, 213-4; Paspatis 1885, 309-10, 313-5; Ebersolt 1910, 138-40, 173; Janin 1953, 269.

⁵⁵ Labarte 1861, 109, 174-5; Paspatis 1885, 167-9, 188-9, 195-6, 205; Janin 1953, 58.

⁵⁶ Theophanes *Chronographia* 1883-85, I 146, 335.

⁵⁷ Janin 1953, 484.

Aziz Theodoros şapeli (εὐκτήριον τοῦ Ἀγίου Θεοδώρου) Khrysotriklinos'un doğu tarafında yer almaktaydı. Hemen yakınlarında Aziz Theodoros'un "kamara" sı denilen ve İmparatorun törenlerden önce kıyafet değiştirdiği mekân yer almaktaydı (De Cerimoniis I, 48). Aziz Theodoros şapelinin ibadetten öte törensel bir işlevi olduğu gözlenir: burada yapılan tek dini tören 28 Temmuz günü Kutsal Haç'ın - akşam vakti Pharos kilisesine gidene kadar - buraya bırakılmasıydı (De Cerimoniis II, 8).

Buna karşılık şapelde dini olmayan törenler yapılmaktaydı: bunların arasında Senato başkanının ve *kubikularium* tayinleri burada oluyordu (De Cerimoniis I, 97; II, 24, 25).

Bu törenlerde Saray erkânından bir çok kişi şapelin içinde, *praepositus* tarafından, ödüllendirilen kişiye hitaben yaptığı konuşmayı dinlerdi. Daha sonra İmparatorun bulunduğu Khrysotriklinos'a geçilirdi.

Bu anlatımdan anlaşılaçağı üzere yapı çok küçük değildi ve Khrysotriklinos'un giriş tarafında bir kapısı vardı. Metatorion işlevine uygun olarak altın sırmalı ve incili değerli giysiler burada bulunmaktaydı ⁵⁸.

En son olarak Saray'ın başlıca girişi olan Khalke'deki Kurtarıcı İsa şapeli listede yer alır. Theophanes Continuatus'a göre bu şapel İmparator I. Romanos Lekapenos (920-44) tarafından yaptırılmış ve oniki din görevlisi atanmıştır. Yine Patria'lar şapelde kakma tekniğı ile işlenmiş iki sütun bulunduğunu aktarırlar. Leon Diakonos bize şapelin Khalke'nin apsisi üzerinde yapıldığını aktarır. Bu da IX. Monomakhos (1042-55) döneminde olmuş bazı olaylardan anlaşılmaktadır .

Asi Maniakes'in 1043'de ölümü üzerine yapılan kutlama törenlerini İmparator kilisenin atriumundan izlemiştir. İmparatoriçeler Zoe ve Theodora 1044'te aynı yerden ayaklanan halkı yatıştırmaya çalışmışlardır.

Yine aynı kaynakta İmparator İoannes Çimiskes'in (969-76) bu şapeli büyüterek restore ettirdiğı ve içine Kutsal topraklardan getirdiğı iki değerli kutsal kalıntıyı yerleştirdiğı yazılır (İsa'nın sandaletleri ve Beyrut ikonası). Leon Diakonos, Çimiskes'in 971'de Rusya'ya karşı savaşa çıkmadan önce burada dua ettiğini ve yine aynı yerde gömülmek istediğini aktarır. Bu şapel, Saray kiliseleri arasında bir hükümdar tarafından en fazla ilgi gören ve sevilen yapıdır; bunu, İmparatorun burada gömülme isteğı kanıtlar ⁵⁹.

İlk Hristiyan başkentinin İmparatorluk Sarayı'nda çok sayıda zengin ve güzel kiliseler ve şapeller olması olağan sayılır. Fakat bu binaların Bizans Saray hayatındaki önemli konumu diğer devletlerde görülmez; çünkü bunlar ibadet yerlerinden öte (dini ayinler ve Saray erkânının dini ihtiyaçları gibi), Saray içinde yapılan dini ve sivil törenlere de bir mekân teşkil ediyorlardı. Bu durumlarda kraliyet korteji, dua etmek, şarkı söylemek,

⁵⁸ Janin 1935, 59-60.

⁵⁹ Mango 1959, 149-69.

İmparatorun elbisesini deęiřtirmesi ya da attan inmesi -hatta kötü havalarda korunma- gibi nedenlerde burada duruyordu.

Bu konumda en ilginç olan dini yapıların sivil işlevleri yürütmesi ya da tersidir. Örneğın, ünvan verilmesi gibi sivil bir tören bir kilisede ya da İncil'in kutsanması gibi dinsel bir olay taht salonunda gerçekleşebiliyordu. Bunu, Bizans İmparatorluk ideolojisinin teokratik yapısıyla açıklayabiliriz: Tanrı tarafından kendisine hükümdarlık yetkisi verilen İmparatora ait her şey hem dini hem sivilidir.

IV. 4. Büyük Saray'da Bulunan Bahçeler

Roma medeniyetinden alınan bahçe kültürü Bizans'ta -özellikle ilk iki yüzyıl boyunca- devam eder. Roma'da görüldüğü gibi peristiliumlu evlerin içinde, bahçeler ve aralarda parklar yer almaktaydı. Çiçeklerle süslü çimenler, meyve ağaçları, havuzlar ve su oyunları tipik bir Roma bahçesini oluşturmuyordu ¹.

Aynı anlayış kent dışı villaların bahçelerinde görülür: IV. yy.'ın ikinci yarısında İoannes Khrysostomos zengin toprak sahiplerine karşı yakınıdır. Libanios, varlıklı Antakyalıların sıcak yaz günlerinde Daphne'deki villalarına gittiklerini aktarır; yine Konstantinopolis'in bazı zengin senatörlerinin Bitinya'da villaları olduğunu ve mevsimlere göre buralarda kaldıklarını belirtir ².

Bizans devletinin geri kalan dokuz asırlık tarihinde bahçenin nasıl bir gelişim gösterdiğini bilemiyoruz. Arkeolojik verilerin eksikliği bizi, bahçeler hakkında bilgi edinmek için, yazılı kaynaklara ve resim sanatına yöneltir.

Bizans saray bahçelerine ait hiç bir arkeolojik veri günümüze ulaşmamıştır: ayrıca, bu konuda yapılmış olan çalışmalar da çok azdır ³.

Bizans sanatında temsil edilen bahçe -genellikle- stilize edilmiş bir cennet bahçesidir: gerçek bahçelerin tasvirlerine genelde İncil'den alıntı sahnelerde rastlanır. Bunlar arasında bir saray bahçesi pek görülmez; gerçeğe yakın olan tek betimleme Şam Emevi Cami avlusundaki mozayiklerde görülür. Yapımı (705-711) Bizanslı ustalar tarafından gerçekleştirilen bu mozayikler arasında Barada panelinde görülen su kanalları, havuzlar ve ağaçlar arasına yerleştirilmiş köşkler tipik bir Bizans saray bahçesini temsil eder ⁴.

Tarihi kaynaklarda da çok sayıda bahçe olgusuna rastlamaktayız; örn. Prokopios, Zoodokhos Pege kilisesinin meyve ağaçları ve çiçeklerle dolu güzel bir bahçenin ortasında olduğunu söyler ⁵. N. Mesarites, 1198-1203 yılları arasında yazdığı bir methiyede Havariyun kilisesi etrafındaki bahçelerden söz eder ⁶.

Roma kültürü geleneklerine göre bir soylunun toprak ve bahçe işleri ile uğraşması gurur verici bir 'hobi' sayılırdı. Bu anlayış Bizans'ta da görülür: Paris kütüphanesinde bulunan XI. yy.'a ait bir el yazmasında (cod. Par. gr. 74

¹ Antik dönem bahçe mimarisi hak. Garden history: issues, approaches, methods 1992; Taylor 1983.

² Littlewood 1992, 127.

³ Bu çalışmaları şöyle sıralayabiliriz: Barber 1992, 1-19; Littlewood 1992, 126-53; Brubaker-Littlewood 1992, 213-48; Wolschke-Bulmahn 1992, 221-28; Maguire 1994, 181-97; Littlewood 1997, 13-38.

⁴ Şam Emevi camii hak. Creswell 1969, I, 229-45. Mozayikler ve Bizanslı ustalar hak. bak. Lazarev 1967, 108-9.

⁵ Prokopios *Yapılar* (I.10) 1994, 27.

⁶ Downey 1957, 897-98.

fol. 39 v.) zengin bir toprak sahibinin üzüm bağlarına bakan işçilerine yevmiyeler dağıttığı görülür ⁷. Zaten Bizans hükümdarları, şahsen Roma İmparatorları gibi ⁸ böyle bir uğraşmayı hor görmemişlerdir. İulianos (361-363) büyükannesinin topraklarına kendi elleriyle üzüm fidanları ekmiş, Herakleios (610-641) sebze bahçeleri yaratmış, Theophilos (829-842) bahçeli saraylar yaptırmış ve I. Basileios da (867-886) Büyük Saray içinde *Mesokepion* adlı bahçeyi yaptırmıştır ⁹.

İmparator VII. Konstantinos Porphyrogennetos'un yazdırdığı eserler arasında (913-959) *Geoponika* adlı kitap bulunur ¹⁰. Tarihçi Psellos İmparator IV Mikhail'in (1034-1042) Kosmidion kilisesini yeniden yaptırdığı zaman ayrıca "güzel hamamlar, bir çok havuz ve gözü mutlu edebilecek her türlü güzellikleri de" yaptırdığını ekler. Yine Psellos, IX.Konstantinos Monomakhos'un (1042-1055) bahçe mimarisine çok ilgi gösterdiğini aktarır ¹¹. I. Andronikos Komnenos (1183-1185) 40 Şehitler kilisesinde kendini İmparatorluk giysileriyle değil, elinde orak olan bir çiftçi gibi resmetmiştir. III. İoannes Vatatzes (1222-1254) İznik'te tarım alanında yenilikler yapmış ve tahttan indirilmiş iki imparator -I. Romanos Lekapenos (920-944) ve VII Mikhail Parapinakes (1071-1078)- hayatlarını manastırlarda bahçe ile uğraşarak sona erdirmişlerdir ¹².

Bahçe olgusu Roma İmparatorluğunda büyüklük ve güç sembolü olarak sayılmıştır. Bizans döneminde böyle bir olgunun aynı şekilde devamını bilemiyoruz ama Doğu dünyasında böyle bir kavram her zaman vardır.

Bu konuda en eski belge Asur kralı II. Asurnasirpal'a (İ.Ö. 883-859) dayanan bir yazıttır: burada kralın bahçeler içinde bir saray yaptırdığı yazılır. İ.Ö. 1458 yılı civarı Mısır Firavunu III. Thutmosis'in Gebel Barkal'da bir granit stel üzerine "ağaç olmayan yerlerde ağaç yetiştirdiği" yazılır. Asur kralı III. Salmanaser (İ.Ö. 858-824) Şam'daki Hazel'in kraliyet konutunun "bahçelerini yıktım" der ¹³.

Tarihçiler Doğu dünyasında özel zevk bahçelerini -*paradeisoi*-- ilk yaratanların Pers-Akhemenid hükümdarları olduğunu aktarırlar (eski pers dilinde *pairidaeza*- 'çevre duvarı anlamındadır). Perslerin hüküm sürdüğü tüm topraklarda, bahçe saraya ait bir olgu olarak bilinir. Bizanslıların en eski düşmanı olan Sasani devletinde en ünlü bahçe II. Hüsrev'in (591-628) Kasr-ı

⁷ Lazarev 1967, 187-8.

⁸ Hadrianus, Tivoli'deki villasının bahçelerinin tanzimi ile bizzat kendisi uğraşmıştır. Augustus bahçelerini heykeller ile süslemiş; Caligula, Velitrae'deki villasının bahçesindeki bir ağaca yemek odası yaptırmış ve Heliogabalus karlı tepeleri olan ve odaların içine kadar giren bahçeler yaptırmıştır. Decimus Claudius Albinus doğa unsurlarını anlatan bir kitap yazmıştır

⁹ Littlewood 1997, 16-7(*vita Basilii* 68, 328-9; Theophanes Continuatus, *vita Theophilii* 43, 144)

¹⁰ Teall 1971, 39-42.

¹¹ Psellos, *Chronografia* IV,31;VI, 186:bak. Demirkent 1992, 59-60, 154.

¹² Littlewood 1997, 17.

¹³ Pritchard 1969, 240, 280, 559. Bu yazıtta Asur kralının bahçesinde bulunan çok sayıda ağaçlarından bahsedilir.

Şirin'de büyük bir havuza bakan, içinde nadir hayvanlar olan ve yüksek bir teras üzerinde kurulu olan bahçedir ¹⁴.

Kurak topraklardan gelen Araplar için, meyveli sulak bahçeler ayrıca doğaya karşı kazanılmış bir zafer sayılırdı. Bahçenin gelişimi ve kullanımı İslam dünyasında olduğu kadar hiç bir medeniyette görülmemiştir. Arap düşüncesine göre bu bahçelerin güzelliği cennet bahçesini bile geçmekteydi ¹⁵.

Doğal olarak bu görüş Bizans medeniyetini de etkilemiştir: X. yy.'dan sonra bir saray bahçesi 'yeni cennet' diye adlandırılır. Tanrı'nın dünya üzerindeki vekili olan İmparator 'dünyevi yaratıcı' olarak kendi bahçesini yaratır. Güzelliklerle dolu bahçenin başlıca 'güzelliği' İmparatorun kendisidir. Bazen oyun parkında başarıyla avlanan İmparator, Barbarlara karşı zafer kazanmış sayılır ¹⁶.

Bizans saray bahçeleri hakkında günümüzde fazla bir bilgiye sahip değiliz. Büyük Saray'ın bahçeleri arasında sadece ikisinin adı bilinmektedir: Mesokepion (Μεσοκήπιον) ve Anadendradion (Ἀναδενδράδιον). İlki, su yolları ve havuzlarla süslü bir çok bitkinin olduğu bir bahçeydi; kuzey ve güney tarafı sütunlu revaklarla çevrili bahçenin batısında Nea kilisesi, doğusunda ise bir polo sahası vardı.

Anadendradion ise Magnaura Sarayı'na bitişik bir bahçe olmalıydı (De Cerimoniis I, 39). Bunların yanında Theophilos tarafından yaptırılmış ve teraslar üzerinde bulunan bahçeler de vardı. Yine Büyük Saray duvarları içinde logothetes Theoktistos'un özel konutunun ve yakınlarda Mangana kilisesinin bahçeleri vardı ¹⁷.

Büyük Saray dışında Bizans İmparatorlarının kent dışı villaları da vardı; yazın sıcağından kaçmak, avlanmak ve tedavi için gidilen bu küçük saraylar Büyük Konstantinos'tan Komnenoslar dönemine kadar bir gelenek olarak varolmuşlardır. Genelde bu villalar, Marmara denizi ve Boğaz sahillerinde bulunuyorlardı ¹⁸. Mutlaka bu villaların bahçeleri de vardı; ne yazık ki kaynaklarda bu konuda bilgilere rastlamak oldukça zordur.

Zengin bir bitki örtüsüne sahip olan Hieria Sarayı, Makellon ve Bryas Sarayı hakkında az da olsa bazı bilgilerimiz var. Makellon, Caesarea yakınlarında, Argaios dağı eteklerinde İulianos ve Gallus'un çocukluk günlerini geçirdikleri Saray'dı. Muhtemelen duvarlarla çevrili güzel bahçeleri vardı. Fenerbahçe burnundaki Hieria Sarayı İustinianos tarafından İmparatoriçe Theodora için yaptırılmıştı. Hamamları, limanı, kilisesi, revaklı ana giriş yoluna sahip olan bu Saray'ın ayrıca güzel bahçeleri vardı. Herakleios, Saray'ın sarnıçlarını doldurarak bunları sebze bahçelerine dönüştürdü. I.

¹⁴ Pinder-Wilson 1976, 72-73.

¹⁵ Lehrman 1980; Brookes 1987.

¹⁶ Maguire 1994, 191-7.

¹⁷ Littlewood 1997, 22 not 65 (Georgios Monakhos, *Vita Michaelis*).

¹⁸ Bu başkent dışı villalar hak. bak. : Janin 1964, 138-53; Runciman 1980, 219-28.

Basileios bahçeyi eski zengin haline dönüştürerek oldukça güzel bir hale getirdi. VII. Konstantinos Porphyrogennetos Hieria'nın temiz havasını ve güzel bahçelerini sevdiğinden, senelik üzüm bayramını burada kutlamaktaydı (De Cerimoniis I, 87).

Daha önceden yapılmış olan Bryas Sarayı, Theophilos tarafından yeniden yapılandı. Kiliseleri olduğu halde tamamıyla İslam etkisiyle yapılan Saray, su kanallarının geçtiği geniş bir bahçeye sahipti ¹⁹.

Öncelikle Bizans Saray bahçelerinin temel özelliklerine bakalım; bu bahçeler -yakın Doğu Saraylarında olduğu gibi- bir iç mekândan seyredilmek amacıyla yaratılmışlardı. Edebi eserlerdeki anlatımlara bakarsak bir saray bahçesini daha iyi anlayabiliriz. Ekphrases'lerde anlatılan bahçeler, muhtemelen, saray bahçelerinden esinlenmişlerdir: rüzgârda sallanan ağaçlar ve bunların zarif gölgeler yapan dalları, kokulu çiçekler, öten kuşlar, heykeller, mozayik ve fresklerle süslü bahçe köşkleri ve çardaklar, süslü çeşme ve havuzlar ve küçük şapeller, etrafı duvarlarla çevrili bu bahçeleri tamamlamaktaydı ²⁰.

Bizans İmparatorlarının Büyük Sarayı'nın bahçeleri bu anlatımdan farklı olmamalıydı. Büyük Saray'ın bir çok yapıdan oluştuğunu biliyoruz: bu yapıların aralarındaki boşluklar çeşmeli bahçelerle doluydu. Büyük Saray'ın bahçeleri hakkında özel bir tanım maalesef yok: örneğin kaynaklarda Mesokepion hakkında sadece "her türlü çiçek ve bitki ile dolu" olan bir bahçe olarak söz edilmektedir.

Psellos, IX. Konstantinos Monomakhos'un (1042-1055) Mangana kilisesini yaptırdığı zaman etrafında "*çiçekli bahçeler, ağaçlar, hamamlar, su yolları ve çeşmeler*" olduğunu söyler. Kilisenin etrafındaki bu bahçeler bize Sina'daki Azize Katerina manastırında bulunan bir el yazmasını hatırlatır (Cod. Sinaiticus n.339, fol.4v): burada Nazianzoslu aziz Georgios kubbeli, süslü bir kilise içinde eserlerini yazarken resmedilmiştir. Kilisenin etrafında kemerler içinde (arkasında?) paravanalarla ayrılmış ağaçlı ve fıskiye havuzlar görülür ²¹.

Tarım, bahçe ve bağ gibi doğal uğraşılara Bizanslılar, Batılılardan daha fazla ilgi göstermişlerdir Konstantinopolis'in içinde veya dışında birçok yer adları doğadan esinlenirler: Kalagrou (çimenlik), paradeision (küçük park), drypia (dikenli yer?), drys (meşe), karya (fındık ormanı), peukia (cem ağaçları), bathys rhyax (derin dere), gyrolimne (gümüş göl), eremia (çöl), kserolophos (çıplak tepe) vs. Ayrıca insan isimlerinde esinlendiğini görüyoruz.: triakontaplyllia (gül), margarita (papatya) gibi ²².

Saray bahçelerinin anlatımlarında az sayıda ağaç çeşitine rastlasak da, resim sanatında ve edebiyatta bir çok ağaç adı geçmektedir: örneğin: servi, zeytin,

¹⁹ Eyice 1959, 79-111.

²⁰ Littlewood 1979, 95-114.

²¹ Lazarev 1967, 193-4; The monastery of St. Catherine on Mount Sinai 1985, lev. 153.

²² Janin 1964, 348 -503 arasında sıralanırlar.

kayısı, ceviz, incir, erik, elma, armut, karaağaç, çınar, kızılağaç, söğüt, defne, mersin ağacı, çam, şimşir, meşe, dişbudak, kayın, akaağaç, köknar, sedir, sakız, kocayemiş, ardıç, şeftali, turunç, ayva, kiraz, nar, hurma, hümnap, muşmula, dut, fındık, badem, demirhindi ve tatlı kestane ağaçları gibi ²³.

Ağaçların yanında bahçeleri süsleyen çiçekler de kokuları ve renkleri nedeniyle çok sevilmekteydiler: *Geoponika*, gözlere ve buruna hoş gelen gül, zambak, menekşe ve çiğdemi sıralar ve bunların nasıl yetiştirilmesi gerektiğini aktarır. Edebi eserlerde ayrıca nergis, sarmaşık nilüfer, papatya, orkide gibi çiçeklerin yanında sağlıklı faydalı otlar da geçer ²⁴.

Bahçelerin bir diğer vazgeçilmez unsuru su kanalları, çeşmeler ve havuzlardı; bunlar sulama görevinin dışında başlıca bir süs unsuruydular ²⁵.

Büyük Saray'daki bazı havuzlarda balık yetiştirilmekte ve İmparator bunları kendi elleriyle avlamaktaydı. Çeşme ve havuzlar -genelde- tarih yazarlarının daha fazla ilgisini çekmişlerdir. Theophilos, Trikonkhos yakınındaki Mystik havuzu yaptırmıştır: suyun iki aslanın ağzından aktığı bu havuz, davetlerde içi fıstık, badem, cam fıstıkları ve baharatlı şarap ile dolduruluyordu ²⁶.

I.Basileios döneminde Mesokepion bahçesinde iki havuz bulunmaktaydı: Bunlardan güney tarafında olanın porfir bir çanağı vardı: bu çanağın çevresinde yılan heykelleri, ortada ise içinden su fışkıran bir kozalak bulunuyordu. Kuzeyde yer alan ve diğerine benzeyen havuzda, kozalağın üstünde tunçtan yapılmış horoz, keçi ve koç heykellerinden su ve bazen şarap fışkırmaktaydı ²⁷. Böyle kozalaklı bir havuz tasvirine Aynaroz yarımadasında Pantokrator manastırında bulunan ve XII. yy.'a tarihlenen bir el yazmasında (Cod. 234 fol. 23 v) rastlamaktayız. Burada Havari Markos mimari öğelerin bulunduğu bir bahçe içinde İncil'ini yazmaktadır. Ağaçlar arasında iki çanaklı bir havuz görülür: bu havuzun üstünde bir kozalakтан su fışkırmaktadır ²⁸.

Ayrıca, Saray dahilinde kentin iki partisi olan Mavilerin ve Yeşillerin havuzları da bulunuyordu. Tarihçi Theophanes'in aktardığına göre İmparator II.İustinianos Maviler için bir havuz yaptırmış ve bunun için burada bulunan Theotokos *tu metropolitou* kilisesini yıktırmıştır ²⁹. Khrysotriklinos'un yakınında bulunan Maviler havuzu etrafında İmparator

²³ Geopondika ve Porikologos adlı eserlerde bu ağaç adlarına rastlamaktayız.

²⁴ Littlewood 1992, 138-42.

²⁵ Resim sanatındaki verilerin az olmasından dolayı bu su kanallarının düz bir şekilde yol aldıkları düşünülmektedir. Oysa İslam (Emevi) bahçelerinde su kanallarının kıvrımlı olduklarını biliyoruz.

²⁶ Mango 1972, 162 (Theophanes Continuatus, 141).

²⁷ Mango 1972, 195 (*vita Basilii* 85). Bir önceki çeşme daha sonraları I. Andronikos tarafından

⁴⁰ Şehitler kilisesi avlusuna taşınmıştır.

²⁸ Θεσσαυροὶ τοῦ Ἁγίου Ὁποῦ 1997, 207, n. 5.9.

²⁹ Mango 1972, 131 (Theophanes *Chronographia*, 367-8).

bu partinin üyelerin kabul ediyordu. Yapılış tarihini ve yerini tam bilemediğimiz Yeşillerin havuzu ise Saray'ın doğu bölgesindeydi ³⁰.

Yapay bahçeler yaratmak Bizanslıların bir diğer zevki olmuştur: Roma geleneğine uygun olarak mozayik ve fresklerle süslü köşkler ve çardaklar bahçe olgusunu iç mekanlarda da devam ettirirler. Theophilos'un yaptırdığı, Kamilas köşkünde "yeşil bitkiler, ağaçlar, ve meyve toplayan figürler" duvarlardaki mozayiklerde resmedilirler. Yine aynı hükümdar Mousikos salonunu öyle bir şekilde süsletir ki, bir tarihçi "*sen bu yapıyı gördüğün zaman onun çeşitli çiçeklerle dolu bir bahçe zannedersin*" diye aktarır ³¹. I. Basileios yaptırdığı Kainourgion'un duvarlarını hayvanlar ve üzüm bağlarını temsil eden, mermerden ve camdan yapılma panellerle kaplatmıştır ³².

VII. Konstantinos Porphyrogennetos 19 Divanlı resmi yemek "salonunu asma yaprakları ve ağaç biçiminde" mermer yontularla, Khrysotriklinos'u da "kokulu bir gül bahçesi, açan çiçekleri temsil eden mozayikler" le süsletmiştir ³³. Saray'da böyle süslerin varlığına Manuel Philes'in bir anlatımında rastlanır: yaklaşık 1300 yılında yazılmış olan eserinde Philes, Saray duvarlarındaki ağaç, çiçek ve hayvan resimlerinin güzelliğini ve gerçeklerine benzerliği karşısında hayrete düşer ³⁴.

Bahçeler bölümünün sonunda içinde hayvanların olduğu oyun parklarını da hatırlamak gerekir. Yakın Doğu dünyasında hükümdarların güç sembolü olarak gördükleri vahşi hayvanlar Bizanslıların da ilgisini çekmiştir. Bu hayvanlar daha çok avlanmak amacıyla geniş parklara bırakılıyordu. Bizans İmparatorlarının çoğu avlanmaktan hoşlanmışlardır: tarihte, bu şekildi avlanırken, çok sayıda ölen hükümdar vardır.

Kent merkezi dışında birçok av köşkleri vardı: bunların arasında Maurikios (582-602) tarafından yaptırılan Damatrys (Samandıra), I. Andronikos'un kullandığı Meloudion (Beylerbeyi) köşklerini sayabiliriz ³⁵. X. yy'da şair İoannes Geometres bir İmparatorluk sarayından bahsederken "her türlü çiçeklerin, meyve ağaçlarının olduğu, güzelliklerle dolu ve balık, kuş ve vahşi hayvanların doldurduğu bir oyun bahçesi" olarak tanımlar ³⁶.

³⁰ Ebersolt 1910, 100-3.

³¹ Mango 1972, 164 (Theophanes Continuatus, 144).

³² Mango 1972, 197 (Theophanes Continuatus, 333).

³³ Mango 1972, 208-9 (Theophanes Continuatus, 449-50, 456).

³⁴ Littlewood 1997, 33-4.

³⁵ Doğu hükümdarlarının bu gelenekleri oldukça eskiye dayanır: Asur kralı II. Asurnasirpal I.Ö. IX. yy.'da " vahşi aslan, boğa sürüleri topladığını" övünerek anlatır: J. B. Pritchard 1969, 559-60. X. yy. başlarında Bağdad Halifeleri'nin Saray'ında bir hayvanat bahçesi olduğu, Bizans elçilerinin ziyaretleri sırasında " bahçeden vahşi hayvan sesleri gelmekte" teriminden anlaşılmaktadır: Littlewood 1997, 32 not 141 (Al-Khatib, *Ta'rikh*, 103). Bizanslıların vahşi hayvanlara olan ilgisi, İmparator IX. Konstantinos Monomakhos'un bahçede beslediği Mikhail Attaleiates'i hayrete düşüren fil ve zürafadır: Theodorides 1958, 73-84.

³⁶ Şiir için Maguire 1990, 209-13.

Sonuçta, Bizans bahçeleri hakkındaki tüm veriler maalesef kesin değildir. Ama bahçelerin Bizans yağamında, önemli bir yeri olduğunu söyleyebiliriz. Bahçelerin sadece sağlık ve estetik açıdan değil, tanrısal cennetin yeryüzünde temsili olarak görüldüğü anlağılmaktadır. Bizans Sarayı bahçeleri de tüm bu güzelliklerin bir arada olduğu ve ėair Geometres'in "olabilecek en iyi ėey eksik değil, olmaması gereken hiç bir ėey de yok" diye tanımladığı yerlerdi !

SONUÇ

Bizans İmparatorlarının Büyük Sarayı'nın incelendiği bu çalışmanın sonucunda bu büyük kompleksin Bizans sanat ve mimarlık tarihinde önemli bir yer tuttuğu görülmüştür.

Bilindiği gibi Bizans'ta tüm sanat akımlarının ve mimari yeniliklerin doğduğu yer başkent Konstantinopolis olmuştur. Bu kent, zengin ve soylu yönetici sınıfın yaşadığı yer olarak her türlü sanatsal gelişimin başladığı ve yayıldığı merkezdir.

Bizans sanatının dini ve sanatsal temelleri Doğu Hristiyan kültürüyle benzerlik gösterse bile, Bizans sanatı tümüyle ayrı bir ortamda doğmuştur. Bu ortam zarif bir Saray ile, merkezi bir Kilise gücünün var olduğu büyük ve modern bir kenttir. Bu kentte doğan başkent üslubu Bizans sanatının temelini oluşturur.

Bizans sanatı İlkçağ ve Doğu kültürlerinin organik ve homojen karışımını temsil eder. Uzun bir gelişme evresinden sonra İlkçağ sanatının özelliği olan duyumculuğu ve Doğu kültürünün, açık ve anlatımcı ilkel eğilimlerini aynı potada ustaca eritmiştir. Antik sanatın insanbiçimciliğini koruyarak Hristiyanlık ruhuyla zenginleştirmiştir. Bizans'ta sanat gözlere hitap eden bir duyum algılanmasından uzaklaşıp, inananları maddi dünyadan manevi bir dünyaya götüren, dini gücün bir aracına dönüşmüştür. Antik dünyadan devralınan miras ve Hristiyan düşüncesi Bizans'ta tüm sanatsal faaliyetlerin temelini oluşturur. Tüm bu uğraşların amacı Devletin ve Kilise'nin tasvip ettiği tek bir üslup yaratmaktır.

Bizans sanatının gelişimindeki bir diğer etken Konstantinopolis'te yaşayan toplumdur: bu zengin toplum, toprak soyluları, Saray ve Kilise erkânı, yüksek ve orta bürokratlardan oluşuyordu. Toprak zenginleri genelde ülke idaresini de elinde tutmaktaydı. İmparatoru tahttan indiren, tahta çıkaran ve özellikle XI. yy.'dan itibaren hükümdarı avucunun içine alan bir sınıf olmuştur.

Bizans İmparatorları köylüyü ezen bu sınıfın çoğalmasını engellemek isteseler de zorlanmışlardır. Orta Bizans döneminde, X. yy. 'da, bir idari oligarşi yaratan bu sınıf hem topraklarda hem de Devlet idaresinde kilit noktaları tutuyordu. Geleneklerine bağlı bu zengin toplum, halkı küçümsemekteydi. Ailenin soylu olması, zenginlik, kültür, görgü, ince zekâ, sosyal ilişkiler, cesaret, fiziksel güzellikler en çok takdir edilen niteliklerdi. Bu zenginlerin hayatı, Hagia Sophia, Saray, Hipodrom arasında, dini törenler, resmi geçitler, bayramlar, davetler ve av partileri gibi hiç durmak bilmeyen bir lüks içinde geçiyordu.

Bu asil sınıfın yanında diplomasi ve ince zekâları ile ünlü Bizans devlet adamları ve bürokratlar vardı. Çok iyi bir eğitim alan bu kişiler hitabet sanatını en ince noktalarına kadar bildiklerinden ince bir konuşma

sanatı sergiliyorlardı. Bu bürokratlara benzer bir sınıf Kilise adamlarından oluşuyordu: siyasi oyunları bilen zenginlik ve gücü seven bu sınıf aynı zamanda Kilise'nin dogmatik öğretileri ve kurallarını cesurca dış saldırılardan korumaktaydı.

Kent halkının en huzursuz kısmı Konstantinopolis manastırlarında yaşayan keşişlerdi. Özellikle Doğu eyaletlerinden gelen bu keşişler ve kuzeyden gelen halklar Bizans sanatına yeni fikirler de getiriyorlardı. Doğal olarak bu halk tabakasından gelen keşişlerin yanında yüksek sınıflardan gelenler de vardı. Bunlar manastır duvarları arasında oldukça sosyal ve zengin bir yaşam sürmekteydiler.

Başkentin bu farklı toplumu, İmparatorun şahsında kendine bir üst otorite bulmuştu. Halktan toplanan zenginlikler ve toprak, asillerinin desteği ile imparatorluğun en uç sınırlarına kadar merkezi bir yönetim, hükümdarın elindeydi.

Bizanslılar için imparatorun kişiliği, doğrudan doğruya Tanrı'dan aldığı idare yetkilerinden dolayı kutsal sayılıyordu. Roma İmparatoru Augustus'tan Diocletianus'a kadar, imparatorun idari gücü Senato'yla; İustinianos'tan başlayarak Kilise ile paylaşılmış, ama özellikle Nika ayaklanmasının bastırılmasından sonra imparatorlar mutlak hükümdar olmuşlardır.

İmparator Tanrı'nın bir vekili, devlet ise Tanrı'nın kiralığının bir yansımasıydı. Bu ideolojide yapılan törenlerde İmparator İsa'nın bir öğrencisi, Havarilerin arkadaşı, ikinci Hz. Davut olarak alkışlanırdı. Hagia Sophia'ya serbestçe giren İmparator burada kıyafet değiştirir, dinlenir, yemek yer ve görüşmeler yapardı.

Merkezi bir yönetime sahip Bizans devletinde sanat, Batı Avrupa'dan farklı bir şekilde gelişti. Ortaçağ Batı Avrupası'nda her önemli merkezin kendine özgü bir sanat okulu vardı. Merkezi yönetim baskısı olmayan feodal bir sistemde sanat üretimi çeşitlilik gösteriyordu.

Bizans dünyası farklıydı: dinsel hayat devletin denetimi altındaydı ve Ortodoksluğun dışındaki her türlü yenilik ve farklılık mahkum ediliyordu. Liturji değişmiyor ve dogmalar üzerinde serbestçe açıklamalar yapılamıyordu. İmparator toplanan konsillerin başında bulunuyor ve tüm sapkınlıklar mahkum ediliyordu.

Görüldüğü gibi tüm yönetim ve denetim İmparator ve Saray erkânında toplanıyordu: bunlar kanunları, yasakları, dogmaları belirliyordu. Doğal olarak böyle bir toplumda sanatçının üretim faaliyeti de çok sıkı kurallarla belirlenmişti. Sanatta yapılacak yenilikler ancak Devlet ve Kilise onayı ile gerçekleşiyordu. Sanatçının kişiliği eserin bânisinden sonra geliyordu (bazı öykülerde binayı yaptıran zengin bâninin sanatçıyı kıskançlıkla izledikten sonra aynı binayı tekrar etmesin diye öldürttüğünü anlatır). Yaratıcılık kişisel bir eylem değil, Tanrı'dan gelen bir esin sonucu oluşan bir

durumdu: eğer birisi kuralların sınırını aşmaya kalkarsa cezalandırıyordu. Rus hacı Novgorodlu Antonius şöyle anlatır: "ressamın biri Hz. İsa'nın mozayikten bir tasvirini yapar. Daha sağ elinde bir parmak bitmesine kalmışken Hz. İsa'ya bakarak 'Tanrım seni yaşadığın zamanki halinle resmettim' der. O zaman ikona konuşur ve 'ne zaman beni gördün ki?' diye sorar. Ressam hemen dilsiz olur ve oracıkta ölür " ¹.

Bizans'taki merkezi yönetim Batı'da olduğu gibi farklı üsluplar ve sanat eğilimleri oluşmasını engellemiştir: Devletin gücü herşeyi toplamakta ve dengelemekteydi. Saray ve Kilise sanatın programlı, eğitici ve ahlâklı olmasını istiyorlardı ve böylece, en küçük ayrıntılara kadar içerikleri belirliyorlardı.

Bizans sanatı Hristiyan vatandaşlar için dini öğreti ve devlet bütünlüğüne bir katkı ise," Barbar" denilen halklar için, sarayın şatafatlı törenleriyle Doğu Roma İmparatorluğunun büyüklüğünü göstermek için bir araç sayılıyordu. Bizans Devleti sanatı, politik amaçlar için kullanıyordu: yabancı elçileri kabul törenleri buna örnektir. Örneğin İmparator VII. Konstantinos Porphyrogennetos Arap elçileri karşıladıkları bir kabul töreninde devlet hazinesindeki ve kiliselerde bulunan tüm kıymetli eşyaları (lambalar, şamdanlar, zincirler, taşlar...vb.) Saray'ın salonlarını süslemek için getirtmiştir.

Bizans sanatı, temelindeki Saray olgusundan dolayı bu sanatın yayıldığı merkezin Konstantinopolis olması doğaldır. En önemli sanat faaliyetleri hep başkentten yayılmıştır. Bu kentte Saray , Patrik, Sinod makamları vardı. Bu kentte bulunan İmparatorluk atölyeleri ülkenin her köşesine dağılan modelleri üretiyorlardı. Bu kentte, zengin toprak sahiplerinin binlerce hizmetkarlı muhteşem sarayları vardı. Bu kentte, paralar toplanıyor ve dünyanın her köşesine ticaret buradan düzenleniyordu. Dünyanın her tarafından insanlar buraya geliyorlardı; İskandinav ülkelerinin sisli topraklarında , Rus nehirleri kıyılarında, Batı Avrupa'nın kalelerinde, Venedik'in limanlarında hayal edilen ve gitmek istenen tek kenti Konstantinopolis!

Seçkin ve zarif kültürü, gelişmiş medeniyeti ile Ortaçağ insanı için olağanüstüydü. Zaten Konstantinopolis halkı bu kültürden, yarattığı modalardan, sahip olduğu güzelliklerden gurur duyuyordu. Bu halk için, Roma İmparatorluğundan gelen miras, kültür, görgü ve üstünlük göstergesiydi. Tüm yaşama yansıyan bu gelenek doğal olarak sanat üretimini de etkilemekteydi. Konstantinopolis caddeleri ve meydanları yüzlerce İlkçağ heykelleri ile süslüyüdü. Yüksek okullarda İlkçağ eserleri okunuyordu; seçkin toplum en zarif Yunancayı konuşuyordu.

Böylesi seçkin bir toplum barındıran, kentin ve devletin merkezi olan Saray'ın kurumları, toplumu ve yapılanması, Bizans İmparatorluğunun tarihsel ve kültürel gelişiminde önemli bir rol oynar.

¹ Lazarev 1967, 15.

Bu araştırma Saray'ın tarihi, yapıları ve konumlarını incelemek ve saptamak ve yeni varsayımlar üretmek amacıyla yapılmış ve bu doğrultuda bazı konular daha dikkatlice incelenmiştir. Öncelikle Saray'ın yer aldığı ve kuruluşu birbirine paralel Konstantinopolis kentinin topoğrafik gelişimi, bazı varsayımlarla, ilk defa 1100 yıllık süreci kapsayacak bir şekilde ele alınmıştır.

Bizans İmparatorluğunun merkezi ve temeli olan başkent in kuruluşu, Saray kompleksinin kuruluşu ile paraleldir. Bu aşamada kentin gelişimi büyük önem taşır. Antik Konstantinopolis'in Bizans dönemindeki topoğrafik gelişimine baktığımız zaman, bunun genel olarak üç aşamada geliştiğini görmekteyiz: öncelikle yeni kurulan bir Grek kolonisi ve ardından Roma dönemindeki S.Severus yenilenmesi görülür. Tarihi yarımada nın en uç kısmında akropol çevresinde surlarla çevrili Byzantion, yapıları ile tipik bir Antik Çağ kentidir. Büyük Konstantinos'un şehri yeniden kurması, kentin merkezine büyük değişiklikler getirmemiştir. Konstantinos kenti yeni surlarla çevreleyerek, yerleşim alanını büyütmüş ve özellikle yeni yapılarla süslemiştir. Bizans başkent inin şehircilik açısından temel inin oluştuğu ve çok sayıda yapının inşa edildiği dönem IV. ve V. yüzyıllardır. II. Theodosios'un kenti V. yy.'ın ilk yarısında surlarla büyütmesiyle Konstantinopolis en geniş haline kavuşmuş ve bunu Fetih'e kadar korumuştur. Bundan sonra yaklaşık 1000 yıl boyunca şehircilik açısından bir gelişme görülmez. İustinianos gibi zengin bir hükümdarın döneminde yapılanlar sadece restorasyon ve yeni bina inşaatıdır. Kaynakların yetersizliği ve siyasi bunalımlar nedeniyle VII.-X. yy. arası kentte yeni yapı değil, hatta bakım ve onarım işleri bile görülmez. Orta Bizans döneminde görülen (X.yy.'daki) 'Rönesans' hareketinden şehir de etkilenir. Kentin nüfusunun çoğalması ile bir canlanma görülür: Makedonyalılar hanedanı ile başlayan yenilenme döneminde (XI.-XII. yy.) kentin merkezi kuzey bölgelere kayar: buralardaki bir canlanmanın aksine diğer bölgeler daha ıssız bir görünüm sergilerler. Şehrin bu durumu Latin işgalinin yağmaları ile kötüleşir. Başkent in 1261'de Haçlılardan geri alınışı, kentin yeni bir gelişim devresini başlatır. Elimizdeki çok az sayıdaki verilere rağmen şehrin hızlı bir değişim yaşadığını tahmin ediyoruz. İssız arazilerin çoğalması, eski harabelerin içlerine yerleşme ile kent merkezi, meydanları gibi öğelerin konumları değişir. Yerleşim Haliç sahillerine ve kuzey-batı bölgelere kayar: Marmara sahili eski kalabalık halini kaybeder ama limanları çalışmaya devam eder. Bu son değişimden kısa bir süre sonra kent, Türklerin eline geçer ve artık - Avrupa ve Anadolu yakalarını kapsayan - yeni bir şehir gelişimi başlar.

Görülüyor ki Bizans döneminde kentsel gelişim özellikle IV. -V. yy.'da oluşmuştur: şehrin mahalleleri, yolları, meydanları ve ana yapıları belirlenmiştir. Bundan sonraki uzun dönemde sadece yeni eserler eklenmiş ya da eski yapılar onarım görmüştür.

Kentin gelişimi ile paralel bir yapılanma gösteren Saray'ın mimari ve sanatsal yapısını etüd etmeden önce, bu yapının türediği kaynağı, yani, Saray mimarisinin gelişimini inceledik. Tarih boyunca saraylar ve

bunların gelişimine ayırdığımız bölümde, özellikle, Geç Roma ve Tetrarşi dönemine fazla yer verdik. Bunun sebebi, sözü edilen dönemin, Bizans devletinin oluştuğu devre bir geçiş sayılmasıdır. Doğal olarak Bizans devleti bir çok özelliklerini, temelini oluşturan bu büyük İmparatorluktan almıştır. Bunun sonucunda hükümdarın konutu ve devlet idare merkezi sayılan Bizans Saray binası da Roma Sarayı'ndan esinlenmiştir.

Bilindiği gibi kendinden önceki ve hakim olduğu topraklardaki kültürlerden esinlenmiş olan Roma devletindeki saray yapı ve olgusunun gelişimi şöyledir: Cumhuriyet döneminde - siyasal idareye uygun olarak - saray görülmez. Augustus ile kurulan kraliyetin ilk yıllarında gelişmeye başlayan Roma Sarayı, özellikle Neron (54-68) ile gelişir. 64 yangınından sonra yeniden yaptırılan Saray, geniş bahçeler arasında 'lüks' bir kır villası gibidir. Dikkati çeken konu, İmparatorun özel dairelerinin olduğu batı bölümünün, doğuda -içinde nymphaeumlar dahi olan -bir dizi kabul, davet ve yemek salonlarından oluşan resmi bölümden ayrı olmasıdır. Domitianus'un (81-96) yaptırdığı Domus Flavia, İmparatorluğun idari ve törensel ihtiyaçlarına göre düzenlenmiş -özellikle resmi kısmı- daha düzenli ve işlevsel bir plan sergiler. Geç Antik dönemde İmparatorluk topraklarının idaresi Tetrarşi ile birden fazla merkeze bölününce, Roma tek başkent olmaktan çıkar. Farklı başkentlerin sarayları yanında özel villalar da *palatium* (saray) olarak adlandırıldıklarından, devamlı, geçici ve dinlenme sarayları arasında bir ayırım yapmak zordur. Bu dönemde yapılmış olan saray binaları oldukça zengin bir yapı tipolojileri sergilerler. Geleneksel Roma sarayı tipolojisinin yanında yerel kültürlerin getirdiği yapı öğeleri, artık tanrısallaşmış ve *despotes* bir hükümdar ideolojisinin getirdiği ihtiyaçları karşılayan yeni bir saray yaratmıştı.

Geç Antik dönemde saray binalarının bazı ortak özellikleri oluşur; öncelikle saray, Palatinum gibi şehrin ortasında değil, onu çevreleyen surlara yakın, merkezden daha uzakta -sınırdaki- yer alır. Kente dönük abidevi bir cephe, çoğu zaman sütunlu bir cadde ile merkeze bağlanır. Özel dairelerin olduğu cephe ise genelde deniz, nehir gibi kent dışı doğaya bakar. Sarayın bir diğer tarafı hipodroma açılır: imparator yarışları saraya bağlı özel bir locadan izler. Ve son olarak tanrısallaşmış İmparatorun tapınak/mezarı, içinde veya yakın bir konumda saray binasına bağlantılıdır. Tüm bu özellikler kuruluşundan itibaren Bizans Büyük Sarayı'nda görülür. Ayrıca İslam dünyasındaki saray mimarisini incelediğimiz zaman bazı ortak öğelerin olduğunu görmekteyiz: avlular etrafında mekanlar, hamamlar, bahçeler vb. Bu özelliklerin Bizans ve İslam dünyasındaki gelişimlerini ve etkileşimlerini saptamak oldukça zordur : ayrıca araştırmacılar çoğu zaman karşıt kanılara sahiptirler (hangi kültürün birbirine etki ettiği gibi). Kanımızca Hellenistik dönemlerden itibaren görülen bazı özellikler (örn. sarayın dinlence ve zevk veren deniz ve nehir gibi su manzaralarına hakim olması gibi), Roma ve Bizans aracılığı ile İslam dünyasına geçmiştir. Bunların yanında Antik dönemlerden itibaren var olan bahçe kültürü İslam dünyasında yeni bir zevk anlayışı ile zenginleşmiş (çiçek ve bitkilerin çeşme, havuz ve biçimli su yolları arasında olması gibi) ve bunu tekrar Batı'ya vermiştir.

Varılan sonuçta, Konstantinopolis Sarayı'nın kuruluşunda, Roma ve Tetrarşi saray mimari öğeleri ve onu takip eden asırlarda Doğu - Sasani ve İslam mimari ve sanatından esintilerin bu kurumu derinlemesine etkilediği anlaşılmıştır.

Bizans Büyük Sarayı ve onun orijinal konumu ve yapılarını incelemeye geldiğimizde, arkeolojik verilerin kısıtlı olması nedeniyle Büyük Saray ve yapıları hakkındaki bilgilere sadece Bizans dönemine ait tarihi kaynaklar yardımıyla ulaşabilmekteyiz. Tarihi yarımada'nın Sultanahmet Camii ve denize inen çevre bölgeyi kapsayan Bizans imparatorlarının Büyük Sarayı günümüzde aşırı derecede çarpık yapılaşmanın kurbanı olarak bize orijinal durumunu açıklığa kavuşturacak topoğrafik ve arkeolojik bilgiler verememektedir.

Büyük Saray'ın harap olması zaman içinde gelişmiştir: öncelikle XI yy. sonlarına doğru Blakhernai Sarayı'na taşınan İmparator, ailesi ve Saray erkânı her ne kadar zaman zaman Saray'ı kullanmışlarsa da, bu büyük kompleksin yavaş bir şekilde yıkımına sebep olmuşlardır. IV. Haçlı yağması Saray'a vurulan ilk ciddi darbedir. İki yüzyıllık Palaiologos döneminde artık Bizans'ın zengin ve şatafatlı günleri geçmişte kalan şanlı bir anıdan başka bir şey değildir. Saray bu son dönemde zaten bir harabedir: Konstantinopolis'i ziyaret eden çok sayıda yabancı gezginler geçmişin izlerini, mermer yığıntıları arasında ararlar.

Böylece, Saray'ın kuruluşu olan IV. yy. 'dan itibaren tarih yazarları bize imparatorların hayatlarını ve icraatlarını aktarırken Büyük Saray hakkında önemli bilgiler de aktarırlar. İmparatorların yaptırdıkları sivil ve dini yapılar yazarlar tarafından methiyeli bir şekilde anlatılır. Büyük Saray hakkındaki kaynaklar arasında en önemlisi İmparator VII. Konstantinos Porphyrogennetos tarafından yazılan *De Cerimoniis* adlı eserdir. Bu eser karışık Saray tören ve adetlerini anlatırken bu olayların geçtiği mekânları da bazen açık bazen de anlaşılmaz bir dille anlatır. Fakat bu metin arkeolojik ve mimari açıdan kolay anlaşılamadığından, araştırmacılar tarafından farklı yorumlara yol açmıştır.

Bu temel kaynaktan başka özellikle Orta Bizans dönemine ait farklı kaynaklar (özellikle Theophanes Continuatus, Liutprand vb.) önemli bilgiler vermektedirler. Bunlara göre öncelikle Büyük Saray'ın geniş bir alana yayıldığı gözlemlenir: bu kuruluş, kendi içinde bölünmez bir vücut gibi bir bütündür ve aynı zamanda farklı işlevlerdeki yapıların biraraya gelmesinden oluşur. Bu yapılar, aralarında revakların, avluların, terasların ve bahçelerin olduğu geniş bir alana yayılmışlardır. İncelememizde bu yapıların, arazinin farklı eğiliminden dolayı, aralarında merdivenler olan revaklı terasların üzerinde konumlandıkları sonucuna vardık.

Kaynakların aktardıkları bilgiler doğrultusunda, incelememizde, Büyük Saray yapılarını işlevlerine göre iki kısma böldük: sivil ve dini amaçlı yapılar. Bu yapıların etüdünü kronolojik ve topoğrafik olarak ele almak

uygun görüldü. Bunun nedeni, yapıların Saray arazisinde yayılmalarının kronolojik süreçle bağlantılı olduğundandır. Büyük Konstantinos ile IV. yy.'da ilk çekirdeği kuzey bölgesinde oluşan Saray'ın, zaman içinde güney-batı ve güney-doğu yönlerinde genişlediği anlaşılmaktadır. Buna göre, kaynakların yardımıyla, Büyük Saray'ın kuruluş tarihi olan IV. yy.'dan terkediliş tarihi olan XI. yy. civarına kadar olan dönemde bir çok yapı inşa edildiğini görmekteyiz. Bu imar faaliyetleri Saray'ın gelişimine paralel olarak IV.-VI.-VII. ve IX. yy.'larda yoğunlaşırlar.

Bu yapıların Saray alanı içindeki topoğrafik konumları en önemli sorundur: Büyük Konstantinos tarafından ilk çekirdeği kurulan Saray'ın, anıtsal girişi olan Khalke, Daphne Sarayı, 19 Divanlı triklinos, Magnaura ve Kathisma, ihtimalle, bu imparator tarafından yaptırılırlar. Bunlar, büyük ve abidevi yapılar olmalarına karşın -tahminimizce- çok büyük bir alanı kaplamamaktaydılar. Daha sonraki dönemlerde yeniden yapılanmalara maruz kalmış olan Khalke, kanımızca Augusteion meydanının güney-doğusunda yer almaktaydı. Bunun için gösterebileceğimiz en önemli kanıt yakın zamana kadar Arslanhane adı ile var olmuş yapının Khalke bitişiğinde veya üstünde Orta Bizans döneminde yapılmış olan Kurtarıcı İsa kilisesi olması ihtimalidir. Khalke kapısını aştıktan sonra muhafızların karargahlarının ve şapellerinin bu bölgede olması, Saray'ın korunması açısından uygun görünmektedir.

Liutprand'ın 'Hipodroma yakın' diyerek bahsettiği 19 Divanlı triklinos kuzey bölgede olmalıydı. Bunun bitişiğinde bir geçit olan Onopodion bu salonu Augusteus ile bağlamaktaydı. Augusteus, Oktagonon salonu ve Aziz Stephanos kilisesi ile birlikte Daphne Sarayı'nı oluşturmaktaydı. Bunların güneyinde yüksek bir teras üzerinde (Theophanes, imparator Maurikios'un yuvarlak bir teras yaptırdığını aktarır) Magnaura sarayı bulunmaktaydı. Bu saray, etrafında revakların çevrelediği bir alanın ortasında (De Cerimoniis I,41) yer alıyordu. De Cerimoniis bir çok defa Magnaura'nın geçitlerle Hagia Sophia'nın galerilerine bağlandığını belirtir: bunun neticesinde Magnaura Saray'ın en doğu ucunu işgal etmeliydi.

Theophanes Continuatus 'Tanrı kilisesinden başlayarak Karianos ve bitişiğindeki Trikonkhos'un' imparator Theophilos tarafından yaptırıldıklarını vurgular. Öncelikle Tanrı kilisesi geleneksel olarak imparator Konstantinos'a mal edilir (Patria): bunu kabul ettiğimiz takdirde bu kilisenin erken dönemlerde gelişen Saray bölgesinin içinde olması gerekir. Saray'ın bu doğu bölgesinden Kırk şehitler geçidi ile Trikonkhos'a varılmaktaydı. Böylece, II. İustinos döneminde Khrysotriklinos'un yapımı ile merkezi güney-batı tarafına çekilen Saray'ın, Orta Bizans döneminde aradaki boşluklarını doldurduğu gözlemlenir. Yine Theophanes Continuatus imparator Theophilos'un Trikonkhos'un etrafında küçük boyutlarda bir çok köşk (Eros, Margaritis, Mousikos vb.) yaptırdığını aktarır. Tüm bu yapılar yukarıda sözü edilen boşlukları doldurmalıydı.

Saray'ın IV. yy.'da ilk çekirdeğini oluşturan giriş bölgesi ve Daphne Sarayı daha sistematik olmasına karşılık, Trikonkhos ve Khrysotriklinos çevreleri farklı zamanlarda yapılmış mekânlar topluluğuydu. Bundan dolayı bu bölümlerde simetrik ve düzenli bir gelişim olması muhtemel değildir. De Cerimoniis , Saray'ın bu iç bölümlerindeki mekânlardan söz ederken bizi çoğu zaman yanıltmaktadır. Örneğin Pharos kilisesinin tam karşısında Phylaks'ın ("Phylaks'ın, kilisenin ön cephesinin karşısında olan parlak büyük kapıları vardır") olduğunu ima eder (De Cerimoniis. I, 59) ve buna bitişik Tripeton ile birlikte, bu durumda, avlunun öte yanında olması gerekir. Kazılarda ortaya çıkan peristiliumlu avlunun Khrysotriklinos'un avlusu olduğu kabul edilerek bu avlunun doğu tarafındaki temel kalıntıların Pharos ve bitişik Aziz Elias ve Aziz Demetrios kiliseleri olarak düşünülür. Bunun sonucunda avlunun karşısında Khrysotriklinos olması gerekir. Oysa De Cerimoniis Phylaks'ı ve Tripeton'u Pharos kilisesi karşısına koyarak Lausiakos ile bağlantısını bunlar aracılığıyla gösterir. Bu durumda Khrysotriklinos daha güney-batıya kayar. Kanımızca Khrysotriklinos böyle bir konumda olup, Nikephoras Phokas tarafından X.yy.'da surlanan Boukoleon ve kısmi Büyük Saray yapılarının içinde yer almaktaydı. Bu durumda, günümüzdeki mozayikli avlunun Khrysotriklinos'un avlusu olması ihtimali zayıflamış olur.

II. İustinianos tarafından yaptırılan Lausiakos ve İustinianos salonları -kanımızca- Khrysotriklinos'un kuzey bölgelerinde yer almaktaydılar: bunlar büyük yapılar olup, ancak Saray arazisinin bu kısmındaki boşluğu doldurabilirler. Ayrıca, De Cerimoniis İustinianos salonunun Skhylla adlı bir yapı aracılığı ile Hipodrom'a bağlandığını belirtir.

Saray'ın içindeki önemli dini yapılardan Thetotokos Pharos kilisesi, Khrysotriklinos'un doğu tarafında bir teras üzerinde yer almaktaydı. De Cerimoniis Pharos kilisesinin teras ve bir kapı aracılığı ile Khrysotriklinos'a bağlandığını vurgular. Aynı teras üzerinde Aziz Elias ve Aziz Demetrios kiliseleri bulunmaktaydı. Walker Trust kazılarında varılan sonuca göre bu kiliselerin ortasında kalın temel kalıntıları fener kulesine ait olduğu ileri sürülmüştür. Kanımızca fener kulesinin Saray'ın ortası yerine, deniz kenarında olması daha akla yatkındır. Ayrıca, günümüzde sahilde bulunan fener, İstanbul ve Anadolu topraklarında görülen yapı devamlılığı geleneğini korumaktadır!

Pharos terasının güney-doğusuna imparator I. Basileios tarafından Nea kilisesi yaptırılır: bina muhtemelen yüksek bir konumda ve denize hakim olmalıydı. Bunun güneyindeki geniş düzlük alanda Tyzkanisterion sahası olmalıydı.

Günümüzde Büyük Saray'ın sınırları ve yapılarının konumu hakkında çeşitli görüşler vardır: bunlar geçen yüzyıl sonundan itibaren yapılan araştırmalarda görülür. Labarte, Paspatis ve Ebersolt birbirlerinden farklı ve karışık planlar ortaya çıkarırlar. Labarte Augusteion'un batı tarafı boyunca çok sayıda irili ufaklı mekanlar sıralar. Paspatis Augusteion meydanını Saray ile Hipodrom arasına yerleştirir ve Kathisma locasının Saray ile

bağlantısını gözardı ederek, bunu Hipodrom'un doğu ucuna yerleştirir. Ebersolt Khalke ve çevre yapılarını Augusteion meydanı kadar büyük ölçülerde tutar. De Cerimoniis'in ayrıntılı bir şekilde incelenmesi ve tercüme edilmesi sonucunda Vogt Saray'ın, genelde, bir çok araştırmacı tarafından kabul gören, bir planını çıkarır. Miranda'nın planı oldukça karışıktır: Daphne Sarayı güney-doğu bir konumda Khalke'deki Kurtarıcı İsa şapeli Khalke içinde veya bitişiğinde değil, Senato'nun yanındadır. Zeuksippos hamamı Augusteion meydanının tüm batı tarafını kaplar; aynı görüş Müller-Wiener'de de görülür Mango ise Khalke'yi Augusteion'un güney-doğu köşesine yerleştirir.

Zeuksippos hamamının konumu hakkında araştırmacılar arasında farklı görüşler olduğu anlaşılmaktadır: kanımızca hamam Augusteion'un tüm batı cephesini işgal etmiyordu. Büyük Konstantinos'un IV.yy.'da kurduğu Saray, hamamı içine alacak veya buna yer bırakacak şekilde olmamalıydı. Konstantinos kentin bu bölgesini Akropol'e yakınlığı, deniz manzarası ve Hipodrom bağlantısı için seçmişti. Yaptırdığı sarayın düzensiz yapılar topluluğu olduğunu zannetmiyoruz: kanımızca bu ilk Saray düzenli bir cephe ve plana sahipti (Split gibi). Bu düzenli cephe Augusteion meydanına anıtsal bir şekilde açılmaktaydı ve buradan revaklı bir cadde (Regia) Milion'a götürüyordu.

Büyük Sarayı oluşturan yapıların mimarisi hakkında bilgilerin kaynaklarda yetersiz olması çoğu zaman bu yapıların biçimleri hakkında bizi yanıltabilir. Özellikle süslemeler hakkında verilen bilgiler yeterli olamazlar; bunların yanında az sayıda mimari bilgilerden (örneğin sekiz sütunun 'tavanı taşıması', sigma biçimi yapı, trikonkhos gibi terimler) faydalanarak, dönemin mimarlık tarihi kapsamında, günümüze ulaşan benzerleri ile bazı iddialarda bulunabiliriz.

Mimari açıdan binaların sınıflandırılması konusunda çalışmamızın sonucu şudur: kuruluş tarihi olan IV.yy. ve bunu takip eden iki yüzyıl boyunca Büyük Saray yapılarına, dönemin dini bina mimarisinin (günümüze ulaşanların özellikle dini yapılar olması nedeniyle) özellikleri yansır. Örneğin Büyük Konstantinos'a mal edilen Magnaura IV.-V. yy.'da görülen bazilika planını izler. II. İustinos tarafından VI.yy.'ın ikinci yarısında yaptırılan Khrysotriklinos, İustinianos dönemi mimarisinin yeniliklerinden olan kubbeli/merkezi planlı kiliselerin (San Vitale-Ravenna, Hagioi Sergios ve Bakkhos-İstanbul) sivil mimariye uygulanması olarak gözlemlenir. Bu yapıların süslemeleri hakkında farklı bilgiler vardır: duvar ve kubbe mozayikleri, renkli mermer levhalar, *opus sectile* döşemeler, altın kaplama möbleler vb.

Orta Bizans döneminde mimari anlayışta değişimler görülür: özellikle ekonomik ve siyasi/dini bunalımlı dönemlerden çıkan İmparatorlukta yapılar, boyut ve çizgilerde ilk dönemlere göre farklılıklar gösterirler. Başkent ve eyaletlerde görülen kubbelerin örttüğü küçük kiliseler, Büyük Saray dahilinde kilise yapımlarında sınırlı kalmayıp Theophilos ve I. Basileios tarafından yaptırılmış olan küçük 'zevk köşkleri'nin

mimarilerine yansır. Doğu komşuları olan Emevi ve Abbasi, sonraları Selçuklu-İslam mimarilerinin özellikleri Saray yapılarını etkiler. Saray dahilinde en son eklerden biri olan Mukhrutas köşkü Selçuklu yapılarını hatırlatır.

Bizans imparatorlarının Büyük Saray kompleksinde, incelediğimiz binaların dışında başka yapılar da bulunmaktaydı. Bunların adına farklı kaynaklarda rastladık: temel kaynaklarda rastlamadığımız bu isimler bize Saray yapılarını sıralanmasında sağlam bir temel oluşturmazlar. Bundan dolayı bu inceleme dahiline temel kaynaklarda (De Cerimoniis, Theophanes vb.) adı geçen yapıları sıralamak daha uygun görülmüştür. Sıralananların haricinde, farklı kaynaklarda değişik biçimlerde aktarılan yapı ve benzeri mekânları ele almak oldukça yanıltıcı olduğundan böyle bir incelemeden kaçınmayı uygun gördük. Büyük Saray ile ilgilenmiş olan araştırmacılar, genelde tüm yapıların işlev, mimari ve konumları hakkında maalesef değişik fikirler öne sürmektedirler. Ana yapıların dışında adı geçen diğer küçük mekânlar çoğu zaman anlaşılamamaktadır. Böylesi bir karışıklıktan kaçınmak Büyük Saray kompleksinin ana gelişimini ve biçimi anlamak için gereklidir.

Büyük Saray hakkında yapılan incelemelerin çoğunun farklı sonuçlara varmasının başlıca nedeni arkeolojik verilerin eksikliğidir. Bilindiği üzere, bunun nedeni bölgenin yüzyıllardır yoğun bir yapılaşmaya maruz kalmasıdır. Bugün ortada görülen az sayıdaki kalıntılar hakkında fikirler yürütmek yanıltıcı olabilir. Boukoleon bölgesinde yüzey araştırması yapan E. Bolognesi'nin savları, varsayımlardan öteye gitmezler. Öte yandan, Hagia Sophia'nın güney-doğusunda, bugünkü Four Seasons Oteli'nin arkasında yapılan yakın dönem kazılarda kesin sonuçlara ulaşılamamıştır. Kısa süreli ve kısıtlı bir ziyaretin sonucu gördüğüm duvar örgülerinin, ayrıntılı bir şekilde incelenmesi gerektiği kanısındayım.

Daha önce belirtildiği gibi, bu kazılarda ortaya çıkan ve görülen kalıntılar hakkında fikir yürütmek oldukça zordur. Ayrıca, sikkeler, keramik veya yazıt gibi kayda değer, tarihlendirmeye yardımcı arkeolojik veriler bulunamamıştır. Sonuç olarak görülecektir ki aslına uygun bir Saray planının günümüzde oluşabilmesi için öncelikle tarihi kaynakların incelenmesi ve yukarıda sıralanan kronolojik ve topoğrafik etüd aşamalarından geçilmesi gerekmektedir. Aksi olduğu takdirde temelsiz bir yapı söz konusu olabilir kanısındayım.

Amacımız arkeolojik bir araştırma olmadığından, bu inceleme yapılırken bazı yönler eksik kalmış olabilir: bunlar, ileride genişletilebilir. Özellikle son zamanlarda bazı arkeolojik verilerin ortaya çıkmasıyla yeni iddialar öne sürülebilir. Böyle bir çalışma yapmadan önce, bölgede kazı ve yüzey araştırması yapan kişi ve gruplardan yeterli bilgi alınmalı ve ortak bir kanıya varılmalıdır.

Bizans Büyük Sarayı hakkındaki bu inceleme tarihi kaynaklara dayanarak başlıca Saray yapılarını ve kurumlarını belirlemek amacıyla yapılmıştır.

Bunun sonucunda Saray'ın kronolojik ve topoğrafik gelişimi ortaya çıkmıştır.

Ayrıca Saray ve Devlet hayatında önemli bir yer tutan ünvanlar, giyilen kıyafetler ve müzik kültürü ve müzik aletleri üzerine birer incelememizi eklere dahil ettik. Bunlar Bizans kültürü araştırmacıları tarafından fazla ilgi görmemiş konular olup, haklarında kaynaklara rastlamak oldukça zordur. Bu yüzden Saray'ın mimari açıdan değerlendirilmesi kadar bir sonuca ulaşmak güçleşmektedir. Ancak, Saray'a yönelik kaynak derlemelerinden çıkan ünvanlar, törenlerde kullanılan kıyafetlerin seremonilerdeki önemini gösteren ipuçları bu konularda yapılacak ayrıntılı çalışmalar için önem taşımaktadır. Bizans dönemi kültürünü yönlendiren Saray teşkilatındaki müzik ve kullanılan müzik aletlerinin aynı amaçla derlenmesi de benzer bir kaygı ile değerlendirilmelidir.

Çalışmamızda toplanan bu bilgilerin, Bizans Büyük Sarayı hakkında gelecekte yapılabilecek diğer etüdler açısından malzeme sağlayabileceği umulmakla birlikte; böyle bir çalışmanın, ancak, arkeolojik verilerin çoğalması ile tamamlanabileceğini vurgulamak gerekmektedir.

İstanbul kentinin yoğun ve çarpık yapılaşma faaliyetleri içinde, Bizans Sarayı'na ait, az sayıda izlerin gün geçtikçe silinmesi oldukça üzücüdür. Bu imar faaliyetleri sırasında ortaya çıkan rastlantı verilerin bilimsel bir açıdan değerlendirilmesi önemlidir.

Gelecekte, İstanbul kentinde daha düzgün bir yapılaşma ve toplumda tarihi mirası koruma bilincinin artması ile bu alanda daha kesin sonuçlara ulaşılabileceği umulmaktadır.

EKLER

EK 1: BÜYÜK SARAY'DA ÜNVAN VE GÖREVLER

Bilindiği gibi kuruluş tarihinden başlayarak Bizans Devleti'nin idari ve ruhani merkezini temsil eden Büyük Saray çok sayıda mekânların biraraya gelmesinden oluşan yapılar topluluğuydu.

Büyük Saray içinde İmparator ve ailesinden başka ona yakın bazı kişiler, çok sayıda hadım ağaları ve Saray'ı oluşturan farklı amaçlı yapılarda hizmet veren kişiler yaşamaktaydılar. Saray erkanı olarak algıladığımız asil ve idareci sınıf Saray'ın içinde değil kendi özel malikanelerinde yaşam sürmekteydiler.

Karışık törenler ve aşırı protokole dayanan bir sistem olan Bizans monarşisinde çok sayıda ünvanlar ve bunların farklı ve bazen ilginç görevleri vardı. İmparatorluk için çalışan tüm görevlilerin ünvan ve görevlerini ele almak geniş kapsamlı bir çalışma olacağından, burada sadece Saray yapıları dahilinde hizmet veren önemli ünvanları ve bunlara bağlı görevleri ele alacağız. Ayrıca ele alacağımız bu ünvanlar, çoğunlukla De Cerimoniis'te adı geçtiğinden, Saray'ın kendini tamamladığı Orta Bizans döneminde kullanılmış olan ünvanlardır.

Bizans Devleti'nde resmi görevlerin hiyerarjik sırasına bakarsak, bunların Batı dünyasının tersine babadan oğula miras olarak değil, imparator tarafından bağışlanan (ἀξίαι διὰ βραβείων) görevler olduğunu görürüz. Bu ünvanlar ve bağlı oldukları görevler Bizans imparatorluğunun onbir yüzyıllık yaşamı boyunca aynı düzende gelişmemişler, zaman içinde farklı sistemlere göre sıralanmışlardır.

Bizans'ta ünvan ve görevler hakkında dört ayrı sistem görülür. İlki, geç Roma döneminde görülen ve sadece Senato üyelerinin (*clarissimi, illustres* vb.) oluşturduğu bir sınıftır. İkincisi, *taktika*'larda ¹ bulunan ve ünvanların görevlere göre verildiği ve tüm subayların *protospatharios* olarak ve diğerlerinin Senato üyesi olarak görüldüğü sistemdir. Üçüncüsünde, Komnenoslar döneminde ortaya çıkan ve ünvanların, kişinin İmparatorla olan ilişkisine göre (oğlu, kardeşi, kuzeni vb.) verildiği sistemdir. Geç Bizans döneminde gelişen ve pseudo-Kodinos'ta aktarılan sonuncu sistemde, ünvanlar ve görevler arasındaki ayırımlar artık ortadan kalkmıştır.

Bu sistemler kronolojik olarak geliştiklerinden, zaman içinde eski ünvanların adlarının kayıp olduğu ve yerlerine yenilerinin kullanıldığı görülür. Örneğin *magistros* ve *patrikios* ünvanları XI. yy.'da önemlerini

¹ *Taktikā* diye bilinen yapıtlar, Bizans imparatorluğunda ve Saray'daki ünvan ve görevlerin listeleridir. Notitia Dignitatum ve pseudo-Kodinos haricinde hepsi IX. ve X. yy.'lar arasına tarihlenirler. Taktikalar Saray içindeki protokol ve tören kurallarını belirlerler. Başlıca amaçları doğru bir şekilde *atriklines*'lerin ziyafetleri düzenlemelerini sağlamak olan taktikalar, Bizans devletinin bürokratik sistemini ve yönetimi şeklini gösterirler.

yitirmişler ve ara rütbeler ortaya çıkmıştır: bunun yanında XI. yy.'ın sonundan başlayarak *sebastos* rütbesinin farklı düzenlemeleri görülür.

Bizans Devleti ve Sarayı'nda hizmet veren kişilerin ünvan ve görevleri hakkında en iyi eser IX. yy.'a ait, Philotheos'un yazdığı Kletorologion adlı yapıttır. Resmi ünvan ve görevleri sıralayan önemli bir *taktika* olan bu eserde değişik ünvan ve görevlerin açıklamaları yapılır. Bunlar özellikle İmparatorun masasına oturmaya hak kazanmış Patrik, *caesar*, *nobelissimos*, *kouropalates*, *basileopator* ve *zoste patrikia* gibi soylu kişiler ve *magistroi*, *anthypatoi* ve *patrikioi* gibi önemli görevleri yürüten kişilerdir. Bunları *protospatharioi* ve daha alt seviyedeki ünvanlar; *atriklines*'lerin nasıl bir kraliyet ziyafeti düzenlemeleri üzerine kurallar izler. Saray'daki hadım ağaları, generaller ve sivil görevliler genel bir şekilde sıralandırılırlar.

Philotheos eserinde onsekiz sakallı ve sakalsız -yani hadımağaları- ünvanları sıralar.

Hadımağalarının Bizans uygarlığındaki konumları hiç kuşkusuz büyük önem taşır. Bilindiği gibi Bizans'ta hadımlar sadece hükümdara hizmetle sınırlı kalmamışlar, imparatorluğun ve Kilise'nin idaresinde önemli görevler üstlenmişlerdir. I. Germanos, Methodios ve İgnatios gibi önemli Patrikler, Narses gibi zaferler kazanmış komutanlar ve Eutropios, Samonas, İ. Bringas, Basileios Lekapenos ve İoannes Orphanotrophos gibi başarılı siviller aslen hadımdılar.

Hadımlar Büyük Saray içinde de önemli görevler yürütmüşlerdir : örneğin XI. yy.'a kadar *praepositus sacri cubiculi* ve *parakoimomenos* gibi rütbeler hadımların ellerinde kalmıştır. Kanunların hadım edilmeyi yasaklamasına rağmen çocuklara ve büyüklere yapılan cerrahi müdahaleler devam etmiş ve bazen de Kafkaslardan, Arap ve Slav ülkelerinden hadım esirler Bizans topraklarına getirtilmişlerdir. Hadımların Büyük Konstantinos döneminde az sayıda olmalarına rağmen oğlu Konstantios (337-361) döneminde, artan bürokrasiden dolayı, çoğaldıkları görülür. İulianos'un, hadımların Saray ve devlet idaresindeki güçlerini kısıtlama girişimi ise neticesiz kalmıştır.

Hadımağaları XI. yy.'a kadar önemli görevler üstlenmişler ama Komnenoslar döneminden başlayarak bu konumlarından yoksun bırakılmışlardır. Hadımların, güçlü oldukları dönemler Büyük Saray'ın Blakhernai için terkedilişi olan XI. yy.'a kadar devam eder. Çocuk sahibi olamayacakları ve böylece tahta geçemeyecekleri için efendilerine son derece sadık kalan hadımların, aynı zamanda -ilginçtir- nazardan koruduklarına inanılırdı !

Kletorologion dışında diğer bir *taktika* olan Notitia Dignitatum daha çok Geç Roma -Erken Bizans dönemine ait bazı sivil ve askeri ünvanları sıralar. Olasılıkla V.yy.'da düzenlendiği düşünülen bu eserde görevlerin farklı belgileri de açıklanmaktadır. Bizans devletinde ünvanların verildiği törenlerde İmparator özellikle bu kişilere sembolik bazı eşyalar vermekteydi. *Insigna* - σήμεια olan bu eşyalar βραβεῖον yani birer ödül sayılmaktaydılar.

Bunlar, kişinin sosyal ve politik seviyesini gösterirlerdi; taç, elbise, fildişi tablet, altın zincir vb. bunlar arasındaydı.

Kletorologion'un sıraladığı en önemli ünvanlar sırasıyla şunlardır: Caesar, Nobelissimos, Kouropalates, Zoste Patrikia, Magistros, Anthypatos, Patrikios, Protospatharios, Dishypatos, Spatharokandidatos, Spatharios, Hypatos, Strator, Kandidatos, Mandator, Vestitor, Silentarios, Stratelatos ve Apoeparkhon.

CAESAR καῖσαρ ²:

Bizans'taki en yüksek ünvan olan *caesar*, önceleri sadece imparatorun kullandığı ve sonraları (XI. yy.'a kadar) hükümdarın tahta çıkacak olan oğullarına verilen bir ünvan olmuştur ³. Bunların dışında bazı istisnalar görülmüştür: örneğin III. Mikhail (842-867) amcası Bardas'ı, II. Nikephoros Phokas (963-969) babası Bardas Phokas'ı *caesar* yapmışlardır. Ayrıca, Bizans tarihinde ilk defa, bu ünvan II. İustinianos tarafından Bulgar hanı Tervel'e (705) verilmiştir.

De Cerimoniis'te caesar ünvanı verilmesi anlatılır (I, 43-44). Buna göre makamın resmi belgileri bir taç ve haçtı.

İtibarı XI.yy.'dan itibaren azalan *caesar* ünvanının, XIV. yy.'da özellikle yabancı prenslere verildiği görülür (Tesalya ve Sırbistan prensleri gibi). Rus araştırmacı Moravcsik *tsar* – çar teriminin Bizans'tan değil, bu ünvanın VI.-VII. yy.'lar arasında imparatora verilen Latin deyiminden geldiğini öne sürmektedir.

NOBELİSSİMOS νωβελλίσσιμος ⁴

Yüksek ünvanlarından biri olan nobelissimos İmparator adlarından biri olarak III.yy.'da ortaya çıkar. Zosimos'a göre bu ünvan Büyük Konstantinos tarafından kendi aile fertlerine verilmek üzere başlatıldı ve sonra başkalarına da verildi. Nobelissimos'lar terfi töreninde belgileri olan kırmızı bir khlamys (pelerin) giyer ve bir taç takarlardı.

Nobelissimos ünvanı, XI. yy.'ın sonuna kadar sadece İmparatorluk ailesinin fertlerine verilirken bu tarihten itibaren büyük askeri komutanlara da verilmiş ve Palaiologos döneminde de kullanılmıştır.

² Bury 1911, 36; Guiland 1967, II, 25-43.

³ İmparator oğullarına verilen bir diğer ünvan *sebastokrator* (sebastos ve autokrator) ünvanıdır. Bu ünvan I. Aleksios Komnenos tarafından kardeşi İsaakios için yaratılarak *caesar* ünvanının üstüne çıkarılmıştır.

⁴ Bury 1911, 35 vd.

KOUROPALATES κουροπαλάτης ⁵

Yüksek bir ünvan olan kouropalates aslen Geç Antik dönemdeki *cura palatii* diye bilinen ve Saray yapımı ve düzeninden sorumlu olan memur rütbesinden gelir. Bu durum VI. yy.'da İustinianos'un yeğeni İustinos'a bu ünvanı vermesiyle değişir: bundan böyle, bu ünvan öncelikle imparatorluk ailesi fertlerine ve sonra da yabancı prenslere verilmiştir.

Daha sonraları, XI. yy.'da askeri komutanlara da verilse bile XII. yy.'dan itibaren bu ünvanın anlamı kalmaz. Bu ünvanın belgileri kırmızı renklerde bir khiton, pelerin ve kuşaktı.

ZOSTE PATRİKİA ζωστή πατρικία ⁶

Kadınlara mahsus tek ünvan olan zoste patrikia-kemerli patrikia anlamındadır. Görevi imparatoriçenin özel nedimeliğidir. İlk zoste patrikia İmparatoriçe Theodora'nın annesi Theoktiste (830 c.) olarak bilinir.

Belgisi fildişi bir tablet olan bu ünvanın XI.yy.'ın ilk yarısından sonra kayıtlarda olmadığı görülür.

MAGİSTROS μάγιστρος ⁷

Yüksek bir ünvan olan magistros Latin terimi olan *magister officiorum*'dan gelmekle birlikte, Bizans döneminde bu rütbe Roma dönemindeki anlamı ile ilişkili değildir.

Magistros ünvanına ilk defa Philotheos'un eserinde rastlanır. Bu ünvanı taşıyan kişilerin belirli sayılarda tutulduğu gözlenir: X. yy.'da 12 adet olarak geçer. Yine bu dönemden itibaren ünvanın anlamı kaybolmaya başlamıştır. Palailogos döneminde bu ünvan modası geçmiş ünvanlar arasında sıralanır.

ANTHYPATOS ἀνθύπατος ⁸

Roma döneminde özel eyaletlerin valisi olan Latince *proconsul* (veya *consularis*) ünvanının Grekçeleşmiş halidir. Konstantinopolis kurulduğu dönemlerde kentin idaresinden sorumlu kişi olması muhtemel bu görevli daha sonra *praefectus urbis* olarak tanımlanmıştır.

Anthypatos, IX. yy.'dan başlayarak bir ünvan olmuş fakat XII. yy. başlarından sonra artık kullanılmamıştır.

⁵ Bury 1911, 333-5; Guillard 1976, 187-249.

⁶ Vogt 1938, 352-56.

⁷ Guillard 1972-73, 14-28.

⁸ Bury 1911, 28 vd.; Guillard 1967 II, 68-79; Oikonomides 1972, 287.

PATRİKİOS πατρίκιος ⁹

Roma dönemindeki *patricius*' tan gelen patrikios ünvanı Büyük Konstantinos tarafından belirli bir görevi olmayan ama çok saygıdeğer bir ünvan olarak verilmeye başlanmıştır. Hem Batı hem de Doğu dünyasında önemli bir ünvan sayılmıştır.

Orta Bizans döneminde (VIII.-X. yy.) önemli valilere ve kumandanlara verilen bu ünvan, XII. yy.'ın başlarından itibaren yok olmuştur. II. Theodosios'un hadımlara yasak etmesine karşın Kletorologion'da bu ünvana sahip hadımlara rastlanmaktadır.

Patrikios'un eşi veya dulu, patrikia olarak çağrılmaktaydı.

PROTOSPATHARİOS πρωτοσπαθάριος ¹⁰

Genelde Senato üyelerine verilen bu yüksek ünvan, ilk spatharios anlamındadır. Bu ünvan VIII. yy.'da başlamış, XII. yy.'dan başlayarak da tekrar yinelenmemiştir. Protospatharios rütbesi, X.yy.'a kadar thema kumandanlarına verilmiş; bu tarihten itibaren 'sakallı' ve hadım olarak ayrılmıştır.

Bu ünvan sahipleri Saray'da özel hizmetler vermekteydiler: Khrysotriklinos ve Lausiakos salonlarının -görevleri tam olarak anlaşılamamış- protospatharios'ları bulunmaktaydı.

Basilikoi Anthropoi alayının protospatharios'u askeri bir görevi, protospatharios tes Phiales ise adli görevleri yürütmekteydi.

'Sakallı' protospatharios'un belgisi kıymetli taşlarla süslü altın bir kolyeydi ve ayrıca, bunlar kılıç taşıyabilirlerdi. Hadım olanlar ise altın işlemeli beyaz elbise ve pelerin giyerlerdi. Bu ünvan bazı yabancı prenslere de verilmiştir.

DİSHYPATOS δισύπατος ¹¹

İlk defa IX. yy.'ın başında adı geçen bu ünvan, XI. yy.'da nüfus hakimlerine ve katiplere verilirdi.

Uzun ömürlü olmayan bu ünvan XI. yy.'ın sonunda Bizans'ta görülme de güney İtalya'da kullanılmaya devam etmiştir.

⁹ Guiland 1976, VIII-XIV böl.

¹⁰ Guiland 1967 II, 99-131; Oikonomides 1972, 297.

¹¹ Guiland 1967 II, 79-81; Oikonomides 1972, 295.

SPATHAROKANDİDATOS σπαθαροκανδιδάτος¹²

Spatharios ve kandidatos terimlerinden oluşan bu ünvan IX. yy.'ın ilk yarısından başlayarak belgelenmiştir. Olasılıkla noter ve hakim görevlerini yürüten bir kişiyi. Bu ünvana da XII. yy.'dan sonra rastlanmaz.

SPATHARIOS σπαθάριος¹³

II. Theodosios döneminde İmparatorun özel koruması olan spatharioi Koubikoularioi sınıfına ait olup hadımdılar. Chronicon Paschale 'sakallı' Eulalius'u hadım spatharioi'den ayırır. Buna göre VI. yy.'da hem 'sakallı' hem de hadım olanlar vardı.

Daha sonraları, VIII. yy.'da muhtemelen bir ünvana dönüşen spatharios, II. İustinianos tarafından arkadaşı -gelecekteki- III. Leon'a ve kendi katili olan Elias'a verilmiştir.

Bu ünvan IX. yy.'da önemini kaybetmiş ve onu takip eden asırlarda önemsiz olarak gösterilmiştir.

HYPATOS ὑπάτος¹⁴

Latin *consul* ünvanının Grekçeleşmiş hali olan hypatos, apohypaton (eski *consul*) ile birlikte VI. yy.'da saygıdeğer bir ünvan olmuş ama kısa bir süre içinde önemini yitirmiştir. VII. -IX. yy. adasında hypatoi ve apohypaton olmuş kişilere ait bir çok mühür bulunmuştur.

Muhtemelen bürokratik ve hazine görevlerini yürüten bir kişi olan hypatos, bazen kaynaklarda adli görevler de yürütmüş olarak geçmektedir. Orta Bizans'ta görülen bu ünvan, XII. yy.'dan itibaren kaybolmuştur.

STRATOR στράτωρ¹⁵

Kaynaklarda *hippokomos* - seyis olarak geçen bu ünvan, Roma imparatorluğunda da vardı. Stratores Saray dahilinde bir alay olarak ve taşra görevlerinin üst kademelerinde hizmet vermekteydiler.

Sadece atların bakımı değil ahırlara gerekli tüm yiyecek ve gereçleri sağlamak stratores'lerin görevleri arasında bulunuyordu. Bir *komes tou staulou* emrinde çalışan bu kişilerin haricinde imparatorluk ahırlarına bakan özel görevliler de bulunmaktaydı.

Orta Bizans döneminde Protostrator'un başlıca görevi atla gezen İmparatora eşlik etmektir. Palaiologos döneminde protostrator askeri bir kumandan olarak görevlendirilmiş ve ünvan daha önem kazanmıştır.

¹² Bury 1911, 26 vd.

¹³ Bury 1911, 112 vd.; Oikonomides 1972, 297 vd.; Chronicon Paschale 1989, 125.

¹⁴ Oikonomides 1972, 296.

¹⁵ Kyrris 1968, 119-38; Oikonomides, 1972, 298 vd.

KANDĪDATOS κανδιδᾱτος ¹⁶

Latince *candidus* yani beyaz anlamında olan bu ünvan beyaz uniforma giyen özel imparatorluk koruma muhafızları için kullanılmıştır. Skholarii alayına dahil olan bu küçük gruptan kırk korumanın (*candidati praesentales*) devamlı olarak imparatorun yanında hazır bulunmaları, onları oldukça önemli bir konumda tutmaktaydı.

Kandidatos ünvanı XI. yy.'ın ortalarından itibaren kaybolmuştur.

MANDATOR μανδάτωρ ¹⁷

Özel görevler verilen bir subay olan mandator, IX.-X. yy. 'lara ait taktikalarda imparatora ve askeri ve sivil görevlilere hizmet veren kişiler olarak ikiye ayrılmaktadır.

İlk defa IX yy.'a ait kaynaklarda adı geçen mandator aynı zamanda polis benzeri görevler yürütmüş olabilirdi. Mandator ünvanının XI.yy'dan sonra bahsi geçmemektedir.

VESTĪTOR βεστίτωρ ¹⁸

Oldukça mütevazı bir ünvan olan vestitor'a VI. yy.'dan itibaren rastlanmaktadır. Kletorologion'a göre Senato üyelerinden seçilen bu kişiler, De Cerimoniis'te imparatorun giyinmesine yardım edenler olarak geçmektedirler.

Bu ünvanın en son bilindiği tarih X. yy.'a rastlamaktadır.

SĪLENTĪARĪOS σιλεντιάριος ¹⁹

Başlıca görevi Saray'da düzeni korumayı ve sessizlik sağlamak olan silentiarios, *Praepositus sacri cubiculi* ile birlikte *Magister officiorum* 'un idaresi altında hizmet vermekteydi.

İlk defa 326 (ya da 328) yılına ait bir genelgede adı geçen silentiarios ünvanının 437'de otuz kişide bulunduğu görülmektedir.

İmparatorluğun başta gelen asil ailelerinin arasından seçilen gençlerin yürüttüğü bu görev imparatorun davetlerinde gelenleri karşılamak, Konsistorion'da yapılan toplantılarda sessizliği (*silentium nuntiare*) sağlamak ve kimi zaman askeri seferlerde İmparatora özel koruma sağlamaktı.

¹⁶ Guillard 1976, 210-25.

¹⁷ Bury 1911, 113.

¹⁸ Bury 1911, 25.

¹⁹ Guillard 1976, Oikonomides 1972, 296.

Büyük Konstantinos döneminde fazla rağbet görmeyen bu ünvan, V. yy.'dan itibaren daha saygıdeğer bir görev olmuştur . Başlarında bulunan *decuriones*'ler VI. yy.'dan sonra *illustres* olarak çağrılmışlardır. Bir *decuriones* olarak V. yy.'ın sonunda Saray'da görev yapan Anastasios 491 yılında tahta çıkmayı başarmıştır. İustinianos döneminden itibaren törensel nitelikli bir ünvan olan *silentiarios*, Orta Bizans döneminde yavaşca ortadan kalkmıştır.

STRATELATES στρατηλάτης ²⁰

Geç Roma döneminde bu ünvan iki anlamda kullanılmıştır : bunlardan biri askeri kumandan olarak, diğeri ise *apo eparkhon* derecesine eşit basit bir ünvan olarak İustinianos'un kanunlarında görülür.

Stratelates olan kişinin, VI.-VIII.yy.'lar arasında bulunan mühürlerde kimi zaman askeri kimi zaman da noter ve benzeri görevler yürüttüğü anlaşılmaktadır. Kletorologion'da adı geçen bu ünvan, X.-XI.yy.'larda kumandan olarak algılanmaktadır.

APO EPARKHON ἀπὸ ἐπαρχῶν ²¹

Bu ünvanın ilk *praefectus* anlamında olup ne zaman verilmeye başlandığı hakkında fazla bilgimiz yoktur. En son IX.yy.'da belgelenen bu ünvanın görevleri tam olarak bilinmemekle birlikte, çeşitli devlet işlerini kontrol etmek gibi bazı işleri kapsadığı varsayılabilir.

Kletorologion'un sonunda Büyük Saray içinde *atriklines*'lerin ²² görevleri anlatılır: bunlar kraliyet ziyafetlerinden sorumlu görevlilerdi. Latince kökenden gelen *triclinium* ile Grekçe *artos* = ekmek terimlerinden gelmiştir. Kletorologion adlı eseri yazan Philotheos'un kendisi de bir *atriklines* idi. Bunlar ziyafetlerde Saray erkânını ve asilleri ünvan ve derecelerine göre yerleştirirlerdi. *Atriklines*'lere XI. yy.'dan sonra rastlanmaz.

Kletorogion'da bahsi geçen bu önemli ünvanlar dışında Büyük Saray'da başka ünvan ve görevlere de rastlamaktayız. Bunlar arasında, en önemlileri, Saray'ı korumakla görevli yetkili askeri birlikler, sekreteryaya görevi yürüten kişiler ve özellikle İmparatorun şahsına hizmet veren hadım ve özel görevliler yer alır ²³.

Saray'ın dahilinde özel askeri birlikler -tagma τάγμα- olduğunu tüm kaynaklardan öğrenmekteyiz: imparatorluk muhafızları -*scholae palatinae* -

²⁰ Bury 1911, 23 vd, Guiland 1967 I, 385-92; Oikonomides 1972, 332.

²¹ Guiland 1982, 30-44.

²² Oikonomides 1972, 27-9.

²³ Orta Bizans döneminde Saray görevlilerine verilen maaşlar hakkında güzel bir araştırma Oikonomides tarafından kaleme alınmıştır: Oikonomides 1997, 199-215.

²⁴ olasılıkla Büyük Konstantinos tarafından kentin ve Saray'ın kuruluşuna paralel olarak yaratılmıştır. Notitia Dignitatum'a göre her biri 500'er askerden oluşan Batı'da beş alay Doğu'da ise yedi alay bulunmaktaydı. Konstantinos döneminde Frank ve Alman gençlerinden oluşan bu birlikler daha sonraları imparatorların özel korumaları için, istekleri doğrultusunda Hristiyanlığı kabul edenlere de açık tutuldu. *Scholae palatinae* birlikleri *magister officiorum* emri altında hareket eden özel birlikler olup, V. yy.'dan itibaren askeri özelliklerini kaybetip törensel bir nitelik kazandılar. İmparatoru törenlerde koruyan 300 kişilik küçük bir birlik olarak kısıtlanan bu özel Saray muhafızları genelde soylu ailelerin gençlerinden oluşmaktaydı.

Scholae palatinae dört ayrı atlı birlikten oluşmaktaydı: skholai, ekskubitoi, arithmoi ve ikanatoi. Bunlar İmparatora özel hizmet verirler ve Saray içinde yaşarlardı. Bunların yanında Noumera hapishanelerinden sorumlu bir piyade birliği de Khalke yakınlarında yerleşmişti.

Bu *tagma*'ların birer kumandanları bulunmaktaydı: Domestikos ton Skholon, Domestikos ton Ekskubiton, Domestikos ton Hikanaton, Domestikos ton Noumeron vb. Bunlar özellikle törenlerde İmparatoru karşılar ve ona eşlik ederlerdi.

Kletorogion, basilikoi anthropoi (βασιλικοὶ ἄνθρωποι) olarak üst seviyedeki subaylardan bahseder. Bunların tam olarak kimler olduğunu saptamak zordur: olasılıkla bazı bilinen subayların dışında, özel bir askeri birliktir ²⁵.

Bunlardan başka De Cerimoniis'te (I, 1) manglabites - μαγγλαβίτης olarak özel bir muhafız birliğinin adı geçmektedir. Bunların görevi törenlerde imparatorun önünde yürümek ve her sabah Saray'ın bazı kapılarını açmaktı. Bu özel korumalar özellikle İmparatora yapılabilecek saldırılarda onu korumak ve düşmanı öldürmekle görevlendirilmişlerdi.

İlk defa IV. yy.'da Büyük Konstantinos tarafından atanan Magister officiorum- μάγιστρος τῶν ὀφφικίων merkezi sivil idareyi elinde tutan kişiydi. Erken dönemlerde askeri özelliklere sahip olmamasına rağmen *agentes in rebus* (haberciler) ve *scholae palatinae*'den sorumlu olan magister officiorum, daha sonraları bunların önem kazanması ile birlikte Saray içinde önemli bir konuma gelmiştir. Böylece Konsistorion heyetine üye olan magister officiorum, devlet polisinden, diplomatik görüşmelerden ve silah fabrikalarından sorumlu kişi olmuştur. Büyük Saray'daki günlük hayatta çok önemli konumda olan bu kişi, Konsistorion'da yapılan toplantılarda gelenleri, ışık tutarak, içeriye alma görevini üstlenmişti.

Magister officiorum VII. yy. civarında önemini ve görevlerini kaybetmeye başlamış ve sadece imparatorluk törenlerin yönetmekle kısıtlandırılmıştır ²⁶.

²⁴ Frank 1969.

²⁵ Bury 1911, 11-13.

²⁶ Purpura 1979, 202-208.

Büyük Saray içindeki önemli şahsiyetlerden biri papias - παπίας yani 'Kutsal Saray'ın kapıcısı diyebileceğimiz kişidir. Hadım olan protospatharios kadrosundaki papias, Saray içindeki tüm kapıları açar ve kapatırdı. Saray kapılarının tüm anahtarlarını papias taşırdı. Ayrıca binaların temizliği, tuvaletler, hamamlar, aydınlatma ve zaman makineleri onun denetimi altındaydı ²⁷.

Bizans imparatorlarının Büyük Sarayı sadece hükümdarın konutu değil aynı zamanda devletin idare edildiği yer olarak bir çok idari ve sekretery görevi yürüten kişileri de barındırmaktaydı. Protoascretis imparatorluk mühürlerinden, noterler ve yazmanlardan sorumlu en yüksek memurdu.

Kanikleios -κανίκλειος İmparatorun özel sekreterlerinden biriydi. Erguvan renkli imparatorluk mürekkebinden sorumlu olan bu özel kişi aynı zamanda hükümdarın yayınladığı genelge ve kararlara müdahale edebiliyordu. İmparatora yakın bir kişi de mystikos - μυστικός adı altında muhtemelen danışman-sekreterlik görevlisiydi. Kletorologion'da adı geçen libellesios - λιβελλήσιμος idari bürolarda hizmet veren bir sekreter ya da noter benzeri bir memurdu. De Cerimoniis'te İmparatoriçeye törenlerde ağızlık veren kişi olarak geçmektedir. Bunların yanında İmparatorun özel hazinesinden ve mülklerinden sorumlu bakan ve bunun yardımcıları, posta işlerinden sorumlu bakan ve yardımcıları gibi Saray'da dolaylı olarak bulunan görevliler vardı.

Daha önce de belirttiğimiz gibi hadım ağalarının Bizans devleti idaresinde ve Büyük Saray yaşamında önemli yerleri vardı. Saray'da yaşayan ve görev yapan tüm hadımlar genelde kubikularios - κουβικουλάριος (Latince cubicularius) olarak tanımlanırdılar. Kutsal odaya - cubiculum, yani İmparatora özel hizmet verdiklerinden dolayı bu ad verilmiştir. Geç Roma döneminde öncelikle Sasani ve Kafkas esirlerden oluşan bu hadımlar sonraki yüzyıllarda çoğalmıştır.

Saray'da bulunan tüm hadımlar praepositus sacri cubiculi - πραιπόσιτος τοῦ εὐσεβεστά τοῦ κοιτῶνος emri altındaydılar. Bu hadım Saray'ın başmabeyincisi olup, aynı zamanda hükümdarın yatak odasından, kıyafetlerinden ve davetlerinden sorumluydu. İmparatora yakın olduğundan çoğu zaman siyasi ve diplomatik işlere karışırdı. Yüksek bir ünvan olan praepositus sacri cubiculi çok kıskanılan ve dolayısıyla tehlikeli bir görevdi: VI.yy.'dan sonra yerini *parakoimomenos* ünvanına bıraktı. 'Yanında yatan kişi' anlamında olan bu ünvan İmparatora en yakın ve yatak odasına bekçilik eden hadıma aitti. Çoğu zaman hükümdar üzerinde büyük etkileri olan bu hadım ve rütbesi XI.yy.'ın sonundan itibaren kaybolmuştur ²⁸.

Kubikularioi arasında praepositus sacri cubiculi ve parakoimomenos ünvanlarından başka törenlerde, sekretery ve mühürdarlıkta, imparatorluk

²⁷ Bury 1911, 126-8.

²⁸ Guiland 1967, I. 202-15, 338-80.

kıyafetlerinde ve hatta diplomatik görevlerde bulunanlar vardı. İmparatoriçeye hizmet eden özel hadımlarda da bulunmaktaydı.

Hadımlar arasında protovestiarios - πρωτοβεστιάριος önemli bir yer tutar. Parakoimomenos'tan sonra gelen bu hadım görevli İmparatorun özel dolabından (vestiarion), yani resmi elbiselerinden sorumluydu. Orta Bizans döneminde (IX.-X.yy.) askerlere komuta eden, barış müzakereleri yürütmek gibi görevler de yürüten protovestiarios XI.yy.'dan itibaren giderek önem kazanmıştır. Palaiologoslar döneminde yüksek bir ünvan olduğu ve sadece hadımlara özgü olmadığı görülmüştür. Kletorologion'da ayrıca İmparatoriçe'nin özel hizmetçilerinin ilki olarak *protovestiaría* terimi geçmektedir ²⁹.

Bunlardan başka Ostiarios resmi törenlerde İmparatorun huzuruna çıkacak olan kişileri ünvan ve rütbelerinin sırasına göre çağıran hadım görevliydi. Nipsistiarios özel törenlerde İmparatorun elini yıkaması için altından yapılmış bir taşı tutan hadımdı. Üzerinde, elinde tuttuğu taşın işlenmiş olduğu bir elbise giymekteydi. Kubukleion'un allaksimoi imparatorluk giysilerinden sorumlu hadımlardı.

İmparatorun konutu olmaktan öte devlet merkezi olan ve 'kent içinde kent' olarak nitelendirebileceğimiz Bizans Büyük Sarayı'nda görev yapan asker ve sivil ünvanlarını başlıcalarını sıraladığımız bu bölümde, bu kişilerin görevlerini de belirtmeye çalıştık. Oldukça karışık bir yapıya sahip Saray yönetiminde bazı görevlilerin asıl amaçlarının dışına çıktıkları görülmektedir. Bunun nedeni çoğu zaman yükselmek isteyen kişilerin İmparatorun gözüne girmek amacıyla farklı işlere soyunmalarıdır.

İncelenen ünvanların çoğu Erken ve Orta Bizans dönemlerinde faaliyet göstermiş kişilere aittir. Blakhernai Sarayı'na taşınmak ve Haçlı yıkımı devlet idare sisteminde bir çok değişiklikler getirmiştir. Palaiologos dönemindeki zor ekonomik şartlar Saray hayatını eski haline getirememiş ve bundan dolayı çok sayıdaki Saray görevlilerinde azalma olmuştur.

²⁹ Bury 1911, 125; Guiland 1967 I, 216-36.

EK 2 : BİZANS SARAYI'NDA KIYAFETLER

Bizans tarihi kaynakları Saray hayatı ve törenlerine oldukça geniş yer ayırırlar. Bunlar, İmparatorun taç giyişi, dini-sivil-askeri törenlere katılımı, kilise açılışları, terfi törenleri ve kazanılmış savaşların zafer kutlamaları gibi olaylardır.

Bu kaynaklarda görkemli kıyafetlerin ve kıymetli ipeklerin sözü geçtiği halde ne yazık ki günümüze hiç bir arkeolojik veri ulaşmamıştır. Dolayısıyla bu konuda sadece tarihi kaynaklara başvurmak gerekir; ayrıca bu konuda yapılan çalışmalar da yok denecek kadar azdır.

Tarihi kaynaklar İmparatorun muhteşem giysilerinden, Saray halkının tören kıyafetlerinden, kumaşların desenlerinden söz ederler.

Geç Roma İmparatorluğundan, Doğu dünyasının şatafatlı ve zengin geleneklerini devralan Bizans İmparatorluğunda dokumacılık sanatı İustinianos'la (527-565) tarihinin ilk yaratıcı dönemini yaşar. Değerli ipekler ve bu kumaşlara işlenen inci, kıymetli taşlar ve altın iplikler, İmparatorun ve maiyetinin temsili resimlerinde görülür. Ravenna'daki San Vitale Kilisesi'nin bema bölümünde bulunan iki mozayik paneli Saray hayatını yansıtır. İustinianos ve eşi Theodora asiller, askerler ve yüksek dini görevlilerin eşliğinde Kilise'ye zengin bağışlar yaparken temsil edilmişlerdir. Hükümdarların ve maiyetlerinin zengin giysileri olduğu görülür. Bu temsilin bir rastlantı olduğu söylenemez; çünkü İmparator İustinianos Bizans başkentine ipek dokuma sanayiini getiren ve düzenleyen hükümdar olarak tarihe geçmiştir ¹. Bu dönemden itibaren -başkent- için ipek sanayii Bizans ekonomisinde sıkı tekel kanunları ile korunması gereken bir üretim dalı olmuştur.

Günümüze çok az sayıda ulaşmış kumaş kalıntıları ve resim sanatındaki sayısız örnekler (mozayikler, freskler, el yazmaları vb.), yüksek kalitede giysi ve aksesuar üretiminin varlığını gösterirler. Bu zenginlik Saray törenlerini anlatan tarihi kaynaklarda da doğrulanır.

Böylece ortaya çıkan tabloda İmparator'dan, Saray hiyerarjisinin en alt basamağındaki görevlilerin kıyafetlerine kadar tüm bu giysiler, zengin bir kostüm ve aksesuar katalogu oluştururlar.

Orta Bizans döneminde iki önemli kaynak bize Saray giysileri hakkında bilgi verir: bunlardan ilki 899 yılına tarihlenen Philotheos'un *Kletorologion* adlı eseri diğeri de İmparator VII. Konstantinos Porphyrogennetos tarafından derlenen *Liber de Cerimoniis Aulae Byzantinae* adlı Törenler Kitabıdır. Philotheos'un verdiği bilgiler az olup *De Cerimoniis*'te bulunanlarla aynıdır. ²

¹ Yakın bir tarihte yaptığım görüşmede Bizans tarihçisi prof. A. Carile, ipeğin daha önceki yüzyıllarda da Doğu Roma'da bilindiğini ve kullanıldığını belirtmişti.

² Fauro 1995, 485-523.

De Cerimoniis Orta Bizans dönemindeki Saray törenleri ve bunlara özgü kıyafetleri sıralar fakat bunlar hakkında bilgi vermez. Bunun sonucunda bu kıyafetleri tespit etmek zorlaşır; buna yardımcı tek yol resim sanatındaki örneklerle bakmaktır. Buradaki engel ise betimlenen giysilerin yazılı kaynaklarda adı geçen kıyafetlerle ayırt edilemeyecek kadar stilize edilmiş olmalarıdır.

Hükümdarın resmi yaşamındaki şatafat, Geç Roma İmparatorluğunun gelenekleri ve aynı dönemlerde var olan Sasani kültürünün etkileriyle, yeni Hristiyan ideolojisinin tipik bir göstergesidir. İlk defa Kaisareialı Eusebios'un Büyük Konstantinos'u (265 yaklaşık.-340) "Tanrı'nın dünyadaki vekili" olarak tanımlamasıyla, Tanrı'nın İmparatoru tüm evreni idare etmesi için seçtiği anlaşılmaktadır³. Bizans İmparatorunun "basileus en Kristo Theo" olarak çağrılması onun İsa'yı kendine bir örnek olarak seçtiğini ve davranışlarından sadece İsa'ya karşı sorumlu olduğunu belirtir.

Bu durumda, İmparatorun giydiği kıyafetler sembolik bir anlam da taşırlar. Aynı zamanda Kilise'nin gücünü de simgeleyen İmparator halkına görüldüğü zaman sanki yaşayan bir ikona gibidir: tanrısal bir görünümde olan İmparator fazla hareket etmez (kutsamayı bile tören başkanı baş mabeyinci onun adına elinin üzerine katladığı khlamys'i -rosthelion- yerleştirerek yapar).

İmparatorluk kıyafetleri durumlara ve yerlere göre değişmekteydiler: özellikle renkleri dini törenlerde büyük anlam taşımaktaydılar. Buna bir örnek, din görevlilerinin farklı renklerdeki kıyafetlerinin litürjik takvime göre ayarlanmasıdır. Bunun kanunlaşması, muhtemelen Gregorius Magnus'un (540-604) Konstantinopolis'te Papalık elçisi olarak bulunduğu zaman, Saray'da yapılan törenlerde kıyafetlerin önemini anlayarak uygulamasıyla başlamıştır. Kilise'de olduğu gibi Bizans Sarayı'nda da kıyafetler belirli bir gelişim evresinden sonra, zaman sürecinde, hiç bir değişim göstermemişlerdir.

Zaten belirli bazı kıyafetlerin hangi dönemlere ait olduğu anlaşılması zordur: tüm bu giysiler Tanrı'nın seçtiği hükümdar ideolojisini doğrularcasına tüm İmparatorluk boyunca kullanılmışlardır. De Cerimoniis daha önceki kaynaklardan alıntı yaparak bazı kostümlerin X. yy.'dan daha önceleri kullanıldıklarını kanıtlar. Örneğin:

- I Leon (457-474) *maniakion* aldıktan sonra tekrar İmparatorluk giysilerin üzerine geçirir. Bunlar muhtemelen khlamys ve taçtır : καὶ τὴν βασιλικὴν ἐνδυσάμενος ἐσθῆτα καὶ τὸ διάδημα - *kraliyet kıyafetini giyerek ve tacı takarak* (De Cer. I, 91) .
- Ariadne (öl. 515) khlamys ile görünür (De Cer. I, 92).

³ Farina 1966; De Maffei 1988, 193-213.

- I Anastasios (491-518) kalkan üzerinde kaldırıldığı zaman üzerinde *stikarion*, *divitision*, *kemer* ve ayaklarında *tubia* ve *kampagia* vardır. Bunları giydikten sonra *maniakion*, *khlamys* ve taç alır (De Cer. I, 92).
- I İustinos (518-527) kalkan üzerinde *maniakion* alır ve daha sonra taç, mızrak ve kalkanını almak için giydirilir (ἐνδύσατο) (De Cer. I, 93).
- II Leon (474) altın taçı İmparator'dan, eparkhos'tan ve Senato'dan alır (De Cer. I, 94).
- II Nikephoros Phokas (963-969) kalkan üzerine çıkarıldığı zaman üstünde İmparatorluk giysileri değil sadece kırmızı çizmeler vardır: daha sonra kilisede *khlamys* ve taç giyecektir (De Cer. I, 96).

Bunlara göre askeri kıyafetlerin, İmparator kalkan üzerinde kaldırıldığında; *khlamys*, inciler işlenmiş kırmızı ayakkabıların ve tacın, taç giyme töreninde giyildikleri anlaşılmaktadır⁴.

Farklı dönemlerde yapılmış resimler İmparatorun bu sabitleşmiş olmuş imajını göstermektedirler. Bu İmparatorluk giysilerinin yanında Saray halkının kıyafetleri de, hükümdar tarafından verilen gücün simgesi olarak belirli bir hiyerarji sergilerler.

Erguvani renk İmparator ve ailesine özgü bir renktir⁵: oysa kıyafetler arasında böyle bir ayırım görülmez. Törenlere göre giyilen farklı renklerdeki kıyafetler, aynı zamanda bu törenlere katılan kişinin rütbesinin bir göstergesi sayılmaktaydı.

De Cerimoniis'te Kıyafetler

Başlıca amacının Saray'da yapılan törenleri anlatmak olan bu kitapta, olayların zenginliğini anlatmaya yardımcı olan kıyafetler hakkında açıklayıcı bilgilere rastlanmaz. Bir çok cümle ve kelime açık değildir: örneğin bazen farklı deyimler aynı kılık için kullanılırlar (örneğin gömlek için *διβητήσιον*, *ἑσφοροκολόβιον*, *καμίσιον*, *κολόβιον*, *παραγάβδιον* veya *στιχάριον* kullanılırken pelerin için *ἱμάτιον*, *μανδύας*, *μαντίον*, *σαγίον* ve *χλαμύς* terimlerine rastlamaktayız; bunların nitelikleri aşağıda açıklanacaktır).

Kitaptan, elbiselerin ağır oldukları ve fazla yer kapladıkları anlaşılır. Bundan dolayı yemeğe otururken herkes *khlamys* çıkarır ve yemek bittikten sonra tekrar giyerdi (De Cer. I, 77). Kuşak takmış *patrikia* lorosun ağırlığı yüzünden İmparatora *proskynesis* yapmamaya izinli sayılırdı (De Cer. I, 50).

⁴ Patrik tarafından taç giydirilen İmparator ancak o zaman yasal hükümdar sayılmaktaydı. *Klamys*, kırmızı ayakkabılar ve taç dini açıdan; kalkan üzerinde askeri kıyafetlerle görünmek sivil ve askeri açıdan hakimiyetin yasallığının göstergesiydiler: Rambaud 1891.

⁵ Büyük Konstantinos'un İmparatorluk dokumacılığı ile ilgili yayınladığı bir fermanda (333) erguvan renkli ipeklerin *praefectus* mührü ile satışının yasal olduğu belirtilir: Ebersolt 1923, 3-5. Dokuma laboratuvarlarında dokunan erguvani ipek sadece İmparatora ve ailesine özel olduğu halde piyasada serbestçe satılanları da vardı.

Kostümler (ἀλλὰξιμα) - Büyük Saray'ın giysi odalarında ve kiliselerin metatoria denilen odalarında saklanırlardı. Bu mekânlar dini törenler sırasında İmparatorun ve diğer asillerin kıyafet değişimi için ayrılmıştı.

Ayrıca, bu kostümlerin İmparatorun özel malı olmadığı ama devlet hazinesinde tutulduğu ve törenlerin sonunda tekrar oraya bırakıldığı düşünülmektedir. Bu durumda giysisinin sadece kullanıldığı törende sahip olduğu-sembolik- bir işlevi olduğu anlaşılır.

Doğal olarak bu törenlerin dışında Saray erkânının özel bir hayatı ve buna uygun kıyafetleri olmalıydı: çünkü bu ağır ve zengin işli kıyafetlerin her zaman kullanılmaları pek akla yatkın değildir. Fakat maalesef bu özel 'zamanlara' ait elimizde hiç bir kaynak yoktur.

Yukarıda da belirtildiği gibi giysi adlarındaki bu karışıklık kıyafetlerin renk tanımlamalarında daha azdır. Zengin renk seçeneği, Bizans'ta bu tip işlemlerdeki teknik seviyenin yüksekliğini gösterir.

Kostümlerde kullanılan malzemeler arasında şunlar vardır:

- kumaşlar (en üst sırada ipek bulunur)⁶.
- kürkler
- kıymetli taşlar, altın, gümüş.

Bizans Sarayı'nda kullanılan giysi ve aksesuarların yüksek kalitesi bugün resim sanatındaki örneklerinde görülsün bile De Cerimoniis bunların kesimleri hakkında fazla bilgi vermez: sadece kolların uzunluğu, kapşon, tablion, kemer ve iğne gibi ayrıntılar zaman zaman belirtilir. Yazarın dikilmiş giysi (ἐρρμην) ve dikilmemiş giysi (ἀραφός) terimleri, arkadan dikili keçe, kanatlı himation veya sekizgen khlamys ile neyi kastettiği araştırmacılar tarafından daha çözülememiştir.

De Cerimoniis'te giysilerin desenleri hakkında bilgiler de bulunur: Sasani kültürünün etkilerinin bir devamı olarak bitki ve hayvan motiflerine rastlanır. İmparatorluk atölyelerinde hazırlanan bu kıyafetler için ayrıca ikonografik çalışmalar da yapılmaktaydı. Sembolik anlamları ile Hristiyan (örneğin San Vitale'deki Theodora'nın khlamysi üzerindeki çocuk İsa'ya hediye sunan üç müneccim kral motifi) ve İlkçağ kültüründen (örn. at yarışları) motifler, Sasani desenleri vb. gibi kumaş süslemeleri görülmekteydi. İkonoklazma döneminde (711-843) bu motifler yerlerini Sasani etkili motiflere ve figürsüz desenlere bıraktı⁷. İkonoklazma'dan sonra kıyafetlerde av sahneleri, vahşi hayvanlar ve canavar motifleri görülür.

De Cerimoniis bir bayram gününde İmparatorun nasıl giysi değiştirdiğini anlatır. Bayram sabahı tören alayına katılacak olan İmparator için önce

⁶ De Cerimoniis kumaş dokuma teknikleri hakkında hiç bir bilgi vermemektedir.

⁷ De Francovich 1984, 139-189; Martiniani-Reber 1986, 36-69.

vestitores Khrysotriklinos'a gider. İmparatorluk gardrobundan sorumlu İmparatorluk odası yüksek memurları ile aynı rütbede olan diatarioi ile birlikte, İmparatorluk elbiselerinin olduğu sepeti ve içinde İmparatorluk taçları olan kutuları alırlar. Spatharioi hükümdarın silahlarını, kalkanını ve mızrağı alırlar ve giysiler Daphne Sarayı'ndaki Oktagonon salonuna getirilir.

Hükümdarlar, skaramangion giydikten sonra kutsal odadan çıkarlar: altın işli sagionu giyerek Phylax'a geçerler. Sadece özel oda hizmetkarları ve kitonites ile birlikte Aziz Stephanos Kilisesi karşısındaki odaya giderler. Burada İmparatorluk elbiseleri muhafaza edilir ve İmparatorluğun özel oda hizmetkarları burada bekledikten sonra Daphne Sarayı'na geçip hükümdara saygılarını sunarlar. İçeriye giren vestitores'ler hükümdarlara khlamys giydirip çıkarlar. Praepositos tarafından taç giydirilen hükümdarlar Augusteus'u geçerler.

Praepositos, hükümdarları başını eğerek selamladıktan sonra, elinde altın asa tutan ostiarios'a işaret verir (dört ostiarios ellerinde kıymetli taşlarla süslü asalar taşırlar). İmparatordan gelen onay ile praepositos tören başkanına işaret vererek "Lütfen" der.

Kutsanmış hediyelerin altara getirildiği ayin sırasında praepositos'lar İmparatora khlamys giydirdirler. Hükümdarların bu anda başları açıktır. Ayinden sonra, hükümdarlar ve senatörler birlikte yemek yerler. Daha sonra praepositos'lar ve İmparatorluk gardrobunun sorumlusu gelerek hükümdarlara khlamys giydirirler. Böylece hükümdarlar oktagonol odaya geri döner ve burada khlamys ve taçları bırakırlar. Daphne Sarayı'na giren hükümdarlar burada divitision giyerler. Sagion'u çıkaran hükümdar özel odalarına praepositos'u takiben girer. Bu genelde bayramlarda yapılan bir giysi değişimidir.

İmparatora ve onun yüksek rütbeli memurlarına ait olan tüm eşyalar kutsal sayılırdı⁸. İmparatorluk odasına bakan özen hizmetkarlar, hükümdar elbise değiştirirken etrafında çember oluşturmuyorlardı. Bu değişimler ayrı bir tören sayılırlardı. İmparator hiç bir zaman 'sakallı' memurlar önünde taç giymemiştir (Patrik tarafından yapılan resmi taç giyme töreni hariç): bu sebepten dolayı kutsal odanın sakalsız hizmetkarları kıyafet değiştiren İmparatorun etrafında bir çember oluşturmurlardı, böylece hadımların İmparatoru nazardan sakladığına inanılırdı!

GIYSİLER

Khlamys

Tesalya ya da Makedonya kökenli bu giysi Yunanistan'da askeri pelerin olarak hızla yayılmıştır. Kolay kullanımından dolayı siviller arasında da kısa sürede tutulmuştur. Genelde dikdörtgen biçimdeki khlamys, eteklerinin kesilmesiyle yarım yuvarlak bir biçim almıştır. Böylece daha çok Etrüsk-Roma cüppelerini (toga) andıran bir şekilde omuzlardan- küçük ağırlıkların

⁸ Brehier-Batiffol 1920, 36-73.

yardımla "Tesalya kanatları" (Θεσσαλιᾶ πτερὰ) denilen şekilde dökülüyordu.

Kalın beyaz yünlüden yapılan khlamys önden veya sağ omuzdan bir iğne ile tutturulurdu. Böylece, hareket etme özgürlüğü veren giysi, önce omuza kadar daha sonra *sagion* 'dan uzun olacaktı.

Öncelikle general ve askerlere ayrıcalıklı olan khlamys uzun olarak kadınlar ve bazı özel törenler için gençler tarafından kullanılıyordu.

Romalılar İ.S. III. yy.'da askeri özellikli khlamys kullanmayı tercih etmişlerdir (hâlâ IV. yy.'da sivil kullanımı olduğu halde askeri bir giysi olarak tanımlanan khlamys'in giyimi şehir içinde senatörlere yasaktı).

Khlamys'i Romalılar basit bordürler yerine -Büyük İskender gibi- zengin işlemlerle süslemeyi tercih etmişlerdir. Khlamys üzerinde, V. yy.'dan itibaren tablion belirir: bu, göğüs hizasında öne ve arkaya yerleştirilmiş kare biçiminde kıymetli bir kumaştan yapılma aplike bir işlemdir.

Bizans khlamys'i yarım daire biçiminde, daha büyük, olup saf ipekten yapılırdı. Altın ve erguvani renklerde olanı, erguvani çizmelerle birlikte İmparatorun özel giysisiydi.

İmparator khlamys'i Hypapante, Pentekost (Hamsin yortusu) ve Palmiyeler Pazarı'nda giyerdi (De Cer. I, 138; 176; 160). Resmi geçitlerin başlıca giysisi olan khlamys, beyaz, erguvani, yeşil, mavi ve altın renklerinde olabiliyordu. Kırmızı renkteki khlamys bir *nobelissimos* için ünvan töreninde giyilirdi. Altın renkteki khlamys çoğu zaman İmparatorun cenazesinde ölü hükümdara giydirilirdi (De Cer. II, 84).

Saray erkânı ise değişik renkte khlamys'leri farklı törenler için kullanırdı. Epiphania ve Meryem'e Müjde bayramlarında patrikios'lar üzerinde erguvani tablion olan beyaz khlamys giyerlerdi (De Cer. I, 151). Üzerinde aslan figürlü altın tablion işlenmiş olan khlamys, praepositos tarafından Paskalya'da giyilirdi (De Cer. I, 69). Tyrus (bugünkü Sur-Lübnan) ipeğinden yapılma oldukça kıymetli, erguvani rengi khlamys *kuropalates* tarafından terfi töreninde giyilirdi (De Cer. II, 37). Yine Tyrus ipeğinden yapılma, üzerinde sarı-yeşil madalyonlar olan erguvani renkteki khlamys üst rütbedeki devlet memurları tarafından İsa'nın doğum günü bayramında giyilen güzel bir giysiydi (De Cer. I, 119). Koyu renkli khlamys'ler patrikios'lar, domestikos'lar ve tüm Senato üyeleri tarafından Paskalya bayramında giyilirdi (De Cer. I, 69). Nobelissimos terfi töreninde üzerinde altın bir tablion olan ve altın güllerle süslü yeşil bir khlamys giyiyordu (De Cer. II, 34).

Sagion

Kare bir pelerin olan sagion khlamys'ten daha kısa olup sağ omuz üzerinde ya da önde bir iğne yardımıyla tutturulur, mevsimine göre kalın veya daha

ince yünden yapılırdı. Çeşitli renklerde ve çizgili olabiliyordu: matem için siyah, savaşta tanınması için kumandanlara kırmızı sagion ayrılmıştı.

Siviller arasında -özellikle yoksullar ve çiftçiler- oldukça yaygın olan sagion, hareket rahatlığından dolayı, Romalılarca askeri alanda kullanıldı. Bizans döneminde sagion'un biçimi değişmemiş ama malzemesi ve işlevi farklılaşmıştır. De Cerimoniis'te erguvani, altın ve taşlarla işli olan sagion'un İmparator tarafından resmi törenlerde giyildiği belirtilir. İmparator sagion'u 1 Ocakta kutlanan Aziz Basileios bayramında (De Cer. I, 128), altın olanı Paskalya'da (De Cer. I, 175) ve bir Augustanın taç giyme ve evlilik törenlerinde giyerdi (De Cer. II, 21). Erguvani sagion İmparatorun taç giyme törenine ayrılmış bir giysiydi (De Cer. II, 1).

Saray erkânı ise farklı törenler için sagion kullanırdı. Erguvani sagion'u İmparatorluk odası hizmetkarları, magistroi, patrikios'lar ve tüm Senato üyeleri Paskalya bayramında (De Cer. I, 73), kouropalates kendi terfi töreninde (De Cer. II, 8) giyerdi. Kırmızı sagion silentiarios, patrikios'lar, senatörler ve strategoi tarafından terfi törenlerinde giyilirdi (De Cer. II, 47-49).

Skaramangion

Bir kaftana benzeyen bu giysi belden kemerli, uzun kollu ve yere kadar uzanan bir giysidir. Önü açık, hareket kolaylığı için yanlardan ya da arkadan yırtmaçlıdır. Yakası olmayan skaramangion çeşitli kolyelerle zengin gösterilir: Bizans döneminde maniakion boyun kısmını kapatırdı.

Doğu kökenli bu kıyafet, Perslerde süvariler ve atlı avcılar, Orta Asya'da göçebeler tarafından kullanılmıştır. Kaynaklar bu giysinin kökenlerini tam olarak belirtmezler: bazıları Pers *κάρδύς* adlı kıyafetten geldiğini (B. İskender bunu Makedonya khlamys'i yerine tercih ediyordu), Rus *aziam*'dan, Türk kaftanından geldiğini iddia etmektedirler. Kısa zamanda Bizans süvarilerince benimsenen bu giysinin, IX. yy.'dan itibaren Saray halkı tarafından da kullanıldığı görülür. Bu dönemde kıymetli kumaşlar, işlemeler ve kürklerle süslenir (yabancı hükümdarlara hediye de edilirdi).

İmparator altın renkte bir skaramangion'u Azizler gününde (De Cer. I,.77), koyu kırmızı olanının Paskalya bayramında giyerdi (De Cer. I,.175). Tapınağa Sunuş ve Meryem'in Göğes çıkışı bayramlarında koyu erguvani (De Cer. I, 178; 177), Meryem'e Müjde bayramında da altın şeritli bir skaramangion giyerdi (De Cer. I, 116; 101;II, 84). Paskalya haftasının kutsal cumartesi günü İmparator ile yemek yiyen davetliler beyaz veya renkli skaramangion giyerlerdi (De Cer. I,.172).

Kolobion

Antik döneme ait olan bu giysi (κολοβὸς = kesik) kısa kollu ya da kolsuz bir giysidir. Dökük keten veya ipekten yapılma kolobion renkli ve işli olabiliyordu. Üstüste giyme amacıyla basit biçimde olan bu kıyafetin işli olması bir dış gömlek olduğunu gösterir.

Kaynaklar bunu bazen başka gömleklerle karıştırırlar: stikharion ve uzun kollu dalmatikon gibi.

Kadınlar tarafından da kullanılan kolobion, fakirlerin ve Mısırlı keşişlerin (dirseğe kadar kollu olarak) benimsediği bir giysi olmuştur. De Cerimoniis'in aktardıklarından anlaşılacağı üzere daha basit biçimleri de bulunmalıydı.

İmparator Hieria Sarayı'nda kutlanan üzüm bayramında altın işlemeli bir sagion ve bir kolobion giyerdi (De Cer.II, 175). Paskalya arifesinde koç figürleri işlenmiş (De Cer. I,176), bayram gününde de üzerinde kıymetli taşlar, inciler ve altın işlemeler olan erguvani bir kolobion giyerdi (De Cer. I, 72).

Dalmatikon

Roma Cumhuriyet döneminden beri bilinen bu kıyafet, İmparatorluk döneminde fazla tercih edilmemiştir. Buna karşın Geç imparatorluk döneminde erkek ve kadınlar arasında yaygın bir kullanımı olduğu görülür. Sivil kullanımı olduğu halde Piskopos'lar ve Papa'ya özgün bir kostümdür. Din şehitleri bu giysi ile gömülürlerdi.

Dikdörtgen bir kumaş parçasından yapılan dize kadar uzun bir gömlek görünümünde olan dalmatikon, takılan kollar hizasına kadar dikişli bir giysiydi. Keten, ipek, karışık ipekten ve özellikle yünden dikilirdi. Kemersiz ama desenli olabilirdi.

Bizans dönemindeki dalmatikon daha çok kadınlara özgü bir gömlektir. Kısa kollu, etekleri dalgalı ve belden kemerlidir. İlkçağ kıyafetinden farklı olan Bizans dalmatikon'u, kuşaklı patrikia tarafından ünvan töreninde giyilirdi (De Cer. II, 63).

Kamision

Yine bir gömlek olan kamision'u, dalmatikon, stikharion, paragaudion ve kolobion'dan ayırmak zordur. Bol ve uzun bir gömlek olan kamision, kollu ve muhtemelen belden kemerliydi. Bir iç gömlek olan kamision genelde beyaz ketenden yapılırdı. De Cerimoniis'e göre kamision bazen İmparatorun önüne çıkan kişilerin giydiği tak giysiydi. Üzerine khlamys giyildiği de görülmektedir (Paskalya'da patrikioslar ve prokonsüller beyaz khlamys ile birlikte giyerlerdi).

Paskalya bayramında spatharokubukoularioi (De Cer.I, 73), Kutsal Haç bayramında da İmparatorluk odası özel hizmetkarları kamision giyerlerdi (De Cer. I, 116).

Divitision

Dalmatikon kadar uzun, belden kemerli, geniş kollu ve bazen kapşonlu bir gömlekti. Beyaz ve kırmızı divitision'ların yanında İmparatora özel erguvani renkte olanı vardı. Khlamys, sagion, tzitzakion ile veya Saray içinde tek olarak giyilen divitision'u Saray erkanı önemli törenlerde kullanıyordu.

Olasılıkla, XIV. yy.'dan başlayarak σάκκος olarak tanımlanan bu gömleği İmparator taç giyme töreninde kullanılmaktaydı. Divitision terimlerinin Latince *dives* (zengin, gösterişli), Arapça *dibetşi* (altın sırmalı giysi) ve Dalmatia eyaletindeki ordudaki bir bölük adından geldiğini düşünülmektedir.

İmparator Paskalya haftasının kutsal perşembe gününde Khrysotriklinos'taki 'öpüşme töreni' için divitision ve tzitzakion giyerdi (De Cer. I,84). Ayrıca beyaz divitision İsa'nın Göğe çıkış bayramında, erguvani renkte olanı da İmparatorun doğum gününde giyilen kıyafetlerdi (De Cer. I,176; II,86).

Saray halkı arasında bu giysiyi, hadım *protospatharioi* Epiphania bayramında ve Büyük Phiales'deki davetlerde giyerlerdi (De Cer. II,110).

Himation

Olasılıkla bir dış gömlek olan himation'un, eski dönemlerdeki anlamı belirsizdir. Ἐννύμι (giyinmek) terimi pelerin için genel anlamda bir dış kıyafet olarak kullanılır. Antik dönemdeki pelerinin işlevini düşünersek (bazen giyilen tek kıyafetti), bunu üste geçirilen bir dış giysi olarak algılamak gerekir. Eski Yunanistan'da himation kare biçimde yünlü bir pelerindir. Ketenden de yapılan himation 2x3 m. boyutunda katlı bir şekilde vücut üzerinde sarkıyordu. Antik dönemde Yunanistan'da İ.Ö. VII.-VI. yy. arasında yaygın olmuştur. Etrükslerin aracılığı ile (İ.Ö. III. yy.) Roma'ya gelen bu giysi (pallium) burada daha geniş ve yuvarlak bir biçim alır. Romalı kadınlar, Cumhuriyet'in ilk yıllarından sonra Yunan himationa'una benzer bir pelerin kullanıyorlardı (palla). Himation ve palla pelerin olarak algılanırlar.

Bizans döneminde himation gömlek veya elbise üstü bir tünik olarak düşünülmelidir: De Cerimoniis, sarılan değil dikili, kollu, kemerli olup pelerin altında giyildiğini aktarır.

Yüksek rütbeli görevlilerin ayrıcalıklı giysisi olan himation, eteklerinde işlemeler olan ipekten de dikiliyordu. İmparator Paskalya haftasının kutsal perşembe ve cuma gününde basit bir himation giyerdi (De Cer. I, 166;168).

Abdion

Biçimi tam olarak saptanamayan bu giysi yün ve iplikten yapılıyordu. Kemerli kullanabilen kıyafetin bazen geniş kolları vardı. Muhtemelen Arap-Suriye kökenli bir giysiden (aba, abayeh) gelmekteydi.

Bu kıyafeti demarkos, patrikios'ların terfi törenlerinde giyerdi (De Cer. II, 60).

Loros

Loros X.yy'da omuzlardan ayaklara kadar inen , X. yy.'da her tarafı örten ve kıymetli taş ve incilerle süslü bir önlük haline dönüşmüş bir giysidir. Moskova'da Puşkin Müzesi'nde bulunan fildişi levha parçasında İmparator VII. Konstantinos'a İsa tarafından taç giydirilmektedir: burada İmparator her tarafını saran bir loros giymektedir⁹. Paris'te bulunan bir diğer fildişi levhada II. Romanos ve eşi Eudokia işlemeli loros ile (959-963) temsil edilmişlerdir¹⁰.

İmparatorun başlıca giysisi olan loros Paskalya bayramında giyilen giysiler arasındadır (De Cer. I, 175). Bu saygın kıyafeti İmparator'dan başka devletin oniki yüksek memuru (magistroi ve prokonsüller) giyebiliyordu (De Cer. I, 18). Loros, ayrıca eparkhos ve kuşaklı patrikia tarafından terfi törenlerinde kullanılıyordu (De Cer. II, 70;64).

Tzitzakion

Bu ilginç giysi hakkında ne yazık ki fazla bir bilgimiz yok. Porhyrogennetos bu kıyafet hakkında şöyle bir yorum yapar : *"bilmelisiniz ki tzitzakion bir Hazark giysisidi": Tanrı'nın koruduğu bu İmparatorluk kentine Hazar'lı İmparatoriçe ile gelmiştir*" ¹¹. İmparator Paskalya bayramında tzitzakion giyiyordu (De Cer. I, 17).

Taç

Orta Bizans döneminde taç, alın ortasına gelen kıymetli taşın ortada olduğu açık bir stemma (στέμμα) idi. Bizans'ın dört partisinin (mavi, yeşil, kırmızı, beyaz) renklerinden olan taşlı bu açık çember biçimli taç, aynı renkte ipek bir başlığın üzerine yerleştiriliyordu.

Anna Komnene, Komnenoslar döneminde bu açık stemma'nın yerini yarım küre biçiminde kapalı bir taçın aldığını yazar¹².

⁹ Goldschmidt-Weitzmann 1934, II n.35; Bank 1978.

¹⁰ Goldschmidt-Weitzmann 1934, II n. 34 ; Beckwith, 1959, s. 19-24.

¹¹ Saray'da giyilen kıyafetlerin bazıları yabancı kültürlerden etkilenmişlerdir: bunların arasında *tzitzakion* en kolay anlaşılanlardan biridir. Bu terim türkçe 'çiçek' kelimesinin Grekçeleşmiş halidir. İmparator V. Konstantinos'un (741-775) Çiçek isimli bir Hazar prensesiyle evliliğinden (733) sonra Saray'a giren bir kıyafettir. Yabancı İmparatoriçenin giydiği kıyafet o kadar beğenilmiştir ki, Saray bunu onun adıyla benimsemiştir. İlginç tarafı ise bu kıyafetin erkeklere mahsus olmasıdır.

¹² Anna Komnena, *Alexiad* (III. 6.1) 1996, 103: *"İmparatorun taç başı, başı, kapalı bir yarım küre biçiminde, örter; her yanı, kimi gömme kimi sarkan incilerle ve değerli taşlarla*

Thorakion

İmparatoriçenin özel nişanı olan thorakion belden inen oval bir kalkan biçimindeki kostümdür. Bu stikharion denilen süslü bir gömlek üzerine giyiliyordu¹³.

Thorakion, ayrıca, kuşaklı patrikia tarafından kendi seçim töreninde giyilirdi (De Cer. II,63).

Maphorion ve Propoloma

Bir baş örtüsü olan maphorion İmparatoriçe ve kuşaklı patrikia tarafından başa örtülürdü. Propoloma ise yüksek, kabartılmış bir saç modeliydi¹⁴.

Kampagia

İmparatorun kullandığı kampagia oldukça zengin bir şekilde süslenmişti: kartal resimleri kıymetli taşlar ve incilerle işlenmişti. Bizans'a IX. yy. sonlarında esir düşmüş Filistinli Harun ibn Yahya'nın anlattıklarını derleyen İbn Rüste (903-913) Hagia Sophia'ya tören alayı ile giden İmparatorun "*ἀλλᾶξίμα* denilen kıymetli bir giysisi var: bu mücevherlerle süslü bir ipek elbisedir. Başında taçı ayaklarında kısa çizmeler var: bunlardan biri siyah diğeri kırmızı" diye giydiklerini aktarır ¹⁵.

Stikharion, Sabanion ve Paragaudion

Basit birer gömlek olan bu üç giysiyi bazen ayırt etmek zordur. Örneğin bir magistros terfisinde İmparator stikharion adlı basit bir gömlek giyer ve beline baltidin denilen bir kemer takardı (De Cer. II, 41). Ketenden yapılma bir gömlek olan sabanion daha çok hadım *protospatharioi* tarafından bir prokonsül'ün terfi töreninde (De Cer. II, 61) ve Büyük Phiales'deki davette (De Cer. II, 110) giydikleri bir kıyafetti.

Paragaudion ostiarioi tarafından Epiphania bayramında giyilirdi (De Cer. I,132).

Omophorion

İmparatorun giydiği sagion benzeri olan omophorion omuzları örten geniş bir band şeklindeydi ve Patrik tarafından kullanılırdı (De Cer. I, 72;II, 175).

süslenmiştir; öyle ki, her iki yanda şakaklara, yanağa çarpan, inçi ve değerli taş saçakları sarkar; bu, İmparatora özgü giyimin belirleyici bir süsüdür ". Ayrıca taşlar hak. Piltz 1975, 4 vd.

¹³Thorakion hak . Rudt de Collenberg 1988, 263-361.

¹⁴Saray soylularının giydiği bir çok şapka çeşitine (türban dahil) resim sanatında rastlansa bile, De Cerimoniis'te herhangi bir baş örtüsüne rastlanmaz. Liutprand İmparatorun huzurunda hiç kimsenin başını örtmeye izin olmadığını anlatır : Cremona'lı Liutprand, *Legatio* 37; Liutprand of Cremona 1993, 194; *Liutprando di Cremona*, 1987, 236.

¹⁵Costantino Porfirogenito 1993, 166-7.

Büyük festivallerde giyilir ve sadece İmparator ile yemek yerken çıkarılabilirdi.

Phelonion

Patrik, omophorion altında phelonion adlı biçimini tam olarak bilemediğimiz bir giysi kullanıyordu (De Cer. II,175).

Maniakion

Bir boyunluk olan maniakion Saray halkının çoğu tarafından kullanılırdı.

Atların koşum takımları

İmparator altın koşum takımları giydirilmiş bir ata Paskalya bayramında binerdi (De Cer. I, 72,73). Bu takımlar kıymetli taşlar ve incilerle süslü olup, atın kuyruğundan ve ayaklarından ipek şeritler sarkardı. Hamsin yortusunun orta çarşambasında Aziz Mokios kilisesine giderken altın şeritli beyaz bir skaramangion giymiş olan taçlı İmparator, kuyruğunda ve ayaklarında ipek şeritler olan eğer ve baş takımları kıymetli taşlar, mineler, altın ve incilerle süslü olan bir ata binerdi. Aziz Mokios kilisesinden dönüşte altın üzeri taşlar, mineler ve incilerle süslü bir koşum takımı giydirilmiş bir ata binerdi (De Cer. I, 92,93,97).

Saray ahalisinden İmparatorluk özel oda hizmetkarları, magistros'lar patrikios'lar ve tüm Senato üyeleri Paskalya haftasının ilk pazartesi gününde zırhlanmış bir ata binerlerdi (De Cer. I, 73-74). Bu asiller zırhlanmış atlara kılıç, mızrak ve kalkan taşıyarak binerlerdi.

Asalar

İmparator ve Saray asilleri çoğunlukla kıymetli asalar taşımaktaydılar. Aziz Basileios bayramında (1 Ocak) ostiarioi kıymetli taşlarla süslü altın asalar taşıyorlardı (De Cer. I, 128;160). Ayrıca Paskayla bayramında ve Hipodromdaki davetlerde yine zengin süslü asalar kullanılmaktaydı (De Cer. I, 18; II,94).

İsimsiz kıyafetler

Bir patrikios'un terfi töreninde praepositos'un, üzerinde iki şerit işlenmiş erguvani bir kıyafet giydiği aktarılır (De Cer. II, 60).

İmparatorun doğum gününde yapılan dansta tribunos'ların beyaz ve mavi renkte kısa kollu ve altın şeritli bir kıyafet giydikleri yazılır (De Cer. II,103).

'Alışılmış kıyafet' ve 'geçit kıyafet' i denilen giysileri anlamak oldukça zordur. 'Alışılmış' denilen kıyafetler kandidatoi, mandatores ve skribones tarafından Aziz Mokios kilisesindeki kutlamalarda giyilirdi (De Cer. I, 92).

'Geçit' kıyafeti bazen erguvani sagion bazen de khlamys anlamına gelir. Beyaz resmi geçit kıyafeti ise beyaz khlamys sayılıyordu.

Bizans Saray kıyafetlerinin incelendiği bu bölümden de anlaşılacağı üzere, Liber de Cerimoniis'e bakıldığında çok çeşit İmparatorluk giysisi olduğu görülür. Fakat bu kıyafetlerin nasıl bir değişimle giyildiklerini anlamak zordur.

Saray'daki yemek davetlerinde asiller khlamys, İmparator sagion, Patrik ise omophorion giyerdi. Bunlar yemek yerken çıkarılır ve bitince tekrar giyilirdi. Khlamys ayrıca İmparatorun ayine katıldığı zaman giydiği kıyafettir.

Meryem'e Müjde bayramında yapılan dini ayinde İmparator skaramangion giyer (De Cer. I, 179). Ortodoksluk bayramında giyilen kostümler oldukça çeşitlidir. Hükümdarlar sagion ve geçite katılan herkes gibi beyaz bir giysi giyer. Saray'daki yemekte skaramangion giyen hükümdarlar metatorion içinde khlamys'leri çıkarırlar ve İncil'in okunmasını dinlerler. Metatorion'da Patrik akşam yemeği için divitision'u çıkarır. Muhtemelen bu kostümler klamydes üzerine geçiriliyordu. Paskalya bayramında (De Cer.I,175) hükümdarlar koyu kırmızı bir skaramangion ve altın işlemeli bir sagion giyerler. Daphne Sarayı'nda oval kalkan olan thorakion ve tzitzakion giyilir. Barış öpücüğünden sonra tzitzakion çıkarılır ve loros ile kırmızı-beyaz taçlar giyilir. Burada skaramangion ve sagion'un loros'un altında olduğu düşünülür.

Paskalya haftasında (De Cer. I, 176) hükümdarlar kilisedeki dini tören için divitision ve tzitzakion giyerlerdi. Ortodoksluk bayramında (De Cer. I, 178) hükümdarlar Saray'dan koyu erguvani renkte skaramangion ve altın işlemeli bir sagion giyerek çıkarlardı. Hagia Sophia'ya geldiklerinde erguvani divitision ve khlamys giyerlerdi. Bu giysileri üstlerine veya değiştirerek mi giydiklerini tam olarak anlayamıyoruz.

Patrikiosların terfi törenlerinde (De Cer.II, 51) İmparatora vestitores tarafından khlamys -Aziz Theodoros kilisesi karşısındaki kubbeli odada, perdeler arkasında- giydirilirdi. Tören sonunda praepositos İmparatorun taçını, vestitores ise khlamys'i alırdı.

Palmiyeler Pazarı'ndaki akşam yemeğinde (De Cer.I, 164) duadan sonra İmparator skaramangion giyerdi.

Bunlardan başka De Cerimoniis 'te bir çok geçit kostümlerinin adı geçmektedir. Meryem'e Müjde bayramında (De Cer. I, 155,157) İmparatorluk odasının özel hizmetkarları, tören başkanı ve dört silentarios erguvani sagion ile geçitte görünürler ve yemeğe giderlerdi. Bu bayramda yapılan geçit törenlerinde ayrıca erguvan rengine sagion giyildiği de görülmektedir. Paskalya haftasının Kutsal Cumartesi gününde Saray'daki akşam yemeğinde (De Cer. I,169-72) tüm herkes resmi geçit kıyafetini çıkarırdı. İmparatorun yakın davetlileri beyaz veya renkli skaramangion giyerlerdi. Böylece

skaramangion'un geçit törenlerinde kullanılmayan bir giysi olduğu anlaşılmaktadır. Paskalya bayramında (De Cer. II, 48) Senato yelerinin beyaz ve koyu renkte khlamys giydikleri anlaşılmaktadır. Eparkhos kostümü (De cer. II, 70), Orta Bizans döneminde kamision, pelonion, loros ve ayakkabılardan oluşur. Loros altında oldukça zengin ve kıymetli gömlekler giyilmektedir.

Resmi geitlerdeki kostümler mevkilerin önemine göre sıralanırlar; kıyafetlere işlenmiş tablion'lar sınıfları belirler. İmparatorun doğum gününde bu sıralama belirgindir: herkes kendi resmi geçit giysileriyle içeriye girer. Patrikios'lar altın tablionlu khlamys, strategoi sagion ve diğerleri mevkilerinin resmi kıyafetlerini giyerlerdi.

Ziyafet esnasında khlamys ve sagion'lar çıkarılırdı. Soyluların tablion'u olmayan basit bir khlamys giydikleri anlaşılmaktadır. İmparatorun doğum gününde resmi kıyafetlerini giymiş olan özel oda hizmetkarları çift halka oluşturlardı. Hipodrom'daki davette (De Cer. II, 94-96) herkes beyaz khlamys üzerine giyilmiş resmi kostümleriyle gelirlerdi. Patrikios'lar altın tablion işlenmiş beyaz khlamys ile, ostiorioi asaları, hadım protospatharioi stikharion ve sabanion ile, spatharakandidatoi boyunlukları ve silahları ile davete katılırlardı.

Aynı anda iki demarkhos -Mavilerin ve Yeşillerin- birden terfi edilirse (De Cer. II, 79), Mavilerin demarkhos'u mavi ve Tryrus ipeğinden erguvani khlamys, Yeşillerin demarkhos'u yeşil khlamys giyerlerdi.

Trikonkhos'ta yapılan Gizli Phiale davetinde (De Cer. II,105) herkes mevkisine uygun olan resmi kıyafeti giyerdi. De Cerimoniis bir çok defa khlamys'in katlanmasının tören esnasındaki önemine değinilir. Tören başkanı khlamys'i katladıktan sonra İmparatora verir. Demos'ların temsilcileri demarkos'un khlamys'ini katlar ve İmparatordan dller alırlardı (De Cer. II,107-9). Hipodromda tören başkanı İmparatorun khlamys'ini katlar ve tahtından halkı kutsayan hükümdara uzatırdı. Aynı işlem Konstantinopolis'in kuruluş günü olan 11 Mayıs'ta yapılan at yarışlarında ve *Luperkalia* adlı karnavaldaki at yarışlarında tekrar edilirdi (De Cer. II,96;145;165).

Kouropalates'in terfi töreninde hükümdarlar erguvani khlamysi kuropalates'in üzerine kendileri giydirebilirlerdi. Bir ember oluşturan patrikios'lar, konsüller ve silentiarios'lar ayrıca asayı tutarlar ve kuropalates'in erguvani sagion giydiği  gün boyunca ona eşlik ederlerdi.

İmparatorluğa zel beş renk (erguvani, altın, mavi, yeşil, beyaz) vardır: demos'ların renkleriyle altın birlikte görülür. Beyaz renk Paskalya'da-erguvani taç giyme törenlerinde, cenazelerde ve terfi törenlerinde, mavi ve yeşil renkler demos'lar ile ilgili törenlerde görülür.

Kostmlerin değişkenliği, çeşitliliği, çok renkli olmaları ve altının, kıymetli taşların ve incilerin şatafatlı bir şekilde kullanımı İmparatorun Tanrı'dan

aldığı meşruluğu doğrulama isteğinin göstergesidir. İmparatorun etrafındaki Saray erkânı onun gücünün bir yansıması gibi aynı oranda muhteşemdir.

Zengin Saray Kıyafetleri Paris Ulusal Kütüphanesi'nde bulunan Aziz İoannes Khrysostomos'un vaazlarını (Ms. Coislin 79 f. 2r.) içeren bir elyazmasında (y. 1071-81) görülür: burada, İmparator III. Nikephoros Botaniates süslü bir tahtta, yanında üst saray görevlileri ile otururken temsil edilmiştir. Yine zengin giysiler, Budapeşte Müzesi'nde bulunan ve İmparator IX. Konstantinos'a mal edilen, altın üzerine mine işli tahta görülür.¹⁶

Bizans Saray hayatı, evrenin ahenkli dönüşünün yansıdığı bir tiyatro sahnesi gibidir. Amacı insanları hayrete düşürecek kadar güzel ve muhteşem görünmektir.

¹⁶ Spatharakis 1979, 107-118; Dumitrescu 1987, 32-45; Maguire 1989, 227-28; The Glory of Byzantium 1997, 207-9.

EK 3 : BİZANS KÜLTÜRÜNDE VE BÜYÜK SARAY'DA MÜZİK ALETLERİ

Doğu Roma imparatorluğundaki Devlet ve Kilise arasındaki yakın ve sıkı bağlar müzik aletlerinin kullanım amaçlarını da zaman içinde değiştirmiştir. Hristiyanlığın IV.yy.'da resmi din olarak kabulünden sonra müzik aletlerinin kullanımı ve müzik tipleri yeni din anlayışına ters düşmüştür. Öncelikle tüm müzik aletleri ibadet yerlerinde yasaklanmış ve onların yerini koroların söylediği ilahiler almıştır. Böyle bir kararın alınmasına sebep Kilise Babaları sayılır: bu ilk din adamları, pagan geleneklerinden gelen şenlik ve eğlencelere (sirk, tiyatro, düğün vb. eğlenceler) karşı tavır almışlardır. Pagan dünyasında bu tip eğlenceler müzik eşliğinde yemek ve danslarla başlayıp zevk alemlerine kadar varıyordu. Bundan dolayı ilk Hristiyan yazarlar aletler ile yapılan müziğin her türlü günahın kaynağı olabileceği düşüncesindeydiler ¹.

Müzik aletlerinin bu sapkın olduğu düşüncesinin yanında, Kilise Babaları Tanrı'yı övmek için insan sesi ile söylenen şarkıları doğru bulmaktaydılar. Örneğin Aziz İoannes Khrysostomos keşişlerin sabah horozlar dahi ötmeden söyledikleri ilahiler için "öyle güzel söylüyorlar ki, hiç bir müzik aleti, sessizlikte duyulabilecek böyle güzel bir ses çıkaramazlar" der ².

Kilise'nin de aynı tavır içinde olduğu görülmektedir: Laodikeia Konsili'nde (IV.yy.'ın yarısı) bu konuYa kısıtlamalar getirilir: 15. kural düğün ziyafetlerine giden hristiyanların dans edip zıplamamalarının emreder ³.

İmparator I. Leon (457-474) ile ilk defa Devlet, pazar ve bayram günleri müzik aletlerinin kullanımını yasaklar. Bunu takiben daha başka kararlar, Büyük Saray'da yapılan VI. Ökümenik Konsil'de (680) alınır: buna göre papazların ve keşişlerin Hipodrom'daki yarışları ve *thymelikoi* 'leri (yani müzisyen ve dansçılardan oluşan gruplar) izlemeleri yasaklanır. Ayrıca her tip pandomima, dans ve 1 Martta (Bizans yılının başlangıcı) kadınlara sokaklarda dans etme ve maskeli eğlenceler yasaklanır. Bu Konsil'in kararları sadece Kilise tarafından değil aynı zamanda devlet tarafından da onaylanmıştır ⁴. Bundan anlaşılacağı üzere Kilise, Konsiller ve İmparatorlar müzik aletlerinin kullanımlarına bir sınır koymuşlardır ⁵.

Geç Antik dönemden başlayarak Bizans tarihi boyunca kullanılan müzik aletlerinin başında org gelir: bunu bazı nefesli çalgılar (flüt, boru, borozan gibi), yaylı çalgılar (*pandura*, kanun, lir vs.) davullar ve ziller takip eder.

¹ Kilise düşünürlerinin yazıları için bak. McKinnon 1987.

² McKinnon 1987, 78.

³ McKinnon 1987, 118 not 259.

⁴ Mansi 1747, c. 953 vd.

⁵ Kilise'nin tek serbest bıraktığı manastırlarda *semandron* kullanımıdır. Bu , tahtadan basit bir çubuk olup yine tahtadan bir çekiçe ritmik bir şekilde vurulup keşişleri yemeğe ve duaya çağırır. Bugün bile kullanılmaktadır (Hosios Lukas, Aynaroz vb.).

Kilise Babaları'nın bahsetmediği tek alet olan org, Bizans döneminde, hava basıncı ile çalışan orgtur. Orgun tarihçesi bellidir ⁶: kaynaklardan ve tasvirlerden anlaşılacağı üzere İ.Ö. II. yy.'da İskenderiye'de Ktesibios tarafından icat edilen orgda hava, çubuklara suyun gücü ile gelmekteydi. Eron ve Vitruvius'un da anlattıkları bu alet, ağır olup taşınması oldukça zordu. Roma döneminde çok rağbet gören bu müzik aleti hipodromlarda, sirklerde ve imparatorluk törenlerinde kullanılmaktaydı ⁷.

Havalı orgun bulunuş tarihi ise İ.S. II. yy. civarlarında -olasılıkla- yine İskenderiye'de olmuş olmalıdır. Bir öncekine farkla bu org, su yerine hava ile çalışmaktadır. Buna göre, dışarıda bulunan supaplar aracılığı ile iki büyük deri tulumun içine giren hava böylece bir körük içine alınmış olur. Bu deri tulumlara ayakla yapılan baskı sonucu hava, iki boru vasıtası ile farklı sayılarda ve yükseklikteki çubuklara geliyordu. Her çubuğun karşısında bulunan küçük körükçükleri, müzisyen, açarak veya kapayarak (çubuklara alınan hava ile) istenilen sesi çıkarmış oluyordu. Bu küçük körükçükler bir klavye gibi yatay bir şekilde dizilmişlerdi.

Su ile çalışan orga nazaran daha hafif ve taşınabilir olan bu org, Bizans imparatorları tarafından resmi müzik aleti sayılmış ve diğerlerini gölgede bırakmıştır ⁸.

Havalı orgun resim sanatında rastlanabilen tasvirleri yok denecek kadar azdır: bilinen en eski tasvir IV. yy.'ın sonuna tarihlenen bir mozayikte görülür. Bu mozayik Suriye'de Hama Müzesi'nde bulunur. Meryamin'den gelen panel, sivil bir yapının dikdörtgen tabanını süslemekteydi. Panel altı genç kızın çeşitli müzik aletlerini çalmasını tasvir eder: bunlardan biri havalı bir org çalmaktadır ⁹.

Bizans döneminde ilk org tasvirini önemli bir eserde görürüz: bu da, Konstantinopolis Hipodromu'nun *spina*'sında bulunan dikilitaşın mermer kaidesidir. Bilindiği gibi Karnak'tan Konstantinopolis'e getirilen ve mermer bir kaideye oturtulan dikilitaş İmparator I. Theodosios tarafından 390 yılında Hipodrom'a yerleştirilmiştir. Bu kaidenin her dört yanı rölyeflerle süslüdür: güneyde İmparator birinci gelen yarışmacıya zafer tacını verirken temsil edilmiştir. Burada, Geç Antik dönemin derinlik olgusuna karşın, yeni bir sanat anlayışına göre, figürler üstüste gelecek şekilde dizilmişler. En alt sırada müzisyen ve dansçıların tasvirleri yer alır: *thymelikoi* ler dans ve müzik eşliğinde ödül törenini neşelendirirler. Bu alt sırada, her iki yanlarda iki adet havalı org ve bunları çalan kişiler görülür. Bunlar oturarak ve ellerindeki körüklerle temsil edilmişlerdir. Bunların yanında bir boru (ya da borozan), bir flüt ve yine buna benzer nefesli bir çalgı çalan müzisyenler ve dansözler yer alır. Kadın dansözlerin ellerinde bir çeşit zil (*rhopton*) görülür. Bu zillerin benzeri Hermitage Müzesi'nde bulunan gümüş bir tabakta görülür: bir mainas ve bir seilenos dansının tasvirinde, perinin

⁶ Perrot 1963.

⁷ Günümüze Aquincum 'da (Macaristan) bulunan bir örnek ulaşmıştır; Kaba 1976.

⁸ Bu genelde 1204'deki Latin işgaline kadar geçerlidir.

⁹ Zaqquq - Duchesne- Guillemin 1970, 93-26.

ellerinde ziller vardır. Tabak, üzerindeki damga ile Herakleios dönemine (VII. yy.'ın ilk yarısı) tarihlenir ¹⁰.

Buna benzer aletler Paris Ulusal Kütüphanesi'nde bulunan, X yy. başlarına tarihlenen bir ilahiler kitabında (Cod. gr. 139) ve Venedik Marciana Kütüphanesi'nde bulunan pseudo-Oppianos'a ait *Gynegetica* (XI. yy. ortaları) adlı el yazmasında (Marc. Cod. gr. 479) görülür ¹¹.

Verona'da bulunan bir *diptykhos*'ta ¹² orgun ve nefesli çalgıların sadece hipodromda değil sirklerde de kullanıldığını anlamaktayız. Flavius Anastasius'a ait bu diptykos, oturarak betimlenen Konsül'ün tasviri altında, onun adına sirkte yapılan kutlamaları gösterir. Altta, altı çubuklu bir org ve flüt benzeri bir alet görülür ¹³.

Kilise'nin müzik aletlerini yasaklamasına karşın, devletin bunları resmi törenlerde kullandığı görülür. Bunun sonucunda halkın da özel yaşamlarında müzikle eğlendiğini düşünebiliriz. Her ne kadar VI. Konsil'in yasaklarına rağmen pagan geleneklere bağlı dans ve müziklerin olduğu ziyafet ve şöenler devam etmiştir ¹⁴.

Bu arada tiyatrolarda ve sirklerde pandomima-mim yapıldığını anlamaktayız: Berlin Müzesi'nde bulunan VI. yy.'a ait fildişi bir kabartma bir tiyatro ya da sirkte sahneye çıkan bir kadın oyuncuyu temsil eder. Kadının elinde bir lir ve maskeler vardır. Yine VI. yy.'a tarihlenen fildişi bir diğer eser Monza Katedrali Hazinesi'nde bulunan bir dipthykos'tur. Sol kanatta temsil edilen ilham perisi elinde bir lir ile temsil edilmiştir. Başkent'in zengin ve seçkin sınıfına ait olmuş olan bu eser, müzik sanatının sadece halkın alt tabakalarında değil, yüksek sınıflarda da etkili olduğunun göstergesidir ¹⁵.

En yaygın müzik aletleri arasında -çobanlara ait- flüt görülür: bunun, tek ve çift kamışlı olduğunu görmekteyiz. Londra, British Museum'da bulunan ve Kıbrıs menşeli gümüş bir tabakta (VI.-VII. yy.) Hz. Davut'un evliliği temsil edilmiştir. Çiftin iki yanında tek kamışlı birer flüt çalgıcıları görülür ¹⁶.

¹⁰ Beckwith 1967, 35, resim 73.

¹¹ Lazarev 1967, 139,141, resim 107-10, 144; Furlan 1981, lev. V.

¹² Volbach 1952, not 19.

¹³ Yazılı kaynaklarda da bazen bu konuda bilgilere rastlanır. Korippos tarafından II. İustinos'un taç giyişi için yazılan *In laudem Iustini Minoris* (565 c.) adlı eserde yeni imparatoru kutlamak için bir çok müzik aletinin çaldığı anlaşılır : '*organa plectra lira totam insonuere per urbem*'. Stech 1976. Buradaki '*organa*' terimi muhtemelen tüm müzik aletleri genelinde kullanılmıştır. Grek kaynaklarında '*to organon*' genel müzik aletleri olarak veya herhangi bir alet olarak (savaşta kullanılan gibi) kullanılmıştır.

¹⁴ Pagan geleneklerin devamına bir örnek Ürdün'de bulunan Madaba mozayiklerinde görülür. Madaba 'dan iki örnekte Bakkhos eğlenceleri temsil edilir: burada ve Pan ve genç kızlar ziller ve flüt çalmaktadırlar. Mozayikler VI yy.'a tarihlenirler : Piccirillo 1989, 27, 135, 326.

¹⁵ Beckwith 1967, 31 resim 60.

¹⁶ Beckwith 1967, 36 resim 78.

Anlaşılabileceği üzere, tüm müzik aletleri ¹⁷ arasında Bizanslılar en çok havallı orgu sevmişler ve tercih etmişlerdir. Org, resmi törenler dışında da kullanılmaya başlanmıştır ¹⁸. Ayrıca müziğin Bizans devlet politikasındaki yeri tartışılmaz: imparatorun tüm haşmetini gösterdiği anlarda çalınan müzik halkı daha fazla etkilemekteydi. Philippikos Bardanes'in 713'de Büyük Saray'dan Zeuksippos hamamına at üzerinde gidişinde farklı aletleri çalan müzisyenler ona eşlik etmişlerdir ¹⁹. Yine 784'de İmparatoriçe Eirene ve oğlu IV. Konstantinos Trakya'ya gittiklerinde, yanlarında müzik aletleri de götürmüşlerdir ²⁰. Olasılıkla durakladıkları yerlerde müzik eşliğinde halkın karşısına çıkıyorlardı.

Bunlardan anlaşılacağı üzere orgun diğer müzik aletleri arasında önemli bir yeri vardı: Batı ülkelerinin hükümdarlarına yollanan kıymetli hediyeler arasında org yer almaktaydı. Alman tarihçi Einhard 757 yılında İmparator V. Konstantinos'un Frank kralı kısa Pepen'e bir org gönderdiğini kayıt eder; bundan başka I. Mikhael'in Charlemagne'ne yolladığı hediyeler arasında bulunan "çok güzel ve ahenkli sesler çıkaran, boğa derisinden orgu" çok beğendiğini öğrenmekteyiz ²¹.

Kaynaklar, İmparator Theophilos'un Saray içinde çok sayıda yapının banisi olmasından başka "değerli taşlarla süslü altından iki büyük org" yaptırdığını aktarırlar ²². Bu orglardan biri, Khalke kapısı içinde taşlarla bezeli bir haç ve kaide üzerindeki bir taht ile birlikte savaştan dönen hükümdarı karşılamak için yerleştirilmişti. Ne yazık ki bu iki altın org (olasılıkla kaplama) Theophilos'un oğlu III. Mikhael tarafından, boşalan imparatorluk kasalarına para doldurmak için eritilmiştir. Bu orglar daha sonra VII. Konstantinos tarafından De Cerimoniis'te anlatılır: araştırmalara göre bu iki altın org İmparator VI. Leon tarafından yaptırıldı ya da yenilendi²³. Belki Harun bin Yahya'nın anlattığı org bunlardan biriydi :

"...bundan sonra org adı verilen bir alet getirilir. Bu tahtadan yapılma alet kare bir mengene biçiminde olup kösele ile kaplıdır. Üzerinde altmış bakır boru bulunur: bunlar yarıya kadar aletin içindedirler; bakırın üzeri altın kaplıdır ve boyları farklıdır. Bu aletin bir yanındaki delikte demircilerin kullandığı gibi bir körük var. Sonra üç haç getirilir ve orgun üzerine yerleştirilir. Daha sonra gelen iki adam ve orgçu boruları oynatırken körüklerler, ve hepsi kendine özgü bir ses çıkarıyorlar. Davetliler masalarında otururlarken müzik İmparator için çalar. Bu sırada ellerinde

¹⁷ Thibaut 1900-1901, 339-37; idem, 1901-1902, 343-53; Farmer 1925.

¹⁸ Ephesuslu İoannes II. İustinos'un son yıllarında tutulduğu akıl hastalığı için "gece ve gündüz sürekli org çaldırmaktaydı" diye aktarır: Perrot 1963, 391.

¹⁹ Theophanes 1841: II ciltte, kütüphaneci Anastasios'un tercümesinde "visum est imperatoris sabbato Pentecostes cum susceptione ac organis ingredi et lavari in publico balneo Zeussippo" okunur.

²⁰ "exivit imperatrix Heirene una cum filio suo et virtute copiosa in Thracem, circumferens organa et cetera genera musicorum" : Theophanes 1841, II.

²¹ Einhard, Annales (Perrot 1963, 294-5); Notker Balbus, Gesta Karoli (Perrot 1963, 294).

²² Leon Grammatikos, 215 (Mango, 1972, 160-1).

²³ Malias 1991, 162-4.

hulbak yani klavsen olan yirmi adam içeri girer ve yemek sonuna kadar çalarlar”²⁴.

Saray’ın bu iki altın orgundan başka gümüş orglar ve Yeşiller ve Maviler partisinin de orgları bulunmaktaydı. Saray’da bulunan orglar çoğu zaman bir salondan diğerine taşınmaktaydılar. Törenlerin gereklerine göre Hipodrom’a, Magnaura’ya, Khalke kapısı içine götürülen orglar, ziyafetlerde, doğum günlerinde, düğünlerde kullanılmaktaydılar. Her türlü dini ve sivil amaçlı törenlerde eksik olmayan orgun yanında, diğer müzik aletleri de kullanılmaya devam etmiştir. Yukarıda, Harun bin Yahya’nın aktardığına göre orgdan sonra klavsen çalgıcıları müziğe devam ederler.

Philotheos’un *Kletorologion* adlı eserinde ziyafetlerde *melisti* yani çalgıcılar olduğunu belirtir. De Cerimoniis’te ise *deductio sponsae* nedeniyle (I, 41) hareket eden kortejin el zilleri eşliğinde hareket ettiğini ve aynı şekilde yeni evli çiftin kiliseden çıkarken yine zillerle karşılandığını belirtir.

Yine De Cerimoniis (I, 92) bir başka müzik aletinden bahseder: *pandura* : *Gothikon* denilen şarkılı oyunlarda kullanılan bu alet mandoline benzer küçük telli bir çalgıydı. Doğu kökenli olması muhtemel²⁵ bu aletin daha eskilere dayandığı, Büyük Saray kompleksine ait peristiliumlu avludaki mozaiklerde benzer bir tasvirden anlaşılır.

Muhtemelen müzisyenlerden ve dansçılardan oluşan küçük bir grup olan *thymelica panta* terimi De Cerimoniis’te üç defa geçer: buna göre İmparatoriçe düğünden üç gün sonra Magnaura yakınlarındaki hamama giderken ona böyle bir orkestra eşlik eder. İkinci defa VII. Konstantinos’un Arap elçileri onuruna İustinianos salonunda veridiği ziyafette ve son olarak Rus prensesi Olga için verilen davette bu orkestranın varlığına rastlamaktayız. Böyle müzik gruplarının tasvirlerini resim sanatında aradığımız zaman ilginç örnekler göze çarpar. Örneğin Moskova’da bulunan ve IX. yy.’ın sonlarına tarihlenen Khludov el yazmasında, tüm baş sayfayı kaplayan minyatürde Hz. Davut’un dört yanında müzisyenler temsil edilmiştir: buna göre Davut’un elinde kanun, diğerlerinde ziller, pandura, küçük davul ve boru görmektediriz²⁶. Vatikan Kütüphanesi’nde bulunan (Vat. gr. 752) ve XI.yy.’ın ortalarına tarihlenen bir Mezmur (‘Meryem’in ve İsraili kadınların dansı’ sahnesi) dönemin saray kıyafetlerini ve müzik aletlerini yansıtır²⁷. Yine Hz. Davut’un tasvirinin bulunduğu bir çok el yazması bize peygamberin çaldığı bu kanun benzeri aleti gösterirler²⁸.

Bizans döneminin en tanınmış orkestra tasviri Kiev Hagia Sophia’sında bulunur: güney kulenin rampa duvarındaki tasvirler Konstantinopolis ile

²⁴ Costantino Porfirogenito., Panascia bask. 1993, 163-4.

²⁵ *Pandura* ’nın ud türünde bir çalgı olduğu ve Yunanistan’a Büyük İskender ile İran’dan geldiği iddia edilmektedir Maas-McIntosh Snyder 1989, 185.

²⁶ De Maffei 1985, 90.

²⁷ Kalavrezou et al. 1996; The Glory of Byzantium 1997, 206-7.

²⁸ Örneğin Paris Ulusal Kütüphanesi’nde bulunan Cod. gr. 139, f.1v.

ilgili bir dizi fresklerin parçasıdır. Olasılıkla prenses Olga'nın başkenti ziyaretini anlatmayı amaçlayan freskler arasında Hipodrom'a bakan locada oturan hükümdarlar ve ardından müzisyenler görülür. Bu müzisyenler org, zil, *pandura*, iki küçük davul, telli bir çalgı flüt ve oyukça iki tabak çalarken görülürler ²⁹.

Kiev Hagia Sophia freskleri XI. yy. sonu ile XII. yy. başlarına tarihlenirler ³⁰. Bu dönem Bizans imparatorluğu ile genç Rusya devletinin ilişkilerinin en yakın ve iyi olduğu dönem sayılır. Kiev Katedrali'nin yapımında ve süslenmesinde başkentten giden ustaların çalıştıkları bilinmektedir. Buna göre Kiev'de tasvir edilen müzik aletlerinin menşei Bizans başkenti olmalıdır.

Tören, eğlence ve resmi amaçlar dışında ordunun da müzik aletlerini kullandığını biliyoruz: borular, borozanlar, boynuzlar ve farklı boyutlarda borular savaşa giden orduya eşlik ederlerdi. Çatışmanın başlama emri borularla yapılıyordu. Anna Komnene (XII. yy.) İznik kuşatması sırasında askerlerin, düşmanı korkutmak amacıyla borular çaldığını ve kenti ele geçirdikten sonra imparatorun borular eşliğinde surlardan içeri girdiğini anlatır ³¹. Madrid Ulusal Kütüphanesi'nde bulunan ve XIII.-XIV.'lar arasına tarihlenen (aslı XI.-XII. yy. ait) Skylitzes el yazmasında bir savaş sahnesinde askerlerin borular çalarken saldırdıklarını görmekteyiz.

Olasılıkla XI. ve XII. yy.'larda org hariç tüm müzik aletlerinin kullanımı devam etmiştir; oysa org için Makedonyalılar hanedanı döneminden sonra fazla bilgimiz yoktur. Büyük Saray'ın Blakhernai için terkedilmesi ile eski şatafatlı törenler ve eğlenceler azalır; bunun neticesinde eskisi gibi büyük aletlerin kullanılmadıklarını düşünebiliriz.

Latin işgali (1204-1261) döneminde müzik aletleri hakkında hiç bir bilgiye sahip değiliz. VIII. Mikhail Palaiologos'un 1261'de kenti geri almasıyla başkentteki hayat devam eder; ama, artık, müzik aletlerinin eski görkemleri kalmamıştır. Blakhernai Sarayı'nda yaşamaya devam eden İmparatorluk ve Saray erkanı için eski protokol devam edemez. Geç dönem, XIV. yy.'a tarihlenen Pseudo-Kodinos'un eserinde anlatılan törenlerde orga rastlanmaz. Son dönem Bizans protokolünde en önemli tören *prokypsis* adındaki törendi: bu terim İsa'nın doğum günü kutlamalarında Kilise'ye yerleştirilen ve üzerinde bir çok ikona olan yüksek bir kürsüden kaynaklanır. Bir platform üzerine İmparatorun tahtı yerleştiriliyor ve perdelerle gizleniyordu. Böylece, ayinden sonra perdeler açılınca müzisyenler çalmaya, koro ise şarkı söylemeye başlıyordu ³².

Prokypsis, sadece İmparator için değil kraliyet ailesinin diğer üyeleri için de düzenleniyordu: örneğin VI. İoannes Kantakuzenos'un kızı Theodora ile Osmanlı Sultanı Orhan'ın Silivri'de yapılan düğünlerinde, kentin önündeki

²⁹ Bu freskler hakkında bak. Foçkaja- Zazaruznyj 1994, 281-302; Luisi 1994, 303-15.

³⁰ Lazarev 1967, 154.

³¹ Anna Komnena *Alexiad* 1096, 329.

³² Verpauw 1965.

düzlükte bir prokypsis inşa edilmiş ve buraya prenses ve kızkardeşleri yerleşmişti. Akşam karanlığında açılan 'altın sırmalı ipek perdelerin ardından, hadımların ellerindeki meşalelerin ışığında gelin ortaya' çıkar ve aynı anda 'borular, borozanlar, flütler ve insanoğlunun duyumuna zevk verebilecek her türlü nefesli aletler' çalmaya başlar ³³.

Bizans imparatorluğunun son dönemlerinde telli çalgıların ortadan kalkmadığını Dumbarton Oaks Koleksiyonu'nda bulunan fildişi bir pyksidis' ten anlayabiliyoruz. Bu küçük kutuda bir imparatorluk çiftinin yanında müzisyenler ve dansçılar temsil edilmiştir ³⁴. Burada davul, flüt, telli bir çalgı borozan ve pandura çalanları ayırabilmekteyiz.

Bizans imparatorluğunda müzik ve müzik aletlerini incelediğimiz zaman görüyoruz ki Kilise'nin kısıtlamalarına karşın, Devlet yüzyıllar boyunca bunları resmi törenler ve özel eğlenceler için kullanmıştır.

³³ Ioannes Kantakuzenos 1828-1832, II, 588.

³⁴ Grabar 1960, 123-145 (1348-52 arası); Oikonomides 1977, 329-339 (yaklaşık 1403-4).

TARİHİ KAYNAKLAR

Acta Conciliarum

Mansi, J.D. Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio, Firenze (Mansi, J.D. 1769).

Agnelli

Liber Pontificalis Ecclesiae Ravennatis. H. Holder Hegger bask. (Monumenta Germaniae historica: scriptores rerum Longobardicarum et italicarum saec VI-IX), Hannoverae 1878.

Ammianus Marcellinus

Res Gestae. W. Hamilton çev., The Later Roman Empire (A.D. 354-378), London. (Ammianus Marcellinus, 1986).

Anna Komnene

Alexias. A. Reifferscheid bask. 2 cilt, Leipzig 1884.

Dawes, E. The Alexias of the Princess Anna Comnena, London 1928.

Alexiad, B. Umar çevrili, İstanbul 1996. (Anna Komnena 1996).

Chronicon Paschale

L. Dindorf bask. (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae 4), Bonn 1932.

Chronicon Paschale 284-628, M.-M. Whitby çev., Liverpool 1989 (Chronicon Paschale, 1989).

Constantinus Porphyrogenitus

De Administrando Imperii, I. Bekker bask. (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae 3) Weber, Bonn 1840 (K. Porphyrogennetos'un eserleri içinde III. cilt, 65-270).

De Administrando Imperii, R.J.H. Jenkins çev., London (Constantine Porphyrogenitus, 1962.).

De Cerimoniis Aulae Byzantinae, J.J. Reiske bask. (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae 1,2) Weber, Bonn 1829-30 (K. Porphyrogennetos'un eserleri içinde I ve II cilt).

Constantin VII Porphyrogenete, Le livre des Ceremonies, A. Vogt bask., Les Belles Lettres, Paris 1935 (1939-40) (Vogt, A. 1935-40).

Costantino Porfirogenito, Ibn Rosteh e Liutprando da Cremona, *Il libro delle cerimonie*, haz. M. Panascia, Palermo (Costantino Porfirogenito, 1993).

Eginardo

Annales Regni Francorum inde ab anno 741 usque ar annum 829. (Scriptores rerum germanicarum), Hannover 1850 (yeni basım 1950).

Eusebios

Vita Constantini. Vita di Constantino, J. Straub bask., Verona 1970.

İbn Rüşd (İbn Rüste)

Vasiliev, A.A. Harun ibn Yahya and his description of Constantinople, *Seminarium Kondakovianum*, V, Prag 1932, 149-63.

Descrizione di Costantinopoli di Ibn Rosteh, Costantino Porfirogenito-Ibn Rosteh-Liutprando da Cremona, *Il Libro delle Cerimonie*, haz. M. Panascia, Palermo 1993, 157-73.

İoannes (Efesli)

Ecclesiasticae Historiae. Latince çev. ile Brooks bask. (Corpus scriptores Christ. Orient., Script. Syri, series 3, III, Louvain 1935-36; İng. çev. Payne Smith bask., Oxford 1860; Honigmann bask. 1939.

İoannes Kantakuzenos

Historiarum libri IV. (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae), L. Schopen-B. Niebuhr bask., I-III, Bonn 1828-32.

İoannes Lydos

De Magistratibus, De Mensibus. E. Bekker bask. (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae 19), Bonn 1837.

İoannes Malalas

Chronographia. L. Dindorf bask. (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae 20), Bonn 1831.

The Cronicle of Malalas, E. Jeffreys-M. Jeffreys-R. Scott çev., Australian Association for Byzantine Studies, *Bizantina Australensia*, 4. Melbourne (Jeffreys, E. - Jeffreys, M.- Scott, R. 1986).

Leon Katakylas

'Τὰ Βασιλικά Ταξείδια', hazırlayan Konstantinos Porphyrogennetos, Bonn baskısında De Cerimoniis'e (I. Kitap) ek olarak basılmış olarak bulunur: I cilt. 455-508.

Leone Grammatikos

Chronographia. (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae) Weber, Bonn 1842, 207-331.

Libanius

Orationes. Libanius, oration in praise of Antioch (XI), G. Downey, Proceedings of the American. Philosophical. Society. 103/1959, 652-86 (Downey, G. 1959).

Liutprand (Cremonalı)

The Embassy to Constantinople and other writings, haz. J.J. Norwich, Guernsey (Liutprand of Cremona, 1993).

Liutprando di Cremona alle soglie dell'anno mille, haz. M. Oldoni-P. Ariatta, Novara (Italia e Bisanzio, 1987).

Mikhail Psellos

Chronographia. E. Renauld bask., 2 cilt, Paris 1926-1928.

Demirkent, I. Mikhail Psellos'un Khronographia'sı, Ankara 1992.

Miletoslu Hesykhios

Patria. Scriptores Originum Constantinopolitanarum, T. Preger bask., I-II, Leipzig 1901-1907.

Nikeforas Gregoras

Byzantina Historia. L. Schopen-I. Bekker bask. (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae 3) Weber, Bonn, 1829-30-55.

Niketas Khoniates.

Historia. J.L. Von Dieten bask., Berlin-New York 1975.

Nother Balbulus

Gesta Karoli. (Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum germanicorum nova series) Berlin 1959.

Notitia Dignitatum

Aspects of the Notitia Dignitatum, Oxford (Mann, J.C. 1976).

Notitia Urbis Constantinopolitanae

(Notitia Dignitatum dahilinde), O. Seeck bask. (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae), Berlin 1875.

Pachymeres

Historiae.(Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae) Bonn bask., 1835.

Parastaseis Syntomoi Chronikai

Scriptores Originum Constantinopolitanarum, T. Preger bask.,I-II, Leipzig 1901-1907.

A.Cameron-J.Herrin. Constantinople in the Early Eight Century: The Parastaseis Syntomoi Chronikai (Colombia Studies in Classical Tradition,10), Leiden. (Cameron - Herrin 1984).

A. Berger. Untersuchungen zu den Patria Konstantinupoleos (Poikila Byzantina, 8), Bonn (Parastaseis). (Berger 1988).

Patria Konstantinupoleos

Scriptores Originum Constantinopolitanarum, T. Preger bask.,II, Leipzig 1907.

Patrik Euthimios'un hayatı

Haz. L. Petit, Revue de l'Orient Chretien, 8.yıl, Picard, Paris 1903, 155-205.

Patrologia

Patrologiae Cursus completus. Series Graeco-Latina (toplamlar 161 cilt), Paris(Migne, J.P. 1857-66).

Pedro Tafurs

Pedro Tafurs, travels and adventures 1435-1439. The Broadway Travellers, London (Pedro Tafurs, travels and adventures 1435-1439, 1926).

Vasiliev, A. Pedro Tafur, a spanish traveller of the fifteenth century and his visit to Constantinople, Trabizond and Italy, Byzantion 7/1932, 75-122 (Vasiliev 1932).

Petrus Gyilius

İstanbul'un tarihi eserleri (De Topografia Constantinopoleos) çev. E. Özbayoğlu, İstanbul (Gyllius, P. 1997).

Philotheos

Kletorologion. De Cerimoniis'in II. kitabına ek olarak bulunur, (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae), Weber, Bonn 1829-30, 702-91.

Le Kletorologion de Philothee, N. Oikonomides bask., *Les listes de preseance byzantins des IXe et Xe siecles*, Paris 1972, 165-235 (Oikonomides, N. 1972).

Photios

The Homelies of Photius, patriarch of Constantinople, C. Mango bask., Cambridge, Mass. 1958.

Prokopios

De Aedificiis, H.B.Dewing-G.Downey bask., Buildings, London (Prokopios 1954).

İstanbul'da İustinianus döneminde Yapılar. Birinci Kitap, giriş ve çeviri E. Özbayoğlu, İstanbul 1994 (Prokopios, 1994).

Anecdota (Gizli Tarih), Procopio di Cesarea, Carte Segrete, Milano 1977 (Prokopios, 1977).

Pseudo Kodinos

Verpeaux, J. Pseudo-Kodinos, Traite des Officies, Paris (Verpeaux, 1966).

Pseudo Symeon Magister

Chronographia. I. Bekker bask., (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae), Weber, Bonn 1838, 601-760. (Theophanes Continuatus ile birlikte bulunur).

Ravennatis Cosmografia

Pinder- Parthy bask. Berlin 1860.

Robet De Clari

İstanbul'un zaptı (1204), çev. B.Akyavaş, Ankara(R. De Clari, R. 1994).

Schiltberger

Bunchan-Bruun bask., Hakluyk Society collection 57. cilt, London 1879.

Suidae

Lexicon, 'Σεβήρος' A. Adler bask. (Lexigraphie Graeci, I), Leipzig 1935.

Svetonius

"De vita Caesarum" Vita dei Cesari, Milano (Svetonio 1977).

Tabula Peutingeriana

Cod. Vindobonensis 324, yay. haz. E. Weber, 2. voll, Graz 1976 (Tabula Peutingeriana 1976).

Themistius

Orationes. G. Downey, bask. Leipzig 1965.

Theophanes

Chronographia. C. de Boor bask. I-II cilt, Teubner, Leipzig 1883-1885.

The Chronicle of Theophanes, an English Traslation of Anni Mundi 6095-6305 (A.D. 602-813), H. Turtledove bask., Philadelphia 1982.

Theophanes Continuatus

Chronographia. I. Bekker bask. (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae), Bonn 1838.

Theophilaktos

Theophylacte d'Achrida: Letters. Corpus Fontium Historiae Byzantinae, 16/2. Thessalonike (Gauthier, P. 1986).

Villehardouin

Joinville and Villehardouin: Chronicles of the Crusaders,M.R.B. Shaw bask., Baltimore (Villehardouin, F. 1963).

Zosimos

Historiae. (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae), Bekker bask.1837;
F. Paschaud bask., Paris 1971.

GENEL KAYNAKÇA

- A.A.V.V., 1985. Ancient Crete, Italian Archaeological School of Athens, Roma
- A.A.V.V., 1986. Domus Tiberiana. Nuove Ricerche. Studi di Restauro (Veröffentlichungen des Instituts für Denkmalpflege an der Eidgen. Techn. Hochschule, Zürich 5), Roma.
- Adriani, A. 1961. Repertorio dell'Egitto greco-romano, I, Palermo.
- Akçalı, K. 1969. Bizans tasvir sanatındaki kumaş desenleri ile Bizans kumaşlarının mukayesesi (İ.Ü. Ed. Fak. Bizans Sanatı Böl., yayınlanmamış Lisans tezi).
- Albright, W. F. 1958. L'Archeologia in Palestina, Firenze
- Aldora, O. 1972. Büyük Saray'dan sahil sarayları ve Justinianus evi-Hormisdas sarayı (İ.Ü. Ed. Fak. Bizans Sanatı Böl., yayınlanmamış Lisans tezi).
- Altun, A. 1990. An outline of Turkish Architecture in the Middle Ages, İstanbul.
- Amandry, P. 1987. Le systeme Palatial dans la Perse Achemenide, La systeme Palatial en Orient, en Grece et a Rome, Actes du Colloque de Strasbourg (1985) Strasbourg, 159-172.
- Angelis Bertolotti, R. - Ioppolo, G. - Pisani Sartorio G., 1988. La Residenza Imperiale di Massenzio. Villa, Mausoleo e Circo, Roma.
- Angelis Bertolotti, R. 1983. Archeologia Laziale, Roma.
- Antiochia, 1958. Enciclopedia dell'Arte Antica e Classica, Roma, I. cilt, 421-8.
- Antoniades, E.M. 1907. Ἐκφράσεις τῆς Ἀγίας Σοφίας, cilt I, Atina-Leipsig.
- Apollonia, 1958. Enciclopedia dell'Arte Antica e Classica, Roma, I. cilt, 482-3.
- Arslan, E.A. 1982. Urbanistica di Milano romana. Dall'insediamento insubre alla capitale dell'impero, Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, II/12-1, Berlin-New York, 179-206.
- Asgari, N. 1984. İstanbul temel kazılarında haberler 1983, II. Araştırma Sonuçları Toplantısı İzmir, 45-46 ve resimler.
- Aslanapa, O. 1984. Türk Sanatı. İstanbul.
- Assimakopoulou Atzaka, A. 1987. Σύνταγμα τῶν παλαιοχριστιανικῶν ψυριδωτῶν δαπέδων τῆς Ἑλλάδος.
- Aurigemma, S. 1961. Villa Adriana, Roma.
- Balty, J. 1989. La Mosaïque en Syrie, Archaeologie et histoire de la Syrie. II: La Syrie de l'époque achemenide a l'avenement de l'Islam, Saarbrücken, 491-523.
- Bank, A. 1978. Byzantine Art in the Collections of Soviet Museums (L. Sorokina çev.), New York-Leningrad.
- Barrois, G. 1939-1953. Manuel d'Archeologie Biblique I-II, Paris.
- Barsanti, C. 1990. Note archeologiche sulla Bisanzio romana, Costantinopoli e l'arte delle provincie orientali, Milion 2, Roma, 11-50.
- Barsanti, C. 1992. Constantinopoli; testimonianze archeologiche di età costantiniana, Costantino il Grande dall'Antichità all'Umanesimo, Colloquio sul Cristianesimo del mondo antico, Macerata 18-20 dicembre 1990, I, Macerata, 146-7.

- Barsanti, C. 1995. Il Foro di Teodosio a Costantinopoli, Arte Sacra e Arte Profana a Bisanzio, *Milione* 3, Roma, 9-51.
- Barsanti, C. 1999. Un panorama di Costantinopoli dal 'Liber insularum archipelagi' di Cristoforo Buondelmonti, L'arte di Bisanzio e l'Italia al tempo dei Paleologi 1261-1453, *Milione* 5, Roma, 35-54.
- Bastet, F.L. 1971 ve 1972. Domus Transitoria, Bulletin Antieke Beschaving, 46/1971, 144 vd.; 47/1972, 61 vd.
- Bastien, P. 1968. Aeternae memoriae Galerii Maximiani, Revue Numismatique, 114/1968, 15-48.
- Bautier, R.H. 1992. L'empire Latin de Constantinople (1204-1261), Byzance. L'art byzantin dans les collections publiques françois, Paris, 410-17.
- Becatti, G. 1959. Costantinopoli, Enciclopedia dell'arte antica e classica, Roma, II. cilt, 880-914.
- Becatti, G. 1960. La colonna coclide istoriata, Problemi storici iconografici stilistici, Roma.
- Beckwith, J. 1959. Sculpture d'ivoire a Byzance, L'Oeil, 51/1959, 19-24.
- Bejor, G. 1993a. Tessalonica, Storia di Roma. L'eta tardoantica, II.cilt. I luoghi e le culture, Roma, 131-35.
- Bejor, G. 1993. Antiochia, Storia di Roma. L'eta tardoantica, II.cilt. I luoghi e le culture, Roma, 137-41.
- Beljaev, D. 1891-93. Byzantina, I, Zapiski Imp.Rus. Archeol. Obscestva 5. I-II, St. Petersburg.
- Bettini, S. 1955. Il castello di Mschatta in Transgiordania nell'ambito dell'arte di potenza tardoantica, Anthemon, Scritti di archeologia e antichita classiche in onore di C. Anti, Firenze, 321-66.
- Bianchi Bandinelli, R. 1969. Roma. L'arte Romana al centro del potere, Milano.
- Bianchi Bandinelli, R. 1970. Roma. La fine dell'arte antica, Milano.
- Bittel, K.- Nauman, R. 1938. Boğazköy, II, Berlin.
- Blegen, C.W. - Rawson, M. 1966. The Palace of Nestor at Pylos in Western Messenia, Princeton.
- Bolognesi, E. 1987. La X Omelia di Fozio quale "ekfrasis" della chiesa di S.Maria Hodegetria, Studi Medievali, 28 fasc. 1, Spoleto, 381-398.
- Bolognesi, E. 1995. The Great Palace survey: Second season; the third season of the Great Palace survey (1994), XVII.Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara.
- Bosio, L. 1983. La Tabula Peutingeriana, Rimini.
- Boskovic, D. - Duval, N. - Gros, P. - Popovic, V. 1974. Recherches archeologiques a Sirmium, Melanges de l'Ecole Française de Rome, Antiquite, 86/1974, 597-656.
- Bovini, G. 1980. Ravenna, Ravenna.
- Brauer, F. A. 1996. Stadt, Platz und Denkmal in der Spatantike. Untersuchungen zur Ausstattung des öffentlichen Raums in den spatantiken Städten Rom, Konstantinopel und Ephesos, Mainz am Rhein.
- Brehier L.- Batiffol, -P. 1920. Les survivances du culte imperial romain, Paris.
- Brett, G. 1954. The Automata in the Byzantine Throne of Solomon, Speculum 29/1954, 477-87.

- Brett, G.-Martiny, G.- Stevenson, R. 1947. The Great Palace of the Byzantine Emperors. Being a first report on the excavations carried out in Istanbul on behalf of the Walker Trust (the University of St.Andrews), London.
- Brookes, J. 1987. Gardens of paradise: the history and design of the great Islamic gardens, London.
- Brown, P. 1995. The world of late antiquity , London (1971).
- Browning, I. 1979. Palmyra, London.
- Browning, I. 1982. Jerash and the Decapolis, London.
- Browning, P. 1974. Giustiniano e Teodora, Milano.
- Brubaker, L.- Littlewood, A.R. 1992. Byzantinische Gärten, Der Garten von der Antike bis zum Mittelalter, M. Carrol-Spillecke bask., Mainz am Rhein, 213-48.
- Buchwald, H. 1979. Lascarid architecture, Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik 28/1979, 261-96.
- Bury, J. 1911. The Imperial Administrative System in the Ninth Century, with a revised text of the Kletorogion of Philotheos, London.
- Bury, J. 1912. The Great Palace, Byzantinische Zeitschrift 21/1912, 210-225.
- Byzantium, 1996. Late Antique and Byzantine art in Scandinavian collections, Ny Carlsberg Glyptotek June 1- August 31 1996 (sergi katalogu).
- Cagiano de Azevedo, M. 1959. Admiranda Palatia, I palazzi imperiali e le residenze tetrarchiche, Beni Culturali e Ambientali, Sicilia, 14/1959, 6-10.
- Cagiano de Azevedo, M. 1978. I palatia imperiali di Treviri, Milano e Ravenna, Corsi di Cultura sull'Arte Ravennate e Bizantina , 25/1978, 33-44.
- Cagiano de Azevedo, M. 1979. Il palazzo Imperiale di Salonicco, Felix Ravenna, IV seri, CXVII, 7-28.
- Cahen, C. 1986. Oriente e Occidente ai tempi delle crociate, Bologna.
- Calderini, A. 1953. Milano Archeologica, Storia di Milano I , 463-696.
- Cameron, A. 1987. The costruction of court ritual: the Byzantine Book of Ceremonies, Rituals of Royalty, Power and ceremonial in traditional societies, Cambridge, 106-136.
- Cameron, A. 1993. The later Roman Empire, London.
- Cantarella, R. 1992. Poeti Bizantini, Milano.
- Carandini, A.- Ricci, A. - De Vos, M. 1982. Filosofiana. La villa di Piazza Armerina, I-II, Palermo.
- Carile, A. 1975. Le crociate, Roma.
- Casson, S. - Talbot Rice, D. 1929. Second report upon the excavations carried out in and near the Hippodrome of Constantinople in 1928, London.
- Casson, S. et al. 1928. Preliminary report upon the excavations carried out in the Hippodrome of Constantinople in 1927, London.
- Castagnoli, F. 1956. Ippodamo di Mileto e l'urbanistica a pianta ortagonale, Roma.
- Castagnoli, F. 1987. Roma Antica, Profilo Urbanistico, Roma.
- Castren, P. - Lilius, H. 1970. Domus Tiberiana, Helsinki.
- Chatzidakis, M. 1990. Mistra, Atene.
- Classical to Byzantine, 1969. The Penguin Companion to Literature 4., R. Dudley bask., London.
- Clayton, P. A. -Price, M. J. 1989. Le sette meraviglie del mondo, Torino.

- Coarelli, F. 1975. Guida archeologica di Roma, Verona.
- Coarelli, F. 1986. Ristrutturazione urbanistica amministrazione nella Roma di Massenzio, Società Romana II/1986, 1-34.
- Colini, A. M. 1955. Horti Spei Veteris, Palatium Sessorianum, Memorie del Pontificio Accademia Romana di Archeologia, s. 3 VIII/1955, 137 vd.
- Crema, L. 1960. Il Palazzo di Diocleziano a Spalato, Corsi di Cultura sull'Arte Ravennate e Bizantina, 7/1960, 41-51.
- Creswell, K.A.C. 1932-40. Early Muslim Architecture, Oxford.
- Creswell, K.A.C. 1989. A Short Account of Early Muslim Architecture, Aldershot (ilk baskı 1958).
- Crowfoot, J.W. 1942. The buildings at Samaria, London.
- Curto, S. 1980. L'antico Egitto, Torino.
- Dagron, G. 1968. L'empire romain d'Orient au IVe siècle et les traditions politiques de l'Hellenisme. Le témoignage de Themistios, Travaux et Memoires 3/1968, 1-33.
- Dagron, G. 1974. Naissance d'une capitale. Constantinople et ses institutions de 330 à 451, Paris.
- Dalleggio D'Alessio E. 1934. Monastere de Sainte Maria de la Misericorde de la Citerna de Pera ou Saint Benoit, Echos d'Orient, 33/1934, 59-94.
- Dalleggio D'Alessio, E. 1930. Les fouilles archeologiques au pied de la Colonne de Constantin a Constantinople, Echos d'Orient, 29/1930, 339-342.
- Dalleggio D'Alessio, E. 1953. Les sanctuaries urbains de Byzance sous la domination latine (1204-1261), Revue des Etudes Byzantines 11/1953, 50-61.
- Dalman, K.O. 1933. Der Valens-Aquädukt in Konstantinopel. Mit Beiträgen von P. Wittek, Istanbul Forschungen 3, Bamberg.
- De Capitani D'Arzago, A. 1938. Problemi della Forma urbis di Milano: dagli studi sul Palazzo Imperiale al ritrovamento del Circo, Lombardia Romana I (Istituto di Studi romani), Milano, s. 149-68.
- De Francovich, G. 1970. Il palazzo di Teodorico a Ravenna e la cd. "architettura di potenza", Roma.
- De Francovich, G. 1984. La brocca del tesoro della chiesa di Saint-Maurice d'Agoune nel Vallase e i tessuti di Bisanzio e della Siria nel periodo artistico europeo, Persia. Siria e Bisanzio nel medioevo artistico europeo, Napoli, 139-89.
- De Maffei, F. 1985. Le figurazioni marginali del Salterio Khludov e l'iconoclastia, (Bessarione, Quaderno n.4) Roma, 29-95.
- De Maffei, F. 1988. Edifici di Giustiniano nell'ambito dell'Impero, Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo 10, Spoleto.
- De Maffei, F. 1988 a, Liturgia dell'immagine nell'impero bizantino, Linguaggi visivi Storia dell'Arte Psicologia della Percezione, Roma, 193-219.
- De Maffei, F. 1995. Il palazzo di Qasr Ibn-Wardan dopo gli scavi e restauri. Con una breve nota introduttiva sui palazzi bizantini, Arte Profana e Arte Sacra a Bisanzio, Milion 3, Roma, 105-106.
- De Maffei, F. 1999. Uno sguardo sull'arte bizantina al tempo dei Paleologi, L'arte di Bisanzio e l'Italia al tempo dei Paleologi 1261-1453, Milion 5, Roma, 11-34.

- Degani, E. 1979. Il "de Signis Constantinopolitanis" di Niceta di Chone, Corsi di Cultura sull'Arte Ravennate e Bizantina, 26/1979, 29-40.
- Deichmann, F. W. 1982. Costantinopoli e Ravenna, Corsi di Cultura sull'Arte Ravennate e Bizantina, 29/1982, 143-58.
- Deichmann, F.W. 1974-89. Ravenna Hauptstadt des Spätantiken Abendlands, Wiesbaden.
- Delort, R. 1987. Le crociate, Bari.
- Demangel, R. 1945. Contribution a la topographie de l'Hebdomon, Paris.
- Demangel, R.-Mamboury, E. 1939. Le quartier des Manganes et la première région de Constantinople (Recherches Françaises en Turquie, 2) Paris.
- Demirkent, I. 1994. Haçlı Seferleri mad., İstanbul Ansiklopedisi 1994, cilt 3, 483-89.
- Devambez, P. 1937. Grands bronzes du Musée de Stanboul, Paris.
- Diocletian's Palace, 1972. Joint Excavations in Southeast Quarter, Pt. 1, J. - T. Marasovic, S. McNally- J. Wilkes, Split.
- Diocletian's Palace, 1979. American-Yugoslav Joint Excavations. Pt.2, S. McNally-J.-T.Marasovic: J. Buerger: The Medieval Glazed Pottery. M.R.DeMaine: The Medieval Glass., C.Smith: The Roman Mosaics, Split.
- Dirimtekin, F. 1962. Les fouilles faites en 1946/47 et en 1958/60 entre Sainte Sophie et Sainte Irene a Istanbul, Cahiers Archéologiques, XIII/ 1962, 161-185.
- Dirimtekin, F. 19625. Les Palais Impériaux byzantins, Corsi di Cultura sull'Arte Ravennate e Bizantina 12/1965, 225-45.
- Doura Europos, 1960. Enciclopedia dell'Arte Antica e Classica, Roma, III. cilt, 188-96.
- Downey, G. 1953 The palace of Diocletian at Antioch, Les annales Archéologiques de Syrie, III/1953, 106-116.
- Downey, G. 1957. Nikolaos Mesarites: description of the Church of the Holy Apostles at Constantinople, Transactions of the American Philosophical Society 47/1957, 853-924.
- Dumitrescu, C.L. 1987. Remarques en marge du Coislin 79: Les trois Eunuques, Byzantion 57/1987, 32-45.
- Durad, J.M. 1987. L'organisation de l'espace dans le palais de Mari: Le témoignage des textes, Le système Palatiale en Orient, en Grèce et a Rome, Actes du Colloque de Strasbourg (1985), Strasbourg, 39-110.
- Duval, N. 1965. La place de Split dans l'architecture antique du bas empire, Urbs 4/1961-62 (1965), 67-95.
- Duval, N. 1979. Palais et cite dans la Pars Orientalis, Corsi di Cultura sull'Arte Ravennate e Bizantina, 26/1979, 41-51.
- Duval, N. 1979 a. Sirmium 'ville imperiale' ou capitale, Corsi di Cultura sull'Arte Ravennate e Bizantina, 26/1979, 53-90.
- Duval, N. 1987. Existe-t-il une "structure palatiale" propre a l'antiquité tardive?, Le système Palatiale en Orient, en Grèce et a Rome, Actes du Colloque de Strasbourg (1985), 463- 90;
- Duval, N. 1987 a. Gamzigrad: un palais de Galere?, Saggi in onore di Guglielmo de Angelis d'Ossat, Roma 1987, 463-90.
- Dvornik, F. 1990. Konsiller Tarihi, Ankara.

- Dyggve, E. 1941. Ravennatum Palatium Sacrum. La basilica ipetrale per cerimonie. Studi sui palazzi della tarda antichità, Kopenhagen.
- Ebersolt, J. 1910. Le Grand Palais de Constantinople et le Livre des Ceremonies, Paris.
- Ebersolt, J. 1923. Les arts somptuaries de Byzance, Paris.
- Ebersolt, J. 1996. Bizans İstanbulu ve Doğu Seyyahları, çev. İ. Arda, İstanbul (Constantinople Byzantine et les Voyageurs du Levant, Paris 1918).
- Ekschmitt, W. 1993. Le sette meraviglie del mondo, Archeo, Monografie 3/97, Novara.
- Eyice, S. 1959. Bryas Sarayı, Belleten 23/1959, 79-111.
- Eyice, S. 1964. Arslanhane ve Çevresinin Arkeolojisi, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı, XI-XII/1964, 23-33.
- Eyice, S. 1964 a. Cristoforo Buondelmonti, İstanbul.
- Eyice, S. 1969. Galata ve Kulesi, İstanbul.
- Eyice, S. 1980. Son devir Bizans Mimarisi, İstanbul (1.ci baskı 1963).
- Eyice, S. 1988. İstanbul'da Bizans İmparatorlarının Sarayı: Büyük Saray, Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi 3, 3-86.
- Fabbrini, L. 1983. Domus Aurea, Analecta Romana Istituti Danici, Suppl.X.
- Faedo, L. 1982. Il complesso monumentale del Foro di Teodosio a Costantinopoli, Corsi di Cultura sull'Arte Ravennate e Bizantina, 29/1982, 159-168.
- Farina, R. 1966. L'impero e l'imperatore nel millenio cristiano in Eusebio di Cesarea, Zürich.
- Farioli Campanati, R. 1989. La topografia imperiale di Ravenna nel V-VI secolo, Corsi di Cultura sull'Arte Ravennate e Bizantina, 36/1989, 27-40.
- Farmer, H.G. 1925. Byzantine Musical Instruments in the Ninth Century, London.
- Fauo, G. 1995. Le vesti nel 'De Cerimoniis Aulae Byzantinae' di Costantino VII. Porfirogenito, Arte Sacra Arte Profana a Bisanzio, Milion 3, 485-523.
- Fıratlı, N. 1959. İzmit, İstanbul.
- Fıratlı, N. 1969. Recent important finds in İstanbul, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı, 15/16, 1969, 191 vd.
- Fıratlı, N.-Rollas, N.A. 1964. Topkapı Sarayındaki yeni buluntular, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı 11-12/1964, 99: lev.28/2.
- Fıratlı, N.- Ergil, T. 1969. The "Milion" Sounding, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı, 15-16/1969, 208-212.
- Flinders Petrie, W. M. 1909. The Palace of Apries (Memphis II), London.
- Follieri, E. 1987. Testi Bizantini e Archeologia Medievale, Filologia e forme letterarie, Studi offerti a Francesco Della Corte, Urbino, 207- 26.
- Fortes, M. 1962. Ritual and Office in Tribal Society, Essays on the Ritual of Social Relations, haz. M. Gluckmann, Manchester, 53-88.
- Foss, C. 1996. Cities, Fortresses and villages of byzantine Asia Minor, V: The Defenses of Asia Minor against the Turks (Greek Orthodox Theological Review, 27/1982), Variorum, 171-182.
- Foss, C. - Winfield, D. 1986. Byzantine Fortifications: an introduction, Pretoria.

- Fowden, G. 1991. Constantine's Porphyry Column: the earliest literary allusion, Journal of Roman Studies, LXXXI/ 1991, 119-131.
- Frances, E. 1969. Constantinople byzantine aux XVe et XVIe siècles, Population - commerce - métiers. Revue des études sud-est européennes 7/1969, 405-412.
- Frank, R.I. 1969. Scholae Palatinae, Roma.
- Frazer, A. 1966. The iconography of the emperor Maxentius's building in via Appia, The Art Bulletin 1966, 385-392.
- Frova, A. 1990. Milano, Milano capitale dell'impero romano. 286-402 d.C., Milano, 201.
- Furlan, I. 1981. Codici greci illustrati della Biblioteca Marciana di Venezia, Milano.
- Galliano, V. 1982. I cavalli di S. Marco, Treviso.
- Garden history: issues, approaches, methods, 1992. haz. J.D. Hunt, Dumbarton Oaks Colloquium on the History of Landscape Architecture 13, Washington.
- Gardner, A.H. 1971. La civiltà egizia, Torino.
- Gavarini, C. 1988. Il Palatino, area sacra sud-ovest e Domus Tiberiana, Roma.
- Gawlikowski, M. 1984. Les principia de Diocletien "Temple des enseignes", Palmyre VIII/1984, 62-69.
- Gerola, G. 1931. Le vedute di Costantinopoli di Cristoforo Buondelmonti, Rivista di Studi Bizantini e Neoellenici, 3/1931, 249-265.
- Ghedini, F. 1989. Adriano, l'arte e il potere, Archeo Dossier 49/ 1989, 47-93.
- Giglioli, C. Q. 1952. La colonna di Arcadio a Costantinopoli, Napoli.
- Giglioli, C.Q. 1954. La Scilla di bronzo e le altre statue della spina dell'Ippodromo di Costantinopoli, Archeologia Cristiana, 6/1954, 106-112.
- Giuliani, C. F. 1977. Domus Flavia: una nuova lettura, Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Römische Abteilung, 84/1977, 91 vd.
- Giuliani, C. F. 1982. Note sull'architettura delle residenze imperiali dal I al III secolo d.C., Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, II,12,1, Berlin-New York, 240 vd.
- Giuliano, P. 1966. Urbanistica delle città greche, Milano.
- Goldschmidt, A.-Weitzmann, K. 1934. Die byzantinischen Elfenbeinskulpturen des X.-XIII. Jahrhunderts, I. Kästen, II. Reliefs. Berlin.
- Goodchild, G.A. 1960. A Byzantine palace at Apollonia, Antiquity 34/1960, 246-258.
- Gottwald, J. 1906-7. La statue de l'imperatrice Eudoxie a Constantinople, Echos d'Orient, 9/1906-7, 274-276.
- Grabar, A. 1960. Une Pixide en ivoire, Dumbarton Oaks Papers 14/1960, 123-45.
- Grabar, A. 1971. Pseudo-Codinos et les ceremonies de la cour byzantine au XIV siècle. Art et Société a Byzance, sous les Paleologues, Actes du Colloque organise par l'Association Internationale des Etudes Byzantines a Venise au Septembri 1968, Venezia.
- Grabar, O. 1988. İslam sanatının oluşumu. İstanbul.
- Graham, J. W. 1962. The Palaces of Crete, Princeton.

- Griffith, H.S. 1991. John of Ephesus mad., The Oxford Dictionary of Byzantium, Oxford Universty Press, 1064.
- Grimal, P. 1943. Les Jardins Romains, Paris.
- Guilland, R. 1948. L'Augusteon, Επετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, 18/1948, 153-172.
- Guilland, R. 1949. Constantinople byzantine. Le Boukoleon. La plage du Boukoleon, Byzantinoslavica 10/1949, 16-27.
- Guilland, R. 1950. Le palais du Boukoleon, Byzantinoslavica 11/1950, 61-71.
- Guilland, R. 1951. Le palais du Boukoleon, Byzantinoslavica 12/1951, 210-37.
- Guilland, R. 1953. Les ports de Byzance sur la Propontide, Byzantion 23/1953, 181-238.
- Guilland, R. 1956. Les quartiers militaires, Byzantinoslavica, 17/1956, 58-97.
- Guilland, R. 1957. Le palais de la Magnaura, Επετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν 27/1957, 63-74.
- Guilland, R. 1958. L'Hippodrome Couvert, Byzantinoslavica, 19/1958, 26-72.
- Guilland, R. 1959. Les trois places (forum) de Theodose I le Grand, Jahrbuch der Österreichischen byzantinischen Gesellschaft, 8/1959, 53-67.
- Guilland, R. 1960. Les phiales des factions, Jahrbuch der Österreichischen Byzantinischen Gesellschaft 9/1960, 71-76.
- Guilland, R. 1961. Sur les itineraires d u Livre des Ceremonies, Jahrbuch der Österreichischen Byzantinischen Gesellschaft 10/1961, 39-52.
- Guilland, R. 1962. Le Pretoire, Hellenika, 17/1962, 100-104;
- Guilland, R. 1962/3. Les XIX Lits, Jahrbuch der Österreichischen Byzantinischen Gesellschaft 11-12/1962-63, 85-113.
- Guilland, R. 1969. Etudes de topographie de Constantinople, I-II, Amsterdam.
- Guilland, R. 1969a. La decheance et la ruine de l'Hippodrome, Byzantinoslavica, 30/ 1969, 209-219.
- Guilland, R. 1970. La disparition du Grand Palais, Byzantinoslavica, 31/1970, 189-91.
- Guilland, R. 1972-73. Etudes sur l'histoire administrative de l'Empire byzantin: l'ordre (taxi) des maitres, Επετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν 39-40/1972-73, 14-28.
- Guilland, R. 1982. L'apoeparque, Byzantinoslavica 43/1982, 30-44.
- Guilland, R. 1967. Les limites du Grand Palais a l'ouest, Revue des Etudes Greques, 80/1967, 413-17.
- Güven, Ö. 1992. Türklerde spor kültürü, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 57, Türk Kültüründen Görüntüler Dizisi, sayı 16, Ankara.
- Harrison, M. 1989. A temple for Byzantium, Austin- London.
- Haskins, C.H. 1910. A Canterbury monk at Constantinople, The English Historical Review, 25/1910, 293 vd.
- Hebrard, J.-Zeiller, E. 1912. Spalato, le Palais de Diocletien, Paris.
- Heisemberg, A. 1906-7. Die Palastrevolution des Ioannes Komnenos, Wurtzburg.
- Herrin, J. 1991. Byzance: Le Palais et la ville, Byzantion 61,1/1991, 217.
- Hoag, J.D. 1978. Architettura Islamica. Milano.
- Hölscher, U. 1930. Medinet Habu Studies 1928-9. The architectural survey, Chicago.

- Hölscher, U. 1941. The temples of the 18. dynasty, Chicago.
- Humphrey, J.H. 1986. Roman Circuses, London.
- Hunger, H. 1986. Der Kaiserpalast zu Konstantinopel. Seine Funktionen in der byzantinischen Aussen- und Innenpolitik, Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik, 36/1986, 1-11.
- I cavalli di S.Marco, 1977. haz. Procuratoria di S.Marco (sergi katalogu), Venezia.
- I Normanni: popolo d'Europa 1030-1200, 1994. haz. M. d'Onofrio (sergi katalogu), Venezia.
- Il Tesoro di San Marco, 1986. haz. Procuratoria di S.Marco (sergi katalogu), Milano.
- Il trionfo dell'acqua, 1986. Acqua e acquedotti a Roma, IV secolo a.C. -XX secolo (sergi katalogu), Roma.
- Impellizzeri, S. 1975. La Letteratura Bizantina, Milano.
- Iversen, E. 1972. Obelisks in Exile, II, The Obelisks of Istanbul and England, Copenhagen.
- Janin, R. 1934. Les sanctuaries byzantines de Saint Michel, Echos d'Orient, 33/1934, 30.
- Janin, R. 1935. Les eglises des Saints militaires, Echos d'Orient, 33/1935, 59-60.
- Janin, R. 1943. Les citernes d'Aetius, d'Aspar et de Bonus, Etudes Byzantines, I/1943, Bucarest, 89-101.
- Janin, R. 1944. Les santuaries de Byzance sous la domination latine, Revue des Etudes Byzantines 2/1944, 134-184.
- Janin R. 1950. Les ports de Constantinople sur la Propontide, Byzantion 20/1950, 73-79.
- Janin, R. 1953. La geographie ecclésiastique de l'Empire Byzantine, I, Le siège de Constantinople et le Patriarcat Oecumenique, III. Les églises et les monastères, Paris. (2. ci bask. 1969).
- Janin, R. 1955. Du Forum Bovis au Forum Tauri, Revue des Etudes Byzantines, 13/1955, 98-103.
- Janin, R. 1964. Constantinople byzantine, developpement urbain et repertoire topographique, (ilk bask. 1950) Paris.
- Jeffreys, E.M., 1991. Anthologia Graeca (Greek Anthology) mad., The Oxford Dictionary of Byzantium, Oxford University Press, 872-873.
- Jenkis, R.J.H. 1947. The bronze Athena at Byzantium, Journal of Hellenic Studies, 67/ 1947, 31-33.
- Jobst, W.- Erdal, B. - Gurtne, C. 1997. İstanbul Büyük Saray Mozayığı, İstanbul.
- Jobst, W.- Erdal, E.- Gurtner, C. 1997. İstanbul Büyük Saray Mozayığı, Araştırmalar, Onarım ve Sergileme 1983-1997, İstanbul.
- Jobst, W.- Vettters, H. 1992. Mosaikenforschung im Kaiserpalast von Konstantinopel. Vorbericht über die Forschung - und Restaurierungsarbeiten am Palastmosaik in den Jahren 1983-1988. (Denkschriften der philosophisch - Historischen Klasse 228), Wien.
- Kaba, M. 1976. Die Orgel von Aquincum, Budapest.
- Kalavrezou, I.- Trakoulia, N.- Sabar, S. 1996. Critique of the Emperor in the Vatican Psalter gr. 752, Dumbarton Oaks Papers 47/1993, 195-219.
- Kaplan, M. 1993. Bisanzio. L'oro e la porpora di un impero, Trieste.

- Kazdan, A. 1984. Nikeporos Chrysoberges and Nicholas Mesarites: a comparative study. Studies on Byzantine Literature of the eleventh and twelfth centuries, Cambridge.
- Kazdan, A. 1991. Choniates Niketas mad., The Oxford Dictionary of Byzantium, Oxford University Press, 428.
- Kazdan, A. 1991. Nikolas Mesarites mad., The Oxford Dictionary of Byzantium, Oxford University Press, 1346.
- Kazdan, A. 1991. Patria mad., The Oxford Dictionary of Byzantium, Oxford University Press, 1598.
- Kazdan, A. 1991. Symeon Logothete (Leon Grammatikos) mad., The Oxford Dictionary of Byzantium, Oxford University Press, 1982-83.
- Kazdan, A. 1991. Theophanes Continuatus mad., The Oxford Dictionary of Byzantium, Oxford University Press, 2061-62.
- Kazdan, A. 1991. Vita Basilii mad., The Oxford Dictionary of Byzantium, Oxford University Press, 2180-81.
- Khitrowo, B de 1889. Itinéraires russes en Orient, Geneve.
- Kitzinger, E. 1989. L'arte bizantina (Byzantine Art in the Making, 1977), Milano.
- Kollwitz, J. 1941. Östromische Plastik der theodosianischen Zeit, Berlin.
- Krautheimer, R. 1986. Architettura paleocristiana e bizantina, Torino.
- Krautheimer, R. 1987. Tre capitali cristiane, Torino.
- Kyrris, C. 1968. Staratoros=(proto)strator or Strator, Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν 36/ 1968, 119-38.
- L'alto medioevo, 1990. L'arte bizantina e musulmana; da Roma al preromanico, Storia Universale dell'Arte, Novara.
- L'antichità classica, 1990. Grecia, Roma e il mondo mediterraneo, Storia Universale dell'Arte, Novara.
- L'Empire latin de Constantinople (1204-1261), 1992. Byzance. L'art byzantin dans les collections publiques françaises, Paris 3 nov. 1992- 1 fev. 1993 (sergi katalogu), Paris, 410-417.
- L'Orange, H.P. 1953. Studies in Iconography of Cosmic Kingship in the Ancient world, Oslo.
- L'Orange, H.P. 1985. L'impero romano. Dal III al VI secolo. Forme artistiche e vita civile, Milano.
- La residenza imperiale di Massenzio. Villa, circo e mausoleo, 1980. Mostra documentaria (sergi katalogu), Roma.
- Labarte, J. 1861. La Palais Imperial de Constantinople et ses abords, Sainte-Sophie, Le Forum Auguste et l'Hippodrome, tels qu'ils existaient au dixieme siecle, Paris.
- Lafontaine, J. 1959-60. Fouilles et découvertes à Istanbul de 1952 à 1960, Byzantium 29-30/1959-60, 331-386.
- Lane Fox, R. 1991. Pagani e cristiani, Roma.
- Laurent, V. 1961. L'oeuvre scientifique du R. Janin, Revue des Etudes Byzantines 19/1961, 7-13.
- Lavin, J. 1962. The House of the Lord. Aspects of the Role of Palace Triclinia in the Architecture of the Late Antiquity and the Middle Age, The Art Bulletin. 44/1962, 1-27.

- Lehrman, J. 1980. Earthly paradise: garden and courtyard in Islam, London.
- Littlewood, A.R. 1997. Gardens of the Palace, Byzantine Court Culture from 829 to 1204, haz. H. Maguire, Dumbarton Oaks Collection, Washington, 13-38.
- Littlewood, A.R. 1992. Gardens of Byzantium, Journal of Garden History 12.2/1992, 126-53.
- Lloyd, S. 1956. Early Anatolia, Harmoodsworth.
- Lloyd, S.- Mellaart, J. 1956. Beycesultan excavations, Anatolian Studies, 6/1956, 101-123.
- Lugli, G. 1946. Roma antica. Il centro monumentale, Roma.
- Luisi, F. 1995. Per una lettura musicologica dell'affresco detto degli "Skomorochi nella cattedrale della Santa Sofia di Kiev, Arte Sacra Arte Profana a Bisanzio, Milion 303-314.
- Maas, V.M.-McIntosh Snyder, J. 1989. Stringed Instruments of Ancient Greece, New Haven-London.
- MacCormack, S.G. 1981. Art and Ceremony in Late Antiquity, Berkeley-Los Angeles-London.
- Maddoli, F. 1977. La civiltà micenea. Guida storica e critica, Bari.
- Magdalino, P. 1987. Observations on the Nea Ekklesia of Basil I, Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik 37/1987, 51-64.
- Magdalino, P. 1988. Basil I, Leo VI and the feast of the prophet Elijah, Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik 38/1988, 193-96.
- Magdalino, P. 1993. The Empire Of Manuel I Komnenos, 1143-1180, Cambridge.
- Magdalino, P. 1996. Constantinople medievale. Etudes sur l'évolution des structures urbaines, Travaux et Mémoires du centre de recherche d'histoire et civilisation de Byzance, Monographie 9, Paris.
- Maguire, H. 1989. Style and Ideology in Byzantine Imperial Art, Gesta 28.2/1989, 227-28.
- Maguire, H. 1990. A description of the Aretai palace and its garden, Journal of Garden History 10.4/1990, 209-13.
- Maguire, H. 1994. Imperial gardens and the rhetoric of renewal, New Constantines: the rhythm of imperial renewal in Byzantium 4th-13th centuries, P. Magdalino bask., Aldershot, 181-97.
- Mainstone, R.J. 1988. Hagia Sophia. Architecture, Structure and Liturgy of Justinian's Great Church, New York.
- Majewska, G.P. 1984. Russian Travelers to Constantinople in the fourteenth and fifteenth centuries, Washington.
- Maliaras, N. 1991. Die Orgel im byzantinischen Hofzerimoniell des 9. und 10. Jahrhunderts. Eine Quellen Untersuchungen (Miscellanea Byzantina Monacensis, 33) München.
- Mamboury, E. 1951. Contribution à la topographie de Constantinople, Actes du VIe Congrès International des Etudes Byzantines, Paris, 1948 (1951) II, 243-53.
- Mamboury, E. 1951. Les fouilles byzantines a Istanbul et ses trouvailles archeologiques faites au cours de constructions ou de travaux officiels et prives depuis 1936, Byzantion 21/1951, 438-439.

- Mamboury E. 1955. Le Forum de Constantine. La Chapelle de Saint Constantin et les mysteres de la colonne brulee, Actes IX.e Congres International des Etudes Byzantines, Athenes 1955, I, 275-278.
- Mamboury, E.- Wiegand, T. 1934. Die Kaiserpalaste von Konstantinopel zwischen Hippodrom und Marmara - Meer, Berlin und Leipzig.
- Mango, C. 1951. Autour du Grand Palais de Constantinople, Cahiers Archeologiques 5/1951, 179.
- Mango, C. 1952. The date of the Anonymous Russian description of Constantinople, Byzantinische Zeitschrift 45/1952, 380-85.
- Mango, C. 1959. The Brazen House, A study of the Vestibule of the Imperial Palace of Constantinople, Copenhagen.
- Mango, C. 1963. Ancient statuary and Byzantine beholder, Dumbarton Oaks Papers 17/1963, 62-64.
- Mango, C. 1965. Constantinopolitana, Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Institut 90/1965, 305-336.
- Mango, C. 1972. The art of the Byzantine Empire 312-1453, Sources and Documents, University of Toronto Press.
- Mango, C. 1978. Architettura Bizantina, Milano.
- Mango, C. 1980-1. Constantine's Porphyry Column and the chapel of St. Constantine, Deltion tes Christianikes Archaialogikes Hetaireias, 10/1980-1, 103-110.
- Mango, C. 1985. Le developpement urbain de Constantinople (IVe-VII siecles), Travaux et Memoires, Monographies 2, Paris.
- Mango, C. 1990. Constantine's Mausoleum and the Translation of Relics, Byzantinische Zeitschrift 83/1990, 51-62.
- Mango, C. 1992. Boukoleon Sarayı, Aya Sofya Müzeleri Yıllığı, 12/1992, 75-81.
- Mango, C. 1995. Ancient spolia in the Great Palace of Constantinople, Byzantine East, Latin West. Art Historical Studies in honor of K. Weitzmann, Princeton.
- Mango, C. 1997. The Palace of Boukoleon, Cahiers archeologiques 45/1997, 41-50.
- Mango, C. - Jenkins, H. 1956. The date and significance of the Tenth Homily of Photius, Dumbarton Oaks Papers 9-10 /1956, 125-40.
- Mango, C.- Hawkins, E.J.W. 1964. The monastery of Lips (Fenari İsa camii) at Istanbul. Additional notes, Dumbarton Oaks Papers, 18/ 1964, 319-340.
- Mango, C. - Vickers, M. - Francis, E.D. 1992. The Palace of Lausus in Constantinople and its collections of ancient statues, Journal of the History of Collections 4,1,1992, s. 89-98.
- Marasovic, T. 1969. Gli appartamenti dell'Imperatore Diocleziano nel suo palazzo a Split, Acta Ad Archeologiam et Artium Historiam Pertinentia (Inst. Rom. Norvegiae) 4/1969, 33-40.
- Marasovic, T. 1979. Il palazzo di Diocleziano alla luce delle recenti ricerche , Corsi di Cultura sull'Arte Ravennate e Bizantina 26/1979, 197-213.
- Marazzi, M. 1978. La societa micenea, Roma.

- Margueron, J. 1987. L'apparition du Palais au Proche-Orient, Le système Palatial en Orient, en Grèce et à Rome, Actes du Colloque de Strasbourg (1985), Strasbourg, 9-38.
- Marta, R. 1986. Tecnica costruttiva romana, Roma.
- Martin, G. 1956. L'urbanisme dans la Grèce antique, Paris.
- Martiniani-Reber, M. 1986. Lyon, Musée historique des tissus. Soieries sassanides, coptes et byzantines Ve -XI e siècles, Paris.
- Mathews, T. F. 1971. The early churches of Constantinople. Architecture and Liturgy, University Park - London.
- Mathews, T. 1975. The Byzantine churches of Istanbul. A photographic survey, University Park-London 1975.
- Mattiae, P. 1995. Il palazzo reale G : strutture e immagine al centro del potere nel periodo protosiriano. Ebla. Alle origini della civiltà urbana, Milano, 104-111.
- Mazzotti, M. 1970. La cinta muraria di Ravenna romana e bizantina, Corsi di Cultura sull'Arte Ravennate e Bizantina 17/1970, 285-92.
- McKinnon, J. 1987. Music in Early Christian Literature, Cambridge.
- Megaw, A.H.S. 1964. The original form of the Theotokos church of Constantine Lips, Dumbarton Oaks Papers, 18/1964, 279-298.
- Menage, L. 1964. The Serpent Column in Ottoman Sources, Anatolian Studies, 14/1964, 169-173.
- Miatev, K. 1936. Der grosse Palast in Pliska und die Magnaura von Konstantinopel, Actes du IV Cogres International des Etudes Byzantines. Bulletin de l'Institut Archeologique Bulgare 10/1936, 136-44.
- Michaud, J.F. 1977. Storie delle crociate, Milano.
- Mielsch, H. 1990. La villa romana, Firenze.
- Miller, T.S. 1990. The Sampson hospital of Constantinople, Byzantinische Forschungen, 15/1990, 128-130.
- Millet, G. 1910. Monuments Byzantins de Mistrà, Paris.
- Mirabella Roberti, M. 1984. Milano romana, Milano.
- Miranda, S. 1965. Le Palais des Empereurs Byzantins, (ilk bask. 1955) Mexico City.
- Miranda, S. 1968. Autour du Grand Palais des Empereurs Byzantins, nouvelles rectifications à l'ensemble du Grand Palais, Mexico City.
- Miranda, S. 1983. Etude sur le Palais Sacré de Constantinople, Le Walker Trust et le Palais de Daphne, Byzantinoslavica 44/1983, 41-49.
- Moatti, C. 1992. Roma Antica, tra mito e scoperta, Trieste.
- Montucci, H. 1877. Les coupes du Palais des empereurs byzantins au Xe siècle (Memoire presente à l'Acad. des Inscr. et Belles-Lettres dans sa séance du 29 Juin 1877), Paris.
- Moutsopoulos, N. C. 1977. Contribution à l'étude du plan de ville de Thessalonique à l'époque romaine, Atti del XVI Congresso di Storia dell'Architettura (Atene 1969), Roma, 187 vd.
- Müller-Wiener, W. 1977. Bildlexikon zur Topographie Istanbuls, Tübingen.
- Müller-Wiener, W. 1986. Eine Neundeedte Kirche aus der Gründungszeit Konstantinopel, Hagios Agathonikos?, Studien zur spätantiken und byzantinischen Kunst F.W. Deichmann gewidmet, I, 13-20, Bonn.

- Nash, E. 1958. Der Wohnpalaist der Caeseren auf dem Palatin, Antike Kunst, I/1958, 24 vd.
- Nash, E. 1961. Bildlexikon zur topographie des antiken Rom, Tübingen.
- Naumann, R. 1955. Architektur Kleinasien von ihren Anfängen bis zum Ende der hethitischen Zeit, Tübingen 1955 (çev. Eski Anadolu Mimarlığı, Ankara 1985 TTKB).
- Naumann R. 1965. Vorbereicht über die Ausgrabungen zwischen Mese und Antiochus-Palast 1964 in İstanbul, Istanbulur Mitteilungen 15/1965, 135-138.
- Naumann, R. 1966. Der Antike Rundbau beim Myrelaion und der Palast Romanos I, Istanbulur Mitteilungen, 16/1966, 199-216.
- Naumann, R. 1976. Neue Beobachtungen am Theodosiusbogen und Forum Tauri in Istanbul, Istanbulur Mitteilungen 26/1976, 118-141.
- Nicomedia, 1963. Enciclopedia dell'Arte Antica e Classica, Roma, V.cilt, 455-6.
- Niemann, G. 1910. Der Palast Diokletians in Spalato, Vienna.
- Oates, D. 1960. A summary report on the excavation of the Byzantine Institute in the Kariye: 1957 and 1958, Dumbarton Oaks Papers 14/1960, 233-231.
- Oğan, A. 1940. Les fouilles de Topkapu Saray entreprises en 1937 par la societe d'Histoire turque, Belleten 4/1940, 318-335.
- Oikonomides, N. 1972. Les listes de preseance byzantins des IXe et Xe siecles, Paris.
- Oikonomides, N. 1977. John VII Palaeologos and the Ivory Pixis at Dumbarton Oaks, Dumbarton Oaks Papers, 31/1977, 329-39.
- Oikonomides, N. 1997. Title and income at the Byzantine court, Byzantine Court Culture from 829 to 1204, haz. H. Maguire, Dumbarton Oaks Collection, Washington, 199-215.
- Orlandos, G. 1937. Παλάτια καὶ σπίτια τοῦ Μυστρα, Atina.
- Ortalli, I. 1991. L'edilizia abitativa, Storia di Ravenna, II. Dall'età bizantina all'età ottoniana, 170 vd.
- Ostrogorsky, G. 1991. Bizans Devleti Tarihi, Ankara 1991 (Geschichte des Byzantinischen Staates, München 1963)
- Ousterhout, R. 1987. The architecture of the Kariye camii in Istanbul, Dumbarton Oaks Studies 25, Washington.
- Ousterhout, R. 1991. Constantinople, Bithynia and regional developments in later Palaeologan architecture, The Twilight of Byzantium S.Curcic-D.Mouriki bask., Princeton 1991, s.75-91.
- Öndül, Ç. 1970. Bizans Müziği ve Bizans sanatındaki belirtileri (İ.Ü. Ed. Fak. Bizans Sanatı Böl., yayınlanmamış Lisans tezi).
- Özbayoğlu, E. 1994. Theodosius Üniversitesi, Türk Tarih Kurumu 1994, 767-2784.
- Öztüre, A. 1981. Nicomedia yöresindeki yeni bulgularla İzmit tarihi, İstanbul.
- Palazzo, B. 1946. L'Arab Djami ou Eglise Saint-Paul à Galata, İstanbul.
- Palmira, 1963. Enciclopedia dell'Arte Antica e Classica, V.cilt, Roma, 900-8.
- Papadopoulos, J.B. 1919. Les citernes a ciel ouvert et les fosses des murailles de Byzance, İstanbul 1919.
- Parapetti, R. 1983-84. Architectural and Urban Space in Roman Gerasa, Mesopotamia, 18-19 /1983-84, 37-84.

- Paribeni, A. 1988. Il quartiere delle Blacherne a Costantinopoli, Milion 1, Studi e Ricerche d'Arte Bizantina, Atti della Giornata di Studio, Roma 4 dicembre 1986, Roma, 215-229.
- Parrot, A. 1958. Mission Archeologique de Mari, II: Le Palais I. Architecture, Paris.
- Paspatis, A.G. 1877 (1986). Βυζαντιναὶ μελέται, τοπογραφικαὶ καὶ ἱστορικαὶ, Istanbul.
- Paspatis, A.G. 1885 (1997). Τὰ Βυζαντινὰ ἀνάκτορα καὶ τὰ περίξ αὐτῶν ἱδρύματα, Atina.
- Pendlebury, D.J.S. 1951. The city of Akhenaten, III, The central city and the official quarters, London.
- Perrot, J. 1963. L'Orgue de ses origines hellénistique a la fin du XIII siècle, Paris.
- Pertusi, A. 1976. La caduta di Costantinopoli: Le testimonianze dei contemporanei I, L'eco nel mondo II, Verona.
- Pertusi, A. 1976a. Insigne del potere sovrano e delegato a Bisanzio e nei paesi di influenza bizantina, Simboli e simbologia nell'alto Medioevo, Settimana di Studio del Centro Italiano di Studi sull'alto Medioevo, 23 (aprile 1975), Spoleto, II cilt, 481-568.
- Peschlow, U. 1986. Eine Wiedergewonnene byzantinische Ehrensäule in Istanbul, Studien zur spätantiken und byzantinischen Kunst F.W. Deichmann gewidmet, I, 21-23, lev. 3-4
- Piazza Armerina, 1988. La villa imperiale del Casale, Palermo.
- Piccirillo, M. 1989. Madaba. Le chiese e i mosaici, Milano.
- Piltz, E. 1975. Couronnes byzantines reflechies dans les sources litteraires. Tentative de typologie, Byzantina, 1975, 4 vd.
- Pinder-Wilson R. 1976. The Persian garden: bagh and chahar bagh, The Islamic garden, E.B.Mac Dougall- r. Ettinghausen bask., Dumbarton Oaks Colloquium on the History of Landscape Architecture 4/1976, 72-3.
- Pisani Sartorio, G. 1976. La villa di Massenzio sulla via Appia. Il palazzo. Le opere d'arte, Roma 1976 (Istituto di studi romani).
- Porta, P. 1991. Il centro del potere: il problema del palazzo dell'esarco, Storia di Ravenna, II,1, Venezia, 269-283.
- Preger, T. 1910. Konstantinmauer, Byzantinische Zeitschrift, 19/1910, 450-61.
- Pritchard, J.B. 1969. Ancient Near Eastern Texts Remating to the Old Testament, Princeton.
- Purpura, G. 1979. Il magister officiorum e la schola agentium in rebus, Labeo 25/1979, 202-208.
- Θησαυροὶ τοῦ Ἁγίου Ὁρους, 1997. Thessaloniki (sergi katalogu).
- Quilici Gigli, S. 1980. Roma fuori le mura, Roma.
- Quilici, L. 1989. Gli acquedotti di Roma, Archeo 53/1989, 50-97.
- Ramazanoğlu, M. 1953. Neue Forschungen zur Architektur-Geschichte der Irenen-Kirche und des Komplexes der Sophienkirche, Atti del VIII Congresso Internazionale di Studi Bizantini, Palermo 1951, Rivista di Studi Bizantini, VIII/1953, II, 232-235.
- Rambaud, A. 1891. Empereurs et imperatrices d'Orient, Revue des Deux-Mondes 102/1891, 27-31.

- Rebecchi, F. 1993. Milano, Storia di Roma ,L'eta tardoantica, II. cilt, I luoghi e le culture, Roma, 105-112.
- Rebecchi, F. 1993a. Ravenna,ultima capitale dell'occidente, Storia di Roma ,L'eta tardoantica, II. cilt, I luoghi e le culture, 121-30.
- Reuther, O. 1938. A Survey of Persian art, I, Oxford.
- Rinaldi Tufi, S. 1993. Treviri, Storia di Roma ,L'eta tardoantica, II. cilt, I luoghi e le culture, 113-119.
- Rizza, G. - Garaffo, S. 1988. La villa romana del Casale di Piazza Armerina, Cronache di Archeologia 23, Catania-Palermo.
- Robert, L. 1969. Theophane de Mytilene à Constantinople, Comptes rendus des sèances de l'Academie des inscriptions et belles-lettres, 1969, 42-64.
- Roma Antica, 1971. Video ricostruzioni di monumenti romani, Roma.
- Romanelli, P. 1970. Topografia e archeologia dell'Africa romana, Torino.
- Rudt de Collenberg, W.H. 1988. Le Thorakion, recherches iconographiques, Melanges de l'Ecole Française de Rome. Moyen Age- Temps modernes,1988, 263-361.
- Runciman, S. 1975. Blachernae Palace and its decoration, Studies in Memory of D. Talbot Rice, Edinburgh , 277-83.
- Runciman, S. 1980. The country and suburban palaces of the emperors, Charanis Studies, A.E. Laiou bask., New Brunswick, 219-28.
- Runciman, S. 1989-92. Haçlı Seferleri Tarihi, Ankara.
- Ryll, A. 1983. Über Probleme der Kunsthistorischen Schriftlichen Quellen zur Konstantinsäule in Konstantinopel, Historisch-archäologische Quellen und Geschichte bis zur Herausbildung des Feudalismus, Berlin.
- Salonico, 1965. Enciclopedia dell'Arte Antica e Classica, VI. cilt Roma, 1080-85.
- Schafer, H. 1973. Die Gül camii in Istanbul. Ein Beitrag zur mittelbyzantinischen Kirchenarchitektur Konstantinopels, Mitteilungen des Deutschen Archaeologischen Institut, İstanbuler Beiheft 7/1973.
- Schmidt, E.F. 1953. Persepolis,I, Structures,Reliefs, Inscriptions, Chicago.
- Schneider, A.M. 1936. Byzanz. Vorarbeiten zur Topographie und Archäologie der Stadt, İstanbuler Forschungen 8, Berlin.
- Schneider, A.M. 1939. Deuteron und Melantias Tor, Byzantinische-neugriechische Jahrbücher, 15/1939, 182-186;
- Schneider, A.M. 1941. Brände in Konstantinopel, Byzantinische Zeitschrift, 41/1941, 382-403.
- Schneider, A. M. 1941a. Die Grabung im Westhof der Sophienkirche zu Istanbul, İstanbuler Forschungen. 12,Berlin.
- Schönert-Geiss, E. 1972. Griechische Münzwerk, Die Münzprägung von Byzantion, II, Kaiserzeit, Berlin-Amsterdam.
- Schug-Wille, C. 1970. L'arte bizantina, Milano.
- Sevim, A - .Yücel, Y. 1989. Türkiye Tarihi, Fetih Selçuklu ve Beylikler Dönemi, Ankara.
- Simonetti M. 1971. Le origini dell'Arianesimo, Rivista di Storia e Letteratura Religiosa, 7/1971, 317-30.

- Sirmium I-IX (1971-78) ,Istituto Archeologico di Belgrado bask., Denison Univ. City Univ. of New York, Centre A. Merlin (CNRS) e Ecole Française de Rome .
- Sirmium, 1966. Enciclopedia dell'Arte Antica e Classica, Roma, VII. cilt, 352-3.
- Skarlatos Byzantios, 1851. 'Η Κωνσταντινούπολις, περιγραφική, τοπογραφική, ἀρχαιολογική καὶ ἱστορική, Ατina.
- Spalato, 1966. Enciclopedia dell'Arte Antica e Classica, Roma, VII. cilt, 427-29.
- Spatharakis, I. 1976. The potrait in Byzantine Illuminated Manuscripts, Byzantina Neerlandica, 6/1976, Leiden, 107-118.
- Speck, P. 1969. Eudoxia Saule und Pittakia, Hellenika 22/1969, 430-435;
- Spieser, J.M. 1984. Thessalonique et ses monuments du IVe au VIe siecle, Bibliothèque des Ecoles Françaises d'Athenes et Rome 254, Paris-Roma.
- Srejovic, D. 1975. An imperial palace in Serbia, Illustred London News (Archeology 2909), October 1975, 97-9.
- Stach, U.J. 1976. Flavius Cresconius Corippus. In Laudim Justini Minoris. Ein Kommentar, Berlin.
- Stichel, R.H.W. 1982. Die römische Kaiserstatue am Ausgang der Antike, Roma.
- Stransky, A. 1940. Costantino VII Porfirogenito, amante dell'arte e collezionista, Atti del V Congresso Internazionale di Studi Bizantini, Roma 1936(1940), 412- 422.
- Striker, C.L. 1981. The Myrelaion (Bodrum camii) in İstanbul, Princeton.
- Striker, C.L. - Kuban, D. 1967. Work at Kalenderhane camii in İstanbul, Dumbarton Oaks Papers, 21/1967, 267-271.
- Strzygowsky, J. - Forcheimer, P. 1893. Byzantinischen Wasserbehälter von Konstantinopel, Wien.
- Stucchi, S. 1975. Architettura Cirenaica, Roma.
- Stupperich, R. 1982 Das Statuenprogramme in den Zeuxippos-Thermen, Überligungen zur Besch reibung durch Christodoros von Koptos, Istanbuler Mitteilungen, 32/ 1982, 210-235.
- Swift, E.H. 1935. The Latins at Hagia Sophia, American Journal of Archaeology, 39/1935, 458-474.
- Tahar, M.M. 1991. La mosquée de Constantinople a l'époque byzantine d'apre un manuscrit arabe (Bib.Nat. de Paris), Byzantiaka 11/1991, 117-127.
- Talbot Rice, D. 1956. Excavations by the Walker Trust (St. Andrew) on the site of the Great Palace, Constantinople. Preliminary report on the work done in 1952 and 1953, Türk Arkeoloji Dergisi 6,2/1956, 11-16.
- Talbot Rice, D. 1955. Excavations in the Great Palace of the Byzantine Emperors carried out in 1952, Πεπραγμένα τοῦ Θ Διεθνοῦς Βυζαντ. Συνεδρίου, Ελληνικά Suppl. 9, 1955, Ατina, 468-73.
- Talbot Rice, D. 1955. Les mosaïques du Grand Palais des empereurs byzantins a Constantinople, Revue des arts V /1955, 159-66.
- Talbot Rice, D. 1957. The Great Palace of the Byzantine Emperors, Archaeology 10/1957, 174-80.
- Talbot Rice, D. 1958. The Great Palace of the Byzantine Emperors. Second Report, Edinburg.

- Talbot, A.M. 1993. The restoration of Constantinople under Michael VIII, Dumbarton Oaks Papers, 47/1993, 251-252.
- Tamm, B. 1963. Auditorium and Palatium. A study on assembly-rooms in roman palaces during the 1st. century B.C. and 1st century A.D., Acta Universitatis Stockolmiensis, Stockholm.
- Tate, G. 1994. Le Crociate, cronache dall'oriente, Milano.
- Taylor, C. 1983. The archaeology of Gardens, Princes Risborough.
- Taylor, W. 1987. Micenei, Roma.
- Teall, J.L. 1971. The Byzantine agricultural tradition, Dumbarton Oaks Papers 25/ 1971, 35-59.
- The Glory of Byzantium, 1997. Art and Culture of the Middle Byzantine Era, A.D. 843-1261, haz. H.C. Evans- W. D. Wixson (sergi katalogu), The Metropolitan Museum of art, New York.
- The monastery of St. Catherine on Mount Sinai, 1985. St. Catherine's.
- Theodorides, J. 1958. Les animaux des jeux de l'Hippodrome et des menageries imperiales a Constantinople, Byzantinoslavica 19/1958, 73-84.
- Thibaut, J.B. 1900-1. La Musique instrumentale chez les Byzantines, Echos d'Orient 4/ 1900-1, 339-47; idem, ibidem 5/1901-1902, 343-53.
- Thureau-Dangin, F. 1931. Arslan Tash, Paris.
- Tockaja, I.F.- Zajaruznyj, A.M. 1995. I musici dell'affresco detto degli Skomorochi nella cattedrale della Santa Sofia di Kiev, Arte Sacra Arte Profana a Bisanzio, Milion 3, 281-302.
- Toynbee, A. 1987. Costantino Porfirogenito e il suo mondo, Firenze (Constantine Porphyrogenitus and his world, Oxford 1973).
- Turan, Ş. 1990. Türkiye-İtalya İlişkileri. I. Selçuklular'dan Bizans'ın sona erişine, İstanbul.
- Umar, B. 1987. Bithynia, Akyayınlar.
- Vaananen, V. 1966. Graffiti del latino, I. Paedagogium, (H.Solin- M.Itkonen-Koula) Helsinki.
- Van Effenterre, H. 1987. Les fonctions palatiales dans le Crete Minoenne, Le systeme Palatiale en Orient, en Grece et a Rome, Actes du Colloque de Strasbourg (1985), 173-185.
- Van Millingen, A. 1889. Byzantine Constantinople. The walls of the city and adjoining historical sites, London.
- Verdocchi, P. 1975. Ricerche sull'architettura di Villa Adriana, Quaderni dell'Istituto di Topografia Antica dell'Università, 8/1975, 55 vd.
- Verpeaux, J. 1965. Hierarchie et preance sous les Paleologues , Travaux et Memories, 1/1965, 421-37.
- Verzone, P. 1956. Il Tetrapilo Aureo , Monumenti Antichi pubblicati per la cura dell'Accademia Nazionale dei Lincei, 43/1956, 125-204.
- Vlachos, N.K. 1988. A.G. Paspatis, Μικρασιατικά Χρονικά 18/1988, 185-239.
- Vlad Borelli, L. 1980. Interrogativi sui cavalli di S.Marco, Storia dell'Arte, 39-40/1980, 43-53.
- Vogt, A. 1938. Histoire des institutions: note sur la patricienne à ceintura, Echos d'Orient 37/1938, 352-56.
- Voisin, J.L. 1987. Ex oriente sole (Svetone, Ner.6); D'Alexandre a la Domus Aurea, Urbs Espace urbain et histoire (Ier siecle au J.C. -IIIe siecle ap. J.C.),

- Actes du Colloque International (Roma 1985) (Collection de L'Ecole Française de Rome. 98), Roma , 509-43.
- Volbach, F. 1952. Elfenbein Arbeiten der Spätantike und des frühen Mittelalter, Mainz.
- Von Dieten, J.L. 1971. Niketas Choniates, Erläuterungen zu den Reden und Briefen nebst einer Biographie, Berlin-New York 1971.
- Von Reber, 1891. Der Karolingische Palastbau, I. Die Vorbilder (Abh.d.hist. Cl.d. Königl. Bayer. Akad.d. Wiss., 19), München.
- Vorbeck, E. 1979. Museum Carnuntinum, Wien.
- Wachsmuth, E. 1938. Achaemenid Architecture, A survey of Persian Art, I, London, New York.
- Ward-Perkins, J.B. 1958. Buildings methods of early byzantine architecture, The Great Palace of the Byzantine Emperors, II Report, D. Talbot Rice bask., Edinburgh.
- Ward-Perkins, J. B. 1979. L'architettura romana, Milano 1979.
- Ward-Perkins, J. B. 1984. From Classical Antiquity to the Middle Ages. Urban Public Building in Northern and Central Italy AD 300-850, Oxford.
- Wataghin Cantino, G. 1966. La Domus Augustana, Torino.
- Wilkes, J.J. 1969. Dalmatia, History of the Roman Provinces, London.
- Wilkes, J. J. 1986. Diocletian's Palace, Split: residence of a retired roman emperor, Exeter.
- Will, E. 1983. Le developpement urbain de Palmyre, Syria LX/1983, 69-81.
- Wilson, A. 1983. Piazza Armerina, London.
- Wolschke-Bulmahn J. 1992. Zwischen Kepos und Paradeisos: Fragen zur byzantinischen Gartenkultur, Das Gartenant 4/1992, 221-28.
- Woolley, C.L. 1922. Excavations at Tell el-Amarna, Journal of Egyptian Archaeology, VIII/1922, 70-82.
- Yalçın, A. B. 1994. Havariyun kilisesi mad., İstanbul Ansiklopedisi 1994, cilt 4, 23-24.
- Yalçın, A.B. 1994. Prokopios mad.İstanbul Ansiklopedisi, 1994, cilt 6, 285 .
- Yalçın, A.B. 1994. Eudoksia sütunu mad. İstanbul Ansiklopedisi 1994, cilt 3, 225-226.
- Yalçın, A.B. 1994. Kıztaşı mad. İstanbul Ansiklopedisi 1994.,cilt 5, 17.
- Yalçın, A.B. 1999. Materiali di eta Paleologa nel Museo Archeologico di Istanbul, L'arte di Bisanzio e l'Italia al tempo dei Paleologi 1261-1453, Milion 5, Roma, 359-382.
- Zanini, E. 1999. Materiali e tecniche costruttive degli edifici costantinopolitani in età Paleologa: un approccio archeologico, L'arte di Bisanzio e l'Italia al tempo dei Paleologi 1261-1453, Milion 5, Roma, 301-320.
- Zanotti, A. 1911. Autour des murs de Constantinople, I parte, Tchatladi-Capou, Paris.
- Zervou Tognazzi, I. 1996. Propilei e Chalke, ingresso principale del Palazzo di Costantinopoli, Bisanzio e l'Occidente: arte, archeologia, storia. Studi in onore di Fernanda de Maffei, Roma, 33-59.

PLANLAR VE RESİMLER

İstanbul, Bizans Büyük Sarayı bölgesi
(foto Murat Öztürk, 2000)

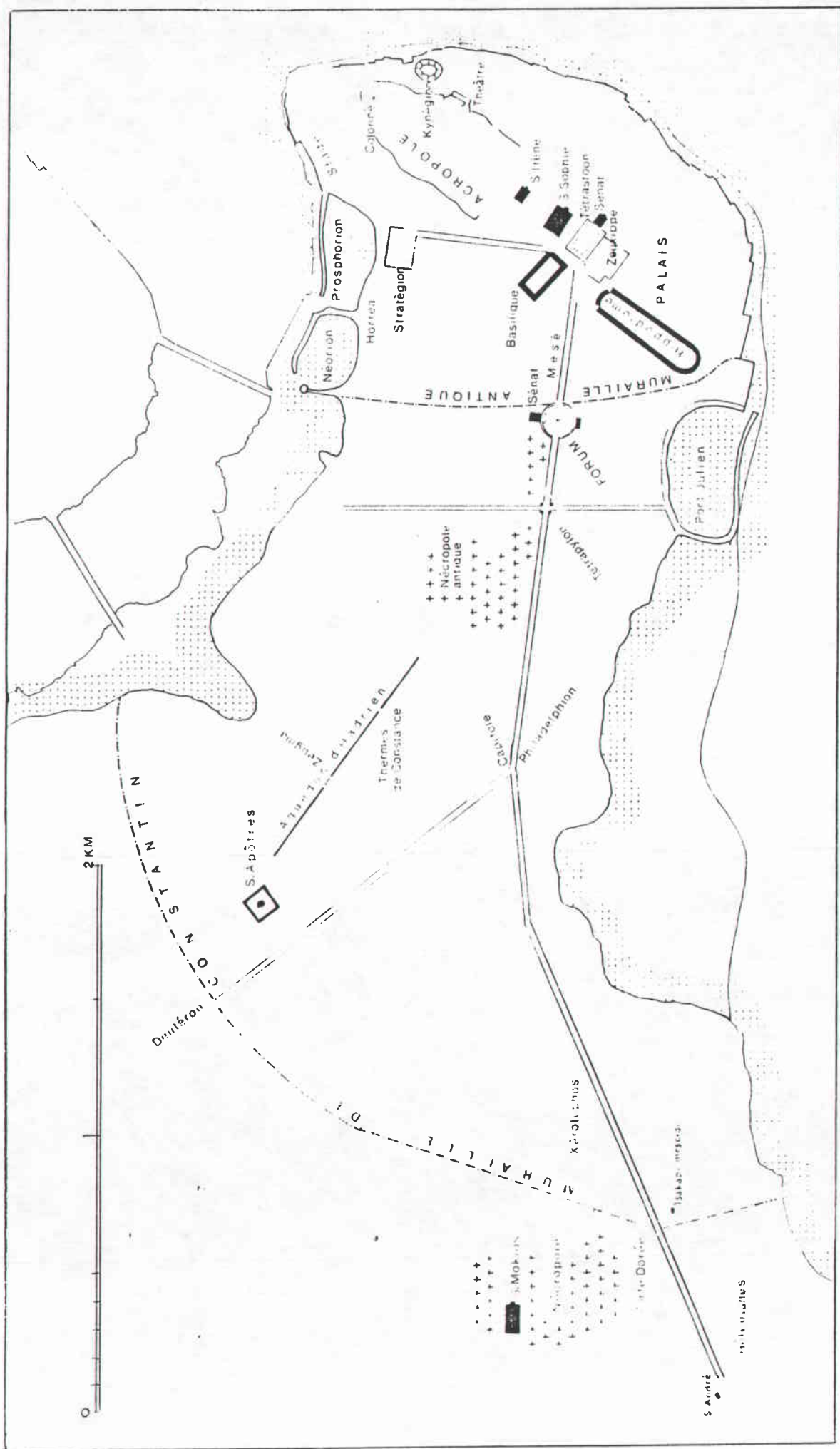
Bizans Büyük Sarayı, rekonstrüksiyon
(Vogt planı temel alınarak)
A.B. Yalçın 2000

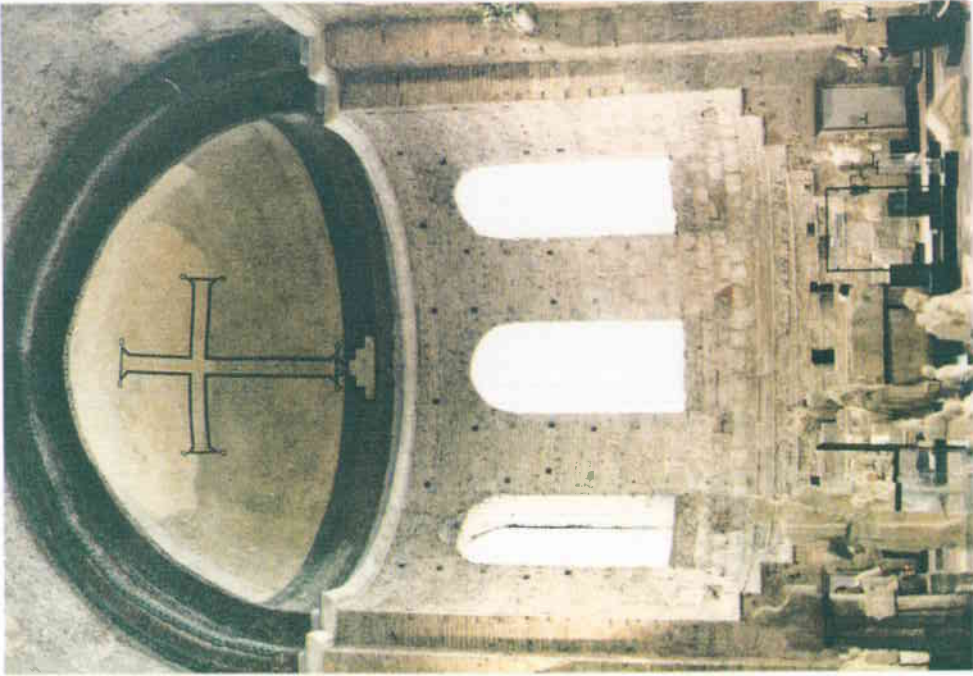
"Proskynesis" 1900 Paris Sergisi,
Giysi salonu için canlandırma
Paris, özel koleksiyon
(Karlan 1993)

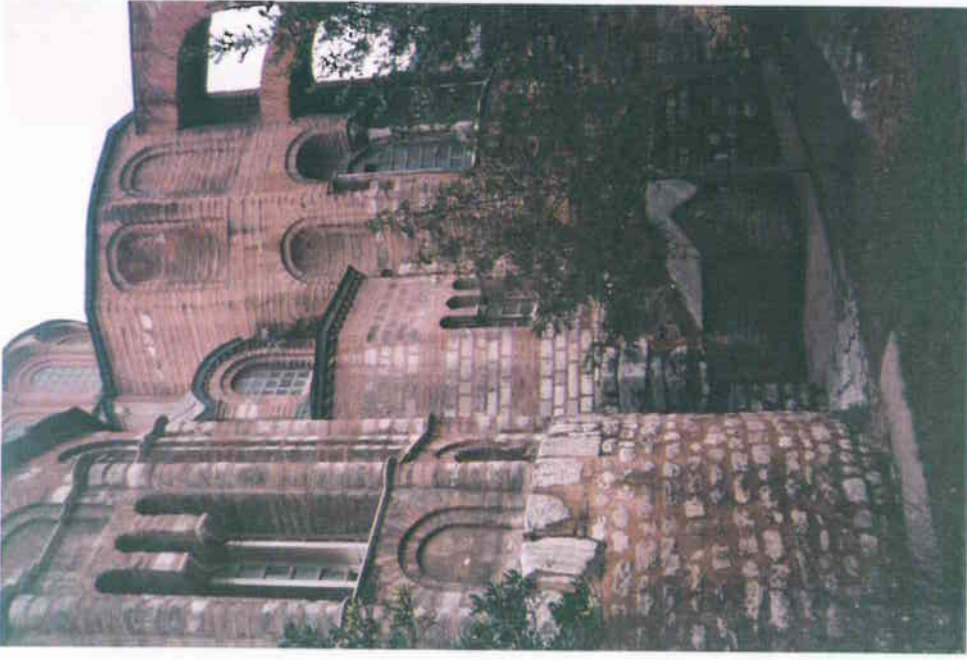

Moskova, Kremlin Sarayı

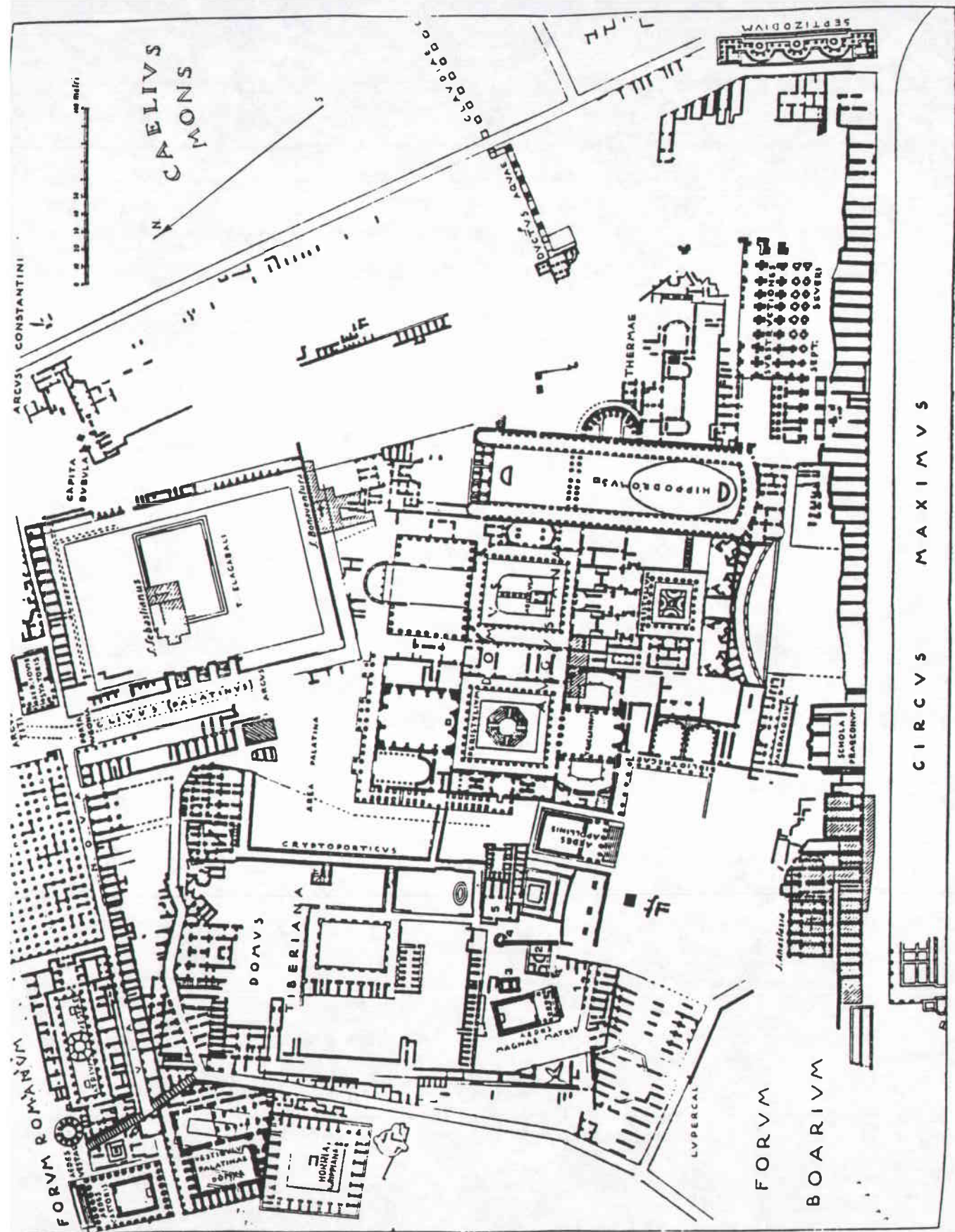

Hagia Eirene (Aya İrini)
Apsis
(F. A.B.Yalçın)

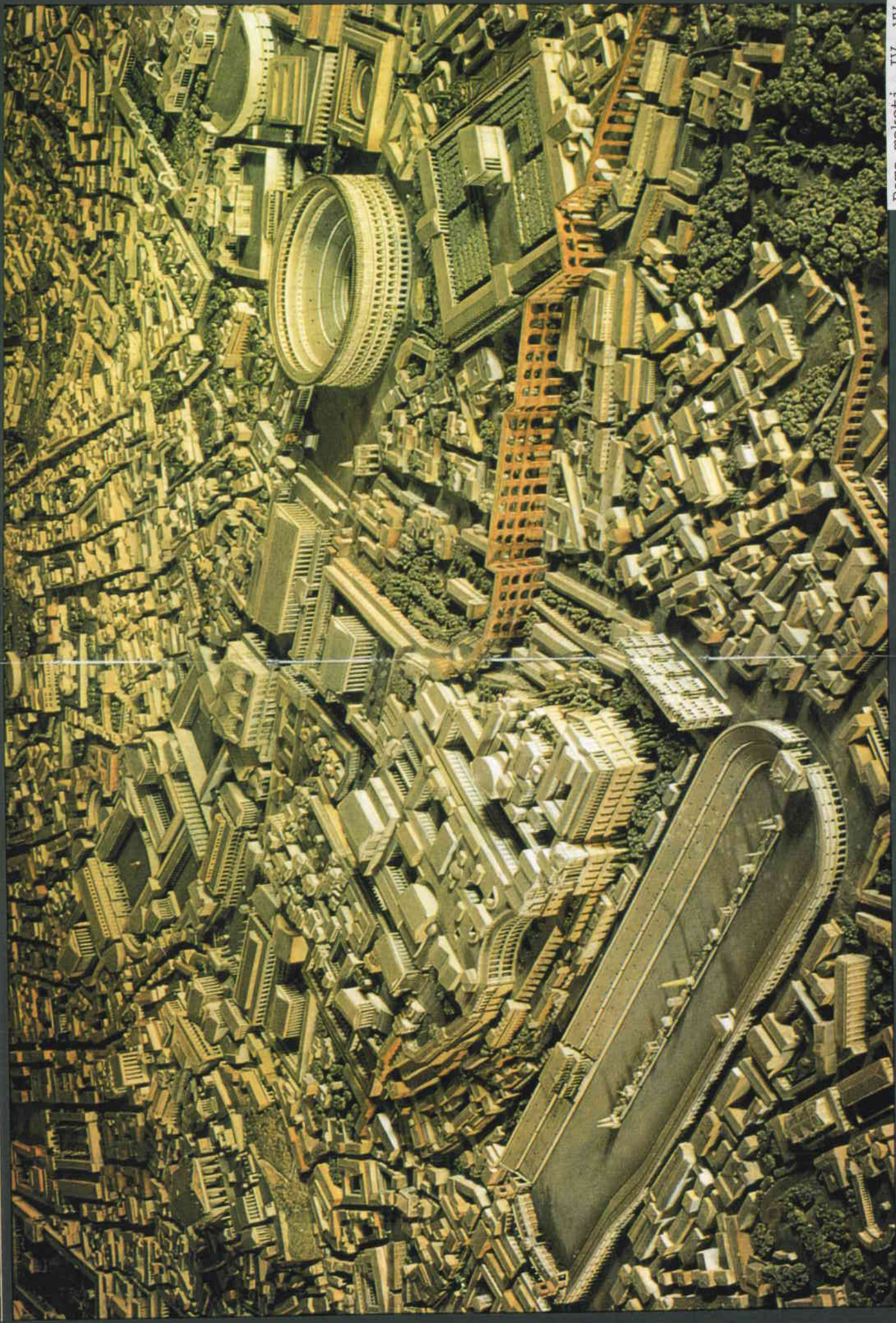

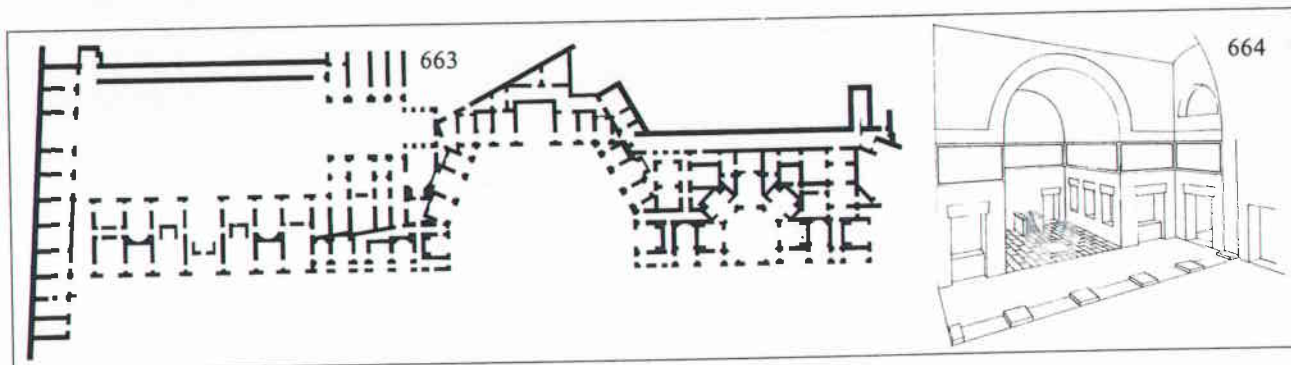
M. Kristou tes Khoras (Kariye)
Doğudan apsisler
(F, A.B. Yalçın)

Palatino (Castagnoli, 1987)

S. 52

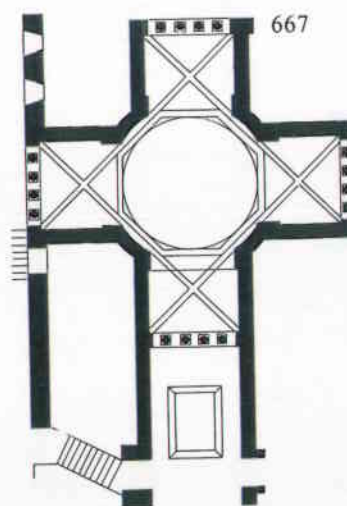
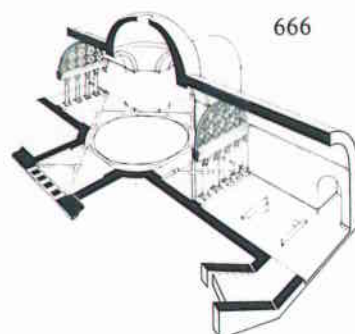
665

663, 664, 665

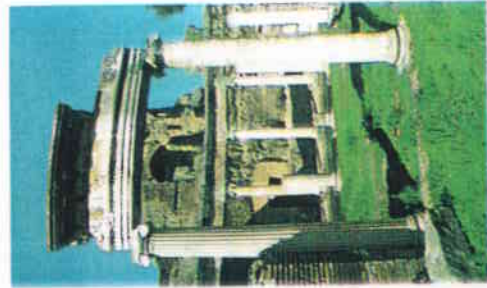
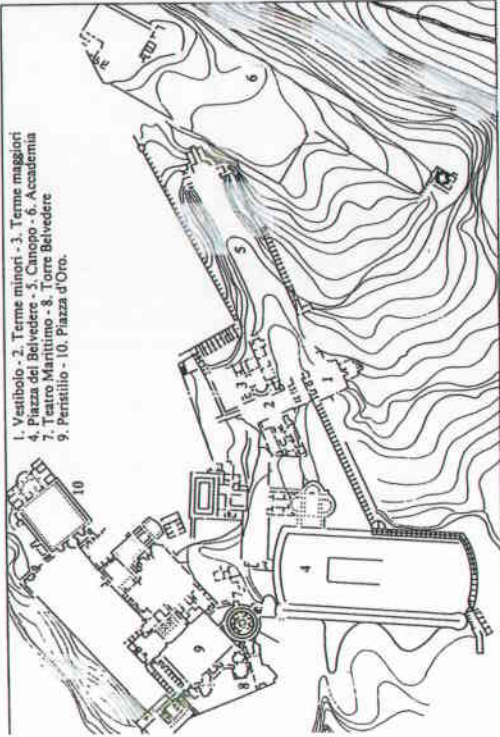
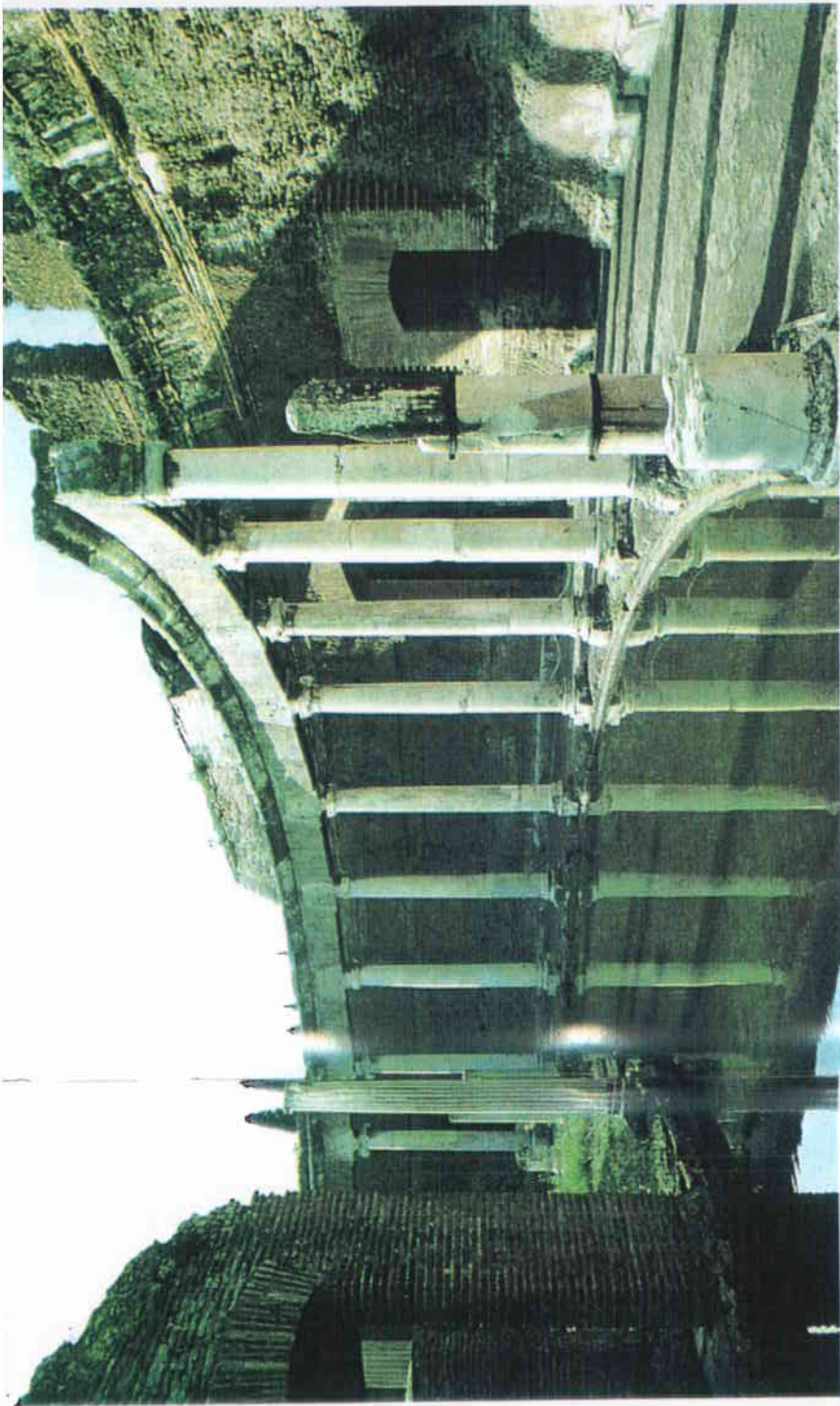
Domus Aurea:

Pianta; Stanza dipinta ad affresco; Ninfeo; 64-68 d.C. Roma.

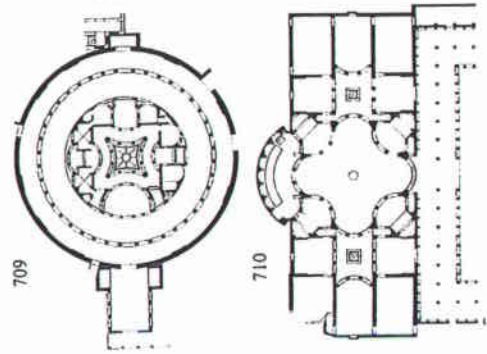

666, 667

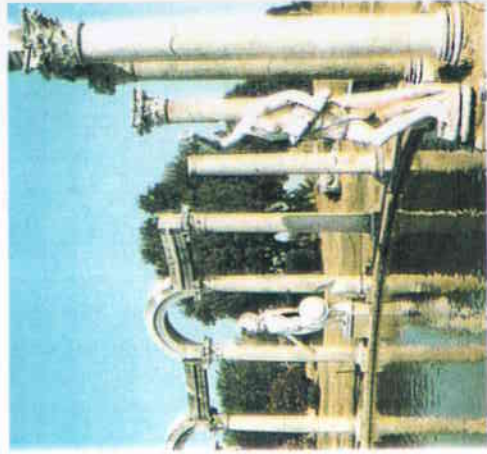
Assonometria e pianta del vestibolo della Domus Transitoria (distrutta nell'incendio del 64 d.C.) Roma.

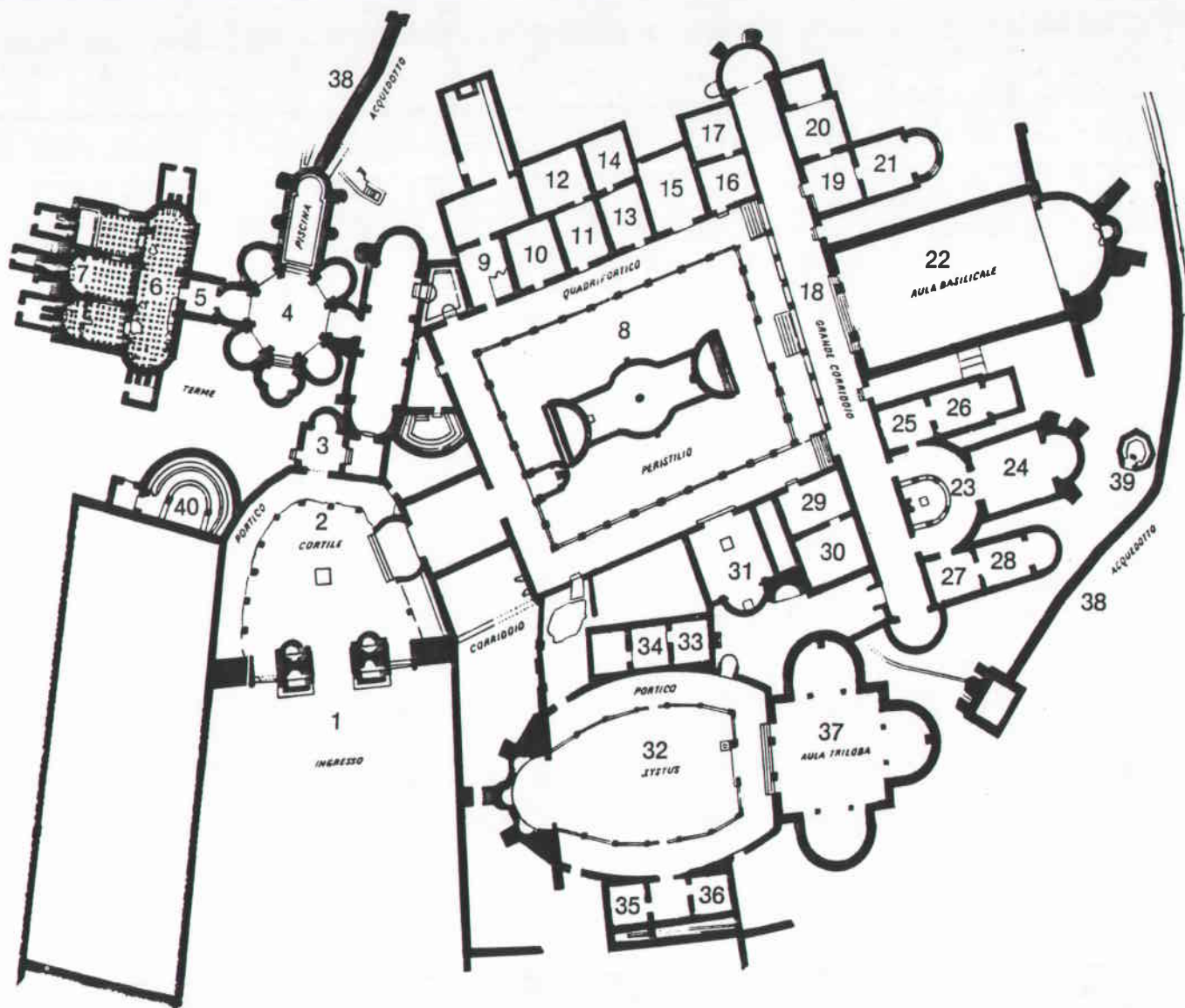

708

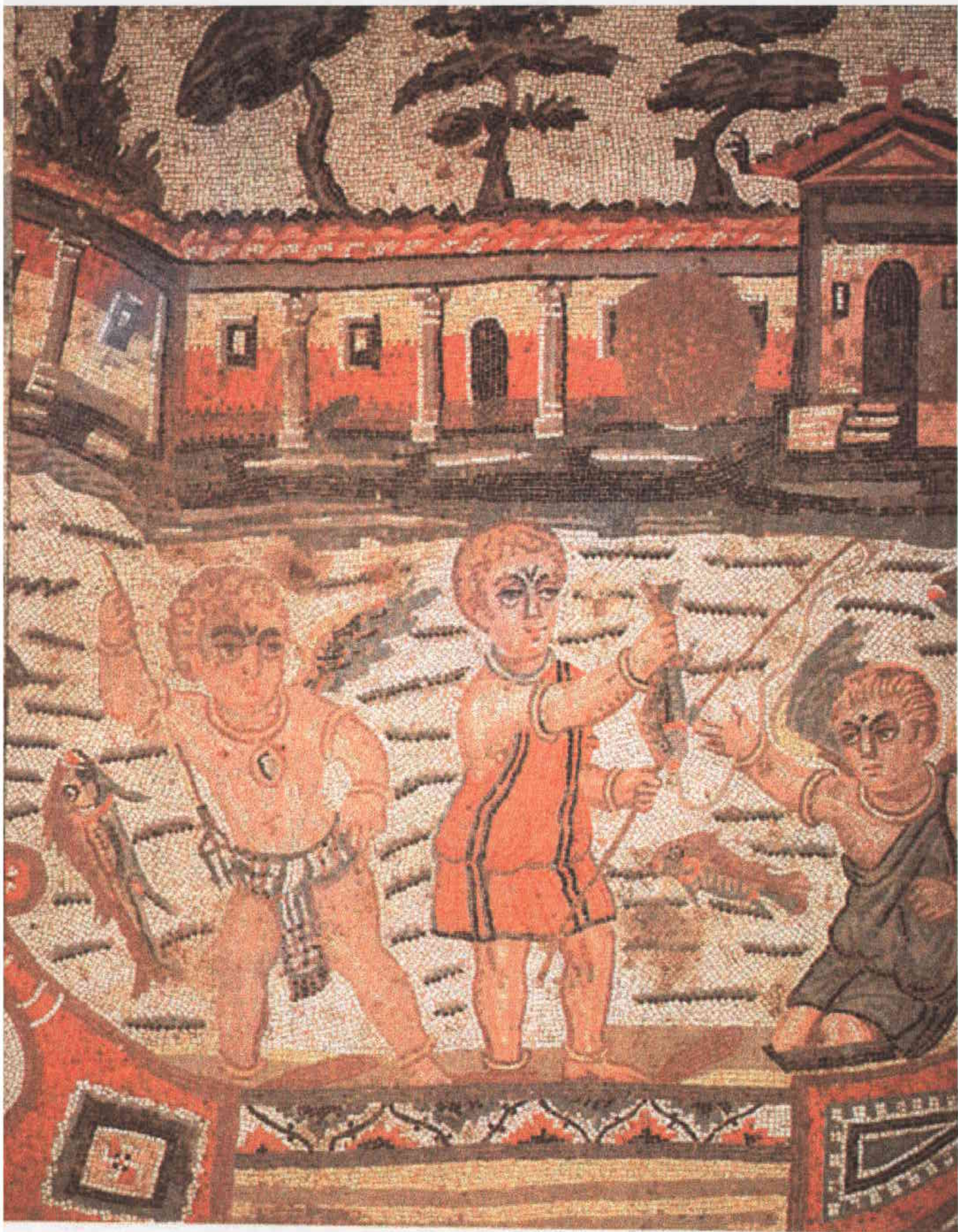
705, 706, 707, 708,
709, 710, 711
Pianta del complesso; Veduta
delle Terme maggiori; Vedute e
pianta del Teatro Marittimo;
Pianta della Piazza d'Oro;
Veduta della piscina;
120-138 d.C.
Tivoli.

LA VILLA IMPERIALE DI PIAZZA ARMERINA (III-IV SEC. d.C.) Pianta degli scavi

1	INGRESSO MONUMENTALE	22	GRANDE BASILICA
2	ATRIO POLIGONALE	23	ATRIUM A PORTICO CON ESEDRA
3	EDICOLA DELLE TERME	24	DIAETA DI ARIONE
4	FRIGIDARIUM	25	VESTIBOLO DI EROS E PAN
5	SALA DELLE UNZIONI	26	CUBICULUM DEI FANCIULLI CACCIATORI
6	TEPIDARIUM	27	VESTIBOLO DEL PICCOLO CIRCO
7	CALIDARIA	28	CUBICULUM DEI CORI E DEGLI ATTORI
8	GRANDE PERISTILIO	29	SALA DEL MOSAICO A RIQUADRI
9	SALA DEL FORNO NORMANNO	30	SALA DELLE DIECI GIOVANI DONNE
10	SALA DEL MOSAICO GEOMETRICO A STELLE	31	DIAETA DI ORFEO
11	SALA DEL MOSAICO PERDUTO	32	XYSTUS ELETTICO A PORTICO
12	SALA DELLA DANZA	33	OECUS DEGLI AMORINI VENDEMMIANTI
13	SALA DELLE STAGIONI	34	OECUS DELLA PIGIATURA
14	SALA DEGLI AMORINI PESCATORI	35	OECUS OCCIDENTALE DEGLI AMORINI PESCATORI
15	DIAETA DELLA PICCOLA CACCIA	36	OECUS ORIENTALE DEGLI AMORINI PESCATORI
16	SALA DEL MOSAICO A OTTAGONI	37	GRANDE SALA TRICHORA
17	SALA DEL MOSAICO A QUADRI	38	ACQUEDOTTO
18	AMBULACRO DELLA GRANDE CACCIA	39	PICCOLA LATRINA
19	VESTIBOLO DI POLIFEMO	40	GRANDE LATRINA
20	CUBICULUM DELLA SCENA EROTICA		
21	CUBICULUM DEI FRUTTI		

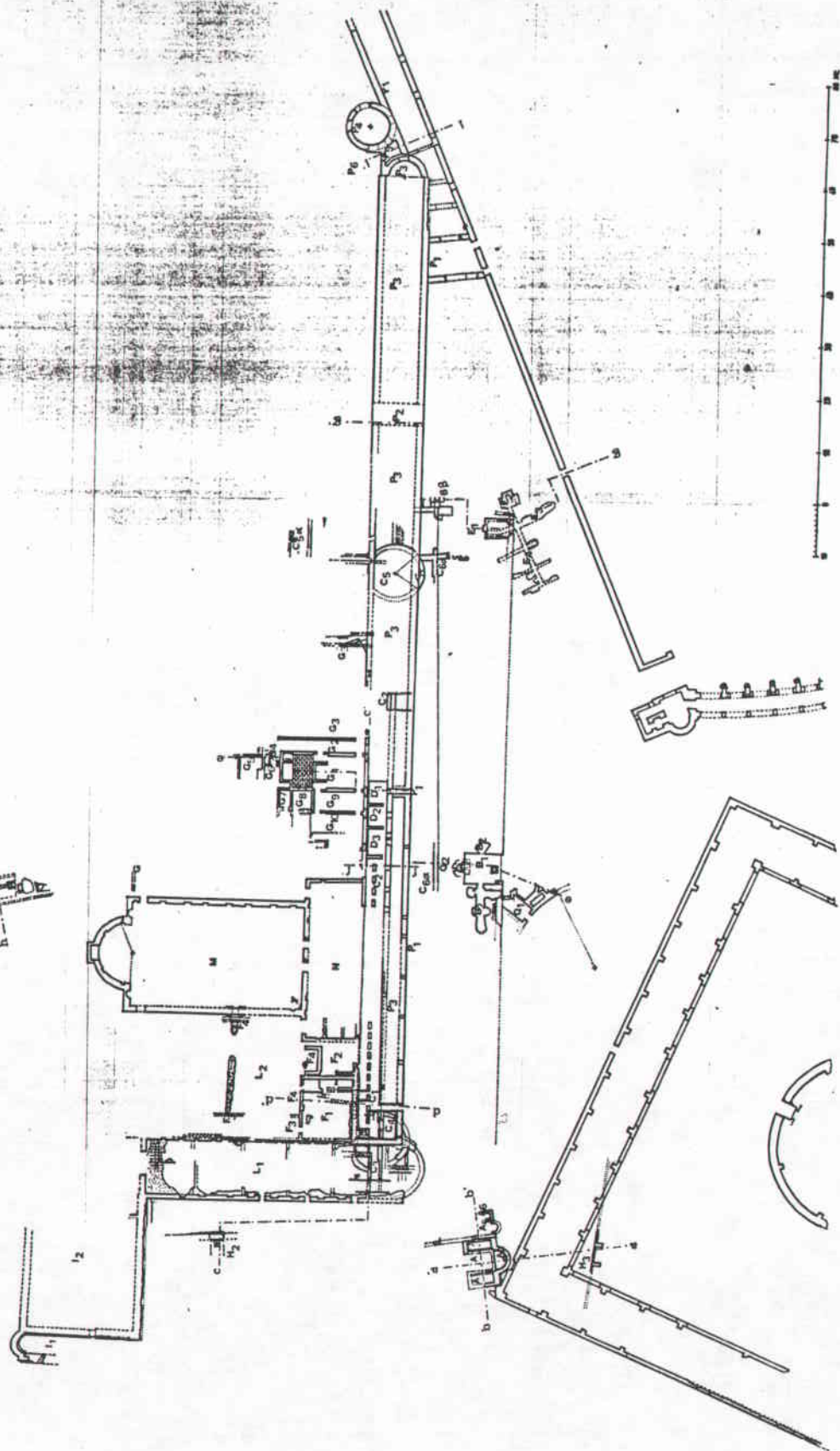
SALA DEGLI AMORINI PESCATORI — Si tratta di una delle sale meglio conservate che rappresenta Amorini nudi o succintamente vestiti, intenti alla pesca. Alcuni usano l'arpione, mentre altri salpano

21

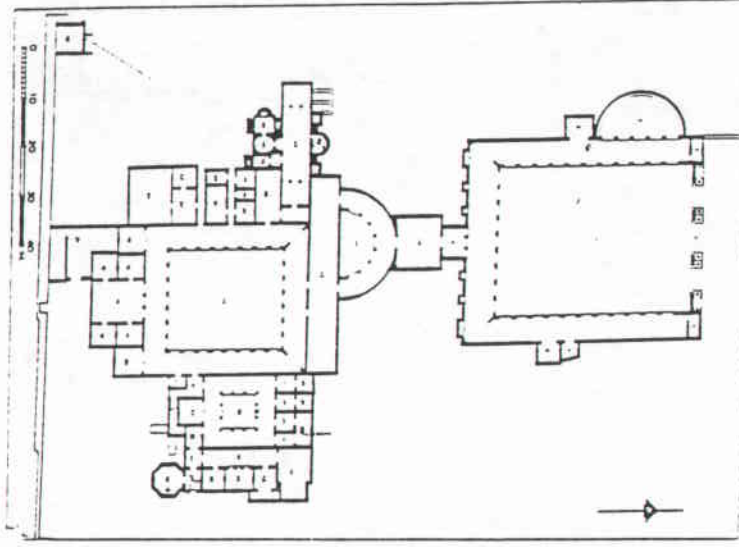
le reti, ricolme di pesci. Nel fondo l'immagine di una fastosa villa porticata, con le chiome svettanti degli alberi del parco della sontuosa dimora.

Piazza Armerina, Balıkçı Eros'lar salonu,
yer mozayiği, IV. yy.
(arkada villa/saray cephesi)
Piazza Armerina, 1988.

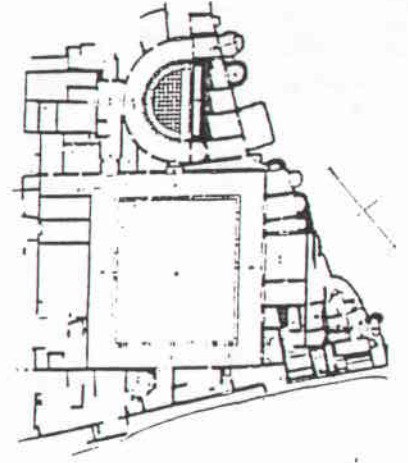
s. 59

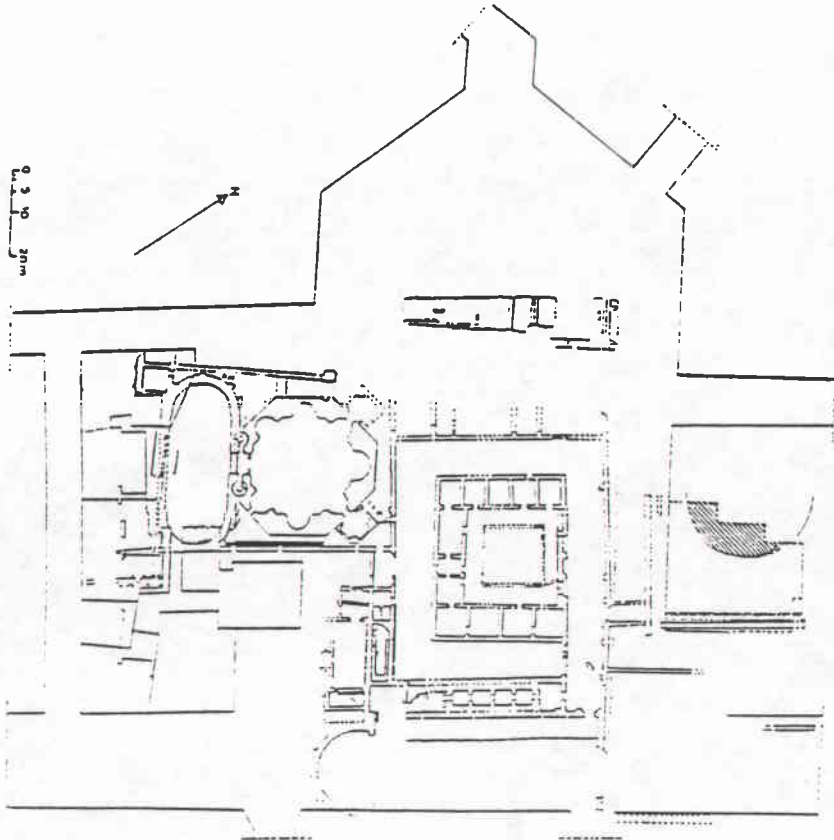
Roma, Maxentius Saray (Angelis Bertolotti, Ioppolo, Pisani Sartorio, 1988)

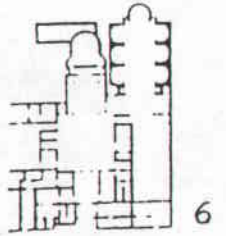
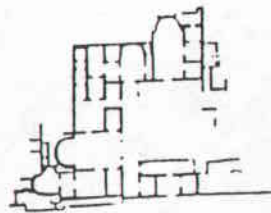
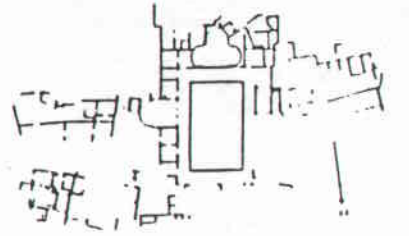
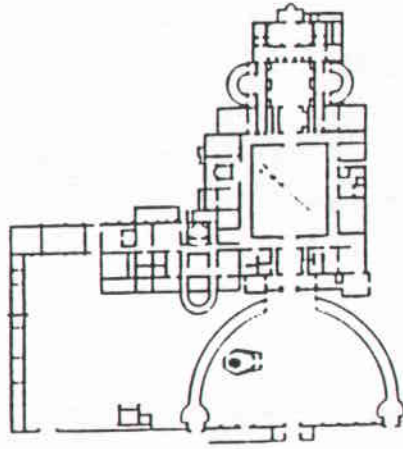
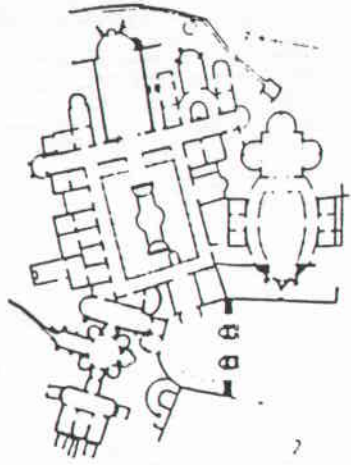
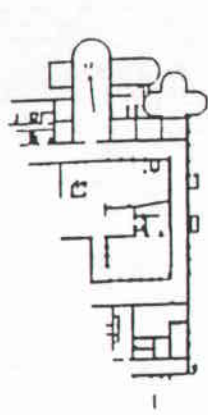
Atina, 'Devler Sarayı' (Agora XXIV)

Atina, Olgas caddesindeki yapı (Assimakopoulou, 1987)

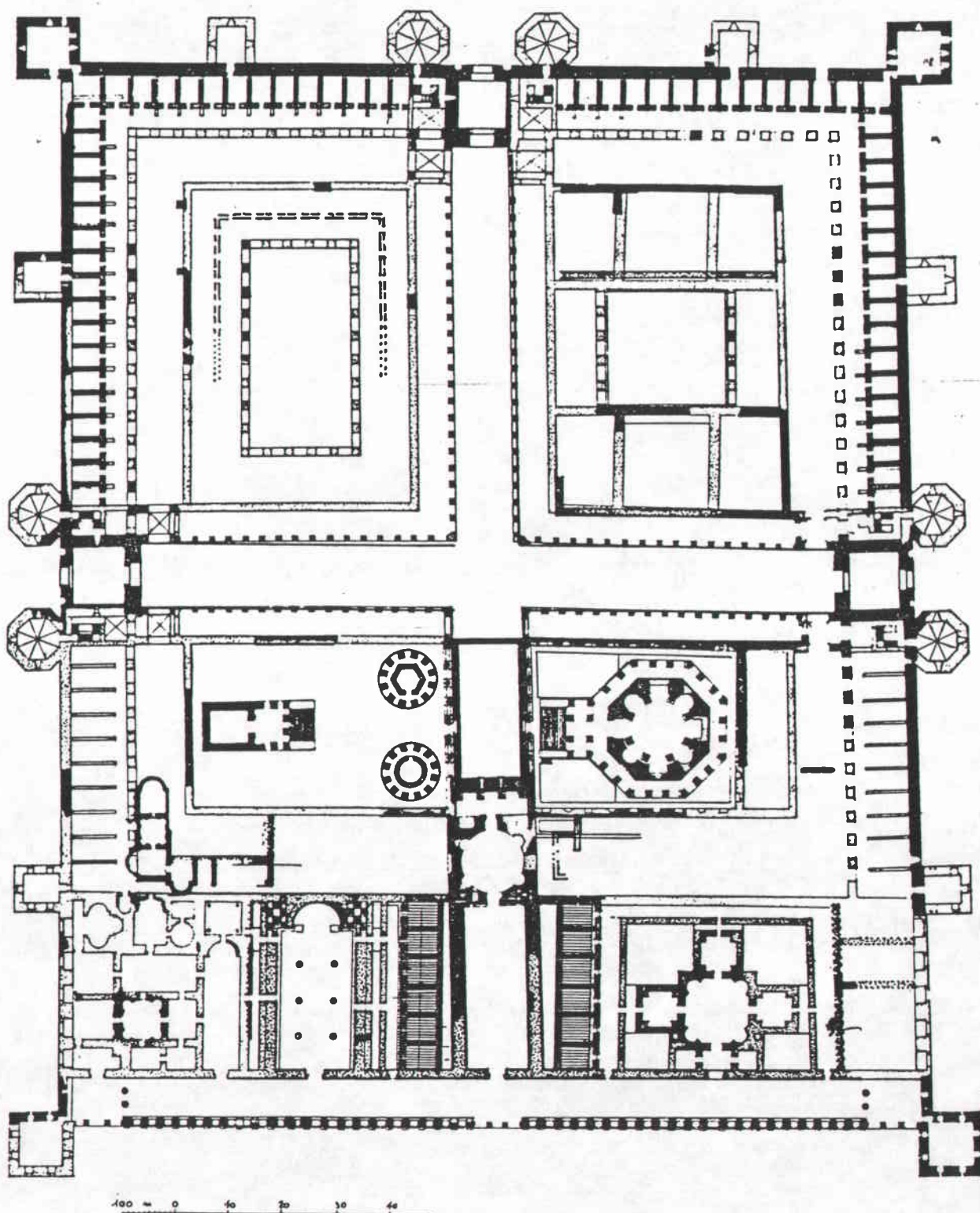
Selanik, Saray (Spieser, 1984)

0 20 40 m
1 cm = 10 m

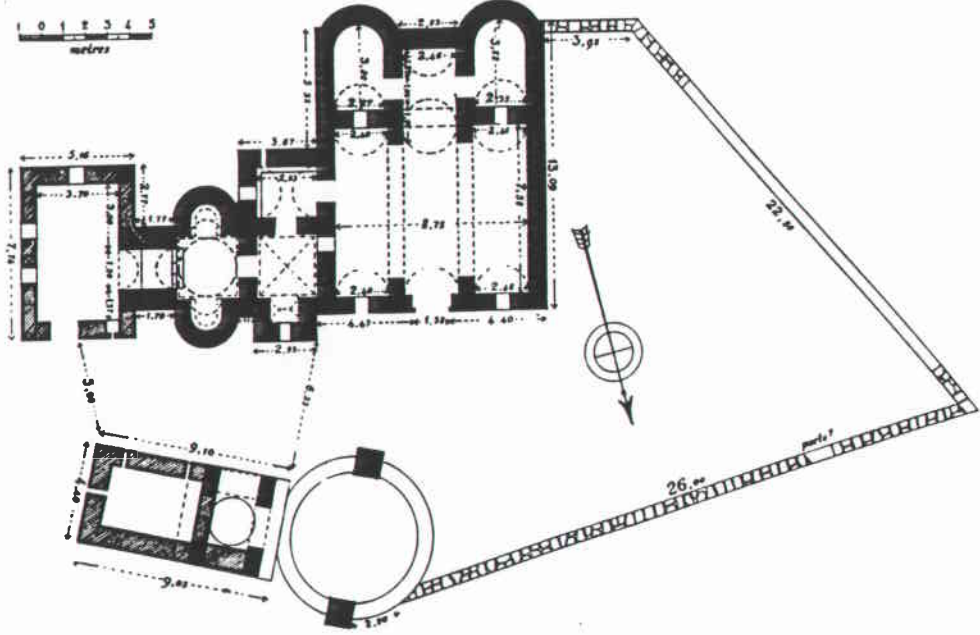
Geç Antik dönem (IV. yy.) villaları (Ortalli, 1991)

- 1) ,Ravenna 2) Piazza ,Armerina 3) Montmaurin
4) Patti Marina 5) Apamea 6) Djemila-Cuicul

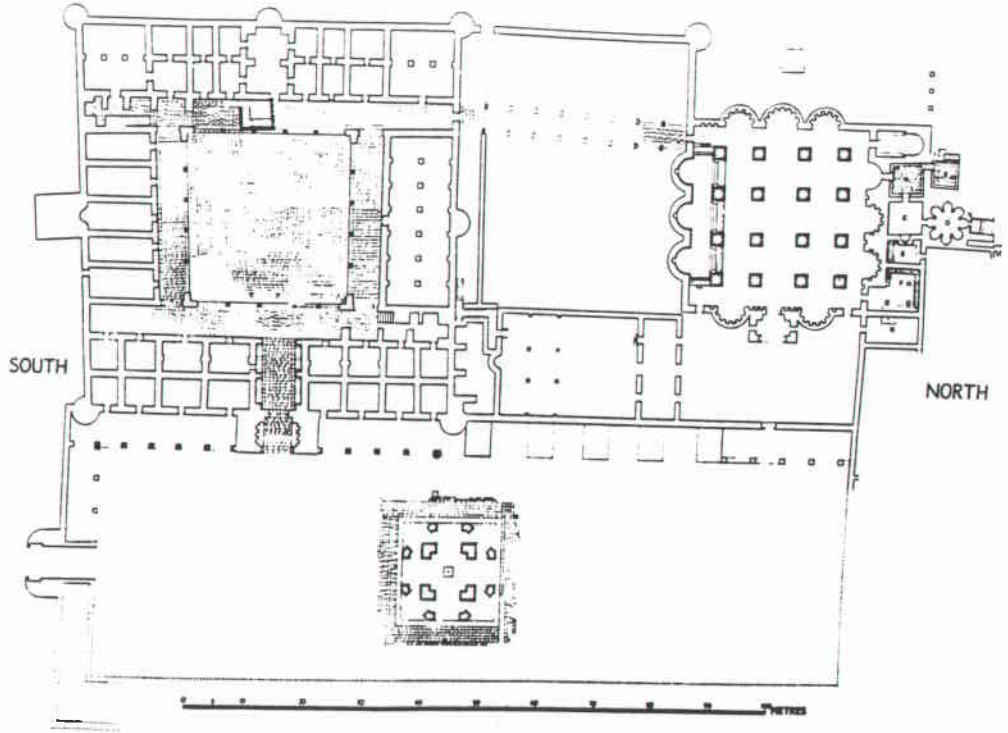

Split, Diocletianus Sarayı (Marasovic, 1979)

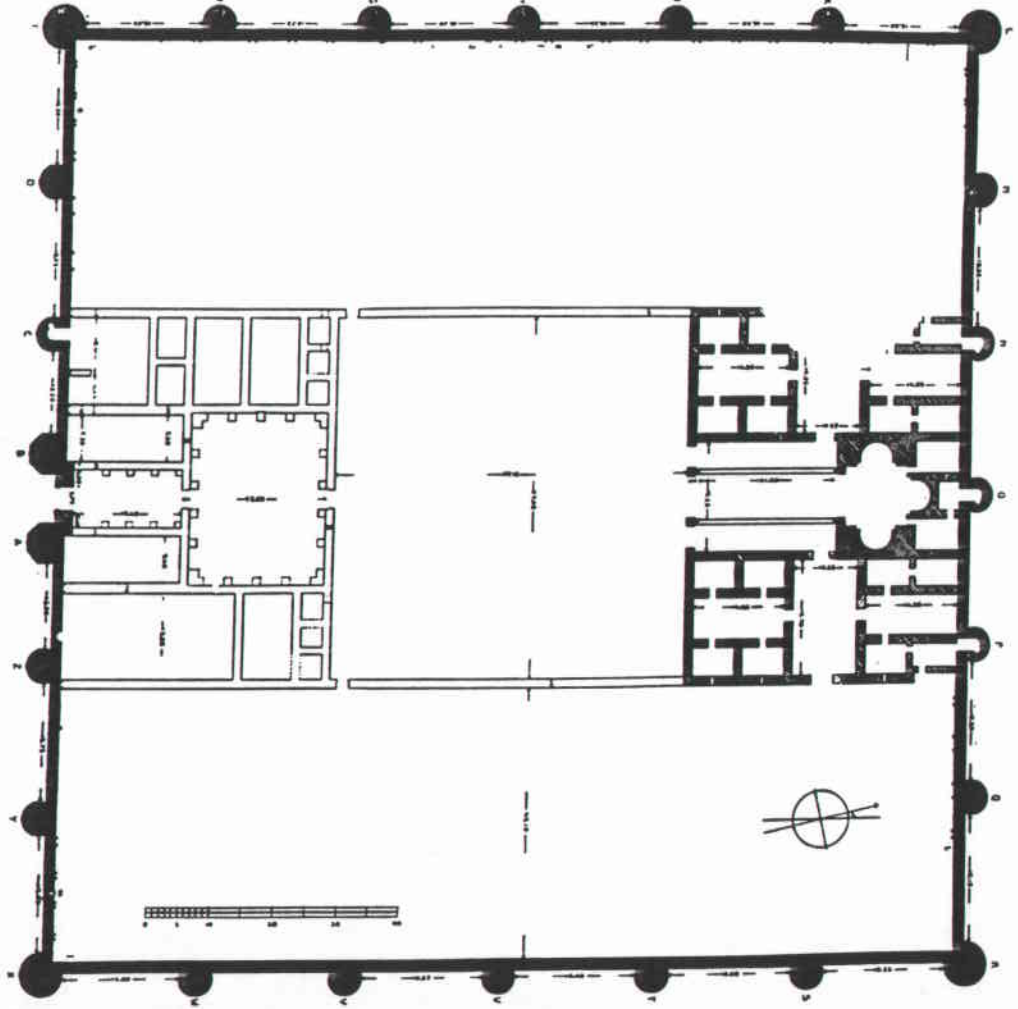
S. 75

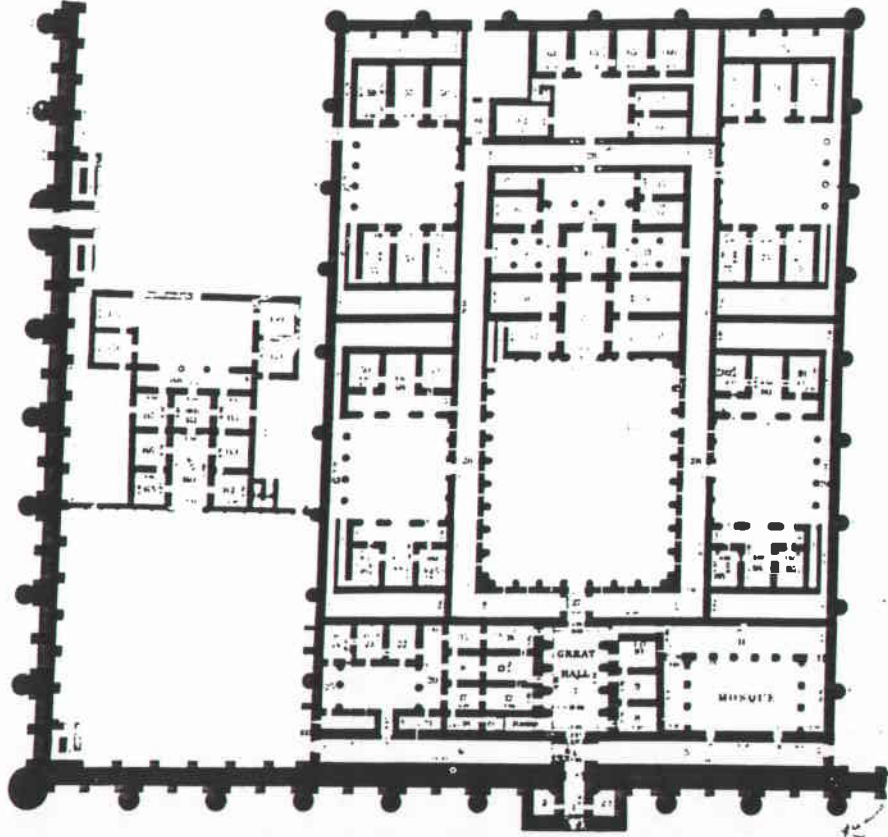
59. Kuseyr Amra. Hamam, plan. (Antonin Jaussen ve Raphael Savignac, Mission archéologique en Arabie, cilt IV'ten alınma.)

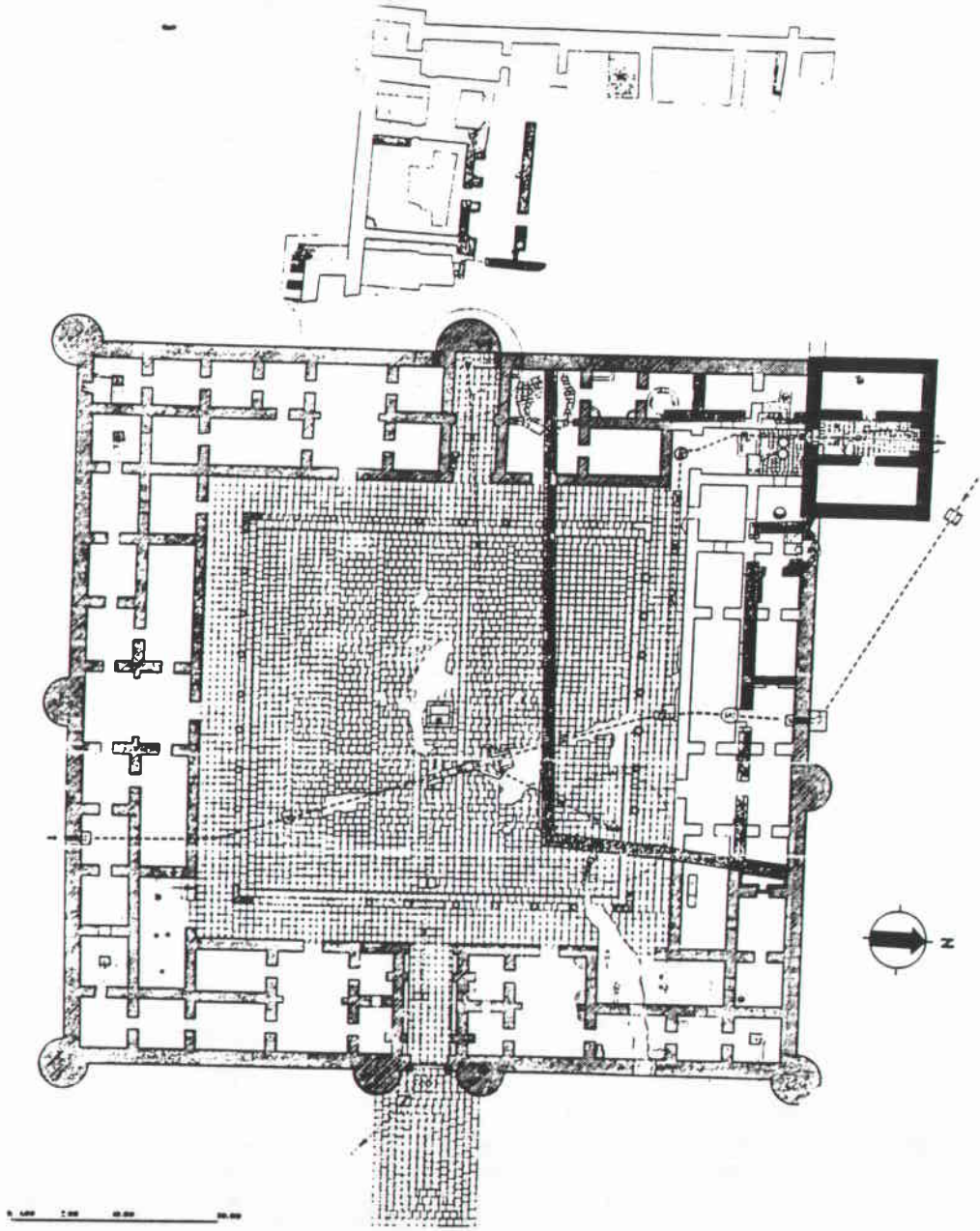
60. Hirbetü'l-Mefcer. **Saray**, cami ve hamam, sekizinci yüzyılın ilk yarısı.
(Robert Hamilton, Khirbat al Mafjar'ından alınma.)

62. Mşatta. Saray, sekizinci yüzyılın ilk yarısı, plan.
(K.Archibald C.Creswell, Early Muslim Architecture, cilt I'den alınma.)

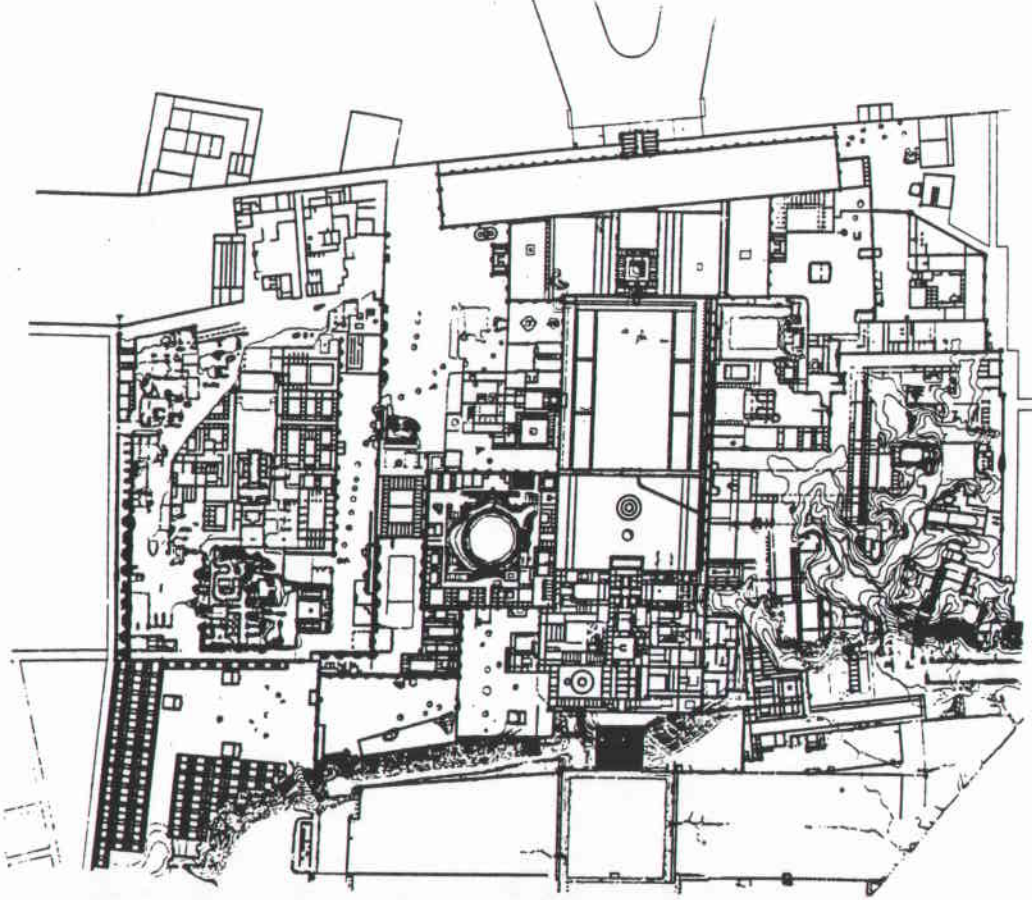

63. Uğaydır. Saray, sekizinci yüzyılın ikinci yarısı, plan. (K.Archibald C.Creswell, Early Muslim Architecture, cilt II'den alınma.)

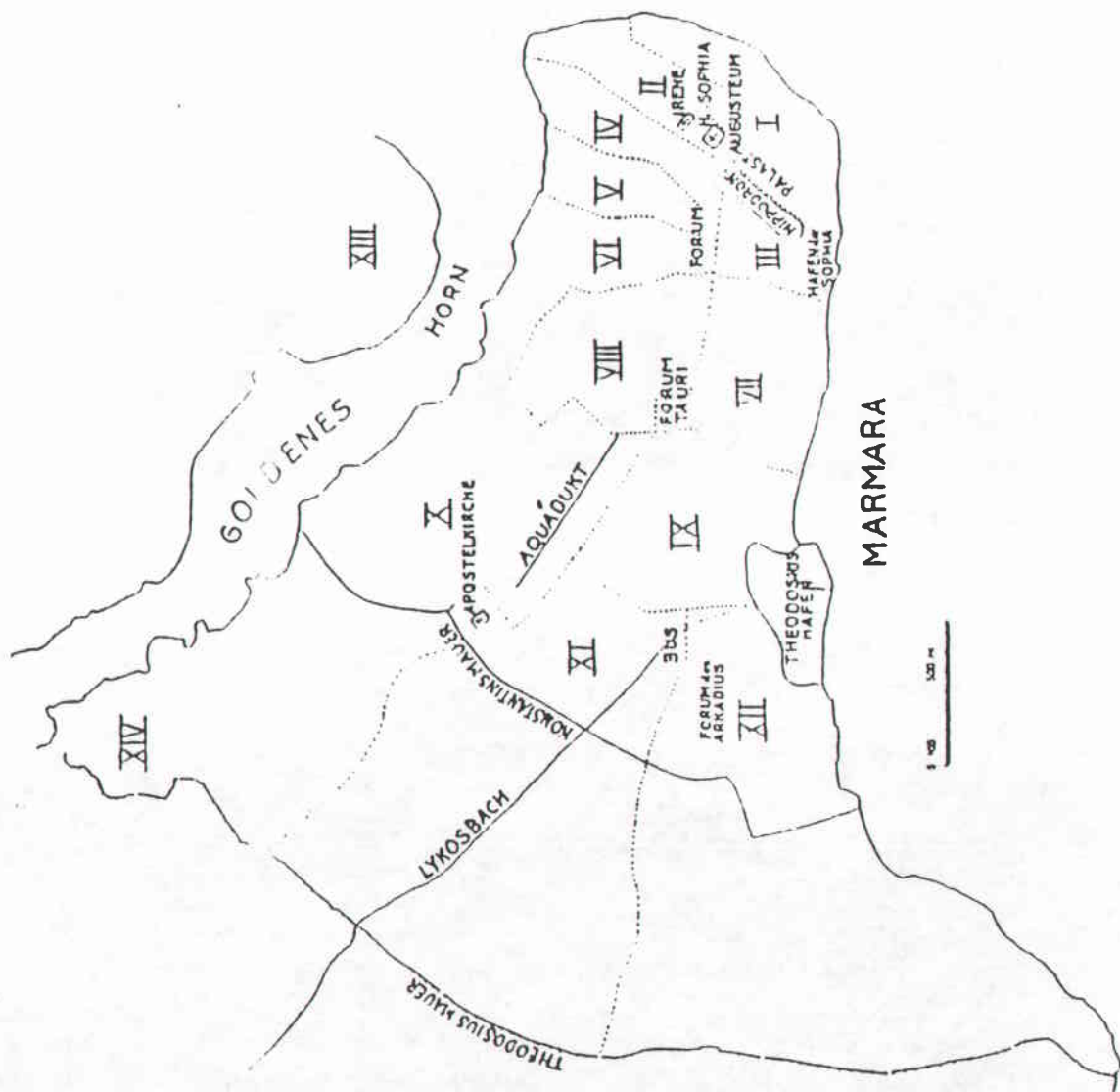

61. Kasrū'l Hayr el-Garbī Saray, sekizinci yüzyılın ilk yarısı, plan. (Daniel Schlumberger, Syria 25'ten alınma.)

Kasrū'l Hayr el-Garbi (Grabar 1988) s. 81

90. Samarra. Cevsekü'l Hakani Sarayı, dokuzuncu yüzyıl ortası, plan.
(K.Archibald C.Creswell, Early Islam Architecture, cilt II'den alınma.)

Konstantinopolis ve bölgeleri (Schneider, 1936)

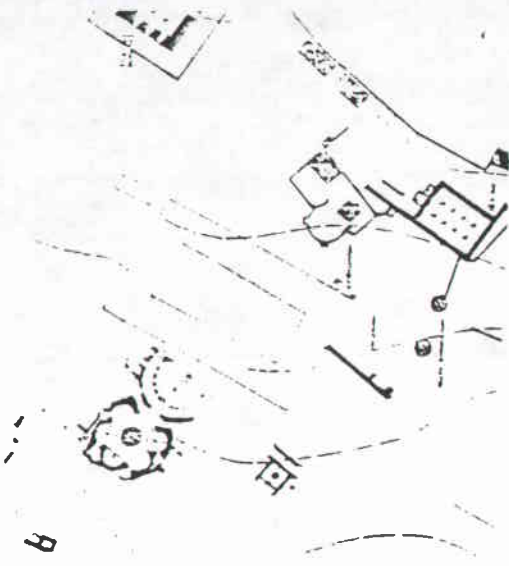
"Konstantinopolis" XV. yy.
Latin el yazması (lat. 4802)
Paris Ulusal Kütüphane
(Kaflan 1993)

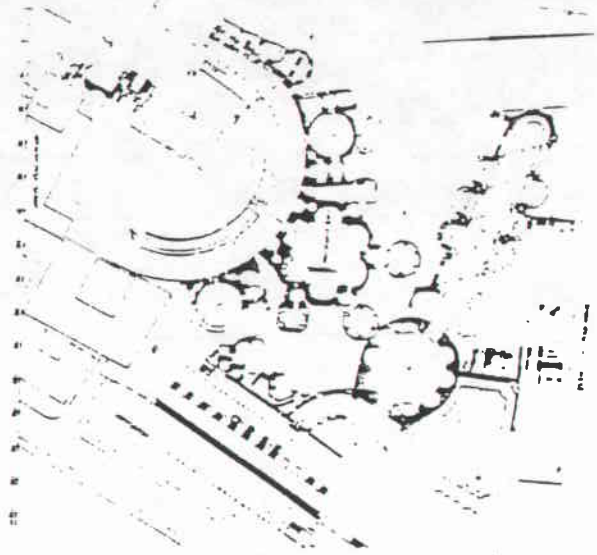
Tekfur Saray (foto A.B.Yalçın, 1999)

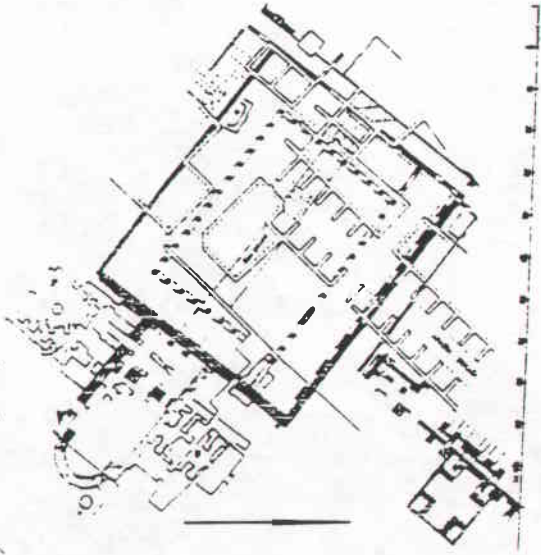
Nymphaeum Sarayı, İzmir - Kemalpaşa
(foto A.B. Yalçın)

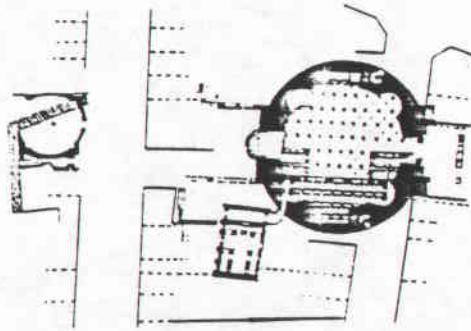
Konstantinopolis, Gülhane yapıları
(Müller-Wiener, 1977)

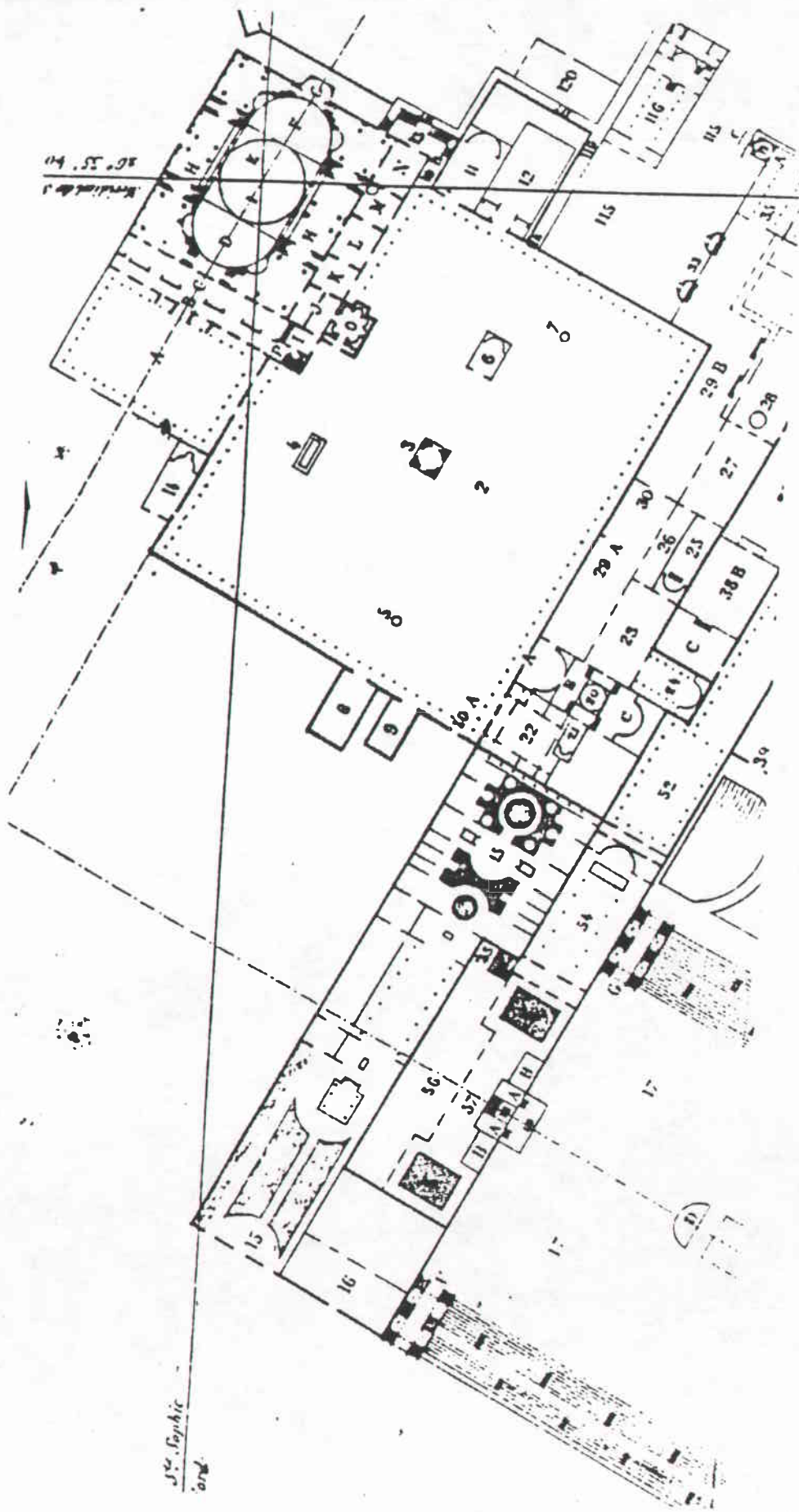
Konstantinopolis, Antiokos ve Lausos Sarayları
(Müller-Wiener, 1977)

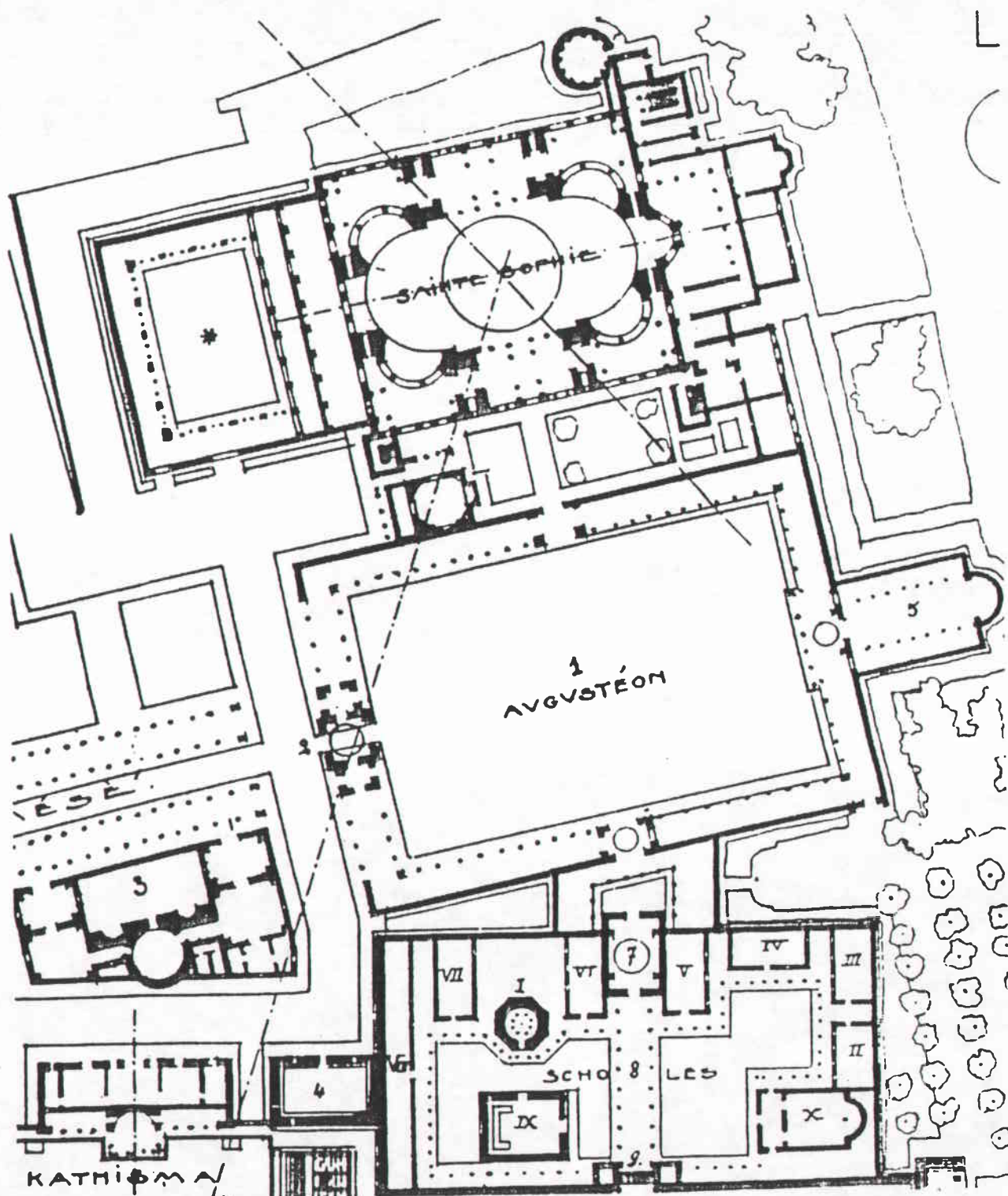
Konstantinopolis, Myrelaion kilisesi
doğusundaki yapı
(Müller-Wiener, 1977)

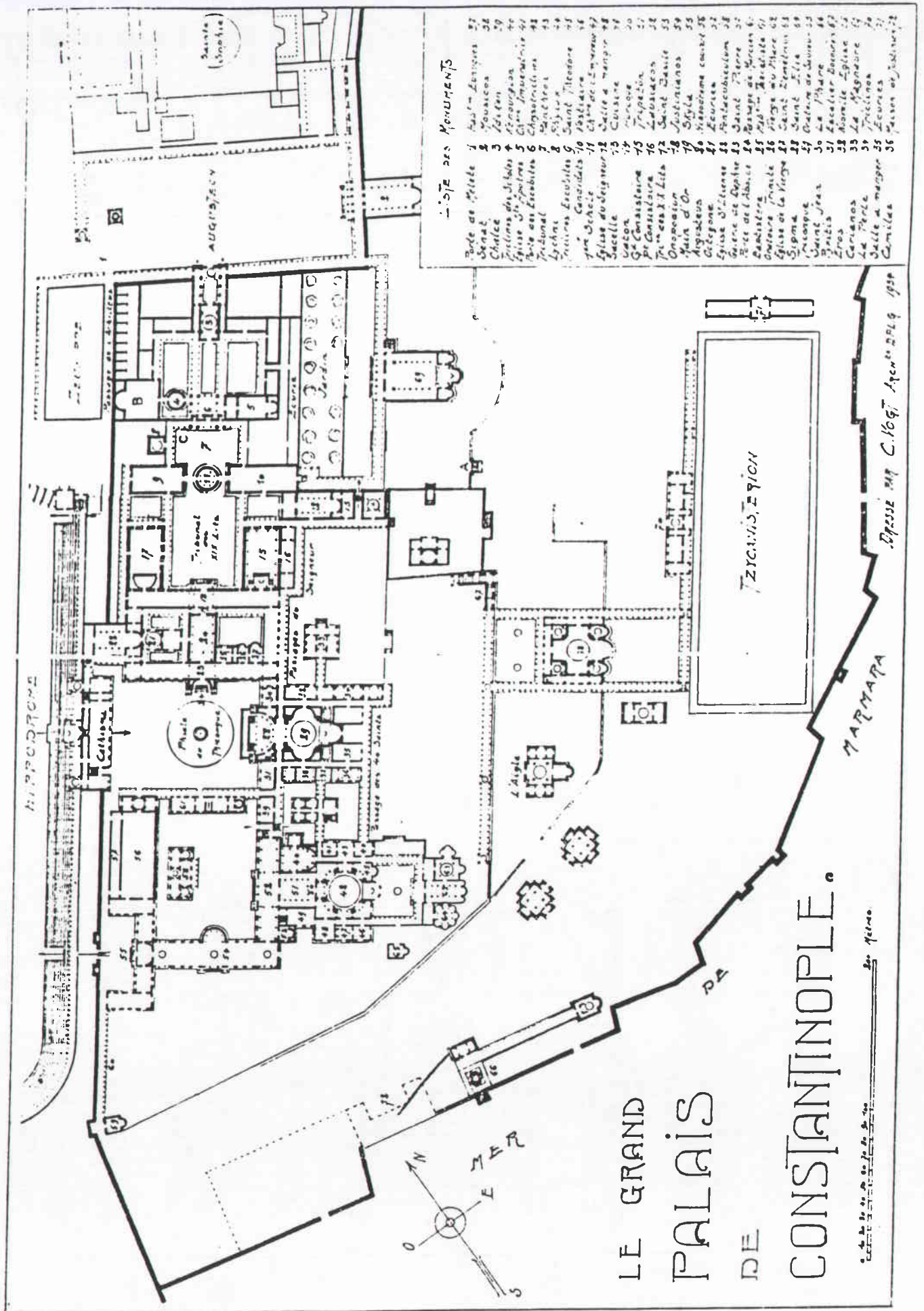
Konstantinopolis, Hipodrom güneyindeki
yapı (Müller-Wiener, 1977)

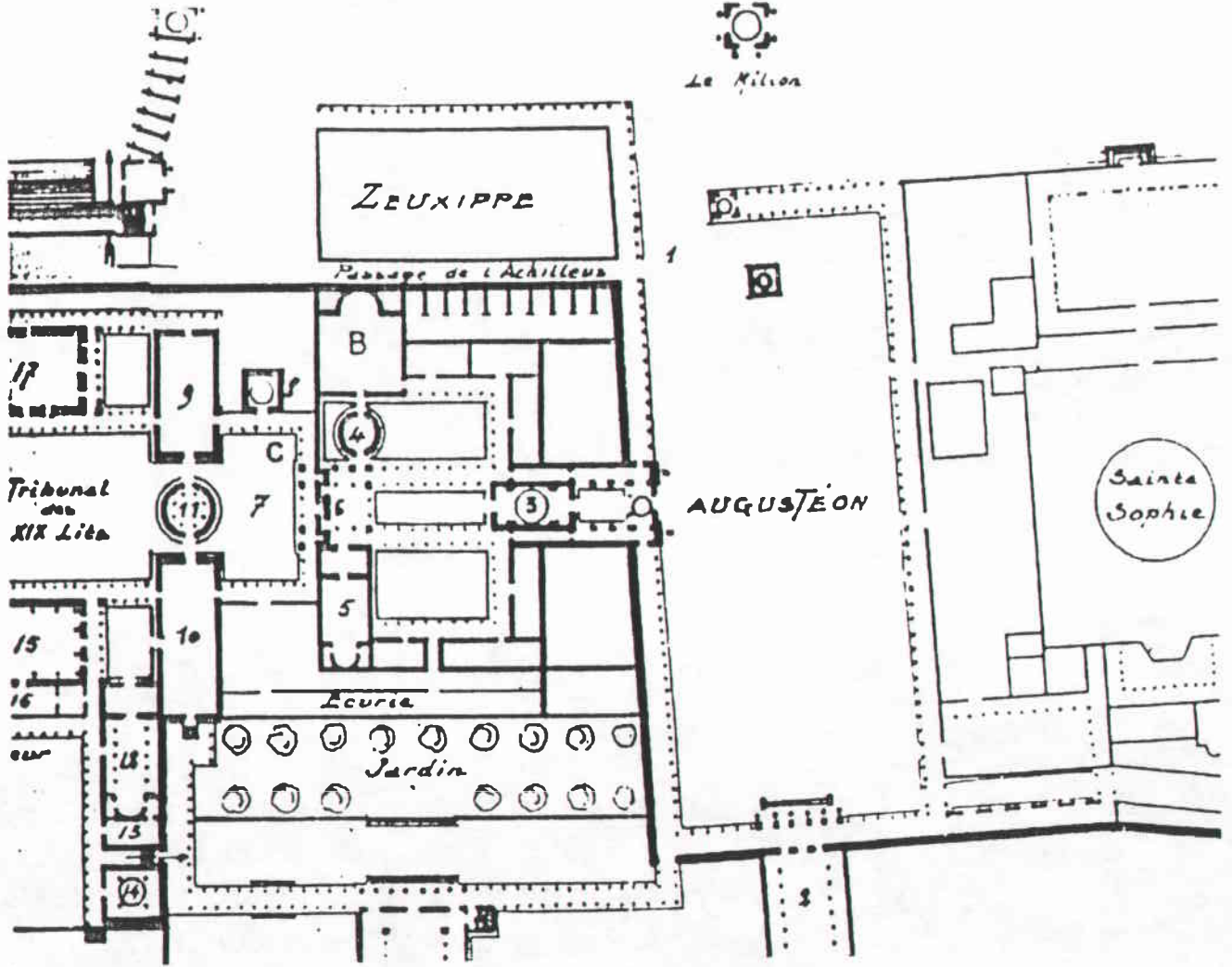
Augusteion, Khalkis, Senato ve Magnaura (Labarte 1861)

Augusteion, Kathisma ve Khalke (Ebersolt, 1910)

Büyük Saray planı (Vogt, 1935)

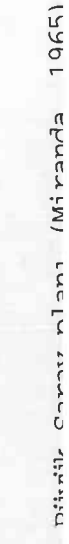

Büyük Saray giriş bölgesi (Vogt, 1935)

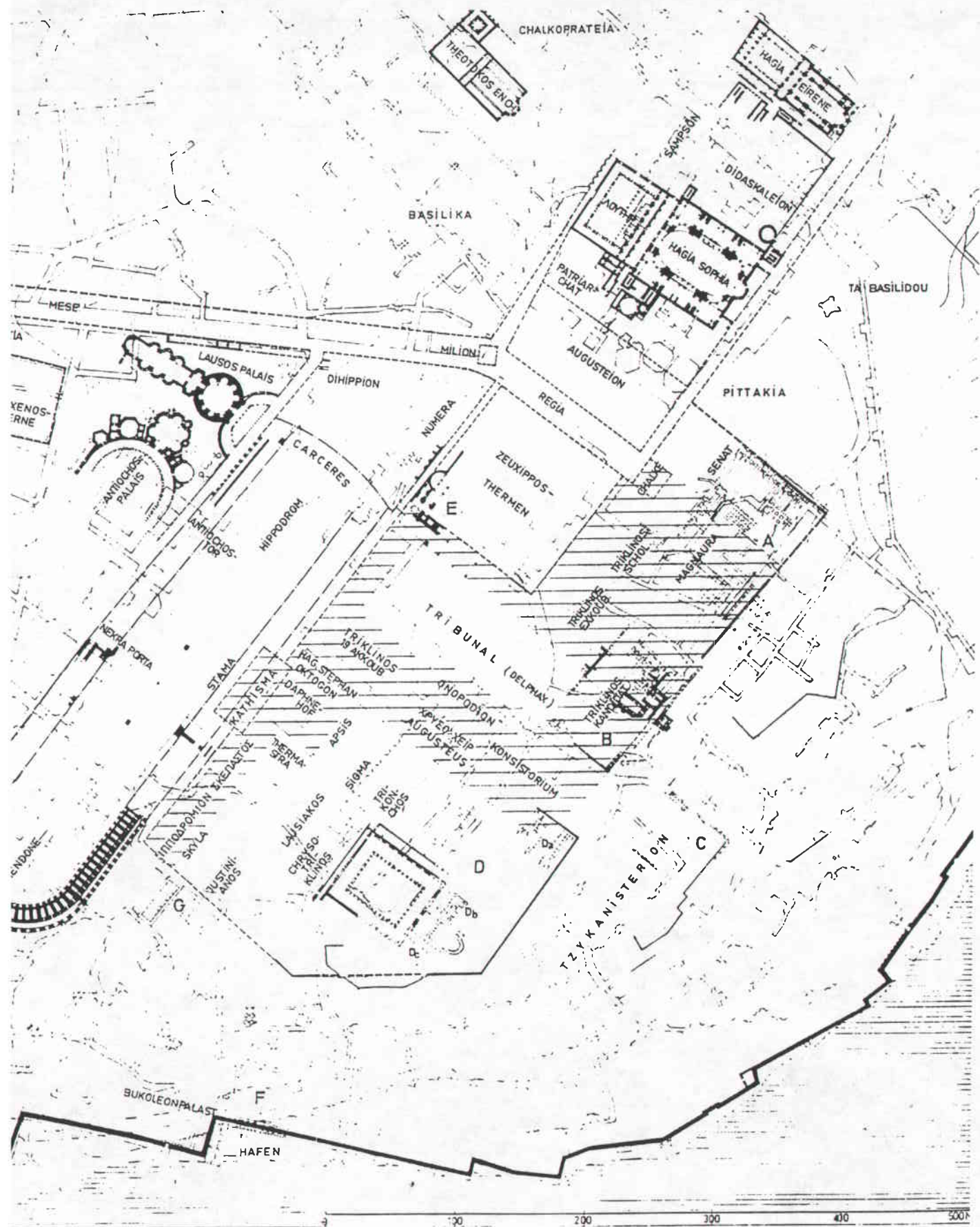
PAR SALVADOR MIRANDA 1964

PAR SALVADOR MIRANDA 1964

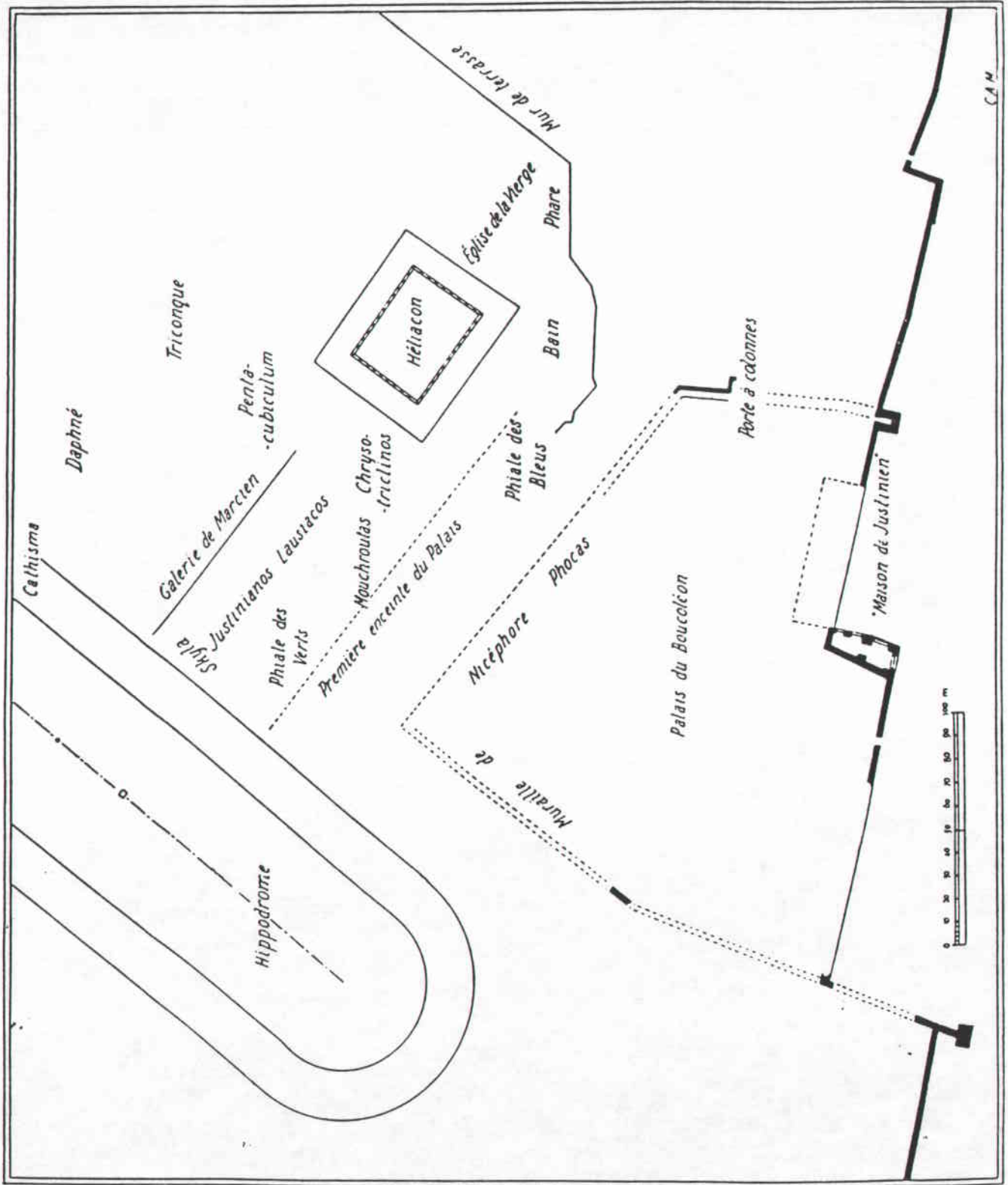
LE GRAND PALAIS DES
BYZANTINS AU Xe SIECLE:

S. 1146

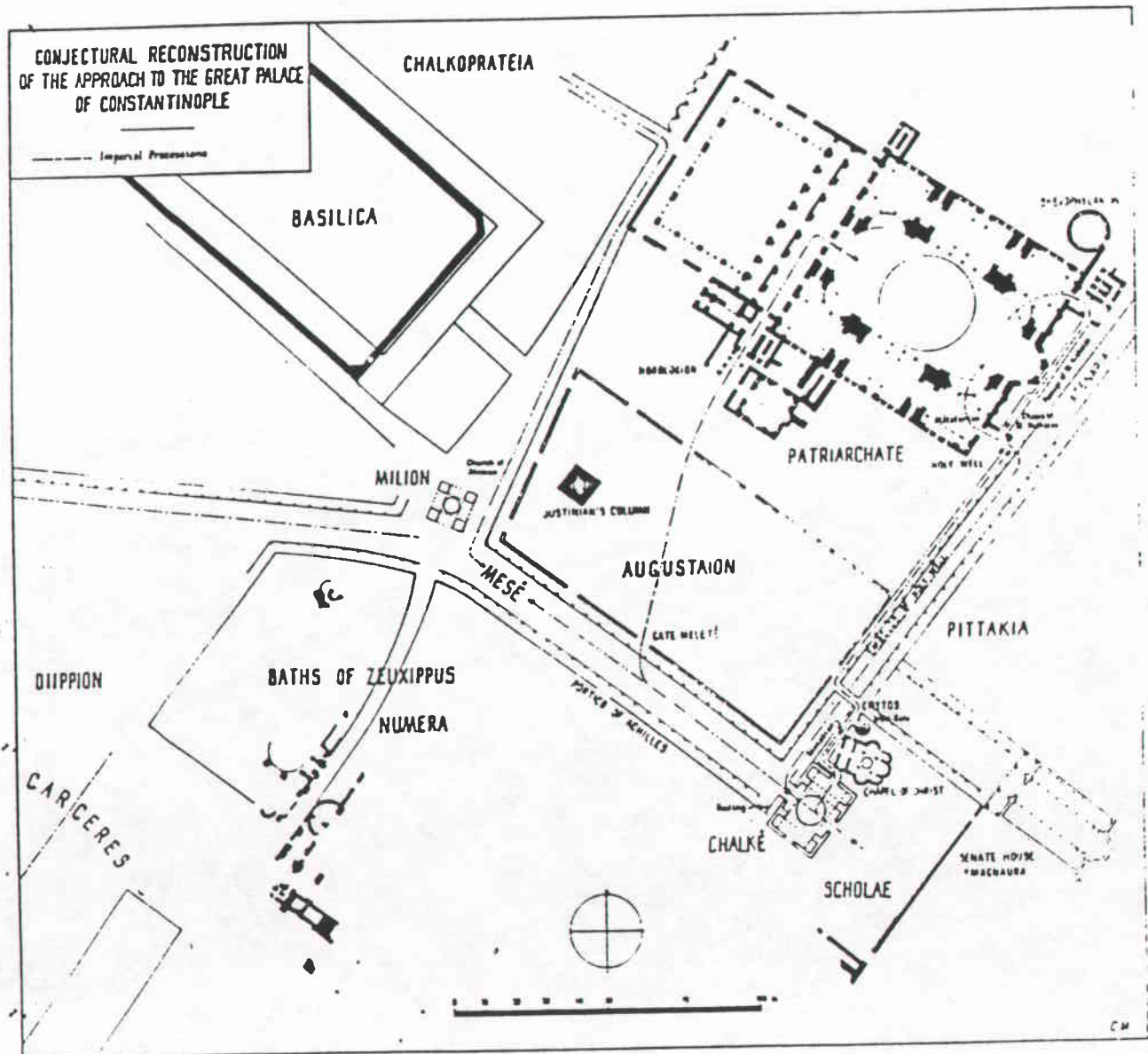

Büyük Saray ve çevresi (Müller-Wiener, 1977)

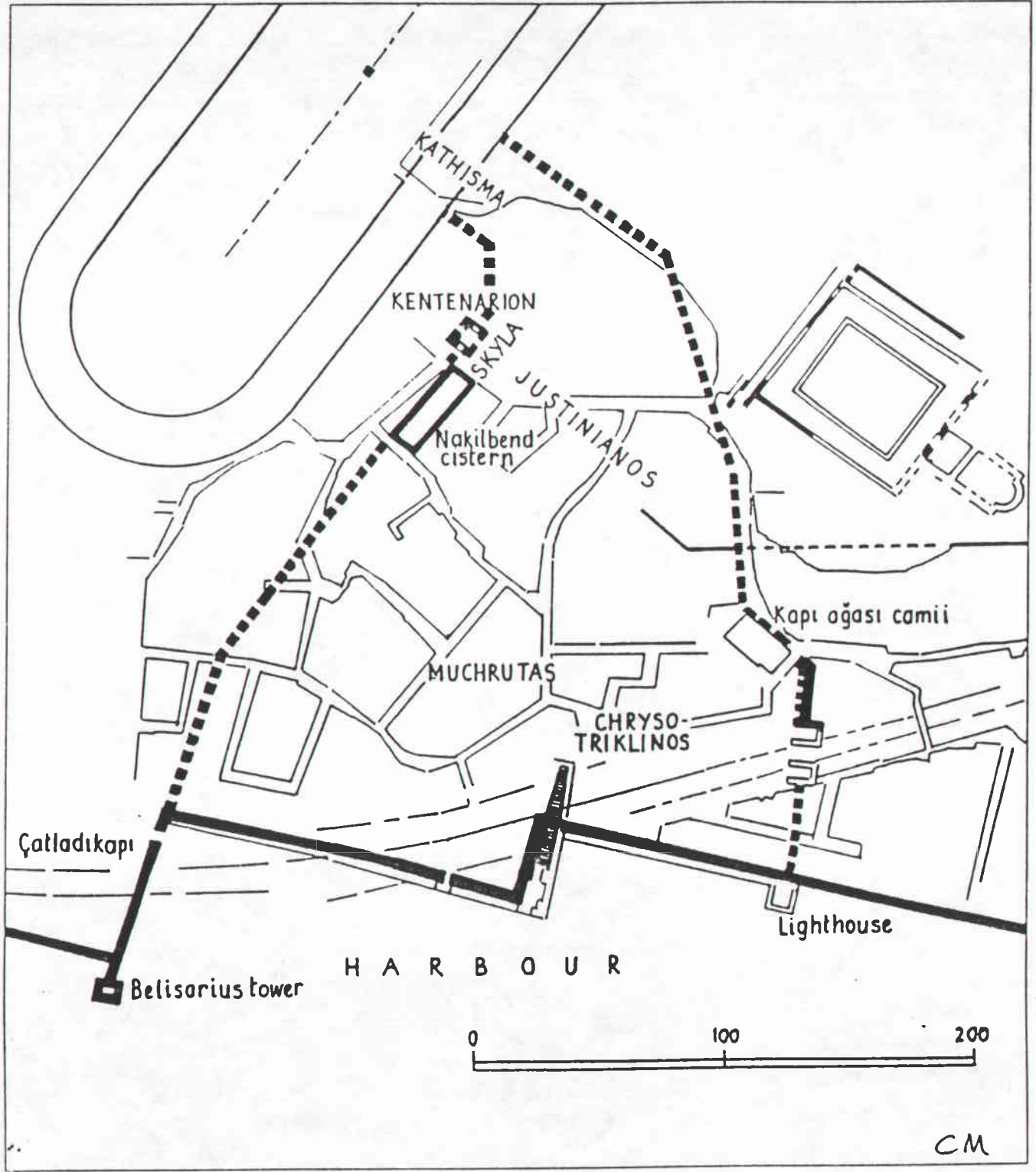

Büyük Saray ve güney-batı bölgesi (Mango, 1951)

Khalke ve çevresi (Mango, 1959)

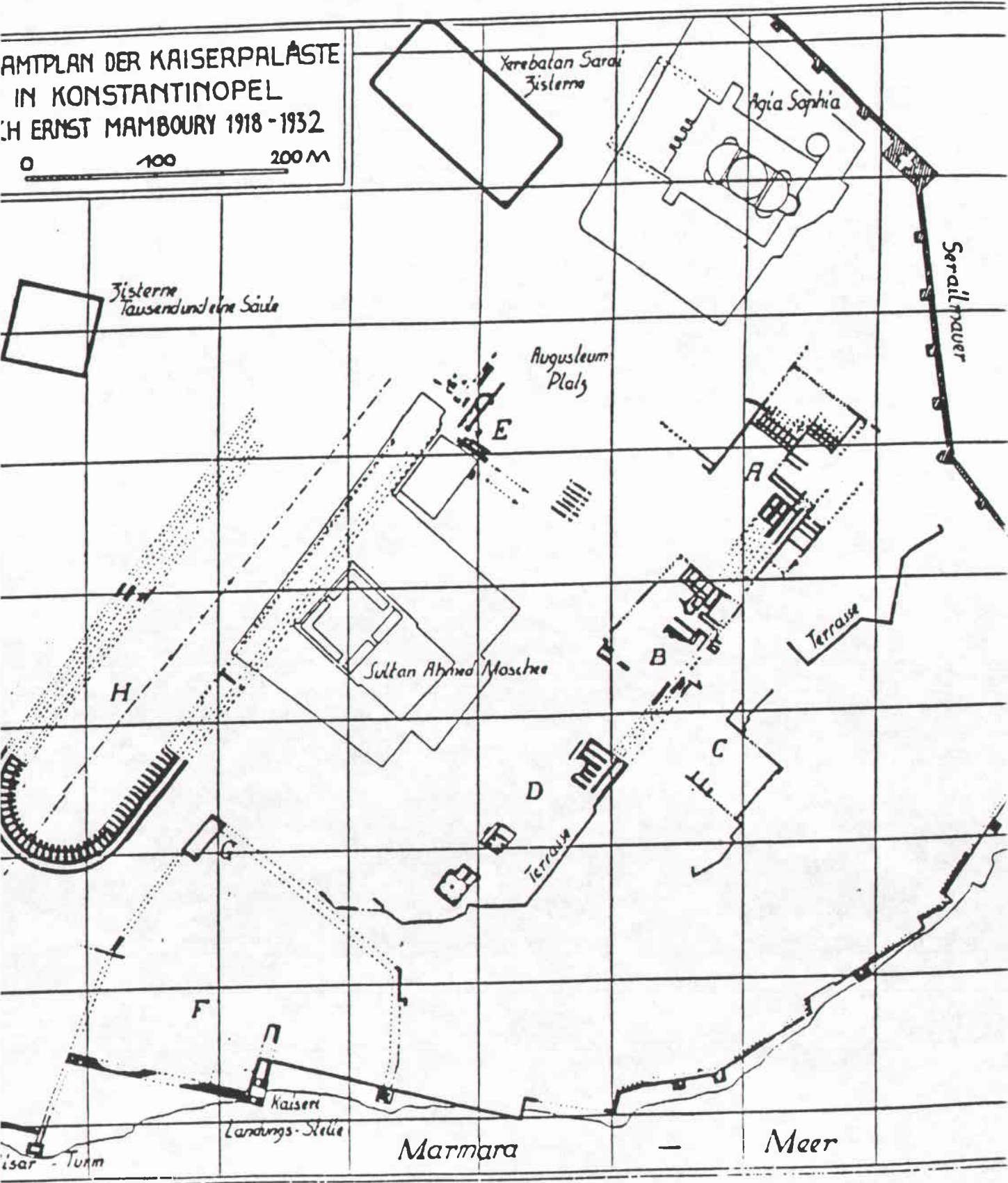

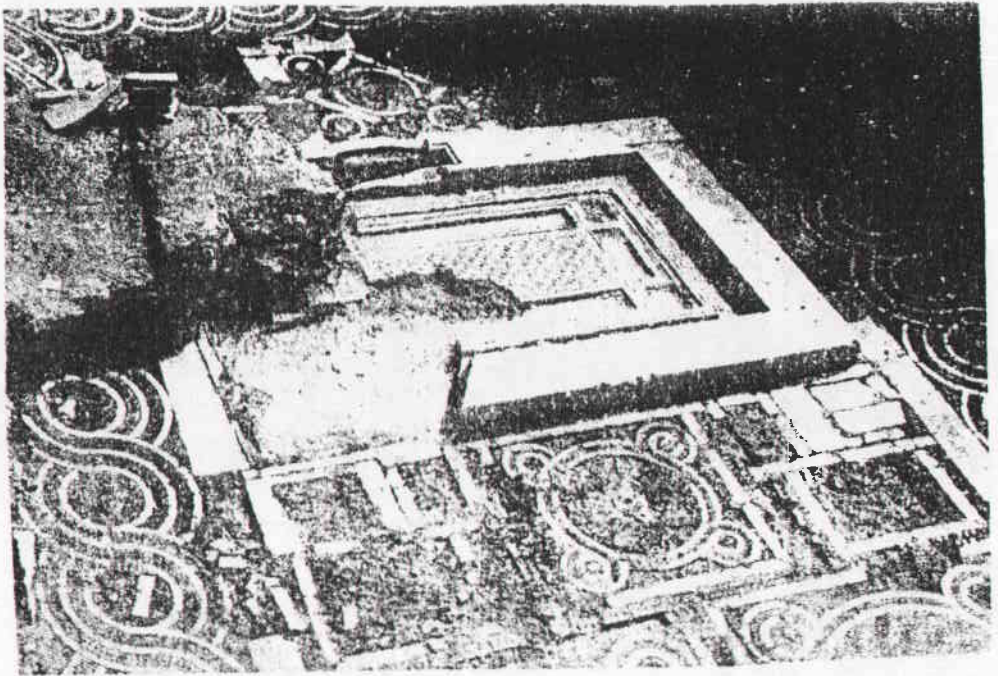
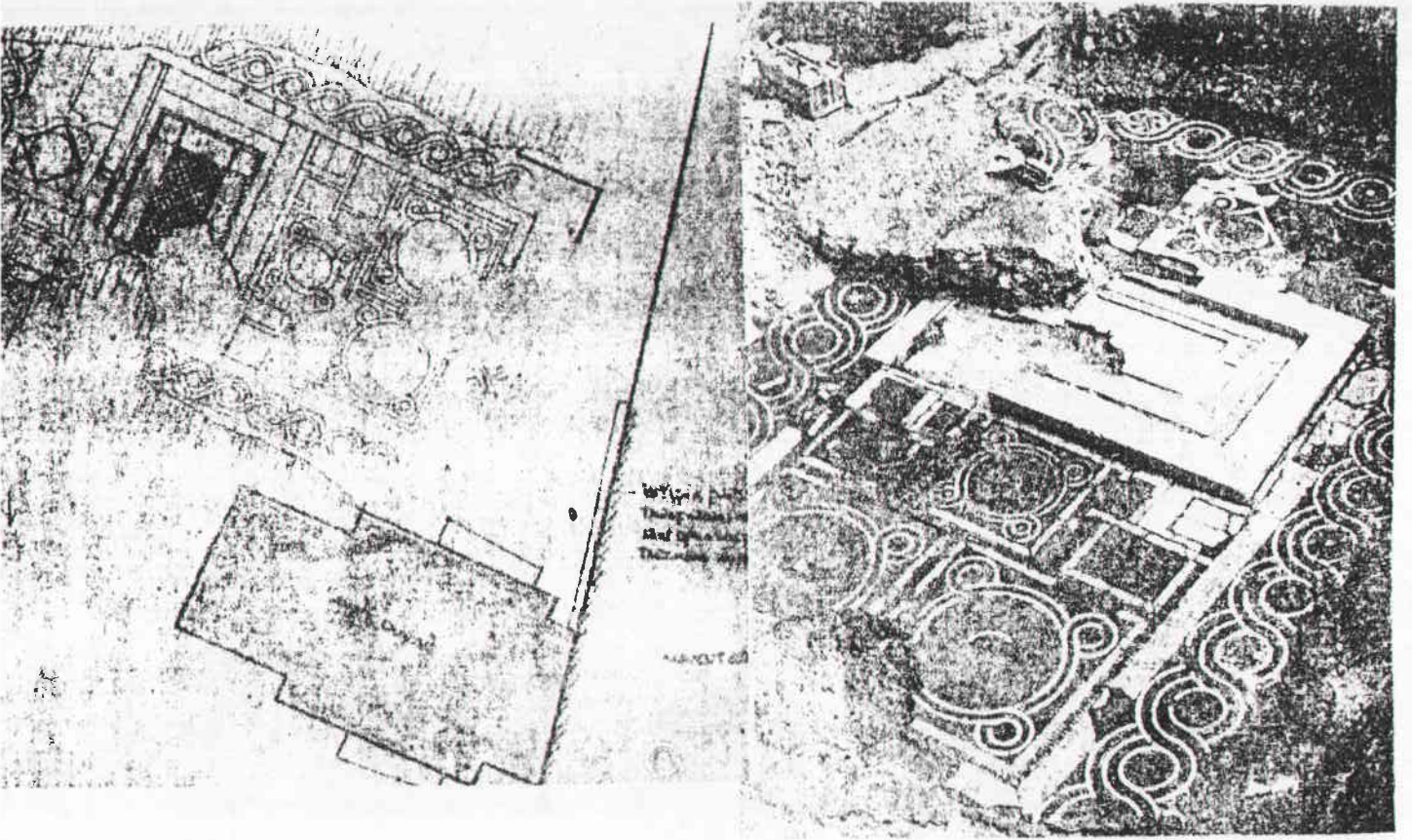
S. 146 52

Büyük Saray ve Bukoleon (Mango, 1997)

Büyük Saray kalıntıları (Mamboury, 1934)

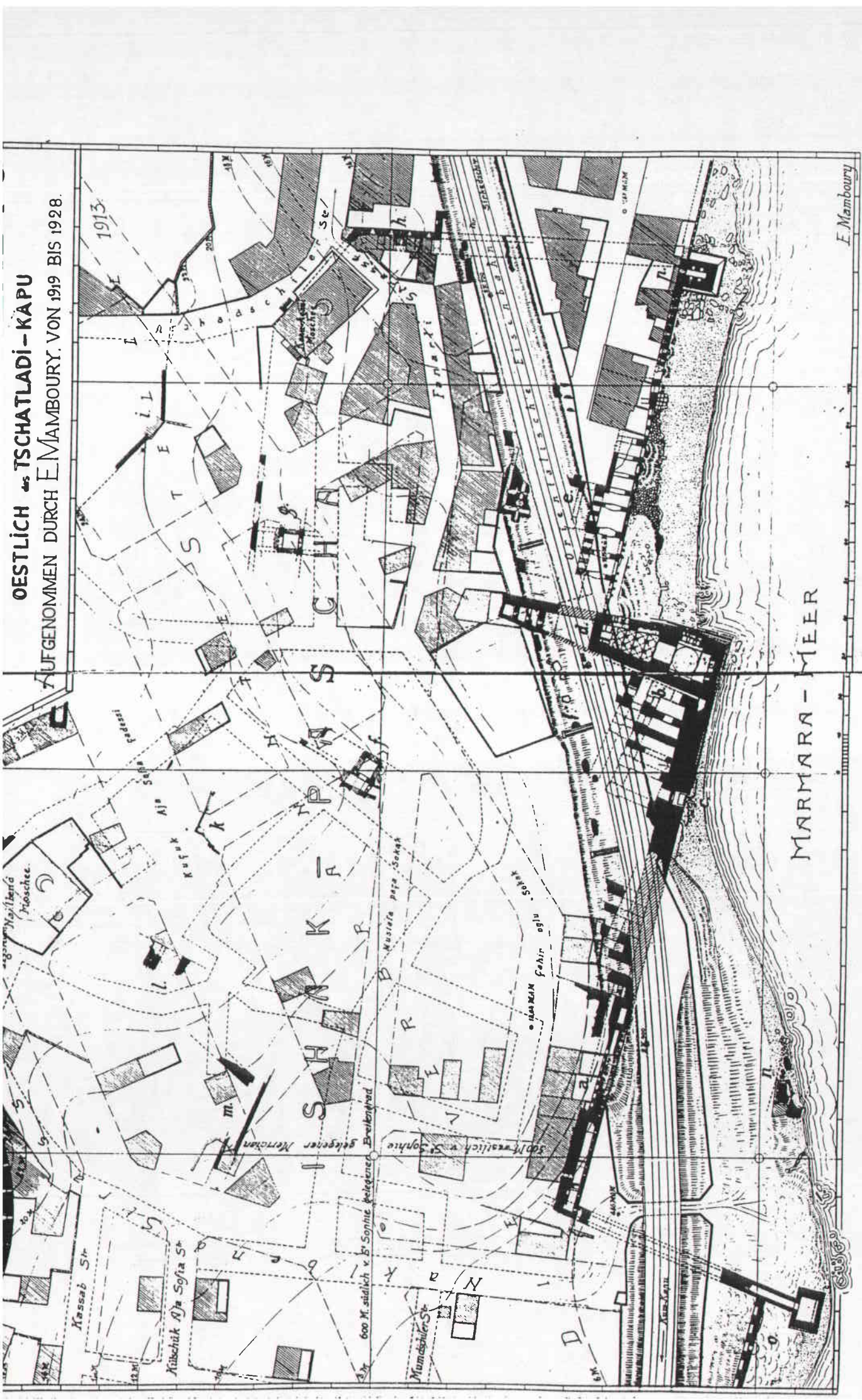

Boukoleon civarında bulunan opus sectile döşemeli mekan (Asgari 1984)

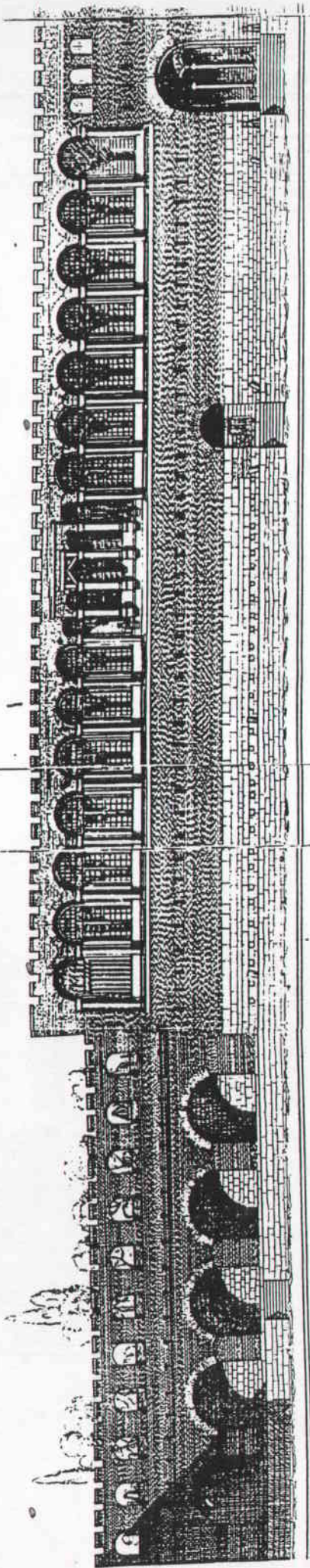
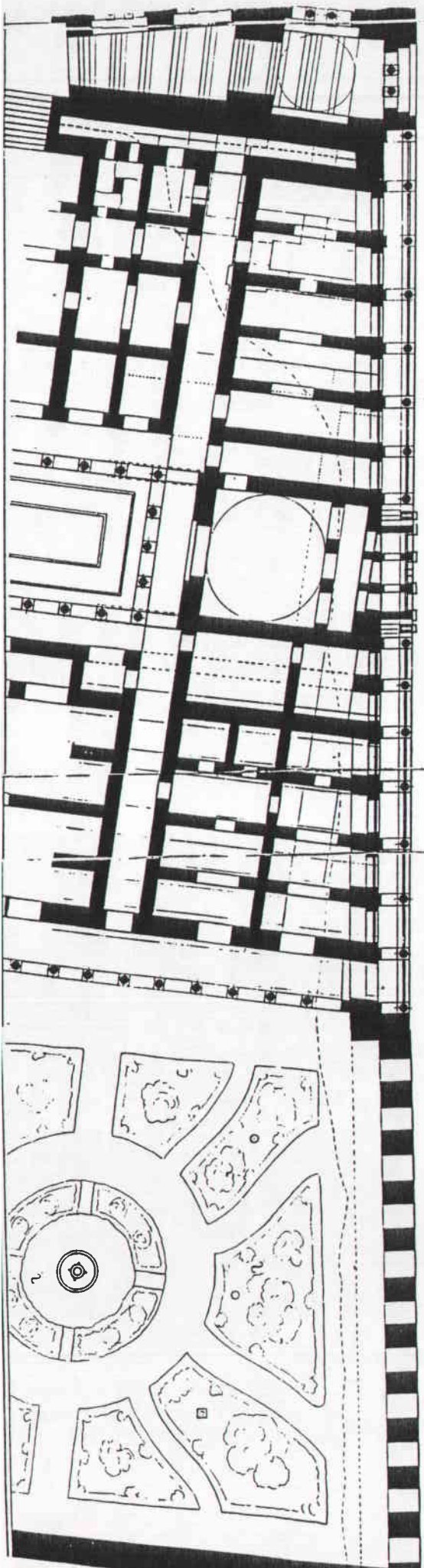
Hagia Sophia'nın güney- doğusundaki kazı bölgesi

(foto Murat Öztürk 2000)

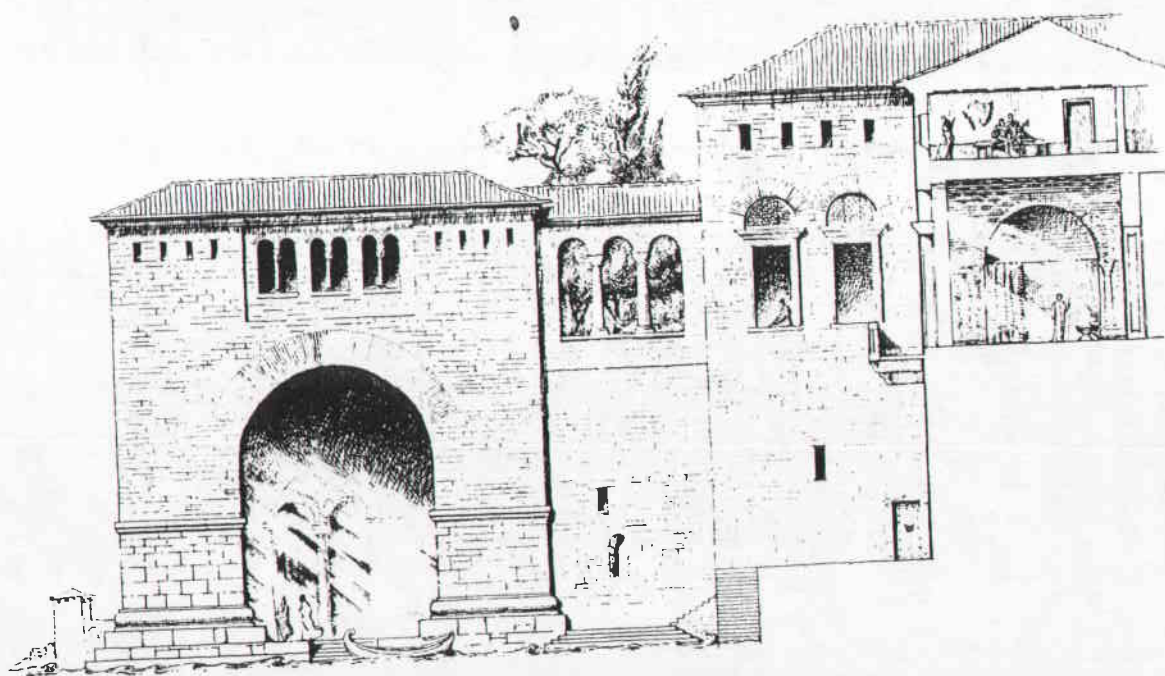
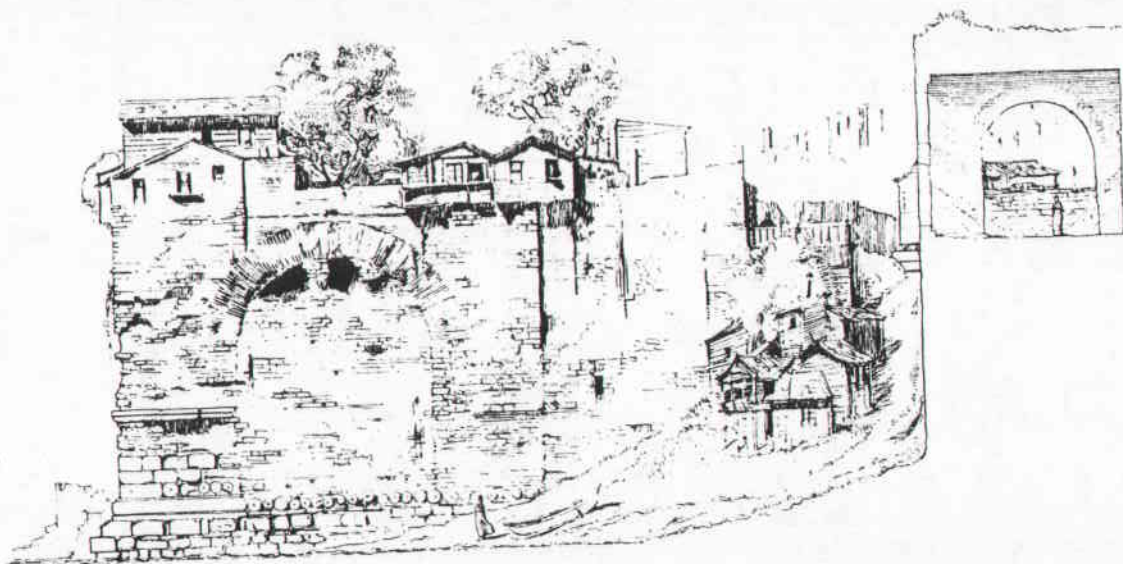

OESTLICH TSCHATLADI-KAPU
AUFGENOMMEN DURCH E. MAMBOURY VON 1919 BIS 1928.

Boukoleon Sarayı planı (Mamboury-Wiegand 1934)

Boukoleon Sarayı (Mamboury- Wiegand 1934)

Boukoleon Sarayı limanı (Mamboury -Wiegand 1934)

Hagia Sophia'nın güney- doğusundaki kazı bölgesi, detay
(foto Murat Öztürk, 2000)

152
S.150

Hagia Sophia'nın güney-doğusundaki
kazi bölgesi
(foto A.B.Yalçın, 1998)

Aynı kazı bölgesindeki fresk kalıntısı
(foto A.B.Yalçın, 1998)

152
S.150

Hagia Sophia güney-doğu kazı bölgesi
duvar örgüleri
(foto A.B.Yalçın, 1998)

Aynı kazı bölgesi,
duvar örgüsü, detay
(foto, A.B.Yalçın, 1998)

Hagia Sophia güney-doğu kazı
bölgesi, tonoz yapısı
(foto A.B.Yalçın, 1998)

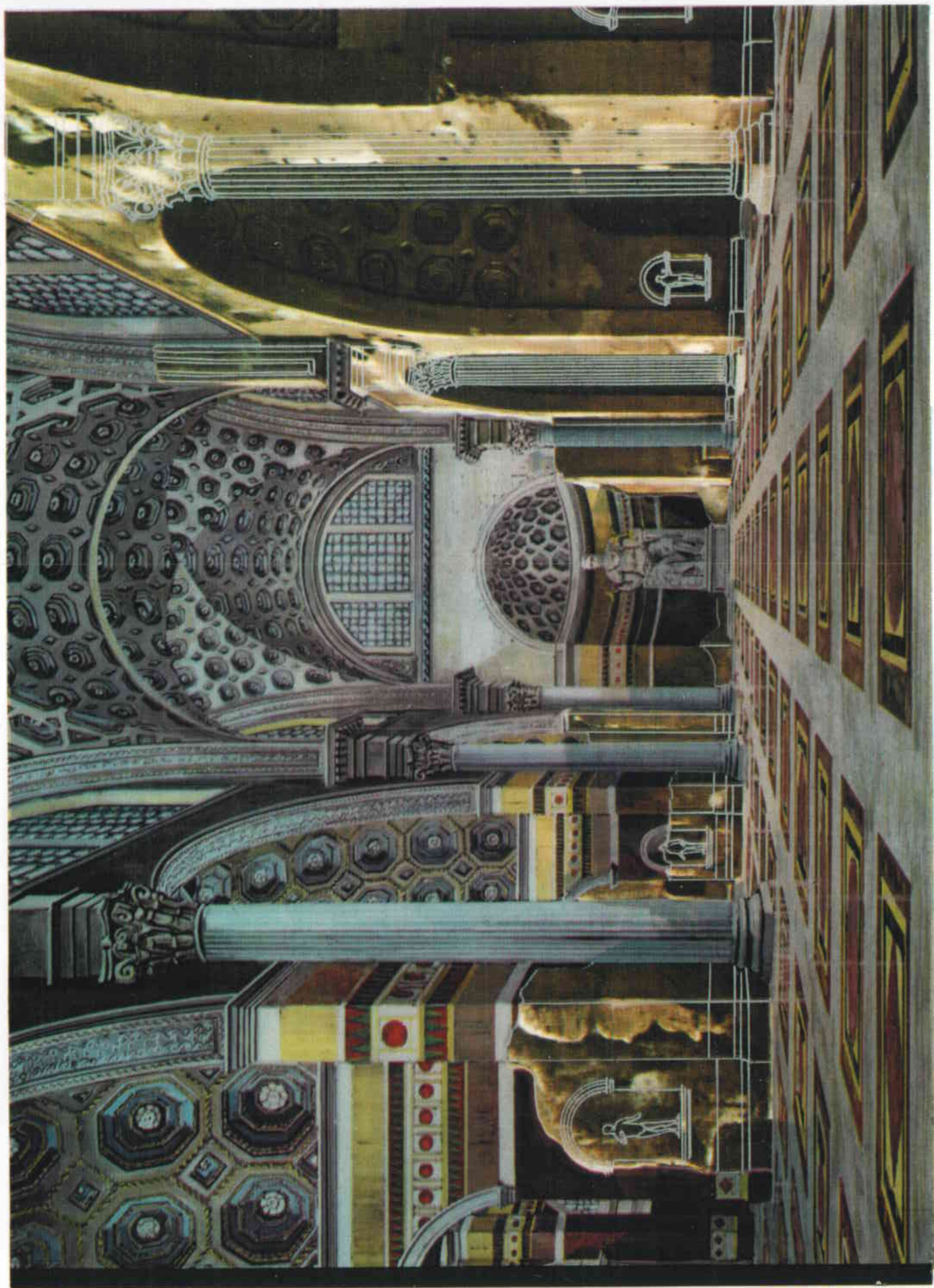

Aynı kazı bölgesi, tonoz yapısı
(foto A.B.Yalçın, 1998)

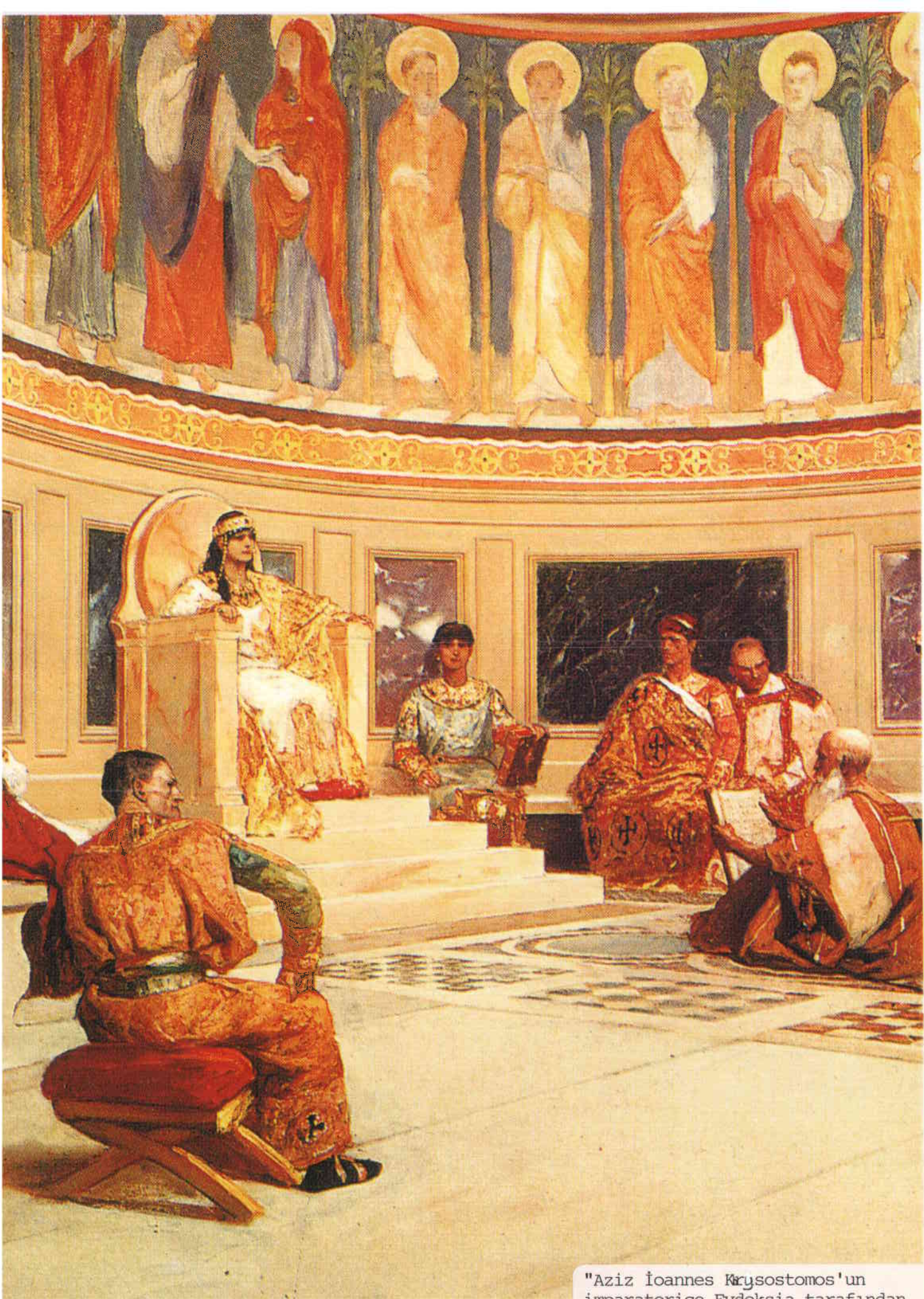
S. 150

Ravenna, Piskoposluk Şapeli
"Yılan ezen savaşçı İsa"
Mozayik, V. - VI. yy.
(Bovini 1980)

Roma, Maxentius Bazilikası, IV. yy.
(Roma antica, 1971) *s. 162*

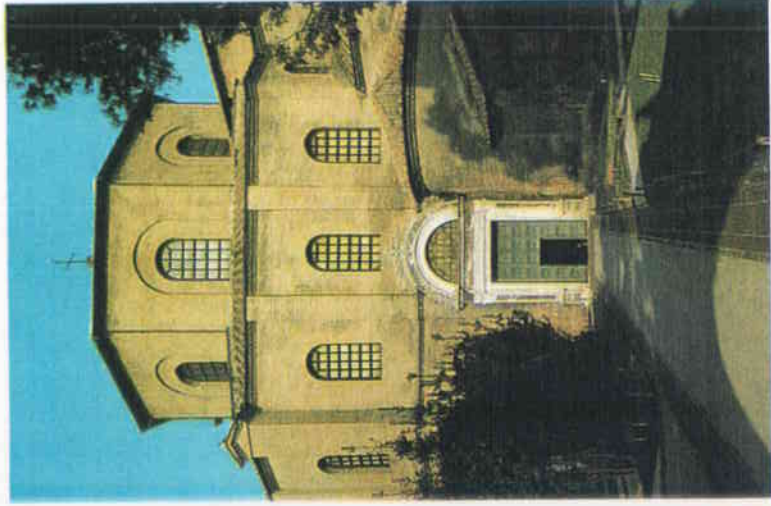
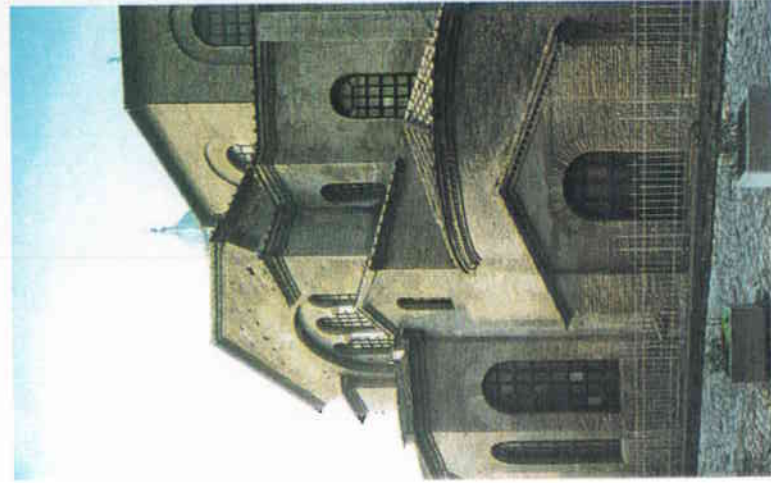
"Aziz İoannes Krysostomos'un
imparatoriçe Evdoksia tarafından
sürgüne mahkum edilmesi".
Benjamin Constant, Londra, Roy Mile
Fine Paintings.
(Kaplan, 1993) "Magnaure"

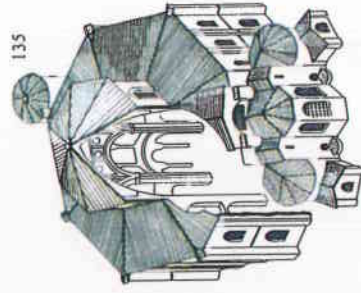
"Süleyman Peygamber, Sirak oğlu
Iesus Peygamber ile tartışırken"
El yazması, X. yy. sonu (GKS 6,2)
Kraliyet Kütüphanesi, Kopenhag
(Byzantium, Late Antique and
Byzantine Art in Scandinavian
collections 1996)

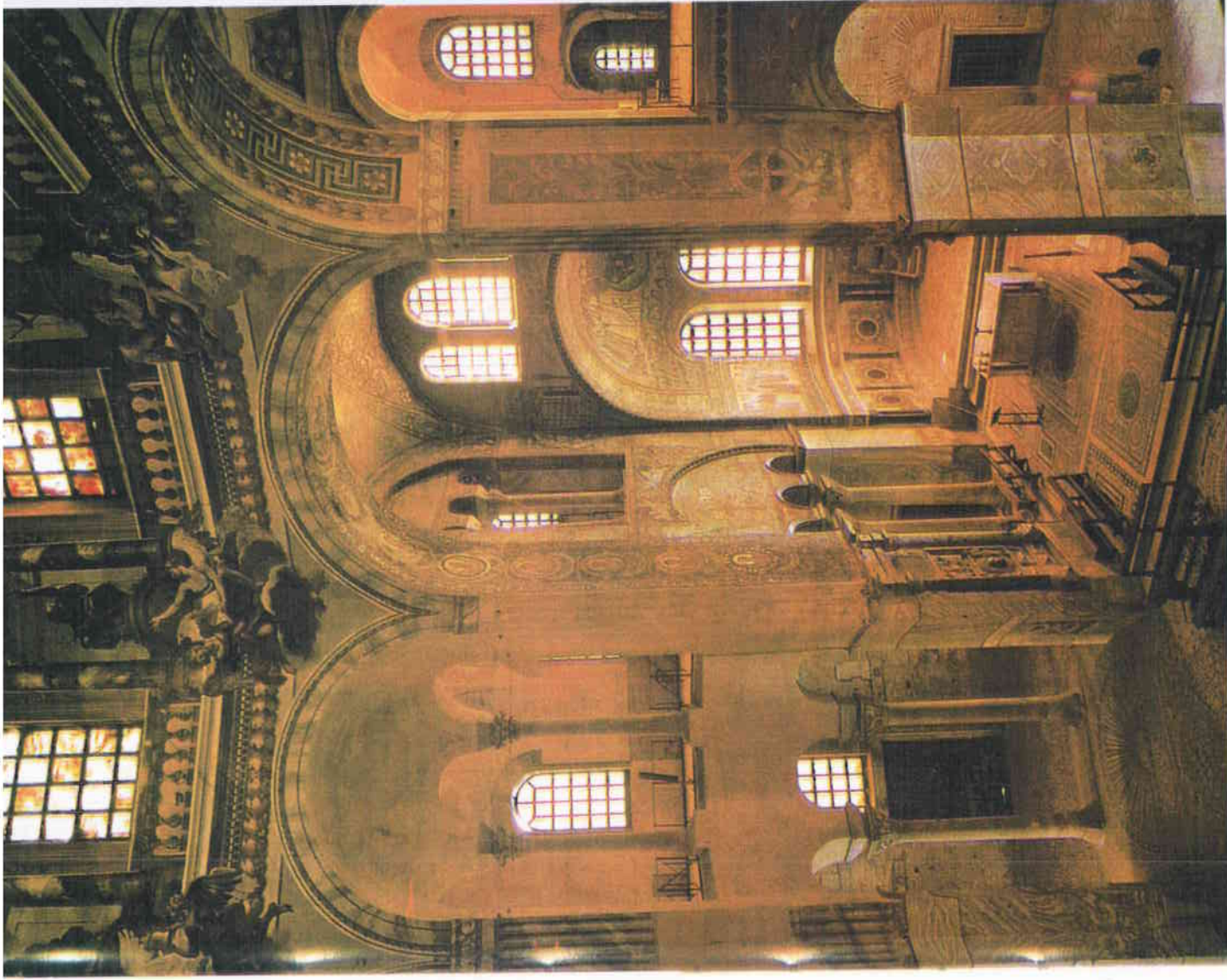
"Sivaslı 40 Şehitler-Tesserakonta"
Fildişi levha, X. yy. S.168
Berlin Devlet Müzesi

133, 134, 135, 136
 Esterni. Prospettiva
 assonometrica; Veduta interna.
 Sec. VI.
 Ravenna, San Vitale.

136

"Analepsis" , Keşiş Iakobos
Kokkinobaphos tarafından Meryem'e
adınmış vaazlar kitabı.El yazması
XII. yy.

Paris Ulusal Kütüphane, gr. 1208,
f. 3v.

(Schug - Wille , 1979)

5.191

"Nazianzos'lu Gregorias"
 El yazması, y. 1150 (gr. 339)
 Sina, Azize Katherina manastırı
 (The Glory of Byzantium 1997) *S.203*

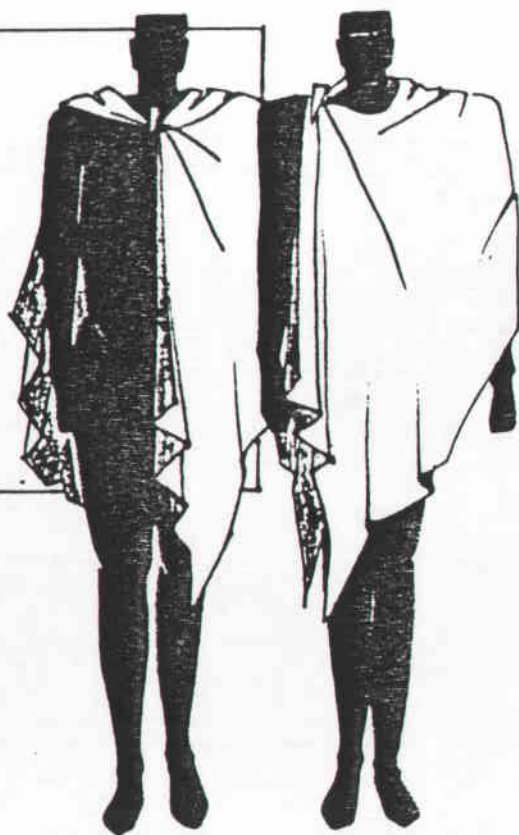
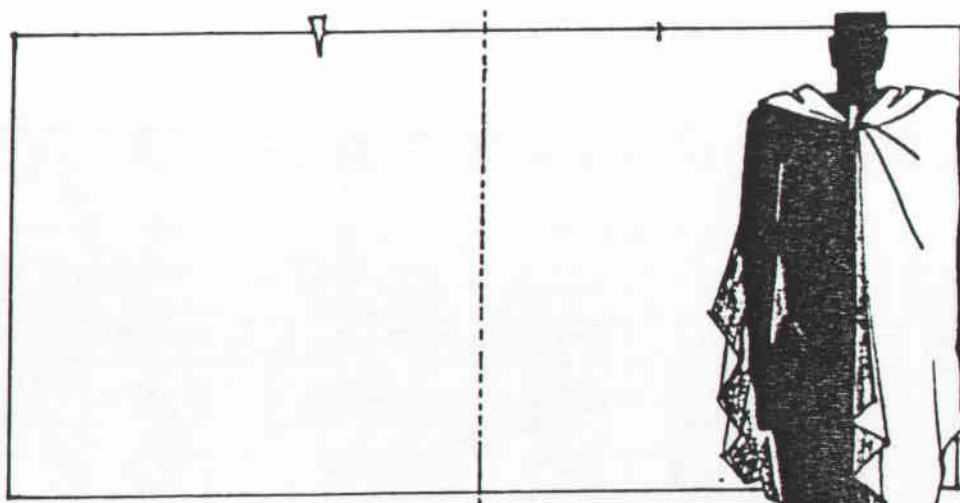
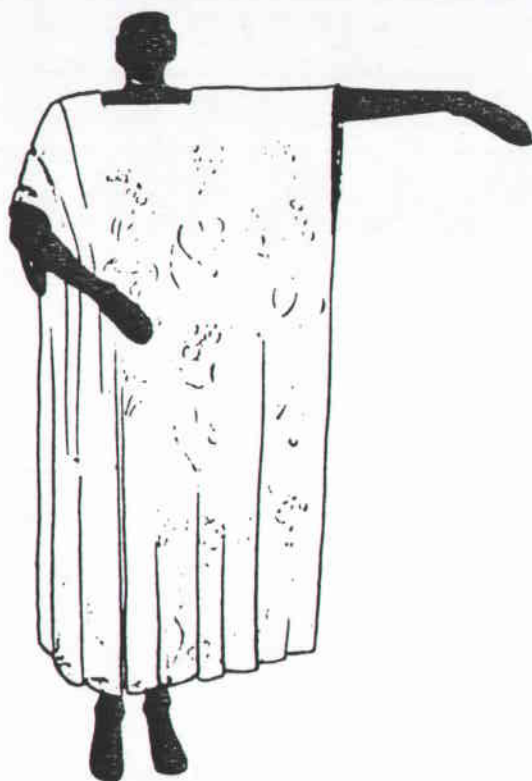
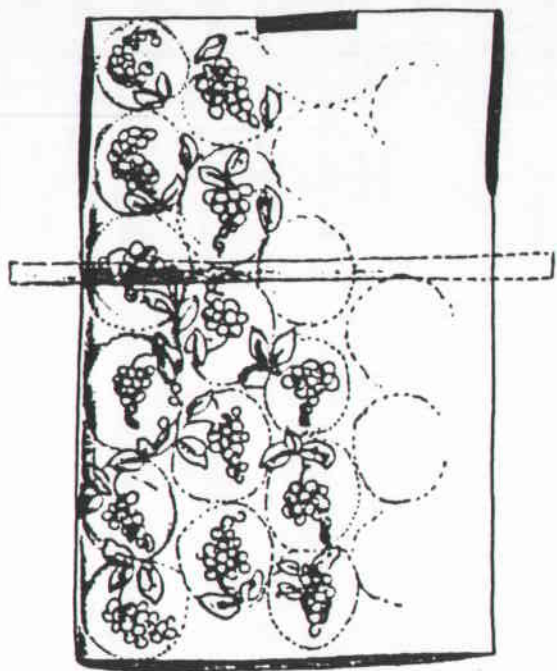
El yazması, XII. yy.

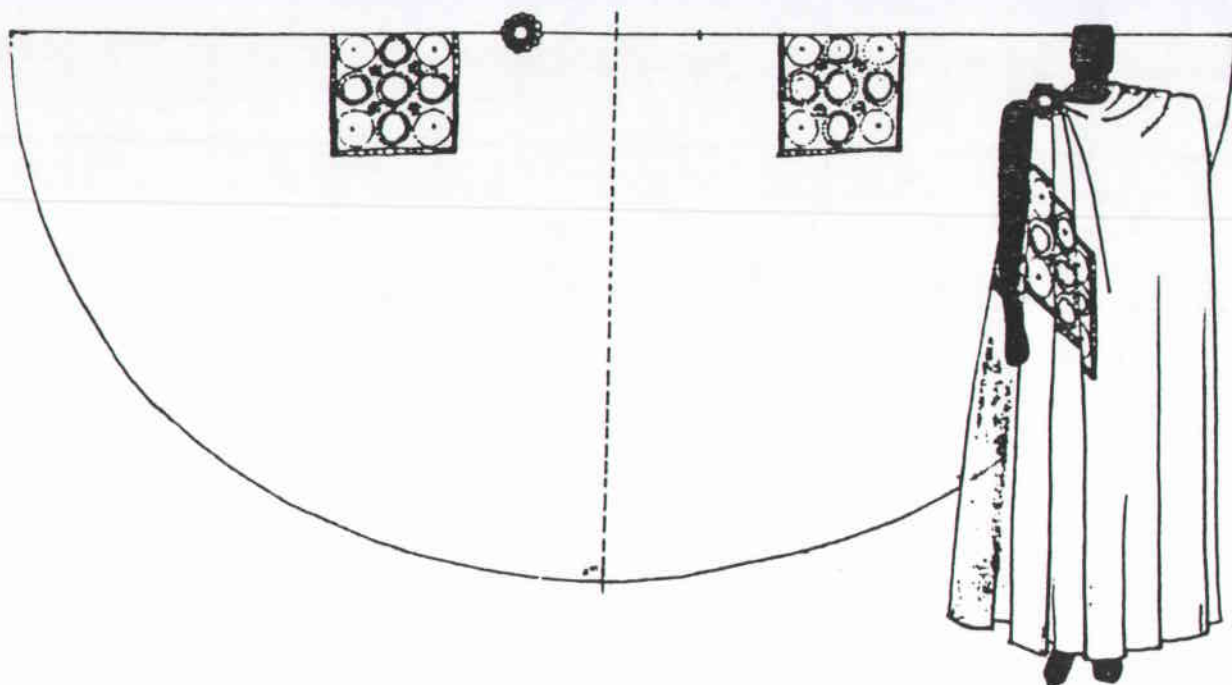
Pantokrator manastırı, Aynaroz
(cod. 234)

Θεσφαυρὶ τοῦ Ἁγίου Ὁσως, 1997

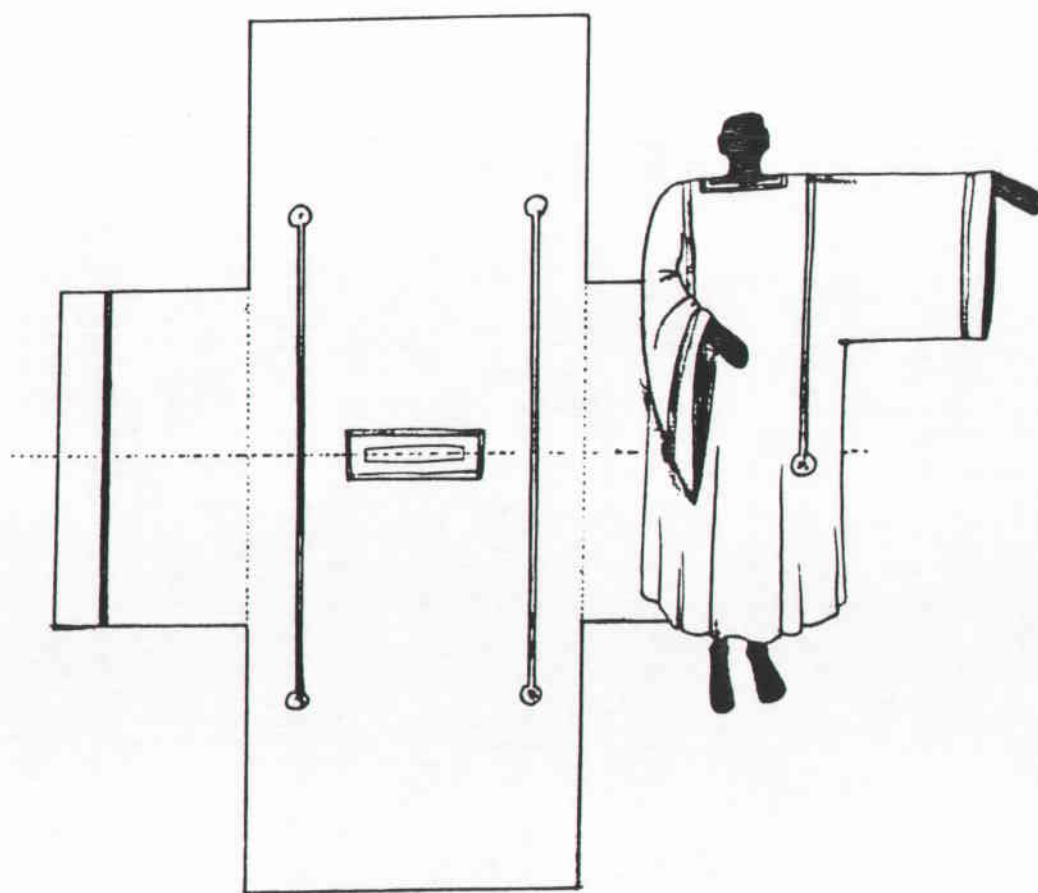

"İmparatoriçe Theodora ve maiyeti"
S. Vitale, mozaik, VI.yy.
(Bovini 1990)

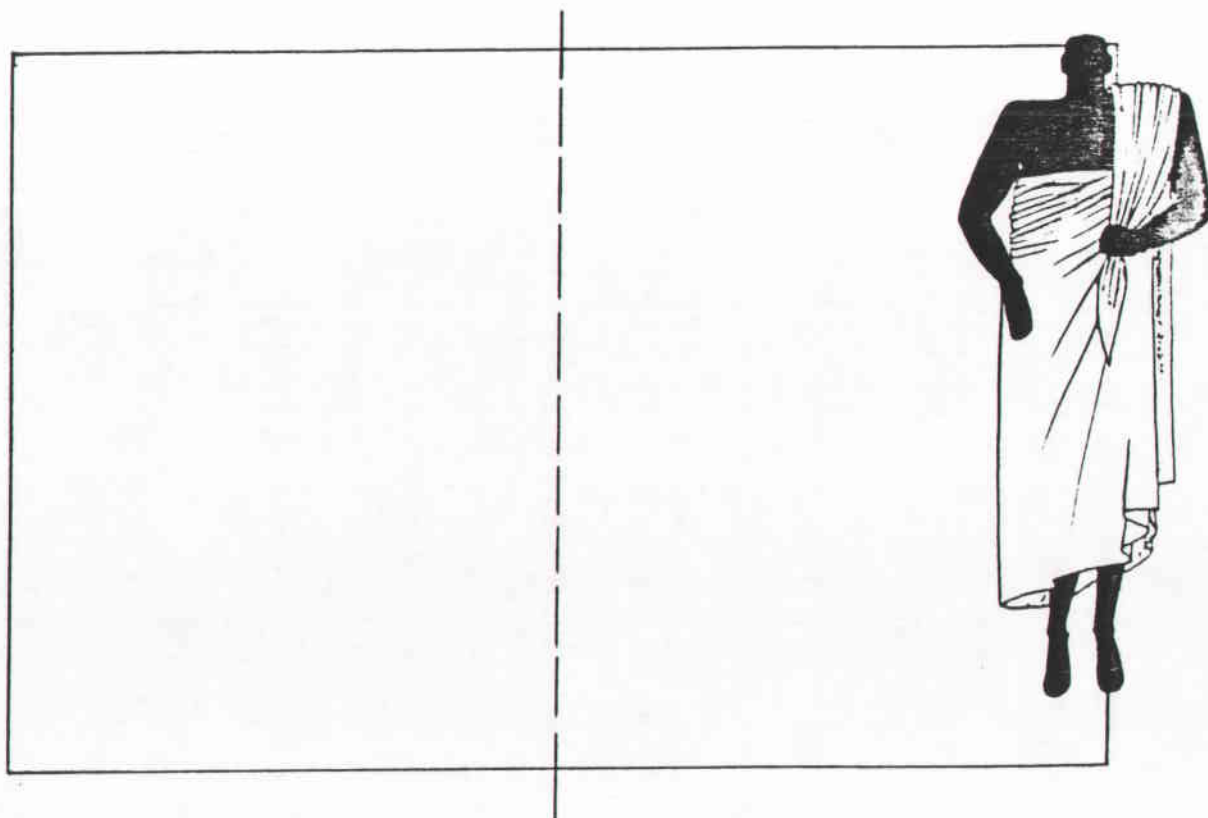
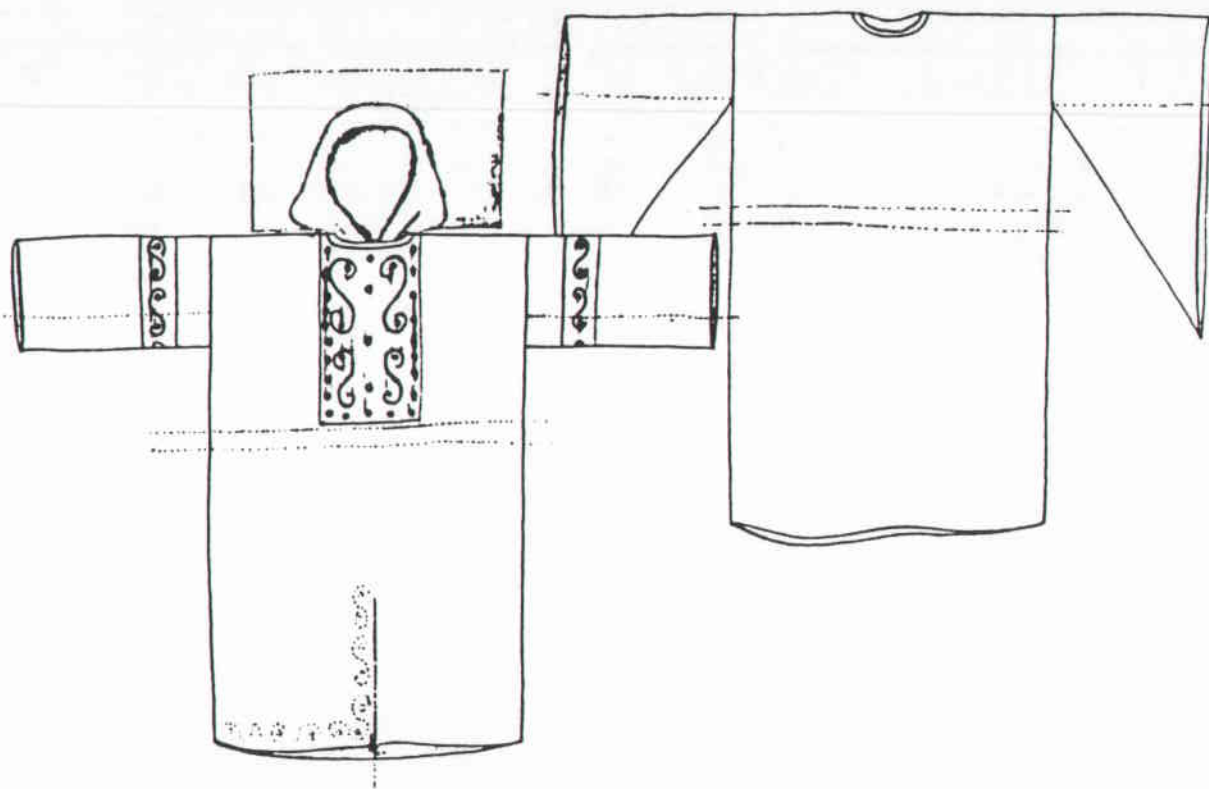

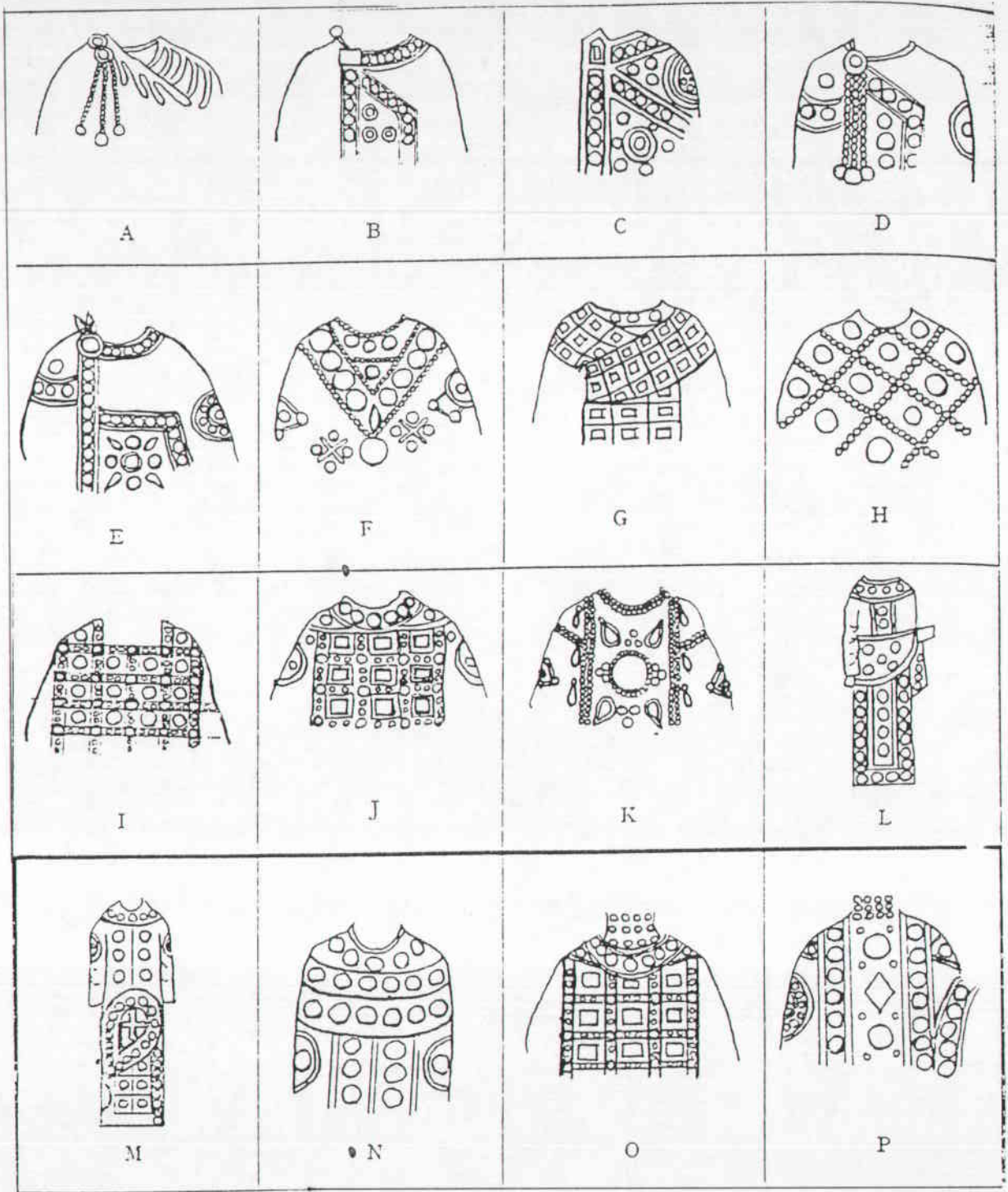

Khlamys (Fauro 1995)

Dalmatikon (Fauro 1995)

Khlamys ve loros'un gelişimi: A-F khlamys

G-L Makedonyalılar dönemi imparator lorosu

M-P Makedonyalılar dönemi imparatoriçe lorosu

(Pertusi 1976)

"İsa, imparator VII. Konstantinos Porphirogenetos'a taç giydiriyor"
Fildişi kabartma parçası, X. yy.
Moskova, Puşkin Müzesi
(The Glory of Byzantium 1997) **S.238**

Ως φως φῶς ἐν φερεῖς ἐλάνθον τὰ ὅρα
παρίστασι τοῖς τῶν ἀκροῦ τοῦ
πληντῶν πᾶσι τοῖς ἐλάνθον

τῶν ἀρετῶν ἐν τῇ κατὰ τὸν μένον
ἀνδρῶν τοῦ ἀρετῶν τοῦ ἐν τῇ
πᾶσι τοῖς ἀρετῶν τοῦ ἐν τῇ

145

145. Detail

145. Detail

THE SECULAR WORLD 211

"İmparator IX. Konstantinos'un tacı"
Altın ve mince y. 1042 - 50
Budapeşte, Macaristan Ulusal Müzesi
(The Glory of Byzantium 1977) s. 243

"Şair ve Mousa"
Fildişi dyptikos, VI. yy.
Monza Katedrali
(Schug - Wille 1970) *S. 246*

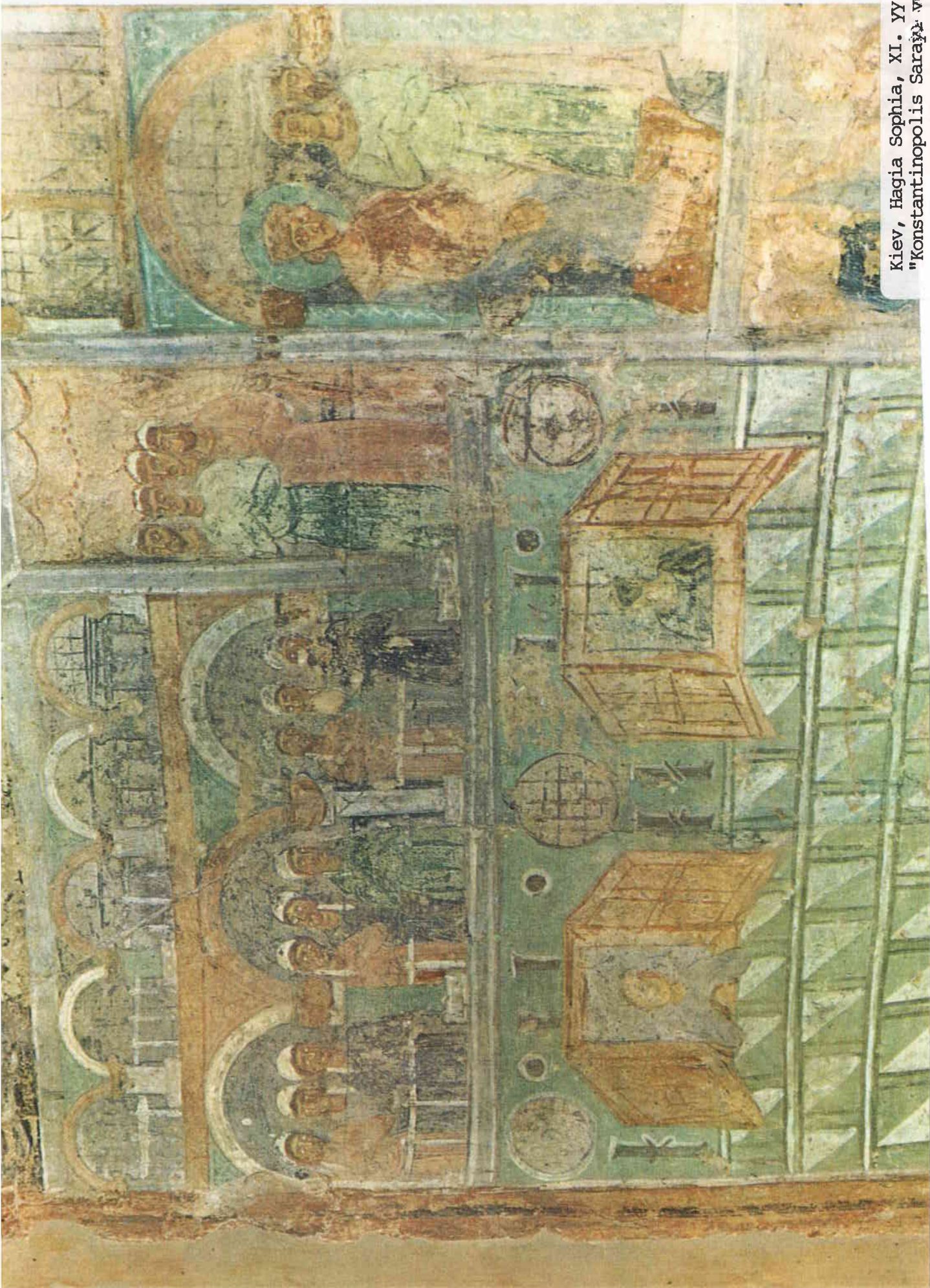
MEZMUR

"Meryem ve İsraili kadınların dansı"
El yazması , XI. yy.
Vatikan Kütüphanesi (Vat. gr. 752)
(The Glory of Byzantium)

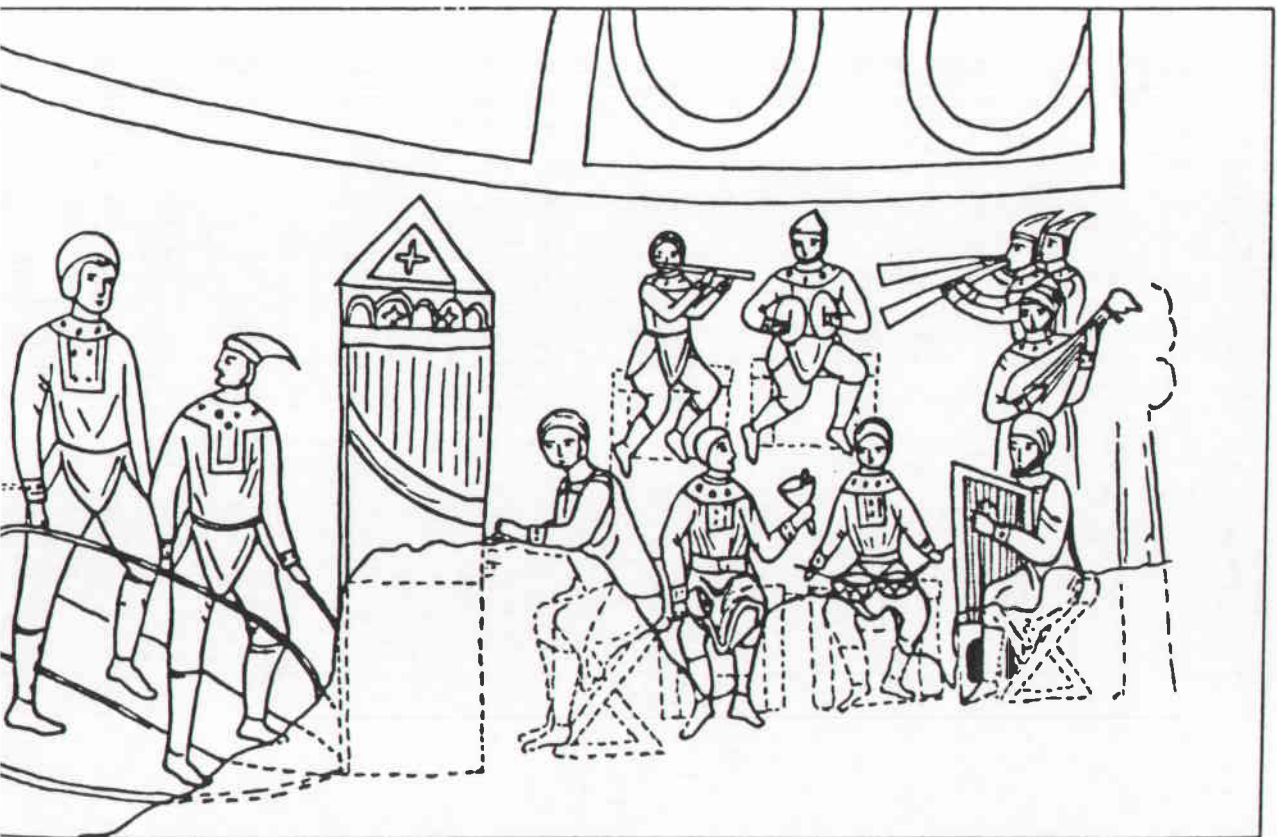
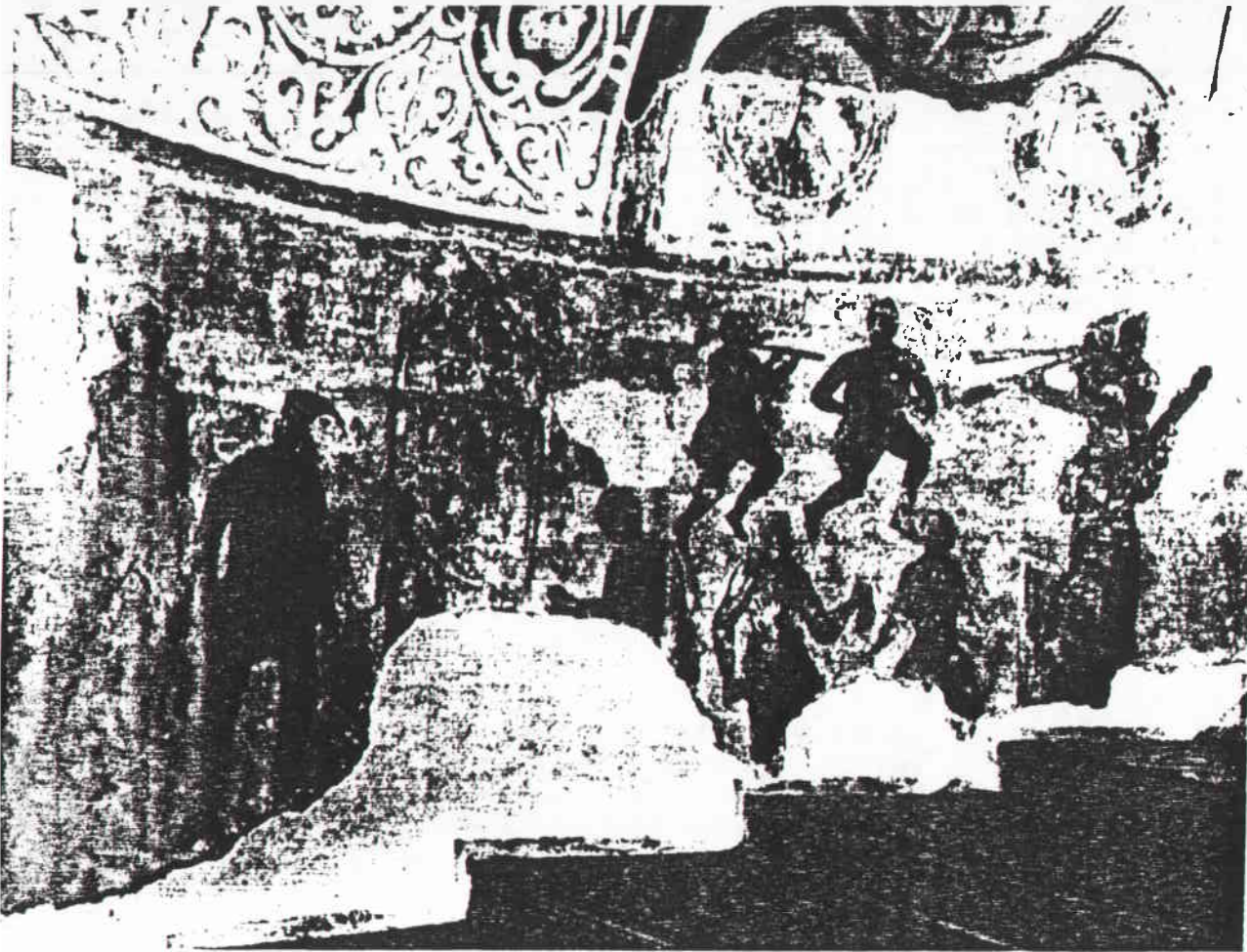
S. 248

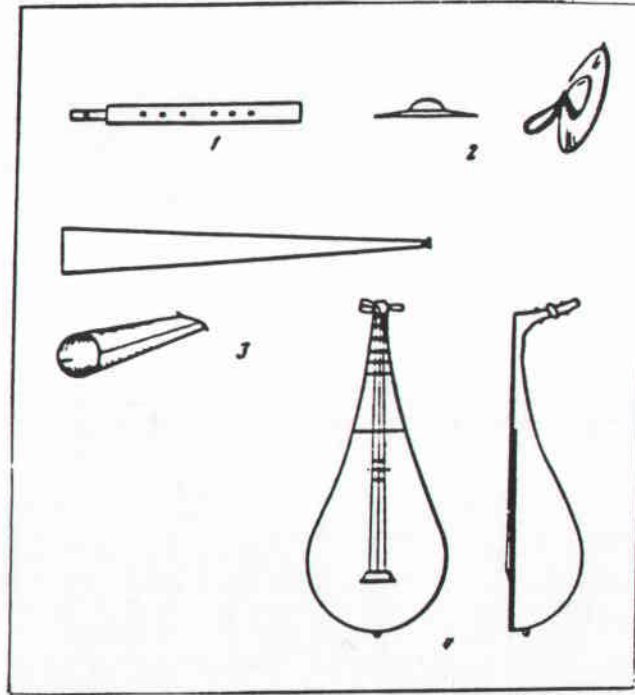
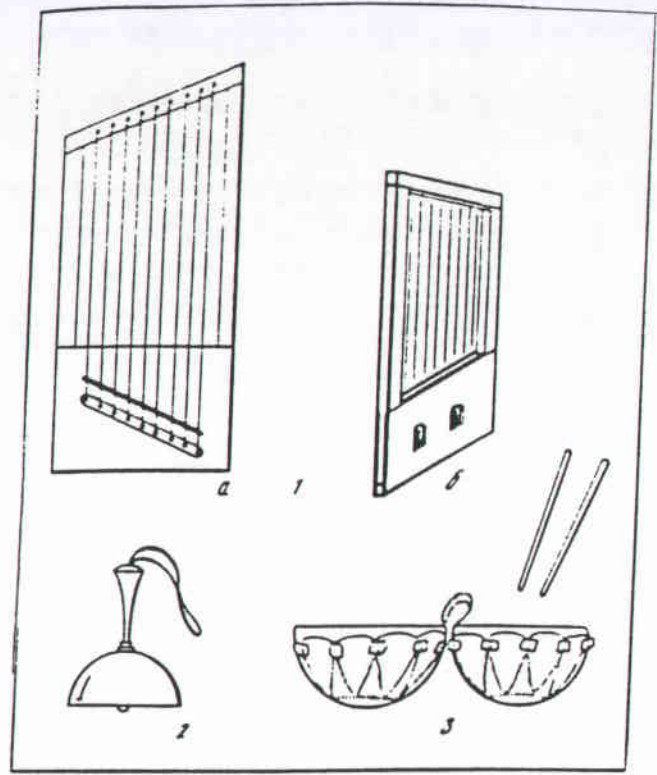
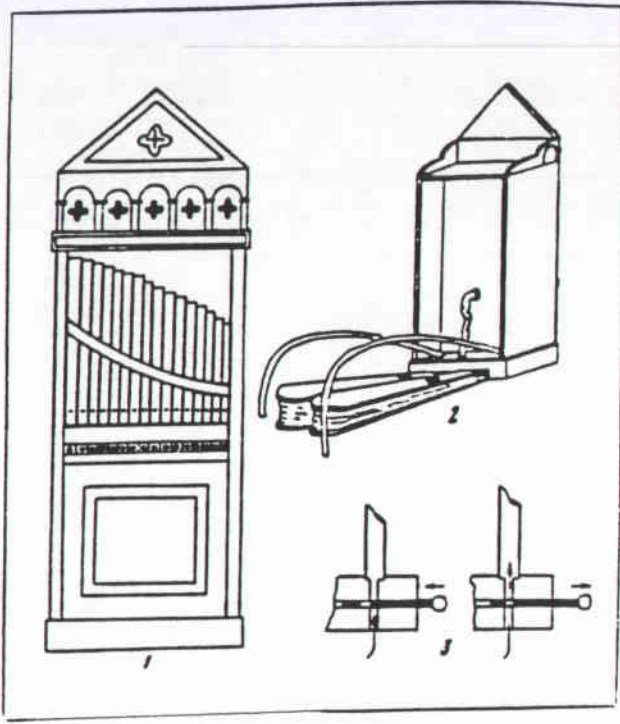
"Hz. Davut" . El yazması, X. yy.
Paris Ulusal Kütüphanesi, gr. 139
(Schug - Wille , 1979) S.248

Kiev, Hagia Sophia, XI. yy.
"Konstantinopolis Sarayı ve Hipod-
rom eğlenceleri". Fresk, XI. yy.
(fotoğrafçı: A. B. Valcin, 1991) [s. 229](#)

Kiev, Hagia Sophia, müzisyenler freski (То́чка -
 За́хару́зны́й 1995)

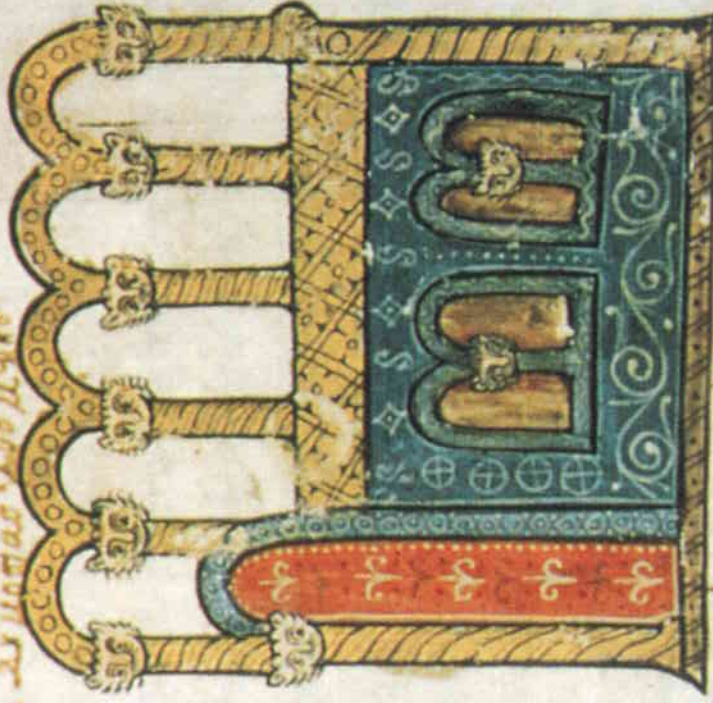

Kiev, Hagia Sophia Katedrali' ndeki müzisyenler: tasvirin-
deki aletler: org, lir, zil, küçük davullar, flüt, ziller,
borazan ve ut. (Tockaja - Zajaruznyj 1995)

Ioannes Skylitzes Kroniği
Madrid, Ulusal Kütüphane (Vitr.26-2
El yazması, Y. 1150-75
"Selanik kuşatması"
(Kaplan 1993)

καὶ αὐτοὶ οὐκ ἐφάρμακα μὲν οὐκ ἔχουσιν· αὐτοὶ τὴν τιμὴν τοῦ θανάτου
τὸν πόλεμον· μετὰ τὸν πόλεμον καὶ τὸν πόλεμον καὶ τὸν πόλεμον καὶ τὸν πόλεμον
πολεμῶν· αὐτοὶ τὸν πόλεμον πολεμῶν· ἐπὶ τὸν πόλεμον πολεμῶν.

Πρὸς τοὺς ἐν τῇ βασιλείᾳ· πολλὰ αὐτὸν πολεμῶν ἐπὶ τῇ βασιλείᾳ.

B
K
G
D

Hipodrom

Boukoleon

Liman

Pharos

Hagia
Sophia

Augusteion

Müze

Tzykanisterion

çiz: Y.mim.E.Güngör

Büyük Saray yapılarının
tahmini konumları A.R.Yalçın

- +1 Nea kilisesi
- 2 Tann kilisesi
- 3 A Stephanos kilisesi
- Δ1 Khalke

- 2 Magnaura
- 3 Oaton
- 6 19 Divanlı tr.
- 7 Onopodion
- 10 Phiale ve Sigma
- 11 Trikonchos
- 14 Lausiakos
- 4 Konsistorion
- 5 Muhafızlar bölg.
- 8 Daphne Sarayı
- 9 Kathisma
- 12 Iustinianos
- 13 Skhyla
- 15 Khrysotriklinos

